

Printed by B. Miller, Superintendent, British India Press.
Margaon, Bombay, and Published by the Director,
Public Instruction, Poona.

The Department of Public Instruction, Bombay

THE
PARÂŚARA DHARMA SAMHITÂ
OR
PARÂŚARA SMRITI
WITH
THE COMMENTARY
BY
SÂYANA MÂDHAVÂCHÂRYA

EDITED WITH VARIOUS READINGS, CRITICAL NOTES,
INDEXES, &C.
BY
PANDIT VÂMAN ŚÂSTRĪ ISLÂMPURKAR
AND
R. G. BHADKAMKAR, M.A.,
ACTING PROFESSOR OF SANSKRIT, ELPHINSTONE COLLEGE,
BOMBAY.

VOL. III, PART II

500 copies

1919

[*All Rights Reserved.*]

Price Rs. 5-8-0

Bombay Sanskrit & Prakrit Series No. LXXIV

BOMBAY SANSKRIT AND PRAKRIT SERIES

Edited under the Supervision of the Bhandarkar Oriental

Research Institute, Poona City

[For Copies apply to Government Book Depôt, Poona.]

	Rs	As.
No I Pañchatantra, Books IV and V, edited with Notes, by Dr. G. Bühler	0	4
No II Nāgojibhaṭṭa's Paribhāshenduśekhara, Part I, Sanskrit Text and Various Readings, edited by Dr. F. Kielhorn (<i>out of Stock</i>)		
No. III Pañchatantra, Books II and III, edited with Notes by Dr. G. Buhler	0	4
No. IV Pañchatantra, Book I, edited with Notes, by Dr F. Kielhorn	0	6
No. V Raghuvamśa of Kālidāsa, with the Commentary of Mallinātha, Part I (Cantos I-VI), edited with Notes, by Mr. S. P Pandit, M.A.	1	8
No VI Mālavikāgnimitra of Kālidāsa, edited with Notes, by Mr. S. P. Pandit, M.A., 2nd edition (<i>out of stock</i>)		
No. VII Nāgojibhaṭṭa's Paribhāshenduśekhara, Part IIA, (Paribhāshās 1-37), Translation and Notes, by Dr F. Kielhorn	0	8
No. VIII Raghuvamśa of Kālidāsa, with the Commentary of Mallinātha, Part II (Cantos VII-XIII), edited with Notes, by Mr. S. P. Pandit, M.A. (<i>out of Stock</i>)		
No. IX Nāgojibhaṭṭa's Paribhāshenduśekhara, Part IIB, (Paribhāshās 38-69), Translation and Notes, by Dr. F. Kielhorn.. .. .	0	8
No. X. Daśakūmaracharita of Daṇḍin, Part I, by Dr. Buhler and No XLII Part II by Dr Peterson, re-edited with Notes in one volume, by Mr. G. J. Agashe, B A.	4	6
No. XI Nīṭisataka and Vairāgyasataka of Bhartrihari, edited with Notes, by Justice K. T. Telang, M.A (<i>copyright restored to the editor</i>)		

No. XII	Nāgojibhatṭa's Paribhāshenduśekhara, Part II, (Paribhāshās 70-122), Translation and Notes, by Dr. F. Kielhorn	0	8
No XIII	Raghuvamśa of Kālidāsa, with the Commentary of Mallinātha, Part III (Cantos XIV-XIX), edited with Notes, by Mr. S. P. Pandit, M.A. (out of stock)		
* No. XIV	Vikramāṅkadeva-charita of Bilhana, by Dr. G. Buhler (<i>copyright restored to the editor</i>). ..		
No. XV	Mālatī-Mādhava, with Commentary, Critical Notes, etc., by Dr. R. G. Bhandarkar, <i>Second edition</i>	4	4
No. XVI	Vikramorvaśīya of Kālidāsa, with Notes, by Mr. S. P. Pandit, M.A., <i>Third edition</i>	2	0*
No. XVII	Hemachandra's Deśināmamālā, Part I, by Prof. Pishel and Dr. Buhler, (<i>out of stock</i>) ..		
No. XVIII*	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol. I. Part I, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i>	1	8
No. XIX*	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol. I. Part II, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i>	1	8
No. XX*	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol. I. Part III, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i>	1	8
No XXI†	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol. II. Part I, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i>	3	0
No. XXII†	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol. II. Part II, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i>	3	0
No. XXIII	Vāsishṭha-Dharmaśāstra, edited with Notes, by Dr. A. A. Führer, <i>Second edition</i>	0	12
No. XXIV	Kādambarī, by Bāna and his Son, Vol. I, Text ; Vol. II, Notes and Introduction, by Dr. P. Peterson, <i>both together</i>	6	8
No. XXV	Kīrti-kaumudī, edited with Notes, by Professor A. V. Kathawate (<i>copy-right restored to the editor</i>)		

* Nos. 18, 19 and 20 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs. 4-8.

† Nos. 21, 22 and 26 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs. 9.

No. XXVI† Vyākaraṇa-Mahābhāṣhya of Patañjali, Vol.		
II. Part III, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i> ..	3	0
No XXVII Mudrārākṣhaśa of Viśākhadatta, with the		
Commentary of Dhundirāja, edited with Notes, by		
Justice K. T. Telang, M. A. (<i>copy-right restored</i>		
<i>to the editor</i>)		
No XXVIII* Vyākaraṇa-Mahābhāṣhya of Patañjali,		
Vol. III. Part I, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i>	3	0
No XXIX* Vyākaraṇa-Mahābhāṣhya of Patañjali, Vol		
III, Part II, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i> ..	3	0
No XXX* Vyākaraṇa-Mahābhāṣhya of Patañjali, Vol		
III. Part III, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i> ..	3	0
No. XXXI Subhāṣhitāvali of Vallabhadeva, edited by		
Dr P. Peterson and Pandit Durgaprasad ..	2	8
No XXXII Tarka-kaumudī of Laṅkāśhi Bhāskara,		
edited by Mr. M. N. Dvivedi (<i>copy-right restored</i>		
<i>to the editor</i>)		
No. XXXIII Hitopadeśa of Nārāyaṇa, edited by Dr.		
P. Peterson	0	14
No XXXIV Gaudavaho of Vākpati, edited by Mr. S.		
P. Pandit, M.A. (<i>under revision</i>)		
No. XXXV Mahānārāyaṇa Upanishad, edited by Col		
G. A. Jacob	0	7
No. XXXVI Selections of Hymns from the R̥gveda		
(First Series) By Dr. Peterson (<i>Fourth edition</i>)	2	0
No. XXXVII Śārṅgadharapaddhati, Vol. I, edited by Dr.		
P. Peterson	3	0
No. XXXVIII Naṣhkarmyasiddhi, by Col. G. A.		
Jacob	2	8
No XXXIX Concordance to the Principal Upanishads		
and the Bhagavadgītā, by Col. G. A. Jacob ..	4	0

† Nos. 21, 22 and 26 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs 9.

* Nos. 28, 29 and 30 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs 9.

	Rs	As.
No XL Eleven Âtharvaṇa Upanishads, with Dipikâs by Col. G. A. Jacob, <i>Second edition</i>	1	8
No XLI Handbook to the study of Rigveda, Part I, comprising Sâyana's Introduction to his Rigveda- bhâshya, with English Translation, by Dr. P. Peterson (<i>out of stock</i>)		
No. XLII* Daśakumâracharita of Dandin, Part II, by Dr. P Peterson		
No. XLIII Handbook to the study of Rigveda, Part II, Comprising the Seventh Mandala of Rigveda with the Bhâshya of Sâyana	2	8
No. XLIV Âpastamba-Dharmasûtra, with the Various Readings of the Hîranyakeśi Dharmasûtra, Part I, by Dr G Buhler (<i>under revision</i>)	1	6
No. XLV Râjataranginî of Kalhana, Part I (Cantos I to VII), by Pandit Durgaprasada	1	8
No. XLVI Patañjali's Yogasûtra, with the Scholia of Vyâsa, the Commentary of Vâchaspati, and the Vritti of Nâgojibhatṭa, by Mr Rajaram Shastri Bodas and Vasudeo Shastri Abhyankar (<i>Second edition</i>)	3	8
No XLVII Parâsara's Dharma-Samhitâ, with the Com- mentary of Sâyana-Mâdhavâchârya, Vol. I Part I, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar	2	2
No. XLVIII Parâsara Dharma-Samhitâ, with the Com- mentary of Sâyana-Mâdhavâchârya, Vol. I Part II, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar	2	0
No. XLIX Nyâyakośa, by Mahâmahopâdhyaîya Bhima- charya Zalkikar, (<i>under revision</i>)		
No. L Âpastamba-Dharmasûtra, Part II, by Dr. Buhler (<i>under revision</i>)	1	2
No. LI Râjataranginî of Kalhana, Vol. II, (Canto VIII) by Pandit Durgaprasad (<i>out of stock</i>)		
No. LII Mricchhakatika, Vol. I, Text with two Com- mentaries and Various Readings, by Mr. N. B. Godbole	3	8

	Rs.	As.
No. LIII Navasâhasanka-charita, Part I, by Mr . Vaman Shastri Islampurkar.. .. .	1	10
No. LIV Râjatarângini of Kalhana, Vol III, con- taining the Supplements to the work, by Dr. P Peterson	1	2
No LV Tarkasaṅgraha of Annambhaṭṭa, by Mr Y V. Athalye (<i>Second edition</i>)	3	0
No. LVI Bhaṭṭikāvya, edited with the Commentary of Mallinâtha, Vol. I. by Rao Bahadur K P Trivedi	9	0
No LVII Bhaṭṭikāvya, edited with the Commentary of Mallinâtha, Vol II, by Rao Bahadur K P. Trivedi	6	0
No LVIII Selections of Hymns from the Rigveda (Second Series), by Dr. Peterson (<i>under revision</i>) ..		
No. LIX Parâśara Dharma-Samhitâ, with the Commentary of Sâyaṇa-Mâdhavâchârya, Vol. II, Part I, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar	4	0
No. LX Kumârapala-charita of Hemachandra, (in Prâkrit), by Mr. S. P. Pandit, M A	8	8
No. LXI Rekhâganita, Vol I, by Messrs H H. Dhruva and K P. Trivedi	12	0
No LXII Rekhâganita, Vol. II, by Messrs. H H. Dhruva and K P. Trivedi	9	0
No LXIII Ekâvali of Vidyâdhara, with Mallinâtha's Commentary, edited by Rao Bahadur K. P Trivedi	14	0
No LXIV Parâśara Dharma-Samhitâ, with the Commentary, of Sâyaṇa-Mâdhavâchârya, Vol II. Part II, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar	5	0
No. LXV Pratâparudra-yaśobhûshana of Vidyâ- nâtha, with Commentary, edited by Rao Bahadur K. P. Trivedi	11	0
No. LXVI Harsha-charita of Bâṇa, Part I, Text with Commentary, edited by Dr. A. A. Fuhrer	2	0
No. LXVII Parâśara Dharma-Samhitâ, with the Commentary of Sâyaṇa-Mâdhavâchârya, Vol. III, Part I, Mr. Vaman Shastri Islampurkar	4	0

Rs. As.

No. LXVIII Śrībhāṣhya of Rāmānuja, Vol. I, Text, edited by Mr. Vasudev Shastri Abhyāṅkar	11 0
No. LXIX Dvyāśraya-kāvya of Hemachandra, Vol. I, (Cantos I—X), by Prof. A. V. Kathawate	9 0
No. LXX Vaiyākaranabhūṣhana of Koṇḍabhaṭṭa, with two Commentaries and Notes, by Rao Bahadur K. P. Trivedi	10 0
No. LXXI Śhādbhāṣhāchandrikā of Lakshmīdhara, with Introduction, Notes, etc., by Rao Bahadur K. P. Trivedi	7 8
No. LXXII Śrībhāṣhya, of Rāmānuja, Vol. II, Notes, by Mr. Vasudev Shastri Abhyāṅkar	6 0
No. LXXIII Nirukta of Yāska, with the Commentary of Durgāchārya, Vol. I, by Professor H. M. Bhadkamkar	9 8
No. LXXIV Parāśardharmasmṛitā, Vol. III, Part II, by Vaman Shastri Islampurkar and R. G. Bhad- kamkar	5 8

WORKS OUT OF SERIES

Aitareya Brāhmaṇa, Word-index to, compiled by Pandit Vishwanath Balkrishṇa Joshi	4 0
Āmarakośa with the Commentary of Maheśvara, edited, with an Index, by Mr. Ramchandra Shastri Talekar	0 13
Atharvaveda Saṁhitā, with the Commentary of Sāyanāchārya, edited, by Mr. S. P. Pandit. <i>Four volumes at Rs. 10 each</i>	40 0
Kāvyaaprakāśa, edited by Vamanacharya Zalkikar with his own Commentary, <i>Third edition</i>	9 6
Vendidad, <i>Complete in two volumes</i>	5 0

THE SAME LIST ABRIDGED AND ARRANGED ALPHABETICALLY

	Rs. As.
Aitareya-Brāhmaṇa, Word-index to, by Viṣhwanath Balkrishna Joshi (out of Series)	4 0
Amarakośa with Maheśvara's Commentary, by Ramchandra Shastri Talekar, (out of Series)	0 16
Āpastamba-Dharmasūtra, Part I. by G. Bühler, (No. 44)	1 3
Āpastamba-Dharmasūtra, Part II. by G. Bühler, (No. 50)	1 2
Atharvaveda Saṁhitā with Sāyaṇabhāṣhya, four volumes, by S. P. Pandit, (out of Series)	40 0
Ātharvaṇa Upanishads, eleven, with Dīpikās, by G. A. Jacob, (No. 40)	1 8
Bhāṭṭikāvya with Mallinātha's Commentary, Part I, by K. P. Trivedi, (No. 56)	9 0
Bhāṭṭikāvya with Mallinātha's Commentary, Part II, by K. P. Trivedi, (No. 57)	6 0
Concordance to the Principal Upanishads and the Bhagavadgītā, by G. A. Jacob, (No. 39)	4 0
Daśakumāracharita, Part I by G. Buhler, (No. 10) and Part II by P. Peterson (No. 42), both together, second edition by G. J. Agashe	4 6
Desināmamālā, Part I, by Pischel and Buhler (No. 17)
Dvyāśraya-kāvya, Part I, by A. V. Kathawate, (No. 69)	9 0
Ekāvali, with Commentary, by K. P. Trivedi, (No. 63)	14 0
Gaṇḍavaho, by S. P. Pandit (No. 34)
Handbook to the Study of Rīgveda, Part I, by P. Peterson (No. 41)
Handbook to the Study of Rīgveda, Part II, by P. Peterson (No. 43)	2 8
Harsha-charita, with Commentary, by A. A. Fuhrer, (No. 66)	2 0
Hitopadeśa, by P. Peterson (No. 33)	0 14
Hymns from Rīgveda, Selection of, (First Series) by Peterson (No. 36)	2 0

	Rs.	As.
Hymns from Rigveda, Selection of, (Second Series) by Dr Peterson (No. 58)		
Kādambari, Vol. I, Text and Vol. II. Notes and Intro- duction, by Dr, Peterson (No. 24)	6	6
Kāvyaaprakāśa, with a Commentary, by Vamana- charya Zalkikar (out of Series)	9	6
Kīrtikaumudī, by A. V. Kathawate (No. 25) ..		
Kumārapālācharita, by S. P. Pandit, (No. 60) ..	8	8
Mṛichchhakaṭika, Vol. I, by N. B. Godbole (No 52)	3	8
Mālavikāgnimitra, by S. P. Pandit (No. 6) ..		
Mālatī-Mādhava, by R. G. Bhandarkar (No 15) ..	4	4
Mahābhāṣhya, Vyākaraṇa—, of Patañjali, Vol. I Parts I, II, and III together (Nos. 18, 19, 20) ..	4	8
Mahābhāṣhya, Vyākaraṇa—, of Patañjali, Vol. II. Parts I, II, and III together (Nos 21, 22, 26) ..	9	0
Mahābhāṣhya, Vyākaraṇa—, of Patañjali, Vol. III. Parts I, II, III together (Nos. 28, 29, 30) ..	9	0
Mudrārākṣhaśa, by K. T. Telang (No. 27) ..		
Mahānārāyaṇa Upanishad, by G. A. Jacob (No 35) ..	0	7
Naishkarmyasiddhi by G. A. Jacob (No. 38) ..	2	8
Navasāhasāṅkacharita Part I, by Vaman Shastri Islampurkar (No 53)	1	10
Nirukta of Yāska, with Commentary, Vol. I, by H. M. Bhadkamkar (No. 73)	9	8
Nīti and Vairāgya Śatakas, by K. T. Telang, (No. 11)		
Nyāyakośa, by Bhimacharya Zalkikar, (No. 49) ..		
Pañchatantra, Book I, by Kielhorn (No. 4) ..	0	6
Pañchatantra, Books II and III, by G. Buhler (No. 3) ..	0	4
Pañchatantra, Books IV and V, by G. Buhler (No. 1)	0	4
Parāśara Dharma-Samhitā, Vol. I. Part I, by Vaman Shastri Islampurkar (No 47)	2	2
Parāśara Dharma-Samhitā, Vol. I, Part II, by Vaman Shastri Islampurkar (No. 48)	2	0
Parāśara Dharma-Samhitā, Vol. II. Part I, by Vaman Shastri Islampurkar (No 59)	4	0
Parāśara Dharma-Samhitā, Vol. II. Part II, by Vaman Shastri Islampurkar (No. 64)	5	0
Parāśara Dharma-Samhitā, Vol. III Part I, by Vaman Shastri Islampurkar (No 67)	4	0
Parāśaradharmasamhita, Vol III. Part II by Vaman Shastri Islampurkar and R. G. Bhadkamkar (No 74)	5	8

	Rs.	As.
Paribhâshendusekhara, Part I. by F. Kielhorn (No. 2)		
Paribhâshendusekhara, Part IIA, by F. Kielhorn (No. 7)	0	8
Paribhâshendusekhara, Part IIB, by F. Kielhorn (No. 9),	0	8
Paribhâshendusekhara, Part IIC, by F. Kielhorn (No. 12)	0	8
Pratâparudrayasobhûshana, of Vidyânâtha, with Com- mentary, by K. P. Trivedi (No. 65)	11	0
Raghuvamśa, Part I, by S. P. Pandit (No. 5)	1	8
Raghuvamśa, Part II, by S. P. Pandit (No. 8)		
Raghuvamśa, Part III, by S. P. Pandit (No. 13)		
Râjataranginî, Part I, by Pandit Durgaprasad (No. 45)	1	8
Râjataranginî Part II, by Pandit Durgaprasad, (No. 51)		
Râjataranginî, Part III, by P. Peterson (No. 54)	1	2
Rekhâganita, Part I, by H. H. Dhruva and K. P. Trivedi (No. 61)	12	0
Rekhâganita, Part II, by H. H. Dhruva and K. P. Trivedi (No. 62)	9	0
Śārngadharapaddhati, Part I, by P. Peterson (No. 37)	3	0
Shadbhâshâchandrikâ of Lakshmidhara, by K. P. Trivedi (No. 71)	7	8
Śrîbhâshya, Part I, by Vasudev Shastri Abhyankar (No. 68)	11	0
Śrîbhâshya, Part II, by Vasudev Shastri Abhyankar (No. 72)	6	0
Subhâshîtâvali of Vallabhadeva, by P. Peterson (No. 31)	2	8
Tarkakaumudî of Lâugâkshi Bhâskara, by M. N. Dvivedî (No. 32)		
Tarkasangraha of Annambhatta, by Y. V. Athalye (No. 55) Second edition by Mr. M. R. Bodas	3	0
Vâsishtha Dharmaśâstra, by A. A. Fuhrer (No. 23)	0	12
Vaiyâkaraṇabhûshana of Kondaḥhatta, with two Com- mentaries, by K. P. Trivedi (No. 70)	10	0
Vendidad, in Two Volumes (out of Series)	5	0
Vikramânkadêva-charita, by G. Bühler (No. 14)		
Vikramorvaśîya, by S. P. Pandit (No. 16)	2	0
Yogasûtras of Patañjali, by Rajaram Shastri Bodas and Vasudev Shastri Abhyankar (No. 46)	3	8

WORKS IN THE PRESS

Dvyâsraya-kâvya of Hemachandra. Vol. II, by Professor
A. V. Kathawate

WORKS UNDER REVISION

No. XXXIV Gaudavaho of Vâkpati, by Ś. P. Pandit.
Nos. XLIV and L Âpastamba-Dharmasûtra, by Buhler.

WORKS IN PREPARATION

Mṛichehhakaṭika, Vol. II, Introduction and Notes, by
K. C. Mehendale.
Yâska's Nirukta, Vol. II, by H. M. Bhadkamkar.

WORKS UNDERTAKEN

Aṇubhâshya of Vallabhâchârya, with Notes, by Shridhar
Shastri Pathak.
Kâvyâdarśa of Daṇḍin, by S. K. Belvalkar, M.A., Ph.D.,
and Rangacharya Raddi.
Prakriyâkaumudî of Râmachandra with Commentary,
by K. P. Trivedi, B. A.
Syâdvâdamañjarî of Hemachandra, by A. B. Dhruva,
M.A., LL.B.
Tarkabhâshâ of Keśavamiśra with the Commentary of
Chinnâbhaṭṭa, by D. R. Bhandarkar, M.A., and
Pandit Kedarnath.
Udbhaṭa's Kâvyâlankâra-Sâra-Saṅgraha, with the Laghu-
vritti of Pratiharendurâja, by N. D. Banhatti.
B.A.
Vyavahâra-Mayûkha of Nilakanṭha, by P. V. Kane,
M.A., LL.M.

अथ निक्षेपाख्यस्य द्वितीयपदस्य विधिरुच्यते । तत्र निक्षे-
पस्य स्वरूपं नारद आह—

‘ स्वद्रव्यं यत्र विसृम्भान्निक्षिपत्यविशङ्कितः ।

निक्षेपो नाम तत्प्रोक्तं व्यवहारपदं बुधैः ’ ॥

(ना. स्मृ. ४. १.)

इति । उपनिधि-न्यासौ निक्षेपावान्तरविशेषौ । तयोः स्वरू-
पमाह बृहस्पतिः—

‘ अनाख्यातं व्यवहितमसंख्यातमदर्शितम् ।

मुद्राङ्कितं च यद्वत्तं तदौपनिधिकं स्मृतम् ॥

राज-चोरा-ऽरातिभयादक्षदानां च वञ्चनात् ।

स्थाप्यते ऽन्यगृहे यत्तु स न्यासः परिकीर्तितः ’ ॥

इति । नारदोऽपि—

‘ असङ्ख्यातमविज्ञातं समुद्रं यन्निधीयते ।

तज्जानीयादुपनिधिं निक्षेपं गणितं विदुः ’ ॥

(ना. स्मृ. ४. ९.)

१. C. reads °पादस्य and D °सदस्य for °पदस्य. २. B. reads °स्व°
for °स्य. ३. D. reads स्वं द्रव्यं for स्वद्रव्य. ४. C. wrongly reads °व्यासौ
for °न्यासौ. ५. C. reads एवान्तर° for °पावान्तर°, while D. omits this
६. C. omits the following:—

‘ राज-चोरा-ऽरातिभयादक्षदानां च वञ्चनात् ।

स्थाप्यते ऽन्यगृहे यत्तु स न्यासः परिकीर्तितः ’ ॥

इति । नारदोऽपि—

‘ असङ्ख्यातमविज्ञातं समुद्रं यन्निधीयते ।

तज्जानीयादुपनिधिं निक्षेपं गणितं विदुः ॥ इति ।

७. D. reads °चोरादिकं° for °चोराराति°. ८. D. reads सायादानां
for अक्षदानां. ९. D. reads ऽन्यस्य हस्ते यत् for ऽन्यगृहे यत्तु. १०. D.
reads यत् द्रव्यं for यत्तु स.

इति । याज्ञवल्क्योऽपि ।

‘ वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य समर्प्यते ।

द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेय तथैव तत् ’ ॥

(या. स्मृ. २. ६५.)

इति । वासनं करण्डादि तत्स्थं द्रव्यं रूपसंख्यादितिशेष-
मकथयित्वा समुद्रमन्यहस्ते रक्षणार्थार्यं स्थाप्यते तद्रव्यमौ-
पनिधिकम् । निक्षेपस्थापनविधिमाह मनुः—

‘ कुलजे वृत्तसम्पन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि ।

महापक्षे धनिन्याप्ते निक्षेपं निःक्षिपेद्बुधः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. १७९.)

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ स्थानं गृहं स्थलं चैव तद्गुणं विविधान् गुणान् ।

सत्यं शौचं बन्धुजनं परीक्ष्य स्थापयेन्निधिस् ’ ॥

इति । तस्य निक्षेपस्य पुनर्द्विविध्यमाह नारदः—

‘ स पुनर्द्विविधः प्रोक्तः साक्षिमानितरस्तथा ।

प्रतिदानं तथैवास्य प्रत्ययः स्याद्विपर्यये ’ ॥

(ना. स्मृ. ४. ६.)

१. D. omits—

याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य समर्प्यते ।

द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ’ ॥

इति । वासनं करण्डादि तत्स्थं द्रव्यं ।

२. D. reads तत्स्थं for तत्स्थं. ३. D. reads समग्रम् for समुद्रम्. ४. C. and D. read रक्षणार्थं यत् for रक्षणार्थार्यं. ५. D. reads निक्षेपणं for निक्षेपस्था-
पनं. ६. C. reads धनिन्यर्थे, but it seems wrong; while D. धनिन्यार्थे
for धनिन्याप्ते. ७. C. and D. read तद्गुणं for तद्गुणं. ८. C. reads साक्षि-
तानितरः for साक्षिमानितर. ९. C. reads प्रत्ययस्य for प्रत्ययः स्यात्.

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ससाक्षिकं रहो दत्तं द्विविधं तदुदाहृतम् ।
पुत्रवत्परिपाल्यं तु विनश्यत्यनवेक्षया ॥
स्थापितं येन विधिना येन यच्च विभावितम् ।
तथैव तस्य दातव्यमदेयं प्रत्यनन्तरम् ’ ॥

इति । स्थापकेतरस्य यस्य स्थापिते द्रव्ये स्वाम्यमस्ति स
इह प्रत्यनन्तर इत्युच्यते । मनुरपि—

‘यो यथा निक्षिपेद्धस्ते यमर्थं यस्य मानवः ।
स तथैव ग्रहीतव्यो यथादायस्तथा ग्रहः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. १८०.)

इति । दायो दानं स्थापनमिति यावत् । ग्रहो ग्रहणम् ।
पालयितुः फलमाह बृहस्पतिः—

‘ददतो यद्भवेत् पुण्यं हेम-रूप्या-ऽम्बरादिकम् ।
तत् स्यात् पालयतो न्यासं तथैव शरणागतम् ’ ॥

इति । भक्षकस्य दोषस्तेनैव दर्शितः—

‘भर्तृद्वेहे यथा नार्याः पुंसः पुत्र-सुहृद्वधे ।
दोषो भवेत्तथा न्यासे भक्षितोपेक्षिते नृणाम् ’ ॥

इति । दैवाद्युपघाते तु न दोषः स्यादित्याह बृहस्पतिः—

‘दैव-राजोपघातेन यदि तन्नाशमाप्नुयात् ।
ग्रहीतृद्रव्यसहितं तत्र दोषो न विद्यते ’ ॥

१. B. reads परिपाल्यस्तु, C. and D. read परिपाल्यं तत् for परिपाल्यं तु.
२. C. reads हिरण्यं तु for विनश्यति. ३. C. and D. read तच्च for तस्य.
४. B. and D. read प्रत्यनन्तरे for प्रत्यनन्तरम् ५. C. reads यथैव पालयेत्
for तत् स्यात् पालयतो. ६. C. and D. add च after भक्षकस्य.

इति । ग्रहीतुरिति शेषः । राजशब्देनासमाधेयानिमित्तमुप-
लक्ष्यते । अतएव कात्यायनः—

‘ अराज-दैविके चापि निक्षिप्तं यत्र नाशितम् ।

ग्रहीतुः सहभाण्डेन दातुर्नष्टं तदुच्यते ’ ॥

इति । नारदोऽपि—

‘ ग्रहीतुः सह योऽर्थेन नष्टो नष्टः स दायिनः ।

दैव-राजकृते तद्वन्न चेत्तज्जिह्मकारितम् ’ ॥

(ना. स्मृ. ४. ९.)

इति । दैवग्रहणं तत्स्करोपलक्षणार्थम् । अतएव याज्ञवल्क्यः—

‘ न दोष्योऽपहतं तं तु राज-दैविक-तत्स्करैः ’ ।

(या. स्मृ. २. ६६.)

ति । मनुरपि—

‘ चौरैर्हृतं जलेनोढमग्निना दग्धमेव च ।

न दद्याद्यादि तस्मात् स न संहरति किञ्चन ’ ॥

(म. स्मृ. ८. १८९.)

इति । यदि तस्माद्भनात् स्तोकमपि स गृह्णाति तदा
दद्यादित्यर्थः । तथा च स एव—

१. C. reads after कात्यायनः—अराजकफलमाह बृहस्पति —

‘ दैविके चापि निक्षिप्तं यत्र चैव विनाशितम् ।

ग्रहीतुरेवापहतं दातुर्नष्टं तदुच्यते ’ ।

इति । नायं शेष इत्याह बृहस्पति । नारदोऽपि —

२. C. तत्तु for तद्वन्न and D. नत्वेतत्. for नचेत्तत्. ३. C. reads दोषो-
ऽपहतं for दोष्योऽपहतं. ४. A. B. and C. read तत्तु for तं तु. ५. D.
substitutes स for न and after it reads दद्यादित्यर्थः for न दद्यादित्यर्थः.

‘ समुद्रे नाप्नुयात् किञ्चिद्यदि तस्मान्न संहरेत्’ ।

(म. स्मृ. ८. १८८.)

इति । कचिद्येने केनचिद्धेतुना नष्टमपि ग्रहीता मूलद्वारेण
न दाप्य इत्याह कात्यायनः—

‘ ज्ञात्वा द्रव्यवियोगं तु दाता यत्र विनिक्षिपेत् ।

सर्वोपायविनाशेऽपि ग्रहीता नैव दाप्यते’ ॥ .

इति । उपेक्षादिना नाशे तु बृहस्पतिराह—

‘ भेदेनोपेक्षया न्यासं ग्रहीत्वा यदि नाशयेत् ।

न दद्याद्याच्यमानो वा दाप्यः स्यात् सोदयं भवेत्’ ॥

इति । कात्यायनोऽपि—

‘ न्यासादिकं परद्रव्यं प्रक्षिप्तं समुपेक्षितम् ।

अज्ञाननाशितं चैव येन दाप्यः स एव तत्’ ॥

इति अत्र विशेषमाह *व्यासः—

‘ भक्षिते सोदयं दाप्यः समं दाप्य उपेक्षिते ।

किञ्चिदूनं प्रदाप्यः स्याद्द्रव्यमज्ञाननाशितम्’ ॥

इति । याचनानन्तरमदत्तस्य पञ्चाद्वैवराजोपघाते स्थापकाय
मूल्यमात्रं देयम् । तथा च व्यासः—

‘ याचनानन्तरं नाशे दैव-राजकृतेऽपि सः ।

ग्रहीता प्रतिदाप्यः स्यात् अन्यथा दण्डमर्हति’ ॥

* विज्ञानेश्वरेण तु कात्यायनवाक्यत्वेनोद्धृतमधस्तनं वाक्यम् ।

१. D. omits येन. २. D. reads सर्वोपाय°. ३. D. reads दाप्यस्तत् for दाप्यः स्यात्. ४. C. originally reads स एव हि for स एव तत्. ५. C. reads निक्षिप्ते for भक्षिते ६. C. and D. read मूल° for मूल्य°.

इति । मूलमात्रमिति शेषः । प्रत्यर्पणत्रिलम्बमात्रापराधे
सवृद्धिकदापनायोगात् । यौचनानन्तरमदाने दण्डमाह नारदः—

‘ याच्यमानस्तु यो दातुर्निक्षेपं न प्रयच्छति ।

दण्डयः स राज्ञो भवति नष्टे दाप्यश्च तत्समम् ॥

(ना. स्मृ. ४. ७.)

इति । यः पुनः स्थापकाननुज्ञया निक्षेपमुपभुङ्क्ते तस्य
दण्डमाह स एव—

‘ यत्रार्थं साधयेत्तेन निक्षेपुर्ननुज्ञया ।

तत्रापि दण्डयः स भवेत्तं च सोदयमावहेत् ॥

(ना. स्मृ. ४. ८.)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ आजीवन् स्वेच्छया दण्ड्यो दाप्यस्तं चापि सोदयम् ।

(या. स्मृ. २. ६७.)

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ न्यासद्रव्येण यः कश्चित्साधयेत्कार्यमात्मनः ।

दण्डयः स राज्ञो भवति दाप्यस्तच्चापि सोदयम् ॥

इति । अत्र दण्डोऽपि सम एव ग्राह्यः । तदाह मनुः—

१. C. and D. add एव after मूलमात्रम्. २. C. reads—

त्रिलम्बनात्राशेषबाधे सवृद्धिराहापनायोगात्

for त्रिलम्बमात्रापराधे सवृद्धिकदापनायोगात् । ;

while D. reads °अपराधेन वृद्धिज्ञानायोगात् for °अपराधे सवृद्धिकदापनायो-
गात्. ३. C. reads याच्यमाना° for याचना°. ४. A. and B. read दातुं for
दातुः. ५. C. reads हत राज्ञो न भवति for दण्डयः स राज्ञो भवति. ६. D.
reads राज्ञा for राज्ञो. ७. D. reads प्रभुंक्ते for उपभुंक्ते. ८. C. wrongly
reads निक्षेपस्तदनुज्ञया. ९. C. and D. read स्वं चापि for °स्तं चापि. १०. D.
reads आत्मनःसुखं for कार्यमात्मनः. ११. C. and D. read राज्ञा for राज्ञो

‘ निक्षेपस्यापहर्त्तारं तत्समं दापयेद्दमम् ।
तथोपनिधिहर्त्तारमविशेषेण पार्थिवः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. १९२.)

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ ग्रहीता निन्दुते यत्र साक्षिभिः शपथेन वा ।
विभाव्य दापयेन्न्यासं तत्समं विनयेन्नृपः ’ ॥

इति । स्थापकस्यानृतवादित्वे दण्डमाह मनुः—

‘ निक्षेपो यैः कृतो येन यावांश्च कुलसन्निधौ ।
तावानेव स विज्ञेयो विब्रुवन् दण्डमर्हति ’ ॥

(म. स्मृ. ८. १९४.)

इति । ससाक्षिकनिक्षेपे साक्षिवचनविरुद्धं वदन् दण्ड्यः ।

असाक्षिके तु बृहस्पतिराह—

‘ रहो दत्ते निधौ यत्र विसंवादः प्रवृत्तते ।
विभावकं तत्र दिव्यमुभयोरपि च स्मृतम् ’ ॥

इति । ग्रहीतृ-स्थापकयोरनृतवादित्वे दण्डमाह मनुः—

‘ निक्षेपस्यापहर्त्तारमनिक्षेप्तारमेव च ।
सर्वैरुपायैरन्विष्टेच्छपथैश्चैव वैदिकैः ॥

१. D. reads धनम् for दमम्. २. D. reads गृहीतं for ग्रहीता. ३. C. and D. read विनयं for विनयेत्. ४. D. reads ह्यनिवेद्यो यो धनवान् for यः कृतो येन यावांश्च. ५. C. reads विब्रुधं and D. विब्रुद्धं for विब्रुवन्. these two readings and the reading in above line are correspondent with Manu. ६. D. omits 'क' in ससाक्षिक°. ७. C. and D. omit वदन् and add च and न to दण्ड्यः. ८. D. reads शपथेच्चैव for शपथैश्चैव; while B. substitutes एव for चैव.

‘ यो निक्षेपं नार्पयति यश्चाऽनिक्षिप्य याचते ।
 तावुभौ चोरवच्छास्यौ दाप्यौ वा तत्समं दमम् ॥’
 (म. स्मृ. ८. १९०-१९१.)

इति । निक्षिप्तं द्रव्यमंकाले ददतो द्विगुणो दण्डः । तदाह
 कात्यायनः—

‘ ग्राह्यस्तूपनिधिः काले कालहीनं तु वर्जयेत् ।
 कालहीनं ददद्दण्डं द्विगुणं च प्रदाप्यते ॥’

इति । यद्ग्राह्यादुपनिधिरन्यस्य हस्ते न्यस्तस्तद्ग्राह्यातीति
 काले स ग्राह्यः । तद्ग्राह्यातीतिंश्च काले स्वयमेव नार्पणीयः—

‘ सकृद्याचितमर्पयेत् ॥’

इति बृहस्पतिस्मरणात् । तद्ग्राह्ये वर्त्तमाने स्वयमेव दीयमानं
 कालहीनं तद्दानं दौष्ट्येनैवेति तद्ददतोऽपि दण्डो युक्तः । यस्तु
 बलावष्टम्भेन निक्षेपं न ददाति तं राजा निगृह्य दापयेदित्याह
 मनुः—

‘ तेषां न दद्याद्यदि तु तद्भिरण्यं यथाविधि ।

इमं निगृह्य दाप्यः स्यादिति धर्मस्य धारणा ॥

१. A. C. D. read प्रदाप्यौ for दाप्यौ वा. २. D. reads याचनेऽर्पयेत् for
 याचितमर्पयेत्. ३. C. reads तद्ग्राह्ये for तद्ग्राह्ये. ४. D. reads तद्दानमिदं नैवेति
 तद्ददतोऽपि for तद्दानं दौष्ट्येनैवेति तद्ददतोऽपि. ५. C. and D. read तेषां for
 तेषां. ६. B. originally reads द्रव्यं, while A. and in marginal reading
 of B. there is the form उभौ, and D. इत्थं for इमं.

निक्षिप्तस्य धनस्यैवं प्रीत्योपनिहितस्य च ।

कुर्याद्विनिर्णयं राजा अक्षिण्वन् न्यासधारिणम्' ॥

(म. स्मृ. अ. ८. १९६.)

इति । अक्षिण्वन् अताडयन् । निक्षेपति मृते प्रत्यनन्तर-
धने न दोष इत्याह नारदः—

‘स्वयमेव तु यो दद्यान्मृतस्य प्रत्यनन्तरे ।

न स राजा नियोक्तव्यो न निक्षेपुस्तु बन्धुभिः’ ॥

(ना. स्मृ. ४. १०)

इति । यदा तु स्वयमेव न ददाति तदा प्रत्यनन्तरं प्रत्याह-

‘अच्छलेनैव वागन्विष्येत्तमर्थं प्रीतिपूर्वकम् ।

विचार्य तस्य वा वृत्तं साम्नेव परिसाधयेत्’ ॥

(ना. स्मृ. ४. ११.)

इति । निक्षेपेऽभिहितं धर्मं याचितादिध्वनिदिशति नारदः—

‘एष एव विधिर्दृष्टो याचितान्वाहितादिषु ।

शिल्पिभूपनिधौ न्यासे प्रतिन्यासे तथैव च’ ॥

(ना. स्मृ. ४. १४.)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

१. A, B, and D. read एव for एयं. २. A and B. read कुर्याद्वि for कुर्याद्वि. ३. C. and D. read अप्रक्षिण्वन् for अक्षिण्वन्, while A and B. read °कारिणम् for °धारिणम्. ४. D. reads अप्रक्षिण्वन् for अक्षिण्वन्. ५. C. and D. omit:—

निक्षेपति मृते प्रत्यनन्तरधने न दोष इत्याह नारदः—

‘स्वयमेव तु यो दद्यान्मृतस्य प्रत्यनन्तरे ।

न स राजा नियोक्तव्यो न निक्षेपुस्तु बन्धुभिः’ ॥ इति ।

६. D. reads दद्यात् for ददाति. ७. C. and D. read धर्म्य for धर्म. ८. C. reads याचितादिच्छति दिशन्निति for याचितादिध्वनिदिशति.

‘ याचिता-ऽन्वाहित-न्यास-निक्षेपादिष्वयं विधिः ’ ।

(या. स्मृ. २. ६७)

इति । याचितमुत्सवादिषु परकीयमलङ्काराद्यर्थं याचित्वा स्वसमीपमानीतम् । आन्वाहितं स्वस्मिन् स्थितं परधनं धनिकान्तरस्थतया कुतम् । न्यास-निक्षेपौ पूर्वमेवाभिहितौ । बृहस्पतिरपि—

‘ अन्वाहिते याचितके शिल्पिन्यासे सवन्धके ।

एष एवोदितो धर्मस्तथा च शरणागते ’ ॥

इति । शिल्पिन्यासो नामाङ्गुलीयकौदिकरणाय स्वर्णकारादिहस्ते न्यस्तं सुवर्णादिकम् । अनेन याचितस्य शिल्पिहस्त-न्यस्तस्य दैव-राजोपघातेन विनाशे स्वर्णकारप्रभृतयः तन्न दाप्याः इत्युक्तं भवति । अत्रापवादमाह कात्यायनः—

‘ यैश्च संस्क्रियते न्यासो दिवसैः परिनिश्चितैः ।

तदूर्ध्वं स्थापयेच्छिल्पी दाप्यो दैवहतेऽपि तम् ’ ॥

इति । नैर्मल्याद्यर्थं रजकादिहस्तन्यस्तवस्त्रादिविषयेऽप्याह स एव—

‘ न्यासदोषाद्विनाशः स्याच्छिल्पिनं तन्न दापयेत् ।

दापयेच्छिल्पिदोषाच्चत्संस्कारार्थं यदर्पितम् ’ ॥

१. D. omits याचित्वा स्वसमीपमानीतम् २. C. reads यथा for तथा.
३. D. reads अंगुलीय° for अंगुलीयकादि°. ४. C. omits हस्ते न्यस्तं सुवर्णा-
दिकं, while D. reads °हस्तसमर्पित for हस्ते न्यस्तं सुवर्णादिकम्. ५. C. reads
°न्यस्तं for °न्यस्तस्य. ६. D. reads तदा न for तन्न. ७. D. reads स्थापयन्
for स्थापयेत्. ८. D. omits °हस्त°; while C. reads °न्यास° for °न्यस्त°. ९.
C. reads °दोषाश्च for °दोषाच्च.

इति । येन तन्त्वादिकं वस्त्रार्थं कुविन्दादौ न्यस्तं खण्डपटा-
दिदशायां नष्टं परिपूर्णदशायां वा कुविन्दादिना दीयमानं
स्वामिना न गृहीतं नष्टं च तत्राप्याह स एव—

‘ शिल्पेनापि च यत् कर्म नष्टं यद्भूतकस्य तत् ।

पर्याप्तं दिस्ततस्तस्य विनश्येत्तदगृह्यतः’ ॥

इति । शिल्पेन प्राच्यवनादिना विकलं नष्टं भूतकस्य
शिल्पिन एव तत्रष्टम् । पुनर्वैतनग्रहणमन्तरेणैव वानादिक्रियां
कुर्यादित्यर्थः । यदि स्वामी पुनस्तन्त्वादिकं नार्पयति तदा
पुनर्वानाद्यभावेऽपि वैतनं शिल्पिने दत्तं दौता न लभते ।
पर्याप्तं परिपूर्णं वस्त्रादिकर्मेदित्ततो भूतकस्य यः स्वामी तस्य
दीयमानमगृह्यतस्तत्पर्याप्तं विनश्येत् । याचितकविषये विशेष-
णस्तेनैवोक्तः—

‘ यदि तत्कार्यमादिश्य कालं परिनियम्य वा ।

याचितोऽर्धकृते तस्मिन्प्राप्ते च न तु दाप्यते’ ॥

१. B. originally reads एतत्. २. C. reads ग्रहीत for गृहीत. ३. B. ori-
ginally, C. and D read स्वल्पेन for शिल्पेन ४ D. reads चेद्भूतकस्य for
यद्भूतकस्य. ५. C. reads स्वल्पेन प्रान्ततनवादिना विकले, D. स्वल्पेन प्रान्तर-
चनादिना विकलं for शिल्पेन प्राच्यवनादिना विकले. ६. A. B. and D. read
भूतकस्य for भूतकस्य. ७. C. and D. omit एव तत्. ८. A. and B. add तु
before पुन. ९. C. reads वाताहि° and D. रचनाहि° for वानाहि°. १०. C.
reads वाताद्यभावेन for वानाद्यभावेऽपि ; while D. only omits अपि. ११. A.
B and C. omit दाता. १२. D. reads आदित्ततो for अदित्ततो. १३. A. B.
and D. read भूतकस्य for भूतकस्य. १४. C. adds च after this word and
D. reads विनश्यति for विनश्येत्. १५. C. and D. add अपि after विषये
१६. A. has marginal and B. original reading यत्किञ्चित् कार्यमुद्दिश्यः ;
while D. substitutes उद्दिश्य for आद्दिश्य. १७. A. has marginal and
B. original reading याचितेऽर्थे for याचितोऽर्ध°. १८. C. reads प्राप्ते न तु
प्रदाप्यते and B. and D. substitute प्राप्ते न तु प्रदाप्यते for प्राप्ते च न तु दाप्यते.

इति । येत् कार्यं दीर्घकालसाध्यं तत्कार्यार्थं यदि याचितः,
यदि वा संवत्सरपर्यन्तं दीयतामित्येवं कालं परिनियम्य याचेत्,
तच्च कार्यमध्ये परिनियतकालस्य मध्ये वा प्रतियाच्यमानो
याचितकं न ददाति, असौ न सोदयं दाप्यः । याचितकमात्रमे-
वासौ कृते कार्ये परिनियतकालात्यये वा दद्यात् । यंदि तदापि
न ददाति तदा दैवादितो विनाशे मूल्यं देयमित्याह स एव—

‘प्राप्तकाले कृते कार्यं न दद्याद्याचितोऽपि सन् ।

तस्मिन्नष्टे मृते वापि ग्रहीता मूल्यमावहेत्’ ॥

इति । कचिदप्राप्तेऽपि काले याचितकं दाप्य इत्याह स एव—

‘अथ कार्यविपत्तिस्तु तस्यैव स्वामिनो भवेत् ।

अप्राप्ते वेसकाले तु दाप्यस्त्वैर्धकृतेऽपि तत्’ ॥

इति । इति निक्षेपप्रकरणम् ।

अथास्वामिविक्रयः । तस्य स्वरूपमाह नारदः—

‘निक्षिप्तं वा परद्रव्यं नष्टं लब्ध्वापहृत्य वा ।

विक्रीयते ऽसमक्षं यत् स ज्ञेयोऽस्वामिविक्रयः’ ॥

(ना. स्मृ. ७. १.)

इति । बृहस्पतिरपि—

१. C. and D. add तु after यत्. २. C. reads °पर्याप्तं for °पर्यन्तं.
३. D. adds जाति after विनाशे. C. also the same. ४. C. and D. omit the
following—

‘प्राप्तकाले कृते कार्यं न दद्याद्याचितोऽपि सन् ।

तस्मिन्नष्टे मृते वापि ग्रहीता मूल्यमावहेत्’ ॥

इति । कचिदप्राप्तेऽपि काले याचितकं दाप्य इत्याह स एव.

५. A. in margin B. originally and D. read तस्यैव for तस्यैव. ६. A. in
margin B. originally reads स्तम्भितो for स्वामिनो. ७. B. reads °स्त्वर्थं for
°स्त्वर्थः; while D. reads दाप्यं for दाप्यः. ८. C. reads निक्षिप्तं for निक्षिप्तं.
९. C. reads हतं च वा for ऽपहृत्य वा. १०. D. reads विक्रियेत for विक्रीयते.

‘निक्षेपा-ऽन्वाहित-न्यास-हेत-याचित-बन्धकम् ।

उपांशुजनविक्रीतमस्वामी सोऽभिधीयते’ ॥

इति । अस्वामिना कृतो व्यवहारो निवर्तते इत्याह
कात्यायनः—

‘अस्वामिविक्रयं दानमाधिं च विनिवर्तयेत्’ ।

इति । नारदोऽपि—

‘अस्वामिना कृतो यस्तु क्रयो विक्रय एव वा ।

अकृतः स तु विज्ञेयो व्यवहारेषु नित्यशः’ ॥

(ना. स्मृ. ७. ४.)

इति । ततश्चाऽस्वामिविक्रीतं द्रव्यं स्वामी गृहीयात्
इति । तथा च नारदः—

‘द्रव्यमस्वामिविक्रीतं प्राप्य स्वामी तदामुयात्’ ।

(ना. स्मृ. ७. २.)

इति । तदवाप्तिश्च राज्ञे निवेदयित्वैव । अन्यथा दण्ड-
विधानात् । तथा च याज्ञवल्क्यः—

‘हृतं प्रनष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवामुयात् ।

अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु षण्णवति पणान्’ ॥

(या. स्मृ. २. १७२.)

१. C reads °हृतं for °हृत°. २. B. originally and D. read येन for °जन°, while C. substitutes यच्च for °जन° ३. C reads अस्वामीत्य° for अस्वामिना. ४. C. and D. substitute च for वा ५. C. and D. omit the following—

अस्वामिविक्रीतं द्रव्यं स्वामी गृणीयात् इति । तथाच नारदः—

‘द्रव्यमस्वामिविक्रीतं प्राप्य स्वामी तदामुयात्’ ।

इति । तदवाप्तिश्च राज्ञे निवेदयित्वैव । अन्यथा दण्डविधानात् । तथा च. 'and read अस्वामिविक्रये only for the same. ६. C. reads परहस्तादविक्रयं यदवाप्नोयात् for यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नोयात्, while D. यन् द्रव्यं for यो द्रव्यं.

इति । यदा पुनः परहस्तादवाप्तुमसमर्थः स्वामी तदा-
त्वाह स एव—

‘नष्टापहतमासाद्य हर्तारं ग्राहयेन्नरम् ।

देश-कालातिपत्तौ वा गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् । ॥

(या. स्मृ. २. १६९.)

इति । विनष्टं अपहतं वा स्वकीयद्रव्यमधिगन्तुरपहर्तुर्वा
हस्ते दृष्ट्वा अधिगन्तारमपहर्तारं राजपुरुषादिभिर्ग्राहयेत् ।
राजपुरुषाद्यानयनार्थं देश-कालातिक्रमश्चेद्भवति तदा स्वयमेव
गृहीत्वा राज्ञे समर्पयेदित्यर्थः । यदा पुनः क्रयादूर्ध्वमेव स्वकीयं
द्रव्यं क्रेतुर्हस्ते पश्यति तदाप्याह स एव—

‘स्वं लभेतान्यविक्रीतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते ।

हीनाद्रहो हीनमूल्ये वेलाहीने च तस्करः । ॥

(या. स्मृ. २. १६८.)

इति । स्वामी स्वसम्बन्धि द्रव्यमन्यविक्रीतं यदि पश्यति
तदा लभेत गृणीयात् । अस्वामिविक्रयस्य परस्वत्वहेतुत्वाभा-
वात् । क्रेतुः पुनरप्रकाशिते गोपिते क्रये दोषो भवति । हीना-
द्रव्यागमोपायहीनात्, रह एकान्ते, हीनमूल्ये अल्पतरेण
द्रव्येण अधिकमूल्यक्रये च, वेलाहीने रात्र्यादौ कृते क्रये च स
चोरो भवति । तस्करवद्दण्ड्यो भवतीत्यर्थः । यथोक्तं मनुना—

१. A. and B. read परहस्तादवाप्तुयात् समर्थः स्वामी and C. परहस्तादवाप्तु-
यात् सधन. स्वामी for परहस्तादवाप्तुमसमर्थः स्वामी. २. D. reads पुरुषः राजा
द्यानयनार्थं देश° for राजपुरुषाद्यानयनार्थं देश°. ३. C. reads विक्रयादूर्ध्वमेव D.
विक्रयार्थमेव for क्रयादूर्ध्वमेव. ४. A. and B. read दोषे प्रकाशिते for दोषोऽ-
प्रकाशिते. ५. D. omits पर°, while C. reads यत्परसत्य° for परस्वत्व°. ६. D. substitutes अधिकमूल्ये for अधिकमूल्यक्रये च.

‘द्रव्यमस्वामिविक्रीतं प्राप्य स्वामी तदामुयात् ।

प्रकाशे क्रयतः सिद्धिः केतुस्तेयं रहःक्रयात्’* ॥

(ना. स्मृ. ७. ९.)

इति । बृहस्पतिनापि अज्ञानतो ज्ञानतश्च केतुर्निर्दोषता सशेषता च दर्शिता—

‘येन क्रीतं तु मूल्येन प्राग्राज्ञे विनिवेदितम् ।

न तत्र विद्यते दोषः स्तेनः स्यादुपविक्रयात्’ ॥

इति । येन केत्रां हीनमूल्येन क्रयात्प्राग्वै राज्ञे विनिवेदि-
तम् । न तत्र दोषः । उपविक्रयशब्दस्यार्थस्तेनैव दर्शितः—

‘अन्तर्गृहे बहिर्ग्रामान्निशायामसतो जनात् ।

हीनमूल्यं च यत् क्रीतं ज्ञेयोभ्सावुपविक्रयः’ ॥

इति । असतो जनाच्चण्डालादेरित्यर्थः । असद्ग्रहणं स्वाम्य-
ननुज्ञातदासां गुणलक्षणार्थम् । अत एव नारदः—

* श्लोकोऽयं मनुवाक्यत्वेनोद्धृतः । परं बहुषु मनुस्मृतिपुस्तकेषु
कुत्रचिन्नोपलभ्यते । मिताक्षरायां तु द्वितीयाध्यायस्थशतोपरी अष्टषष्टि-
तमश्लोकव्याख्यायां विज्ञानेश्वरेण कस्याचिन्नामनिर्देशमन्तरेणैव यथोक्त-
मित्युक्त्वा संगृहीतोऽयं श्लोकः तथापि नारदस्मृतौ उपलभ्यते ।

१. C and D. omit the following:—

‘... .. प्राप्य स्वामी तदामुयात् ।

प्रकाशे क्रयतः सिद्धिः केतुस्तेयं रहःक्रयात्’ ॥

इति । बृहस्पतिनापि अज्ञानतो ज्ञानतश्च केतुर्निर्दोषता सशेषता च दर्शिता—

येन क्रीतं तु मूल्येन

२ A and B. read क्रीत्या for केत्रा. ३, B. and D. omit एव. ४. D.
omits °दासा °

‘ अस्वाम्यनुमताज्ञासादसतश्च जनाद्रहः ।

हीनमून्यमवेलायां क्रीणंस्तदोषभागभवेत् ’ ॥

(ना. स्मृ. ७. ३.)

इति । तदोषभागचोरदोषभागित्यर्थः । कथं स्वामी विक्री-
तद्रव्यविप्रतिपत्तौ प्रमाणेन साधयेदित्याह कात्यायनः—

‘ नाष्टिकस्तु प्रकुर्वीत तद्धनं ज्ञातृभिः स्वकम् ।

इति । नाष्टिको नष्टधनः । तद्धनं नष्टधनम् । ज्ञातृभिः सा-
क्ष्यादिभिः । स्वकमात्मीयं प्रकुर्वीत साधयेदित्यर्थः । कथं
साधयेदित्यपेक्षित आह याज्ञवल्क्यः—

‘ आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।

पञ्चवन्धो दमस्तस्य राज्ञे तेनाविभाविते ’ ॥

(या. स्मृ. २. १७१.).

इति । आगमस्तु स्मृत्यन्तराभिहितो द्रष्टव्यः—

१. A. and B. read असत स्वजनात् for असतश्च जनात्. २. D. omits.—
तदोषभाग् चोरदोषभागित्यर्थः । कथं स्वामी
विक्रीतद्रव्यविप्रतिपत्तौ प्रमाणेन साधयेदित्याह.

C. also omits this and the following:—

कात्यायनः—

‘ नाष्टिकस्तु प्रकुर्वीत तद्धनं ज्ञातृभिः स्वकम् । ’ इति ।

३. A and B. read ज्ञातिभिः for ज्ञातृभिः. ४. A. and B. omit ज्ञातृभिः
साक्ष्यादिभिः and add after स्वकं, आत्मियज्ञातिभिः, while D omits स्वक-
मात्मीयं. ५. D. omits कथं साधयेदित्यपेक्षिते. ६. A. and B. omit the
following—

‘ मतोऽन्यथा ।

पञ्चवन्धो दमस्तस्य राज्ञे तेनाविभाविते ’ ॥

while C. reads नष्ट तदपि भावितं for नष्ट भाव्यमतोऽन्यथा and omits the
following half of this verse, ७. D. reads राज्ञे for राज्ञे and substi-
tutes तत्र for तस्य.

‘लब्धं दानक्रमप्राप्तं शौर्यं वैवाहिकं तथा ।

बान्धवादप्रजोद्यत्तु षड्विधस्तु धनागमः’ ॥

इति । कृतस्वकीयस्य धनस्य स्वकीयत्वानपगतिरपि
दानप्रभावेन साधनीयेत्याह कात्यायनः—

‘अदत्त-त्यक्त-विक्रीतं कृत्वा स्वं लभते धनम्’ ।

इति । अथैतत् दत्तं व्यक्तं विक्रीतं च न भवतीति प्रमाणैः
प्रसाध्य स्वकीयं धनं नाष्टिको विक्रेत्रादेः सकाशाद्भवत इत्यर्थः ।
अत्र विषये विशेषमाह बृहस्पतिः—

‘पूर्वस्वामी तु तद्व्ययं यदागत्य विचारयेत् ।

तत्र मूलं दर्शनीयं क्रेतुः शुद्धिस्ततो भवेत्’ ॥

इति । मूलं विक्रेता । विक्रेतृदर्शनानन्तरं व्यासः—

‘मूले समाहते क्रेता नाभियोज्यः कथं च न ।

मूलेन सह वादस्तु नाष्टिकस्य तदा भवेत्’ ॥

इति । यदा तु मूलत्वेन दर्शितो विक्रेता न किञ्चिदुत्तरं
ददाति तदा त्वाह बृहस्पतिः—

‘विक्रेता दर्शितो यत्र हीर्यते व्यवहारतः ।

क्रेत्रे राज्ञे मूल्य-दण्डौ प्रदद्यात् स्वामिने धनम्’ ॥

१. D. reads अप्रजातश्च for अप्रजाद्यत्तु. २. C. reads कृतस्वीकारस्य
D. स्वकीयधनस्य for कृतस्वकीयस्य धनस्य. ३. D. reads दानाद्यभावेन for
दानप्रभावेन. ४. D. reads नाष्टिकं and C. नास्तिक. for नाष्टिको. ५. A.
and B. read यत्र and D. तत्र for अत्र. ६. D. reads विभावयेत् for विचा-
रयेत्. ७. D. substitutes मूलभूतो for मूलत्वेन. ८. C. reads हीर्यते, while
D. विहीनो for हीर्यते. ९. C. reads क्रेत्रराज्ञे and D. क्रेत्र-राज्ञो for क्रेत्रे
राज्ञे. १०. C. reads स्वामिविक्रय इति and स्वामिनो धनमिति for स्वामिने
धनम्। इति.

‘ अस्वाम्यनुमताद्वासादसतश्च जनान्द्रहः ।

हीनमूल्यमवेलायां क्रीणस्तद्दोषभाग्भवेत् ’ ॥

(ना. स्मृ. ७. ३.)

इति । तद्दोषभाक्चोरदोषभागित्यर्थः । कथं स्वामी विक्री-
तद्रव्यविप्रतिपत्तौ प्रमाणेन साधयेदित्याह कात्यायनः—

‘ नाष्टिकस्तु प्रकुर्वीत तद्धनं ज्ञातृभिः स्वकम् ’ ।

इति । नाष्टिको नष्टधनः । तद्धनं नष्टधनम् । ज्ञातृभिः सा-
क्ष्यादिभिः । स्वकमात्मीयं प्रकुर्वीत साधयेदित्यर्थः । कथं
साधयेदित्यपेक्षित आह याज्ञवल्क्यः—

‘ आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।

पञ्चवन्धो दमस्तस्य राज्ञे तेनाविभाविते ’ ॥

(या. स्मृ. २. १७१.).

इति । आगमस्तु स्मृत्यन्तराभिहितो द्रष्टव्यः—

१. A. and B. read असत स्वजनात् for असतश्च जनात्. २. D. omits.—

तद्दोषभाग् चोरदोषभागित्यर्थः । कथं स्वामी

विक्रीतद्रव्यविप्रतिपत्तौ प्रमाणेन साधयेदित्याह.

C. also omits this and the following.—

कात्यायनः—

‘ नाष्टिकस्तु प्रकुर्वीत तद्धनं ज्ञातृभिः स्वकम् । ’ इति ।

३. A. and B. read ज्ञातिभिः for ज्ञातृभिः. ४. A. and B. omit ज्ञातिभिः
साक्ष्यादिभिः and add after स्वकं, आत्मियज्ञातिभिः, while D. omits स्वक-
मात्मीयं. ५. D. omits कथं साधयेदित्यपेक्षिते. ६. A. and B. omit the
following—

‘ मतोऽन्यथा ।

पञ्चवन्धो दमस्तस्य राज्ञे तेनाविभाविते ’ ॥

while C. reads नष्ट तदपि भावितं for नष्ट भाव्यमतोऽन्यथा and omits the
following half of this verse, ७. D. reads राज्ञ for राज्ञे and substi-
tutes तत्र for तस्य.

‘लब्धं दानक्रमप्राप्तं शौर्यं वैवाहिकं तथा ।

बान्धवादप्रजोद्यत्तु षड्विधस्तु धनागमः’ ॥

इति । कृतस्वकीयस्य धनस्य स्वकीयत्वानपगतिरपि
दौनप्रभावेन साधनीयेत्याह कात्यायनः—

‘अदत्त-त्यक्त-विक्रीतं कृत्वा स्वं लभते धनम्’ ।

इति । अथैतत् दत्तं व्यक्तं विक्रीतं च न भवतीति प्रमाणैः
प्रसाध्य स्वकीयं धनं नाष्टिको विक्रेत्रादेः सकाशाल्लभत इत्यर्थः ।
अत्र विषये विशेषमाह बृहस्पतिः—

‘पूर्वस्वामी तु तद्व्यं यदागत्य विचारयेत् ।

तत्र मूलं दर्शनीयं क्रेतुः शुद्धिस्ततो भवेत्’ ॥

इति । मूलं विक्रेता । विक्रेतृदर्शनानन्तरं व्यासः—

‘मूले समाहृते क्रेता नाभियोज्यः कथं च न ।

मूलेन सह वादस्तु नाष्टिकस्य तदा भवेत्’ ॥

इति । यदा तु मूलत्वेन दर्शितो विक्रेता न किञ्चिदुत्तरं
ददाति तदा त्वाह बृहस्पतिः—

‘विक्रेता दर्शितो यत्र हीर्यते व्यवहारतः ।

क्रेत्रे राज्ञे मूल्य-दण्डौ प्रदद्यात् स्वामिने धनम्’ ॥

१. D. reads अप्रजातश्च for अप्रजाद्यत्तु. २. C. reads कृतस्वीकारस्य
D. स्वकीयधनस्य for कृतस्वकीयस्य धनस्य. ३. D. reads दानाद्यभावेन for
दानप्रभावेन. ४. D. reads नाष्टिकं and C. नास्तिक. for नाष्टिको. ५. A.
and B. read यत्र and D. तत्र° for अत्र. ६. D. reads विभावयेत् for विचा-
रयेत्. ७. D. substitutes मूलभूतो for मूलत्वेन. ८. C. reads हीर्यते; while
D. विहीनो for हीर्यते. ९. C. reads क्रेत्रराज्ञे and D. क्रेत्र-राज्ञी for क्रेत्रे
राज्ञे. १०. C. reads स्वामिविक्रय इति and स्वामिनो धनमिति for स्वामिने
धनम्. इति.

इति । नोरदोऽपि—

‘विक्रेता स्वामिने यत् स्वं क्रेत्रे मूल्यं च यत्कृतम् ।
दद्यादण्डं तथा राज्ञे विधिरस्वामिविक्रये’ ॥

(ना. स्मृ. ७. ९.)

इति । यदा तु मूलभूतो विक्रेता देशान्तरं गतः तदा
कात्यायन आह—

‘मूलानयनकालश्च देयो योजनसंख्यया ।
प्रकाशं च क्रयं कुर्यात् साक्षिभिर्ज्ञातिभिः स्वकैः ॥
न तत्रान्या क्रिया प्रोक्ता दैविकी न च मानुषी ।
प्रसाधिते क्रये राज्ञा वक्तव्यः स न किञ्चन’ ॥

इति । अयमर्थः—यस्तु क्रेता कालविलम्बेनापि मूलं
दर्शयितुं न शक्नोति क्रयप्रकाशनं च करोति स नराधमः ।
न स राज्ञां दण्ड्यः । तस्माच्च नाष्टिको धनं लभत इति ।
तदुक्तं मनुना ॥

‘अथमूलमनाहार्यं प्रकाश-क्रयशोधितम् ।

अदण्ड्यो मुच्यते राज्ञा नाष्टिको लभते धनम्’ ॥

(म. स्मृ. ८.—२०२.)

१. C. and D. omit the following:— नारदोऽपि—

‘विक्रेता स्वामिने यत् स्वं क्रेत्रे मूल्यं च यत्कृतम् ।

दद्यादण्डं तथा राज्ञे विधिरस्वामिविक्रये’ ॥ इति ।

२. D. reads प्रक्रयं for च क्रयं. ३. C. reads जातिभैः for ज्ञातिभिः.
४. C. reads तत्र ताश्च for न तत्रान्या. ५. C. reads कालविलम्बेनापि for
कालविलम्बेनापि. ६. A. B. and C. omit स नराधमः. ७. D. omits न स राज्ञां
दण्ड्यः, while C. substitutes न स राज्ञा देयः; for न स राज्ञां दण्ड्यः. ८. C.
reads साधिके for नाष्टिको. ९. C. reads अदण्ड्यमुच्यते for अदण्ड्यो मुच्यते.

इति । क्रेतुःसकाशात् धनग्रहणमर्थं मूल्यं दत्तैव । तथाच कात्यायनः—

‘ वणिग्वीथीपारिगतं विज्ञातं राजपूरुषैः ।

अविज्ञाताश्रयात् क्रीतं विक्रेता यत्र वा मृतः ॥

स्वामी दत्तार्द्धमूल्यं तु प्रगृहीयात् स्वकं धनम् ।

अर्थं द्वयोरपहतं तत्र स्यात् व्यवहारतः ’ ॥

इति । अविज्ञाताश्रयात् अविज्ञातस्थानकादित्यर्थः । क्रय-
प्रकाशन-मूलानयनपक्षयोः साति सम्भवे मूलानयनपक्ष एव
ग्राह्यः । तदुक्तं कात्यायनेन—

‘ यदा मूलमुपन्यस्येत् पुनर्वादी क्रयं वेदेत् ।

आहरन् मूलमेवासौ न क्रयेण प्रयोजनम् ॥

असमाहार्यमूलस्तु क्रयमेव विशोधयेत् ’ ।

इति । यदा मूलदर्शनं क्रयप्रकाशनं वा न करोति
तदा दण्ड्य इत्याह स एव—

‘ अनुपस्थापयन् मूलं क्रयं वाप्यविशोधयेत् ।

यथाभियोगं धनिने धनं दाप्यो दमं च सः ’ ॥

इति । नाष्टिकविप्रयोगमाह स एव—

‘ यदि स्वं नैव कुरुते ज्ञातिभिर्नाष्टिको धनम् ।

प्रसङ्गविनिवृत्त्यर्थं चोरैर्वद्मण्डमर्हति ’ ॥

१. A. B. and C. read अर्थे for अर्थे. २. C. reads अविज्ञातं च यत् for अविज्ञाताश्रयात्. ३. A. C. and D. omit °मूलानयन°. ४ B. and D. °न्यस्य for °न्यस्येत्. ५. C. reads क्रेतारं स्थापयन् for अनुपस्थापयन्. ६. D. reads °धयेत् for °धयन्. ७. A. and C. read ज्ञातिभिः; while B. ज्ञातिभि. for ज्ञातिभिः. ८. C. reads चारवत् for चोरवत्.

इति । प्रसङ्गोऽतिप्रसङ्गः । दण्डपरिमाणमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।

पञ्चबन्धो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते ’ ॥

(या. स्मृ. २. १७१)

इति । विवाद्यस्य धनस्य पञ्चमोऽंशो यस्मिन् मूले बध्यते स पञ्चबन्धः । एतदल्पापराधविषयम् । महापराधे तु व्यासः—

‘ वादी चोन्मार्गं द्रव्यं साक्षिभिर्नैव भावयेत् ।

दाप्यः स्यात् द्विगुणं दण्डं क्रेता तद्रव्यमर्हति ’ ॥

इति । येत् तु प्रेकाशिते क्रये क्रेतुः स्वत्वप्रतिपादकं मरी-
चिवचनम्—

‘ वणिग्वाधीपरिगतं विज्ञातं राजपुरुषैः ।

दिवा गृहीतं यत् क्रेत्रा स शुद्धो लभते धनम् ’ ॥

इति तदेवं नाष्टिकेनासाधितद्रव्यविषयम् । अन्यथा

‘ अथ मूलमनाहार्यम् ’ ।

(म. स्मृ. ८. २०२.)

इति प्रेत्युदाहृतमनुवचनविरोधप्रसङ्गात् । यदा क्रेता

१. C. and D. omit the following portion:--

प्रसङ्गोऽतिप्रसङ्गः । दण्डपरिमाणमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।

पञ्चबन्धो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते ’ ॥

इति । विवाद्यस्य धनस्य पञ्चमोऽंशो यस्मिन् मूले बध्यते स पञ्चबन्धः । एतदल्पा-
पराधविषयम् । महापराधे तु व्यासः—

‘ वादी चोन्मार्गं द्रव्यं साक्षिभिर्नैव भावयेत् ।

दाप्यः स्यात् द्विगुणं दण्डं क्रेता तत् द्रव्यमर्हति ’ ॥

२. B. and D. read यदा तु for यत् तु. ३. C. reads प्रकाशितेन for प्रका-
शिते. ४. C. reads वणिग्स्वामी for वणिग्वाधी. ५. C. reads गृहीतं for
गृहीतं. ६. D. reads क्रेता for क्रेत्रा. ७. B. reads तदेतत् for तदेवं.
८. C. reads नास्तिको for नाष्टिकेन. ९. D. reads साधितं for असधितं.
१०. B. and D. read प्रागुदाहृतं for प्रेत्युदाहृतं.

साक्ष्यादिभिः क्रयं न विभावयति नाष्टिकोऽपि स्वकीयत्वं तदा निर्णयमाह बृहस्पतिः—

‘प्रमाणहीनवादे तु पुरुषापेक्षया नृपः ।

सम-न्यूनाधिकत्वेन स्वयं कुर्याद्विनिर्णयम्’ ॥

इति । पुरुषयोर्नाष्टिक-क्रेतृपुरुषयोः साधुत्वाद्यपेक्षया विवादास्पदं धनं सम-न्यूनाधिकत्वेन विभज्य इदं तवेति राजा निर्णयं कुर्यात् ।

ननु—मानुषप्रमाणाभावेऽपि दिव्यस्य विद्यमानत्वात् प्रमाणहीनो वाद एव न सम्भवति-इति चेत् । उच्यते । अस्मिन्नेवास्वामिविक्रयविवादे दिव्याभावाभिधानात् । तथा च कात्यायनः—

‘प्रकाशं न क्रयं कुर्यात् साधुभिर्ज्ञातिभिः स्वकैः ।

न तत्रान्या क्रिया प्रोक्ता दैविकी न च मानुषी’ ॥

इति । किं च—

१. C. omits the following.—

पुरुषयोर्नाष्टिक-क्रेतृपुरुषयोः साधुत्वाद्यपेक्षया विवादास्पदं धनं सम-न्यूनाधिकत्वेन विभज्येदं तवेति राजा निर्णयं कुर्यात् ।

२. C. reads न तु for ननु. ३. C. reads प्रमाणहीनवादे च; while D. प्रमाणहीनवाद् एव for प्रमाणहीनो वाद् एव. ४. C. omits इति चेत् । उच्यते; while D. only omits इति. ५. D. reads अस्ति for अस्मिन्; while C. अस्मिन् स्वमिति क्रयं for अस्मिन्नस्वामिविक्रयं. ६. C. reads दिव्याभावाधानात् and D. दिव्याभावान् for दिव्याभावाभिधानात्. ७. C. and D. omit च. ८. D. substitutes च for न. ९. C. reads कथं for क्रयं. १०. C. reads ज्ञातिभिः for ज्ञातिभिः.

‘ अभियोक्ता धेनं कुर्यात् प्रथमं ज्ञातिभिः स्वकम् ।

पश्चादात्मविशुद्ध्यर्थं क्रयं क्रेता स्वबन्धुभिः ’ ॥

इति वचनेन साक्षीतरप्रमाणाभावो ऽवगम्यते । यत्तु
कात्यायनेनोक्तम्—

‘ अलेख्याऽसाक्षिके दैवीं व्यवहारे विनिर्दिशेत् ’ ।

इति तद्विव्यनिषेधकस्मृत्यभावविषयमिति मन्तव्यम् । संप्र-
माणकेऽपि वादे क्रेतृ-नाष्टिक्रयोः अर्थहानिमाह कात्यायनः—

‘ अर्धं द्वयोरपहृतं तत्र स्याद्व्यवहारतः ।

अविज्ञातक्रैयो दोषस्तथा वा परिपालनम् ॥

एतत् द्वयं समाख्यातं द्रव्यहानिकरं बुधैः ।

अविज्ञातस्थानकृतं क्रेतृ-नाष्टिक्रयोर्द्वयोः ’ ॥

इति । अविज्ञातस्थानकृतात् क्रयो अविज्ञातक्रयः । अथवा
परमार्थतोऽयं स्वामी इत्यविज्ञानात् क्रयोऽविज्ञातक्रयः ।
मरीचिरपि—

१. A. in margin, and C. and D. read पुनः for धनं. २. C. reads
‘भावोपगम्यते; while D. ‘भावो गम्यते. ३. D. reads तदेवाह कात्यायन
for यत्तु कात्यायनेनोक्तम्. ४. D. omits the following portion:—

‘ अलेख्याऽसाक्षिके दैवीं व्यवहारे विनिर्दिशेत् ’ ।

इति तद्विव्यनिषेधकस्मृत्यभावविषयमिति मन्तव्यम् ।

संप्रमाणकेऽपि वादे क्रेतृ-नाष्टिक्रयोः अर्थहानिमाह कात्यायनः—

५. C. reads ‘साक्षिकैर्दैवी’ for ‘साक्षिके दैवीं. ६. C. reads प्रमाणके for
संप्रमाणके. ७. C. reads ‘नास्तिक्रयोः’ for ‘नाष्टिक्रयोः. ८. A. in margin
and C. read अर्थे for अर्थ. ९. B. originally reads अर्थे but corrects अर्थ. १०.
C. reads अपि हतं for अपहृतं. ११. A. reads ‘क्रिया’ for ‘क्रयो. १२.
B. originally reads च and in correction वा; while D. reads चाऽ-
परिपालनं for वा परिपालनम्. १३. This written portion should be read
after द्रव्यहानिकरं बुधैः; while A. B and C. do not read this portion.
१४. D. omits ‘स्थानकृतात्’ and instead of that read अविज्ञातात्. १५.
D. reads स्वामित्यज्ञानात् for स्वामी इत्यविज्ञानात्.

‘अविज्ञातनिवेशत्वाद्यत्र मूलं न विद्यते ।

हानिस्तत्र समा कल्प्या क्रेतृ-नाष्टिकयोर्द्वयोः’ ॥

इति । अस्वामी विक्रेतुरिव स्वाम्यदत्तमुपभुञ्जानस्यापि
दण्डमाहं नारदः—

‘उद्दिष्टमेव भोक्तव्यं स्त्री पशुर्वसुधापि वा ।

अर्नपितं तु यो भुंक्ते भुक्तभोगं प्रदापयेत् ॥

अनिर्दिष्टं तु यद्रव्यं वासः क्षेत्रं गृहादिकम् ।

स्वबलेनैव भुञ्जानश्चोरवदण्डमर्हति ॥

अनङ्गाहं तथा धेनुं नावं दासं तथैव च ।

अनिर्दिष्टं तु भुञ्जानो दद्यात् पणचतुष्टयम् ॥

दासी नौका तथा धुर्यो बन्धकं नोपर्युज्यते ।

उपभोक्ता तु तं द्रव्यं पण्येनैव विशोधयेत् ॥

दिवसे द्विपणं दासीं धेनुमष्टपणं तथा ।

त्रयोदशमनङ्गाहमश्वं भूमिं च षोडश ॥

नौकामश्वं च धेनुं च लाङ्गलं कार्मिकस्य च ।

बलात्कारेण यो भुङ्क्ते दाप्यश्चाष्टपणं दिने ॥

१. D. reads मूल्यं for मूलं. २. D. reads this sentence and the following half verse, above, between द्रव्यहानिकारबुधैः and अविज्ञातस्थानकात्.
३. C. reads अनर्थितं for अर्नपितं. ४. C. reads अनिर्दिष्टं for अनिर्दिष्टं.
५. C. and D. read सक्षेत्रं च for वासः क्षेत्रं. ६. A. in margin and B. originally read अश्वं for नावं. ७. D. reads स for तु. ८. A. in margin B. and D. read भुज्यते for ०युज्यते. ९. A. and C. read अष्टपणं for अष्टपणं.
१०. D. reads मत्स्यं for ०मश्वं. ११. B. in margin and C. read तानेव for भूमिं. १२. B. C. and D. read लाङ्गलं for लाङ्गलं. १३. C. reads ०श्व सपणं दमम् for ०श्वाष्टपणं दिने.

ऊलूखले पणार्धं तु मुसलस्य पणद्वयम् ।

गूर्पस्य च पणार्धं तु द्वे पणैः मुनिरब्रवीत्' ॥

(ना. स्मृ. ११. ३-१०.)

इति ।

इत्यस्वामिविक्रयाख्यं पदं समाप्तम् ।

अथ सम्भूयसमुत्थानाख्यं पदमच्यते । तस्य स्वरूपं नारद
आह—

‘वणिकप्रभृतयो यत्र कर्म सम्भूय कुर्वते ।

तत् सम्भूयसमुत्थानं व्यवहारपदं स्मृतम्’ ॥

(ना. स्मृ. ३. १.)

इति । तत्राधिकारिणो दर्शयति बृहस्पतिः—

‘कुलीन-दक्षा-ऽनलसैः प्राज्ञैर्नाणकवेदिभिः ।

आय-व्ययज्ञैः शुचिभिः गूरैः कुर्यात् सहक्रियाम्’ ॥

इति । क्रियां कृषि-वाणिज्य-शिल्प-क्रतु-सङ्गीत-सैन्या-
त्मिकाम् । नाणकविज्ञानी वाणिज्यक्रियायामुपयुज्यते । आय-
व्ययज्ञानमात्रं कर्षकक्रियायाम् । सङ्गीतादिशिल्पक्रियायां
प्राज्ञत्वमुपयुज्यते । क्रतुक्रियायां तु कुलीनत्व-प्राज्ञत्व-शुचि-
त्वानि । सैन्यक्रियायां गूरुत्वमात्रम् । दक्षत्वा-ऽनलसत्वे तु
सर्वत्रोपयुज्यते । अतएवो-दक्षादीन् निषेधति स एव—

१. D. reads मुसलस्य for मुसलस्य. २. B. originally reads जैमिनिः; while in margin द्वैविध्यं, D. also reads द्वैविध्यं for द्वे पणैः. ३. C. reads क्रमं; while D. क्रयं for कर्म. ४. D. reads °शिल्पि° for °शिल्प°. ५. C. reads °सैन्यात्मिकाम् for °सैन्यात्मिकाम्. ६. B. and D. read °विज्ञानं for °विज्ञानी. ७. C. and D. read कृषि° for कर्षक°. ८. C. reads °शिल्पि° for °शिल्प°. ९. A. omits °शुचित्वानि; while C. reads °शुचित्वादि for °शुचित्वानि. १०. C. reads चैत्य° for °सैन्य°. ११. C. reads एव दक्षादीन्; while C. एव दक्षादि for एवाऽदक्षादीन्.

‘ असक्ताऽलस-रोगार्त-मन्दभाग्य-निराश्रयैः ।

वाणिज्याद्याः सहैतैस्तु न कर्तव्या बुधैःक्रियाः’ ॥

(ना. स्मृ. ३. ४.)

इति । ये तु सम्भूय वाणिज्यादिक्रियां कुर्वन्ति ते द्रव्यानु-
सारेण लाभभाजः । तथाच बृहस्पतिः—

‘ प्रयोगं कुर्वते ये तु हेम-धान्य-रसादिना ।

सम-न्यूनाधिकैरंशैर्लाभस्तेषां तथाविधैः ’ ॥

इति । लाभवदेव व्ययादिरपि तथैवेत्याह स एव—

‘ समो न्यूनाधिको वांशो येन क्षिप्तस्तथैव सः ।

व्ययं दद्यात् कर्म कुर्याल्लोभं गृह्णीत चैव हि ’ ॥

इति । द्रव्यानुसारेण लाभ इत्यस्यापवादमाह याज्ञ-
वल्क्यः—

‘ समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म कुर्वताम् ।

लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा कृतौ ’ ॥

(या. स्मृ. २. २५९.)

इति । संविदा समयेन । पुरुषविशेषानुसारेण कृतौ कल्पितौ

१. C. reads अशक्ता-ऽलस-दुर्बुद्धि° for अशक्ता-ऽलस-रोगार्त°. २. B. C. D. read तथाविधिः for तथाविध. ३. C. reads लाभस्तेषां तथाविधिः while D. तसस्तेषां तथाविधि for लाभं गृह्णीत चैव हि. ४. C. omits द्रव्या°. ५. C. reads संविदा कृतौ for संविदा कृतौ.

‘दैव-राजभयाद्यस्तु’स्वशाक्त्या परिपालयेत् ।

तस्यांशं दशमं दत्त्वा गृह्णीयुस्ते ततः परम्’ ॥

इति । यस्तु समवायिभिः प्रयुक्तं धनं समवायिभिः सह
प्रतिपादनादिना न साधयति तस्य लाभहानिरिति ।

तदाह बृहस्पतिः—

‘समवेतैस्तु यद्वत्तं प्रार्थनीयं तथैव तत् ।

न याचते च यः कश्चिद्भावात् स परिहीयते’ ॥

इति । सर्वानुमतः सर्वेषां कार्यं एक एव कुर्यात्तदाह स एव—

‘बहूनां सम्मतो यस्तु दद्यादेको धनं नरः ।

करणं कारयेद्वापि सर्वैरेव कृतं भवेत्’ ॥

इति । करणं लेख्यादिकं । सम्भूयकारिणामृत्विजां कर्त-
व्यमाह मनुः—

‘ऋत्विजः समवेतास्तु यथा सत्रे निमन्त्रिताः ।

कुर्युर्यथैर्ह ते कर्म गृह्णीयुर्दक्षिणां तथा’ † ॥

इति । तथेति कर्मानुसारेण दक्षिणां गृह्णीयुरित्यर्थः ।

तथा च स एव—

‘सम्भूय स्वानि कर्माणि कुर्वद्भिरिह मानवैः ।

अनेन विधियोगेन कर्तव्यांश्च प्रकल्पना’ ॥

(म. स्मृ. ८. २११.)

† नायं श्लोक उपलभ्यते मुद्रितपुस्तकेषु । मत्संगृहीतलिखितपुस्तके
तु वर्तते एव । व्याख्यातश्च मेधातिथिना ।

१. B. reads तदा बृहस्पतिराह for तदाह बृहस्पतिः. २. D. reads अनुगतः
for अनुमतः. ३. A. reads यथाह तत् for यथैर्ह. ४. B. originally
reads स्वामि for स्वानि. ५. A. and B. read अनेके कर्म and C. and
D. अनेकं कर्म for अनेन विधि. ६. D. reads कर्तव्यांश्च प्रकल्पयेत् for
कर्तव्यांश्च प्रकल्पना.

इति । इयं चांशकल्पना 'तस्य द्वादशशतं दक्षिणा' इत्येवं
क्रतुसम्बन्धित्वमात्रतया विहितायां दक्षिणायामेव । नन्वि-
ग्विशेषोल्लेखेन विहितायाम् । अत एवोक्तं तेनैव—

‘रथं हरेत् वाध्वर्युर्ब्रह्मो ऽऽधाने च वाजिनम् ।

होता वापि हरेदश्वमुद्राता चाप्यनः क्रये’ ‡ ॥

(म. स्मृ. ८. २०९.)

इति । दक्षिणांशप्रकल्पनामाह स एव—

‘सर्वेषामर्धिनो मुख्यास्तदर्धेनार्धिनो ऽपरे ।

तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशास्तु पादिनः’ ॥

(म. स्मृ. ८. २१०.)

इति । सर्वेषां षोडशर्विजां मध्ये मुख्याश्चत्वारो होत्रध्वर्यु-
ब्रह्मोद्गातारस्ते गोशतस्य अर्धिनः । सर्वेषां भागपरिपूर्णोपप-
त्तिवशायाताष्टचत्वारिंशद्रूपार्धेनार्धभाजः । अपरे मैत्रावरुण-

‡ केषांचित् शाखिनां आधाने अध्वर्यवे रथो देयत्वेनाम्नायते ।
तथैव ब्रह्मणे वेगवानश्वः । होत्रेचाश्वः । उद्गात्रे सोमक्रयवहनशकटम्
अतो व्यवस्थान्नानसामर्थ्यात् या दक्षिणा यत्सम्बन्धत्वेन श्रूयते स
एव तामाददीत्यभिप्रायः ।

१. A. C. and D. read च for वा; while B. reads 'तृ तथा for
वा. २. A. and C read गृह्याधाने च for ब्रह्माधाने च. ३. A. B. read
विनिद्वरं चाश्वं; while C. originally विनिद्वरं चाश्वं and D. हरेत्तथैवाश्वं for
वापि हरेदश्व. ४. B. originally reads अर्धिनो for अर्धिनो, while C. has
mistake through whole the verse. ५. D. reads 'पूर्णोपपत्तिवशाया-
ताष्ट' for 'पूर्णोपपत्तिवशायाताष्ट'. ६. D. reads 'रूपार्थेण for 'रूपार्धेन.
७. C. reads अर्धभागः for अर्धभाजः. ८. A and C. omit अपरे मैत्रा-
वरुण-प्रतिप्रस्थाव-ब्राह्मणाच्छंसि-प्रस्तोतारस्तदर्धिनः धनमुख्यांशरूपाद्धेन चतु-
र्विंशतिरूपेणार्धभाजः । ये पूनस्तृतीयिनो.

प्रतिप्रस्थातृ-ब्राह्मणाच्छंसि-प्रस्तोतारस्तदर्धिनः धनमुख्यांशस्या-
र्द्धेन चतुर्विंशतिरूपेणार्धभाजः । ये पुनस्तृतीयिनोऽष्टावाक-
नेष्टा-ऽग्नीध्र-प्रनिहर्तारस्ते तृतीयिनो मुख्यांशस्य षोडशभाग-
रूपतृतीयांशभाजः । ये तु पादिनोग्रावस्तोतृ-नेतृ-पोतृ-सुब्रह्म-
ण्यास्ते मुख्यभागस्य चतुर्थांशेन द्वादशगोरूपेणांशभाजः ।
मुख्यानां चतुर्णां मिथो विभागः समत्वेनैव । एवमेव तद-
नंतरादीनामपि मिथो त्रिभागः । तथा च कात्यायनसूत्रम्—

‘ द्वादश द्वादशाद्येभ्यः षट् षट्

द्वितीयेभ्यश्चतस्रश्चतस्रः

तृतीयेभ्यस्तिस्रस्तिस्र इतरेभ्यः ’ ।

इति । स्वकीयकर्मकेलापांशकर्तृत्वानुसारेण भागो देयं
इत्याह मनुः ।—

‘ ऋत्विग्यादि वृत्तो यज्ञे स्वकर्म परिहापयेत् ।

तस्य कर्मानुरूपेण देय्योऽंशः सहकर्तृभिः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २०६.)

इति । सहकर्तृभिः* सम्भूयकारिभिरित्यर्थः । कृतकर्मा-
नानुसारेण दक्षिणां दद्यादित्युक्तम् तस्य कचिदपवादमाह
स एव—

*यज्ञे कृतवरणः ऋत्विक् किञ्चित् कर्म कृत्वा यदि व्याध्यादिना
अशक्तः सन् कर्म त्यजति इत्यत्रानुसन्धेयम् । शाठ्यादिना त्यजति
चेन्न तस्यांशः ।

१. D. reads °कलापस्याशक्त्याऽकरणे कृतानुसारेण for °कलापांश-
कर्तृत्वानुसारेण, while C reads °कलापांशकर्तृकृतानुसारेण. २. B. and C.
read परिहापयेन् for परिहापयन्. ३. B. and C. omit सह°.

‘ दक्षिणासु प्रदत्तासु स्वकर्म परिहापयन् ।
कृत्स्नमेव लभेतांशमन्येनैव च कारयेत् ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २०७.)

इति । अन्येन स्वस्वगणवर्तिनां मध्ये प्रत्यासन्नेन । कर्म-
मध्ये ऋत्विङ्मरणे नारद आह—

‘ ऋत्विजां व्यसनेऽप्येवमन्यस्तत्कर्म विस्तिरेत् ।
लभते दक्षिणाभागं स तस्मात् सम्प्रकल्पितम् ’ ॥

(ना. स्मृ. ३. ८.)

इति । सम्भूयकारिणां कृषिकराणां कर्तव्यमाह बृहस्पतिः—

‘ बाह्य-वाहक-बीजाद्यैः क्षेत्रोपकरणेन च ।
ये समाः स्युस्तु तैः सार्धं कृषिः कार्या विजानता ’ ॥

इति । बाह्यं लांगलादिः । वाहको बलिवर्दादिः । क्षेत्रेषु
वर्जनीयमाह स एव—

‘ पर्वते नगराभ्याशे तथा राजपथस्य च ।
उपरं मुषिकव्याप्तं क्षेत्रं यत्नेन वर्जयेत् ’ ॥

इति । बाह्येषु विवर्जनीयानाह स एव—

१. C. reads °वरणे for °मरणे; while D. °तरणे. २. B. reads निस्तिरेत्,
C °भिस्तिरेत् for विस्तिरेत्. ३. B and C. read कृषिकाणां for कृषिक-
राणां. ४. A. C. D. omit —

‘ बाह्य-वाहक-बीजाद्यैः क्षेत्रोपकरणेन च ।

ये समास्युस्तु तैः सार्धं कृषिः कार्या विजानता ’ ॥

इति । बाह्यं लांगलादिः । वाहको बलिवर्दादिः । क्षेत्रेषु वर्जनीयमाह स एव;—
while B. reads this portion after कर्तव्यमाह बृहस्पतिः. ५. C. reads
बाह्येष्वपि वर्जनीयानाह for बाह्येषु विवर्जनीयानाह.

‘कुशातिवृद्धं क्षुद्रं च रोगिणं प्रपलायिनम् ।

काणं खञ्जं विनाऽऽद्यात् वाह्यं प्राज्ञः कृषीवलः’ ॥

इति । प्रातिस्विकदोषात् फलहानौ विशेषमाह स एव—

‘वाह्य-बीजात्ययाद्यस्य क्षेत्रहानिः प्रजायते ।

तेनैव सा प्रदातव्या सर्वेषां कृषिजीविनाम्’ ॥

इति । वाह्य-बीजग्रहणं कृषिसाधनानामुपलक्षणार्थम् ।

सम्भूयकारिणां शिल्पिनां लाभविभागमाह स एव—

‘हेमकारादयो यत्र शिल्पं सम्भूय कुर्वते ।

कर्मानुरूपं निर्वेशं लभेरस्ते यथांशतः’ ॥

इति । निर्वेशोभृतिः । कात्यायनोऽपि—

‘शिल्पाऽऽकरज्ञ-कुशला आचार्यश्चेति शिल्पिनः ।

एक-द्वि-त्रि-चतुर्भागान् हरेर्युंस्ते यथांशतः’ ॥

इति । हर्म्यादिनिर्माणकृतांमध्ये मुख्यभागमाह बृहस्पतिः

‘हर्म्यं देवगृहं वापि धार्मिको यत् पुराणि च ।

संभूयै कुर्वतां तेषां प्रमुखो द्वयंशमर्हति’ ॥

इति । शिल्पिनां स्वरूपमाह स एव—

१. A. reads कृताति° for कुशाति°. २. B. and C. read शुद्धं for क्षुद्रं.
 ३. B. and C. read च नाद्यात् for विनाऽऽद्यात्. ४. C. reads वाह्यप्राज्ञः
 कृषीवलः for वाह्यं प्राज्ञः कृषीवलः. ५. C. reads प्रातिस्विक° for प्रातिस्विक°. ६.
 C. reads °साधनानुपलक्षणार्थम् for °साधनानामुपलक्षणार्थम्. ७. A. and
 D. omit लाभ°. ८. C. wrongly reads निर्णयो भृतिः. ९. B. reads शिक्षका-
 भिज्ञ°, C. शिक्षकारिणः°; while D. शिक्षकाभिज्ञ° for शिल्पाकरज्ञ°. १०. B.
 reads लभेयुः for हरेयुः. ११. B. reads यथोत्तरम् for यथांशतः. १२. A. C.
 D. omit the whole portion inserted in the text, which is to read after
 यथांशतः till स्तेनान् प्रत्याह स एव. १३. C. omits सम्भूय कुर्वतां तेषां प्रमुखो
 द्वयंशमर्हति’ ॥

‘ हिरण्य-कुप्य-सूत्राणां काष्ठ-पाषाण-चर्मणाम् ।

संस्कर्ता तु कलाभिज्ञः शिल्पी प्रोक्तो मनीषिभिः’ ॥

इति । कुप्यं हेम-रूप्यव्यतिरिक्तत्रपु-सीसकादिकम् । स्ते-
नान् प्रत्याह स एव—

‘ स्वाम्याज्ञया तु यच्चैरैः परदेशात् समाहृतम् ।

राज्ञे दत्त्वा तु षड्भागं भजेयुस्ते यथांशतः ॥

चतुरोंशान् भजेन्मुख्यः शूररूप्यंशमवाप्नुयात् ।

समर्थस्तु हरेद्यंशं शेषास्त्वन्ये समांशिनः ’ ॥

इति । परदेशाद्वैरिदेशादित्यर्थः । प्रबलवैरिदेशादाहृतधन-
विषयमेतत् । दुर्बलवैरिदेशादाहृतविषये त्वाह कात्यायनः—

‘ परंराष्ट्राद्धनं यस्य चौरैश्चेदाज्ञयाऽऽहृतम् ।

राज्ञे दशांशमुद्धृत्य विभजेरन् यथाविधि ॥

चौराणां मुख्यभूतस्तु चतुरोंशांस्तथा हरेत् ।

शूरोंशांस्त्रीन् समर्थो द्वौ शेषास्त्वेकैकमेव च ’ ॥

इति । हानिरप्येवमेवेत्याह स एव—

‘ तेषां चैत्प्रसृतां यो यो ग्रहणं समवाप्नुयात् ।

तन्मोक्षणार्थं यद्वत्तं वह्नेयुस्ते यथांशतः’ ॥

इति । नर्तकानां भागकल्पनाप्रकारमाह स एव—

१. C. reads °स्त्वज्ञमवाप्नुयात् for °रूप्यज्ञमवाप्नुयात्. २. C. omits परदेशात्
वैरिदेशादित्यर्थः. ३. C. adds °तर° after प्रबल°. ४. B. adds °तर° after
दुर्बल°. ५. C. reads यत्स्यात् for यस्य. ६. B. and C. read स्वाम्याज्ञया for
°श्चेदाज्ञया. ७. C. omits राज्ञे दशांशमुद्धृत्य विभजेरन् यथाविधि ॥ इति and the
following also. ८. A. C. and D. omit the following portion from
चौराणां मुख्यभूतस्तु, up to the end सर्वेणामेव निर्णयः’ ॥ इति that up to
the end of this व्यवहारपद.

‘नर्तकानामेष एव धर्मः सद्भिर्दाहृतः ।

तालज्ञो लभते ह्यर्धं गायनास्तु समांशिनः ॥

प्रमुखा द्वयंशमर्हन्ति सोऽयं संभूयकुर्वताम् ।’

इति । शिल्पिनां मुख्यः प्रोक्तः । स एष धर्मो भागद्वयरूपो नर्तकादीनां संभूयकुर्वतांमध्ये मुख्यस्योदाहृतः । अयमेव विभागः पूर्वमकृतसमवायानां संभूयकारिणां द्रष्टव्यः ।

तथा च स एव—

‘वणिजां कर्षणानां च चोराणां शिल्पिनां तथा ।

अनियम्यांश्कर्तृणां सर्वेषामेव निर्णयः’ ॥

इति । इति सम्भूयसमुत्थानाख्यं पदं समाप्तम् ।

अथ संभूयसमुत्थानोपसंहारपूर्वकं दत्ताप्रदानिकाख्यं व्यवहारपदमुच्यते । तत्र बृहस्पतिः—

‘एषा ऽखिलेनाभिहिता संभूयोत्थाननिष्कृतिः ।

अदेय-देय-दत्तानामदत्तानां च कथ्यते’ ॥

इति । अदेयं दानानर्हं, देयं दानार्हं, दत्तं स्थिरं अनिवर्तनीयम्, अदत्तं अनिवर्तनीयम् । इत्येवं चतुर्विधानामदेयादीनां स्वरूपं कथ्यत इत्यर्थः । अतएव नारदः—

दत्त्वा द्रव्यमसम्यग्यः पुनरादातुमिच्छति ।

दत्ताप्रदानिकं नाम तद्विवादपदं स्मृतम् ॥

१. A. C. and D. omit संभूय समुत्थानोपसंहारपूर्वकं. २. A. C. and D. omit व्यवहार°. ३. B. reads अनुक्रमते for उच्यते. ४. A. C. and D. omit from तत्र बृहस्पतिः । up to अत एव. ५. A. and D. substitute तत्र for अतएव ६. B. omits:—

‘दत्त्वा द्रव्यमसम्यग्यः पुनरादानुमिच्छति ।

दत्ताप्रदानिकं नाम तद्विवादपदं स्मृतम्’ ॥;

while C. omits the same and the following:—

‘अदेयमथ देयं च दत्तं चा दत्तमेव च ।

अदेयमथ देयं च दत्तं चादत्तमेव च ।
व्यवहारेषु विज्ञेयो दानमार्गश्चतुर्विधः' ॥

(ना. स्मृ. ४. १-२.)

इति । अदेयस्वरूपभेदानाह बृहस्पतिः—

‘ सामान्यं पुत्र-दारादि सर्वस्वं न्यासयाचितम् ।
प्रतिश्रुतमथान्यस्य न देयं त्वष्टधा स्मृतम्' ॥

इति । सामान्यमनेकस्वतंत्रस्वामिकं रथ्यादि । नार-
दोऽपि—

‘ अन्वाहितं याचितकमाधिः साधारणं च यत् ।
निक्षेपं पुत्रदारं च सर्वस्वं चान्वये सति ॥
आपत्स्वपि हि कष्टासु वर्तमानेन देहिना ।
अदेयान्याहुराचार्या यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम्' ॥

(ना. स्मृ. ४. ४-५.)

इति । अन्वाहितादिवत् स्त्रीधनमप्यदेयम् । अतएव
दक्षः—

‘ सामान्यं याचितं न्यास आधिदाराश्च तद्जनम् ।
अन्वाहितं च निक्षेपं सर्वस्वं चान्वये सति ॥
आपत्स्वपि न देयानि नववस्तूनि पण्डितैः ।
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चिचीयते नरः' ॥

इति । अदेयदाने प्रतिग्रहे च दण्डो मनुनांभिहितः—

. १. A. and D. read °दाराधि° for °दारादि. २. C. reads °याचितं for °याचितम्.
३. A. and D. substitute °स्वत्वकं for °स्वतंत्रस्वामिकं. ४. C. wrongly reads
आविर्दासाश्च for आधिर्दाराश्च. ५. C. reads तव वस्त्राणि for नव वस्तूनि.

‘ अदेयं यश्च गृह्णाति यश्चादेयं प्रयच्छति ।

तावुभौ चोरवेच्छास्यौ दण्ड्यौ चोत्तमसाहसम्’ † ॥

इति । अदेयग्रहणमदत्तस्याप्युपलक्षणार्थम् । अतएव
नारदः—

‘ गृह्णात्यदत्तं यो लोभाद्यश्चादेयं प्रयच्छति ।

दण्डनीयावुभावेतौ धर्मज्ञेन महीक्षिता’ * ॥

(ना. स्मृ. ४. १२.)

इति । किं तर्हि देयमित्यपेक्षिते स एवाह—

‘ कुटुम्बभरणात् द्रव्यं यत्किञ्चिदतिरिच्यते ।

तदेयमुपरुद्धयन्यत् ददद्दोषमवाप्नुयात्’ ॥

(ना. स्मृ. ४. ६.)

इति । भर्तव्यं कुटुम्बमुपरुद्धयेत्यर्थः । कात्यायनोऽपि—

‘ सर्वस्वं गृहवर्जं तु कुटुम्बभरणाधिकम् ।

यद्द्रव्यं तत् स्वकं देयमदेयं स्यादतोऽन्यथा’ ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दार-सुतादृते’ ।

(या. स्मृ. २. १७५.)

† नास्त्ययं श्लोकोऽस्मद्वृट्मुद्रीतमनुस्मृतिपुस्तकेषु । कुत्रचिदयं
कात्यायनवचनत्वेनोद्धृतो दृश्यते ।

* विज्ञानेश्वरस्तु अदेयदायको दण्ड्यः तथाऽदत्तप्रतीच्छकः’ । इति
उक्तिः ॥

C. reads चारवत् for चोरवत् २. C. reads मोहात् for लोभात्.
३. C. reads त एव for स एव. ४. B originally reads ‘दिकम् for °धिकम्.
५. C. reads स्वकुटुब° for स्वं कुटुम्बा°.

इति । अत्र सुतस्यादेयत्वं एकपुत्रविषयम् । तस्यापि दाने कृते सन्तानविच्छेदापत्तेः । अतएवैकस्य पुत्रस्य दानं निषेधति वसिष्ठः—

‘ न त्वेकं पुत्रं दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वा । (३)

स हि सन्तानाय पूर्वेषाम् ’ ॥ (४)

(व. स्मृ. १५. ३-४.)

इति । तथा कात्यायनोऽपि

‘ अतश्च सुत-दाराणां वशित्वं त्वनुशासने ।

विक्रये चैव दाने च वशित्वं न सुते पितुः’ ॥

इति । एवमादीनी सुतस्यादेयत्वप्रतिपादकानि वचनान्ये-
कपुत्रविषयाणीत्यवगम्यते । अनेकपुत्रेष्वपि माता-पितृवियोग
सहनक्षम एव देयः—

‘ विक्रयं चैव दानं च न नेयाः स्युरनिच्छवः ।

दाराः पुत्राश्च सर्वस्वमात्मन्येव तु योजयेत्’ ॥

इति कात्यायनस्मरणात् । न नेयाः स्युरनिच्छव इत्य-
नापद्विषयम्—

‘ आपत्कालेपि कर्तव्यं दानं विक्रय एव वा ।

अन्यथा न प्रवर्तेत इति शास्त्रविनिश्चयः’ ॥

इति तानेवाधिकृत्य तेनैवोक्तत्वात् । पुत्रस्य प्रतिग्रह-
प्रकारविशेषो वसिष्ठेन दर्शितः—

१. A. and D. omit अत्र. २. C. reads अनेयाः for न नेया ; while B originally reads न हेयाः. ३. B. and C. omit आत्मन्येव तु योजयेत्.
४. C. omits इति शास्त्रविनिश्चयः. ५. B. reads शास्त्रस्य निश्चय for शास्त्र-
विनिश्चयः. ६. B. reads प्रतिग्रहे for प्रतिग्रहः.

इति । तदविभक्तस्थावरविषयम् सप्तानाधिकस्थावरविषयं वा । सप्ताधिकस्यैव देयत्वेनाभिधानात् । किञ्चिद्भर्त्रा भार्ययाऽनुज्ञातमेव देयम् । किञ्चिन्मुख्येनापि भ्रात्राद्यनुज्ञातमेव देयम् । किञ्चित् दासेन स्वार्जितमापि स्वाम्यनुज्ञातमेव देयम् । तथाच स एव—

‘सौदायिकं क्रमायातं शौर्यप्राप्तं च यद्वेत् ।

स्त्री-ज्ञाति-स्वाम्यनुज्ञातं दत्तं सिद्धिमवाप्नुयात्’ ॥

इति । सौदायिकं विवाहलब्धम् । क्रमायातं पितामहादिक्रमायातम् । स्त्री-ज्ञात्यनुमतं सावशेषं देयम् ।

‘वैवाहिके क्रमायाते सर्वं दानं न विद्यते’ ।

इति तेनैवोक्तत्वात् । इत्थं देयादेयस्वरूपं निरूपितम् ।

अथ दत्तादत्तयोस्तु स्वरूपं निरूप्यते । तत्र दत्तं सप्तविधमदत्तं षोडशात्मकम् । तथा च नारदः—

‘दत्तं सप्तविधं प्रोक्तमदत्तं षोडशात्मकम् । (३)

पण्यमूल्यं भृतिस्तुष्ट्या स्नेहात् प्रत्युपकारतः ।

स्त्रीशुल्कानुग्रहार्थं च दत्तं दानविदो विदुः ॥ (८)

अदत्तं तु क्षय-क्रोध-शोकविर्गरुगान्वितैः ।

तेथात्कोच-परीहास-व्यत्यास-च्छलयोगतः ॥ (९)

१. B. reads °स्यादेयत्वेन for °स्वैवदेयत्वेन २. A. and D. omit किञ्चिन्मुख्येनापि भ्रात्राद्यनुज्ञातमेव देयम्. ३. C. adds अन्यत् after किञ्चित्. ४. C. reads सौदायिकं for सौदायिक ५. B. originally reads °स्नाभि°. ६. C. reads सर्वदानं for सर्वं दानं ७. C. reads तुष्टा for तुष्ट्या. ८. B. originally reads °मेवक्रुगान्वितैः; A. °वेगानुग्रहितम्; while C. reads °वेगानुगान्वितैः for °वेगरुगान्वितैः.

‘ पुत्रं प्रतिग्रहीष्वन् बन्धूनाहूय राजानि च
निवेद्य निवेशनस्यमध्ये व्याहृतिभिर्हुत्वाऽदूर-
बान्धवमसन्निकृष्टमेव गृह्णीयात् ’ ।

(व. स्मृ. १९. ६.)

इति । अदूरबान्धवं सन्निकृष्टमातुलादिबान्धवम् । अस-
न्निकृष्ट-सन्निकृष्टभौतृपुत्रादिव्यतिरिक्तमेव । स्थावरविषये देयं
द्रव्यमाह प्रजापतिः—

‘ सप्तागमाद्बृहक्षेत्राद्यद्यत् क्षेत्रं प्रचीयते ।

पिच्यं वाऽथै स्वयं प्राप्तं तद्वातव्यं विवक्षितम् ’ ॥

इति । सप्तभ्य आगमेभ्यो यत् प्रचीयते समधिकं स्यात्तद्वा-
तव्यत्वेन विवक्षितमिति । स्वयं प्राप्तं द्रव्यं ‘ अविभक्तधनैर्भ्रा-
तृभिरननुज्ञातमपि देयम्—

‘ स्वेच्छदेयं स्वयं प्राप्तम् ’ ।

इति बृहस्पतिवचनात् । यत्तु तेनैवोक्तम्—

‘ विभक्ता वाऽविभक्ता वा दायादाः स्थावरे समाः ।

एकोऽप्यनीशः सर्वत्र दानाधमनविक्रये ’ ॥

१. B reads आवेद्य for निवेद्य. २. C. reads °मातृ° for °भ्रातृ°. ३. B. and C. read देयद्रव्यम् for देय द्रव्यम्. ४. B. and C. read सप्तागमात् for सप्तागमात्. ५. B. reads यद्यद्वत्; while C. यत्र क्षेत्रं for यद्यत्क्षेत्रं. ६. B. and C. read प्रचीयते for प्रचीयते. ७. B. and C. read यत् for ५य. ८. B. reads आरामादिभ्यो; while C. सागमादिभ्यो for आगमेभ्यो. ९. C. reads समाचकं for समधिकं.

दानव्यत्यासेन दत्तम् । अन्यस्मै दातव्यं अन्यस्मै दानम् । छल-
योगतः शतदानमभिसन्धाय सहस्रमिति परिभाव्य दत्तम् ।
बालेनोप्राप्तषोडशवर्षेण दत्तम् । मूढेन लोक-वेदानभिज्ञेन
दत्तम् । अस्वतन्त्रेण पुत्र-दासादिना दत्तम् । आर्त्तेन रोगोपह-
तेन दत्तम् । मत्तेन मदनियतेन दत्तम् । उन्मत्तेन वातिका-
द्युन्मादग्रस्तेन अपवर्जितं दत्तम् । अयं मदीयमिदं कर्म करि-
ष्यतीति प्रतिलाभेच्छया प्रतिलाभमकुर्वाणाय दत्तम् । अयोग्याय
योग्योक्तिमोत्रेण यथा अचतुर्वेदाय चतुर्वेदोऽहमित्युक्ते
दत्तम् । यज्ञं करिष्यामीति धनं लब्ध्वा ब्रूतादौ विनियुञ्जा-
नाय दत्तम् । एवं षोडशप्रकारमपि दत्तं पुनः प्रत्याहरणी-
यत्वाददत्तमित्युच्यते । तथाच कात्यायनः—

‘ काम-क्रोधा-ऽस्वतन्त्राऽऽर्त्त-क्लीबोन्मत्त-प्रमोहितैः ।
व्यत्यासपरिहासाच्च यद्वत्तं तत् पुनर्हरेत् ॥
यथा तु कार्यस्य सिद्ध्यर्थमुत्कोचा स्यात् प्रतिश्रुता ।
तस्मिन्नपि प्रसिद्धेऽर्थे न देयं स्यात् कथं च न ॥
अथ प्रागेव दत्तो स्यात् प्रतिदाप्यः स तां बलात् ।
दण्डं चैकादशगुणमाहुर्गार्ग्यमानवाः’ ॥

इति । उत्कोचस्वरूपमाह स एव—

१. B. C. omit अन्यस्मै दातव्यं अन्यस्मै दानम्. २. B. reads शतादिक
for शतदानम्. ३. B. originally reads °नाजात° for °नाप्राप्त°. ४. B. C.
read °मत्तेन for मदनियतेन. ५. B. reads °लाभोपकुर्वाणाय for °लाभमकुर्वा-
णाय. ६. B. and C. read °स्वतन्त्राद्वा for °स्वतन्त्रार्त्त°. ७. B. reads °प्रमत्तकैः
for °प्रमोहितैः. ८. C. reads यत्तु for या तु ९. B. C. read उत्कोचाख्या
for उत्कोचा स्यात्. १०. B. C. read देयं for देया. ११. C. reads दत्तं for दत्ता.

बाल-मूढा-ऽस्वतन्त्रा-ऽऽर्त्त-मत्तोन्मत्तापेवर्जितम् ।
 कर्ता ममायं कर्मेति प्रतिलाभेच्छया च यत् ॥ (१०)
 अपात्रे पात्रमित्युक्ते कार्ये चाऽधर्मसंहिते ।
 यद्वत्तं स्यादविज्ञानाददत्तमिति तत्स्मृतम् ॥ (११)

(ना. स्मृ. ४. ३.-११.)

इति । पण्यस्य क्रीतद्रव्यस्य मूल्यम् । भृतिर्वेतनं कृते-
 कर्मणे दत्तम् । तुष्ट्या बन्दि-चारणादिभ्यो दत्तम् । स्नेहाहुहत्रा-
 दिभ्यो दत्तम् । प्रत्युपकारतः उपकृतवते प्रत्युपकाररूपेण
 दत्तम् । स्त्रीशुल्कं परिणयनार्थं कन्याज्ञातिभ्यो दत्तम् । अनु-
 ग्रहार्थं अदृष्टार्थं दत्तम् । तदेतत् पण्यमूल्यादिसप्तविधं दत्तमेव
 न प्रत्याहरणीयम् । तथा च याज्ञवल्क्यः—

‘ देयं प्रतिश्रुतं चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः ’ ।

(या. स्मृ. २. १७६.)

इति । भयेन बन्दिग्रहादिभ्यो दत्तम् । क्रोधेन पुत्रादि-
 विषयकोपनिर्यातनायान्यस्मै दत्तम् । पुत्रवियोगादिनिमित्त-
 शोकावेशेनैव दत्तम् । रुगन्वितैः असाङ्ग्य रोगपीडितैश्च
 यद्वत्तम् । उत्कोचेन कार्यप्रतिबन्धनिरासार्थमधिकृतेभ्यो
 दत्तम् । परिहासेनोपहासेन दत्तम् । द्रव्यव्यत्यासेन दत्तं
 एकः स्वं द्रव्यमन्यस्मै ददाति अन्योऽपि तस्मै ददाति इति

१. C. reads वा for च. २. C. reads °संहितम् for °संहिते. ३. B. C. and D read °कर्मणो for कर्मणे. ४. C. reads तुष्टा for तुष्ट्या. ५. C. and B. read अदृष्टार्थं for अदृष्टार्थे. ६. C. reads प्रतिश्रुत for प्रतिश्रुतं. ७. B. reads शोकावेशेन for शोकावेशेन. C. A. omits ददाति अन्योऽपि तस्मै ददाति इति दानव्यत्यासेन दत्तम् । अन्यस्मै दानव्यमन्यस्मै दानम्.

‘गृह्णात्यदत्तं यो लोभाद्यश्चादेयं प्रयच्छति ।

अदेयदायको दण्ड्यस्तथाऽदत्तप्रतीच्छकः’ ॥

(ना. स्मृ. ४. १२.)

इति ।

इति दत्ताप्रदानिकम् ।

अथ वेतनस्याऽनपाकर्माख्यं विवादपदमुच्यते । तस्य स्वरूपमाह नारदः—

‘भृत्यानां वेतनस्योक्तो दानाऽदानविधिक्रमः ।

वेतनस्याऽनपाकर्म तद्विवादपदं स्मृतम्’ ॥

(ना. स्मृ. ६. ३.)

इति । वेतनं कर्ममूल्यम् । तस्यानपाकर्म भृत्यायाऽसमर्पणं समर्पितस्य परावर्तनं वा । तत्र समर्पणे विशेषमाह नारदः—

‘भृत्याय वेतनं दद्यात् कर्मस्वामी यथाक्रमम् ।

आदौ मध्येऽवसाने च कर्मणो यद्विनिश्चितम्’ ॥

(ना. स्मृ. ६. २.)

इति । एतावद्दहं तव कर्मकरणाय दास्यामीति भाषाया अभावे विशेषमाह स एव—

‘भूतावनिश्चितायां तु दशभागमवामुयुः ।

लाभं गो-वीर्य-शस्यानां व्रणिजोऽथकृषीवलाः’ ॥

(ना. स्मृ. ४. ३.)

१. B. and C. read भृतानां for भृत्यानां. २. B. C. read भूताय for भृत्याय
३. C. reads एतावदेवं तव कर्मकरणाय and A. and D. read एतावदेव
तत्कर्मकरणाय for एतावद्दहं तव कर्मकरणाय. ४. A. D. read लाभगो°
for लाभं गो°. ५. A. and D. read वणिग्गोय° for वणिजोऽथ.

‘ स्तेने-साहसिकोद्वृत्त-पारदारिकसङ्गमात् ।

दर्शनोद्वृत्तनष्टस्य तथाऽसत्यप्रवर्तनात् ॥

प्राप्तमेतैस्तु यत्किञ्चिदुत्कोचाख्यं तदुच्यते ।

न दाता तत्र दण्ड्यः स्यान्मध्यस्थश्चैव दोषभाक्’ ॥

इति । मध्यस्थ उक्त्तानुवादकः । चकाराद्वाहकः समुच्ची-
यते । तावुभौ दोषभाजौ दण्डनीयावित्यर्थः । आर्तदत्तस्य-
दत्तत्वं धर्मकार्यव्यातिरिक्तविषयम् । तथा च स एव—

‘ स्वस्थेनार्त्तेन वा दत्तं श्रौतं धर्मकारणात् ।

अदत्त्वा तु मृते दाप्यस्तत्सुतो नात्र संशयः’ ॥

इति । मनुरपि सोपाधिकदानादेर्निवर्त्तनीयतामाह—

‘ योगधमनविक्रीतं योगदान-प्रतिग्रहम् ।

यस्य वाऽप्युपाधिं पश्येत्तत्सर्वं विनिवर्त्तयेत्’ * ॥

(म. स्मृ. ८. १६९.)

इति । योग उपधिः । अदेयदान-तेत्प्रतिग्रहयोर्दण्डो नार-
देनोक्तः—

* योगशब्दञ्जलवाची । जलेन ये बन्धक-विक्रय-दान-प्रतिग्रहाः
क्रियन्ते न तत्त्वतः । अन्यत्रापि निक्षेपादौ यत्र छद्म जानीयात् वस्तुतो
निक्षेपादि न कृतं तत्सर्वं निवर्तत इति भावः ।

१. B. reads स्तेह° and C. स्तेन°. २. B. originally reads °संगमात् ३. A.
and D. read दर्शनाद्वृत्त° for दर्शनोद्वृत्त°. ४. B. in margin and C. read
ऽसत्यप्रवर्तनात् for ऽसत्यप्रवर्तनात्. ५. B. and C. read उत्कोचापादकः.
६. A. and D. read आर्तदत्तस्यादिकं तु and C. आर्तदत्तत्वं for आर्तदत्तस्य
दत्तत्वं. ७. B. originally reads सावित्रं and in marginal reading साधितं.
C. also the same. ८. A. and D. read यत्र. ९. D. reads उपाधिः for
उपधिः. १०. B. reads अदेयदानादत्त° and C. अदेयदानात् for अदेयदान-तत्.

‘देशं कालं च योऽतीयाह्वाभं कुर्याच्च योऽन्यथा ।

तदा तु स्वामिनच्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके’ ॥

(या. स्मृ. २. १९५.)

इति । यः स्वाम्याज्ञामन्तरेण वाणिज्यादिलाभसाधनदेश-
कालातिक्रमं करोति लाभं च बहुतरव्ययकरणादल्पं करोति
तस्मै स्वामी स्वेच्छानुसारेण किञ्चिद्दद्यात् । यस्तु स्वातन्त्र्येण
बहुलाभं करोति तस्मै परिभाषितमूल्यादधिकं देयमित्यर्थः ।
अनेकभृत्यकर्तृकर्मणि वेतनार्पणप्रकारमाह स एव—

‘यो यावत् कुरुते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् ।

उभयोरप्यसाध्यं चेत् साध्ये कुर्याद्यथाश्रुतम्’ ॥

(या. स्मृ. २. १९६.)

इति । यदा पुनरेकं कर्म नियतवेतनमुभाभ्यां बहुभिर्वा
क्रियमाणमुभयोरप्यसाध्यं* चेदुभाभ्यामेवापरिसमापितम् तदा
यो यावत् कर्म करोति तस्मै तत्कर्मानुसारेण मध्यस्थकल्पितं
वेतनं देयम् । न पुनः समम् । साध्येऽभाभ्यां कर्मणि परिसमा-
पिते तु यथाश्रुतं यथावत्परिभाषितं तावदुभाभ्यां देयम् । न
पुनः प्रत्येकं कृत्स्नं वेतनं देयम् । नापि कर्मानुरूपं परिकल्प्य
देयम् । भृत्यानां कर्तृत्वमाह नारदः—

* अत्र अपिशब्दात् बहुभिरपि इत्यनुसन्धेयम् ।

१. B. and C. read तत्र स्यात् for तदा तु. २. B. C. D. read °कर्तृक°. ३. B. originally reads सयः and in margin साध्ये. ४. B. and C. read व्याध्याद्यभिवाहुपरि° for उभाभ्यामेवापरि°. ५. C. reads कार्याणि.

इति । गोवीर्यं पाल्यमानगवादिप्रभवं पयःप्रभृति । यदि कर्मस्वामी भृत्याय दशमं भागं न प्रयच्छति तदासौ राज्ञा दाप्य इत्याह याज्ञवल्क्यः—

‘ दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्य-पशु-शस्यतः ।
अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता’ ॥
(या. स्मृ. २. १९४.)

इति । यत्तु बृहस्पतिनोक्तम्—

‘ त्रिभागं पञ्चभागं वा गृह्णीयात् सीरवाहकः’ ॥

इति तदायाससाध्या-ऽकृष्टक्षेत्रकर्तृविषयम् । तत्रापि त्रि-
भाग-पञ्चभागौ व्यवस्थया विकल्पितौ वेदितव्यौ । तथा च
स एव—

‘ भक्ताच्छादैभृतः सीराद्भागं गृह्णीत पञ्चकम् ।
जातशस्यो त्रिभागं तु प्रगृह्णीयात्तथाऽभृतः’ ॥

इति । अशनाच्छादानाभ्यां भृतः कृषीवलः क्षेत्रजातश-
स्यात् पञ्चमं भागं गृह्णीयात् । ताभ्यामभृतस्तृतीयं भागमि-
त्यर्थः । एतावद्वास्यामीति परिभाषायां सत्यामपि क्वचित्ततो
न्यूनं स्वामिबुद्धिपरिकल्पितं वेतनं देयम् । क्वचित्ततोऽप्यधिकं
देयम् । तदाह याज्ञवल्क्यः—

१. C. reads बृहस्पतिः for बृहस्पतिनोक्तम्. २. B. and C. omit 'कर्तृ'. ३. B. C. read 'छादन' for 'छाद'. ४. B. reads जातसस्या, C. reads जातसस्य, D. जातसस्ये for जातशस्यो. ५. B. reads 'द्याऽभृतः'. C. also the same for तथाऽभृतः. ६. B. reads क्वचित्तो for क्वचित्तो.

इति । समं यावता वेतनेन भृत्यत्वमङ्गीकृतं तावदेव स्वामिने दद्यान्नतु राज्ञे दण्डमित्यर्थः । यद्वा अत्राङ्गीकृतवेतनं दत्त्वा बलात् कारयितव्यः । तदाह नारदः—

‘कैर्माऽकुर्वन् प्रतिश्रुत्य कार्यो दत्त्वा भृतिं बलात् ।

भृतिं गृहीत्वाऽकुर्वाणः द्विगुणां भृतिमाप्नुयात्’ ॥

(ना. स्मृ. ६. ९.)

इति । प्रतिश्रुत्येति प्रारम्भस्याप्युपलक्षणार्थम् । तदाह कात्यायनः—

‘कैर्मरम्भं तु यः कृत्वा सर्वं नैव तु कारयेत् ।

बलात् कारयितव्योऽसावकुर्वन् दण्डमर्हति’ ॥

इति । दण्डपरिमाणमाह वृद्धमनुः—

‘प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः स कार्यः स्याद्वलादपि ।

स चेन्न कुर्यात्तत्कर्म प्राप्नुयाद्द्विशतं दमम्’ ॥

इति । द्विशतं कार्षापणद्विशतमित्यर्थः । यत्तु मनुवचनम्—

१. A. originally reads यदा for यद्वा. २. B. reads कर्म कुर्वन् for कर्माऽकुर्वन्. ३. C. omits—

‘कैर्मरम्भं तु यः कृत्वा सर्वं नैव तु कारयेत् ।

बलात्कारयितव्योऽसावकुर्वन् दण्डमर्हति’ ॥

इति । दण्डपरिमाणमाह वृद्धमनुः—

‘प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः स कार्यः स्याद्वलादपि ।

स चेन्न कुर्यात्तत्कर्म प्राप्नुयाद्द्विशतं दमम्’ ॥

and instead of this omitted portion reads—

स्याद् बलादपि वेतनं न कुर्यात्तत्कर्म प्राप्नुयाद्द्विशतं दममिति ।

४. B. reads सिद्धि for सर्व. ५. D. omits—

दण्डपरिमाणमाह वृद्धमनुः—

‘प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः स कार्यः स्याद् बलादपि ।

६. A. and D. read द्विगुण for द्विशत.

‘ कर्मोपकरणं तेषां क्रियोप्रति यथाहितम् ।

आप्तभावेन तद्वक्ष्यं न जैह्वेन कदाचन’ ॥

(ना. स्मृ. ६. ४.)

इति । तेषां कर्मस्वामिनां कर्मोपकरणं लाङ्गलादि क्रिया-
मुद्दिश्य यस्मिन् भृत्ये निहितं तेन सर्वदा निःशाठ्येन रक्ष्य-
मित्यर्थः । बृहस्पतिरपि—

‘ भृतकस्तु न कुर्वीत स्वामिना शाठ्यमण्वपि ।

भृतिहानिं समामोति तदा वादः प्रवर्त्तते’ ॥

इति । यस्तु भृतिं स्वीकृत्य कर्म न करोति तं प्रत्याह
स एव—

‘ गृहीतवेतनः कर्म न करोति यदा भृतः ।

समर्थश्चेद्दमं दाप्यो द्विगुणं तच्च वेतनम्’ ॥

इति । अगृहीतवेतनविषये याज्ञवल्क्य आह—

‘ अगृहीते सप्तं दाप्यो भृत्यै रक्ष्य उपस्करः’ * ॥

(या. स्मृ. २. १९३.)

* उपस्करः उपकरणम् । भृत्यैः लाङ्गलादीनां प्रग्रह-योक्त्रादिकं
यथाशक्त्या रक्षणीयमित्यर्थः ।

१. B. reads क्रिया प्रतिपदाहितम् for क्रियांप्रति यथाहितम्. २. C. and
D. read यदा हितम् for यथाहितम्. ३. C. reads द्रव्यं for रक्ष्यं. ४. B.
reads न जह्यात्तु for न जैह्वेन; while C. wrongly reads नैह्वेन for न
जैह्वेन. ५. A. and D. read कृत्ये; while C. wrongly reads तत्प or तत्त्ये.
६. B. reads स्वामिनः for स्वामिना. ७. B., C. D. read ततो for
तदा. ८. B., C. D. read वादं for वादः. ९. C. reads तु संवाप्यो for
सप्तं दाप्यो.

‘ भोण्डं व्यसनमागच्छेद्यदि वाहकदोषतः ।

दाप्यो यत्तत्र नष्टं स्यादैव-राजकृतादृते’ ॥

(ना. स्मृ. ६. ९.)

इति । वाहकदोषतः भृतकदोषतः । वृद्धमनुः—

‘ प्रमादान्नाशितं दाप्यः समं द्विद्रोहनाशितम् ।

न तु दाप्यो हतं चोरैर्दग्धमूढं जलेन वा’ ॥

इति । द्रोहनाशितं तीव्रप्रहारादिना द्रोहेण नाशितम् ।
द्विर्दाप्यो द्विगुणं दाप्य इत्यर्थः । प्रस्थानविघ्नकं भृत्यं प्रत्याह
कात्यायनः—

‘ विघ्नयन् वाहको दाप्यः प्रस्थाते द्विगुणां भृतिम् ।

इति । वृद्धमनुः—

‘ यः कर्मकाले सम्प्राप्ते न कुर्याद्विघ्नमाचरेत् ।

उद्धृत्यान्यस्तु कार्यः स्यात् स दाप्यो द्विगुणां भृतिम्’ ॥

इति । याज्ञवल्क्यः—

१. B. reads this verse after the following —

‘प्रमादान्नाशितं दाप्यः समं द्विद्रोहनाशितम् ।

न तु दाप्यो हतं चोरैर्दग्धमूढं जलेन वा’ ॥

इति । द्रोहनाशितं तीव्र प्रहारादिना द्रोहेण नाशितम् ।

द्विर्दाप्यो द्विगुणं दाप्य इत्यर्थः ।

२. C. omits वृद्धमनु ३. B. omits—वृद्धमनुः—

‘यः कर्मकाले सम्प्राप्ते न कुर्याद्विघ्नमाचरेत् ।

उद्धृत्यान्यस्तु कार्यः स्यात् स दाप्यो द्विगुणां भृतिम्’ ॥

while C. omits this verse and the following one verse together
with the preceding portion.

‘ भृत्योऽनार्तो न कुर्याद्यो दर्पात् कर्म यथोदितम् ।
 स दण्ड्यः कृष्णलान्यैष्टौ न देयं तस्य वेतनम्’ ॥
 (म. स्मृ. ८. ११५.)

इति तदर्धावशेषितविषयम् । किञ्चिन्मात्रावशेषे तु द-
 ण्डवर्जं वेतनादानम् । तदाहं स एव—

‘ यथोक्तमार्तः स्वस्थो वा यस्तु कर्म न कारयेत् ।
 न तस्य वेतनं देयमल्पोनस्यापि कर्मणः’ ॥
 (म. स्मृ. ८. १७.)

इति । यस्तु कालविशेषावधिकं कर्म प्रतिज्ञाय कालात्
 पूर्वमेव कर्म त्यजति तं प्रत्याह नारदः—

‘ कालेऽपूर्णे त्यजन् कर्म भूतेर्नाशमवाप्नुयात् ।
 स्वामिदोषादकरणे यावद्भूतिमवाप्नुयात्’ ॥

इति । स्वामिदोषात् पारुष्यकरणादिस्वामिदोषात् ।

नारदः—

१. B. and C. read भृतो° for भृत्यो°. २. A. originally and D. read
 यथोचित for यथोदितम्. ३. B. reads अष्ट for अष्टौ. ४. B. reads
 वर्षावेतनदानम्, while C. इड वर्षावेतनदानम् for इण्डवर्जवेतनादानम्. ५. C.
 omits आह. ६. B. and C. read पूर्णविव for पूर्वमेव. ७. B. reads
 भूतिनाशः; while C. भूते नाशं for भूतेर्नाशं. ८. B. reads—

पारुष्यकरणादिस्वामिदोषतः कर्मत्यागे त्वाह स एव—

‘स्वामिदोषादपक्रामन् न्यायकृत्तमवाप्नुयात् ॥

इति । यस्तु प्रमात्रादिना दोषेण वा स्वामिदोष्य बलीवर्त्तादिकं वा नाशयति तं प्रत्याह.
 and C. पारुष्यकरणादिस्वामिदोषतः for स्वामिदोषादकरणे यावद्भूतिमवाप्नुयात् ॥

While D. omits इति । स्वामिदोषात् पारुष्यकरणादिस्वामिदोषात् । नारदः—

‘भोण्डं व्यसनमागच्छेद्यदि बाहकरोषत ।

शत्रो यत्तत्र नष्ट रयादिव-राजकृतादृते’ ॥

इति । बाहकरोषत भृतकरोषत. १.

मेव कर्म त्याजयति पूर्वोक्तप्रदेशेषु असावपि पूर्वोक्तसप्त-
भागादिकं दापनीयः । एतच्चाव्याधितादिविषयम् । व्याधित-
स्यापराधाभावात् । यदा पुनर्व्याधितो व्याध्यपगमेऽन्तरित-
दिवसान् परिगणय्य पूरयति तदा लभेतैव सर्वा भृतिम् ।
तदाह मनुः—

‘ आर्तस्तु कुर्यात् स्वस्थः सन् यथाभाषितमादितः ।

सुदीर्घस्यापि कालस्य तल्लभेतैव वेतनम्’ ॥

(म. स्मृ. ८, २१६.)

इति । त्याजकस्य स्वाभिनश्चतुर्थभागादिदापनमविक्री-
तभाण्डविषयम् । विक्रीते तु भाण्डे विशेषो वृद्धमनुनाऽ-
भिहितः—

‘ पथि विक्रीय तद्भाण्डं वणिग्भृत्यं त्यजेद्यदि ।

अथ तस्यापि देयं स्याद्भृतेरर्थं लभेत सः’ ॥

इति । आसेन प्रतिबद्धभाण्डविषये राजाद्यपहतभाण्ड-
विषये चाह कात्यायनः—

‘ यथा च पथि तद्भाण्डमासिद्धयेत ह्रियेत वा ।

यावानध्वा गतस्तेन प्राप्नुयात्तावतो भृतिम्’ ॥

इति । भाटकस्वीकृतेन यानादिना भाण्डनेतारं प्रत्याह

नारदः—

१. A. C. D. read देशेषु for प्रदेशेषु. २. A. and D. read व्याध्यपगमे तदन्तरं for व्याध्यपगमेऽन्तरितं. ३. A. and D. read आर्तः स and C. आर्तस्य for आर्तस्तु. ४. B reads स्वं लभेत for तल्लभेत. ५. A. and D. read अगतस्य for अथ तस्य. ६. C. reads भृतेरपि for भृतेरर्थं. ७. A. and D. substitute वा for च. ८. B. reads तादृक् and C. तादृक for भाटक, ९. A. omits भाण्डनेतारं.

‘ अराजदैविकं नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः ।
 प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥
 प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि संत्यजन् ।
 भृतिर्मर्धपथे सर्वा प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ’ ॥

(या. स्मृ. २. १९७—१९८.)

इति । अराजदैविकं न विद्यते राज-दैविकं यस्य भाण्डस्य
 तद्यदि प्रज्ञाहीनतया वाहकेन नाशितं तदा तन्मूल्यानुसारेण
 तद्भाण्डं दापनीयः । यस्तु प्रस्थानलग्नसमय एव स्वाभ्युपगतं
 कर्म त्यजन् प्रस्थानविघ्नं करोति तदासौ द्विगुणां भृतिं दाप्यः ।
 यस्तु भृत्यान्तरोपादानावसरसम्भवे* स्वाङ्गीकृतं कर्म त्यजति
 असौ भृत्यः सप्तमं भागं दाप्यः । यः पुनः पथि प्रक्रान्ते
 गमने वर्तमाने सति कर्म त्यजति स भृतेश्चतुर्थं भागं दाप्यः ।
 अर्धपथे त्यजन् सर्वा भृतिं दापनीयः । यस्तु स्वामी भृत्यं स्वय-

*अत्र विज्ञानेश्वरः—प्रक्रान्ते अध्यवसिते प्रस्थाने स्वाङ्गीकृतं कर्म
 यस्त्यजति असौ भृतेः सप्तमं भागं दाप्यः । ननु—अत्रैव विषये ‘प्रस्थान-
 विघ्नकृत्’ इत्यादिना द्विगुणभृतिदानमुक्तम् । इदानीं सप्तमो भाग इति
 विरोधः—इति चेत् उच्यते । भृत्यान्तरोपादानावसरसम्भवे यस्त्यजति
 तस्य सप्तमो विभागः । यस्तु प्रस्थानलग्नसमय एव त्यजति तस्य द्विगुण-
 भृतिदानमित्यविरोधः ।

१. A. and D. read अराजदैविका घातं for अराजदैविकं नष्टं. २. B. reads वाहकं for वाहकः. ३. B. reads ‘विघ्नकः’ for विघ्नकृत्. ४. B. reads द्विगुणं भृतिम् for द्विगुणां भृतिम्. ५. B. reads प्रक्रान्ते सप्तमं for प्रक्रान्ते सप्तमं. ६. A. reads परि° for पथि. ७. C. reads वा for च. ८. A. D. read अराजदैविको घातो for अराजदैविकं न विद्यते राज-दैविकं. ९. B. C. omit तदा. १०. A. D. read व्यवस्थाभ्युपगतं and स्वाभ्युपगतं for स्वाभ्युपगतं. ११. A. B. and C. read भृत्यान्तरापादाना° for भृत्यान्तरोपादानं°. १२. B. reads स्व° for स. १३. A. C. D. read सर्वा भृतीः for सर्वा भृतिं.

गृह-वार्यार्पणादीनि गृहीत्वा भाटकेन यः ।

स्वामिनो नार्पयेद्यावत्तावद्वाप्यः स भाटकम् ॥

इति । वारिशब्देन तदाधारो लक्ष्यते । उपकारशब्देन तदाधारो लक्ष्यते । परभूमौ गृहनिर्माणाय भाटकदातारं प्रत्याह नारदः—

‘ परभूमौ गृहं कृत्वा स्तोमं दत्त्वा वसेत्तु यः ।

स तद्गृहीत्वा निर्गच्छेत्तृणकाष्ठानि चेष्टकाम् ॥

(ना. स्मृ. ६. २०.)

इति । तथा स्तोमो भाटकम् । स्तोमाप्रदाने प्राह स एव—

‘ स्तोमाद्विना वसित्वा तु परभूमावनिश्चितः ।

निर्गच्छंस्तृण-काष्ठादि न गृहीयात् कथंचन ॥ (२१)

यान्येव तृण-काष्ठानि त्विष्टका विनिवेशिताः ।

विनिर्गच्छंस्तु तत्सर्वं भूमिस्वामिनि वेदयेत् ॥

(ना. स्मृ. ६. २१-२२.)

१. B. and C. read वारिशब्देन for उपकारशब्देन. २. B. and C. read निर्माणदि for निर्माणाय. ३. B. reads तृण-काष्ठादिकं तथा C. reads तृण-काष्ठानि त्विष्टकाः for तृणकाष्ठानि चेष्टकाम्. ४. A. C. D. omit स्तोमो भाटकम् । स्तोमाप्रदाने प्राह स एव. ५. C. omits the following —

‘ स्तोमाद्विना वसित्वा तु परभूमावनिश्चितः ।

निर्गच्छंस्तृण-काष्ठादि न गृहीयात्कथंचन ॥

यान्येव तृण-काष्ठानि त्विष्टिका विनिवेशिताः ।

६. B. reads अनिश्चितम् for अनिश्चितः. ७. B. reads काष्ठादीन् for काष्ठादि. ८. B. reads यान्यवत् for यान्येव. ९. B. reads इष्टका for त्विष्टका. १०. B. reads यत् for तत्. ११. A. C. D. omit वेदयेत्.

‘अनयन् भाटयित्वा तु भाण्डवान् ग्रान-वाहने ।

दाप्यो भृतेश्चतुर्भागं सर्वामर्द्धपथे त्यजन् ॥

अनयन् वाहकोऽप्येवं भृतिहानिमवाप्नुयात् ।

(ना. स्मृ. ६. ७-८.)

इति । यः शकटादिकं भाटयित्वा तदेवोपकारगून्यमा-
दाय देशान्तरं गच्छति भाटकं च न प्रयच्छति तं प्रत्याह
वृद्धमनुः—

‘यो भाटयित्वा शकटं नीत्वा चान्यत्र गच्छति ।

भाण्डं न दद्यात् परतो दाप्यः स्यात् सोऽपि भाटकम् ॥

इति । भाटककार्योपाधिपरिक्रयमूल्यं आरूढस्यापि अकृ-
तोपकारस्यापि स्वकृते कृत्ये समनंतरमनर्पितहस्त्यश्वादेः
समर्पणपर्यंतं भाटकानिवृत्तिरित्याह कात्यायनः—

‘हस्त्यश्व-गो-खरोष्ट्रादीन् गृहीत्वा भाटकेन यः ।

निर्ययेत् कृतकृत्यः सन् स्त्रीवत् दाप्यः स भाटकम् ॥

१. A. and D. read आनीय for अनयन्. २. B. and C. read भृत्तिच-
तुर्भागं for भृतेश्चतुर्भाग. ३. A. and D. read भाटकः for भाटकं; while A
C. D. omit the following portion—

च न प्रयच्छति तप्रत्याह वृद्धमनुः—

‘यो भाटयित्वा शकटं नीत्वा चान्यत्र गच्छति ।

भाण्डं न दद्यात् परतो दाप्यः स्यात् सोऽपि भाटकम् ॥

इति । भाटककार्योपाधिपरिक्रयमूल्यं आरूढस्यापि अकृतोपकारस्यापि स्वकृते
कृत्ये समनंतरमनर्पितहस्त्यश्वादे समर्पणपर्यंतं भाटकानिवृत्तिरित्याह
कात्यायनः—

‘हस्त्यश्व-गो-खरोष्ट्रादीन् गृहीत्वा भाटकेन यः ।

निर्ययेत्कृतकृत्यः सन् स्त्रीवद्दाप्यः सभाटकम् ॥

गृहचार्यापणादीनि गृहीत्वाभाटकेनय ।

स्वामिनो नार्पयेद्यावत्तावदाप्यः सभाटकं ॥

‘ शुल्कं गृहीत्वा पण्यस्त्री नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत् ।
 अनिच्छन् शुल्कदाताऽपि शुल्कहानिमवाप्नुयात् ’ ॥
 (ना. स्मृ. ६. १८.)

इति । एतदव्याधितादिविषयम् । व्याधितविषये तु
 स्मृत्यन्तरम्—

‘ व्याधितो सम्भ्रमा व्यग्रा राजधर्मपरायणा ।
 आमन्त्रिता च ना गच्छेद्वाच्या वडवा स्मृता ’ ॥

इति । अत्यन्तावश्यकेषु कार्येषु जातसम्भ्रमा सम्भ्रमपदेन
 उक्ता । तत्रैव व्याकुला व्यग्रा । वडवा दासी । दासीग्रहण-
 मत्र पण्यस्त्रीप्रदर्शनार्थम् । उपभोक्तारं प्रत्याह नारदः—

‘ अप्रयच्छन् तथा शुल्कभनुभूय पुमान् स्त्रियम् ।
 अक्रमेण तु सङ्गच्छेद् घातयेद्वा नखादिभिः ॥
 अयोनौ यः समाक्रामेद्बहुभिर्वा विवासयेत् ।
 शुल्कं त्वेष्टगुणं दाप्यो विनयं तावदेव तु ’ ॥
 (ना. स्मृ. ६. १९. २०.)

इति । पण्यस्त्रियोऽस्त्वपराधे दण्डादिकं मत्स्यपुराणे अभिहितम् ।

१. B. and C. read व्याधितादि° for व्याधित°. २. C. reads व्याधिना for व्याधिता. ३. D. and C. read भय-त्रासाद्यावश्यकेषु for अत्यन्तावश्य-केषु. ४. A. C. and D. omit कार्येषु. ५. C. reads सम्भ्रमं यद्विनोक्ता for सम्भ्रमपदेनोक्ता. ६. C. reads दासः for दासी. ७. B. and C. read तद्ग्रहणम् for दासीग्रहणम्. ८. C. wrongly reads this line thus—अक्रमे बत संछेद्याद्वर्तनखादिभि for अक्रमेण तु सङ्गच्छेद् घातयेद्वा नखादिभि. ९. B. C. substitute च for तु. १०. B. reads खादन् इन्त° for घातयेद्वा. ११. B. originally reads समाक्रामेद्बहुभिर्वा विवासयेत्, but in margin substitutes बहुभिर्वा and तद्गतिर्वा instead of बृद्धिर्वा; while C. संक्रमेत्तद्गतिर्वा for समा-क्रामेद्बहुभिर्वा. १२. B. reads सोष्टगुणं and C. चाष्टगुणं for त्वेष्टगुणं. १३. B. omits तु.

इति । अनिश्चिततृणे-काष्ठादिग्रहणपरिभाषायामित्यर्थः ।
परिभाषिते तु यथा परिभाषा तथेति । वेदयेत् निवेदयेदित्यर्थः ।
भाटकं दत्त्वा द्वैव्याद्यर्पणार्थं गृहीतमणिकादिपात्रभेदनादाव-
प्याह स एव—

‘ स्तोमवाहीनि भाण्डानि पूर्णकालान्युपानयेत् ।

ग्रहीतुं रावहेद्भग्नं नष्टं वाऽन्यत्र सम्प्लवात् ॥

(ना. स्मृ. ६. २३.)

इति । सम्प्लवः परस्परसङ्घर्षः । तेनाल्पकेन कास्त्र्येन वा
भिन्नं पूर्ववत् कृत्वा भाण्डं वा तन्मूल्यं वा स्वामिने देयम् ।
सम्प्लवादन्यत्र भेदे तु भाटकग्रहीतुरेव तदित्यर्थः । कृतक-
र्मणे भृत्याय वेतनादातारं प्रत्याह बृहस्पतिः—

‘ कृते कर्मणि यः स्वामी न दद्याद्वेतनं भृते ।

राज्ञा दापयितव्यः स्याद्विनयं चानुरूपतः ॥

इति । हेग्नं भृत्यं पथि त्यजेतो दण्डमाह कात्यायनः—

‘ त्यजेत् पथि सहायं यो श्रोतं रोगार्तमेव च ।

प्राप्नुयात् संहसं पूर्वं ग्रामे च्यहमपालयन् ॥

इति । पण्यस्त्री तदुपभोक्तृविषये त्वाह नारदः—

१. B. reads °दृणकाष्ठादिग्रहणाग्रहणपरिभाषाविहीन इत्यर्थः and C. °दृण-
काष्ठादिग्रहणान् ग्रहणप्रतिभाषानिवेदित इत्यर्थं for °दृणकाष्ठादिग्रहणपरिभाषा
यामित्यर्थः. २. B. and C. omit वेदयेत् निवेदयेदित्यर्थः. ३. B. C. read
द्वैव्याद्यर्पणार्थं for द्वैव्याद्यर्पणार्थः. ४. B. in margin and C. read स्तोमवाहीनि;
while B. originally reads स्तोमवाहीनि for स्तोमवाहीनि. ५. C. reads
उपातयेत् for उपानयेत्. ६. B. reads आनयेत् for आवहेत्. ७. B. sub-
stitutes च for वा. ८. B. and C. read तद्देदित्यर्थः; for तदित्यर्थः. ९. C.
reads भृते for भृते. १०. B. reads निमग्नं for रुग्णं; while C. omits रुग्णं
भृत्यं. ११. B. भृत्यं for आन्तं; while C. भृत्यं रोगार्तं for आन्तं रोगार्तं.

' शुश्रूषकः पञ्चविधः शास्त्रे दृष्टो मनीषिभिः ।
 चतुर्विधः कर्मकरः शेषो दासस्त्रिपञ्चकाः ॥ (२)
 शिष्या-ऽन्तेवासिऽभृतकाः चतुर्थस्त्वाधिकर्मकृत् ।
 एते कर्मकरा ज्ञेया दासास्तु गृहजादयः ॥ (३)
 सामान्यमस्वतन्त्रत्वं तेषामाहुर्मनीषिणः ।
 जातकर्मकरस्तूक्तो विशेषो वृत्तितस्तथा ॥ (४)
 कर्मापि द्विविधं ज्ञेयमशुभं शुभमेव च ।
 अशुभं दासकर्मोक्तं शुभं कर्मकरे स्मृतम् ॥ (५)
 गृहद्वारा-ऽशुचिस्थान-रथ्या-ऽवस्करशोधनम् ।
 गुह्याङ्गस्पर्शनोच्छिष्टविण्मूत्रग्रहणोज्झनम् ॥ (६)
 इच्छतः स्वामिनश्चाङ्गैरुपस्थानमर्थान्ततः ।
 अशुभं कर्म विज्ञेयं शुभमन्यदतः परम् ' ॥ (७)
 (ना. स्मृ. ५. २-७.)

इति । तत्र शिष्यो वेदविद्यार्थी । अन्तेवासी शिल्पाशि-
 क्षार्थी । मूल्येन यः कर्म करोति स भृतकः । अधिकर्मकृत्

१. C. reads पुरुषकार. for शुश्रूषकः. २. B. reads तेषां दासस्त्रिपञ्चकाः, while C. तेषां दासस्त्रिपञ्चप्रकाराः for शेषा दासस्त्रिपञ्चकाः. ३. B. and C. read जातिकर्मकृतः for जातकर्मकर. ४. C. reads शेषो for विशेषो. ५. B. reads कर्मकृता for कर्मकरे, while C. कर्म विज्ञेयमतः परम् for कर्मकरेस्मृतम्. ६. C. omits—

गृहद्वारा-ऽशुचिस्थान-रथ्या-ऽवस्करशोधनम् ।
 गुह्याङ्गस्पर्शनोच्छिष्टविण्मूत्रग्रहणोज्झनम् ॥
 इच्छतः स्वामिनश्चाङ्गैरुपस्थानमर्थान्ततः ॥
 अशुभं कर्म विज्ञेयं शुभमन्यदतः परम् ' ॥ इति ॥

७. B. reads °साधनम् for °शोधनम्. C. B. reads °ग्रहणोक्तकम् for ग्रह-
 णोज्झनम्. १. D. reads इष्टतः स्वामिनोऽङ्गैरे for इच्छतः स्वामिनोऽङ्गैरे°. १०. B. reads °स्थानमतां for °स्थानमथा°.

‘ गृहीत्वा वेतनं वेद्या लोभादन्यत्र गच्छति ।

तां दमं दापयेद्देवादितरस्यापि भाटकम् ’ ॥

(म. पु. २३. ७.)

इति । अत्र निर्णयेमाह नारदः—

‘ वेद्याप्रधाना ये तत्र कामुकास्तद्गृहीषिताः ।

तत्समुत्थेषु कार्येषु निर्णयं संशये विदुः ’ ॥

(ना. स्मृ. ६. २४.)—

इति । इत्थं अभ्युपेत्यागुश्रूषाख्यविवादपदान्तर्गतवेतन-
स्यानपाकर्माख्यं विवादपदं मनूक्तोद्देशक्रमानुसारेणाभिहितम् ।

इति वेतनस्याऽनपाकर्माख्यं विवादपदमभिहितम् ।

अथेदानीमभ्युपेत्यागुश्रूषाख्यं विवादपदमभिधीयते ।

तस्य स्वरूपं नारद आह—

‘ अभ्युपेत्य च गुश्रूषां यस्तां न प्रतिपद्यते ।

अगुश्रूषाभ्युपेत्यैतद्विवादपदमुच्यते ’ ॥

(ना. स्मृ. ५. १.)

इति । आज्ञाकरणं गुश्रूषा । गुश्रूषकश्च पञ्चप्रकारः ।

तथा च स एव—

१. B. and C. read हन्यादितरस्यापि for दद्यादितरस्यापि च. २. B. and C. read निर्णेतृन् for निर्णयम्. ३. B. originally reads °प्रयाणा for °प्रधाना. ४. A. and D. read यास्तत्र for ये तत्र. ५. C. reads समुत्पन्नेषु for तत्समुत्थेषु. ६. B. omits इत्थं and C. विवादपदान्तं बाधितं नामकर्माख्यम् for वेतनस्यानपाकर्माख्यं. ७. C. omits अथ. ८. B. adds तदेव after इदानीं, while C. reads तदेव before इदानीं and D. and A. omit तदेव. ९. C. and D. read तु for च. १०. C. omits गुश्रूषा.

धनग्रहणेनाधीनतां नीतः । ऋणमोक्षितः ऋणमोचन-
प्रत्युपकारतया दासत्वमभ्युपगतः । युद्धप्राप्तः समरे विजित्य
गृहीतः । पणे विजितः दासत्वपणके द्यूतादौ जितः । तवाह-
मित्युपगतः तव दासोऽस्मीति स्वयमेवागतः । प्रव्रज्याऽवसितः
प्रव्रज्यातश्च्युतः । कृतः कृतकालः एतावत्कालं त्वं मद्दास
इत्युपगत इति । भक्तदासः सर्वकालं भक्तार्थे एव दासत्वम-
भ्युपगतः । वडवया गृहदास्या आहतः तल्लोभेन तामुद्वाह्य
दासत्वेन प्रविष्टः । यः आत्मानं विक्रीणीतै असावात्मविक्रेता ।
एवं पञ्चदशप्रकाराः । यत्तु मनुनोक्तम्—

‘ ध्वजाहृतो भक्तदासो गृहजः क्रीत दत्त्रिमौ ।

पैतृको दण्डदासश्च सप्तैते दासयोनयः’ ॥

(म. स्मृ. ८. ४१५.)

इति तत्तेषां दासत्वप्रतिपादनार्थम् । न तु परिसंख्यार्थम् ।
अत्र शिष्याणां कर्मकृतौ विशेषो नारदेनोक्तः—

‘ आ विद्याग्रहणाच्छिष्यः शुश्रूषेत् प्रयतो गुरुम् ।

तद्वृत्तिर्गुरुदारेषु गुरुपुत्रे तथैव च’ ॥

(ना. स्मृ. ५. १९.)

इति । विद्या चोत्र त्रयी । तदुक्तं बृहस्पतिना—

१. B. reads पणे कृतः for पणे विजितः. २. B. reads पण° for पणके.
३. C. reads द्यूतादौ for द्यूतादौ. ४. B. and C. omit कृतकालः; while D.
reads कृतकालं for कृतकालः. ५. B. reads इत्यभ्युपगमितः; while C. इत्य-
भ्युपगतमितः. ६. A C. and D. omit वडवया; while C. reads वडवा यथा for
वडवया. ७. C. omits तल्लोभेन तामुद्वाह्य दासत्वेन प्रविष्टः. ८. B. reads
तामुद्वाह्य for तामुद्वाह्य. ९. B. and D. read ध्वजाहृतो for ध्वजाहृतो, while
C. omits ध्वजाहृतो भक्तदासो गृहजः. १०. C. reads अवारिसंख्यार्थम् for
परिसंख्यार्थम्. ११. B and C. read कर्मकृतौ for कर्मकृतौ. १२. C. reads
तत्कृतिर्गुरुदारेषु for तद्वृत्तिर्गुरुदारेषु. १३. C. reads चात्र for चोत्र.

कर्मकुर्वतामधिष्ठाता । अशुचेस्थाने उच्छिष्टप्रक्षेपार्थं गर्तादिकम् ।
अवस्करः गृहसम्मार्जितपांस्वादिनिचयत्यागस्थानम् । भृतकश्च
त्रिविधः । तदुक्तं तेनैव—

‘ उत्तमः कार्यकर्ता च मध्यमस्तु कृषीवलः ।

अधमो भारवाही स्यादित्येवं त्रिविधो भृतः’ ॥

(ना. स्मृ. ९. ९.)

इति । दासस्वरूपमपि तेनैव दर्शितम्—

‘ गृहजातस्तथा क्रीतो लब्धो दायादुपागतः ।

अन्नाकालभृतस्तद्वदाहितः स्वामिना च यः ॥

मोक्षितो महतश्चर्णाद्युद्धे प्राप्तः पणे जितः ।

तवाहमित्युपगतः प्रव्रज्यावसितः कृतः ॥

भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैव वडवाहृतः ।

विक्रेता चात्मनः शस्त्रे दासाः पञ्चदश स्मृताः’ ॥

(ना. स्मृ. ९. १६-१८.)

इति । गृहजातः स्वगृहे दास्यां जातः । क्रीतो मूल्येन ।

लब्ध प्रतिग्रहादिना । दायागतो रिक्थग्राहित्वेन प्राप्तः ।

अन्नाकालभृतः दुर्भिक्षे दासत्वाय पोषितः । आहितः स्वामिना

१. B and C. read °मार्जित° °सम्मार्जित° २. D and A read °पांश्वादि° for °पांस्वादि°. ३. B and C. °निचयस्थानं उज्झनं त्यागः for °निचयत्यागस्थानम्. ४. B. and C. read आशुधीयोऽत्र for कार्यकर्ता च. ५. B. and C. read अनाकाल° for अन्नाकाल°. ६ B. originally reads महतस्तेकात् and C. महतस्स्वर्णात् ७. B and C. read युद्धप्राप्तः for युद्धे प्राप्तः. ८. B. originally reads वडवावृतः for वडवाहृतः. ९. B. and C. read स्वगृहदास्यां for स्वगृहे दास्यां १०. B. reads दायागतो भवेत्; while C. दायाद्भागतः for दायागत. ११ B. and C. read अनाकाल for अन्नाकाल°.

‘ शिक्षितोऽपि कृतं कालमन्तेवासी समापयेत् ।
 तत्र कर्म च यत् कुर्यादाचार्यस्यैव तत्फलम् ’ ॥
 (ना. स्मृ. ६. १६.)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।
 अन्तेवासी गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः ’ ॥
 (या स्मृ. १. १८४.)

इति । दुष्टं प्रत्याह नारदः—

‘ शिक्षयन्तमदुष्टं च यस्त्वाचार्यं परिध्यजेत् ।
 बलाद्वासयितव्यः स्याद्वधबन्धं च सोऽर्हति ’ ॥
 इति । वैधोत्र ताडनादिः । परिभाषितकालसम्पूर्णो कर्त-
 व्यमाह नारदः—
 ‘ गृहीतशिल्पः समये कृत्वाचार्यं प्रदक्षिणम् ।
 शक्तितश्चानुमान्यैनं अन्तेवासी निवर्तते ’ ॥
 (ना. स्मृ. ६. ११.)

इति । भृतकानामपि भृतिकृतः कालकृतश्च विशेषो बृह-
 स्पतिना दर्शितः—

‘ यो भुङ्क्ते परदासीं तु स ज्ञेयो वड्वाभृतः ।
 कर्म तत्स्वामिनः कुर्याद्यथान्नेन भृतो नरः ॥
 बहुधाऽर्थभृतः प्रोक्तस्तथा भागभृतोऽपरः ।
 हीनमध्योत्तमत्वं च सर्वेषामेव चोदितम् ॥

१. B. reads तत्फलक° for तत्फल°. २. B. and C. read वध-बंधौ for वध-
 बन्ध. ३. B. and C. read बंधोऽत्र for वधोऽत्र. ४. C. reads यथाऽन्योर्थ°
 for यथाऽन्नेन.

‘विद्या त्रयी समाख्याता ऋग्यजुः-सामलक्षणा ।

तदर्थं गुरुगुश्रूषां प्रेकुर्याच्च प्रचोदिताम्’ ॥

इति । अन्तेवासिनामपि कर्मकृतौ विशेषस्तेनैवोक्तः—

‘विज्ञानमुच्यते शिल्पं हेम-रूप्यादिसंस्कृतिः ।

नृत्यादिकं च तत्प्राप्तं कुर्यात् कर्म गुरोर्गृहे’ ॥

इति । नारदोऽपि—

‘स्वं शिल्पमिच्छन्वा हर्तुं बान्धवानामनुज्ञया ।

आचार्यस्य वसेदन्ते कालं कृत्वा सुनिश्चितम्’ ॥

(ना. स्मृ. ६. १०.)

इति । आचार्यस्यापि कर्तव्यमाह स एव—

‘आचार्यः शिक्षयेदेनं स्वगृहे दत्तभोजनम् ।

न चान्यत् कारयेत् कर्म पुत्रवच्चैनमाचरेत्’ ॥

(ना. स्मृ. ६. १३.)

इति । अन्यकर्मकारकमाचार्यं प्रत्याह कात्यायनः—

‘यस्तु न ग्राहयेच्छिल्पं कर्माण्यन्यानि कारयेत् ।

प्राप्नुयात् साहसं पूर्वं तस्माच्छिष्यो निर्वर्तते’ ॥

इति । परिभाषितकालात् प्रागेव विद्याप्राप्तावपि तावत्कालं
वसेदित्याह नारदः—

१. B. reads प्रकुर्याच्छात्रचोदिताम् for प्रकुर्याच्च प्रचोदिताम्: while C. शास्त्रचोदिताम् छात्रचोदिताम्. २. B. and C. read कर्मकृतौ for कर्मकृतौ. ३. C. °रूप्याधि° for °रूप्यादि°. ४. B. and C. read वृत्तादिकं for नृत्यादिकं. ५. B. and C. read स्व° for स्वं. ६. B. and C. read °मिच्छन्नाहर्तुं for मिच्छन्वा हर्तुं. ७. B. reads विनिश्चितम् for सुनिश्चितम्. ८. C. reads नवाऽ-न्यत् for नवाऽन्यत्. ९. B. and C. read शिक्ष्यं for शिल्पं. १०. B. originally reads निवर्तयेत्. ११. B. and C. read निवसेत् for वसेत्.

इति । अयमर्थः । यथा भर्तुः सम्भोगार्थं स्वशरीरदानाद्वा-
स्त्वं तथा स्वतन्त्रस्यात्मनो दानाद्वासत्त्वम्-इति भृगुराचार्यो
मन्यते-इति । तेन चात्यन्तपारार्थ्यदर्शनमासाद्य शुश्रूषकाः
दासाः । पारार्थ्यमात्रमासाद्य शुश्रूषकाः कर्मकरा इत्युक्तं भवति ।
दासत्वं च ब्राह्मणव्यतिरिक्तेष्वेव त्रिषु वर्णेषु विज्ञेयम् ।

‘ दास्यं विप्रस्य न क्वचित् ’ ।

इति तेनैवोक्तत्वात् । तेष्वपि दास्यमानुलोम्येनैवेत्याह
स एव—

‘ वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोभतः ।

राजन्य-वैश्य-शूद्राणां व्यजतां हि स्वतन्त्रताम् ’ ॥

इति । प्रातिलोम्येन दासत्वप्रतिषेधः स्वधर्मपरित्यागिभ्यो
पतितेभ्योऽन्यत्र द्रष्टव्यः । तथा च नारदः—

‘ वर्णानां प्रातिलोम्येन दासत्वं न विधीयते ।

स्वधर्मत्यागिनोऽन्यत्र दारवद्दासता मता ‡ ॥

(ना. स्मृ. ६. २३.)

‡ दारवद्दासता मता यथा दारस्वीकरणमानुलोम्येन भवति न
प्रातिलोम्येन तथा दासतापीत्यर्थः ।

१. C. reads °पारमार्थ्य° for °पारार्थ्य°. २. B. in margin and C. read
सुखैकाः for शुश्रूषकाः. ३. A, B. and D. omit °मात्र° after पारार्थ्य°. ४. C
reads येनैवोक्तम्. ५. C. omits—

..... दास्यं न प्रतिलोभतः ।

राजन्य-वैश्य-शूद्राणां व्यजतां हि स्वतन्त्रताम् ’ ॥

इति । प्रातिलोम्येन दासत्वप्रतिषेधः स्वधर्मपरित्यागिभ्यो पतितेभ्योऽन्यत्र द्रष्टव्यः ।

तथा च नारदः—

‘ वर्णानां प्रातिलोम्येन..... ।

६. B. reads °निषेधः for °प्रतिषेध. ७. B. adds सनातेभ्यो for °त्यागिभ्यो,
while A. and D. omit पतितेभ्यो. ८. C. reads स्वधर्म° for स्वधर्म.°

दिन-मासार्ध-षण्मास-त्रिमासा-ऽब्देभूतस्तथा ।

कर्म कुर्यात् प्रतिज्ञातं लभते परिभाषितम् ' ॥

इति । अर्थभूतस्य बहुधात्वं समर्थाल्पत्व-महत्वाभ्यां द्रष्ट-
व्यम् । ते चाल्पत्व-महत्वे शक्त्यनुसारतो द्रष्टव्ये । तथाच
नारदः—

‘ भृत्यस्तु त्रिविधो ज्ञेयः उत्तमो मध्यमोऽधमः ।

शक्ति-भक्त्यानुसाराभ्यां तेषां कर्माश्रया भूतिः ’ ॥

इति । भागभूतस्य द्वैविध्यमाह बृहस्पतिः—

‘ द्विप्रकारो भागभूतः कृषणो जीवितः स्मृतः ।

जातसस्यात्तथा क्षीराल्लभते तु न संशयः ’ ॥

इति । अधिकर्मकृतस्य स्वरूपमाह नारदः—

‘ अर्थेष्वधिकृतो यः स्यात् कुटुम्बस्य तथोपरि ।

सोऽधिकर्मकृतो ज्ञेयः स न कौटुम्बिकः स्मृतः ’ ॥

(ना. स्मृ. ६. २२.)

इति । एवंनिरूपितेभ्याः शिष्या-ऽन्तेवासिभ्यः भूतकादि-
कर्म करेभ्यो दासानां भेदं दासशब्दव्युत्पत्तिर्दर्शनमुखेनाह
कात्यायनः—

‘ स्वतन्त्रस्यात्मनो दानाद्दासत्वं दारवद्भृगुः ’ ॥

१. B. and C. read त्रिमासाद्वा for त्रिमासाद्. २. B. in margin and C. read बहुधाभिधानं for बहुधात्वं. ३. B. and C. read अर्थाल्प-महत्वाभ्यां for समर्थाल्पत्व-महत्वाभ्याम्. ४. B. and C. read शक्ति-भक्त्यानुसारतो for शक्त्यनुसारतो. ५. B. and C. read भक्त्यनुरूपं च for भक्त्यनुसाराभ्यां. ६. A. and D. read कृषणो for कृषणो, while C. कृषणाजीवितो and B. originally कृषिनो जीविका and in margin कृषणाजीवितः. ७. B. in margin and C. read अविकृतो. ८. C. reads सर्वं for स च. ९. A. omits दर्शनं after व्युत्पत्तिं.

‘ दास्यं तु कारयेन्मोहाद्ब्राह्मणः संस्कृतान् द्विजान् ।
 अनिच्छतः प्राभवत्वाद्वाज्ञा दण्डयः शतानि षट् † ॥
 (म. स्मृ. ८. ४१२.)

इति । प्रभवतो भावः प्राभवत्वं तस्मादिति । गूढं तु
 यथाकथमपि दास्यं कारयेदित्याह स एव—

‘ गूढं तु कारयेद्दास्यं क्रीतमक्रीतमेव च ।
 दास्यायैव हि सृष्टोऽसौ स्वयमेव स्वयम्भुवा’ ॥
 (म. स्मृ. ९. ४१३.)

इति । पञ्चदशप्रकाराणां दासानां मध्ये गृहजात क्रीत-
 लब्ध-दायागतानां चतुर्णां दासत्वं स्वामिप्रसादादेव मुच्यते ।
 नान्यथेत्याह नारदः—

‘ तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गो दासत्वान्न विमुच्यते ।
 प्रसादात् स्वामिनोऽन्यत्र दास्यमेषां कमागतम्’ ॥
 (ना. स्मृ. ९. २९.)

इति । आत्माविक्रेतुरपि दासत्वं स्वामिप्रसादादन्यतो नापै-
 तीत्याह नारदः—

† प्राभवत्वात् ब्राह्मणः कृतोपनयनान् द्विजातीननिच्छतः प्रभुत्वेन
 लोभाद्वा दास्यकर्म पादधावन-उच्छिष्टभक्षण-वस्त्रक्षालनादि कारयत्
 राज्ञा षट् शतानि दण्ड्यः । पणानामिती शेषः ।

१. B and C. read प्राभवत्वात् for प्राभवत्वात्. २. B. and C. read
 प्राभवस्यभावः. प्राभावत्वं for प्रभवतो भावः प्राभवत्त्वम्. ३. C. reads दासतां
 न for दासत्वान्. ४. C. reads प्रज्ञास्यात् for प्रसादात्.

इति । दासवद्दोसता मतेति वचनात् ब्राह्मणस्य सर्वेण
प्रति दोसत्वमाह कात्यायनः—

‘ असवर्णे तु विप्रस्य दासत्वं नैव कारयेत् ।’

इति । यदि ब्राह्मणः स्वेच्छया दास्यं भजते तदासौ ना-
गुभं कर्म कुर्यादित्याह स एव—

‘ श्रुताध्ययनसम्पन्नं तदूनं कर्म कामतः ।

तत्रापि नागुभं किञ्चित् प्रकुर्वीत द्विजोत्तमः’ ॥

इति । ऊनं हीनमपि कर्म कामतो वेतनग्रहणमन्तरेण
स्वेच्छया परहितार्थम् । क्षत्रिय-वैश्यविषये स्वामिनः कर्त-
व्यमाह मनुः—

‘ क्षत्रियं चैव वैश्यं च ब्राह्मणोऽवृत्तिकैर्क्षितौ ।

बिभृयादानृशंस्येन स्वानि कर्माणि कारयेत्’ * ॥

(म. स्मृ. ८. ४११.)

इति । यस्तु द्विजातिं बलादास्यं कर्म कारयति तस्य
दण्डमाह स एव—

* अस्यार्थः—समर्थो ब्राह्मणः क्षत्रिय-वैश्यौ भृत्यभावेन पीडितौ
करुणया स्वानि कर्माणि रक्षण-कृष्यादीनि कारयन् पासाच्छादनादिना
पोषयेत् । एवं बलवान् ब्राह्मणः तावुपगतौ आविभ्रन् राज्ञा दण्डनीय इति
प्रकरणसामर्थ्यात् गम्यते ।

१. C. reads दासता सदा for दासता मता. २. C. reads वर्णं for सर्वेण.
३. B. and C. read दासत्वप्राप्तावाह for दासत्वमाह. ४. B. reads समवर्णो-
ऽपि; while C. असवर्णोऽपि. ५. B and C read विप्र तु for विप्रस्य.
६. B. reads शीलाध्ययनं; while C. सिराध्ययनं. ७. B. and C. read
वर्जितौ and गहितौ respectively for 'कक्षितौ'.

‘ प्रव्रज्याऽवसिता ये तु त्रयो वर्णा द्विजातयः† ।

निर्वासं कारयेद्विप्रं दासत्वं क्षत्रियं विशः’ ॥

इति । निर्वासनप्रकारमाह नारदः—

‘ पारिव्रज्यं गृहीत्वा तु यः स्वधर्मे न तिष्ठति ।

श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत् ॥

(ना. स्मृ. ५. ३४.)

इति । प्रव्रज्यावसिताऽऽत्मविक्रैतृव्यतिरिक्तानामन्नाकाल-
लभृतादीनां दास्यापनयनप्रकारमाह स एव—

‘ अन्नाकालभृतो दास्यान्मुच्यते गोद्वयं ददत् ।

तद्भक्षितं यदुर्भिक्षे न तत् शुद्ध्येत कर्मणा ॥ (३१)

भक्तस्योत्क्षेपणेनैव भक्तदांसः प्रमुच्यते ।

आहितोऽपि धनं दत्वा स्वामी यद्येनमुदरेत् ॥

† ‘ ननु—आत्मन्यग्नीन् समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेत् गृहात् ’ इत्यादि
वचनेषु ब्राह्मणस्यैव सन्यासाधिकारः तत्कथमुच्यते त्रयो वर्णा
द्विजातय इति—इति चेत् न । ‘ यदहरेव विरजेत् तदहरेव प्रव्रजेत् ’ इति
श्रुतौ वर्णविशेषग्रहणाभावात् ‘ त्रयाणां वर्णानां वेदमधीत्य चत्वार
आश्रमाः ’ । इति सूत्रकारवचनात् अस्त्येवाधिकारस्यैवार्णिकानामिति
सर्वमनवद्यम् ।

१. B. reads क्षत्रियं विशम्, while C. क्षत्रियं त्रीकम्. २. C. reads निवा-
सन° for निर्वासन°. ३. D. reads श्वपदेन for श्वपदेन. ४. B. and C. read
अनाकाल° for अन्नाकाल°. ५. B and C read अनाकाल° for अन्नाकाल°. ६.
C read शोयुर्ग ददत् for गोद्वयं ददत्. ७. B. and C. read तं भक्षित
यदुर्भिक्षे ननु शुद्ध्येदकर्मण्य for तद्भक्षितं यत् दुर्भिक्षे न तत् शुद्ध्येत कर्मणा. ८.
B. reads °क्षेपणात् सद्यो, while C. °क्षेपणात्सर्वे for °क्षेपणेनैव. ९. C.
reads °दासात् for °दासः. १०. C. reads ये न त° for यद्येनः.

‘ विक्रीणीतेऽस्वतन्त्रः सन् य आत्मानं नराधमः ।

स जघन्यतमस्तेषां सोऽपि दास्यान्न मुच्यते’ ॥

(ना. स्मृ. ५. ३७.)

इति । प्रव्रज्यावासितस्याऽपि दास्यमोक्षो नास्तीत्याह
स एव—

‘ राज्ञ एव हि दासः स्यात् प्रव्रज्यावासितो नरः ।

न तस्य प्रतिमोक्षोऽस्ति न विशुद्धिः कथंचन’ ॥

(ना. स्मृ. ५. ३५.)

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ प्रव्रज्यावासितो राज्ञो दास आमरणान्तिकम्’* ।

(या. स्मृ. २. १८३.)

इति । प्रव्रज्याऽवसितस्य दासत्वं ब्राह्मणेतरविषयम् ।
ब्राह्मणस्तु निर्वास्य इत्याह कात्यायनः—

* प्रव्रज्या संन्यासः ततो ऽवसितः प्रच्युतः । स यदि अनभ्युपगत-
प्रायश्चित्तश्चेत् मरणपर्यंतं राज्ञ एव दासो भवति । कृतप्रायश्चित्तस्य तु
न दासत्वमित्यवसितोऽर्थः ।

१. B. and C. omit—

‘ विक्रीणीतेऽस्वतन्त्रः सन् य आत्मानं नराधमः ।

स जघन्यतमस्तेषां सोऽपि दास्यान्न मुच्यते’ ॥

इति. but C. omits the whole and B. except दास्यान्न मुच्यते ॥ इति.
२. C. omits प्रव्रज्यावसितस्यापि दास्यमोक्षो नास्तीत्याह स एव. ३. B. and C.
substitute तु for हि. ४. C. reads प्रव्रज्याध्यापितो for प्रव्रज्यावसितो.

‘ अनाच्छेद्यकरास्तेभ्यः प्रदद्याद्बृहभूमयः ।

भुक्तभाव्याश्च नृपतिर्लेखयित्वा स्वशासने ’ ॥

इति । अनाच्छेद्यकरा अग्राह्यकराः भुक्ता भाव्यास्तु न विश्रुतकराः । आगामिनृपतिभिरग्राह्यकरा या भूमयस्ताः स्वशासने लिखित्वा तेभ्यो दद्यादित्यर्थः ।

तेषां कर्तव्यमाह बृहस्पतिः—

‘ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं शान्तिकं पौष्टिकं तथा ।

पौराणां कर्म कुर्युस्ते सन्दिग्धेऽथे च निर्णयम् ’ ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् ।

सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः ॥

(या. स्मृ. २. १८६.)

इति । श्रौत-स्मार्तधर्मानुपमर्देन गोत्राचाररक्षण-देवगृहपालनादिरूपो यो धर्मः समयान्निष्पन्नो भवेत् सोऽपि यत्नेन पालनीयः । तथा राजा च निजधर्माविरोधेनैव यावत्पथिक-भोजनं देयम् । अस्मदरातिमण्डलं तुरङ्गादयो न प्रस्थापनीया

१. B. भुक्ता भाव्याश्च, C मुक्ता भाव्याश्च and D मुक्ताभाव्याश्च for भुक्तभाव्याश्च. २. C. omits—

°शासने, ॥ इति । अनाच्छेद्यकरा अग्राह्यकराः

भुक्ता भाव्यास्तु नविश्रुतकरा ॥ आगामिनृपति-

भिरग्राह्यकरा या भूमयस्ताः स्वशासने लिखित्वा;

while A. and D. omit the same portion except स्वशासने, and read instead of that only तेभ्यो दद्यादित्यर्थः. ३. B and C read सन्दिग्धे निर्णय तथेति for सन्दिग्धेऽथे च निर्णयम्. ४. B reads गोप्रचाररक्षण° (लक्षण) and C. गोप्रचारै रक्षण for गोत्राचाररक्षण°. ५. C reads अवश्ययिक° for यावत्पथिक°. ६. B. in margin and C. read °मंडनं for °मंडलं.

अथ संविद्व्यतिक्रमाख्याविवादपदस्य विधिरुच्यते ।
तस्य लक्षणं नारदेन व्यतिरेकमुखेन दर्शितम्—

‘पाषण्ड-नैगमादीनां स्थितिः समय उच्यते ।
समयस्याऽनपाकर्म तद्विवादपदं स्मृतम् ’ ॥

(ना. स्मृ. ७. ३.)

इति । समयस्यानपाकर्म अव्यतिक्रमः समयपरिपालनम् ।
तद्व्यतिक्रममाणं विवादपदं भवतीत्यर्थः । तदुपयोगिनमर्थ-
माह बृहस्पतिः—

‘वेदविद्याविदो विप्रान् श्रोत्रियांश्चाग्निहोत्रिणः ।
‘आहत्य स्थापयेत्तत्र तेषां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ’ ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान् न्यस्य तत्र तु ।
त्रैविद्यान् वृत्तिमब्रूयात् स्वधर्मः पाल्यतामिति’ ।

(या. स्मृ. २.-१८५.)

इति । ब्राह्मणान् त्रैविद्यान् वेदत्रयसम्पन्नान् वृत्तिमत् भूरि
हिरण्यादिसम्पन्नं कृत्वा स्वधर्मो वर्णा-ऽश्रम-श्रुति-स्मृति-
विहितो भगवद्विरनुष्ठीयतामिति तान् ब्रूयात् । वृत्तिसम्पत्तिश्च
बृहस्पतिना दर्शिता—

१. B reads त्रैविद्य for त्रैविद्यान्, while C. reads त्रैविध्य वृत्तिमास्थाय
स्वधर्मं प्रतिपालयेत् for त्रैविद्यान्वृत्तिमब्रूयात् स्वधर्म. पाल्यतामिति’ ॥ २. B
and C read ब्राह्मणान् त्रैविद्यं वेदत्रयसंपन्नम् for ब्राह्मणान् त्रैविद्यान् वेदत्र-
यसंपन्नान् ३. B. adds ‘नित्तं’ after वर्णाश्रमं.

पालनीया समस्तैस्तु यः समर्थो विसंवदेत् ।

सर्वस्वहरणं दण्डः तस्य निर्वासनं पुरात् ॥

इति । यजनक्रिया सोमयागादिकर्तृभ्यो दानम् । कुला-
यनं दुर्भिक्षादिपीडितवृथागमनम् । तस्मिन् गते सति यत्सं-
विधानं विधेयं तदेव तच्छब्देनोच्यते । निरोधः दुर्भिक्षाद्यपग-
मपर्यन्तं धारणम् । अशतः गृह-क्षेत्र-पुरुषादिप्रयुक्तसङ्गृहीतध-
नेनाढ्यकत्वेन वा स्थितेन कार्यमिति । एवं कृता समयक्रिया न
केवलं समुदायिभिः पालनीया । किन्तु राजाऽपीत्याह नारदः—

‘ पाषण्ड-नैगम-श्रेणि-पूग-त्रैत-गणादिषु ।

संरक्षेत् समयं राजा दुर्गे जनपदे तथा’ ॥

(ना. स्मृ. ७. ६.)

इति । पाषण्डा वेदबोद्ध्या वेदोक्तलिङ्गधारिणो अतिरिक्ता
वा सर्वे लिङ्गिनः । तेषुमध्ये अभिचरणाद्याः समयाः सन्ति ।
नैगमाः सार्थिका वणिग्प्रभृतयः । तेषु संकचुक-सन्देशहर-

१. B. originally reads समर्थे. for समस्तैः. २. B. and C. omit the following यः समर्थो विसंवदेत् ॥ सर्वस्वहरणं दण्डस्तस्य निर्वासनं पुरात् ॥. ३. A. reads सर्वस्य for सर्वस्व°. ४. C. reads यजमान° for यजन°. ५. C. reads कुलायमस्माभिरशतः and B. also the same. ६. B. and C. add तं before दुर्भिक्षा° and also read °पीडितं for °पीडित. ७. B. and C. read °तथागमनं for °वृथागमनम्. ८. C. and D. read तस्मिन्नागते for तस्मिन्गते. ९. B. and C. read यथोक्तं विधानं for यत्संविधानं. १०. A. omits केवलं. ११. B. in margin and C. read लिङ्गिनो चारणादिषु for पूगव्रातगणादिषु. १२. B. and C. respectively read वेदोक्तलिङ्गधारिव्यति-रिक्ताः and वेदोक्तलिङ्गव्यतिरिक्ताः for वेद बाह्या वेदोक्तलिङ्गधारिणो अतिरिक्ता वा. १३. B. originally reads मच्छादिभिक्षाचरणाद्याः and in margin भावा-दिभिक्षाचरणाद्याः, while C. as B. in margin, all for °मध्ये अभिचरणाद्याः. १४. B. C. read सकल्पक° for संकचुक°.

इत्येवं रूपः समयनिष्पन्नः सोऽपि रक्षणीयः । एवं राजनि-
युक्तसमुदायविशेषस्य कर्तव्यविशेषोऽभिहितः । ग्रामादिसर्व-
समुदायानां तु साधारणकार्यमाह बृहस्पतिः—

‘ ग्राम-श्रेणी-गणानां च सङ्केतः समयक्रिया ।

बाधाकाले तु सा कार्या धर्मकार्ये तथैव च ॥

वाटचोरभये बाधा सर्वसाधारणी स्मृता ।

तत्रोपशमनं कार्यं सर्वेणैकेन केनचित्’ ॥

इति । चकारेण पाषण्ड-नैगमादीनां चोपसंग्रहः । ततश्च
ग्राम-श्रेणी-गण-पाषण्ड-नैगमादीनां उपद्रवकाले धर्मकार्ये च
यां पारिभाषिकीं समयक्रियां विना उपद्रवो दुःपरिहरः, धर्मकार्यं
च दुःसाध्यं सा पारिभाषिकी समयक्रिया सर्वैर्भिलितैः कार्या ।
वाटो वृकः । वाट-चोरेभ्यो भये प्राप्ते तदा चोरोपशमनं सर्वैः
सम्भूय कर्तव्यमिष्यर्थः । धर्मकार्ये तु विशेषः तेनैवोक्तः—

‘ सभा प्रपा देवगृहं तडागारामसंस्कृतिः ।

तथाऽनाथ-दारिद्र्याणां संस्कारो यजनक्रिया ॥

कुलायनं निरोधश्च कार्यमस्माभिरंशतः ।

यच्चेवं लिखितं पत्रं धर्म्या सा समयक्रिया ॥

१. C. reads °विशेषे विहितः for विशेषोऽभिहितः २. A reads °गजानां for °गणानां. ३. C. reads समनाक्रिया for समयक्रिया. ४. B. originally reads °कार्ये for °काले; while C धातु°काले for बाधाकाले. ५. B. in margin and C read चार° for वाट°. ६. B. and C. read सर्वे साधारणा for सर्वसाधारणी. ७. A and D. read समक्रिया for समयक्रिया. ८. A. and D. omit वाटो वृकः; while B wrongly reads चाटो. ९. C. reads तद्वाधोपशमनं for तदा चोरोपशमनं. १०. C. omits संभूय. ११. C. reads तस्त्वानाऽथ° for तथाऽनप्य°.

‘कोशेन लेख्यक्रियया मध्यस्थैर्वा परस्परम् ।

विश्वासं प्रथमं कृत्वा कुर्युः कार्याण्यनंतरम्’ ॥

इति । मध्यस्थैः प्रतिभूभिः । कार्याणि समूहकार्याणि ।

कात्यायनोऽपि—

‘समूहानां तु यो धर्मस्तेन धर्मेण ते सदा ।

प्रकुर्युः सर्वकर्माणि स्वधर्मेषु व्यवस्थिताः’ ॥

इति । समूहकार्यकारिषु हेयोपादेयान् विभजति

बृहस्पतिः—

‘विद्वेषिणो व्यसनिनः शालीनाऽलस-भीरवः ।

वृद्धा लुब्धाश्च बालाश्च न कार्याः कार्यचिन्तकाः’ ॥

‘शुचयो वेदधर्मज्ञा दक्षा दान्ताः कुलोद्भवाः ।

सर्वकार्यप्रवीणाश्च कर्तव्यास्तु महत्तमाः’ ॥

इति । ते च कियन्तैः कर्तव्या इत्यपेक्षिते स एवाह—

१. A. and D. omit—

‘कोशेन लेख्यक्रियया मध्यस्थैर्वा परस्परम् ।

विश्वासं प्रथमं कृत्वा कुर्यान् कार्याण्यनंतरम्’ ॥

इति । मध्यस्थैः प्रतिभूभिः । कार्याणि समूहकार्याणि ।

कात्यायनोऽपि—

‘समूहानां तु यो धर्मस्तेन धर्मेण ते सदा ।

प्रकुर्युः सर्वकर्माणि स्वधर्मेषु व्यवस्थिताः’ ॥

इति । समूहकार्यकारिषु हेयोपादेयान् विभजति बृहस्पतिः—

२. B. and C. read लुब्धातिवृद्ध for वृद्धा लुब्धाश्च. ३. C. reads क्रियावन्त for कियन्तः.

पुरुषतिरस्कारिणो दण्ड्या इत्येवमादयो बहवः समयो विद्यन्ते ।
अथवा नैगमा आप्रणीतत्वेन वेदप्रामाण्यमिच्छन्ति ये पाशु-
पतादयः, पैण्य-शिल्पोपजीविनः कुर्विदादयः तास्वियमनयैव-
श्रेण्या विक्रेयमित्यादिकाः समयः संति युगा हस्त्यश्वारो-
हकादयः । व्रात-गणशब्दयोरर्थः कात्यायनेन दर्शितः—

‘नानायुधधरो व्राताः समवेतास्तु कीर्तिताः ।

कुलानां तु समूहो यः गणः सै परिकीर्तितः’ ॥

इति । पूगे व्राते चान्योन्यमुत्सृज्य समरे न गन्तव्यमि-
त्यादयः सन्ति समयः । गणे त पञ्चमेऽहनि पञ्चमे वा अब्दे
कर्णवेधः कर्तव्य इत्यादिसमयाः । दुर्गे धान्यादिकं गृहीत्वा
अन्यत्र यास्यता न तद्विक्रेयमित्यास्ते समयः । जनपदे तु
क्वचिद्विक्रेतुर्हस्ते क्वचित् क्रेतुहस्ते शुल्कग्रहणमित्यादिको-
ऽस्त्यनेकविधः समयः । तैत् समयजातं यथा न भ्रज्यति न च
व्यतिवर्तेत तथा राजा कुर्यादित्यर्थः । समुदाये तु पुरुषविषये
विशेषमाह बृहस्पतिः—

१. A. C. D. omit—

पण्यशिल्पोपजीविनः कुर्विदादयः तास्वियमनयैव श्रेण्या
विक्रेयमित्यादिकाः समयः संति युगा हस्त्यश्वारोहकादयः.

२. B. reads °धना for °धरा. ३. B. reads संपरिकीर्तितः for स परिकी-
र्तितः. ४. C. reads पूगजातिरन्योन्यमुत्सृष्टसमरे for पूगे व्राते चान्यो-
न्यमुत्सृज्य समरे. ५. C. wrongly reads मणे for गणे. ६. B. reads इत्ये-
वमादिरस्ति समयः for इत्यादिसमयाः; while C. इत्येवमादिरस्ते समयः. ७. B.
reads अन्यस्मिन् यास्यतो and C. अन्यच्च यास्यतो for अन्यत्र यास्यता.
८. B. and C. read °मित्यादिरस्ति समयः for °मित्यास्ते समयः. ९. A.
omits शुल्कग्रहणमित्यादिकोऽस्त्यनेकविधः समयः । तत्समयजातं यथा न and
C. शुल्कग्रहणमित्यादिकोऽस्त्यनेकविधा समयः. १०. B. and C. read
तदेतत् for तत्.

‘ बाधां कुर्युर्यदैकस्य सम्भूता द्वेषसंयुताः ।

राज्ञा सर्वे गृहीतार्थाः शास्याश्चैवानुबन्धतः’ ॥

इति । अनुबन्धतोऽनुसारतः न यथा समयं जह्युः । मुख्या-
नामौद्दण्ड्यं राजा निवारयेदित्याह स एव—

‘ मुख्यैः सहसमूहानां विसंवादो यदा भवेत् ।

तदा विचारयेद्राजा स्वमार्गे स्थापयेच्च तान्’ ॥

इति । यस्तु मुख्यः समूहद्रव्यादिकमपहरति तस्य दण्ड-
माह याज्ञवल्क्यः—

‘ गणद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लङ्घयेत्तु यः ।

सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्राद्विप्रवासयेत्’ ॥

(या. स्मृ. २. १८७.)

इति । मर्मोद्घाटकादीनां पुराजिर्वासनमेव दण्डमाह बृह-
स्पतिः—

‘ अरुन्तुदः सूचकश्च भेदकृत् साहसी तथा ।

श्रेणि-पूग-नृपद्वेष्टा क्षिप्रं निर्वास्यते तदा ॥

१. B. reads ज्ञात्वा निर्वायास्तु and C. ज्ञात्वातिचार्यास्तु for सर्वे गृही-
तार्थाः. २. A. C. and D omit अनुबन्धतोऽनुसारतः. ३. C. omits
न यथा समयं जह्युः ।

मुख्यानामौद्दण्ड्यं राजा निवारयेदित्याह स एव —

मुख्यैः सह समूहानां विसंवादो यदा भवेत् ।

तदा विचारयेद्राजा..... ॥;

while A. and D. omit—

मुख्यानामौद्दण्ड्यं राजा निवारयेदित्याह स एव—

‘मुख्यैः सह समूहानां विसंवादो यदा भवेत् ।

४. C. omits ‘द्रव्यादिकम्’ ५. B. reads लंघयेच्च and C. लंघयच्च for लंघयेत्तु.

६. B. and C. read ‘द्वेष्टः’ for ‘द्वेष्टा’ ७. B. and C. read ततः for तदा.

‘द्वौ त्रयः पञ्च वा कार्याः समूहहितवादिनः ।

कर्तव्यं वचनं तेषां ग्राम-श्रेणि-गणादिभिः’ ॥

इति । यः समूहहितवादिनां वचनातिक्रमं करोति तस्य
दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘कर्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् ।

यस्तत्र विपरीतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं दमम्’ ॥

(या. स्मृ. २. १८८.)

इति । कात्यायनोऽपि—

‘युक्तियुक्तं च यो हन्याद्यः कार्यान्वकाशदः ।

अयुक्तं चैव यो ब्रूयात् स दाप्यः पूर्वसाहसम्’ ॥

इति । बृहस्पतिरपि—

‘यस्तु साधारणं हिंस्यात् क्षिपेन्नैविविद्यमेव वा ।

संविक्रियां विहन्याच्च स निर्वास्यः ततः पुरात्’ ॥

इति । समूहिनामप्यधर्मेण द्वेषादिना कार्यकरणे दण्डमाह
स एव—

१. A. and D. omit—

‘कर्तव्यं वचनं तेषां ग्रामश्रेणिगणादिभिः’ ॥

इति । यः समूहहितवादिना वचनानतिक्रमं करोति तस्य दण्डमाह

याज्ञवल्क्यः—

‘कर्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् ।

while C. omits—

कर्तव्यं वचनं तेषां ग्राम-श्रेणि-गणा दिभिः’ ॥

इति । यः समूहहितवादिनां वचनातिक्रमं करोति तस्य दण्डमाह

याज्ञवल्क्यः—

२. B. originally reads वस्कर्योऽनवकाशतः and in margin वस्तुर्गोऽ-
वकाशतः; while C. wrongly reads वस्तुर्गो नावकाशतः. ३. C. wrongly
reads क्रिये for क्षिपेत् ४. C. reads संविक्रियां for संवित्क्रियां. ५. B.
originally reads निर्वास्यस्तु वः पुरात् ॥ ‘इति and in margin निर्वास्यः स तत
पुरा इति for स निर्वास्यः ततः पुरात्’ ॥ इति ।

राज्ञः प्रतिकूलमाधिकारिकशूद्रकर्तृकं त्रैवर्णिकविवादे धर्मविवेचनम् । तस्य च प्रतिकूलत्वमुक्तं स्मृत्यन्तरेण—

‘यस्य राज्ञः तु कुरुते शूद्रो धर्मविवेचनम् ।

तस्य प्रेक्षुभ्यते राष्ट्रं बलं कोषं च नश्यति’ ॥

इति । प्रकृत्यवमतं स्वभावत एव यदननुज्ञातं पाषण्ड्यादिषु ताम्बूलभक्षणाद्यर्थानां बाधकं रसवादादिकम् । मिथः सङ्घातकरणं उपस्थानविधेः पूर्वं पृथक्पृथगवान्तरस्तोमकरणम् आहितकलशादिकम् । परस्परोपतापः राजपुरुषाश्रयणेनान्योन्यमर्थापहरणादिः । दोषवत्करणं श्रुति-स्मृतिविरुद्धं विधवादौ वेश्यात्वादिकं पाषण्ड्यादिभिः प्रकल्पितम् । संविह्लङ्घने दण्डमाह मनुः—

‘यो ग्राम-देश-संघानां कृत्वा सत्येन संविदम् ।

विसंवदेन्नरो लोभात्तं राष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥

निगृह्य दापयेदेनं समयव्यभिचारिणम् ।

चतुःसुवर्णान् षण्णिष्कान् शतमानं च राजतम् ॥

१. B. and C. read सार्यकारि° for आधिकारिक°. २. B. and C. read स्मृत्यन्तरे. ३. A. and D. प्रणश्यते for प्रेक्षुभ्यते. ४. B. and C. read एवावज्ञातं for एव यदननुज्ञातं. ५. After this word A. C. and D. omit the following—

पाद्यर्थानां बाधकं रसवादादिकम् । मिथःसंघातकरणं उपस्थानविधे पूर्वं पृथक्पृथगवान्तरस्तोमकरणम् । आहितकलशा.

६. B. in margin C. and D. read निकृत्य for निगृह्य. ७. B. reads व्यतिचारिणम् for व्यभिचारिणम्. ८. B. C. and D. read °सुवर्णकं निष्कं for °सुवर्णान् षण्णिष्कान्.

पुर-श्रेणि गणाध्यक्षाः पुर-दुर्गनिवासिनः ।

वाग्धिग्दमं परित्यागं प्रकुर्युः पापकारिणः ॥

तैः कृतं यत्स्वधर्मेण निग्रहानुग्रहं नृणाम् ।

तद्राज्ञाऽप्यनुमन्तव्यं निसृष्टार्था हि ते स्मृताः' ॥

इति । निसृष्टार्था अनुज्ञातकोर्या इत्यर्थः । पाषण्ड्यादि-
सर्वसमूहेषु यथा राज्ञा वर्त्तितव्यं तदाह नारदः—

‘ यो धर्मः कर्म यच्चैषामुपस्थानविधिश्च यः ।

यच्चैषां वृत्युपादानमनुमन्येत तत्तथा ॥ (३)

प्रतिकूलं च यद्राज्ञः प्रैकृत्यवमतं च यत् । (४)

दोषवत्करणं यत् स्यादनाम्नायप्रकल्पितम् ।

प्रवृत्तमपि तद्राजा श्रेयस्कामो निवर्तयेत्' ॥ (७)

(ना. स्मृ. १०. ३-७.)

इति । धर्मो जटावत्त्वादिः । कर्म प्रातःपर्युषिताभिक्षाट-
नादि । उपस्थानविधिः समूहकार्यार्थे पटहादिध्वनिमाकर्ण्य
मण्डपादौ मेलनम् । वृत्युपादानं जीवन्नार्थं तापसवेषपरिग्रहः ।

१. C. wrongly reads 'भार्या' for 'कार्या'. २. A. and D. read यच्चैषां
प्राप्त्यादर्थं for यच्चैषां वृत्युपादानम्; while B. and C. read प्रत्युपादानं.
३. B. in margin and C. read प्रकृता° for प्रकृत्य°; While the text of
नारद read नानुकूलं for प्रतिकूलं and C. D. read राज्ञः for राजा. ४. C.
reads अनाभीय° for अनाम्नाय°. ५. B. and C. read 'प्रकर्षितं for 'प्रक-
ल्पितम्. ६. C. reads जटावत्त्वादिः for जटावत्त्वादिः. ७. B. and D. read
प्राप्तः for प्रातः. ८. B. reads तस्य च प्रत्युपादानं; while C. simply प्रत्यु-
पादानं for वृत्युपादानं. ९. B. and C. read जीवनाय for जीवन्नार्थं.

‘षाण्मासिकं वेत्सरं वा विभक्तव्यं यथांशतः ।

देयं बधिर-वृद्धा-ऽन्ध-स्त्री-बाला-ऽऽतुर-रोगिषु ॥

सान्तानिष्ठादिषु तथा धर्म एष सनातनः’ ।

इति । राज्ञः प्रसादलब्धं वंटणमपि सर्वेषां सममित्याह
स एव—

‘यत्तैः प्राप्तं रक्षितं वा गणार्थे वा ऋणं कृतम् ।

राज्ञः प्रसादलब्धं च सर्वेषां तत्समाहितम्’ ॥

इति । एतदभक्षितविषयम् । भक्षिते तु कात्यायन आह—

‘गणमुद्दिश्य यत्किञ्चित् कृत्वर्णं भक्षितं भवेत् ।

आत्मार्थं विनियुक्तं वा देयं तैरेव तद्ववेत्’ ॥

इति । ये तु समुदायं प्रसाद्य तदन्तर्गता ये च समुदाय-
क्षोभादिना ततो बहिर्भूताः तान् प्रत्याह स एव—

‘गोणिनां शिल्पिवर्गाणां गताः स्युर्ये तु मध्यताम् ।

प्राक्तनस्याधमर्णस्यै समांशैः सर्व एव ते ॥

१ B. C. read मासिकं for वेत्सरं. २. B. originally reads यथाहेतुः, but corrects यथांशतः. ३. B. C. read वा नि स्व° for बधिर°. ४. B. in margin and C. read °योगिषु for °रोगिषु. ५ C. reads राज्ञां प्रसादलब्धं for राज्ञः प्रसादलब्धं, while B. reads राजप्रसादलब्धं च for राज्ञः प्रसादलब्धं. ६. B. and C. read राजप्रसादलब्धं च for राज्ञः प्रसादलब्धं च. ७ D. in margin and B. read एव तत्समम् for तत्समाहितम्; while C. for the following तत्समाहितम् ॥ इति । एतदभक्षितविषयम् reads समूहिनां सममित्येतद्भक्षितेतरविषयम्. ८. B. reads मुख्यैः कृतं ऋणं सर्वेषां समूहिनां सममित्येतद्भक्षितेतरविषयम् for एतदभक्षितविषयम्. ९. A. and D. read कृत्वर्णं for कृत्वर्णं. १०. C. wrongly reads आत्मार्थं for आत्मार्थं. ११. B. originally reads गणानां for गणिनां. १२. B. originally reads प्राक्तनस्य धनर्णस्य for प्राक्तनस्याधमर्णस्य; while in margin reads प्रकृतस्य धनर्णस्य and D. also in margin प्राकृतस्य धनर्णस्य originally प्राकृतस्याधमर्णस्य. १३. B. and C. read धनर्णस्य for अधमर्णस्य. १४. C. reads समा. स्यु for समांशाः.

एवं दण्डविधिं कुर्याद्द्वार्मिकः पृथिवीपतिः ।

ग्राम-जातिसमूहेषु समयव्यभिचारिणाम् ॥

(म. स्मृ. ८. २१९-२२१.)

इति । सत्येन शपथेन । एतेषां निर्वासन-चतुःसुवर्ण-षट्-
निष्क-शतमानरूपाणां जाति-विद्या-गुणाद्यपेक्षया व्यवस्था
कल्पनीया । समूहपूजार्थं राज्ञा समर्पितं द्रव्यं समूहाय यो न
ददाति तं प्रत्याह याज्ञवल्क्यः—

‘ समूहकार्यं आयातान् कृतकार्यान् विसर्जयेत् । ’

सदान-मान-सत्कारैः पूजयित्वा महीपतिः ॥

समूहकार्यप्रहितो यल्लभेत तदर्पयेत् ।

एकादशगुणं दाप्यो यद्यस्मै नार्पयेत् स्वयम् ॥

(या. स्मृ. २. १८९-१९०.)

इति । समूहकार्यप्रहितेनार्पितं च धनं सर्वे समुहिनो-
विभज्य गृह्णीयुः । तथा च बृहस्पतिः—

‘ ततो लभ्येत यत्किञ्चित् सर्वेषामेव तत् समम् ।

इति । विभज्य ग्रहणमणुद्रव्यविषयम् । यस्तत्पक्षविषये
स एवाह—

१. B. reads °व्यतिचारिणाम् for °व्यभिचारिणाम् २. A. C. and D. read
सदासन्मान° for सदान-मान°. ३. B. originally reads °पतितो for °प्रहितो.

४. A. C. and D. omit following:—

समूहकार्यप्रहितेनार्पितं च धनं सर्वे समुहिनो विभज्य गृह्णीयुः ।

तथा च बृहस्पतिः—

‘ततो लभ्येत यत्किञ्चित् सर्वेषामेव तत् समम्’ । इति ।

इति । तत्कालपरीक्षितस्य पुनरर्पणाभावः सावधिविषयः ।
तत्र सद्यः परीक्षणस्य विहितत्वात् । तथा च व्यासः—

‘ चर्म-काष्ठेष्टका-मूत्र-धान्या-ऽऽसव-रसस्य च ।

वस्त्र-रूप्य-हिरण्यानां सद्य एव परीक्षणम् ॥

इति । कीतानां पण्यानां द्रव्यविशेषेण परीक्षणकालाव-
धिमाह स एव—

‘ अथाद्दीर्घं परीक्षेत पञ्चाहाद्वाह्यमेव तु ।

मणि-मुक्ता-प्रवालानां सप्ताहात् स्यात् परीक्षणम् ।

द्विपदामर्धमांसं स्यात् पुंसां तद्विगुणं स्त्रियाः ॥

दशाहात् सर्वबीजानामेकहाहोह-वाससाम् ।

अतोऽर्वाक् पण्यदोषस्तु यदि संज्ञायते क्वचित् ।

विक्रेतुः प्रतिदेयं तत् केता मूल्यमवाप्नुयात् ॥

इति । यथोक्तपरीक्षाकालातिक्रमे तु न प्रतिदेयमित्याह
कात्यायनः—

‘ अविज्ञातं तु यत् क्रीतं दुष्टं पञ्चाद्विभावितम् ।

क्रीतं तत् स्वामिने देयं पण्यं कालेऽन्यथा न तु ॥

१. B. reads चर्मादिविषयः for सावधिविषयः, while C. येन अर्पणा-
भावश्चादिविषयः for पुनरर्पणाभावः सावधिविषयः. २. B. and C. read तत्
सद्य for तत्र सद्य, while A. originally reads तस्माद्य and D. in margin
reads अन्येषां सद्यः. ३. B. and C. read बाह्यं for दीर्घं. ४. अर्धमासे for अर्ध-
मासं. ५. B. and C. read यतो for अतो. ६. B. C. read संज्ञायते for संज्ञायते.
७. B. C. read प्रतिदानम् for प्रतिदेयम्. ८. C. reads अथ मध्येत्याह for
मित्याह. ९. C. reads यद्य for पश्चात्. १०. C. reads वर्णा for पण्यं. ११. B.
originally reads क्रीत्वा for काले.

तथैव भोजनैर्भाव्यं दान-धर्मक्रियासु च ।
समूहस्थोऽंशभागी स्यात् प्रगतस्त्वंशभागभाक्' ॥
इति ।

॥ संविद्यतिक्रमाख्यं विवादपदम् ॥

अथ क्रीतानुशयः कथ्यते ।

तत्स्वरूपं नारदेनोक्तम्—

‘क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं क्रेता न बहु मन्यते ।
क्रीतानुशय इत्येताद्विवादपदमुच्यते’ ॥

(ना. स्मृ. ९. १.)

इति । क्रीत्वानुशयानुत्पच्यर्थं क्रेता कयात् प्रागेव सम्यक्
परीक्षेत । तथा च स एव—

‘क्रेता पण्यं परीक्षेत प्राक् स्वयं गुणदोषतः ।
परीक्षाभिमतं क्रीतं विक्रेतुर्न भवेत् पुनः’ ॥

(ना. स्मृ. ९. ४.)

इति । परीक्षाभिमतं क्रीतं तद्दोषदर्शनेऽपि ग्रहीतुरेव भवति
न विक्रेतुः । तथा च बृहस्पतिः—

‘परीक्षितं बहुमतं गृहीत्वा न पुनस्त्यजेत्’ ।

१. B. and C. read भोज्यवैभाव्य^० for भोजनैर्भाव्यं. २. B. in margin reads प्रगतस्त्वंशभागिति and प्रगतस्त्वं कृणं कृतम्; while C. प्रागतस्त्वं कृणं कृतम् for प्रगतस्त्वंशभागभाक्. But D. in margin reads प्रगतस्त्वंशभागिति and प्रगतस्त्वंशभाङ् न तु. ३. B. originally reads क्रीत्वा^० for क्रीतः. ४. A. reads दोषभाक्. for दोषतः. ५. B. and C. read भवेत् for भवति. ६. A. reads बहुमितं for बहुमतं. ७. C. reads ग्रहीता for गृहीत्वा.

इति । परीक्षितपण्यानां क्रयकालोत्तरकालं । परिमाणतो-
 र्वकृतां वृद्धिमपश्यता क्रेत्राऽनुशयो न कार्यः । विक्रेत्रा च
 महार्घनिबन्धनं पण्यक्षयमपश्यता नानुशयितव्यम् । क्षयवृद्धि-
 कालपरिज्ञाने पुनः केतुर्विक्रेतुरनुशयो भवतीति व्यतिरेकादुक्तं
 भवति । पण्यदोष-तद्वृद्धि-क्षयकारणत्रितयाभावेऽनुशयकाला-
 भ्यन्तरेऽपि यद्यनुशयं करोति तदा पण्यषड्भागं दण्डनीयः ।
 अनुशयकारणसद्भावेऽप्यनुशयकालातिक्रमेण योऽनुशयं करोति
 सोऽप्येवं दण्डनीयः ।

एतच्चोपभोगाविनश्चरवस्तुविषयम् । उपभोगेन विनश्चर-
 वस्तुविषये प्रत्यर्पणे ऽवधिमाह नारदः—

‘ क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं दुष्क्रीतं मन्यते कयी ।

विक्रेतुः प्रतिदेयं तत् तस्मिन्नेवाह्वयविक्षतम्’ ॥

(ना. स्मृ. ९. २.)

इति । द्वितीयादिदिवसप्रत्यर्पणे तु विशेषस्तेनैवोक्तः—

‘ द्वितीयेऽह्नि ददत् क्रेता मूल्यात् त्रिंशांशमावहेत् ।

द्विगुणं तु तृतीयेऽह्नि परतः केतुरेव च’ ॥

(ना. स्मृ. ९. ३.)

इति । परतोऽनुशयो न कर्तव्य इत्यर्थः । यत्तु पुनर्मनुनोक्तम्—

१. B. C. read परीक्षित-क्रीतपण्यानां for परीक्षितपण्यानां. २. B. वृद्धिक्षय°
 for क्षयवृद्धिकाल°, while क्रयकाल°. ३. B. C. read क्रेतु विक्रेत्रोः for केतु-
 विक्रेतु. ४. B. reads. अशेष for °विनश्चर°. ५. B. reads प्रत्यर्पणावधि and
 C. प्रत्यर्पणवृद्धि for प्रत्यर्पणेऽवधि°. ६. B. C. read दुष्क्रीतां मन्यते क्रियाम्
 for दुष्क्रीतं मन्यते कयी. ७. A. reads विक्रेयं for विक्रेतु. ८. B. C. read
 तस्मिन्नेवाविक्षतम् for तस्मिन्नेवाह्वयविक्षतम्. ९. B. C. read तु for च.

इति । अविज्ञातं परीक्षया तत्त्वतोऽपरिज्ञातं यस्य द्रव्यस्य तेषां तत्परीक्षाकालः उक्तः तस्मिन् काले प्रतिदेयम् । अन्यथा तत्कालातिक्रमे दुष्टतया परिज्ञातमपि क्रीतं तत्स्वामिने न देयमित्यर्थः । पण्यानां देश-कालवशादुपचयापचयौ प्रथमतो ज्ञातव्यावित्याह नारदः—

‘क्षयं वृद्धिं च जानीयात् पण्यानामागमं तथा’ ।

(ना. स्मृ. ९. ९.)

इति । अंश्वादिपण्यानामस्मिन् काले अस्मिन् देशे च वृद्धिर्भविष्यतीति जानीयात् तथा आगमनं कुलीनत्वादित्ज्ञानार्थमुत्पादक-जन्मभूम्यादिकं च जानीयादित्यर्थः । एवं सम्यक्परीक्ष्य गुण-दोषदर्शनादिकालमन्तरेण नानुशयः कार्य इत्याह याज्ञवल्क्यः—

‘क्षयं वृद्धिं च वणिजा पण्यानामविजानता ।

क्रीत्वा नाऽनुशयः कार्यः कुर्वन् षड्भागदण्डभाक्’ ॥

(या. स्मृ. २. २९८.)

१. B. reads आविज्ञातं परीक्षादौर्वल्यात्, while C. अविज्ञातं परीक्षा for अविज्ञातं परीक्षया. २. B. C. read यावान् for तत् यावत्. ३. C. read यस्मिन् for तस्मिन्. ४. C. reads ज्ञातव्यादित्याह for ज्ञातव्यावित्याह. ५. C. reads अवद्यादि° for अश्वादि°. ६. C. reads कुलीनत्वात् द्विज्ञानार्थं for कुलीनत्वादित्ज्ञानार्थम्. ७. B. reads °भूम्यादि for °भूम्यादिकं. ८. B and C. read ज्ञानादोष° for गुणदोष°, while B. originally reads सप्तदोष for गुण-दोष°. ९. B. C. D. read °कारण° for °काल°. १०. C. reads ननु शयः for नानुशयः. ११. C. reads—

‘क्षयं वृद्धिं च वणिजां पण्यानामपि जानताम् ।

for क्षय वृद्धि च वणिजा पण्यानामविजानता ।

अथ विक्रीयासम्प्रदानम् ।

तस्य स्वरूपं नारदेनोक्तम्—

‘ विक्रीय पण्यं मूल्यान केत्रे यन्न प्रदीयते ।

विक्रीयासम्प्रदानं तद्विवादपदमुच्यते’ ॥

(ना. स्मृ. ८. १.)

इति । पण्यद्वैविध्यमुक्तं तेनैव—

‘ लोकेऽस्मिन्द्विविधं द्रव्यं स्थावरं जङ्गमं तथा ।

क्रय-विक्रयधर्मेषु सर्वं तत्पण्यमुच्यते ॥

षड्विधस्तस्य तु बुधैः दाना-ऽऽदानविधिः स्मृतः ।

गणिमं तुलिमं मेयं क्रियया रूपतः श्रिया’ ॥

(ना. स्मृ. ८. २-३.)

इति । गणिमं सङ्ख्येयं क्रमुकफलादि । तुलिमं तुल्या-
धाप्यं हेमचन्दनादि । मेयं व्रीह्यादि । क्रियया वाहन-दोहना-
दिक्रियोपलक्षितमश्व-महिष्यादि । रूपतः पण्याङ्गनादि । श्रिया
पद्मरागादि । तदेतत्षट्प्रकारमपि पण्यं विक्रीयाऽप्रयच्छन्
सोदयं दाप्य इत्याह याज्ञवल्क्यः—

‘ गृहीतमूल्यं यः पण्यं केतुनैव प्रयच्छति ।

सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्गमं वा दिगागते’ ॥

(या. स्मृ. २. २५४.)

१. B. reads विधः for बुधैः. २. C. reads अलिमं for गणिमं. ३. C. reads मेयं for मेयं. ४. C. reads अणिमं for गणिमं. ५. B. reads तुलाधार्यं and C. तुल्या धार्यं for तुल्याधाप्यं. ६. B. reads मेयं प्रस्थादिना व्रीह्यादि and C. omits मेयं and for व्रीह्यादि reads वाह्यादि. ७. B. reads विक्रीयासंप्रयच्छन् and C. विक्रीयाचं प्रयच्छन्.

‘ क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् ।

सोऽन्तर्दशाहात्तद्व्ययं दद्याच्चैवाददीत वा’ ॥

इति तदुपभोगेनाविनश्वरगृह-क्षेत्र-यान-शयनादिविषयम् ।
तैत्रैव दशाहादेरुक्तत्वात् । तथा च कात्यायनः—

‘ भूमेर्दशाहे विक्रेतुरायस्तत्केतुरेव च ।

द्वादशाहः सपिण्डानामपि चाल्पमतः परम्’ ॥

इति । अविनश्वरेषु स्थिरार्थेषु अनुशयकालातिक्रमेणानुशयं
कुर्वतो मनुनोक्तो दंडो वेदितव्यः—

‘ परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नापि दापयेत् ।

आददानो ददच्चैव राज्ञा दण्ड्यः शतानि षट्’ ॥

इति । बीजादिव्यतिरिक्तोपभोगः—

वासोविषयेऽपि नारदः—

‘ परिभुक्तं च यद्वासः क्लिष्टरूपं मलीमसम् ।

सदोषमपि तत्क्रीतं विक्रेतुर्न भवेत् पुनः’ ॥

(ना. स्मृ. ९. ७.)

इति । इति क्रीतानुशयः ।

१. A. reads यस्यैवा° for यस्येहा°. २. B. and C. read °यानशयनादि°
for कृत्यानुशयनादि°. ३. B. and C. read this portion

तत्रैव दशाहादेरुक्तत्वात् । तथा च कात्यायनः—

भूमेर्दशाहे विक्रेतुरायस्तत्केतुरेव च । द्वादशाहः सपिण्डानामपि चाल्पमतः परम्’ ॥
after

• वासोविषयेऽपि नारदः—

परिभुक्तं तु यद्वासः क्लिष्टरूपं मलीमसम् ।

सदोषमपि तत्क्रीतं विक्रेतुर्न भवेत्पुनः’ ॥

४. B. reads

भूमेर्दशाहोनुशयः केतुर्विक्रेतुरेव च ।
and C.

भूमेर्दशाहोनुशयः केतुरेव च यद्भवेत् ।

for भूमेर्दशाहे विक्रेतुरायस्तत्केतुरेव च ।

५. B. and C. read द्वादशाहं for द्वादशाहः.

‘ विक्रीय पण्यं मूल्येन केत्रे यन्न प्रयच्छति ।

स्थावरस्योदयं दाप्यो जङ्गमस्य क्रियाफलम् ’ ॥

(ना. स्मृ. ८. ४.)

इति । क्षयशब्देन गतभोग उक्तः । यद्यपि तस्य दानम-
शक्यं तथापि तदनुगुणद्रव्यं देयम् । जङ्गमानां तु तत्कर्म-
निमित्तं मूल्यं दाप्यः । यदा त्वसौ केता देशान्तरात्पण्यग्रह-
णार्थमागतस्तदा तत्पण्यमादाय देशान्तरे विक्रीतस्य यो
लाभस्तेन सहितं पण्यं विक्रेता केत्रे दापनीयः । विष्णुस्तु
विक्रेतुर्दण्डमप्याह—

‘ गृहीतमूल्यं यः पण्यं केतुर्नैव दद्यात् तस्यासौ सोदयं
दाप्यो राज्ञा चापि पणशतं दण्ड्यः’ ।

इति । यस्तु विक्रीयानुशयवशान्न समर्पयति यश्च क्रीत्वा-
ऽनुशयवशान्न गृह्णाति तं प्रत्याह कात्यायनः—

‘ क्रीत्वा प्राप्तं न गृह्णीयाद्यो न दद्याददूषितम् ।

स मूल्याहर्षभागं तु दत्त्वा स्वं द्रव्यमाप्नुयात् ॥

अप्राप्त्यर्थं कृच्छ्रकाले कृते नैव प्रदापयेत् ।

एवं धर्मो दशाहातु परतोऽनुशयो न तु ’ ॥

इति । अदूषितं जलादिनेति शेषः । दोह्य-वाह्यादिपण्यस्य
दोहनादिनेति शेषः । दोह्य-वाह्यादिपण्यस्य दोहनादिको-

१. B, C, and D. read यः केतुर्न for केत्रे यन्न. २. The text of Narada and C read क्षयं for उदयं. ३. C. wrongly reads विमेतु for विक्रेतुः. ४. B. and C. read तौ for त. ५. B and C. read दशमं भागं for दशभागं तु. ६. B reads क्रियाकाले and C. कृतं कालं for कृच्छ्रकाले. ७. C. reads ऽनुशयोचितम् for ऽनुशयो न तु. ८. B. and C. omit दोह्य-वाह्यादिपण्यस्य दोहनादिनेति शेषः. ९. B. C. read दोहन-वाहनादि for दोहनादि. १०. B and C. read °काले for °कालो.

इति । गृहीतमूल्यं पण्यं विक्रेता यदि प्रार्थयमानाय स्वदेशवणिजे केत्रे न समर्पयति तेच्च पण्यं यदि क्रयकाले बहु-मूल्यं सत् कालान्तरे स्वल्पमूल्येनैव लभ्यते तदा सोदयं वृद्ध्या सहितं विक्रेता केत्रे दापनीयः । यदा मूल्यज्हासकृतः पण्य-स्योदयो नास्ति किन्तु क्रयकाले यावदेव यतो मूल्यस्य यत्प-ण्यमिति प्रतिपन्नं तावदेव तदा तत्पण्यमादाय तस्मिन् देशे विक्रीणानस्य यो लाभस्तेनोदयेन सहितं द्विकं त्रिकमित्यादिना-प्रतिपादितवृद्धिरूपोदयेन सहितं दापनीयः । यथाह नारदः—

‘ अर्धश्चेदवहीयेत सोदयं पण्यमावहेत् ।

स्थायिनामेष नियमो दिग्भलाभो दिग्विचारिणाम् ॥

(ना. स्मृ. ८. ९.)

इति । यदा त्वर्वमहत्त्वेन पण्यस्य न्यूनभावस्तदा तस्मि-न्पण्ये वस्त्र-गृहादिके य उपभोगः तदाच्छादनमुखनिवासादि-रूपो विक्रेतुः तत्सहितं पण्यमसौ दाप्यः । यथाह नारदः—

१. B. originally reads यच्च for तच्च. २. A. reads प्रति° and D. reads परि°. ३. B. reads तदा for यदा. ४. C. reads यावदेवास्य ततो for यावदेव यतो; while B. reads यावतो for यावदेव यतो. ५. C. reads ‘मावहेत् for ‘मादाय. ६. C. omits the following:—

तस्मिन्देशे विक्रीणानस्य यो लाभस्तेनोदयेन सहितं द्विकं

त्रिकं इत्यादिना प्रतिपादितवृद्धिरूपोदयेन सहितं

दापनीयः । तथाह नारद —

अर्धश्चेदवहीयेत सोदयं पण्यमावहेत् ।

७. B. reads विक्रीतस्य for विक्रीणानस्य. ८. A. C. D. omit this— द्विकं त्रिकमित्यादिना प्रतिपादितवृद्धिरूपोदयेन सहितं. ९. B. reads अर्ध-श्चेत् for अर्धश्चेत्. १०. B. reads यदात्यर्थं सहत्वेन for यदा त्वर्वमहत्त्वेन. ११. B. C. read यदुपभोग for य उपभोग..

इति । यथा याचितस्याप्रयच्छतो विक्रेतुर्हानिः तथा दीयमानपण्यमगृह्णातः क्रेतुरपीत्याह स एव—

‘ दीयमानं न गृह्णाति क्रीतं पण्यं च यः क्रीयी ।

स एवास्य भवेद्दोषो विक्रेतुर्योऽप्रयच्छतः’ ॥

(ना. स्मृ. ८. ९.)

याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्वं क्रेतर्थगृह्णाति ।

हानिश्चेत् क्रेतृदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत्’ ॥

(या. स्मृ. २. २९५.)

इति । यस्तु निर्दोषं पण्यं दर्शयित्वा सदोषं विक्रीणीते यश्चान्यहस्ते विक्रीय तदन्यस्मै तत् प्रयच्छति तयोः समानो दण्ड इत्याह नारदः—

‘ निर्दोषं दर्शयित्वा तु सदोषं यः प्रयच्छति ।

मूल्यं तद्विगुणं दाप्यो विनयं तावदेव च ॥

अन्यहस्ते च विक्रीय तथान्यस्मै प्रयच्छति ।

सोऽपि तद्विगुणं दाप्यो विनयं तावदेव तु’ ॥

(ना. स्मृ. ८. २१-२२.)

इति । यतद्बुद्धिपूर्वकविषयम्—

† यहा पुनर्जातानुशयः क्रेता पण्यं न जिवृक्षति तदा विक्रीतमपि पण्यं अन्यत्र विक्रेयम् । यदा पुनर्विक्रेत्रा दीयमानं क्रेता न गृह्णाति तच्च पण्यं राज-दैविकेनोपहतं तदा क्रेतुरेवासौ हानिर्भवेत् । पण्याग्रहण-रूपेण क्रेतृदोषेण नाशितत्वात् इति तात्पर्यम् ।

१. C. reads कर्तृ° for क्रेतृ°. २. C reads विशेषं for निर्दोषं. ३. B. reads अन्यस्मै, and C. तथान्यस्मै for तदन्यस्मै. ४. B. C. and D. omit नारदः. ५. B. and C. read तथान्यहस्ते for अन्यहस्ते च. ६. B. and C. read योन्यहस्ते for तथान्ये च: while D. reads तत् for च.

लोऽर्थक्रियाकालः । तस्मिन् प्राप्ते सति अग्रहणे अदाने वा कृती दशमभागं प्रदापयेत् । किन्तु तमदत्त्वैव स्य द्रव्यम-
वाप्नुयात् । एष धर्मो दशाहात्प्राग्वेदितव्यः । ततः परम-
नुशयो न कर्तव्यः । विक्रीयाऽसम्प्रयच्छतोऽपि विक्रीतं पण्यं
विक्रेतृपार्श्वे स्मितं तस्य यदि दैर्वादिना नाशः स्यात्तदा विक्रे-
तुरेव हानिरित्याह याज्ञवल्क्यः—

‘दैवराजोपघातेन पण्ये दोषमुपागते ।

हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः’ ॥

(या. स्मृ. २. २५६.)

इति याचितस्येति विशेषणेन अयाचने न विक्रेतुर्हानि-
रित्यर्थोदवगम्यते । नारदोऽपि—

‘उपहन्येत वा पण्यं दह्येतापाह्रियेत वा ।

विक्रेतुरेव सोऽनर्थो विक्रीयोऽसम्प्रयच्छतः’ ॥

(ना. स्मृ. ८. ६.)

* यदा पुनः क्रेत्रा प्रार्थ्यमानमपि पण्यं विक्रेता न समर्पयति अ-
जातनुशयोऽपि तच्च राज-दैविकेनोपहतं भवति तदाऽसौ हानिर्विक्रे-
तुरेव । अतोऽन्यददुष्टं पण्यं विनष्टसदृशं क्रेत्रे देयम् इत्याशयः ।

१. B. C. read अप्राप्ते for प्राप्ते. २. B. C. read न प्रदापयेत् for प्रदापयेत्.
३. C. reads तत् for एवं. ४. C. reads प्रागेव for प्राक्. ५. B reads
विक्रेतु.पार्श्वे and C. विक्रेतृपार्श्वे for विक्रेतृपार्श्वे. ६. B. and C. read दैवात्
for दैर्वादिना. ७. B. D read पण्यदोष उपागते, C पण्यदोष उपागते, for
पण्ये दोषमुपागते. ८. C reads याचितस्य for याचितस्येति. ९. B reads
विशेषणात् C. विशेषेण, for विशेषेण. १०. B reads आयाचिते and C.
wrongly reads देयानि for अयाचने. ११. B reads इत्याद्य for इत्यर्था.
१२. C. reads विक्रीतायां for विक्रीयासं.

इति । यथा याचितस्याप्रयच्छतो विक्रेतुर्हानिः तथा दीयमानपण्यमगृह्णातः क्रेतुरपीत्याह स एव—

‘ दीयमानं न गृह्णाति क्रीतं पण्यं च यः क्रीयी ।

स एवास्य भवेद्दोषो विक्रेतुर्योऽप्रयच्छतः’ ॥

(ना. स्मृ. ८. ९.)

याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्वं क्रेतर्यगृह्णाति ।

हानिश्चेत् क्रेतृदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत्’ ॥

(या. स्मृ. २. २५५.)

इति । यस्तु निर्दोषं पण्यं दर्शयित्वा सदोषं विक्रीणीते यश्चान्यहस्ते विक्रीय तदन्यस्मै तत् प्रयच्छति तयोः समानो दण्ड इत्याह नारदः—

‘ निर्दोषं दर्शयित्वा तु सदोषं यः प्रयच्छति ।

मूल्यं तद्विगुणं दाप्यो विनयं तावदेव च ॥

अन्यहस्ते च विक्रीय तथान्यस्मै प्रयच्छति ।

सोऽपि तद्विगुणं दाप्यो विनयं तावदेव तु’ ॥

(ना. स्मृ. ८. २१-२२.)

इति । यतद्बुद्धिपूर्वकविषयम्—

† यहा पुनर्जातानुशयः क्रेता पण्यं न जिवृक्षति तदा विक्रीतमपि पण्यं अन्यत्र विक्रेयम् । यदा पुनर्विक्रेत्रा दीयमानं क्रेता न गृह्णाति तच्च पण्यं राज-दैविकेनोपहतं तदा क्रेतुरेवासौ हानिर्भवेत् । पण्याग्रहण-रूपेण क्रेतृदोषेण नाशितत्वात् इति तात्पर्यम् ।

१. C. reads कर्तृ° for क्रेतृ°. २. C. reads विशेषं for निर्दोषं. ३. B. reads अन्यस्मै, and C. तद्वान्यस्मै for तदन्यस्मै. ४. B. C. and D. omit नारदः. ५. B. and C. read तथान्यहस्ते for अन्यहस्ते च. ६. B. and C. read योन्यहस्ते for तथान्ये च: while D. reads तत् for च.

‘ ज्ञात्वा सदेष्टं पण्यं यो विक्रीणीति विचक्षणः ।

तदेव द्विगुणं दाप्यस्तत्समं विनयं तथा ’ ॥

इति बृहस्पतिनोक्तत्वात् । अबुद्धिपूर्वके तु केतुः अप-
रावर्तनमेव । अत एव एवंविधं क्रयपरावर्तनं स एवाह—

‘ मत्तोन्मत्तेन विक्रीतं हीनमूल्यं भयेन वा ।

अस्वतंत्रेण मूढेन त्याज्यं तस्य पुनर्भवेत् ’ ॥

इति । अत एवंविधनियमो दत्तमूल्ये क्रये द्रष्टव्यः ।
अदत्तमूल्ये पुनः पण्ये वाङ्मात्रक्रये केतु-विक्रेत्रोः समयादृते
प्रवृत्तौ वा न कश्चिद्दोषः । तथाच नारदः—

‘ दत्तमूल्यस्य पण्यस्य विधिरेष प्रकृतितः ।

अदत्तेऽन्यत्र समयान्न विक्रेतुरतिक्रमः ’ ॥

(ना. स्मृ. ८. १०.)

इति । यत्र पुनर्वाङ्मात्रेण क्रयो मा भूदिति विक्रेतृहस्ते
केत्रा यत्किञ्चिद्द्रव्यं दत्तं तत्र केतुर्दोषवशेन क्रयासिद्धौ
आह व्यासः—

‘ सत्यंकारं च यो दत्त्वा यथाकालं न दृश्यते ।

पण्यमेव निसृष्टं तद्दीयमानमगृह्यतः ’ ॥

१. B. reads °पूर्वे for °पूर्वके. २. B. reads क्रयपरावर्तनमेव for केतुरपरा-
वर्तनमेव; while C. omits केतुः. ३. A. C. D. omit—

क्रयपरावर्तनं स एवाह ।

मत्तोन्मत्तेन विक्रीतं हीनमूल्यं भयेन वा ।

अस्वतंत्रेण मूढेन त्याज्यं तस्य पुनर्भवेत् ॥.

४. B. reads सर्वत्रायं विधिः for अत एव एवंविधनियमो and C. अत एवं
विध क्रम° for अत एवंविधनियमो. ५. D. omits वाङ्मात्रक्रये. ६. C.
reads °रिति for °रति°.

‘ गवां शताद्वत्सतरी धेनुः स्यात् द्विशतात् भृतिः ।

प्रतिसंवत्सरं गोपे सन्दोहो वाऽष्टमेऽहनि ’ ॥

(ना. स्मृ. ६. १०.)

इति । प्रतिसंवत्सरं वत्सतरी द्विहायनी गौः भृतिः भृतके कल्पनीया । द्विशते तु सवत्सा गौः । अष्टमे दिवसे दोहश्च भृतित्वेन कल्पनीय इत्यर्थः । सन्दोहः सर्वदोहः ।

‘ तथा धेनुभृतः क्षीरं लभेतैवाष्टमेऽखिलम् ’ ॥

इति बृहस्पतिस्मरणात् । इयं च भृतिकल्पना परिभाषितभृतिविशेषाभावविषये । परिभाषिते तु भृतिर्विशेषे स एव देयः । मनुस्तु प्रकारान्तरेण भृतिमाह---

‘ गोपैः क्षीरभृतो यस्तु स दद्याद्दशतो वराम् ।

गोस्वाम्यनुमते भृत्यः सा स्यात् पालेऽभृते भृतिः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २३१.)

इति । दशतो दशदोग्ध्रीणां मध्ये वरासुत्कृष्टां गां स्वीकृत्य तत्क्षीरं क्षीरभृतो गृह्णीयात् । क्षीरगून्यानां तु क्षीरमूल्यतो भृतिः कल्पनीया । यद्यसौ द्रव्यान्तरेण भृतः नै तत्रैषा भृतिरित्यर्थः । यस्त्वेवं परिकल्पितं वेतनं गृहीत्वा पशून्

१. B. reads द्विशते for द्विशतात्. २. Text of Narada and C. read संदोहश्चाष्टमे for संदोहो वाष्टमे. ३. C. reads सनुवत्सा for तु सवत्सा. ४. B. reads दोहस्तत् for दोहश्च. ५. C. reads विशेष for विशेषे. ६. B. reads भृतियन्तां for भृतिः. ७. D. reads गवां for गोप. ८. C. reads संदुह्यादशतो वर. for संदुह्यादशतो वराम्. ९. B. C. and D. read अनुमते for अनुमते. १०. B. reads पालोक्ते भृति. C. reads तस्य भृते भृतिः, for पालेऽभृते भृतिः. ११. A. reads दुह्यात् for गृह्णीयात्: while B. and C. add भृत्यो arfer क्षीरभृतो. १२. B. and C. read द्रव्यान्तरेणाभृतः for द्रव्यान्तरेण भृतः. १३. B. and C. omit न.

अथ स्वामिपालविवादपदविधिः ।

तत्र तु तदभिधानप्रतिज्ञा मनुना कृता—

‘ पशुषु स्वामिनां चैव पालानां च व्यतिक्रमे ।

विवादं संप्रवक्ष्यामि यथावद्धर्मतत्त्वतः । ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २२९.)

इति । विवादं विवादापनोदमित्यर्थः । स्वामि-पालयोः
कर्तव्यमाह नारदः—

‘ उपानयेद्वा गोपालः प्रत्यहं रजनीक्षये ।

चीर्णा पीताश्च तां गावः सायाह्ने प्रत्युपानयेत् ’ ॥

(ना. स्मृ. ६. ११.)

इति । गोग्रहणं पशुमात्रोपलक्षणार्थम् । अत एव याज्ञ-
वल्क्यः—

‘ यथार्पितान् पशून् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत्तथा ’ ।

(या. स्मृ. २. १६४.)

इति । यावन्तः प्रातः समर्पिताः तावन्तः सायं प्रत्यर्पणीया
इत्यर्थः । गवादिपरिपालकस्य भूतिपरिमाणमाह नारदः—

१. C. reads स्वामिना for स्वामिनां. २. C. reads धर्मसंकटे for धर्मतत्त्वतः.

३. The text of Nārada and A. reads—

उपानयति या गोपः प्रत्यहं रजनाभयः.

४. A. C. and D. omit ‘... ..’.

प्रत्यहं रजनीक्षये ।

चीर्णा पीताश्च तां गावः सायाह्ने प्रत्युपानयेत् ॥

इति गोग्रहणं पशुमात्रोपलक्षणार्थम् अत एव याज्ञवल्क्यः—

यथार्पितान्पशून् सायं..... ..

५. C. omits पुनः.

‘कृमि-चोर-व्याघ्रभयात् दरी-श्वभ्राच्च* पालयेत् ।
व्यायच्छेच्छक्तितः क्रौशेत् स्वामिने तु निवेदयेत्’ ॥
(ना. स्मृ. ६. १२.)

इति । व्यायच्छेत् निवारणार्थं प्रयतेतेत्यर्थः । यैः प्रस्तुतार्थं
न यतते तं प्रत्याह स एव—

‘अव्यायच्छन्नविक्रोशन् स्वामिने चाऽनिवेदयन् ।
वोढुर्मर्हति गोपस्तां विनयं चैव राजनि’ ॥
(ना. स्मृ. ६. १३.)

इति । विनयप्रमाणमाह याज्ञवल्क्यः—

‘पालदोषविनाशे तु पाले दण्डो विधीयते ।
अर्धत्रयोदशपणैः स्वामिनो ब्रव्यमेव च ’ ॥
(या. स्मृ. २. १६९.)

इति । अर्धत्रयोदशपणः† सार्धद्वादशकाषपिणः । पालदो-
षमाह मनुः—

* श्वभ्रात् गर्तात् । निवारणासामर्थ्यं क्रौशेत् आक्रौशेत् सहायार्थ-
मन्यानावहेदित्यर्थः ।

† विज्ञानेश्वरस्तु—‘अर्धाधिकत्रयोदशपणं’ इति व्याख्यातवान् ।
तन्न । अर्धत्रयोदशपण इति अर्धरहितत्रयोदशपणः सार्धद्वादशपण
इति यावत् ।

‘तास्तृतीयपूर्वपदाः समानाधिकरणेन
समस्यन्त उत्तरपदलोपश्च’ ।

इति वार्तिकादुत्तरपदलोपी कर्मधारयोऽत्र भवति ।

‘सार्धद्विमात्रादिषु अर्धत्रिमात्रात्’ ।

इति महाभाव्यकारप्रयोगदर्शनात् विज्ञानेश्वरव्याख्यानमुपेक्षणीय-
मिति भाति ।

१. B. and C. read क्रौशन् for क्रौशेत्. २. B. C. omit निवारणार्थं.
३. B. and C. read यस्तु तत्र for यः प्रस्तुतार्थं. ४. D. reads दातुं for वोढुं.
५. B. and D. read °स्तान्. ६. C. reads स्वामिने for विनयं. ७. D. reads
°पणा for °पण. ८. B. C. and D. read स्वामिने for स्वामि नो.

पालयन् भृत्यः स्वदोषेण पशून् मारयेद्विनाशयति वा तं
प्रत्याह याज्ञवल्क्यः—

‘प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतचेतनः’ ।

(या. स्मृ. २. १६४.)

इति । प्रमादग्रहणं पालकदोषोपलक्षणार्थम् । प्रमादश्च
मनुना स्पष्टीकृतः—

‘नष्टं विनष्टं कृमिभिः श्वहतं विषमे मृतम् ।

हीनं पुरुषकारेण प्रदद्यात् पाल एव तु’ ॥

(म. स्मृ. ८. २३२.)

इति । प्रसह्य चौरैरपहृतो न दाप्यः । तथा च स एव—

‘विधृष्य तु हतं चौरैर्न पालो दातुमर्हति ।

यदि देशे च काले च स्वामिनः स्वस्य शंसति’ ॥

(म. स्मृ. ८. २३३.)

इति । व्यासोऽपि—

‘पालग्रहे ग्रामघाते तथा राष्ट्रस्य विप्लवे ।

यत्प्रणष्टं हतं वा स्यान्न पालेऽप्यत्र किल्बिषम्’ ॥

इति । एतत्पुरुषकारकरणे वेदितव्यम् । पुरुषकारकरणे
तु भवत्येव किल्बिषी । पुरुषकारस्य स्वरूपं नारदेन
दर्शितम्—

१. B. reads भृत्यैः for भृत्यः. २. B. and C. read प्रमापणं for प्रमादग्रहणं.
३. B. C. read वृष्टं च for विनष्टं. ४. D. reads कृमिणां शंसति for कृमिभिः
श्वहतं. ५. B. and C. read उपहता for उपहतो. ६. B. and C. read
विधृष्य; while D. विशिष्य for विधृष्य. ७. B. and C. read विभ्रमे for
विप्लवे. ८. B. C. read पालस्तत्र किल्बिषी for पालेऽप्यत्र किल्बिषम्. ९. C.
omits °काश°.

इति । स्मृत्यन्तरमपि —

‘कर्णौ चर्म च वालांश्च गृह्ण-स्त्रायैस्थि-रोचनम् ।

पशुस्वामिषु दद्यात्तु मृतेष्वङ्गानि दर्शयेत्’ ॥

इति । गोप्रचारभूमिमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ग्रामेच्छया गोप्रेचारो भूमी राजेच्छयाऽपि वा’ ॥

(या स्मृ. २. ११६.)

इति । ग्रामेच्छया ग्रामाल्पत्व-महत्वापेक्षया राजेच्छया वा
गवां तृणादिभक्षणार्थं क्रियानपि भूभागोऽकृष्टः कल्पनीयः ।

गवां प्रचारस्थानासनसौकर्यार्थं ग्रामक्षेत्रयोरन्तरमाह स एव—

‘धनुःशतं परीणाहो ग्रामे क्षेत्रान्तरं भवेत् ।

द्वे शते खर्वटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम्’ ॥

(या. स्मृ. २. १६७.)

इति । ग्राम-क्षेत्रयोरन्तरं धनुःशतपरिमितम् । सर्वदैवं-
विधिना शस्यं कार्यम् । खर्वटस्य प्रचुरकण्टकसन्तानस्य
ग्रामस्य द्वे शते अन्तरे शस्यम् । नगरस्य च बहुजनसङ्कीर्णस्य^{१३}
चतुःशतपरिमिते^{१२} अन्तरे शस्यं कार्यमिति ।

१. B C. read शृंगस्त्रायैस्थिरोचनम् for शृंगस्त्रायैस्थिरोचनम्. २. C. reads मृते शंक्रानिराश्रयामिति and B. मृते शंक्रानिरा (म) अश्रयमिति for मृतेष्वङ्गानि दर्शयेत्. ३. D. reads °प्रचारि for °प्रचारो ४. The text reads राजवशेन वा for राजेच्छयापि च, A. reads यदृच्छया for राजेच्छया. ५. B. C. and the text read ऽकृतः for ऽकृष्टः. ६. C. reads °सनयो. कार्यार्थं for °सनसौ-कार्यार्थं. ७. C. reads ग्रामक्षेत्रान्तरा, while B. and D. ग्रामक्षेत्रान्तरं for ग्रामे क्षेत्रान्तरं. ८. D. reads खर्वटे शस्यं for खर्वटस्य स्यात्. ९. B. C. read सर्वदैविषु अनुपशस्यं for सर्वदैवविधिना शस्यं १०. B. and C. read अनुप-शस्ये कार्यं for अन्तरे शस्यं. ११. B. and C. add धनुषां after संकीर्णस्य. १२. B. and C. परिमितमनुपशस्यं for परिमिते अन्तरे शस्यं.

‘अजाविकैः तु संरुद्धे वृकैः पाले त्वनायति ।

यां प्रसह्य वृको हन्यात्पाले तात्किल्बिषं भवेत् ॥

(म. स्मृ. ८. २३६.)

इति । अनायति । उपद्रवनिराकरणाय अनागच्छतीत्यर्थः ।
यां अजाविकजातीयाम् । एतत्सुगमस्थलस्थविषयम् । दुर्ग-
मस्थलविषये तु न दोष इत्याह स एव—

‘तासां चेदवरुद्धानां चरन्तीनां मिथो वने ।

यामुत्पुत्य वृको हन्यात्र पालस्तत्र किल्बिषी ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २३६.)

इति । अवरुद्धानां पालकेन एकत्र स्थापितानामित्यर्थः ।
दैवमृतानां पुनः कर्णादिकं दर्शनीयम् । तथा च मनुः—

‘कर्णौ चर्म च वालांश्च वस्त्र्यस्थिस्नायुरोचनम् ।

पशुषु स्वामिनां दद्यान्मृतेष्वङ्गानि दर्शयेत् ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २३४.)

† अजाश्च अविक्ताश्च अजाविकम् । ‘गवाश्चप्रभृतीनि च’ इति
द्वन्द्वैकवद्भावः ।

‡ स्वयं मृतेषु पशुषु कर्ण-चर्म-लाङ्गूलप्रवालान् नामेरयोभागस्नायु-
रोचनाः स्वामिनां दद्यात् । अन्यानि च विह्वानि शृङ्गबुरादीनि दर्शयेत्
इत्यर्थः ।

१. B. C. read वृक्षै for वृकैः. २. C. reads नागच्छति for अनागच्छति.
३. B. reads अजाविकजातीयाम् and C. अजाविकविजातीयाम् for अजाविक-
जातीयाम्. ४. B. adds °व्याक्ति after °जातीयाम्. ५. B. reads दुर्गलस्थल°, C.
दुर्गमस्थल°, for दुर्गमस्थल°. ६. A. omits न. ७. B. C. and D. read उपेत्य
for उत्पुत्य. ८. B. reads वस्ति (अस्थि)स्नायुनिरोधनम्, C. does the same, and
the text वस्ति स्नायुं च रोचनाम् for वस्त्र्यस्थि-स्नायुरोचनम्. ९. A. and C.
read पशुस्वामिषु for पशुषु स्वामिनां. १०. C. reads अकाभि°, while B.
originally अकाति° and in margin शकाभि° for अंगाभि° and B. °दर्शनम्
for दर्शयेत्.

शतपणदण्डार्हः । तत्पशुपालकः शतदण्डेन दण्डनीय इत्यर्थः ।
विपालं पालकरहितं पशुं क्षेत्रिको लगुडादिना निवारयेत् ।
नारदोपि—

‘उत्क्रम्य तु वृत्तिं यत्र सस्यघातो गवादिभिः ।
पालः शास्यो भवेत्तत्र न चेच्छक्त्या निवारयेत्’ ॥
(ना. स्मृ. ६. ४२.)

इति । अनावृतक्षेत्रघातविषये स एवाह—

‘ग्रामोपान्ते च यत् क्षेत्रं विवीतान्ते महापथे ।
अनावृतं चेत्तन्नाशे न पालस्य व्यतिक्रमः’ ॥
(ना. स्मृ. ६. ४३.)

इति । विवीतशब्देन तृणकाष्ठसमृद्धः परपरिगृहीतः प्रदेश
उच्यते । व्यतिक्रमनिषेधेनार्थाद्वण्डाभावः सूचितः । तदनेन
अपरिवृते पालस्य दण्डाभावः सूचितः । मनुस्तु साक्षाद्वण्डं
निषेधति—

१. B. omits—

तत्पशुपालकः शतदण्डेन दण्डनीय इत्यर्थः ।
विपालं पालकरहितं पशुं क्षेत्रिको लगुडादिना निवारयेत् ॥ नारदोपि—
हुकूरयति कुतं यस्यास्तस्यघातो गवादिभिः ॥
पालः शास्यो भवेत्तत्र न चेच्छक्त्या निवारयेत् ॥
अनावृतक्षेत्रघातविषये स एवाह—
ग्रामोपान्ते च यत्क्षेत्रं विवीतान्ते महापथे ॥
अनावृतं चेत्तन्नाशे न पालस्य व्यतिक्रमः ।

इति । विवीतशब्देन तृणकाष्ठसमृद्धः परपरिगृहीतः प्रदेश उच्यते । व्यतिक्रम-
निषेधेनार्थाद्वण्डाभावः सूचितः । तदनेन अपरिवृते पालस्य दण्डाभावः सूचितः ।
C. also omits this.

तत्र पशुनिवारणाय वृतिरपि कल्पनीयेत्याह कात्यायनः—

‘आजातेष्वेव शस्येषु कुर्यादावरणं सेदा ।

दुःखेन विनिवार्यन्ते लब्धस्वादुरसा मृगाः’ ॥

इति नारदोऽपि—

‘पथि क्षेत्रे वृतिः कार्या यामुष्टो नावलोकयेत् ।

नै लङ्घयेत्पशुर्वैश्वो न भिन्द्यात् यां च सूकरः’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ४१.)

इति । एवं च पशुनिवारणे कृतेऽपि तामातिक्रम्य शस्यदि-
विनाशे सति मनुराह—

‘पथि क्षेत्रे परिवृते ग्रामान्तीयैऽथवा पुनः ।

सपालः शतदण्डार्हो विपालान् वारयेत् पशून्’ ॥

(म. स्मृ. ८. २४०.)

इति । पथि क्षेत्रे परिवृते सति तां वृतिमतिक्रम्य शस्यघाते स-
पालः पशुकार्ये पणशतदण्डार्हः । एवं ग्रामान्तीये ग्रामसमीपव-
र्तिनि क्षेत्रे परिवृते सति तां वृतिमतिक्रम्य शस्यघाते स पालः

१. C. reads महत् for सदा. २. B. C. read अलंघ्या या च पशूना for न
लंघयेत्पशुर्वैश्वो. ३. D. reads नाथो for वाथो. ४. B. reads भिद्याद्या च
and C. नियच्छेच्च for भिन्द्याद्यां च. ५. C. reads ‘निवारणोपाये for ‘निवा-
रणे. ६. B. and C. read तं for ताम् ७. C. omits the verse,

‘पथि क्षेत्रे परिवृते ग्रामान्तीयैऽथवा पुनः ।

सपालः शतदण्डार्हो विपालान् वारयेत्पशून्’ ॥

८. B. reads विपालं for विपालान् ९. B. and C. read ‘घाती for ‘घाते.

१०. B. and C. read पशुः कार्पाणं for पशुकार्ये.

विवीतस्थ[‡]तृणाद्युपघाते पशुस्वामी शस्यक्षेत्रोपघातवद्दण्डनीयः ।
खरोष्ट्रस्वामी[†] महिषीस्वामिवद्दण्डनीयः । एतदज्ञानविषयम् ।

‘पणस्य पादौ द्वौ गां तु द्विगुणं महिषीं तथा ।

तथाऽजाविक-वत्सानां पादो दण्डः प्रकीर्तितः’ ॥

इति स्मृत्यन्तरेक्तं वेदितव्यम् । माषाश्चात्र ताञ्त्रिकपणस्य
विंशतितमो भागः ।

‘माषो विंशतिमो भागः पणस्य परिकीर्तितः’ ।

(ना. स्मृ. ३. ७.)

इति नारदस्मरणात् । भक्षयित्वोपविष्टसवत्सविषये यथो-
क्ताच्चतुर्गुणो दण्डः । तदुक्तं स्मृत्यन्तरे—

‘वत्सानां द्विगुणः प्रोक्तः सवत्सानां चतुर्गुणः’ ।

इति । यत्पुनर्नारदेनोक्तम्—

‘माषं गां दापयेद्दण्डं द्वौ माषौ महिषं तथा ।

तथाऽजाविक-वत्सानां दण्डः स्यादर्धमाषिकः’ ।

(ना. स्मृ. ११. ३१.)

‡ विशेषेण वीतः प्रचुरतृण-काष्ठो रक्ष्यमाणः परिगृहीतो भूप्रदेश
विवीत इत्युच्यते । तत्रस्थितस्य तृणादिकस्योपघाते इति व्याख्येयम् ।

† खरोष्ट्रं खराश्च उष्ट्राश्च खरोष्ट्रम् । सस्योपरोधकत्वेन खरोष्ट्रयोः
प्रत्येकं महिषीतुल्यत्वात् दण्डस्य चापराधानुसारित्वात् खरोष्ट्रमिति
समाहारो न विवक्षितः । तयोः स्वामी ।

१. A. C. and D. omit—

विवीतस्थतृणाद्युपघाते पशुस्वामी शस्यक्षेत्रोपघातवद्दण्डनीयः । खरोष्ट्रस्वामी
महिषीस्वामिवद्दण्डनीयः । एतदज्ञानविषयम् ।

पणस्य पादौ द्वौ गां तु द्विगुणं महिषीं तथा ।

२. C. reads विंशतिको for विंशतिमो. ३. B. and C read वसतां for
वत्सानां. ४. The text of नारद reads अजाविको सवत्से तु for तथाऽजाविक-
वत्सानां.

‘तत्रापरिवृतं धान्यं विहिंस्युः पशवो यदि ।

न तत्र प्रणयेद्दण्डं नृपतिः पशुरक्षिणाम्’ ॥

(म. स्मृ. ८. २३८.)

इति । एतददीर्घकालप्रचारविषयम् । दीर्घकालप्रचारे तु
दण्डमर्हति । अत एवाल्पकालप्रचारे दोषाभावमाह विष्णुः—
‘पथि ग्रामप्रान्ते च न दोषोऽल्पकालम्’ ।

(वि. स्मृ. ३. १५.)

इति । दण्डपरिमाणं तु पशुविशेषेण दर्शितं याज्ञवल्क्येन—

‘माषानष्टौ तु महिषी शस्यघातस्य कारिणी ।

दण्डनीया तद्धी तु गौस्तदधर्मजाविकम् ॥

भक्षयित्वोपविष्टानां यथोक्तात् द्विगुणो दमः ।

सममेषां विवृतिऽपि खरोष्ट्रं महिषीसमम्’ ॥

(या. स्मृ. २. १५९—१६०.)

इति । परशस्यघातकारिमहिषीस्वामी प्रतिमहिष्यष्टौ मा-
षान् दण्डनीयः । चतुरो माषान् गोस्वामी । मेषस्वामी द्वौ
द्वौ मासौ । एषामेव पशूनां शस्यभक्षणादारभ्य यावच्छयन-
मनिवारितानां स्वामी यथोक्तदण्डात् द्विगुणं दण्डनीयः ।

१. D. reads ग्रहिंस्युः for विहिंस्युः. २. C. and D. read °रक्षिणं for °रक्षिणाम्. ३. B. reads विपतिते, and C पतिते for °प्रति; while the original text and B. read पतिग्रामसीमाने न दोषोऽनावृते चाल्पकालानामिति for पथि ग्रामप्रान्ते च न दोषोऽल्पकालम् ४. D. reads यथोक्त° for यथोक्तान्. ५. C. reads साम° for सम°. ६. C. reads विवृतिऽपि for विवृतिऽपि. ७. B. and C read °कारिण्या महिष्या for °कारिमहिषी°. ८. C. omits प्रति, and reads महिष्या for °महिषि. ९. B. adds छाग before मेष.

इति । मनुरपि—

‘अनिर्देशाहां गां सूतां वृषान् देवपशून्स्तथा ।

संपालान् वा विपालान् वा न दण्ड्यान्मनुरब्रवीत्’ ।

(म. स्मृ. ८. २४२.)

इति । वृषा महोक्षाः । अथवा वृषोत्सर्गविधानेनोत्सृष्टाः ।
याज्ञवल्क्योऽपि—

‘महोक्षोत्सृष्टपशवः सूतिकाऽऽगन्तुकादयः ।

पालो येषां न ते मोक्ष्या दैवराजपरिभृताः’ * ॥

(या. स्मृ. २. १६६.)

इति । आगन्तुकः स्वयूथात् परिभ्रष्टः । आदिशब्देन मृतव-
त्सादयो गृह्यन्ते । अत एवोशनाः—

* महांश्चासौ उक्षा च महोक्षः वृषः सेक्ता । उत्सृष्टपशवः वृषो-
त्सर्गादिविधानेन देवतोद्देशेन वा त्यक्ताः । सूतिका प्रसूता अनिर्देशाहा ।
आगन्तुकः स्वयूथात् परिभ्रष्टो देशान्तरादागतः । अत्र आदि-
शब्दग्रहणात् हस्त्यश्वादयो गृह्यन्ते । ते च उशनसा दर्शिताः—

‘अदण्ड्या हस्तिनो ह्यश्वाः प्रजापाला हि ते स्मृताः ।

‘अदण्ड्यौ काण-कुञ्जौ च ये शश्वत् कृतलक्षणाः’ ॥

१. C. wrongly reads अपालत्वात् विपालत्वात् दद्यान्मनुरब्रवीत् for सपा-
लान्वा विपालान्वा न दण्ड्यान्मनु रब्रवीत्. २. B. and C. read वृषोत्सर्जन-
विधानेनोत्सृष्टा and D. वृषोत्सर्जनविधानेनोत्सृष्टाः. ३. C. reads ‘मनुकादयः
for ‘गंतुकादयः. ४. B. originally, C. and D. read च for न. ५. C.
reads ‘परिभ्रष्ट. for ‘परिभ्रुतः. ६. B. and D. omit आगन्तुकः स्वयूथात्
परिभ्रष्टः; while C. reads ‘शक्रात् for ‘यूथात्.

इति तन्मुहूर्तमात्रभक्षणविषयम्* । अतएवाहतुः शङ्ख-
लिखितौ—

‘ रात्रौ चरन्ती गौः पञ्च माषान् ।

दिवौ त्रीन् । मुहूर्ते माषम् । दण्डं ग्रासे ’ ॥

इति । आतुरपशुविषये तु न दण्ड इत्याह नारदः—

‘ राजग्रहगृहीतो वा वज्राग्निहतोऽपि वा ।

अपि सर्पेण वा दष्टो वृक्षाद्वा पतितो भवेत् ॥

व्याघ्रादिभिर्हतो वाऽपि व्याधिभिर्वाप्युपद्रुतः ।

न तत्र दोषः पालस्य न च दोषोऽस्ति गोमिनाम्’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ३६—३७.)

इति । अनातुरेष्वपि केषुचित्पशुषु दण्डाभावमाह स
एव—

‘ गौः प्रसूता दशाहं च महोक्षो वाजि-कुञ्जरौ ।

निवार्याः स्युः प्रयत्नेन तेषां स्वामी न दण्डभाक्’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ३०.)

*विज्ञानेश्वरस्तु—पुनःपरोहयोग्यमूलावशेषभक्षणविषयमेतन्नारद-
वाक्यमिति मन्यते ।

१. D. reads त्रिमुहूर्ते for दिवा त्रीन् मुहूर्ते. २. B. C. and D. read जरा° for राज°. ३. B. reads वृक्षावापतितो for वृक्षाद्वा पतितो. ४. B. reads दण्डमाह for दण्डाभावमाह. ५. B. C. and D. read तु for च. ६. C. reads महोर्जेष्वपि कुञ्जर for महोक्षो वाजि-कुञ्जरौ. ७. B. and D. read वाऽपि for वाजि°. ८. B. and C. read°कुञ्जर; while D.°कुञ्जराः.

‘ गोभिस्तु भक्षितं शस्य यो नरः प्रतियाचते ।

सामन्तानुमते देयं धान्यं यत्तत्र भक्षितम् ’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ३८.)

इति । यस्तूशानसा शदयाचननिषेधोऽर्थात्कृतः —

‘ गोभिर्विनाशितं धान्यं यो नरः प्रतियाचते ।

पितरस्तस्य नाश्रन्ति नाश्रन्ति त्रिदिवौकसः ’ ॥

इति स ग्रामादिसमीपस्थानावृतक्षेत्रविषयः ।

इति स्वामिपालाख्यं विवादपदम् ।

अथ सीमाविवादनिर्ययः ।

तत्र तावत् सीमा चतुर्विधा । जनपदसीमा ग्रामसीमा
गृहसीमा क्षेत्रसीमा च इति । सा च यथाक्रमं पञ्चलक्षणा ।
तदुक्तं नारदेन—

‘ ध्वजिनी मत्स्यिनी चैव नैधानी भयवर्जिता ।

राजशासननीता च सीमा पञ्चविधा स्मृता ’ ॥

(ना. स्मृ. १२. ३.)

इति । ध्वजिनी वृक्षादिलक्षिता । मत्स्यिनी जललिङ्गान्विता । नैधानी निखाततुषाङ्गारादिमती भयवर्जिता अर्थिप्र-

१. B. and C. read धान्यं यत्तत्र वापितम् and D. धान्यं यत्तत्र कल्पितम् for धान्यं यत्तत्र भक्षितम्. २. C. reads नैधिनी for नैधानी. ३. C. reads नैधिनी for नैधानी. ४ A. reads तुषाङ्गारा° for तुषाङ्गारा°. ५. B. reads भयरहिता for भयवर्जिता.

‘अदण्ड्या मृतवत्सा च खंजा रोगवती कृशा ।
 अदण्ड्याऽऽगन्तुकी गौश्च सूतिका चाभिसोरिणी ॥
 अदण्ड्याश्चोत्सवे गावः श्राद्धकाले तथैव च ’ ।

इति । परशस्यविनाशे न केवलं स्वामी दण्डनीयः अपि
 तु शस्यमपि दापनीयः । तथा च बृहस्पतिः—

‘शस्यान्निवारयेद्वास्तु चीर्णे दोषद्वयं भवेत् ।
 स्वामी शतदर्मं दाप्यः पालस्ताडनमर्हति ॥
 शदश्च सदमं चीर्णे समूले कार्षभक्षिते ’ ॥

इति । अतएव नारदः—

‘समूलशस्यनाशे तु तत्स्वामी प्राप्नुयाच्छतमं ।
 वधेन गोपो मुच्येत दण्डं स्वामिनि पातयेत् ’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ३१.)

इति । तत्स्वामी शस्यस्वामी शदश्च सामन्तोदिभिः
 परिकल्पितो देयः । तथा च स एव—

१. C and D. read संज्ञा for खंजा. २. C. reads गन्तुका for गन्तुकी.
 ३. B. and C. read चाति° for चाभि°. ४. B. reads दशदम् while C.
 शदम् for शस्यम्. ५. C. wrongly reads सभ्या for शस्यात्. ६. C. reads
 चीर्णे for चीर्णे. ७. B. C. read दोषो द्वयोर् for दोषद्वयम्. ८. B. and C.
 read शदम् for शतदम्. ९. B. reads शदश्च दमश्च शददम् । चीर्णे समूलघातं
 भक्षिते सतीत्यर्थः and C. शदश्च सदम् चीर्णे समूलकर्षे भक्षिते सतीत्यर्थः for
 शदश्च सदम् चीर्णे समूले कार्षभक्षिते. १०. B. reads शदम् for शतम्.
 ११. B. reads सामन्तादिभिः for सामन्तादिभिः. १२. B. reads कल्पितो
 for परिकल्पितः.

‘गोभिस्तु भक्षितं शस्य यो नरः प्रतियाचते ।
सामन्तानुमते देयं धान्यं यत्तत्र भक्षितम्’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ३८.)

इति । यस्तूशनसा शदयाचननिषेधोऽर्थात्कृतः —

‘गोभिर्विनाशितं धान्यं यो नरः प्रतियाचते ।
पितरस्तस्य नाश्रन्ति नाश्रन्ति त्रिदिवौकसः ’ ॥

इति स ग्रामादिसमीपस्थानावृतक्षेत्रविषयः ।

इति स्वामिपालाख्यं विवादपदम् ।

अथ सीमाविवादनिर्णयः ।

तत्र तावत् सीमा चतुर्विधा । जनपदसीमा ग्रामसीमा
गृहसीमा क्षेत्रसीमा च इति । सा च यथाक्रमं पञ्चलक्षणा ।
तदुक्तं नारदेन—

‘ध्वजिनी मत्स्यिनी चैव नैधानी भयवर्जिता ।
राजशासननीता च सीमा पञ्चविधा स्मृता ’ ॥

(ना. स्मृ. १२. ३.)

इति । ध्वजिनी वृक्षादिलक्षिता । मत्स्यिनी जललिङ्गा-
न्विता । नैधानी निखार्त^१तुषाङ्गारादिमती भयवर्जिता अर्थिप्र-

१. B. and C. read धान्यं यत्तत्र वापितम् and D. धान्यं यत्तत्र कल्पितम्
for धान्यं यत्तत्र भक्षितम्. २. C. reads नैधिनी for नैधानी. ३. C. reads
नैधिनी for नैधानी. ४ A. reads तुषारंगारा° for तुषांगारा°. ५. B. reads
भयरहिता for भयवर्जिता.

त्यर्थिपरस्परविषयोपत्तिनिर्मिता । राजशासननीता ज्ञातृचि-
ह्लाद्यभावे राजेच्छया निर्मितौ* । तथा च व्यासः—

‘ ग्रामयोरुभयोः सीम्नि वृक्षा यत्र समुन्नतौ ।
समुच्छ्रिता ध्वजाकारा ध्वजिनी सा प्रकीर्तिता ॥
स्वच्छन्दगा बहुजला मत्स्य-कूर्म-समन्विता ।
प्रत्यक्प्रवाहिनी यत्र सा सीमा मत्स्यिनी मता ॥
तुषाद्धारकपालैस्तु कुम्भैरायतनैस्तथा ।
सीमाञ्च चिह्निता कार्या नैधानी सा निगद्यते ’ ॥

इति । वृक्षाश्च न्यग्रोधादयः । तदाह मनुः—

* एवंभूतायां सीमायां षोढा विवादः संभवति । यथाह कात्यायनः
‘ अधिक्यं न्यूनता चांशे अस्तिनास्तित्वमेव च ।
अभोगभुक्तिः सीमा च षड् भूवादस्य हेतवः’ ॥

तथाहि—ममात्र पञ्चनिवर्तनाया भूमेरधिका भूरस्ति—इति केन-
चिदुक्ते पञ्चनिवर्तनैव नाधिका—इति आधिक्ये विवादः । चतुरस्र-
द्विशतपरिमितभूभागस्य निवर्तनमिति संज्ञा । पञ्चनिवर्तना मदीया
भूमिरित्युक्तेन ततो न्यूनैवेति न्यूनतायां विवादः । पञ्चनिवर्तनो ममांश
इत्युक्ते अंश एव नास्ति इति अस्तिनास्तित्वविवादः संभवति ।
मदीया भूः प्रागविद्यमानभोगैव भुज्यते इत्युक्तेन संतता चिरंतन्येव मे
भुक्तिः इति अभोगभुक्तौ विवादः । इयं मर्यादा इयं वा ? इति सीमा-
विवादः । इति षट्प्रकार एव विवादः संभवति ।

१. B. reads संप्रतिप्रत्यन्विता; while C. सवितिपत्तिनिर्मिता for विषया-
पत्तिनिर्मिता. २. B. reads निर्णीता for निर्मिता. ३. B. and C. read
समन्ततः for समुन्नतः. ४ B. C. read नित्यं for प्रत्यक्; while B. and
C. read प्रवाहिणी for प्रवाहिनी. ५. D. reads कुब्जैः for कुम्भैः. ६. B.
and C. read प्रचिह्निता for अत्र चिह्निता.

‘तेषामभावे सामन्ताः’—

इति कात्यायनेनोक्तत्वात् । के पुनः सामन्ताः इत्य-
पेक्षिते स एवाह—

‘संसक्तकास्तु सामन्तास्तत्संसक्तास्तथोत्तराः ।

संसक्तसक्तसंसक्ताः पद्माकाराः प्रकीर्तिताः’ ॥

इति । विप्रतिपन्नसीमकस्य क्षेत्रस्य चतसृषु दिक्षु सन्नि-
हितग्रामादिभोक्तारः संसक्ताः । एत एव सामन्तशब्दाभिधेयाः ।
यदा पुनरदुष्टसंसक्तका न सन्ति तदा संसक्तसंसक्ततत्सं-
सक्तैः निर्णयः कार्यः । तदाह स एव—

‘स्वार्थसिद्धौ च दुष्टेषु सामान्तेष्वर्थगौरवात् ।

तत्संसक्तैस्तु कर्तव्य उद्धारो नात्र संशयः ॥

संसक्तसक्तदोषे तु तत्संसक्ताः प्रकीर्तिताः ।

कर्तव्यास्त्वविदुष्टास्तु राज्ञा धर्मं विजानता ॥

‡ सामन्ताद्गवाः सामन्ताः । चतसृषु दिक्षु अनन्तरग्रामादयः । ते च
प्रतिसीमं व्यवस्थिताः ।

यथाह कात्यायनः—

‘ग्रामो ग्रामस्य सामन्तः क्षेत्रं क्षेत्रस्य कीर्तितम् ।

गृहं गृहस्य निर्दिष्टं समन्तात् परिरभ्य हि’ ॥

इति । ग्रमादिशब्देन तत्स्थाः पुरुषा लक्ष्यन्ते ।

१. C. omits संसक्तकास्तु सामन्तास्तत्. २. B. reads चतुर्षु for चतसृषु.
३. C. reads संसक्तका for संसक्ता ४. B. reads संसक्तसंसक्तैः for संस-
क्तसंसक्ततत्संसक्तैः, while D संसक्तमसंसक्तैः ५. B. reads प्रदुष्टेषु for च
दुष्टेषु. ६. B. reads कर्तव्यानुप्रदुष्टास्तु. C. reads कर्तव्यास्तु प्रदुष्टास्तु for
कर्तव्यास्त्वविदुष्टास्तु.

‘ ततः पौगण्ड-बालानां प्रयत्नेन प्रदर्शयेत् ।
 वार्धके च शिशूनां ते दर्शयेयुस्तथैव च ॥
 एवं परंपराज्ञाते सीमाभ्रान्तिर्न जायते ’ ।

इति । एवं निरूपितैर्लिङ्गैः सीमा-विवादनिर्णयं कुर्यादि-
 त्याह मनुः —

‘ एतैर्लिङ्गैर्नयेत् सीमां राजा विवदमानयोः ।
 पूर्वभुक्त्या च सततमुदकस्यागमेन च ॥
 यदि संशय एव स्याल्लिङ्गानामपि दर्शने ।
 साक्षिप्रत्यय एव स्यात् सीमावादविनिर्णयः ॥
 साक्ष्यभावे तु चत्वारो ग्रामाः सामन्तवासिनः† ।
 सीमाविनिर्णयं कुर्युः प्रयता राजसंनिधौ ’ ॥
 (म. स्मृ. ८. २५२-३, २५८.)

इति । प्रथमं तावदर्थि-प्रत्यर्थिप्रदर्शितैः लिङ्गैः सीमावि-
 वादनिर्णयः । अथात्राप्यविश्वासस्तदा लिङ्गविषयकात् सीमा-
 विषयकाद्वा साक्षिप्रत्ययान्निर्णयः । यदा साक्षिनामभावस्तदा
 सामन्तैर्विनिर्णय इत्यर्थः ।

† चतुर्दिशं समन्तभवाः सामन्ताः तद्वासिनश्चत्वारो ग्राम-
 वासिनः ।

१. B. and C. read °ज्ञाने for °ज्ञाते. २. B. and D. omit पूर्वभुक्त्या च
 सततमुदकस्यागमेन च ॥. ३. B. reads सीमान्त° for सामन्त°. ४. C. reads
 अर्थिप्रदर्शितैः for अर्थिप्रत्यर्थिप्रदर्शितैः; while D. omits °प्रदर्शितैः. ५. B.
 reads अथार्थिन्यपि and C. अथार्थिनि for अथात्रापि.

व्याधान् शाकुनिकान् गोपान् कैवर्तान् मूलखानकान् ।
व्यालग्राहानुञ्छवृत्तीनन्यांश्च वनगोचरान्' ॥

(म. स्मृ. ८. २५९-२६०.)

इति । अन्यांश्चेति चकारेण सीमाकर्षका उपलक्ष्यन्ते ।
तथा च याज्ञवल्क्यः—

‘सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरादयः ।

गोपाः सीमाकृषाणा* ये सर्वे च वनगोचराः ।

नयेयुरेते सीमानं स्थला-द्भार-तुष-द्रुमैः ।

सेतु-वल्मीक-निम्नास्थि-चैत्याद्यैरुपलक्षिताम्’ ॥

(या. स्मृ. २. १५०-१५१.)

इति । नारदोऽपि—

‘ग्रामसीमासु च बहिर्ये च स्युः कृषिजीविनः ।

गोपाः शाकुनिका व्याधा ये चान्ये वनगोचराः’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ३.)

इति । ते^१ च शर्पथैः शापिता एव निर्णयं ब्रूयुः । तथा च
बृहस्पतिः—

* सीमाकृषाणाः सीमासंनिहितक्षेत्रकर्षका इत्यर्थः ।

१. C. Reads °कर्षकान् for °कर्षकाः and omit उपलक्ष्यन्ते, instead of which reads °न्यतरान्. २. C. reads °कृषाणाश्च for °कृषाणा ये. ३. B. and D. substitute च for ये ४. The text of Nārada reads

‘..... ये स्युस्तत्कृषिजीविन ॥

गोपशाकुनिकव्याधा ये चान्ये वनजीविनः’ ॥

for

‘..... ये च स्युः कृषिजीविन ।

गोपाः शाकुनिका व्याधा ये चान्ये वनगोचरा’ ॥

५. B and C. read एते च for ते च ६. C adds स्तै after शपथैः.

तेषामभावे सामन्ता मौल-वृद्धोद्धृतादयः ।

स्थावरे षट्प्रकारे-पि कार्या नाऽत्र विचारणा ' ॥

इति । वृद्धादिलक्षणं तनैवोक्तम्—

‘निबध्यमानं यैर्दृष्टं तत्कार्यं सुगुणान्वितैः ।

वृद्धा वा यदि वाऽवृद्धास्ते च वृद्धाः प्रकीर्तिताः ॥

ये तत्र पूर्वं सामन्ताः पञ्चद्विशान्तरं गताः ।

तन्मूलत्वान्तु ते मौला ऋषिभिः परिकीर्तिताः ॥

उपश्रवण-संभोग-भेयस्थानोपचिह्निताः ।

उद्धरन्ति पुनर्यस्मादुद्धृतास्ते ततः स्मृताः’ ॥

इति । साक्षिप्रभृत्युद्धृतपर्यन्तानामभावे मनुराह—

‘सामन्तानामभावे तु मौलानां सीमसाक्षिणाम्* ।

इमानप्यनुयुञ्जीत पुरुषान् वनगोचरान् ॥

* साक्षिधर्मेण राजसमक्षमनुभवेन निर्णयमकुर्वतां ग्रामवासिनां ग्रामनिर्माणकालादारभ्य मौलानां पुरुषक्रमेण तद्ग्रामस्थानां सिमासाक्षिणामभावे इमान् वक्ष्यमाणान् व्याधशाकुनिकादीन् संनिहितवनचारिणः पुरुषानपि अनुयुञ्जीत पृच्छेदित्यर्थः । सुगवधेनाजीवन्तो व्याधाः, शकुनिनां पक्षिणां वधेन जीवन्तः शाकुनिकाः, कैवर्तान् धीवरान्, वृक्षगड्यादीनां मूलखननेनाजीवन्तो मूलखानकाः, व्यालग्राहान् अहिगुणिकान्, क्षेत्रापणमार्गादिषु पतितधान्यकणग्रहणमुञ्छम् । तेन वृत्तिर्येषां ते उञ्छवृत्तयो वानप्रस्थाः ।

१. B. reads नृगुण° for सुगुण°; while C. त्रिगुण° for सुगुण°. २. B. originally reads °कार्याख्यानोप° and in margin °यथास्थानो प° also C. °यथास्थानोप° for °भयस्थानोप°. ३. C. and the text of Manu read सीमि for सीम°.

‘सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा ।

रक्तलग्नसनाः सीमां नयेयुः क्षितिधारिणः’ ॥

(या. स्मृ. २. १९२.)

इति । सामन्ता वेति विकल्पाभिधानं स्मृत्यन्तरोक्तसाक्ष्या-
द्याभिप्रायम् । समग्रामाः प्रत्यासन्नग्रामीणाः चत्वारोऽष्टौ दश वे-
त्येव समसंख्याका रक्तलग्निणो रक्ताम्बरधरा मूर्धन्यारोपिताक्षि-
तिखण्डाः सीमां प्रदर्शयेयुः । स्वैः स्वैः शपथैः शापिताः सन्तः
सीमां नयेयुः । तथा च मनुः—

‘शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वां लग्निणो रक्तवाससः ।

†सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैर्नयेयुस्ते समञ्जसम्’ ॥

(म. स्मृ. ८. २५६.)

इति । नयेयुरिति बहुवचनमपि अविवक्षितम् । एकस्याऽपि
सीमाप्रदर्शकस्य बृहस्पतिना दर्शितत्वात् ।

‘ज्ञातृचिह्नैर्विना साधुरेकोऽप्युभयसंमतः ।

रक्तमाल्याम्बरधरो मृदमादाय मूर्धनि ॥

सत्यव्रतः सोपवासः सीमानं दर्शयेन्नरः’ ।

इति । यत्तु नारदेनोक्तम्—

† यदस्माकं सुकृतं तन्निष्फलं स्यात् इत्येवमात्मीयैः सुकृतैः शापिताः
सन्तः समञ्जसम् यथाज्ञानतः सत्येन सीमां निर्णयेयुरित्यर्थः ।

१. B. originally and C. read °घ्रावा for °ग्रामा. २. A. and
D. omit

सामन्ता वेति विकल्पाभिधानं स्मृत्यन्तरोक्तसाक्ष्याद्याभिप्रायम् ।

समग्रामा. प्रत्यासन्नग्रामीणा चत्वारोऽष्टौ दश वेत्येव समसंख्याकाः.

३. B. reads धर्मा° for मूर्धन्या°.

‘ शापिताः शपथैः स्वैः स्वैर्ब्रूयुः सीमाविनिर्णयम् ।
दर्शयेयुश्च लिङ्गानि तत्प्रमाणमिति स्थितिः ’ ॥

इति । स्वैः स्वैरिति—

‘ सत्येन शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहना-ऽऽयुधैः ’ ।
इत्यादिलोकव्यवस्थया प्रतिपादितैः इत्यर्थः । मनुरापि—

‘ ग्रामीयैककुलानां च समक्षं सीमं साक्षिणः ।
प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि तयोश्चैव विवादिनोः ॥
ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः समस्ताः सीमं निश्चयम् ।
निबन्धीयात्तथा सीमां सर्वास्तांश्चैव नामतः ॥

(म. स्मृ. ८. २५४-२५५.)

इति । सीमासाक्षिणां तु लक्षणमाह बृहस्पतिः—

‘ आगमं च प्रमाणं च भोगं कामं च नाम च ।
भूभागलक्षणं चैव ये विदुस्तेऽत्र साक्षिणः ॥

इति । यदा पुनश्चिह्नानि न सन्ति विद्यमानानि वा लिङ्गा-
लिङ्गतया संदिग्धानि तदा निर्णयोपायमाह याज्ञवल्क्यः—

१. C. omits शापिता. २. B. reads इत्यादिनोक्तव्यवस्थया for इत्यादि-
लोकव्यवस्थया. ३. C. and D. read ग्रामेयक° for ग्रामयिक°. ४. B. C. and
D. read तु for च. ५. B. C. and D. read सीम° for सीमि. ६. D. reads
तथैव च for तयोश्चैव. ७. B. C. and D. read

‘ सीमासंधिषु लक्षणम् ।

तत्तथाख्यापयेत् रजा धर्मेण ग्रामयोर्द्वयोः ’ ॥

for ‘ समस्ता- सीमि निश्चयम् ।

निबन्धीयात्तथा सीमां सर्वास्तांश्चैव नामतः ’ ॥

But D. substitutes स्थापयेत् for ख्यापयेत्. ८. B. reads कालं for
कामं. ९. B. originally reads भिन्नतया for लिङ्गालिङ्गतया. १०. C.
reads तथा for तत्र.

राज-दैविकव्यसनं नोत्पद्यते तदा तत्प्रदर्शनात् सीमानिर्णयः ।
तथा च कात्यायनः—

‘ सीमाचङ्क्रमणे कोशे पादस्पर्शे तथैव च ।

त्रिपक्ष-पञ्चसप्ताहं दैव-राजैकमिष्यते ’ ॥

इति । यैस्तत्र निषेधः स्मृत्यन्तरेऽभिहितः—

‘ वाक्पारुष्ये महीवादे दिव्यानि परिवर्जयेत् ’ ॥

इति स उक्तलक्षणपुरुषाभावविषय इत्यविरोधः । कथं
तर्ह्यत्र निर्णय इत्यपेक्षिते आह नारदः—

‘ यदा तु न स्युर्ज्ञातारः सीमायाश्च न लक्षणम् ’ ॥

तदा राजा द्वयोः सीमामुन्नयेदिष्टतः स्वयम् ’ ॥

(ना स्मृ. ११. ११.)

इति । इष्टतः इच्छातः । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सीमः प्रवर्तिता ’ ।

(या. स्मृ. २. १५३.)

इति । ज्ञातृणां सामन्तादीनां चिह्नानां वृक्षादीनामभावे
राजैव-सीमः प्रवर्तयिता । ग्रामद्वयमध्यवर्तिनीं त्रिवादास्पदीभूतां
भुवं समं प्रविभज्य उभयोर्ग्रामयोः समर्प्य तन्मध्ये सीमालिङ्गा-
नि कारयेत् । यदा तस्या भूमेर्यत्रैवोपकारातिशयो दृश्यते तदा
तस्यैव ग्रामस्य सकला भूः समर्पणीया । तथाह मनुः—

१. C. reads नोत्पद्यते for उत्पद्यते, while B. त्रिपक्षपञ्च, while B. त्रिपक्षपञ्च. २. B. reads °राजिकम् for °राजकम्; while C. reads राज-दैविकम्. ३. D. reads यज्ञवत् for यस्तत्र. ४. C. reads सीमाया for स. ५. Text of Nārada and C. reads यदि च for यदा तु. ६. B. reads न च, and D. °आपि for °अथ न. ७. C. reads प्रवर्तयितव्य for प्रवर्तयिता. ८. B. reads यत्रैषो° for यत्रैवो°. ९. C. reads यथाह for तथाह.

‘ नैकः समुन्नयेत् सीमां नरः प्रत्ययवानपि ।

गुरुत्वादस्य कार्यस्य क्रियैषां बहुषु स्थिता ’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ९.)

इति । तदुभयानुमतधर्मविद्वयतिरिक्तविषयम् । स्थलादि-
चिह्नाभावेऽपि साक्षिसामन्तादीनां सीमाज्ञान उपायविशेषमाह
नारदः—

‘ निम्नगाऽपहतोत्सृष्टनष्टचिह्नासु भूमिषु ।

तत्प्रदेशानुमानाच्च प्रमाणौद्भोगदर्शनात् ’ ॥

(ना. स्मृ. ११. ६.)

इति । निम्नगया नद्या अपहारेणोत्सृष्टानि नष्टानि स्वस्था-
नाच्युतानि यासु मर्यादाभूमिषु तत्र तत्र देशानुमानात् दृष्टस्व-
चिह्नानां प्राचीनप्रदेशानुभावात् प्रयोगात् ग्रामादारभ्य सहस्र-
दण्डपरिमितं क्षेत्रमस्य ग्रामस्य पश्चिमो भाग इत्येवंविधात्
परिमाणात्, भोगदर्शनात् प्रत्यर्थिसमक्षमविप्रतिपन्नाया अस्मा-
र्तकालोपलक्षितभुक्तेर्वा निश्चिनुयुरित्यर्थः । एतेषां साक्षिसा-
मन्तप्रभृतीनां सीमाचङ्क्रमणदिनादारभ्य यावत्त्रिपक्षं यँदि

१. C. and D. read महत्वात् for गुरुत्वात्. २. B originally and A. in margin read नित्यैषा, for क्रियैषा, but it seems wrong. ३. The text of Nārada and B. read प्रमाणौद्भोगदर्शनै. ४. A. C and D. omit

निम्नगया नद्या अपहारेण उत्सृष्टानि नष्टानि स्वस्थानाच्युता-
नि यासु मर्यादाभूमिषु तत्र तत्र देशानुमानात् दृष्टस्व-
चिह्नानां प्राचीनप्रदेशानुभावात् प्रयोगात् ग्रामादारभ्य
सहस्रदण्डपरिमितं क्षेत्रमस्य ग्रामस्य पश्चिमो भाग इत्येवं-
विधास्परिमाणात् भोगदर्शनात्.

५. B reads °विप्रतिपन्नाद्या for °विप्रतिपन्नाया ६. B. reads °ज्ञाना°
for °दिना°. ७. B. C. omit यदि.

‘सीमान्तवासिसामन्तैः कुर्यात् क्षेत्रादिनिर्णयम् ।

ग्रामसीमादिषु तथा तद्वन्नगर-देशयोः’ ॥

इति । यदा रागलोभादिवशात् सीमासाक्षिणो निर्णयं न कुर्युः तदा दण्डनीया इत्याह स एव—

‘बहूनां तु गृहीतानां न सीमानिर्णयं यदि ।

कुर्युर्भयाद्वा लोभाद्वा दाप्यास्तूत्तमसाहसम्’ ॥

इति । एतज्ज्ञानविषयम् अज्ञानविषये तु नारदः ।

‘अथचेदनृतं ब्रूयुः सामन्ताः सीमानिर्णये ।

सर्वे पृथक् पृथक् दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम्’ ॥ (७)

सामन्तात्परतो ये स्युस्तत्संसक्ता मुषोदितैः ।

संसक्तसक्तसक्तास्तु विनेयाः पूर्वसाहसम् ॥ (८)

मौलैर्वृद्धादयस्त्वन्धे दण्डं दाप्याः पृथक् पृथक् ।

‘विनेयाः प्रथमेनैव साहसेन व्यवस्थिताः’ ॥ (९)

(ना. स्मृ. ११. ७-९.)

इति । साक्षिणां मिथो वैमर्त्याभिधाने दण्डमाह कात्यायनः—

‘कीर्तिते यदि भेदः स्याद्दण्ड्यास्तूत्तमसाहसम्’ ॥

इति । सीमाचङ्क्रमणकर्तृणामपि दण्डमाह स एव—

१. B. C. and D. read सामन्तभावे for सीमान्तवासि°. २. C. wrongly reads स्वर्णयं for सीमानिर्णयं. ३. B and C. omit तु. ४. The text of Nārada and C. read तद्विनिश्चये for सीमानिर्णये. ५. B. C. and D. read मुषोदिते for मुषोदितैः. ६. The text of Nārada and B. read गण° for मौल°. ७. B. reads दण्डगत्या for दण्डं दाप्याः while the text of Nārada दण्डं दद्युः for दण्डं दाप्याः. ८. The text of Nārada and D. read साहसेनानृते स्थिता for साहसेन व्यवस्थिता. ९. C. reads साक्षिणो for साक्षिणां. १०. B. and C. read वैमर्त्येनाभिधाने for वैमर्त्याभिधाने. ११. B. and C. read कारिते for कीर्तिते.

‘ सीमायामविषह्यायां स्वयं राजैव धर्मवित् ।
 प्रदिशेद्भूमिमेकेषां उपकारादिति स्थितिः ’ * ॥

(म. स्मृ. ८. २६५.)

इति । अविषह्यायां ज्ञातृज्ञापकशून्यायामित्यर्थः । ऋणा-
 दिनिर्णयवत् सीमानिर्णयो नावेदनानन्तरमेव कार्यः । किन्तु
 प्रकाशितेषु सेत्वादिषु । तदाह स एव—

‘ सीमां प्रति समुत्पन्ने विवादे ग्रामयोर्द्वयोः ।
 ज्येष्ठे मासे नयेत् सीमां सप्रकाशेषु सेतुषु ’† ॥

(म. स्मृ. ८. २४५.)

इति । ग्रामग्रहणं नगरादेरप्युपलक्षणार्थम् । अतएव
 कात्यायनः—

* धर्मवित् पक्षपातरहितो राजा ग्रामद्वयमध्यवर्तिनीं विवादविषयां
 भूमिं येषामेव ग्रामवासिनां उपकारातिशयो भवति तद्व्यतिरेकेण च
 न निर्वाहः तेषामेव दद्यादिति शास्त्रव्यवस्था इत्यभिप्रायः ।

† द्वयोर्ग्रामयोः मर्यादां प्रति विप्रतिपत्तौ उत्पन्नायां ज्येष्ठे मासि
 ग्रीष्मरवितापसंशुष्कतृणत्वात् प्रकटीभूतेषु सीमालिङ्गेषु राजा सीमां
 निश्चिनुयात् । यस्मिन् देशे ज्येष्ठमासि पर्जन्यबाहुल्येन सेत्वादीनां न
 सम्यक् ज्ञानं भवितुं शक्यं तत्र वैशाखेऽपि कार्यम् । सर्वथा सेत्वादीनां
 स्पष्टतया ज्ञानं यस्मिन् काले भवति तत्रैव सीमानिर्णयः कर्तव्य इत्य-
 पेक्षितम् । न ज्येष्ठादिमासापेक्षा इत्यलं पल्लवितेन ।

१. C wrongly reads प्रविरोद्भूमिमेकेषां for प्रदिशेद्भूमिमेकेषां. २ C. reads
 प्रविषह्यायां for अविषह्यायां. ३. °ज्ञापकशून्या° for ज्ञापकशून्या°. ४. C.
 reads सम्यगावेदना° for आवेदना°. ५. D. reads ज्येष्ठे for ज्येष्ठे,

‘एकत्र कूलपातं तु भुमेरन्यत्र संस्थितिम् ।
नदीतीरे प्रकुरुते तस्य तां न विचालयेत्’ ॥
इति । एतदव्युत्पन्नशस्यतीरविषयम् । उत्पन्नशस्यविषये तु
स एवाह—

‘क्षेत्रशस्यं समुल्लङ्घ्य भूमिश्छिन्ना यदा भवेत् ।
नदीलोतःप्रवाहेण पूर्वस्वामी लभेच्च ताम्’ ॥
इति । तां सशस्यां भूमिं पूर्वस्वामी यावदुत्पन्नशस्यफल-
प्राप्तिस्तावल्लभेतेत्यर्थः । फलप्राप्तेरुद्धं तु पूर्ववचनविषयसमा-
नता । राजदत्तविषये कचिदपवादमाह स एव—

‘या राज्ञा क्रोध-लोभेन छलान्यायेन वा हता ।
प्रदत्ताऽन्यस्य तुष्टेन न सा सिद्धिमवाप्नुयात्’ ॥
इति । एतच्च स्वत्वहेतुप्रमाणवत्क्षेत्रविषयम् । प्रमाणाऽ-
भावे तु स एवाह—

‘प्रमाणरहितां भूमिं भुञ्जतो यस्य या हता ।
गुणाधिकाय वा दत्ता तस्य तां न विचालयेत्’
इति । गृहादिविषये निर्णयस्तेनैव दर्शितः,—
‘निवेशकालादारभ्य गृहवार्यापणादिकम् ।
येन यावद्यथा भुक्तं तस्य तेन विचालयेत् ॥

१. B. originally reads कूलपात्रं for कूलपातम्. २. B. reads संस्थितम् for संस्थितिम्. ३. B. and C. read अनुत्पन्नं for अव्युत्पन्नं. ४. B. and C. read क्षेत्र सस्यमुल्लङ्घ्य for क्षेत्रशस्यं समुल्लङ्घ्य. ५. B. and C. read लभेत for लभेच्च. ६. D. reads छलन्यायेन, while B. originally reads छलेनान्यायेन for छलान्यायेन. ७. C. reads अन्यत्र for अन्यस्य. ८. B. omits च. ९. C. reads प्रमाणरहिता भूमिः for प्रमाणरहितां भूमिः. १०. B. and C. read भजतो for भुञ्जतो. ११. B. originally reads विशेषं, but in margin reads निवेशं. १२. C. reads तेन for तत्र.

‘ यथोक्तेन नयन्तस्ते पूयन्ते सत्यसाक्षिणः ।

विपरीतं नयन्तस्तु दाप्यास्तु द्विशतं दमम् ’ ॥

इति । आज्ञानादनृतवचने साक्ष्यादीन् दण्डयित्वा पुन-
र्विचारः प्रवर्तयितव्यः । तथा च कात्यायनः—

‘ अज्ञानोक्तान् दण्डयित्वा पुनः सीमां विचारयेत् ।

त्यक्त्वा दुष्टास्तु सामन्तानन्यन्मौलादिभिः सह ॥

संमील्य कारयेत् सीमामिव धर्मविदो विदुः’ ॥

इति । नद्युत्सृष्टक्षेत्रविषये निर्णयमाह बृहस्पतिः—

‘ अन्यग्रामात्समाहृत्य दत्तान्यस्य यदा मही ।

महानद्या ऽथवा राज्ञा कथं तत्र विचारणा ? ॥

नद्योत्सृष्टा राजदत्ता यस्य तस्यैव सा मही ।

अन्यथा न भवेल्लाभो नराणां राजदैवकः ॥

क्षयोदयौ जीवनं च दैव-राजवशान्नृणाम् ।

तस्मात् सर्वेषु कार्येषु तत्कृतं न विचालयेत् ॥

ग्रामयोरुभयोर्यत्र मर्यादा कल्पिता नदी ।

कुरुते दानहरणं भाग्याभाग्यवशान्नृणाम्’ ॥

१. B. reads स्युः for °स्तुः. २. B. reads अनृतवाचिनः. and C, अनृत-
वचने for अनृतवचने. ३. B. reads अज्ञानोक्ते and C, अज्ञानोक्तौ for अज्ञा-
नोक्तान्. ४. C and D. read तस्मात् or अन्यान्. ५. B. originally reads
समीक्ष्य and in margin संमील्या for संमील्य; while विज्ञानेश्वर reads
सन्मित्र्य for the same. ६. B. reads नद्याद्युत्सृष्ट° and C. तथाद्युत्सृष्ट for
नद्युत्सृष्ट°. ७. B. in margin and C. read कार्या for कथं. ८. B. and
C. read विचारयेत् for विचालयेत्. ९. C. reads कुरुते तदा for कल्पिता
नदी. १०. C. reads.

दानहरणं न कर्तव्यं भाग्याभाग्यवशं यत ।

for

कुरुते दानहरणं भाग्या भाग्यवशात् नृणाम् ॥

‘अवस्कर-स्थल-श्वभ्र-भ्रम-स्यन्दनिकादिभिः ।

चतुष्पथ-सुरस्थान-राजमार्गान्न रोधयेत् ’ ॥

(ना. स्मृ. ११. १९.)

इति । बृहस्पतिः—

‘यान्त्यायान्ति जना येन पशवश्चानिवारिताः ।

तदुच्यते संसरणं न रोद्धव्यं तु केनचित् ’ ॥

इति । यस्तु संसरणे श्वभ्रादिकं करोति तस्य दण्डमाह
स एव—

‘यस्तत्र संसरे श्वभ्रं वृक्षारोपणमेव वा ।

कामात् पुरीषं कुर्याच्चेत्तस्य दण्डस्तु माषकः’ ॥

इति । राजमार्गे तु पुरीषकर्तुर्दण्डमाह मनुः—

‘समुत्सृजेद्राजमार्गे यस्त्वमेध्यमनापदि ।

स द्वौ कार्षापणौ दद्यादमेध्यं चाशु रोधयेत् ॥

† अवस्करो पुरीषाद्यमेध्यम् । स्थलं कौशल्यनिवृद्धं स्थानम् ।
श्वभ्रो गर्तः । भ्रमः जलानयनाद्यर्थयोजितनलिकादिः । स्यन्दनिका
पटलप्रान्तः । इत्यादिभिः चतुष्पथादीनि न रोधयेत् इत्यर्थः ।

१. C. स्यन्दनका° २. B. and C. read राजमार्गे, while the text or
Nārada reads रथ्यामार्गान् for राजमार्गान्. ३. C. reads संसरणं for
संसरणे. ४. B. reads संकरं and C. संकरश्वभ्रं for संसरे श्वभ्र. ५. C. reads
पुरीषं for पुरीष°. ६. B. reads दण्डाधिक्यम् for दण्डम्.

वातायनं प्रणालीश्च तथा निर्यूहवेदिकाः ।

चतुःशालं स्यन्दनिकां प्राङ्निविष्टां न चालयेत् ॥

इति । वातायनं गवाक्षः । प्रणाली काष्ठादिमयो जलनिर्गमो-
पायः । निर्यूहो गृहकोणो नागदन्तको वा । वेदिका रथ्यादि-
प्रदेशसंस्कृता उन्नता भूमिः । चतसृणां शालानां समाहारश्चतुः
शालम् । तस्मात्स्यन्दनिका वृष्टिजलनिपातः ।

निवेशकालादूर्ध्वं प्रातिवेश्यानिष्टकारि वातायनादिकं
न कार्यमित्याह कात्यायनः—

‘निवेशसमयादूर्ध्वं नैते योज्याः कदाचन ।

दृष्टिपातं प्रणालीं च न कुर्यात् परवेशमसु’ ॥

इति । दृष्टिपातो गवाक्षः । परवेशमसु परवेशमाभि-
मुख्येन । बृहस्पतिरपि—

‘वर्चःस्थानं वह्निचयं गर्तोच्छिष्टाम्बुसेचनम् ।

अत्यारात् परकुड्यस्य न कर्तव्यं कथंचन’ ॥

इति । अरत्निद्वयमुत्सृज्य कर्तव्यमित्याह कात्यायनः—

‘विण्मूत्रोदकचक्रं च वह्निश्चभ्रनिवेशनम् ।

अरत्निद्वयमुत्सृज्य परकुड्यान्निवेशयेत्’ ॥

इति । अवस्कारादिभिश्चतुष्पथादिकं न रोधयेदित्याह
नारदः—

१. The whole portion from here to वह्निश्चभ्रनिवेशनम् in l. 14 in-
clusive is omitted in A. C. and D. २. C. reads अटवि° for अरत्नि°.

दण्डा वेदितव्याः । क्षेत्रग्रहणं गृहारामाद्युपलक्षणार्थम् ।^१ ।
अज्ञानात् क्षेत्रादिहरणे अधम एव दण्डो वेदितव्यः । अतः
एव मनुः—

‘गृहं तडागमारामं क्षेत्रं वा भीषया हरन् ।

शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यादज्ञानाद्विशेषतो दमः’ ॥

(म. स्मृ. ८. २६४.)

‘गृहारामादिषु याज्ञवल्क्य आह—

‘आरामायतनग्राम-निपानोद्यान-वेदमसु ।

एष एव विधिर्दृष्टो वर्षांस्त्रुप्रवहादिषु’ ॥

(या. स्मृ. २. १५४.)

इति । आरामः पुष्प—फलोपचयहेतुभूभागः । आयतनं निवेशनं
पलालादिककुट्टणाद्यर्थं विभक्तो भूप्रदेशः । ग्रामः प्रसिद्धः । ग्रामग्रहणेन
नगराद्युपलक्ष्यते निपानं पानीयस्थानं वापी—कूपतडागादि । उद्यानं
क्रीडावनम् । वेदम् गृहम् । एतेष्वारामादिष्वयमेव पूर्वोक्तः सामन्त-
साक्ष्यादिलक्षणे विधिर्ज्ञातव्यः । तथा प्रवर्षणोद्भूतजलप्रवाहेषु अनयोर्गृ-
हयोर्मध्येन जलोघः प्रवहति अनयोर्वा इत्येवंप्रकारे धिवादे आदिग्रह-
णात् प्रासादादिष्वपि प्राचीन एव विधिर्वेदितव्यः । तथा च कात्या-
यनोऽपि—

‘क्षेत्र-कूप-तडागानां केदाराऽऽरामयोरपि ।

गृह-प्रासादा-ऽवसथ-नृप-देवगृहेषु च’ ॥

इति । प्राचीन एव विधिरिति भावः ।

१. C. reads क्षेत्रादि° for क्षेत्रादि°. २. B. omits अधम एव दण्डो वेदि-
तव्या ; अत एव मनुः. while C. अधम एव मनुः and D. स एवाह for अधम एव
दण्डो वेदितव्यः । अत एव मनुः. ३. B. reads द्विशतोद्यमः and C. द्विशतं दमः.

आपद्रुतोऽथवा वृद्धो गर्भिणी बाल एव वा ।
 परिभाषणमर्हन्ति* तच्च शोभ्यमिति स्थितिः ॥
 (म. स्मृ. १. २८२-२८६.)

इति । अमेध्यादिना तडागादिषु दोषं कुर्वतां दण्डमाह
 कात्यायनः—

‘ तडागोद्यान-तीर्थानि योऽमेधेन विनाशयेत् ।
 अमेध्यं शोधयित्वा तु दण्डयेत् पूर्वसाहसम् ॥
 दूषयन् सिद्धतीर्थानि स्थापितानि महात्मभिः ।
 पुण्यानि पावनीयानि प्राप्नुयात् पूर्वसाहसम् ॥

इति । मर्यादाभेदनादौ दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ मर्यादायाः प्रभेदे च सीमाश्रितिक्रमणे तथा ।
 क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमोत्तम-मध्यमाः ’ ॥
 (या. स्मृ. २. १५५.)

इति । अनेकक्षेत्रव्यवच्छेदिका साधारणी भूर्मर्यादा ।
 तस्याः प्रकर्षेण भेदने सीमानमतिलङ्घ्य कर्षणे क्षेत्रस्य तथा
 निन्दितप्रदर्शनेन हरणे यथाक्रमेणाधमोत्तम-मध्यमसाहसा

* परिभाषणं पुनस्त्वयेदृशं कर्म न कर्तव्यमित्याज्ञाकरणम् । एतेन
 आपद्रुतादीनां दण्डो न कर्तव्यः इति सूचितं भवति ।

१. C. reads तडागादिवृषकस्य for तडागादिषु दोषं कुर्वतां. २. C. reads दशकोट्यानि, for तडागोद्यान°, while B. originally reads तथा कोट्यानि, in margin दशकोट्यानि, and in correction तत्रका नानि. ३. B. and C. read दूषयेत् for दूषयन्. ४. B. and C. read स्थापितानि for स्थापितानि. ५. B. C. and D. read तु for च. ६. C. reads संगति° for सीमाति°. ७. D. reads °मध्यमम् for °मध्यमा.. ८. B. reads भयादिप्रदर्शनेन for तथा निन्दित-प्रदर्शनेन

‘ न निषेध्योऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।

परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो बहुदकः ’* ॥

(या. स्मृ. २. १५६.)

इति । यत् स्वल्पबाधकं महोपकारकं क्षेत्रादिकं च भवति तत्क्षेत्रं स्वामिना न निषेद्ध्यम् । यत् पुनर्बहुबाधकं स्वल्पोपकारकं च तन्निषेद्ध्यं भवति । । नारदोऽपि—

‘ परक्षेत्रस्य मध्ये तु सेतुर्न प्रतिबध्यते ।

महागुणोऽल्पबाधश्चेद्विद्विरिष्टा क्षये सति ’ ॥

(ना. स्मृ. ११. १७.)

इति । सेतुश्च द्विविधः । तथा च स एवाह—

* परकीयां भूमिमपहरन्नपि सेतुर्जलप्रवाहबन्धः क्षेत्रस्वामिना न प्रतिषेध्यः स चेत् ईषत्पीडाकरो बहुपकारकश्च भवति । कूपश्चाल्प-क्षेत्रव्यापित्वेन अल्पबाधो बहुदकत्वेन कल्याणकारकश्च अतो बहुदको नैव निवारणीयः । कूपग्रहणं च वापी-पुष्करिण्याद्युपलक्षणार्थम् । यदा पुनरसौ समग्रक्षेत्रप्रवर्तिता बहुबाधो नद्यादिसमीपक्षेत्रवर्तितया वा अल्पोपकारकः तदाऽसौ निषेध्य इत्यर्थोदुक्तं भवति इति भावः ।

१. D. reads भूमौ for भूमिं. २. C. reads यद्यस्य for यत्स्वल्प°. ३. B. and C. read नासेद्ध्यं for न निषेद्ध्यम्. ४. B. and C. read तदासेद्ध्यं for तन्निषेद्ध्यं. ५. C. reads परक्षेत्रे सस्यमध्ये for परक्षेत्रस्य मध्ये तु. ६. B. C. and D. read 'क्षेप' for 'बाध' ७. B. in margin read सृष्टि for वृद्धिः. ८. B. originally क्षयासति and in margin जये सति; while C. जये सति for क्षये सति.

इति । ये तु बलादपह्रियमाणक्षेत्रादिभूमयस्तेषामुत्तमो
दण्डः प्रयोक्तव्यः । उत्तमसाहसं यथा—

‘ वधः सर्वस्वहरणं पुरात्रिर्वासनाङ्कने ।

तदङ्गच्छेद इत्येको दण्ड उत्तमसाहसः ’ ॥

इति स्मरणात् । यत्तु शङ्ख-लिखिताभ्यां सीमातिक्रमणे
दण्डाधिक्यमुक्तम्—

‘ सीमाव्यतिक्रमे त्वष्टसहस्रम् ’ ।

इति तत् समग्रसीमातिक्रमविषयम् । सीमासन्धिषूत्पन्न-
वृक्षादिविषये कात्यायनः—

‘ सीमामध्ये तु जातानां वृक्षाणां क्षेत्रयोर्द्वयोः ।

फलं पुष्पं च सामान्यं क्षेत्रस्वामिषु निर्दिशेत् ’ ॥

इति । अन्यक्षेत्रे जातवृक्षादिविषये स एव—

‘ अन्यक्षेत्रे तु जातानां शाखा यत्रान्यसंस्थिता ।

स्वामिनं तं विजानीयाद्यस्य क्षेत्रे तु संस्थिता ’ ॥

इति । परक्षेत्रे प्रार्थनया क्रियमाणसेतु-कूपादिकं क्षेत्रस्वा-
मिना नै निषेद्धव्यम् । तदाह याज्ञवल्क्यः—

१. B. C. omit ये तु बलात्. २. B. reads भूमयस्त्वे and °भूमयस्ते for °भूमयस्तेषां. ३. B. C. read उत्तमोपि for उत्तमो. ४. B. reads बलात् for वधः. ५. B. reads इत्युक्ते for इत्येको. ६. B. reads सीमातिक्रमे for सीमातिक्रमणे. ७. B. reads अन्वक्षेषु for अन्यक्षेत्रे तु. ८. B. originally reads °संस्थिताः. ९. B. reads तं and C. तत्. १०. B. originally reads संस्थिताः. ११. B. and C. read क्रियमाणं for क्रियमाण°. १२. B. reads नासेद्धव्यं and C. नासंबद्धव्यम् for न निषेद्धव्यम्.

भाक्त्वनिषेधे तात्पर्यम्* । तस्याप्रसक्तत्वात् । अथ वा दृष्टला-
भफलभोक्तृत्वनिषेधे तात्पर्यमस्तु । कात्यायनोऽपि—

‘ अस्वाम्यनुमतेनैव संस्कारं कुरुते तु यः ।

गृहोद्यान-तडागानां संस्कर्ता लभते न तु ॥

व्ययं स्वामिनि चायाते न निवेद्य नृपे यदि ।

अथावेद्य प्रयुक्तस्तु तद्वत् लभते व्ययम् ’ ॥

इति । क्षेत्रस्वामिपार्श्वे क्षेत्रमिदमहं कर्षामीतीदमद्वीकृत्य प-
श्चाद्यो न कर्षति अन्येन वा न कर्षयति तं प्रत्याह याज्ञवल्क्यः—

‘ फालाहतमपि क्षेत्रं न कुर्याद्यो न कारयेत् ।

सं प्रदाप्यः कृष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ’ ॥

(या. स्मृ. २. १९८.)

इति । यद्यपि फालाहतं ईषद्वलेन विदारितं न सम्यग्बी-
जावापार्हं तथाप्यैकैष्टक्षेत्रस्य फलं यावद्यत्रोत्पत्त्यर्थं सामन्तादि-

* विज्ञानेश्वरस्त्वत्र ‘क्षेत्रस्वामिनमनभ्युपगम्य तदभावे राजानं वा
यः परक्षेत्रे सेतुं प्रवर्तयति असौ फलभाङ् न भवति । अपि तु तदुत्पन्न-
फले क्षेत्रस्वामिनो भोगः । तदभावे ‘राज्ञः’ इति व्याचक्ष्यौ ।

१. B. and C. read दृष्टरूपफलभाक्त्वनिषेधे and दृष्टरूपफलभाक् च निषेधे
respectively for दृष्टलाभफलभोक्तृत्वनिषेधे. २. C. reads अनुगतेनैव for अनु-
मतेनैव. ३. B. originally reads स्वयं in margin व्यय, while C. स्वयं and
some other books द्येयं for व्यय. ४. B. originally reads वा-ऽऽयाते and
in margin राजा वा, while C. राजा तत् for चायाते. ५. B. and C. read
निवेद्यं for निवेद्य. ६. B. reads कर्षिष्यामि for कर्षामि. ७. C. B. read
कृषति for कर्षति. ८. C. omits न. ९. B. C. and D. read यो न कुर्यान्न
कारयेत् for न कुर्याद्यो न कारयेत्. १०. B. and C. read तं प्रदाप्याऽकृष्टशङ्कः
while D. स प्रदाप्योऽकृष्टशङ्कः for स प्रदाप्य कृष्टफलं. ११. B. originally and
D. read ईषद्वलेन for ईषद्वलेन. १२. B. and C. read स-यक् for सस्य.
१३. B. C. read प्याकृष्टं for प्यकृष्टं. १४. C. and D. read उत्पत्त्यर्थं for
उत्पत्त्यर्थं.

‘सेतुस्तु द्विविधौ ज्ञेयः खेयो बन्ध्यस्तथैव च ।
तोयप्रवर्तनात् खेयो बन्ध्यः स्यात्तन्निवर्तनात्’ ॥
(ना. स्मृ. ११. १८.)

इति । सेत्वादिसंस्कारविषये नारदः—

‘पूर्वप्रवृत्तर्मुत्सन्नमपृष्ट्वा स्वामिनं तु यः ।
सेतुं प्रवर्तयेत् कश्चिन्न स तत्फलभागभवेत् ॥
मृते तु स्वामिनि पुनस्तद्वश्ये वाऽपि मानवे ।
राजानमामन्त्र्य ततः प्रकुर्व्यात् सेतुकर्म तत् ।
(ना. स्मृ. ११. २०-२१.)

इति । क्षेत्रस्वामिनमनभ्युपगम्य तदभावे राजानं वा, से-
त्वादिप्रवर्तने याज्ञवल्क्यः—

‘स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्तयेत् ।
उत्पन्ने स्वामिनो भोगः तदभावे महीपतेः’ ॥
(या. स्मृ. २. १९७.)

इति । पार्थनयार्थदानेन वा लब्धानुज्ञः सन्नेव परक्षेत्रे
सेतुं प्रवर्तयेदित्यस्य तात्पर्यम् । न तु सेतुप्रवर्तकस्य फल-

१. B. originally reads बद्ध while D. reads बध्य; and C. सैध्यः. २. C. wrongly reads तोयो for खेयो ३. B. C. and D. read बध्य. for बन्ध्य. ४. B. reads जीर्णत्वादि° for सेत्वादि°. ५. B. and D. read °प्रवृत्ति° for °प्रवृत्त°. ६. C. reads उत्सन्नं and D. उत्छिन्नं. ७. B. and D. read न पृष्ट्वा for अपृष्ट्वा, while C. न दृष्टस्वामिनं for अपृष्ट्वा स्वामिनं. ८. B C and D. read कुर्यात् सेतुप्रवर्तनम् for प्रकुर्यात् सेतुकर्म तत्. ९. B. reads अभ्युपगमय, and C. उपगमय for अनभ्युपगम्य १०. C reads क्षेत्रसेतुं for क्षेत्रे सेतुं. ११. C. reads बलाद्यानुज्ञानाच्चैव for वा लब्धानुज्ञः सन्नेव. १२. C. reads ननु for न तु. १३. B. reads पालनाकृषिनिषेधे. C. reads. पालनाद्यानिषेधे for फलभाक्त्विनिषेधे.

‘कृष्यमाणेषु क्षेत्रेषु क्षेत्रिकः पुनरात्रजेत् ।

खिलोपचारं तत्सर्वं दत्त्वा क्षेत्रमवाप्नुयात् ॥

(ना. स्मृ. ११. २१-२२.)

इति । खिलोपचारः खिलमञ्जनार्थो व्ययः । तस्येयत्तावधारणार्थं विचारं तस्याह स एव—

‘संवत्सरेणार्धखिलं खिलं स्याद्वत्सरैस्त्रिभिः ।

पञ्चवर्षावसन्नं तु क्षेत्रं स्यादद्वीसमम् ॥

(ना. स्मृ. ११. २६.)

इति । यदा पुनः खिलोपचारं स्वामी न ददाति तदाप्याह कात्यायनः—

‘अशक्तितो न दद्याच्चेत् खिलार्थे यः कृतो व्ययः ।

तदष्टभागहीनं तु कर्षकः फलमाप्नुयात् ॥

वैर्षानिष्टौ स भोक्ता स्यात्परतः स्वामिने तु तत् ॥

इति ॥ इति सीमाविवादनिर्णयः समाप्तः ॥

अथ दण्डपारुष्यम् । तत्स्वरूपं नारदेनोक्तम्—

‘परगात्रेष्वभिद्रोहो हस्त-पादाऽऽयुधादिभिः ।

भस्मादिनामुपक्षेपैर्दण्डपारुष्यमुच्यते ॥

(ना. स्मृ. १९. ४.)

१. B. reads विकृष्यमाणे क्षेत्रे तु, and C. कृष्यमाणे च क्षेत्रे तु for कृष्यमाणेषु क्षेत्रेषु. २. C reads खिलं, ref. for खिलोपचारं तत्सर्वं. ३. B. reads खिलतारतम्य; while C. wrongly reads विलवारतस्य for विचारं. ४. C. reads दद्याद्यो for दद्यात्. ५. C. reads खिलार्थो for खिलार्थे. ६. C. reads तदर्थं for तदष्ट, while D. reads तदाष्ट for तदष्ट. ७. B. reads वर्षाण्यष्टौ for वर्षानष्टौ. ८. B. C. and D. read भस्मादिभिश्चोपघातो for भस्मारीनामुपक्षेपैः.

कल्पितं तावदसौ स्वामिने दापनीयः । तच्च क्षेत्रं पूर्वकर्ष-
कादाच्छिद्यान्येन तत्कारयेत् । बृहस्पतिरपि—

‘ क्षेत्रं गृहीत्वा यः कश्चिन्न कुर्यान्न च कारयेत् ।
स्वामिने स शैवं दाप्यो राज्ञे दण्डं च तत्समम् ’ ॥

इति । स्वामिने कियान् शदो देय इत्यपेक्षिते स एवाह—

‘ चिरावसन्ने दशमं कृष्यमाणे तथाष्टमम् ।
सुसंस्कृते तु षष्ठं स्यात् परिकल्प्य यथाविधि ’ ॥

इति । चिरावसन्ने चिरकालमकृष्टे क्षेत्रे कर्षामीति स्वी-
कृत्योपेक्षिते यावत्फलमनुपेक्षिते लभ्यते तस्य दशमं भागं
दाप्यः । कृष्यमाणे सुचिरावसन्ने स्वीकृत्योपेक्षिते त्वष्टमं भागं
दाप्यः । सुसंस्कृते क्षेत्रे उपेक्षिते तु षष्ठं भागं दाप्य इत्यर्थः ।
अशक्त-प्रेत-नष्टक्षेत्रविषये नारदः—

‘ अशक्त-प्रेत-नष्टेषु क्षेत्रिकेष्वनिवारितैः ।
क्षेत्रं चेद्विरुषेत् कश्चिदभ्युवीत स तत्फलम् ’ ॥

१. B. and C. read°कर्षकादाकृष्य and D. कर्षकादौ विधाय for कर्षकादा-
च्छिद्य. २. B. C. and D. read शतं for शद. ३. C. reads चिरावलंबने
for चिरावसन्ने. ४. C. reads अकृष्यमाणे for कृष्यमाणे. ५. B. and C.
read सुसंस्कृतेषु for सुसंस्कृते तु. ६. B. reads चिरकालाकृष्टे for चिरका-
लमकृष्टे. ७. B. reads कृष्यामि and C. कृषामि for कर्षामि. ८. C. reads
अनुपेक्षितं for अनुपेक्षिते. ९. C. reads मूल्यद्वारेण before दाप्यः. १०. A. C.
D. omit कृष्यमाणे सुचिरावसन्ने स्वीकृत्योपेक्षिते त्वष्टमं भागं दाप्यः. ११. B.
reads अचिरावसन्ने for सुचिरावसन्ने. १२. C. reads सप्तमं for षष्ठं. १३. B.
reads अशक्त-प्रेतनष्ट-क्षेत्रिक° and C. अशक्तके प्रेते नष्टे क्षेत्रे° for असक्तप्रेत-
नष्टक्षेत्र°. १४. B and C. read असक्त° for अशक्त°. १५. B. reads क्षेत्रि-
केषु निवापित while C. क्षेत्रिकेषु निवारित for क्षेत्रिकेष्वनिवारितः. १६. B.
reads अनर्हति च. and C. अनुवीत स for अभ्युवीत स.

स मान्यते यः क्षमते दण्डभाग्योऽतिवर्तते ।
 पूर्वमाक्षरयेद्यस्तु† नियतं स्यात् स दोषभाक् ॥
 पश्चाद्यः सोऽप्यसत्कारी पूर्वे तु विनयो गुरुः ।
 द्वयोरापन्नयोस्तुल्यमनुवध्नाति योऽधिकम् ॥
 स तयोर्दण्डमाप्नोति पूर्वो वा यदि वोत्तरैः ।
 पारुष्यदोषावृतयोर्युगपत् संप्रवृत्तयोः ॥
 विशेषश्चेन्न लक्ष्येत विनयः स्यात् समस्तयोः ।
 श्रपाक-षण्ड-पाषण्ड-व्यङ्गेषु बन्धिरेषु च ॥
 हस्तिप-व्रात्य-दोषेषु गुर्वाचार्यान्तिकेषु च ।
 मर्यादातिक्रमे सद्यो घात एवाऽनुशासनम् ॥
 यमेव ह्येतिवर्तते नीचः सन्तं जनं नृषु ।
 स एव विनयं कुर्यान्न तद्विनयभाङ् नृपः ॥

† आक्षारणं प्रहरणम् । यः पूर्वमाक्षरयेत् स नियमेन दोषभाग्भवति ।
 नार्य नियमः । यदि मया प्रथमं प्रहारो न कृतश्चेत् प्रतिपक्षी मां मारयि-
 प्यति इति निश्चयेनानुमितं कृत्वा तेन पूर्वमाक्षारणं कृतं चेत् स दोषभा-
 जनं भवितुं नार्ह इति गम्यते ।

१. B. originally and C. read निवर्तते for ऽतिवर्तते. २. C. reads आसा-
 रयेत् आक्षारयेत्. ३. C. reads नियत. for नियतं. ४ C. reads आपन्नयोः
 for आपन्नयो. ५ C reads अनुवध्नाति for अनुवध्नाति. ६ B reads पुन
 for ऽधिकम्. ७. B. and C. read वेतर. for वोत्तर.. ८. The text of
 Narada reads वृक्ष्येत for लक्ष्येत. ९ Text of Narada reads 'मेद्' for
 षण्डं १०. B. C. read 'वधवृत्तिषु' for 'बन्धिरेषु च' ११. B. originally and
 Narada text read हारेषु for हारिषु. १२. B. C. read अंतकेषु, while
 Narada text अंतिकेषु for अंतिकेषु. १३. B. reads ह्यतिवर्तते, while
 D. व्यातिरेकरन्ते for ह्यतिवर्तते नीचः.

इति । * परगात्रेषु स्थावरजङ्गमादेरनेकद्रव्येषु । हस्त-पादा-
युधादिभिरित्यादिग्रहणाद्वादिभिः । द्रोहो हिंसनम् । तथा
भस्मादिभिः भस्म-रजः-पङ्क-पुरीषाद्यैः उपघातः संस्पर्शरूपं
मनोदुःखोत्पादनम् । तदुभयं दण्डपारुष्यम् । तस्य त्रैविध्य-
माह स एव—

‘ तस्यांऽपि दृष्टं त्रैविध्यं हीन-मध्योत्तमक्रमात् ।

अवगूरण-निःशङ्कपातन-क्षतदर्शनैः ॥

हीनमध्योत्तमानां तु द्रव्याणामनतिक्रमात् ।

त्रीण्येव साहसान्याहुस्तत्र कण्टकशोधनम् ’ ॥

(ना. स्मृ. १९. ५-६.)

इति । निःशङ्कपातनं निःशङ्कप्रहरणम् । त्रीण्येव साहसानि
साहसिकृतानि दण्डपारुष्याणीत्यर्थः । दण्डपारुष्ये पञ्च प्रकारा
विधयस्तेनैवोक्ताः—

‘ विधिः पञ्चविधस्तूक्तः एतयोरुभयोरपि ।

पारुष्ये सति संरम्भादुत्पन्ने क्षुब्धयोर्द्वयोः ॥

* दण्ड्यतेऽनेनेति दण्डो देहः तेन यत् पारुष्यं विरुद्धाचरणं जङ्गमा-
देर्द्रव्यस्य तदण्डपारुष्यम् ।

१. B. reads स्थावरजंगमात्मकद्रव्येषु and C. स्थावरजंगमानेकद्रव्येषु for
स्थावरजंगमादेरनेकद्रव्येषु. २ B. reads हस्त-पादायुधै and C. हस्त-पादायुध
for हस्त-पादायुधादिभिः. ३ B reads आदिग्रहणै for आदिग्रहणात्. ४. D.
reads भस्मभि for भस्मादिभिः. ५. The text C. 'Narada reads मृदुमध्योत्तमं
for हीनमध्योत्तमं. ६. The text of Narada reads अवगूरण; while C. अव-
स्तरण° for अवगूरण°. ७. B. and C read नि-संग° for नि शङ्क°. ८. B.
and C. read नि संगपातनं for नि-शङ्कपातनं. ९. B. and C. read सहसा-
कृतानि for साहसिकृतानि. १०. B. originally reads लुब्धयो. and in mar-
gin क्रुब्धयो for क्षुब्धयो; while C. तु द्वयोः for क्षुब्धयो..

‘ शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः ।

द्वात्रिंशतं पणान् दण्ड्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः ’ ॥

(या. स्मृ. २. २१८.)

इति । त्वंगादिभेदे दण्डमोह मनुः—

‘ त्वग्भेदकः शतं दण्ड्यो लोहितस्य च दर्शकः ।

मांसच्छेदे शतं निष्कान् प्रवास्यस्त्वस्थिभेदकः* ॥

—ने शतम् ।

(म. स्मृ. ८. २८४.)

इति । पदाद्याकर्षणादौ याज्ञवल्क्यः—

‘ पाद-केशांशुक-कैरोल्लुञ्चनेषु पणान् दश ।

पिण्डाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे† शतं दमः ॥

कर-पाद-दत्तो भट्टे छेदने कर्ण-नासयोः ।

मध्ये दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥

* चर्ममात्रभेदकर्ता समानजातिः । न तु शूद्रः । ब्राह्मणस्य दण्डलाघ-
वम् । पणशतं दण्ड्यः । एवमेव रक्तोत्पादकोऽपि शतमेव । मांसभेदी
पणिष्कान् दण्ड्यः । अस्थिभेदकस्तु देशाच्चिर्वास्यः । एतत्सर्वं समान-
जातीयानामेव ।

† पीडा च कर्षश्च अंशुकावेष्टश्च पादाध्यासश्च पीडाकर्षांशुकावेष्ट-
पादाध्यासम् । तस्मिन् समुच्चिते सति शतं दण्ड्यः इति व्याख्येयम् ।

१. B. and C. read पणं for पणान् २. C. reads अंगादि° for त्वंगादि°. ३. B. C. omit दण्डमाह. ४. B. reads °भेत्ता and C. °भेदः. ५. B. ori-
ginally reads पणिष्कान् and C. स वै निष्कान्; while the text of Manu
reads मांसभेत्ता नु पणिष्कान् for मांसच्छेदे शतं निष्कान्. ६. D. °केशादिषु
for °केशांशुक°. ७. B. originally, and C. D. read °कराकर्षणे तु for
°कैरोल्लुञ्चनेषु. ८. B. in margin, and D. read पीडा° for पिण्डा°. ९. D.
reads °दन्त° for °दत्तो. १०. B. C. read मध्यदण्डो for मध्यो दण्डः.

इति । आदिशब्देन वसाशुक्रासृडमज्जानो गृह्यन्ते † ।
ताडनार्थं हस्तोद्यमने ताडने च दण्डमाह स एव—

‘ उद्धरणे तु हस्तस्य कार्यो द्वादशको दमः ।

स एव द्विगुणः प्रोक्तः पातनेषु स्वजातिषु ’ ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ उद्धर्णे हस्तपादे तु दश-विंशतिकौ दमौ ।

परस्परं तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसः ’ ॥

(या. स्मृ. २. २१६.)

इति । हस्ते पादे वा ताडनार्थमुच्यते सति यथाक्रमं दश-
विंशतिपणकौ दमौ । परस्परवैधार्थं शस्त्रे उच्यते सति सर्वेषां
वर्णानां मध्यमसाहसो दण्ड इत्यर्थः । काष्ठादिभिस्ताडने
स एव—

† एवंभूतः पूर्वोक्तो दण्डः सवर्णविषये द्रष्टव्यः । परमार्यास्तु चावि-
शेषेण । तथोक्तमेषु स्वापेक्षयाऽधिकभुत-वृत्तेषु पूर्वोक्तादशपणात्
विंशतिपणाच्च दण्डात् द्विगुणो दण्डो वेदितव्यः । हीनेषु स्वापेक्षया
न्यूनवृत्त-श्रुतादिषु पूर्वोक्तस्यार्थो दमः पञ्चपणो दशपणश्च वेदितव्यः ।
मोहश्चित्तवैकल्यम् । मदो मद्यपानजन्योऽवस्थाविशेषः । आदिग्रहणात्
ग्रहावेशादिकम् । एतैर्युक्तेन भस्मादिस्पर्शने कृतेऽपि दण्डो न कर्तव्य
इति भावः ।

१. B. reads वसाशुक्रमज्जानो for वसा-शुक्रा-ऽसृड-मज्जानो. २. A. and D. omit स एव द्विगुणः प्रोक्तः पातनेषु स्वजातिषु । याज्ञवल्क्योऽपि—
उद्धर्णे हस्तपादे तु दश विंशतिकौ दमौ । ३. B. in margin reads ‘विंश-
तिकः क्रमात्. ४. B. reads शस्त्रमध्यम° for शस्त्रे मध्यम°, and C. शास्ता मध्य-
मसाहसम् for शस्त्रे मध्यमसाहसः. ५. C. reads शुध्यते for उच्यते. ६. B.
C. read अवधार्य for वधार्थ. ७. B. reads शस्त्र उद्धते; while C. wrongly
reads अर्थशस्त्रे उच्यते for शस्त्रे उच्यते.

‘ कर्णोष्ठ-प्राण-पादादिजिह्वा-नासा-करस्य च ।
 छेदने चोत्तमो दण्डो भेदने मध्यमो भृगुः ॥
 मनुष्याणां पशूनां च दुःखाय प्रेहते सति ।
 यथा यथा भवेदुःखं दण्डं कुर्यात्तथा तथा ’ ॥

इति । प्रातिलोम्येन प्रहारे दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ विप्रपीडाकरं छेद्यमङ्गमब्राह्मणस्य तु ।
 उद्धूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शं तु तदर्धिकः’ ॥
 (या. स्मृ. २. २१५.)

इति । ब्राह्मणपीडाकरमब्राह्मणस्य क्षत्रियादेरङ्गे-करचर-
 णादिकं छेत्तव्यम् । ब्राह्मणग्रहणमुत्तमवर्णोपलक्षणार्थम्*॥ अत-
 एव मनुः—

‘ येन केनचिदङ्गेन हिंस्याच्चेच्छेष्टमन्त्यजः
 छेत्तव्यं तत्तदेवास्य तन्मनोरनुशासनम्’ ॥
 (म. स्मृ. ८. २७९.)

* * तेन क्षत्रिय-वैश्ययोरपि पीडां कुर्वतः शूद्रस्य अङ्ग-छेदनमेव ।
 अग्रिममनुवाक्येन द्विजातिमात्रस्यापराधे शूद्रस्य अङ्गच्छेदविधानात्
 ब्राह्मणस्य क्षत्रिय-वैश्य-शूद्रापराधे, क्षत्रियस्य वैश्य-शूद्रापराधे, वै-
 श्यस्य शूद्रापराधे अयमेव येनाङ्गेन उत्तमवर्णस्य पीडां करोति तदङ्ग-
 छेदनरूपो दण्डः समान एव । तुल्यन्यायत्वात् इति तात्पर्यम् ।

१. B. and C. read प्रहते for प्रहते. २. B. reads महादुःखं, and C.
 महादुःखं for भवेदुःखं. ३. B. reads प्रातिलोम्यापराधे, and C. प्रातिलो-
 म्याप्रकारे for प्रातिलोम्येन प्रहारे. ४. C. reads विप्रपीडाकरच्छेद्यम् for विप्रपी-
 डाकरं छेद्यम्. ५. B. and C. read तदर्धिकं for तदर्धिकः; while D. तदर्धिकः.
 ६. C. omits आदिकं छेत्तव्यम् । ब्राह्मणग्रहणम्. ७. C. reads अङ्गेन for अङ्गे-
 न. ८. B. C. and D. read च्छेद्यांसम् for च्छेद्यम्. ९. C. omits तत्.

चेष्टा-भोजनवाग्रोधे नेत्रादिप्रतिभेदने ।

कंधरा-बाहु-सक्त्रां च भङ्गे मध्यमसाहसः ॥

एकं व्रतां बहूनां च यथोक्ताङ्घ्रिगुणो दमः' ।

(या. स्मृ. २. २१७-२२१.)

इति । अवमत्य केशं गृहीत्वा यो झटित्याकर्षति असौ दशपणं दण्ड्यः स्यात् । यैः पुनरंशुकेनावेष्ट्य गाढमापी-
ड्याऽकृष्य पादेन घट्टयति असौ शतपण्यः । कर-पाद-
न्तानां प्रत्येकं भङ्गे कर्ण-नासिकयोश्च च्छेदने मृतकल्पहते च
मध्यमसाहसो दण्डः । गमन-भोजन-भाषणनिरोधे नेत्रप्रतिभेदने
ग्रीवा-हस्त-व्रणभङ्गे मध्यमसाहसो दण्डः । मिलित्वैकस्याङ्ग-
भङ्गं कुर्वतां बहूनां एकस्यापराधे यो दण्ड उक्तः तत्र तस्मा-
ङ्घ्रिगुणो दण्डः प्रत्येकं वेदितव्य इत्यर्थः ‡ । कात्यायनोऽपि—

§ अनुबन्धादिना विषयस्य साम्यमत्रापादनीयम् ।

‡ अतिक्रूरत्वात्तेषां प्रातिलोम्यानुलोम्यापराधयोरप्येतस्यैव सवर्णवि-
षयेऽभिहितस्य दण्डजातस्य वाक्पारुष्योक्तक्रमेण हानिं वृद्धिं च
कल्पयेत्—

‘वाक्पारुष्ये य एवोक्तः प्रातिलोम्यानुलोमतः ।

स एव दण्डपारुष्ये दाप्यो राज्ञा यथाक्रमम्’ ॥

इति स्मरणात् ।

१. C. reads वेष्ट्याभोजनवाग्रोधे for चेष्टा-भोजन-वाग्रोधे २. B. origi-
nally reads कर्ण-नास-स्कंध-बाहु° and D. ग्रीवादित्रणभंगे च दण्डो for कंधरा-
बाहु-सक्त्रां च भङ्गे. and C. कंधराबाहुसक्त्रां च दण्डो for कंधरा-बाहु-सक्त्रा
च भङ्गे. ३. B. reads पाद-केश-वल्त्र-करणानामन्यतमं for अवमत्य केशः; while
D. wrongly reads मत्त्यं तसं. ४. C. omits य ५. B. C. read चार्हयति
for घट्टयति. ६. B. C. read शतपणं for शतपणान्. ७. C. reads °भाषणा-
विविधे° for °भाषणनिरोधे. ८. B. reads यस्मिन् for एकस्य, while C. यस्मिन्-
चन for एकस्य.

केशेषु गृह्णतो हस्तौ छेदयेदविचारयन् ।
 पादयोर्दाढिकायां च ग्रीवायां वृषणेषु च ॥
 सहासनमभिप्रेप्सुरुत्कृष्टस्याऽपकृष्टजः ।
 कट्यां कृताङ्गो निर्वास्यः स्फिचं वाऽस्यावैकर्तयेत्* ॥

(म. स्मृ. ८. २८१-२८३.)

इति । अङ्गच्छेदनादौ विशेषमाह कात्यायनः—

‘ देहेन्द्रियविनाशे तु यदा दण्डं प्रकल्पयेत् ।

तदा तुष्टिकरं देयं समुत्थानं च पण्डितैः’ ॥

इति । तुष्टिकरं व्रणतुष्टिकरम् । समुत्थानं व्रणारोपणम् ।
 तन्निमित्तकश्च व्ययो व्रणगुरुत्वानुसारेण पण्डितैरौषधार्थं व्य-
 यार्थं च कल्पितमानं व्रणारोपणं देयम् ।

* अत्रायमभिसन्धिः—ओष्ठच्छेदनादि स्फिचोऽवकर्तनान्तोऽयं दण्डः
 दर्पेणावमानयत एव । न पुनः प्रमादादिना निष्ठीवनादि कुर्वतः । तथा
 शूद्राविषय एवाऽयं दण्डः । द्विजातिष्वपि उत्तमवर्णविषयः । तेन ब्राह्म-
 णस्य क्षत्रिय-वैद्यनिष्ठीवने, क्षत्रियस्य वैद्यनिष्ठीवने च नास्य ओष्ठच्छे-
 दनादिरूपस्य दण्डस्य प्रसक्तिरिति भावः । तत्रलोहकृतचिह्नापदेशो
 निर्वासनीयः । स्फिक् कटिभागस्थितो मांसपिण्डः तं अवकर्तयेत् यथा
 न क्षियेत तथा छेदयेत् । सर्वमप्यवयवच्छेदनं यथा मरणप्रयोजकं न
 भवेत् तथा विधेयमिति निष्कर्षः ।

१. B. reads नासिकायां originally, and नालिकायां, दाढिकायां in margin;
 while C. reads नालिकायां for नासिकायां. २. C. स्फिकं and D. स्फिचौ
 for स्फिचं. ३. B. C. and D. read वाऽस्य निकृन्तयेत् for वा स्यावकर्तयेत्.
 ४. B. C. read यथा for यद्वा. ५. B. C. read तथा for तद्वा. ६. C.
 wrongly reads पुष्टिकरं for तुष्टिकरम्. ७. C. reads व्रणरोपणं for व्रणारोपणं.
 ८. B. C. read पथ्यार्थं for व्ययार्थं. ९. B. reads कल्पित भावणरोपणं,
 and C. कल्पितमाज्यारोपणं for कल्पितमानं व्रणारोपणं.

इति । उदूर्णे वधार्थमुच्यते शस्त्रादिके प्रथमसाहसो वेदि-
तव्यः । शूद्रस्य तत्रापि च्छेदनमेव हस्तादिः । तदाह मनुः—

‘ पाणिमुद्यम्य दण्डं वा पाणिच्छेदनमर्हति ।

पैदेन प्रहरन् कोपात् पादच्छेदनमर्हति ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २८०.)

इति । उदूर्णार्थं शस्त्रादिसंस्पर्शे प्रथमसाहसार्धदण्डो
वेदितव्यः । भस्मादिस्पर्शने तु पुनः क्षत्रिय-वैश्ययोः प्रातिलो-
म्यापवादेषु द्विगुणो दर्मः । यथाह याज्ञवल्क्यः—

‘ प्रातिलोम्यापवादेषु द्विगुणत्रिगुणादमाः ।

वर्णानामानुलोम्येन तस्मादधार्धहानितः’ ।

(या. स्मृ. २. २०७.)

इति वाक्पारुष्योक्तन्यायेन दण्डः कल्पनीयः । का-
त्यायनः—

‘ वाक्पारुष्ये यथैवोक्तः प्रातिलोमानुलोमतः ।

तथैव दण्डपारुष्ये पात्यो दण्डो यथाक्रमम् ’ ॥

इति तत्रापि शूद्रविषये विशेषमाह मनुः—

‘ अवनिष्ठीवतो दर्पात् द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः ।

अवमूत्रयतो मेढ्रमेवशार्धयतो गुदम् ॥

१. C. reads च वार्थे for वधार्थ°. २. C. and D. omit the following:—

पैदेन प्रहरन्कोपात्पादच्छेदनमर्हति ।

३. B. reads शस्त्रादिदर्शने and C. शस्त्रादिना for शस्त्रादिसंस्पर्शे. ४. C. reads तस्मात् हनिस्पर्शने for भस्मादिस्पर्शने. ५. B. C. read द्विगुणा दमा for द्विगुणो दमः. ६. B. C. read य एवोक्तः for यथैवोक्तः. ७. C. reads प्राति° for प्रति°. ८. B. reads स एव for तथैव, while C. त एव for तथैव. ९. B. C. read पात्यो दण्डो for पात्यो दण्डो. १०. B. originally reads अत्रापि; while C. omits this. ११. B. and C. read शूद्रस्य अंगच्छेद एव तदाह for शूद्रविषये विशेषमाह. १२. D. reads पुरीषकरणे for अवशार्धयतो.

इति । प्राणिघातनिमित्तको दण्डः कचिदशक्यप्रतिकार-
विषये नास्तीत्याह मनुः—

‘ छिन्ननास्ये भग्नयुगे तिर्यक्प्रतिमुखागते ।
अक्षभङ्गे च यानस्य चक्रभङ्गे तथैव च ॥
छेदेने चैव यन्त्राणां योक्त्र-रश्म्योस्तथैव च ।
आक्रन्दे चाप्यपैहीति न दण्डं मनुर्व्रवीत् * ॥
(म. स्मृ. ८. २९१-२९२.)

इति । शक्यप्रतिकारोपेक्षकस्य दण्डमाह स एव—

‘ यत्रापवर्तते युग्यं वैगुण्यात् प्राजकस्य तु ।
तत्र स्वामी भवेद्दण्ड्यो हिंसायां दिशतं दमम्’ ॥
(म. स्मृ. ८. २९३.)

* नासायां भवं नास्यम् । शरीरावयवत्वाद्यत् । सा चेह बलीवर्द्ध-
नासासम्बन्धिनी रज्जुः । छिन्ननास्यरज्जौ बलीवर्द्धादिके, भग्ने युगाख्ये
काष्ठे, रथादौ भूमिवैषम्यादिना तिरश्चीनं वा गते, तथा चक्रान्तःप्रवि-
ष्टाक्षकाष्ठभङ्गे, यन्त्राणां चर्मबन्धनानां छेदने, योक्त्रस्य पशुग्रीवारज्जोः
रश्मेः प्रहरणस्य च छेदने, अपसरापसरेत्युच्चैः शब्दे सारथ्यादिना कृते
च यानेन प्राणिहिंसा—द्रव्यनाशयोः कृतयोः सारथ्यादेर्दण्डो नास्तीति
मनुराह ।

१. B. in margin and C. read अन्यत्र for अशक्य°. २. B. originally
reads छिन्ने नष्टे युगे भग्ने and in margin छिन्ने नास्ये युगे भुगे, C. छिन्ने नस्ये
युगे भग्ने, while D. like B. originally, for छिन्ननास्ये भग्नयुगे. ३. B. C.
and D. read भेदने for छेदने, while C. reads छेदनेनैव गात्राणां for छेदने चैव
यन्त्राणां. ४. C. reads वा for च. ५. B. reads न दण्ड्यान्; while C. तम-
व्यात् for न दण्डं. ६. B. C. read 'प्रतीकारे तूपेक्षकस्य for 'प्रतिकारो-
पेक्षकस्य. ७. B. C. read प्राजकस्य for प्राजकस्य.

‘ समुत्थानं व्ययं चासौ दद्यादात्रणरोपेणम् ’ ।

इति तेनैवोक्तत्वात् । बृहस्पतिरपि—

‘ अङ्गावपीडने चैव छेदने पीडने तथा ।

समुत्थानव्ययं दाय्यः कलहापहतं च यत् ’ ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ कलहापहतं देयं दण्डश्च द्विगुणस्तथा ॥

दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानकं व्ययम् ।

दाप्यो दण्डं च यो यस्मिन् कलहे समुदाहतः’ ॥

(या. स्म. २. २२१-२२२.)

इति । ग्राम्यपशुपीडायां दण्डमाह विष्णुः—

‘ ग्राम्यपशुघाते कार्षापणं दण्ड्यः । पशुस्वामिने तु
तन्मूल्यं दद्यात् ’ ।

इति । मूल्यदानं तु मृतपशुविषयम् । मरणाभावे तु समु-
त्थानव्ययं दद्यात् । तथा च स एव—

‘ सर्वे च पुरुषपीडाकराः समुत्थानव्ययं दौप्या ग्राम्य-
पशुपीडाकराश्च ’ ।

१. C. reads समुत्थान व्ययं for समुत्थानं व्ययं. २. C. reads चासौ for चासौ. ३. B. and C. read °रोपणात् for °रोपणम्. ४. C. reads अंसावपीडने for अङ्गावपीडने. ५. B. C. and D. read भेदने for पीडने. ६. B. reads समुत्थानं व्ययं for समुत्थानव्ययं. ७. B. C. read दाय्यं for दाय्यः. ८. B. and C. read कलहेऽपहतं for कलहापहतं. ९. B. originally reads समुत्थानकं for समुत्थानकं. १०. B. C. read °पदवभिद्रोहे for °पशुपीडायां. ११. B. C. read °घाती for °घाते. १२. B. in margin reads तदुत्थान°. १३. B. in margin reads दद्युः for दाय्याः.

द्विपणं-चतुष्पणं-षट्पणा-ऽष्टपणं इत्यादिरूपः । तेषां लिङ्गछेदने
मृत्युकरणे वा मध्यमसाहसो दण्डः मूल्यदानं च । महापशूनां
गो-गज-वाजिप्रभृतीनामेतेषु स्थानेषु पूर्वोक्तदण्डाद्विगुणदण्डो
वेदितव्य इत्यर्थः । कार्षापणशतदण्ड इत्यनुवृत्तौ विष्णुरपि—

‘ पशूनां पुंस्त्वोपघातकारी तथा गजाश्चोश्र-गो-
घातेऽप्येकपादः । मांसविक्रयी च ग्राम्यपशुघाती
च कार्षापणम् । पशुस्वामिनश्च पशुमूल्यं
दद्यात् । आरण्यपशुघाती पञ्चाशतं कार्षा-
पणान् । पक्षिघाती मत्स्यघाती च दश
कार्षापणान् । कीटोपघाती कार्षापणम् ’ ।

इति । कात्यायनोऽपि—

१. B. and C. read अष्टापण° for अष्टपण°. २. B. and C. read इत्येवं-
रूपः for इत्यादिरूपः. ३. B. and C. read मरणे for मृत्युकरणे. ४. B. and
C. substitute च for वा. ५. B. omits °गज°. ६. C. reads °गवादि°
for °वाजि°. ७. B. and C. read पूर्वोक्तादण्डात् for पूर्वोक्तदण्डात्. ८. B.
and C. read कार्षापणशतं दण्ड इति for कार्षापणशतदण्ड इति. ९. B. origin-
ally reads °घातकारी एकपादः and in margin °घातीत्वेककरपादः; while
C. °घातिष्वेकपादः for °घातिष्येकपादः. १०. B. and C. read कार्षापणशतं
दण्ड्यः for कार्षापणम्. ११. A. and D. omit पशुस्वामिनश्च पशुमूल्यं
दद्यात् । आरण्यपशुघाती पञ्चाशतं कार्षापणान् । पक्षिघाती मत्स्यघाती च दश
कार्षापणान् । कीटोपघाती कार्षापणम् इति । १२. C. omits पशु°. १३. C. omits पञ्चाशतं

इति । प्राजकः शकटादिनेता । वैगुण्यं नाम वैकल्यं
वेतनलाघवार्थं स्वाम्यनुमतम् । यत्र समर्थप्राजकदोषेण प्राणि-
हिंसा तत्र न स्वामिनो दण्डः किन्तु प्राजकस्यैवेत्याह स एव—

‘ प्राजकश्चेद्भवेदाप्तः प्राजको दण्डमर्हति ’ ।

(म. स्मृ. ८. २९४.)

इति । आप्तः समर्थ इत्यर्थः । पञ्चभिर्द्रोहे दण्डमाह
याज्ञवल्क्यः—

‘ दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाद्गच्छेदने तथा ।

दण्डः क्षुद्रपशूनां तु द्विपणप्रभृतिः क्रमात् ॥

लिङ्गस्य छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।

महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः’ ॥

(या. स्मृ. २. २२५—२२६.)

इति । क्षुद्रपशूनामजाविप्रभृतीनां दुःखोत्पादने शोणितो-
त्पादने । शाखाशब्देन शृङ्गादिकं लक्ष्यते । अङ्गानि कर-
चरणादीनि । तेषां छेदे वा यथाक्रमं द्विपणप्रभृतिर्दण्डः ।

१. B. C. read प्राजकः for प्राजकः. २. B. and C. read अङ्ग° before
वैकल्यं, while in margin B. reads गोवैकल्यं for अङ्गवैकल्यं. ३. B. C.
read प्राजक° for प्राजकः. ४. B. and C. read प्राजकस्य for प्राजकस्य.
५. B. and C. read प्राजकश्चेत् for प्राजकश्चेत्. ६. B. and C. read
प्राजकः for प्राजकः. ७. B. reads दुःखे ताडनेन before दुःखोत्पादने. ८. B.
reads शोणितोत्पादे for शोणितोत्पादने. ९. B. reads छेदने for छेदे
१०. B. and C. read द्विगुण° for द्विपण°.

गर्दभाजाविकानां तु दण्डः स्यात्पञ्चमाषिकः ।

माषिकस्तु भवेद्दण्डः श्व-सूकरनिपातने[†] ॥

(म. स्मृ. ८. २९६-२९८.)

इति । राज्ञो दण्डदानवत् स्वामिनः प्रतिरूपकं मूल्यं वा दद्यादित्याह कात्यायनः—

‘ प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात् तत्प्रतिरूपकम् ।

तस्यानुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः^१ ॥

इति । स्थावरप्राणिपीडाकारिणां दण्डमाह मनुः—

‘ वनस्पतीनां सर्वेषामुपभोगो यथायथा ।

तथातथा दमः कार्यो हिंसायामिति धारणा ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २८५.)

† गोकुमारी वत्सतरी, देवपशुः देवोद्देशेनोत्सृष्टा वृषभादयः, अक्षमं अशक्तं वृषभं वाहयन् प्रथमसाहसरूपं दण्डं, वधे तु उत्तमसाहसं प्राप्तु-
यात् । मनुष्यमारणे प्राजकस्य अनवधानात् यानेन कृते शीघ्रमेव चौर-
दण्डोत्तमसाहसं भवेत् । न तु मारणरूपो दण्डः । ‘प्राणभृत्सु महत्स्वार्थम्’
इति स्मरणात् गोगजादिषु महत्सु प्राणिषु मारितेषु उत्तमसाहस्यार्थं
पञ्चशतपणो दण्डो भवेत् । शुद्रकाणां पशूनां जातितो विशेषपदिष्टे-
तरेषां वनचरादीनां वयसा च किशोरादीनां मारणे द्विशतो दण्डः स्यात् ।
शुभेषु हरुष्यतादिषु, पक्षिषु च शुक्र-हंस-सारसादिषु हतेषु पञ्चाश-
दण्डो भवेत् । गर्दभ-छागेडकादीनां पुनर्मारणे पञ्चरूप्यमाषकपरिमाणो
दण्डः स्यात् । न चात्र हैरण्यमाषग्रहणम् । उत्तरोत्तरलघुदण्डाभिधा-
नात् । श्व-सूकरमारणेषु रौप्यमाषपरिमाणो दण्डः भवेत् ।

१. B. C. and D. read च for तु. २. B. C. and D. ‘माषक’ for
‘माषिकः’. ३. B. C. and D. read माषकः for माषिकः. ४. B. reads
‘विपातने’ for ‘निपातने’. ५. C. reads प्रमापणं for प्रमापणे. ६. B. origin-
ally reads तथा.

‘ द्विपेणो द्वादशपणो वधे तु मृग-पक्षिणाम् ।
सर्प-मार्जार-नकुल-श्व-सूकरवधे नृणाम् ’ ॥

इति । मनुष्यपि—

‘ गोकुमारी-देवपशून्क्षेमं वृषभं तथा ।
वाहयन् साहसं पूर्वं प्राप्नुयादुत्तमं वधे* ॥
मनुष्यमारणे क्षिप्रं चौरवत् किल्बिषं भवेत् ।
प्राणभृत्सु महत्स्वर्धं गो-गजोष्ट्र-हर्यादिषु ॥
क्षुद्रकाणां पशूनां तु हिंसायां द्विशतो दमः ।
पञ्चाशत्तु भवेद्दण्डः शुभेषु मृगपक्षिषु ॥

* नास्त्ययं श्लोकः मुद्रितमनुस्मृतिपुस्तकेषु । अस्मत्सङ्गृहीत

प्राचीनतमपुस्तके वर्तते । तत्र तु—

‘ गां कुमारीं आम्यपशून्क्षेपं वाजिनं तथा ।

दारयन् साहसं त्वर्धं प्राप्नुयात् घातने समम् ’ ॥

इत्येवं पाठो दृश्यते ।

१. B. originally reads विपणो; while C. विपणो २. C. wrongly reads द्वादशपणो-वधे उष्ट्रपक्षिणाम् for वधे तु मृगपक्षिणाम्. ३. B. and C. read यः for गो°. ४. C. reads रक्षिणं, and B. उक्षाणं for अक्षमं. ५. B. and C. read वाहयेत् for वाहयन्. ६. C. reads वधे for वधे. ७. B. C. and D. read महत्पूर्वं for महत्स्वर्धं. ८. B. originally reads खरादिषु for हयादिषु. ९. B. C. and D. read च for तु. १०. B. reads हिंसने and C. D. read हिंसतो for हिंसायां. ११. B. in margin reads द्वादशो; while C. द्वादशतो and D. दशतो for द्विशतो.

चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये ।

जातद्रुमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विश्रुते ॥

गुल्म-गुच्छ-क्षुप-लता-प्रैतानौषधि-वीरुधाम् ।

पूर्वस्मृतादर्धदण्डः स्थानेषूक्तेषु कर्तने ' ॥

(या. स्मृ. २. २२७-२२९.)

इति । प्ररोहिशाखिनां वटादीनां शाखाच्छेदने स्कन्धच्छेदने च यथाक्रमं विंशतिपणाद्वण्डादारभ्य पूर्वस्मात् पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो दण्डो द्विगुणः । विंशतिपण-चत्वारिंशत्पणा-ऽशीतिपणा इत्येवंरूपः । अप्ररोहिशाखिनामाप्रादीनामुपजीव्यद्रुमाणां पूर्वोक्तेषु स्थानेषु चैत्यादिस्थानेषूपन्नानां वृक्षाणां शाखादिच्छेदने अश्वत्थपलाशादीनां शाखादिच्छेदनेऽपि पूर्वोक्ताद्वण्डाद्विगुणो दण्डः । गुल्मा मालत्यादयः । गुच्छाः कुरण्टकादयः । क्षुपाः करवीरादयः । लता द्राक्षाऽतिमुक्तादयः । प्रैतानाः काण्डप्ररो-हैरहिताः । ओषध्यः फलपाकान्ताः शालिप्रभृतयः । वीरुधो गुडूचिप्रभृतयः । एतेषु स्थानेषु विकर्तने पूर्वोक्ताद्वण्डादर्धदण्डो वेदितव्यः । कुण्ड्याभिघाते गृहे कण्टकादिप्रक्षेपणे च दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

१. B. reads दण्डः स्यादथ, C. दण्डावृत्तोऽथ, D. दण्डो वृक्षेऽथ, and the text of Yājñav. दमो वृक्षे च, for दमो वृक्षेऽथ. २. C. reads ओषधीनां च वीरुधाम् for 'प्रतानौषधि-वीरुधाम्. ३. B. and C. add समूलच्छेदने after स्कन्धच्छेदने च. ४. C. reads आरोहि° for अप्ररोहि°. ५. C. adds तु after आप्रादीनाम्. ६. B. reads विश्रुताश्वत्थ° and C. विच्छिन्त्याऽश्वत्थ°. ७. B. and C. omit दण्डः and read द्विगुणः before it. ८. C. reads गुल्मसात-त्यादयः for गुल्मा मालत्यादयः. ९. C. reads प्रणवाः for प्रताना. १०. C. reads 'प्ररोहि°. ११. B. reads एतेषां पूर्वोक्तस्थानेषू for एतेषु स्थानेषु. १२. B. and C. read कुञ्जादिघाते for कुण्ड्याभिघाते.

इति । फल-पुष्पोपभोगतारतम्यानुरोधेनोत्तम-मध्यमादयो
दण्डाः कल्पनीयाः । तथा च दण्ड्य इत्यनुवृत्तौ विष्णुः—

‘ फलोपभोगद्रुमच्छेदी तूत्तमं साहसम् । पुष्पोपभोगद्रुम-
च्छेदी मध्यमं साहसम् । वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्पा-
पणशतम् । तृणच्छेद्यैकम् । सर्वे च तत्स्वामिनां
तदुत्पत्तिम् ’ ।

इति । फल-पुष्पोपभोगद्रुमच्छेदकादयः छिन्नद्रुमस्वामिनां
तदुत्पत्तिं पुनः प्रतिरोपितद्रुमफलादिभोगकालपर्यन्तं दाप्या
इति शेषः । अत्र विशेषमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।

उपजीव्यद्रुमाणां च विंशतेर्द्विगुणो दमः ‡ ॥

‡ प्ररोहिशाखिनामिति । प्ररोहा अङ्कुराः तद्वन्त्यः शाखाः प्ररोहिण्यः
याः शाखाः छिन्नाः पुनरुप्ताः प्रतिकण्डं प्ररोहन्ति ता शाखा येषां
वटादीनामिति व्याख्येयम् । यतो मूलशाखाः निर्गच्छन्ति स स्कन्धः ।

१. B. reads दण्ड for दण्ड्य. २. D. reads °योग° for °भोग°. ३. B. omits °द्रुमच्छेदी, C. omits तु. ४. D. reads °योग°; while C. omits पुष्पोपभोगद्रुमच्छेदी मध्यमसाहसम् । वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्पापणशतम् । तृणच्छेद्यैकम् । सर्वे च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम् इति । फल°. ५. B. omits °द्रुमच्छेदी. ६. B. omits °गुल्मलताच्छेदी. ७. एकैकम् for एकम्. ८. reads स्वामिना for स्वामिनाम्. ९. B. reads सर्वे फलो° for फलपुष्पो°. १०. B. adds तत्स्वामिनां before छिन्नद्रुम°; while C. reads स्वतः स्वामिनां before छिन्नद्रुम°; and for छिन्नद्रुमस्वामिनां, B. and C. both read छिन्नद्रुमादिस्वामिनाम्. ११. B. and C. respectively read फलपुष्पोपभोगद्रुमादुत्पत्तिं and फलपुष्पोपभोगद्रुमादुत्पत्तिं after तदुत्पत्तिं. १२. B. C. read °द्रुमादि° for °द्रुमफलादि°. १३. B. C. read °पर्व° for °सर्व°. १४. C. reads विंशतोऽर्धगुणो दम. for विंशतेर्द्विगुणो दम..

क्रोशः । आक्रोश उच्चैर्भाषणं न्यङ्गमवद्यं तदुभययुक्तं यदु-
द्वेगजननार्थं वाक्यं तद्वाक्पारुष्यमित्यर्थः । तस्य त्रैविध्यमाह
स एव—

‘ निष्ठुरा-ऽश्लील-तीव्रत्वात्तदपि त्रिविधं स्मृतम् ।

गौरैवानुक्रमात्तस्य दण्डोऽप्यत्र क्रमाद्गुरुः ॥

साक्षेपं निष्ठुरं ज्ञेयमश्लीलं न्यङ्गसंयुतम् ।

पातनीयरूपक्रोशैस्तीव्रमाहुर्मनीषिणः’ ॥

(ना. स्मृ. १५.२-३.)

इति । कात्यायनोऽपि—

‘ यस्त्वसत्संज्ञितैरङ्गैः परस्याक्षिपति क्वचित् ।

अमूलैर्वाऽथ मूलैर्वा निष्ठुरा वाक् स्मृता बुधैः ॥

न्यग्भावकरणं वाचा क्रोधात्तु कुरुते यदा ।

वृत्तेर्देश-कुलानां वाऽप्यश्लीला सा बुधैः स्मृता ॥

महापातकयोक्त्री च राग-द्वेषकरी च या ।

जातिभ्रंशकरी वाऽथ तीव्रा सा प्रथिता तु वाक्’ ।

इति । प्रथम-मध्यमोत्तमभेदेनै त्रैविध्यमाह बृहस्पतिः—

‘ देश-ग्राम-कुलादीनां क्षेपः पापेन योजनम् ।

इष्टं विना तु प्रथमं वाक्पारुष्यं तदुच्यते ॥

१. B. and C. omit आक्रोश उच्चैर्भाषणं. २. C. reads कर्मवद्यं for न्य-
ङ्गमवद्यं. ३. B. C. and D. omit गौरैवानुक्रमात्तस्य दण्डोऽप्यत्र क्रमाद्गुरुः.
४. C. reads यास्त्वसत् for यस्त्वसत्. ५. B. reads परमाक्षिपति for
परस्याक्षिपति. ६. B. C. read अभूतैर्वाथ भूतैर्वा. for अमूलैर्वाथ मूलैर्वा.
७. B. C. read यथा for यदा. ८. C. reads वृत्तेर्देश for वृत्तेर्देश. ९. C.
reads वा for वाग्. १०. C. reads भेदैः for भेदेन. ११. B. and C. read
दृश्यं for इष्टं. १२. B. C. and D. read तयोच्यते for तदुच्यते.

‘ अभिघाते तथा छेदे भेदे कुड्यावपातने ।
 पणान् दाप्यः पञ्च दश विंशतिं तद्व्ययं तथा ॥
 दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहन् तथा ।
 षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमम् ॥
 (या. स्मृ. २. २२३-२२४.)

इति । मुद्रादिना कुड्यस्याभिघाते विदारणे द्वैधीकरणे
 यथाक्रमं पञ्चपणो दशपणो विंशतिपणश्च दण्डः । अवपातने
 पुनस्त्रयो दण्डाः समुचितः । कुड्यसंपादनार्थं धनमपि देयम् ।
 परगृहे कण्टकादिप्रक्षेपणे षोडशपणो दण्डः । विषभुजङ्गा-
 दिप्रक्षेपणे मध्यमसाहसो दण्ड इत्यर्थः ।

॥ इति दण्डपारुष्यम् ॥

अथ वाक्पारुष्यम् । तस्य लक्षणं नारदेनोक्तम्—

‘ देश-जाति-कुलादीनामाक्रोश-न्यङ्गसंयुतम् ।
 यद्वचः प्रतिकूलार्थं वाक्पारुष्यं तदुच्यते ’ ॥
 (ना. स्मृ. १९. १.)

इति । कलहप्रिया गौडा इति देशाक्रोशः । अतिलोलुपा
 ब्राह्मणा इति जात्याक्रोशः । क्रूरचित्ता वैश्वामित्रा इति कुला-

१. D. reads भेदे छेदे for छेदे भेदे. २. D. reads तद्व्ययं, C. तद्व्ययं,
 for तद्व्ययं. ३. B. originally reads क्षिप्तं. ४. D. reads पणं for
 पणान्. ५. B. C. D. read मध्यसाहसम् for मध्यमं दमम्. ६. C. reads पुनस्तु
 यो दण्ड समुचितः for पुनस्त्रयो दण्डाः समुचिताः. ७. C. reads बंधनम् for
 धनम्. ८. C. reads च after लक्षणं. ९. B. and C. read क्रूरचित्ता for क्रूर-
 चित्ताः. १०. C. reads वैश्वामित्रकुलाक्रोश for वैश्वामित्रा इति कुलाक्रोशः.

‘ काणं वाऽप्यथ-वा खञ्जमन्यं वाऽपि तथाविधम् ।

तथ्येनापि ब्रुवन् दाप्यो दण्डं कार्षापणावरम् ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २७४.)

इति तदपि देवृत्तविषयम् । मात्राद्याक्षेपकं प्रत्याह मनुः-

‘ मातरं पितरं जायां भ्रातरं श्वशुरं गुरुम् ।

अक्षारयन् शतं दाप्यः पन्थानं वाऽददद्गुरोः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २७५.)

इति । एतच्चापराधिषु मात्रादिषु जायायां वा निरपराधायीं
वेदितव्यम् । स्वस्त्राद्याक्षेपे दण्डमाह बृहस्पतिः--

‘ क्षिपन् स्वस्त्रादिकं दद्यात् पञ्चाशत्पणिकं दमम् ’ ।

इति । प्रातिलोम्यानुलोम्याभ्यामाक्रोशे दण्डमाह मनुः--

‘ शतं ब्राह्मणमाकुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति ।

वैश्योऽप्यर्धशतं द्वे वा शूद्रस्तु वधमर्हति† ॥

पञ्चाशद्ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिर्शंसने ।

वैश्ये स्यादर्धपञ्चाशत् शूद्रे द्वादशको दमः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. २६७-२६८.)

† द्विजस्य चोर इत्याक्षेपरूपं परुषमुक्त्वा क्षत्रियः पणशतं दण्डम-
र्हति । एवं सार्धशतं द्वे वा शते लाघव-गौरवापेक्षया वैश्यः । शूद्रोऽ-
प्येवं ब्राह्मणाक्रोशे ताडनादिरूपं वधमर्हति । एवं ब्राह्मणोऽपि क्षत्रिय-
वैश्य-शूद्राक्रोशे क्रमेण पञ्चाशत् पञ्चविंशतिर्द्वादशपणात्मकं दण्डमर्हति
इति भावः ।

१. D. reads दण्ड° for दण्डं. २. C. reads कार्षापणं दश for कार्षापणा-
वरम्. ३. C. reads दूर्वत्त्य° for दुर्वृत्त°. ४. Manu text तनयं for श्वशुर.
५. B. reads चाऽददत् for वाऽददत्. ६. C. reads च for वा. ७. C.
omits निरपराधायी. ८. B. reads स्वस्त्राद्यक्षिपे and C. स्वस्त्राद्यक्षिपे
for स्वस्त्राद्याक्षेपे. ९. B. C. and D. read °ऽध्यर्धशतं देयः for °ऽध्यर्धशतं
द्वे वा. १०. B. reads स्याच्चार्ध° for स्यादर्ध°.

भगिनी-मातृसम्बन्धमुपपातकशंसनम् ।

पारुष्यं मध्यमं प्रोक्तं बाधिकं शास्त्रवेदिभिः ॥

अभक्ष्या-ऽपेयकथनं महापातकदूषणम् ।

पारुष्यमुत्तमं प्रोक्तं तीव्रं मर्माभिघटनम् ॥

इति । निष्ठुराक्रोशे दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ सत्यासत्यान्यथास्तोत्रैर्न्यूनान्द्वेन्द्रियरोगिणाम् ।

क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्धत्रयोदशान्* ॥

(या. स्मृ. २. २०४.)

इति । सत्येनासत्येनान्यथास्तोत्रेण न्यूनाङ्गादीनां तर्जनी-
तर्जनं यः करोति असावर्धाधिकद्वादशपणं †दण्डनीयः । एतत्स-
मेवर्णगुणविषयम् । तथा च बृहस्पतिः—

‘ समजातिगुणानां तु वाक्पारुष्ये परस्परम् ।

विनयोऽभिहितः शास्त्रे पणानर्धत्रयोदश ’ ॥

इति । यत्तु मनुवचनम्—

* निष्ठुराक्रोशे सवर्णविषये दण्डमाह—सत्यासत्येति । न्यूनाङ्गाः
कर-चरणादिविकलाः । न्यूनेन्द्रिया नेत्रश्रोत्रादिरहिताः । रोगिणो
दुश्चर्मप्रभृतयः । तेषां सत्येन असत्येन वाऽन्यथास्तोत्रेण च निन्दार्थया
स्तुत्या । यत्र नेत्रयुगलहीन एषोऽन्ध इत्युच्यते तत्सत्यम् । यत्र पुनः
चक्षुष्मानेव अन्ध इत्युच्यते तदसत्यम् । यत्र विकृताकृतिरेव दर्शनीय-
स्त्वमसि इत्युच्यते तदन्यथास्तोत्रम् ।

‡ विज्ञानेश्वरस्तु—अर्धत्रयोदशानित्यनेन अर्धाधिकत्रयोदशपणान्
दण्डनीय इति वदति । तत्र अर्धसहिताः त्रयोदश इति व्याख्येयम् ।

१. B. reads 'सम्बन्धात् for 'सम्बन्धं; while C. reads 'सम्बन्ध उपपातक°
for 'सम्बन्धमुपपातक°. २. B. C. read सवर्ण° for समवर्ण-गुण°. ३. B.
reads पणाः for पणान्.

वाचिके तदधिकः पञ्चाशत्पणादिको दण्डः । अशक्तस्त्वेवं
वदन् देश-पणान् दण्डनीयः । शक्तः पुनः क्षीणशक्तिं एवं
वदन् शतपणाद्यात्मकं दण्डं दत्त्वा तस्य क्षेमाय प्रतिभुवं
दद्यादित्यर्थः । अश्लीलभाषणे दण्डमाह स एव—

‘ अभिगन्ताऽस्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च ।

शंपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम्’ ॥

(या. स्मृ. २. २०५.)

इति । तीव्राक्रोशे दण्डमाह स एव—

‘ पतनीयकृते क्षेपे’ दण्डो मध्यमसाहसः ।

उपपातकयुक्ते तु दाप्यः प्रथमसाहसम्’† ॥

(या. स्मृ. २. २१०.)

इति । मनुरपि—

‘ पापोपपापवक्तारो महापातकशंसकाः ।

(आद्यमध्योत्तमान् दण्डान् दैर्घ्यस्त्वेते यथाक्रमम्*’ ॥

(म. स्मृ. ८. २६९.)

† तीव्राक्रोशे दण्डमाह—पातित्यहेतुभिर्ब्रह्महत्यादिभिः वर्णिनामा-
क्षेपे कृते मध्यमसाहसं दण्डः । उपपातकसंयुक्ते पुनः—गोघ्नः त्वमसि
इत्येवमादिरूपे क्षेपे प्रथमसाहसं दण्ड्यः ।

* नास्त्यर्थं श्लोको मुद्रितमनुस्मृतिपुस्तकेषु । अस्मात्संगृहीतगोविन्द-
राजकृतटीकासहिते लिखितपुस्तके दृश्यते । व्याख्यातश्च तेन ॥
[मण्डलिकशोधितेऽस्मिन्ग्रन्थे तु नोपलभ्यते । (R. G. B.)].

१. D. reads तदधिकः for तदधिकः. २. B. and C. read पञ्चाशत्पणा-
त्मकः; while D. पञ्चाशत्पणाधिकः for पञ्चाशत्पणादिकः. ३. C. reads दशपणं
for दश पणान्. ४. B. C. read इ for च. ५. D. reads शतं प्रदापयेत् for शपन्तं
दापयेत्. ६. D. reads पतनीये कृते for पतनीयकृते. ७. C. reads क्षेपे
for क्षेपे. ८. B. and C. read महापापोपवक्तारो for पापोपपापवक्तारो. ९. C.
reads अधो for आद्य. १०. B. reads स्ते तु and C. स्ते ते for स्त्वेते.

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ वैश्यस्य क्षत्रियाक्रोशे दण्डनीयः प्रदो भवेत् ।
तदर्थं क्षत्रियो वैश्यं क्षिपन् विनयमर्हति ॥
गूढाक्रोशे क्षत्रियस्य पञ्चविंशतिको दमः ।
बृहत्त्वे द्विगुणं तत्र शास्त्रविद्विरुदाहृतम् ॥
वैश्यमाक्षारयेन् गूढो दाप्यः स्यात् प्रथमं दमम् ।
क्षत्रियं मध्यमं चैव विप्रमुत्तमसाहसम् ’ ॥

इति । बाह्यादिच्छेदन-निष्ठुराभिभाषणे याज्ञवल्क्यः—

‘ बाहु-ग्रीवा-नेत्र-सक्थिविनाशे वाचिके दमः ।
शस्यस्तदधिकः पाद-नासा-कर्ण-करादिषु ॥
अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
तथा शक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ’ ॥

(या. स्मृ. २. २०८—२०९.)

इति । बाह्यादीनां विनाशे तव बाहू छिनन्तीत्येवं वाचा
प्रतिपादिते प्रत्येकं शतपरिमिते दण्डः । पाद-नासादिषु तु

१. C. and D. omit बृहस्पतिरपि—

वैश्यस्य क्षत्रियाक्रोशे दण्डनीयः प्रदो भवेत् ।
तदर्थं क्षत्रियो वैश्यं क्षिपन्विनयमर्हति ॥
गूढाक्रोशे क्षत्रियस्य पञ्चविंशतिको दमः ।

२. B. reads वैश्यस्य चैतत् द्विगुणं; while C. बृहस्यनैव द्विगुणं for बृहत्त्वे द्विगुणं तत्र. ३. B. C. read °माक्षारयेत् for °माक्षारयन् ४. B. adds °विषये after °छेदन्°. ५. B. originally and C. read चाधिको for वाचिके. ६. C. reads सस्य for शस्यः. ७. C. and D. read तदधिकः for तदधिकः. ८. B. and C. read बाहुं for बाहू.

अथ स्तेयम् ।

तल्लक्षणमाह मनुः—

‘ स्यात् साहसं त्वेन्वयवत् प्रसभं कर्म यत् कृतम् ।

निरन्वयं भवेत् स्तेयं हत्वापव्ययते यदि ’ ॥

(म. स्मृ. ८, ३३२.)

इति । अस्यार्थः—द्रव्यरक्षक-राजाध्यक्षादिसमक्षं बला-
वष्टम्भेन यत् परद्रव्यापहारादिकं क्रियते तत् साहसम् ।*
स्तेयं पुनरसमक्षं वञ्चयित्वा यत् परद्रव्यग्रहणं तदिति । यत्तु
राजाध्यक्षादिकमाहत्य न मयेदमपहतमिति भयान्निहते
तदपि स्तेयं भवति । अत एव नारदः—

‘ उपायैर्विविधैरेषां छेलयित्वाऽपकर्षणम् ।

सुप्त-मत्त-प्रमत्तेभ्यः स्तेयमाहुर्मनीषिणः ’ ॥

(ना. स्मृ. १४. १७.)

इति तदपि क्षुद्रमध्योत्तमद्रव्यपिक्षया त्रिविधं । तदाह
स एव—

* सहो बलं तद्वत् साहसमित्युच्यते.

१. C. reads तु त्वयवत् प्रसभं for त्वेन्वयवत् प्रसभं. २. B. reads
ध्यक्षादिसमक्षं for ध्यक्षादिकम्. ३. B. in margin and C read तुल्यित्वा
for छलयित्वा. ४. A, C. and D omit from स्तेयमाहुर्मनीषिणः to
द्रव्याण्याह हारीतः.

इति । त्रैविद्याद्यधिक्षेपे याज्ञवल्क्यः—

‘ त्रैविद्य-नृप-देवानां क्षेपे उत्तमसाहसः ।

मध्यमो जाति-पूगानां प्रथमो ग्राम-देशयोः’ ॥

(या. स्मृ. २. २११.)

इति । जातयः ब्राह्मणादयः । पूगाः संघाः । शूद्रमधि-
कृत्याहर्तुर्मनु-नारदौ—

‘ एकजातिर्द्विजार्तिस्तु वाचा दारुणया क्षिपन् ।

जिह्वायाः प्रामुयाच्छेदं जैष्वन्यप्रभवो हि संः ॥

मध्यमो जाति-पूगानां प्रथमो ग्राम-देशयोः ।

नामजातिग्रहं चैषामभिद्रोहेण कुर्वतः ॥

निखेयोऽथोमयः शंकुर्ज्वलन्नास्ये दशाङ्गुलः’ ।

(म. स्मृ. ८. २७०-२७१.)

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ धर्मोपदेशं धर्मेण विप्राणामस्य कुर्वतः ।

तप्तमासिग्न्येत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः’ ॥

इति । कचिद्वाक्पारुष्य-दण्डापवादमाह स एव—

‘ सच्छूद्रस्यायमुद्दिष्टो विनयोऽनपराधिनः ।

गुणहीनस्य पारुष्ये ब्राह्मणो नापराधुयात्’ ॥

इति ।

॥ इति वाक्पारुष्यम् ॥

१. B. and C. read °द्याक्षेपे for °द्याधिक्षेपे २. B. originally and D. read दण्ड for क्षेप; while C. दण्डा उत्तमसाहसा for क्षेप उत्तमसाहस. ३. C. reads विवदेत् गुणया for वाचा दारुणया. ४. C. reads प्रयत्य° for जघन्य°. ५. B. reads शूलं वाऽस्ये for ज्वलन्नाऽस्ये. ६ B reads दर्पेण for धर्मेण. ७. D. reads आसेचयत् for आसिन्धयेत्.

इति । ग्राहकै राजपुरुषैर्लोप्त्रेणापहतभाजनादिना चौर्य-
चिह्नेन नष्टद्रव्यदेशादारभ्य† चोरपादानुसारेण वा चोरा ग्रही-
तव्याः । पूर्वकर्मापराधी प्राक् प्रख्यातचौर्यः । अशुद्धवासक
अप्रज्ञातस्थानवासी । जातिनिह्नवो नाहं शूद्र इति । नाम-
निह्नवो नाहं डित्य इति । आदिग्रहणात् स्वदेश-ग्राम-कुला-
दुपलक्ष्यते । नष्टद्रव्यविक्रयाः भिन्नभाजनजीर्णवस्त्राद्यनिर्जा-
तस्वामिकविक्रयकारिणः । एवंविधलिङ्गैः पुरुषान् गृहीत्वा
चोरा भवन्ति न वा इति सम्यक् परीक्षेत । न तावता स्तेनं
निश्चिनुयात् । तदाह नारदः—

‘ अन्यहस्तात् परिभ्रष्टमकामादुत्थितं भुवि ।

चोरिणापि परिक्षिप्तं लोप्त्रं यत्नात् परीक्षयेत् ॥

असत्याः सत्यसंकाशाः सत्याश्चाऽसत्यसन्निभाः ।

दृश्यन्ते विविधा भावाः तस्माद्युक्तं परीक्षणम् ’ ॥

(ना. स्मृ. १२. १०—११.)

इति । तत्स्करोऽपि द्विविधः । तदाह बृहस्पतिः—

‘ प्रकाशाश्चाऽप्रकाशाश्च तत्स्करा द्विविधाः स्मृताः ।

प्रज्ञा-सामर्थ्य-मायाभिः प्रभिन्नास्ते सहलधा ॥

† नाशदिवसादारभ्य चोरपादानुसारेण वेति विज्ञानेश्वरः ।

१. B in margin and C. read ‘धैर्यं’ and ‘धौर्यं’ respectively for ‘चौर्यं’. २. B, C. omit नष्ट°. ३. B, C. read कुलाद्यपन्नापो for कुला-
द्युप°. ४. B. and C. read तावन्मात्रेण for तावता स्तेनं. ५. C. reads
प्रकामात् for अकामात्. ६. C reads लोप्त्रं for लोप्त्रं. ७. C. reads यस्मात्
for तस्मात्. ८. C. reads तत्स्करा अपि विविधा. for तत्स्करोऽपि द्विविधः.
९. C. reads प्रविशस्ते for प्रभिन्नास्ते.

‘तदपि त्रिविधं ज्ञेयं द्रव्यापेक्षं मनीषिभिः ।

‘क्षुद्र-मध्यम-मुख्यानां द्रव्याणामपहारतः’ ॥

(ना. स्मृ. १४. १३.)

इति । क्षुद्र-मध्येत्तमद्रव्याण्याह हारीतः—

मृद्गाण्डा-ऽऽसन-खट्वा-ऽस्थि-तेन्तु-चर्म-तृणादि यत् ।

शमीधान्यं कृतान्नं च क्षुद्रं द्रव्यमुदाहृतम् ॥

वासः कौशेयवर्जं तु गोवर्जं पशवस्तथा ।

हिरण्यवर्जं लोहं च मय-व्रीहि-यवादिकम् ॥

हिरण्य-रत्न-कौशेय-स्त्री-पुंस-गज-वाजिनः ।

देव-ब्राह्मण-राज्ञां च विज्ञेयं द्रव्यमुत्तमम्’ ॥ .

(ना. स्मृ. १४. १४-१६.)

इति । तत्स्करज्ञानोपायमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ग्राहकैर्गृह्यते चोरो लोप्त्रेणाथ पदेन वा ।

पूर्वकर्मापराधी च तथा चाशुद्धवासकः ॥

अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या जाति-नामादिनिह्वैः ।

व्यूत-स्त्री-पानसक्ताश्च शुष्क-भिन्नमुखस्वराः ॥

परद्रव्य-गृहाणां च प्रच्छुका गूढचारिणः ।

निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः’ ॥

(या. स्मृ. २. २६६-२६८.)

१. B. omits द्रव्याणामपहारतः. २. C reads ‘अव्ययस्ति’ for ‘खट्वास्थि’
३. B. read ‘दाह’, while C. ‘दातु’ for ‘तन्तु’ ४. B. reads तत्समुदा-
हृतम् for द्रव्यमुदाहृतम् ५. B. and C. read मय्यं for मय्यं. ६. B. reads
यवादिकं च for यवादिकं ७. B. reads ‘पुंसो’ for ‘पुंस’, while C. ‘पुंसो’
for पुंस. ८. C. reads लोप्त्रेणा प्रपदेनवा. for लोप्त्रेणाथ पदेन वा ९. C.
reads शुद्धवासक. for चाशुद्धवासक. १०. D. reads ‘निह्वै’ for ‘निह्वै’..
११. C. reads ग्राहणां for गृहाणाम्.

पोन्थः यः कान्तारादौ पथिकानां प्रत्यक्षापहारकः । परीधानादि-
ग्रथितं धनं ग्रहीतुं तद्वन्थि मोचयति स उद्वन्थिकः । प्रकाश-
तस्कराणां नैगमादीनां दण्डमाह बृहस्पतिः—

‘संसर्गचिह्नरूपैश्च विज्ञाता राजपूरुषैः ।
प्रदाप्यापहतं दण्ड्या दमैः शास्त्रप्रचोदितैः ॥
प्रच्छाद्य दोषं व्यामिश्रं पुनः संस्कृत्य विक्रयी ।
पण्यं तद्विगुणं दाप्यो वणिग्दण्ड्यश्च तत्समम् ॥
अज्ञातौषधि-मन्त्रस्तु यश्च व्याधेरतत्त्ववित् ।
रोगिभ्योऽर्थं समादत्ते स दण्ड्यश्चोरवद्विषक् ॥
कूटाक्षदेविनः क्षुद्रा राजभार्याहराश्च ये ।
गणका वञ्चकाश्चैव दण्ड्यास्ते कितवाः स्मृताः ॥
अन्यायवादिनः सभ्यास्तथैवोत्कोचजीविनः ।
विश्वस्तवञ्चकाश्चैव निर्वास्याः सर्व एव ते ॥
ज्योतिर्ज्ञानं तथोत्पातमविदित्वा तु ये नृणाम् ।
आवयन्त्यर्थलोभेन विनेयास्ते प्रयत्नतः ॥
दण्डाजिनादिभिर्युक्तमात्मानं दर्शयन्ति ये ।
हिंसन्तश्छद्मना नृणां वध्यास्ते राजपूरुषैः ॥
अल्पमूल्यं तु संस्कृत्य नयन्ति बहुमूल्यताम् ।
स्त्री-बालकान् वञ्चयन्ति दण्ड्यास्तेऽर्थानुसारतः ॥

१. A. and D. omit पान्थः. २. B. and C. read तद्वन्थिमोचक. for तद्वन्थि
मोचयति. ३. C. reads व्यामिश्र for व्यामिश्रं. ४. B. C. read वणिग्दण्ड्यं
for वणिग्दण्ड्य. ५. B. reads रोगिभ्यो and C. रोगिन्भ्यो. ६. B. C. read
कूटाक्षदेवित् and D. कूटाक्षदेवितः for कूटाक्षदेविन. ७. C. reads विश्वस्त-
वञ्चका for विश्वस्तवञ्चका. ८. B. reads आवयन्ति for आवयन्ति. ९. C.
wrongly reads व्ययास्ते for वध्यास्ते.

नैगमा वैद्य-कितवाः सभ्योत्कोचक-वञ्चकाः ।

दैवोत्पातविदो भद्राः शिल्पज्ञाः प्रतिरूपकाः ॥

अक्रियाकारिणश्चैव मध्यस्थाः कूटसाक्षिणः ।

प्रकाशतस्करा ह्येते तथा कुहकजीविनः' ॥

इति । प्रतिरूपकाः प्रतिरूपकारा इत्यर्थः । तथा च नारदः-

‘प्रकाशवञ्चकास्तत्र कूटमान-तुलाऽश्रिताः ।

उत्कोचकाः सोपधिकाः कितवाः पण्ययोषितः ॥

प्रतिरूपकराश्चैव मङ्गलैदेशवृत्तयः ।

इत्येवमादयो ज्ञेयाः प्रकाशास्तस्करा भुवि' ॥

(ना. स्मृ. १६. २-३.)

इति । अप्रकाशतस्कराणां स्वरूपमाह बृहस्पतिः—

‘सन्धिच्छिदः पान्थमुषो द्विचतुष्पदहारिणः ।

उत्क्षेपकाः सस्यहरा ज्ञेयाः प्रच्छन्नतस्कराः' ॥

इति । व्यासोऽपि—

‘साधनाङ्गान्विता रात्रौ विचरन्त्यविभाविताः ।

अविज्ञातनिवासाश्च ज्ञेयाः प्रच्छन्नतस्कराः' ॥

उत्क्षेपकः सन्धिभेत्ता पान्थ-उद्गन्थिकादयः ।

स्त्री-पुंसयोः पशुस्तेयी चोरा नवविधाः स्मृताः' ॥

इति । उत्क्षेपको धनिनामनवधानमवधार्य तद्भनमुत्कृत्य
ग्राहकः । सन्धिभेत्ता गृहयोः सन्धौ स्थित्वा तत्रत्यभित्तिभेत्ता ।

१ B. in margin and C. read °त्कोचक-चका for °त्कोचक-वञ्चका .
२ B. and C read °स्मृताः for °श्रिता . ३. B. originally reads मङ्गल°
and in margin संगता°; while C. आगता दश° for मङ्गलदेश°. ४. B. C.
read सन्धिच्छिद for सन्धिच्छिदः ५. B. C. read स्त्री-पुंशो for स्त्री-पुं-
सयोः. ६. C. reads जनस् for तद्भनम्.

इति । अङ्गुलीः तर्जन्यङ्गुष्ठौ । अत एव नारदः—

‘ प्रथमे ग्रन्थिभेदानां अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्वधः ‡ ।

द्वितीये चैव यच्छेषं तृतीये वधमर्हति ’ ॥

(ना. स्मृ. १८. ३२.)

इति । बन्दिग्राहीदानां दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ बन्दिग्राहान् तथा वाजि-कुञ्जराणां च हारिणः ।

प्रसञ्ज घातकांश्चैव गूलानारोपयेन्नरः * ॥

(या. स्मृ. २. २७३.)

इति । अयमङ्गुलिच्छेदनादिप्राणान्तिको दण्ड उत्तमसाह-
सप्राप्तियोग्यद्रव्यविषयः ।

‡ अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोः वधः छेदनमित्यर्थः ।

* बन्दिग्राहादीन् बलावष्टम्भेन घातकांश्च नरान् गूलानारोपयेत् ।
अयं च वधप्रकारोपदेशः—

‘कोष्ठागार-ऽयुधागार-देवतागारभेदकान् ।

हस्यश्च-रथहर्तृश्च हन्यादेवाविचारयन्’ ॥

(म. स्मृ. ९. २८०.)

इति मनुवचनादेवेत्यवगन्तव्यम् । राजसम्बन्धि कोष्ठागार-आयुधा-
गार-देवतागृहस्य बहुधनव्ययसाध्यस्य विनाशकान् हस्यश्च-रथस्य
चापहर्तृन् शीघ्रमेव हन्यात् । यत्तु—

‘सङ्क्रम-ध्वजयष्टीनां प्रतिमानां च भेदकः ।

प्रतिकुर्याच्चतसर्वं पञ्च दद्याच्छतानि च’ ॥ (म. स्मृ. ९. २८५.)

इति मनुनैवोक्तं तन् सङ्क्रम-ध्वजचिह्न-मृदादिक्षुद्रप्रतिमाविनाशक-
विषयम् । तेन पञ्चशतपणान् राज्ञे दण्डं दत्त्वा विनाशितं सर्वं पुनर्नवं
कर्तव्यमित्यर्थः ।

१. C. reads प्रथमं for प्रथमे. २. The text of Nārada reads तज्ज्ञेयं
दण्डं पूर्वस्तु साहस . ३. B. reads घातिनः for घातकान्.

हेम-रत्न-प्रवालाद्यान् कृत्रिमान् कुर्वते तु ये ।
 क्रेतुर्मूल्यं प्रदाप्यास्ते राज्ञा तद्विगुणं दमम् ॥
 मध्यस्था वञ्चयन्त्येकं स्नेहलोभादिना यदा ।
 साक्षिणश्चान्यथा ब्रूयुर्दाप्यास्ते द्विगुणं दमम् ' ॥

इति । अप्रकाशतस्कराणां सन्धिच्छिदादिकानां च दण्डमाह
 स एव —

‘ सन्धिच्छेदकृतो ज्ञात्वा गूलमाग्राहयेत् प्रभुः ।
 तथा पान्थमुषो वृक्षे गलं बध्वाऽवलम्बयेत् ॥
 मनुष्यहारिणो राज्ञा दग्धव्योस्ते कटाग्निना* ।
 गोहर्तुर्नासिकां छिन्द्यात् बध्वा वाऽम्भसि मज्जयेत् ॥
 उत्क्षेपकस्तु संदेशैर्भेत्तव्यो राजपूरुषैः ।
 धान्यहर्ता दशगुणं दाप्यः स्याद्विगुणं दमम् ' ॥

इति । ग्रन्थिभेदकस्य दण्डमाह मनुः—

‘ अङ्गुलीर्ग्रन्थिभेदस्य छेदयेत् प्रथमे ग्रहे ।
 द्वितीये हस्तचरणौ तृतीये वधमर्हति † ॥

(म. स्मृ. ९. २७७.)

* कटं तृणं तेन योऽग्निः प्रदीप्यते स कटाग्निः । अपराधिनोऽङ्गं तृणे-
 नावेष्ट्य तदग्निना प्रज्वाल्य दाहयितव्य इत्यर्थः ।

† वधशब्देनात्र ताडनादिकं ग्राह्यम् । न पुनः प्राणवियोगरूपो
 व्यापारः ।

१. B. reads आरोपयेत् and C. आग्रापयेत् for आग्राहयेत्. २. C. reads
 पान्थमुखे वृत्ते for पान्थमुषो वृक्षे; B. C. read गले for गलं ३ B. C.
 read तु for ते ४ B. C. read उत्क्षेपकस्य संदेशं छेत्तव्यो राजपूरुषैः for
 उत्क्षेपकस्तु संदेशैर्भेत्तव्यो राजपूरुषैः ।

‘ सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्रादिप्रवासयेत् ।

महापराधिनमपि ब्राह्मणं नैव वातयेत्’* ॥

(या. स्मृ. २. २७९.)

इति । अपि तु ललाटे चिह्नं कृत्वा स्वदेशान्निर्वासयेत् ।

तथा च मनुः—

‘ गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः ।

स्तेये च श्वपदं कार्यं ब्रह्महण्यशिराः पुमान्’† ॥

(म. स्मृ. ९. २३७.)

इति । एतच्चाङ्कनादि प्रायश्चित्तमकुर्वतां दण्डोत्तरकालम् न तु प्रायश्चित्तं चिकीर्षताम् । तथा च मनुः—

* इदमुत्तरार्धं मुद्रितयाज्ञवल्क्यस्मृतिपुस्तकेषु नोपलभ्यते । मत्सङ्ग-
हीतताडपत्रविलिखितपुस्तके तु वर्तते एव । व्याख्यातं चैतत् विज्ञानेश्वरेण ।
तस्य नासंमतमिति प्रतिभाति [मुद्रितमिताक्षरायां पुनर्नोपलभ्यते. R.G.B.].

† नाङ्क्या राज्ञा ललाटे स्युः (म. स्मृ. ९. २४०) इति वक्ष्यमाणत्वात्
ललाटेमेवाङ्कनस्थानमवगम्यते । तत्र गुरुपत्नीगमने यावज्जीवस्थायि
तप्तलोहेन ललाटे भगाकृतिं गुरुपत्नीगमनाचिह्नं कार्यम् । एवं सुरापाने
कृते पातुर्द्विषं सुराध्वजाकारं, सुवर्णापहारे सति अपहर्तुः कुकुरपादरूपं
चिह्नं कार्यम् । ब्रह्महणि अशिराः शिरोरहित एव पुमान् कार्यः इति भावः ।

१. B and C. read अङ्कयित्वा for चिह्नं कृत्वा. २. B. reads निष्का-
मयेत् and C. निष्कासयेत्. ३. C. reads श्वयवं for श्वपदं. ४. C. reads
ब्राह्मणस्य शिरा, while D. ब्रह्मणस्याशिराः for ब्रह्महण्यशिराः.

‘सूत्र-कार्पास-किण्वानां गोमयस्य गुडस्य च ।
 दध्नः क्षीरस्य तैक्रस्य पानीयस्य तृणस्य च ॥
 वैणु-वैण्वभाण्डानां लवणानां तथैव च ।
 मृन्मयानां च हरणे मृदो भस्मन एव च ॥
 अजानां पक्षिणां चैव तैलस्य च घृतस्य च ।
 मांसस्य मधुनश्चैव यच्चान्यत् पशुसम्भवम् ॥
 अन्येषां चैवमादीनां मद्यानामोदनस्य च ।
 पक्वान्नानां च सर्वेषां तन्मूल्याद्विगुणो दमः’ ॥

(म. स्मृ. ८. ३२६-३२९.)

इति तदल्पप्रयोजनविषयम् । स्वल्पप्रयोजनद्रव्यापहारे
 पान्यादीनां न दण्ड इत्याह मनुः—

‘द्विजोऽथर्वगः क्षीणवृत्तिः द्वाविक्षू द्वे च मूलके ।
 आददानः परक्षेत्राच्च दण्डं दातुमर्हति ॥

(म. स्मृ. ८. ३४१.)

चणक-त्रीहि-गोधूम-यवानां मुद्ग-माषयोः ।
 अनिषिद्धैर्गृहीतव्यो मुष्टिरेका पथि स्थितैः ॥
 तथैव सप्तमे भक्ते भक्तानि षडनश्रता ।
 अश्वस्तनविधानेन हर्तव्यं हीनकर्मणः’ ॥

इति । महापराधेऽपि ब्राह्मणस्य न वधदण्ड इत्याह याज्ञ-
 वल्क्यः—

१. B originally reads भक्तस्य and in margin तक्रस्य. २. The text of Manu reads °वैदल° for °वैणव°. ३. B. originally reads मत्स्यानां, also the text of Manu reads मत्स्यानां. ४. B. reads आद्यानां for मद्यानां. ५. B. C. read अल्प° for स्वल्प°. ६. B. C. read अपहारे विज्रादीनां and अपहारे खाण्डवा (पाण्डवा) दीनां for अपहारे पान्यादीनां. ७. A. C. and D. read द्वेय° for दण्ड°. ८. D. reads गृहीतव्या for गृहीतव्यो.

इति । चोरोपेक्षिणं प्रत्याह नारदः—

‘शक्ताश्च य उपेक्षन्ते तेषु तद्दोषभागिनः ।
उत्क्रोशतां जनानां तु ह्रियमाणे धने तथा ॥
श्रुत्वा ये नाभिधावन्ति तेषु तद्दोषभागिनः’[†] ।

(ना. स्मृ. १२. २६-२७.)

इति । चोरादर्शने द्रव्यप्राप्त्युपायमाह याज्ञवल्क्यः—

‘पातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्तुरनिर्गते ।
विर्वीतभर्तुस्तु पथि चोरोद्धर्तुरवीतके ॥
स्वसीमि दद्याद्ग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
पञ्चग्रामी बहिः क्रोशाद्ग्राम्यथ वा पुनः’ ॥

(या. स्मृ. २. २७१-२७२.)

इति । अयमर्थः । यदा ग्राममध्येऽपि वधो द्रव्यहरणं वा जायते तदा ग्रामपतेरेव चोरोपेक्षां दोषः । तत्परिहारार्थं ग्राम-
पतिरेव चोरं गृहीत्वा राज्ञे समर्पयेत् । तदशक्तौ धनिने हृतं
दद्यात् । यदि स्वग्रामाच्चोरपदं निर्गतं न दर्शयति । दर्शने तु
तत्पदं यत्र प्रविशति तद्विषयाधिपतिरेव चोरं धनं चार्पयेत् ।
तथा च नारदः—

† अयं च दोषः शक्तौ सत्यामुपेक्षण एव । नाशक्तस्य दोषः ।

१. B. reads चोरोपेक्षकं, C. चोरापेक्षणं for चोरोपेक्षिणं. २. C. reads तद्दोषं for तद्दोषः. ३. B. originally reads पातिते and C. पतिते. ४. C. reads निर्वीतं for विर्वीतं. ५. C. reads वामस्तु for ग्रामस्तु. ६. C. reads यत्र for यत्र. ७. D. reads °ग्रामी for °ग्रामी. ८. B. originally and C. read °कृष्टा for °क्रोशात्. ९. B. C. read प्राणिवधो धनापहरणं for अपि वधो द्रव्यापहरणं. १०. C. reads चोरापेक्षां for चोरोपेक्षा. ११. B. C. add धनं after हृतं. १२. C. reads च दर्शयति for न दर्शयति. १३. B. and C. read दर्शिते for दर्शने. १४. B. C. read चार्पयेत् for चार्पयेत्.

‘ प्रायश्चित्तं तु कुर्वीणाः सर्वे वर्णा यथोदितम् ।
 नाङ्ग्या राज्ञा ललाटे स्युः दाप्यास्तूत्तमसाहसम्’ ॥
 (म. स्मृ. ९. २४०.)

इति । भक्तावकाशादिदानेन चोरोपकारिणं प्रत्याह
 याज्ञवल्क्यः—

‘ भक्ता-ऽवकाशा-ऽभ्युदक-शस्त्रोपकरणं-व्ययान् ।
 दत्त्वा चौरस्य वा हन्तुर्जानतो दम उत्तमः’ ॥
 (या. स्मृ. २. २७६.)

इति । कात्यायनोऽपि—

‘ चोराणां भक्तदा ये स्युस्तथाग्न्युदकदायकाः ।
 क्रेतारश्चैव भाण्डानां प्रतिग्राहिण एव च ॥
 समदण्डाः स्मृता ह्येते ये च प्रच्छादयन्ति तान्’ * ।

*अन्नदानादिना चोराणां पोषकाः, तेषां मृतानामग्न्युदकदानादिकर्तारः,
 तैश्चौर्येणानीतभाण्डानां वस्तूनां क्रेतारः, तेभ्यः प्रतिग्रहगृहीतारः, ये च
 चोरान् छादयन्ति एते सर्वे समानदण्डाः । चौर्यरूपापराधे साहित्यका-
 रित्वात् समान एव एषामपराधः ।

१. D. reads—

प्रायश्चित्तमकुर्वीणाः पूर्वे वर्णा यथोदितम् ।
 अङ्ग्या राज्ञा ललाटे तु दाप्याश्चोत्तमसाहसम् ।
 for प्रायश्चित्तं तु कुर्वीणाः सर्वे वर्णा यथोदितम् ।
 नाङ्ग्या राज्ञा ललाटे स्तुर्दाप्यास्तूत्तमसाहसम् ।

२. B. reads अशनावकाशादिदानेन for भक्ता-ऽवकाशादिदानेन. ३. B. C. add
 अचौरं after चोरोपकारिण. ४. G. reads °करणं व्ययात् for °करणव्ययान्.
 ५. B. C. and D. read चौरस्य दत्तो for दत्त्वा चौरस्य वा. ६. D. reads
 ज्ञानतो for जानतो. ७. B. C. read तथाग्न्युदक° for तथाग्न्युदक°. ८. B.
 reads भेत्तारश्चैव and C. छेत्तार तत्र. for क्रेतारश्चैव. ९. D. reads प्रतिग्रहम्
 for प्रतिग्राहिण .

‘ चोरहृतमवजित्य यथास्थानं गमयेत् । स्वकोशाद्वा
‘ दद्यात्’ ।

इति । स्तेयसंदेहे निर्णयोपायमाह वृद्धमनुः—

‘ यदि तस्मिन् दाप्यमाने भवेन्मोषे तु संशयः ।
मुषितः शपथं दाप्यो बन्धुभिर्वापि साधयेत्’ ॥

इति । चोरवधप्रकारविशेषमाह नारदः—

‘ यांस्तत्र चोरान् गृह्णीयात्तान् विताड्याभिवन्ध्य च ।
अवकृष्य च सर्वत्र हन्याच्चित्रवधेन† तु ॥

इति ।

(ना. स्मृ. १२. ३३.)

॥ इति स्तेयप्रकरणम् ॥

अथ साहसम् । तत्स्वरूपं नारदेनोक्तम्—

‘ सहसा क्रियते कर्म यत्किञ्चिद्वलदर्पितैः ।

तत्साहसमिति प्रोक्तं सहो बलमिहोच्यते’ ॥

(ना. स्मृ. १४. १.)

इति । ननु साहसं चौर्य-वाग्दण्डपाहव्य-स्त्रिसंग्रहणेभ्यो न
व्यतिरिच्यते । तेषां तदवान्तरविशेषत्वात् । तथा च बृहस्पतिः—

† चित्रवधेन विविधप्रकारेण वधोपायेन । ते च वधप्रकाराः पूर्व
वृहस्पत्यत्र दर्शिताः ।

१. C. reads यथाख्यातं, B. यथास्थाने for यथास्थानं. २. B reads
नयेत् and C. अपि नृपः for गमयेत्. ३. A. omits स्तेयं. ४. B. and C.
read विताड्य भिवन्ध्य for विताड्याभिवन्ध्य च. ५. B. and C. read अवकृष्य
for अवकृष्य. ६. C. reads न तु for ननु.

‘ गोचरे यस्य मुष्येत तेन चौरः प्रयत्नतः ।

ग्राह्यो दाप्योऽथ वा द्रव्यं पदं यदि न निर्गतम् ॥

निर्गतं पुनरेतस्मान्न चेदन्यत्र याति तत् ।

सामन्तान्मार्गपालांश्च दिक्पालांश्चैव दापयेत् ॥

(ना. स्मृ. १८. १६-१७.)

इति । विवीतेऽ त्वपहारे विवीतस्वामिन एव दोषः। यदा त्वध्वन्येव तद् हतं भवति अत्रिवीतके वा विवीतादन्यक्षेत्रे तदा चोरोद्धर्तुर्मार्गपालस्य दिक्पालस्य चोपराधः। यदा पुनर्ग्रामाद्वहिः सीमान्तपर्यन्ते क्षेत्रे दोषो जायते तदा तद्ग्रामवासिन एव दद्युर्यदि सीमो बहिश्चोरपदं न निर्गतम् । निर्गते पुनर्यत्र तत् प्रविशति स एव ग्रामश्चोरार्पणोदिकं कुर्यात् । यदा त्वनेकग्राममध्ये क्रोशमात्राद्वहिः प्रदेशे मोषोदिकं जायते चोरपदं च जनसम्पर्काद्ग्रामं तदा पञ्चग्रामी दशग्रामी वा दद्यात् । विकल्पस्तु प्रत्यासत्त्याद्यपेक्षया व्यवस्थितः । यदा दापयितुमशक्नो राजा तदा स्वयं दद्यात् । तथा च गौतमः—

§ विवीतं कुशादिना कण्टकादिना चतुर्दिक्षु संवृतः प्रदेशः । तद्विरुद्धोऽविवीतः ।

१. B. reads मुष्येत्तु for मुष्येत. २. Text of Narada reads मृग्यो for ग्राह्यो. ३. The text of Narada reads मोष for द्रव्यं. ४. B. and text of Narada read निर्गते for निर्गतं. ५. The text of Narada reads तु यदा यस्मिन्नेऽन्यत्र न पातयेत् for पुनरेतस्मान्न चेदन्यत्र याति तत्. ६. B. in margin and C. read निवीते for विवीते. ७. B. in margin and C. read निवीता° for विवीता°. ८. B. and C. substitute वा for च. ९. B. originally reads मोषो, while in margin, and C. reads मोक्षो for दोषो. १०. B. C. omit पुनः. ११. C. reads चोरापणादिकां for चोरार्पणादिकं. १२. B. C. read दोषादिक for मोषादिकं.

इति । परद्रव्यापहरणरूपे साहसे दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ तन्मूल्याद्विगुणो दण्डो निह्वे तु चतुर्गुणः ॥

यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।

यश्चैवमुक्त्वाहं दाता कारयेत्स चतुर्गुणम् ’ ॥

(या. स्मृ. २. २३०—२३१.)

इति । साहसविशेषेषु दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ अर्ध्याक्रोशातिक्रमकृत् भ्रातृभार्याप्रहारदः ।

संदिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत् ॥

सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।

पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥

स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टे नाभिधावकः ।

अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥

गूढप्रव्रजितानां च दैवे पित्र्ये च भोजकः ।

अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्यो योग्यकर्मकृत् ।

वृषक्षुद्रपशूनां च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।

*B. reads 'पहार'. † A. reads द्विगुणं दण्डं for द्विगुणो दण्डो and चतुर्गुणं for चतुर्गुणः respectively. B. substitutes द्विगुणं for द्विगुणो. ‡ For तु B. reads च. § A. substitutes तु for 'षु while B. reads only विशेषः. ¶ B. C. and D. read स्वच्छन्द°. ** A. reads स्पृशन्, B. also the same but corrects as स्पृशन्. †† D. reads शूद्रः for शूद्र°.

१. B. originally reads अर्ध्याक्रोशाति° and in margin अर्ध्याक्षेपादि° for अर्ध्याक्रोशाति°. २. B. reads प्रहारकः, C. D. उपहारकः for प्रहारदः. ३. C. reads अपहारस्य कारकः, while D. reads गणद्रव्यस्य हारकः. ४. D. reads °पणक. for पणिक. ५. B. and C. read विक्रुष्टेनाभिधावक. for विक्रुष्टे and D. निक्रुष्टेनाभिधावकः. ६. B. in margin reads न, and C. स for च.

‘ मनुष्यमारणं चौर्यं परदाराभिमर्शनम् ।

पारुष्यमुभयं चैव साहसं तु चतुर्विधम्’ ॥

इति । तत् कथं पृथगस्य व्यवहारपदता? । सत्यम् । तथापि
बलदर्पावष्टम्भोपाधितस्तेभ्यो भिद्यते इति दण्डातिरेकार्थं पृथ-
गभिधानम् । मनुष्यमारणरूपस्य साहसस्य तेभ्योऽतिरे-
कात् तदर्थं वा पृथगभिधानम् । तस्य च त्रैविध्यमाह नारदः—

‘ तत्पुनस्त्रिविधं ज्ञेयं प्रथमं मध्यमं तथा ।

उत्तमं चेति शास्त्रेषु तस्योक्तं लक्षणं पृथक् ॥

फल-मूलोदकादीनां क्षेत्रोपकरणस्य च ।

भङ्गाक्षेपावमर्दाद्यैः प्रथमं साहसं स्मृतम् ॥

वासः पश्वन्न-पानानां गृहोपकरणस्य च ।

एतेनैव प्रकारेण मध्यमं साहसं स्मृतम् ॥

व्यापादो विषशस्त्राद्यैः परदाराभिमर्शनम् ।

प्राणोपरोधि यच्चान्यदुक्तमुत्तमसाहसम्’ ॥

(ना. स्मृ. १४. ३-६.)

इति । त्रिविधेऽपि साहसे दण्डमाह स एव—

‘ तस्य दण्डः क्रियापेक्षः प्रथमस्य शतावरः ।

मध्यमस्य तु शास्त्रज्ञैर्दृष्टः पञ्चशतावरः ॥

उत्तमे साहसे दण्डः सहस्रावर इष्यते ।

बधः सर्वस्वहरणं पुरात्रिर्वासनाङ्कने ॥

तदङ्गच्छेद इत्युक्तो दण्ड उत्तम साहसे’ ।

(ना. स्मृ. १४. ७-९.)

१. B. C. read अथ for तत्. २. B. C. read °क्षेपोपमर्दाद्यैः for °क्षेपा-
वमर्दाद्यैः.

‘ हेतः संदृश्यते यत्र घातकस्तु न दृश्यते ।
 पूर्ववैरानुमानेन ज्ञातव्यः स महीभुजा ॥
 प्रतिवेद्यानुवेद्यौ च तस्य मित्रारिबान्धवाः ।
 प्रष्टव्या राजपुरुषैः सामादिभिरुपक्रमैः ॥
 विज्ञेयोऽसाधुसंसर्गाच्चिह्नाद्बुद्धैश्च लक्षणैः ।
 एषोदिता घातकानां तत्स्कराणां च भावना ’ ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘ अविज्ञातहंतस्याऽपि कलहं सुतबान्धवाः ।
 प्रष्टव्या योषितश्चास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥
 स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वार्यं गतः सह ।
 मृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं शनैः ’ ॥

(या. स्मृ. २. २८०—२८१.)

इति । उक्तज्ञानोपायासंभवे तु कात्यायनः—

‘ विना चिह्नैस्तु यत्कार्यं साहसाल्यं प्रवर्तते ।
 शपथैः स विशोध्यः स्यात्सर्ववैदेष्वयं विधिः ’ ॥

१. B. originally reads अतः but corrects तत्र for हतः; C. also the same. २. B. and C. do not insert this Verse. ३. B. and C. read विज्ञेया for विज्ञेयो. ४. B. originally reads चिह्नाद्बुद्धैर्हिणवारिभिः and corrects चिह्नाद्बुद्धैर्हिणवारिभिः and C. चिह्नाद्बुद्धैर्हिणवारिभिः while D. चिह्नाद्बुद्धैर्हिण मानवैः. ५. B. originally reads °हस्तस्यास्तु कलहं सुतबान्धवाः but corrects °हस्तस्यास्तु कलहं सुतबान्धवाः, while C. reads बलहम्य तदाभृत for कलहं सुतबान्धवाः. ६. C. reads नाततायिष्यवाधोपि परस्परप्रसिद्धता. ७. C. reads पृथगितां द्रव्यावृत्तिकामो वा केन वार्यं गतः सतः. ८. B. reads चा. ९. C. reads मृत्युपदेशे समागमनं पृच्छत्या पि जनं शनैः. (both ७ and ८ seem incorrect). १०. B. and C. avoid तु. ११. C. reads साहसं संप्रवर्तते and D. साहसः संप्रवर्तते both for साहसाल्यं प्रवर्तते १२. C. reads अपथः for शपथैः. १३. C. and D. read °बाधेषु for वदेषु.

साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥
 पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्यऋत्विजोम् ।
 एषामपतितान्योन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥

(या. स्मृ. २. २३२-२३७.)

शस्त्रावपाति गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः ।
 उत्तमो वाऽर्धमो वाऽपि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥
 विप्रदुष्टां स्त्रियं चैव पुरुषं ग्रीमगर्भिणीम् ।
 सेतुभेदकरीं चाप्सु शिलां बद्ध्वा प्रवेशयेत् ॥
 विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् ।
 विकर्णकरनासौष्ठ्रीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् ॥
 क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवीतखलदाहकाः ।
 राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना ' ॥

(या. स्मृ. २. २७७-२७९, २८२.)

इति । अविज्ञातकर्तृके साहसे साहसिकज्ञानोपायमाह
 बृहस्पतिः—

‡‡ A. and B. in margin read °शिष्यका-

§§ D. reads विषाग्निदम्पति° for विषाग्निदां पति°.

१. B. originally reads °गर्भस्य पातने for °गर्भविनाशकृत् २. A. reads पिता for पितृ°. ३. B. C. D. read शिष्यकाः for ऋत्विजाम् ४. C. reads योगीनां for त्यागी च. ५. B. originally reads मध्यमी, and in margin वाधमो. ६. B. C. read पुरुषस्त्री for पुरुषग्री. ७. B. originally and C. read प्रवासयेत् for प्रमापयेत्. ८. C. reads निवीतवनदाहकः while D. निवेशनविदाहकाः for विवीतखलदाहकाः. ९. C. and D. read °कर्द्धसाहसिके for °कर्द्धके साहसे.

आरम्भकृत्सहायश्च तथा धर्मानुदेशकः ।

‘आश्रयः शस्त्रेदाता च भक्तेदाता विकर्मिणाम् ।

युद्धोपदेशकश्चैव तद्विनाशप्रवर्तकः ॥

उपेक्षाकारकश्चैव दोषवत्कानुमोदकः ।

अनिषेद्धा क्षमो यः स्यात्सर्वे तत्कार्यकारिणः ॥

यथाशक्त्यनुरूपं तु दण्डं तेषां प्रकल्पयेत् ।

इति । अनुरूपं दोषानुरूपम् । मर्महन्तुर्दोषभागित्वं द्वयो-
र्दर्शयति स एव—

‘आरम्भकृत्सहायश्च दोषभाजौ तदर्धतः’ ॥

इति । एवं मार्गानुदेशकानां कालान्तरेऽपि दोषलाघवमू-
ह्यम् । साहससदृशापराधेष्वपि^{१०} दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘वसानस्त्रीन् पणान् दण्ड्यो नेजकस्तु परांशुकम् ।

विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश’ ॥

(या. स्मृ. २. २३८.)

इति । अवक्रयैः एतावत्कालमुपभोगार्थं वस्त्रं दास्यामि त्वं

१. B.C.D. do not insert आरम्भकृत्सहायश्च तथा धर्मानुदेशकः. २. B. reads originally शस्त्रं and corrects शस्त्र°. ३. C. reads भक्ती° for भक्त°. ४. D. reads विकर्मिणाम्. ५. C. reads युद्धो° for युद्धो°. ६. B. originally reads दण्डादीनां प्रदर्शकः and corrects तद्विनाशप्रवर्तकः. ७. B. reads उपेक्षाकारी शक्तश्च and C. उपेक्षाकारी उक्तश्च. ८. C. reads सद्योत् for सर्वे तत्. ९. B. reads originally मर्मो° and corrects मार्गो° and reads देश-
कादरेऽपि omitting कालान्तरे. C. also the same. १०. A. D. read
°राधेपि. ११. D. omits अवक्रय while C. reads अविक्रयः.

इति । साहसिकवधे विशेषमाह व्यासः—

‘ ज्ञात्वा तु घातकं सम्यक्सहायं सवान्धवम् ।
हन्याच्चित्रवधोपायैरुद्वेजनैकरैर्नृपः ’ ॥

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ प्रकाशवधका ये तु तथा चोपांगुघातकाः ।
ज्ञात्वा सम्यग्धनं हत्वा हन्तव्या विविधैर्वधैः ’ ॥

इति । एतद्ब्रह्मप्रक्षत्रियादिविषयम् । तदाह ब्रौधायनः—

‘ क्षत्रियादीनां ब्राह्मणवधे वधः सर्वस्वहरणं च । तेषामेव
तुल्यापकृष्टवधे यथाबलमनुरूपं दण्डं प्रकल्पयेत् ’ ॥

(बौ. स्मृ. १. १०. १८. १९—२०.)

इति । बहूनामेकघातार्थे प्रवृत्तानां दोषानुरूपदण्डाभिधानार्थमाह कात्यायनः—

‘ एकं चेद्बहवो हन्युः संख्याः पुरुषं नराः ।

मर्मघाती तु यस्तेषां स घातक इति स्मृतः ’ ॥

इति । यो मर्मघातकः स एव वर्धानुरूपदण्डभागभव-
तीत्यर्थः । तेषां च घातकव्यतिरिक्तानामपि दण्डस्तेनैवोक्तः ।

१. B. and C. read साहसिकं for साहसिकवधे. २. B. originally reads पातकं, for घातकं. ३. A. reads उद्वेगजनकैः for उद्वेजनकरैः. ४. B. reads 'वधकार्येषु and C. 'वाधका ये तु for 'वधका ये तु. ५. C. reads 'हिना ब्राह्मणवधः. ६. C. reads तुल्यः प्रकृष्टं for तुल्यापकृष्टं. ७. C. reads रूपं. ८. B. originally reads यथोक्तं दण्डयेद्दमे and omits स एव वर्धानुरूपदण्डभाक् भवति इत्यर्थः. ९. B. and C. read वधः परापदंभाक्. १०. A. C. and D. omit च घातकव्यतिरिक्तानामपि दण्डस्तेनैवोक्तः; C. omits also तथा.

त्विच्छातो मूल्यदानं कल्पेनीयमित्यर्थः । पितापुत्रविरोधे सा-
क्ष्यादीनां दण्डमाह स एव—

‘पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणस्त्रिपणो दमः ।

अन्तरेण तयोर्यः स्यात्तस्याप्यष्टगुणो दमः’ ॥

(या. स्मृ. २. २३९.)

इति । पितापुत्रयोः कलहे यः साक्ष्यमङ्गीकरोति न पुनः
कलहं वारयति स पणत्रयं दण्ड्यः । यश्च तयोः सपणे त्रिवादे
पणदाने प्रतिभूर्भवति कलहं वा वर्धयति स तु त्रिपणादष्टगुणं
चतुर्विंशतिपणं दण्डनीय इत्यर्थः । अन्येष्वपि तत्सदृशा-
पराधेषु दण्डमाह स एव—

तुलाशासनमानानां कूटकुन्नाणकस्य च ।

एभिस्तु व्यवहर्ता यः स दाप्यो दममुत्तमम् ॥

अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।

स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥

भिषङ् मिथ्या चरन् दण्ड्यस्तिर्यक्षु प्रथमं दमम् ।

मानुषे मध्यमं राजपुरुषेषूत्तमं दमम् ॥

अबध्यं यश्च बध्नाति वेद्मं यश्च प्रमुञ्चति ।

अप्राप्तव्यवहारं च स दाप्यो दममुत्तमम् ॥

१. C. and D. read 'दानकल्पनं for दानं कल्पनीयं'. २. D. reads साक्षिणां,
the text of याज्ञवल्क्य is the same but the plural is not taken by
the commentators. ३. B. reads 'पणान्. ४. A. substitutes च for तु.
५. B. reads योऽकूटं for अकूटं and C. य कूटंकूटकम् for अकूटं कूटकम्.
६. B and C. read नाणकानां परीक्षासु while C. adds तु after दाप्य'. ७. B.
C. and D. read दाप्य for दण्ड्य. ८. B. C. and D read 'मानुषेषु
for 'पुरुषेषु. ९. D. reads बध्यं for बद्ध. १०. B. reads बध्य.

मह्यमेतावद्भनं देहीति समयं कृत्वा वस्त्रप्रदानम् नेजकस्य
नियमातिक्रमे दण्डप्राप्त्यर्थं नियममाह मनुः—

‘ शास्त्रमलीफलके श्लक्ष्णे^१ नेनिज्यात् नेजकः शनैः ।
न च वासांसि वासोभिर्निर्हरेन्न च वासयेत् ’ ॥

(म. स्मृ. ८. ३९६.)

इति । प्रमादान्नाशने नारदः—

‘ मूल्याष्टभागो हीयेत सकृद्भौतस्य वाससः ।
द्विः पादस्त्रिस्तृतीयांशश्चतुर्थेति^२र्धमेव च ॥
अर्धक्षयात्तु परतः पादांशापचयः क्रमात् ।
यावत्क्षीणदशं जीर्णं जीर्णस्यानियमः क्षयः ’ ॥

(ना. स्मृ. ९. ८-९.)

इति । अष्टपणक्रीतस्य सकृद्भौतस्य वस्त्रस्य नाशने एकपण-
न्यूनं मूल्यं देयम् । द्विधौतस्य पणद्वयोनं त्रिधौतस्ये त्रिपणोनं^३
चतुर्धौतस्य पणचतुष्टयम् । ततः परं प्रतिनिर्णेजनमवशिष्टं
मूल्यं शिष्टपादपादापचयेन यावज्जीर्णं देयम् । जीर्णस्य नाशने

१. C. reads विषमातिक्रमे. २. C. and D. read शास्त्रमले. ३. B. originally and C. and D. read निज्याद्वासांसि नेजकः. ४. B. in correction and C. and D. read साध्या. ५. D. reads हीयेत for हीयेत, while C. स्तेयेन for the same. ६. A. reads द्विः पादस्त्रिस्त्रिभागस्तु चतु कृत्वोऽर्धमेव च and D. द्वितीयांशस्त्रितीयांशश्चतुर्थांशोऽर्धमेव च, while B. originally द्विपाद स्त्रितीयांश्चतुर्थी-
ते तमेव च. ७. D. reads °लुपरमः. ८. C. reads कीर्णं तावत्स्यान्नियतक्षयः and D. reads the whole line यावत्तु क्षीणसंकीर्णं तावत्स्यान्नियतक्षयः. ९. D. inserts तेन after अष्टपणक्रीतस्य. १०. D. reads °पणेन न्यूनं. ११. C. and D. द्विधौतस्य. १२. C. and D. पणद्वयेन. १३. C. and D. त्रिधौतस्य. १४. C. and D. त्रिपणेन. १५. C. and D. do not insert शिष्टं.

पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्भवम् ।

अर्धोऽनुग्रहकृत्कार्यः क्रेतुर्विक्रेतुरेव च' ॥

(या. स्मृ. २. २४०—२५३.)

इति । तुला तोलनदण्डः । प्रस्थादि परिमाणम् । नाणकं मुद्राचिह्नितं द्रैम्मनिष्कादि । एतेषां कूटकृद्देशप्रसिद्धपरि-
माणादन्यथाकृते । न्यूनत्वमाधिक्यं वा द्रम्मादेरव्यवहारिक-
मुद्रितत्वं वा ताम्रादिगर्भत्वं वा करोति । यश्च त्रपुसीसा-
दिरूपैस्तैर्व्यवहरति तावुभौ प्रत्येकमुत्तमसाहसं दण्डनीयौ ।
यः पुनर्नाणकपरीक्षकः सम्यगेव कूटमिति ब्रूते असम्यग्वा
सम्यगिति सोऽप्युत्तमसाहसं दण्डनीयः । यः पुनर्वैद्यः आयु-
र्वेदानभिज्ञ एव जीवनार्थं चिकित्साज्ञोऽहमिति तिर्यङ्मनुष्य-
राजपुरुषेषु चिकित्सां करोति स यथाक्रमं प्रथममध्यमोत्तम-
साहसं दण्डनीयः । योऽप्यनपराधिनं राजाज्ञया विना बध्ना-
ति बद्धं तया विना मुञ्चति व्यवहारार्थमाहूतं अनिर्वृत्तव्यवहारं
चोत्सृजति सोऽपि उत्तमसाहसं दण्डनीयः । योऽपि वणिग्ग्रीहि-
कार्पासादेः पण्यस्याष्टमांशं कूटमानेन कूटतुलया वाऽपहरति

१. B. originally reads क्रेतुरेव स एव च for क्रेतुर्विक्रेतुरेव च. २. B. and C. omit द्रम्म°. ३. C. and D. do not add, °कृत्. ४. B. and C. read रुक्मादे°. ५. C. reads व्यावहारिकमुद्रितत्वं वा ताम्रादिगर्भत्वं वा करोति. ६. B. reads यस्तैर्व्यवहरति कूटैस्तैर्वा व्यवहरति and gives in margin यश्च त्रपुसी-
सादिरूपैस्तैर्व्यवहरति while C. यस्तैर्व्यवहरति कूटैस्तैर्व्यवहरति. ७. B. reads
सम्यक्त्वंकूटकं while C. सः पंचकूटक. ८. B. and C. read चिकित्सित°
for चिकित्सा°. ९. B. and C. read °मनुष्येषु for पुरुषेषु. १०. C. and D.
omit the following योऽप्यनपराधिनं राजाज्ञया विना बध्नाति बद्धं तया विना
मुञ्चति व्यवहारार्थमाहूतं अनिर्वृत्तव्यवहारं चोत्सृजति सोऽपि उत्तमसाहसं दण्डनीय.

मानेन तुलया चापि योऽशमष्टमकं हरेत् ।
 दण्डं स दाप्यो दिशतं वृद्धौ हानौ च कल्पितम् ॥
 भेषजस्नेहलवणगन्धधान्यगुडादिषु ।
 पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दण्डैश्चस्तु षोडश ॥
 मृच्चर्ममणिसूत्रायः काष्ठवल्कलवाससाम् ।
 अजातौ जातिकरणे विक्रेयाष्टगुणो दमः ॥
 समुद्रपरिवर्तं च सारभाण्डं च कृत्रिमम् ।
 आधानं विक्रयं चापि नयतो दण्डकल्पना ॥
 हीने पणे तु पञ्चाशत् पणे तु शतमुच्यते ।
 द्विपणे दिशतो दण्डो मूल्यं वृद्धौ तु वृद्धिमान् ॥
 संभूय कुर्वतामर्घं सबाधं कारुशिलिनाम् ।
 अर्घस्य ऽहासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः ॥
 संभूय वणिजा पण्यमर्घ्येणोपरुन्धताम् ।
 विक्रीणतां च विहितो दण्ड उत्तमसाहसः ॥
 राजनि स्थाप्यते योऽर्घ्यः प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
 क्रयो वा निःसंवस्तस्माद्वणिजां लाभकृत् स्मृतः ॥
 स्वदेशपण्ये तु शतं वणिग्गृह्णीत पञ्चकम् ।
 दशकं परदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥

१ C. substitutes च for स. २. B. reads भेषजं स्नेहलवणं.
 ३. A. B. and C. read दाप्यः for दण्ड्यः. ४. A. and C. substi-
 tute वा for च. ५. A. and text of याज्ञवल्क्य read भिन्ने; the commen-
 tator विज्ञानेश्वर explains भिन्ने न्युने. ६. A. reads द्विपणो for द्विपणे and
 B द्विपणे for the same ७. B. reads मूल^० for मूल्य while A. substitutes
 च for तु and C. reads वृद्धिमान् for वृद्धिमान्. ८. A. reads जानतो and
 C. जानता. ९. C. reads समार्घ्येनोपसध्यताम् १०. B. originally reads
 निःसंवः and C विक्रयः for निःसवः. ११. D. reads परदेश्ये.

राजनि संनिहितेष्वपि सति यस्तेनार्धो निरूप्यते तेनार्धेण क्रयो वा विक्रयो वा कार्यः । निःस्रवः निर्गतः स्रवः अवशेषः । तस्माद्राजनिरूपितादर्धात् यो निःस्रवः स एव वणिजां लाभकारी न पुनः स्वच्छन्दपरिकल्पितादर्धात् । अर्धकरणे विशेषमाह मनुः—

‘पञ्चरात्रे पञ्चरात्रे पक्षे पक्षेऽथवा गते ।

कुर्वीत चैषां प्रत्यक्षमर्धसंस्थापनं नृपः’ ॥

(म. स्मृ. ८. ४०२.)

इति । स्वदेशपण्ये शतपणमूल्ये पञ्चकं लाभार्थं गृह्णीयात् । पारदेश्ये तु दशपणं लाभं गृह्णीयात् यस्य पण्यग्रहणदिवस एव विक्रयः । यः पुनः कालान्तरे विक्रीणीते तस्य कालोत्कर्षवशाद्भाभोत्कर्षः कल्प्यः । देशान्तरादागते पण्ये देशान्तरगमनप्रत्यागमनभाण्डग्रहणशुल्कादिस्थानेषु प्रयुक्तमर्थं परिगणय्य पण्यमूल्येन सह मेलयित्वा यथा शतपणमूल्ये दशपणो लाभः संपद्यते तथा केतृविक्रेत्रोरनुग्रहकार्यार्धो राज्ञा स्थापनीयः ।

इति साहसप्रकरणम् ॥

१. B. reads पंचपक्षे पंचमासे तथा गते. A. and C. read सप्तरात्रे पक्षे मासे तथा गते. and D. सप्तरात्रे पक्षे मासे तथा गते. २. B., and D. read परदेश्ये. ३. B. reads दशपणान् and C. शतपणं.

असौ पणानां द्विशतं दण्डनीयः । अपह्नियमाणद्रव्यस्य पुन-
 र्वृद्धौ हानौ च दण्डस्यापि वृद्धिहानी कल्पनीये । भेषजमौ-
 षधद्रव्यम् । स्नेहो घृतादिः । गन्धद्रव्यमुशीरादि । एतेष्वसारद्रव्यं
 विक्रयार्थं मिश्रयतः षोडशपणो दण्डः । न विद्यते बहुमूल्या
 जातिर्यस्मिन् मृच्चर्मादिके तदजाति तस्मिन् जातिकरणे
 विक्रयार्थं गन्धवर्णरसान्तरसंचारणेन बहुमूल्यजातीयसादृ-
 श्यसंपादने विक्रेयस्यापादितसादृश्यस्य मृच्चर्मादेः पण्य-
 स्याष्टगुणो दण्डः । समुद्रकस्य करण्डकादेः परिवर्तनं
 व्यत्यासः । योऽन्यदेव मुक्तानां पूर्णं करण्डकं दर्शयित्वा अन्य-
 देव स्फटिकानां पूर्णं हस्तलाघवात् समर्पयति यश्च सारभाण्डं
 कस्तूरिकादिकं कृत्रिमं कृत्वा विक्रयमाधि वा नयति तस्यैवं
 दण्डकल्पना । कृत्रिमकस्तूरिकादेर्मूल्यभूते पणे हीने न्यूने
 न्यूनपणमूल्ये इति यावत् । तस्मिन् कृत्रिमे विक्रीते पञ्चा-
 शत्पणो दण्डः । पणमूल्ये तु शतं द्विपणमूल्ये तु द्विशतो
 दण्डः । एवं मूल्यवृद्धौ दण्डवृद्धिरुन्नेया । राजनिरूपितार्घ्यस्य
 हासं वृद्धिं वापि जानन्तो वणिजः मिलित्वा कारुशि-
 ल्पिनां कारूणां रजकादीनां शिल्पिनां चित्रकारादीनां पीडा-
 करं अर्धान्तरं लाभलोभात्कुर्वन्तः पणसहस्रं दण्डनीयाः ।
 ये पुनर्देशान्तरादागतं पण्यं हीनमूल्येन प्रार्थयमाना उपरु-
 न्धन्ति महार्घेण वा विक्रीणते तेषामुत्तमसाहसो दण्डः ।

१. C. and D. omit मिलित्वा. २. B. and C. do not insert कारुशि-
 ल्पिनां. ३. A. and D. read विक्रीणीते for विक्रीणते.

राजनि संनिहितेषु सति यस्तेनार्धो निरूप्यते तेनार्धेण क्रयो वा विक्रयो वा कार्यः । निःस्रवः निर्गतः स्रवः अवशेषः । तस्माद्राजनिरूपितादर्धात् यो निःस्रवः स एव वणिजां लाभकारी न पुनः स्वच्छन्दपरिकल्पितादर्धात् । अर्धकरणे विशेषमाह मनुः—

‘पञ्चरात्रे पञ्चरात्रे पक्षे पक्षेऽथवा गते ।

कुर्वीत चैषां प्रत्यक्षमर्धसंस्थापनं नृपः’ ॥

(म. स्मृ. ८. ४०२.)

इति । स्वदेशपण्ये शतपणमूल्ये पञ्चकं लाभार्थं गृह्णीयात् । परदेश्ये तु दशपणं लाभं गृह्णीयात् यस्य पण्यग्रहणदिवस एव विक्रयः । यः पुनः कालान्तरे विक्रीणीते तस्य कालोत्कर्षवशाद्भाभोत्कर्षः कल्प्यः । देशान्तरादागते पण्ये देशान्तरगमनप्रत्यागमनभाण्डग्रहणशुल्कादिस्थानेषु प्रयुक्तमर्थं परिगणय्य पण्यमूल्येन सह मेलयित्वा यथा शतपणमूल्ये दशपणो लाभः संपद्यते तथा केतुविक्रेत्रोरनुग्रहकार्यार्धो राज्ञा स्थापनीयः ।

इति साहसप्रकरणम् ॥

१. B. reads पञ्चपक्षे पञ्चमासे तथा गते. A. and C. read सप्तरात्रे पक्षे मासे तथा गते. and D. सप्तरात्रे पक्षे मासे तथा गते. २. B., and D. read परदेश्ये. ३. B. reads दशपणान् and C. शतपणं.

अथ स्त्रीसंग्रहणम्.

तस्य त्रैविध्यमाह बृहस्पतिः—

‘पापमूलं संग्रहणं त्रिप्रकारं निबोधेत ।
 बलोपाधिकृते द्वे तु तृतीयमनुरागजम् ॥
 अनिच्छया त्वपकृतं मत्तोन्मत्तकृतं तथा ।
 प्रलये यत्तु रहसि बलात्कारकृतं तु तत् ॥
 छद्मना गृहमानीय दत्त्वा वा मदकारणम् ।
 संयोगः क्रियते यत्तु तदुपाधिकृतं विदुः ॥
 अन्योन्यमेनुरागेण दूतसंप्रेषणेन वा ।
 कृतं रूपार्थलोभेन ज्ञेयं तदनुरागजम्’ ॥

इति । पुनरपि त्रैविध्यमाह स एव—

‘तत्पुनस्त्रिविधं प्रोक्तं प्रथमं मध्यमोत्तमम् ।
 अपाङ्गप्रेक्षणं हास्यं दूतसंप्रेषणं तथा ।
 स्पर्शो भूषणं वस्त्राणां प्रथमः संग्रहः स्मृतः ॥
 प्रेषणं गन्धमाल्यानां धूपमध्वान्नवाससाम् ।

१. C. reads 'निबोधयेते for निबोधेत. २. C. reads बलोपाधि°. B. originally बलोपाधि but corrects बलोपधि. ३. B. originally reads अनिच्छन्त्या यत्क्रियते मत्तोन्मत्तप्रमत्तया । प्रलपन्त्या तु रहसि बलात्कारं तु तस्य तत् । but corrects अनिच्छया त्वपकृते मत्तोन्मत्तप्रमत्तया । प्रलपन्त्या तु रहसि बलात्कारकृतं तु यत् while C. reads अनिच्छया पापकृते मत्तोन्मत्तप्रमत्तया । प्रलपन्त्या तु रहसि बलात्कारकृतं तु यत् । ४. C. reads तदुपाधि°. ५. B. originally reads अन्योन्यचक्षुरागेण and corrects अन्योन्यचक्षुरागेण. C. also substitutes अन्योन्यचक्षुरागेण and reads हत° for वृत. ६. B. originally reads भूपार्थ° and corrects रूपार्थ°. ७. B. originally reads प्रेषणं and substitutes तदा for तथा. ८. C. reads संप्रज्ञां भूषणस्त्रीणां and D. स्पर्शश्च भूषणं स्त्रीणां and substitutes प्रथमं for प्रथमः. ९. D. reads 'भूषण° for मध्वान्न.

‘ माता मातृष्वसा श्वश्रूमातुलानी पितृष्वसा ।
 पितृव्यसखिशिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी स्नुषा ॥
 दुहिताऽचार्यभार्या च सगोत्रा शरणागता ।
 राज्ञी प्रव्रजिता धात्री साध्वी वर्णोत्तमा च या ॥
 आसामन्यतमां गच्छेन् गुरुतल्पग उच्यते ।
 शिश्रस्योत्कर्तनं तस्य नान्यो दण्डो विधीयते ’ ॥

(ना. स्मृ. १२. ७३-७५.)

इति । प्रतिलोभ्येन उत्कृष्टस्त्रीगमने क्षत्रियादेर्वधः । एत-
 द्गुप्ताविषयम् । अन्यत्र धनदण्डः । तथा च मनुः—

‘ उभावपि तु तवैव ब्राह्मण्या गुप्तया सह ।
 विपुतौ गूढवद्वण्ड्यौ दग्धव्यौ वा कटाग्निना ॥
 ब्राह्मणीं यद्यगुप्तां तु गच्छेतां वैश्यपार्थिवौ ।
 वैश्यं पञ्चशतं कुर्यात् क्षत्रियं तु सहस्रिणम् ’ ॥

(म. स्मृ. ८. ३७७, ३७६.)

इति । गूढस्यागुप्तोत्कृष्टस्त्रीगमने लिङ्गच्छेदनसर्वस्वहरणे
 गुप्तागमने तु वधसर्वस्वापहारौ । तथा च स एव—

१. A. reads गत्वा. २. C. D. read तत्र for तस्य. ३. B. C. and D. substitute हि for तु. ४. B. C. read विपुते. ५. B. reads सेवेते and C. सेवेताम् for गच्छेताम् while D. reads सेवेतान्यः पुमान्यदि for गच्छेताम् वैश्यपार्थिवौ, but it does not give any proper sense. ६. D. reads गुप्त° for गुप्ता°.

दर्पाद्वा यदि वा मोहाच्छ्लोघया वा स्वयं वदेत् ।

पूर्वं मयेयं भुक्तेति तच्च संप्रहणं स्मृतम् । ॥

इति । तत्र दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ सजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।

प्रातिलोम्ये वधः पुंसो नार्याः कर्णादिकर्तनम् । ॥

(या. स्मृ. २. २८६.)

इति । चतुर्णामपि वर्णानां बलात्कारेण सजातीयगुप्तपर-
भार्यागमने साक्षीतिपणसहस्रो दण्डः । यदा त्वानुलोम्येन
हीनवर्णगुप्तपरभार्यागमनं तदा मध्यमसाहसो दण्डः । यदा
पुनः सवर्णमगुप्तमानुलोम्येन गुप्तां वा व्रजति तदा मनुना
विशेष उक्तः—

‘ सहस्रं ब्राह्मणो दण्ड्यो गुप्तां त्रिषां बलाद्व्रजन् ।

शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यादिच्छन्त्या सह संगतः ॥

सहस्रं ब्राह्मणो दण्डं दाप्यो गुप्ते तु ते व्रजन् ।

शूद्रायां क्षत्रियविशोः सहस्रं तु भवेद्वधः । ॥

(म. स्मृ. ८. ३७८, ३८३.)

इति । एतद्गुरुसखिभार्यादिव्यतिरिक्तविषयम् । तत्र दण्डा-
न्तरविधानात् । तदाह नारदः—

१. This verse here quoted as मनु's does not appear in any text of मनु but it can be seen in नारद, *vide* (१२, ६९) J. Jolly's edition. २. D. reads लाघवाद्वा. ३. A. reads मयेयं भुक्तपूर्वेति. ४. B. originally reads अजाता° and corrects स्वजाता°, while C. and D. स्वजाता°. ५. C. and D. read आनुलोम्येषु for आनुलोम्ये तु. ६. B. originally inserts but in correction omits गुप्त°, C. also omits. ७. D. reads °सहस्रं for °सहस्रो. ८. A. reads °साहसो वै.

इति शस्त्रग्रहणस्य निषेधात् । यदा तु राज्ञो निवेदने
कालोतिपातशङ्का तदा द्विजातिमात्रस्याऽपि वधाधिका-
रोऽस्त्येव—

‘ शस्त्रं द्विजातिभिर्ग्राह्यं धर्मो यत्रोपरुध्यते ।

नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ’ ।

प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तं मन्युमृच्छति’ ॥

(म. स्मृ. ८. ३४८, ३५१.)

इति । शस्त्रग्रहणाभ्यर्णुज्ञानात् । क्षत्रियवैश्ययोरन्यो-
न्यरूपेभिर्गमने यथाक्रमं सहस्रपञ्चशतपर्णात्मकौ दण्डौ ।
तदाह मनुः—

‘ वैश्यश्चेत्क्षत्रियां गुप्तां वैश्यां वा क्षत्रियो व्रजेत् ।

यो ब्राह्मण्यामगुप्तायां तावुभौ दण्डमर्हतः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. ३८१.)

इति । साधारणस्त्रीगमने दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ अवरुद्धासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।

गम्यास्वपि पुमान् दाप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम्’ ॥

(या. स्मृ. २. २९०.)

इति । उक्तलक्षणा वर्णस्त्रियो दास्यः । ता एव स्वा-
मिना गुश्रूपाहानिव्युदासार्थं गृह एव स्थातव्यमित्येवं पुरु-

१. B. reads कार्याति° for कालाति°. २. B. substitutes °द्य° for °भ्य°. ३. B. and C. read अन्त्यान्यस्याभिर्गमने for अन्योन्यस्याभिर्गमने. ४. B. and C. omit पण. ५. C. reads वैश्यस्तु. ६. B. and D. read °पणकं.

‘ शूद्रो गुप्तमगुप्तं वा द्वैजातं वर्णमोवसन् ।
अगुप्तैकाङ्गसर्वस्वी गुप्तं सर्वेण हीयते ’ ॥

(म. स्मृ. ८. ३७४.)

इति । अत्रैव विषये बृहस्पतिरापि—

‘ सहसा कामयेद्यस्तु धनं तस्याखिलं हरेत् ।
उत्कृत्य लिङ्गवृषणौ भ्रामयेद्द्रुदभेन तु ’ ॥

इति । शूद्रस्येत्यनुवृत्तौ गौतमः—

‘ आर्यहृयेभिगमने लिङ्गोद्धारः सर्वस्वहरणं च ’ ।
(गौ. स्मृ. १२. २.)

इति । नार्याः पुनर्हीनवर्णगर्मने नासादिकर्तनम् । अयं
वधाद्युपदेशो राज्ञः तस्यैव पालनाधिकारात् न द्विजाति-
मात्रस्य ।

‘ ब्राह्मणः परीक्षार्थमपि शस्त्रं नाददीत ’ ।
(आ. ध. सू. १. १०. २९. ६.)

१. B. originally reads °माप्नुयात् but corrects मावसन्. २. B. reads अगुप्तैकाङ्गसर्वस्वे गुप्तौ and gives in margin अगुप्तमङ्गसर्वस्वैर्गुप्तं while C. reads अगुप्तैकाङ्गसर्वस्वं गुप्तौ, and D. substitutes only गुप्तौ for गुप्तं. ३. B. reads °स्त्रियोभि° and C. D. °स्त्रियाभि°. ४. B. and C. read लिङ्गोद्धारसर्वस्व° and all except A. omit च. ५. B. originally reads °ग्रहणे.

* The commentator माधवाचार्य does not say from what text he has quoted this “Sûtra” but मेधातिथि in his commentary on मनुस्मृति says this “Sûtra” is quoted from the text of आपस्तम्ब. (See मनुस्मृति VIII. 348 Commentary). It appears in आपस्तम्ब-धर्मसूत्र but the reading there is quite different परीक्षार्थोपि ब्राह्मण आयुधं नाददीत. मेधातिथि—reads न ब्राह्मणः परीक्षार्थमपि शस्त्रमाददीत. The meaning, however, of these different readings is the same.

‘ अलंकृतां हरन् कन्यामुत्तमं ह्यन्यथाऽधमम् ।
 दण्डं दद्यात्सवर्णासु प्रातिलौम्ये वधः स्मृतः ’ ॥
 सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ’ ।
 (या. स्मृ. २. २८७-२८८.)

इति । अलंकृता विवाहाभिमुखी तां कन्यामपहरन्
 उत्तमसाहसं दण्डनीयः । तदनभिमुखीं सवर्णामपहरन्
 प्रथमसाहसं दण्डनीयः । उत्तमवर्णजां कन्यामपहरतः क्षत्रि-
 यादेर्वध एव । आनुलोम्येन सकामामपहरन् न दण्डभाक्
 भवति । असकामामपहरन् प्रथमसाहसं दण्डनीयः । कन्या-
 दूषणे तु दण्डमाह स एव—

‘ दूषणे तू करच्छेद उत्तमायां वधः स्मृतः ।
 शतं स्त्रीदूषणे दद्याद्वे तु मिथ्याभिशंसने ॥
 पशून् गच्छन् शतं दाप्यो हीनस्त्रीं गां च मध्यमम् ’ ॥
 (या. स्मृ. २. २८८-२८९.)

इति । यद्यकामां कन्या बलात्कारेण नखक्षतादिना
 दूषयति तदा तस्य करच्छेदः । उत्तमाया दूषणे वधः ।
 कन्यायाः यदि कश्चिद्विद्यमानानेवापस्मारराजयक्ष्मादि-

१. A. reads हरेत् for हरन्. २. B. and C. do not insert this line (सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः), but the Commentator माधवा-
 चार्थे gives explanation of this line below. ३. D. reads अलंकृतां विवाहा-
 भिमुखीं कन्यां and omits ताम्. ४. D. omits कन्याम्. ५. D. reads सकामा-
 पहारे तु दण्डो न भवति. ६. C. reads सकामा° for असकामा°, but it gives
 quite contrary meaning. ७. B. and C. omit तु. ८. A. reads हीनां
 स्त्रीम् and D. reads हीनस्वां स्त्री च, while C. reads पशूनां चेच्छतं for
 पशून् गच्छन् शतम्. ९. C. and D. do not insert this portion from
 उत्तमाया दूषणे वधः to मध्यमसाहसं दण्डनीय इत्यर्थः.

षान्तरभोगतो निरुद्धाः अवरुद्धाः । नियतपुरुषपरिग्रहाः-
भुजिष्याः । यदा दास्योऽवरुद्धा भुजिष्या वा भवेयुः तासु
तासु । चशब्दादेऽस्यास्वैरिणीनामपि साधारणस्त्रीणां भुजि-
ष्याणां ग्रहणम् । तासु च सर्वपुरुषसाधारणतया गम्या-
स्वपि गच्छन् पञ्चाशत्पणं दण्डनीयः । परपरिग्रहीतत्वेन
तासां परदारतुल्यत्वात् । एतदेवाभिप्रेत्य नारदोऽपि—

‘स्वैरिण्यब्राह्मणी वेद्या दासी निष्कासिनी च या ।

गम्याः स्युरानुलोम्येन स्त्रियो न प्रतिलोमतः ॥

आस्वेव तु भुजिष्यासु दोषः स्यात्परदारवत् ।

गम्या अपि हि नोपेया यत्ताः परपरिग्रहाः ’ ॥

(ना. स्मृ. १२. ७८—७९.)

इति । निष्कासिनी स्वाम्यनवरुद्धा दासी । अनवरु-
द्धदास्याद्यभिगमने याज्ञवल्क्यः—

‘प्रसह्य दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।

बहूनां यद्यकामाऽसौ चतुर्विंशतिकः पृथक् ’ ॥

(या. स्मृ. २. २९१.)

इति । पुरुषसंभोगजीविकासु दासीषु स्वैरिण्यादिषु च
शुल्कदानमन्तरेण बलात्कारेणाभिगच्छतो दशपणो दण्डः ।
अनिच्छन्तीमेकां गच्छतां बहूनां प्रत्येकं चतुर्विंशतिपणात्मको
दण्डः । कन्याहरणे दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

१. B. and C. do not repeat this word. २. C. reads निष्कासनी.
३. C. adds च after स्युः. ४. B. C. and D. read गम्यास्वपि हि
नोपेया यतस्ताः सपरिग्रहाः. ५. B. reads निष्कासिनी. ६. B. reads
‘दास्यनि’ for ‘दास्याद्यनि’.

अभिगच्छति तदा गोमिथुनं शुल्कं तत्पित्रे दद्यात् । अनि-
च्छति पितरि दण्डरूपेण राज्ञे दद्यात् । सवर्णामकामां
तु गच्छतो वध एव । तदाह मनुः—

‘ उत्तमां सेवमानस्तु जघन्यो वधमर्हति ।
शुल्कं दद्यात्सेवमानः समामिच्छेत्पिता यदि ॥
योष्कामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो वधमर्हति ।
सकामां दूषयंस्तुल्यो न वधं प्राप्नुयान्नरः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. ३६६, ३६४.)

इति । चण्डाल्यादिगमने दण्डमाह स एव—

‘ अन्त्याभिगमने त्वङ्कयः कुबन्धेन प्रवासयेत् ।
शूद्रस्तथाऽङ्कय एव स्यादन्त्यस्यार्यागमे वधः ॥
अयोनी गच्छतो योषां पुरुषं वाऽपि मेहतः ।
चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितासु च ’ ॥

(या. स्मृ. १. २९४, २९३.)

इति । अन्त्या चाण्डाली । तां गच्छन्तं त्रैवर्णिकं प्राय-
श्चित्तानभिमुखं

‘ सहस्रं त्वन्त्यजस्त्रियम् ’ ।

/ (म. स्मृ. ८. ३८५.)

१. B. reads सयाम् and C. सम्यक् for समां. २. B. and C. read दूष-
मानस्तु for दूषयंस्तुल्यो. ३. B. and C. read कुबन्धेन. ४. B. and C.
substitute च for वा. ५. B. reads प्रव्रजितागमे. and C. प्रव्रजिता नरः.

दोषान्प्रकाशयेयमकन्येति दूषयत्यसौ शतं दाप्यः । मिथ्या-
भिज्ञंसने तु पुनरविद्यमानदोषाभिष्कारेण दूषणे द्वेशते दाप-
नीयः । गोव्यतिरिक्तपशुगमने पणशतं दाप्यः । तथा हीनां
स्त्रियमन्त्यावसायिनीं गां च गच्छन् मध्यमसाहसं दण्डनीय
इत्यर्थः । यदा पुनस्तामेव अङ्गुलीप्रक्षेपेण योनिक्षतं कुर्वन्
दूषयति तदा विशेषमाह मनुः—

‘अभिषह्य तु यः कन्यां कुर्याद्वैर्षेण मानवः ।
तस्याशु कर्त्तव्ये अङ्गुल्यौ दण्डं चार्हति षट्शतम् ॥
सकामां दूषयंस्तुल्यो नाङ्गुलिच्छेदमर्हति ।
द्विशतं तु दमं दाप्यः प्रसङ्गविनिवृत्तये ॥
कन्यैव कन्यां यां कुर्यात्तस्याः स्याद्विशतो दमः ।
शुल्कं च द्विगुणं दद्यात् शिफाश्चैवागुयाद्दश ॥
यां तु कन्यां प्रकुर्यात् स्त्री सा सद्यो मौण्ड्यमर्हति ।
अङ्गुल्योरेव वा च्छेदं खरेणोर्द्धहनं तथा ॥

(म. स्मृ. ८. ३६७—७०.)

इति । यदा पुनरुत्कृष्टजातीयां कन्यां सानुरागामकामां
गच्छति तदा तस्य क्षत्रियादेर्वधः । यदा सवर्णां सकामां

१. C. reads कर्त्तव्ये for कर्त्तव्य. २. B. reads वृषयित्वा तु and gives in margin दूषयःस्तुल्यो. ३. A. reads 'सामुयात्' for 'मर्हति. ४. C. substitutes यः for या, B. and C. substitute तू for स्यात् while B. and C. omit the following one line शुल्कं च द्विगुणं दद्यात्शिफाश्चैवागुयाद्दश. ५. B. omits या तु कन्यां प्रकुर्यात्स्त्री सा सद्यो मौण्ड्यमर्हति. ६. D. substitutes च for वा. ७. B. and C. च्छेदः for च्छेद. ८. B. and C. उद्वाहनं for उर्द्धहनं. ९. C. reads कुण्ठ for उत्कृष्ट. १०. C. substitutes सकामां, B. also originally अकामां but corrects सकामां and inserts स after this.

‘अस्वतन्त्राः स्त्रियः कार्याः पुरुषैः स्वैर्दिवानिनाम् ।
 विषयेषु च सज्जन्त्यः संस्थाप्या ह्यात्मनो वशे ॥
 सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः स्त्रियो रक्षया विशेषतः ।
 द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥
 इमं हि सर्ववर्णानां पश्यन्तो धर्ममुत्तमम् ।
 यतन्ते रक्षितुं भार्या भर्तारो दुर्बला अपि ॥
 स्वां प्रसूतिं चैरित्रं च कुलमात्मानमेव च ।
 स्वं च धर्मं प्रयत्नेन जायां रक्षन् हि रक्षति ॥
 न कश्चिद्वोषितः शक्तः प्रसह्य परिरक्षितुम् ।
 एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥
 अर्थस्य संग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत् ।
 शौचे धर्मेऽन्नपक्त्यां च पारिणाह्यस्य चेक्षणे ’ ॥

(म. स्मृ. १. २, ५-७, १०-११.)

इति । स्वैः पुरुषैः भर्तृभिः सर्वदा अस्वतन्त्राः कार्याः ।
 विषये गीतादौ आसक्तास्ततो व्यावर्तनीयाः । अरक्षितास्तु
 दुश्चरितेन भर्तृपितृकुलयोः शोकं कुर्युः । तस्मात्कुलद्वय-
 वृद्ध्यर्थं रक्ष्यास्ताः । यद्यपि प्रसह्यावैरुध्य रक्षितुमशक्या-

१. C. and D. read विषये सज्जमानाश्च; B. also reads the same but in margin विषयेषु च सज्जन्त्यः. २. D. substitutes प्रसूतिं च वित्तं च and B. in margin gives the same; while C. तां प्रसूतिं च वित्तं च. ३. B. and C. read प्रजाश्चैव for प्रयत्नेन; but B. gives margin reading प्रयत्नेन. ४. B. and C. read धर्मेण पक्त्यां for धर्मन्नपक्त्यां. ५. D. reads रक्षणे for चेक्षणे and substitutes पारिणाह्यस्य for पारिणाह्यस्य. ६. B. omits ताः. ७. D. omits अवैरुध्य.

इति । मनुवचनानुसारेण सहस्रं दण्डयित्वा कुत्सितवर्णेन भगाकारेणाङ्कायित्वा स्वराष्ट्रान्निर्वासयेत् । गूढः पुनश्चण्डालीं गच्छन्नङ्क्य एव । अन्त्येज इति पाठे चण्डाल एव भवति । चण्डालस्य तूत्कृष्टजातिस्त्रियाभिगमने वध एव । योषां मुखादावभिगच्छतः पुरुषं वा मुखे मेहतः प्रव्रजितां गच्छतः चतुर्विंशतिपणो दण्डः । वञ्चनया स्त्रीसंग्रहणे दण्डमाह बृहस्पतिः—

‘छद्मनाकारयेद्यस्तु तस्य सर्वहरो दमः ।

अङ्कायित्वा भगाङ्केन पुरान्निर्वासयेत्ततः’ ॥ .

इति ।

इति स्त्रीसंग्रहणम् ।

अथ स्त्रीपुंसयोगाख्यं विवादपदम् ।

तस्य स्वरूपमाह नारदः—

‘विवाहादिविधिः स्त्रीणां यत्र पुंसां च कीर्त्यते ।

स्त्रीपुंसयोगसंज्ञं तद्विवादपदमुच्यते’ ॥

(ना. स्म. १२. १.)

इति । स्त्रीरक्षणमाह मनुः—

१. D. reads 'बधेन'. २. D. reads पुरात् for स्वराष्ट्रात्, while C. substitutes विप्रवासयेत् for निर्वासयेत्. ३. D. reads अन्त्य for अन्त्यज. ४. B. and C. omit 'स्त्रिया' and read 'अन्त्याभिगमे'. ५. D. reads 'संग्रहे' for 'संग्रहणे'. ६. C. and D. do not insert this verse and the following up to नारदः, owing to this the both प्रकरणसु i. e., स्त्रीसंग्रहणम् and स्त्रीपुंसयोगाख्यं are mixed together. ७. A. reads 'नामैतत्' for 'संज्ञत'.

‘स्वच्छन्दगा तु या नारी तस्यास्त्यागो विधीयते’ ।
 इति । यमस्मरणात् । शिष्यगाद्या अपि संत्याज्याः ।
 तथा च वसिष्ठः—

‘चतस्रस्तु परित्याज्याः शिष्यगा गुरुगा तथा ।
 पतिघ्नी तु विशेषेण जुद्धितोपगता तथा’ ॥

(व. स्मृ. २१. १०.)

इति । हारीतोऽपि ।

‘गर्भघ्नी अधमवैर्णा शिष्यसुतगामिनीं पानव्यसनासक्तां
 धनधान्यविक्रयकरीं विवर्जयेत्’ ।

(हा. स्मृ. १३. २१.)

इति । विवर्जनं च व्यवहारपरित्यागः । तथा च वसिष्ठः—
 ‘व्यवाये तीर्थगमने धर्मेभ्यश्च निवर्तते’ ।

(व. स्मृ. २१. ९.)

इति । व्यवायः संभोगः । तीर्थगमनशब्देन स्मार्तं कर्म
 लक्ष्यते । धर्मशब्देन श्रौतम् । चशब्देन संभाषणादिकम् ।
 व्याधितादीनां तु संभोगमात्रस्य त्याग इत्याह देवलः—

‘व्याधितां स्त्रीप्रजां बन्ध्यामुन्मत्तां विगतार्तवाम् ।
 अर्दुष्टां लभते त्यक्तुं तीर्थान्न त्वेव कर्मणः’ ॥

(देवल.)

१. B. reads त्याज्याः for संत्याज्याः. २. B. reads जुद्धितोपगता and gives in margin जुद्धितोपगता. ३. C. and D. read अधमवर्णशिष्य° for अधमवर्णा शिष्य°. ४. D. reads व्यवायतीर्थगमन° and C. व्यवायतीर्थगमन and gives in margin व्यवायतीर्थगमन. ५. A. substitutes तु for च. ६. B. reads अभक्तां.

स्तथाप्यर्थसंग्रहादौ नियोजनेन पुरुषान्तरचिन्तनावसरस्या-
प्रदानेन रक्षेदित्यर्थः । बृहस्पतिरपि—

‘सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यो निवार्या स्त्री स्वबन्धुभिः ।

श्वेश्वादिभिर्गुरुस्त्रीभिः पालनीया दिवानिशम्’ ॥

इति । दोषरहितस्त्रीपरित्यागिनं प्रत्याह नारदः—

‘अनुकूलामवाग्दुष्टां दक्षां साध्वीं प्रजावतीम् ।

त्यजन् भार्यामवस्थाप्यो राज्ञा दण्डेन भूयसा ’ ॥

(ना. स्मृ. १२. ९९.)

इति । दण्डेन स्थापयितुमशक्ये त्वाह याज्ञवल्क्यः—

‘आज्ञासंपादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीम् ।

त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ’ ॥

(या. स्मृ. १. ७६.)

इति । बुध्वा स्त्रियं त्यजेदित्याह नारदः—

‘अन्योन्यं त्यजतोरगोः स्यादन्योन्यविरुद्धयोः ।

स्त्रीपुंसयोर्न चोढाया व्यभिचारादृते स्त्रियाः ’ ॥

(ना. स्मृ. १२. ९०.).

इति । विवाहसंस्काररहितयोर्हीनजातीयस्त्रीपुंसयोर्विरोधे-
नान्योन्यं त्यजतो दोषो नास्ति । विवाहसंस्कृतायास्तु
व्यभिचारादेव त्यागो न विरोधमात्रेण । एतच्च स्वच्छन्द-
व्यभिचारिणीविषयम्—

१. C. reads स्वस्त्रा° for श्वश्र्वा°. २. B. originally reads नारीं and gives marginal reading भार्या ३. B. C. and D. read धर्म for आग-. ४. D. reads °विशुद्धये for °विरुद्धयोः. ५. A. reads निगूढाया. B. तनूदाया for न चोढाया. ६. D. reads अत्यन्त for हीन.

‘ भर्तुः प्रतिनिविशेन या भार्या स्कन्दयेदृतुम् ।

तां ग्राममध्ये विख्याप्य भ्रूणघ्नीं निर्धमेदृहात् ।

(बौ. स्मृ. ४. १-१२-२०.)

अशुश्रूषाकरीं नारीं बन्धकीं पतिहिंसकाम् ।

त्यजन्ति पुरुषाः प्राज्ञाः क्षिप्रमप्रियवादिनीम् ’ ॥

इति । त्यागश्च वैधप्रतिनिधित्वेन कार्यः । तथा च यमः—

‘ स्वच्छन्दव्यभिचारिण्याः विवस्वांस्त्यागमब्रवीत् ।

न वधं न च वैरूप्यं वधं स्त्रीणां विवर्जयेत् ॥

न चैव स्त्रीवधं कुर्यान्न क्षैवाङ्गविकर्तनम् ’ ॥

इति । स्त्रीणां वधं कुर्वन् तासां विवर्जनं कुर्याद्भर्ता न
कर्णज्ञासादिकर्तनमित्यर्थः । अन्ये च स्त्रीपुंघर्मा आचाराध्याये
प्रपञ्चिता इति नात्र प्रपञ्चिताः ।

इति स्त्रीसंग्रहः ।

अथ दायभागारूपं व्यवहारपदं कथ्यते ।

तल्लक्षणं नारदेनोक्तम्—

‘ विभागोऽर्थस्य पैत्र्यस्य पुत्रैर्यत्र प्रकल्प्यते ।

दायभाग इति प्रोक्तं व्यवहारपदं बुधैः ’ ॥

(ना. स्मृ. १३. १.)

१. D. reads °निधेन for °निविशेन. २. B. C. and D. read तु °नये° for निर्धने°. ३. C. and D. read परि° for प्रति°. ४. D. reads अनि-धनेन for बधप्रतिनिधित्वेन. ५. B. originally reads अयं स्त्रीधर्मः for अन्ये च स्त्रीपुंघर्माः । and for the same D. अयं च स्त्रीपुंघर्माः । ६. D. reads तत्र नारदः. ७. C. reads पैत्र्यस्य and D. पित्र्यस्य for पैत्र्यस्य ८. A. reads तद्विवाहपदम्.

इति । तीर्थात्संभोगादित्यर्थः । तथा च नारदः—

‘ वन्ध्यां स्त्रीजननीं निन्ध्यां प्रतिकूलां च सर्वदा ।
कामतो नाभिनन्देत कुर्वन्नेवं न दोषभाक् ॥
अनर्थशीलां सततं तथैवाप्रियवादिनीम् ।
पूर्वाशिनीं च या भर्तुः क्षिप्रं निर्वासयेद्गृहात् ।
स्त्रीं धनभ्रष्टसर्वस्वां गर्भविध्वंसिनीं तथा ॥
भर्तुश्च वैधमिच्छन्तीं स्त्रियं निर्वासयेत्पुरात् ’ ॥

(ना. स्मृ. १२. ९४, ९३, ९२.)

इति । बौधायनोऽपि—

अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे त्यजेत् ।
मृतप्रजां पञ्चदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीम् ।

(बौ. स्मृ. २. २-४-६.)

इति । संभोग इति शेषः—

* after this B. has the following:—

इति । बौधायनोऽपि—

अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे त्यजेत् ।
मृतप्रजां पञ्चदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीम् ॥

इति संभोग इति शेषः

C. inserts only बौधायनोऽपि अप्रजां दशमे वर्षे संभोग इति शेषः while D. omits the whole above portion.

१. D. has mistaken throughout; it takes the last word of the first half of this verse viz: वादिनीम् and mixes it in the second half and composes only one line वादिनीं पूर्वाशिनीं च भर्ता निर्वासयेद्गृहात् । for the whole verse as given; while C. omits only first half of the verse.
२. B. C. and D. read धन° for वध°. ३. B. C. and D. read गृहात्: for पुरात्.

इति । ऊर्ध्वं पितुरिति पितृधनविभागकालः । मातुरूर्ध्व-
मिति मातृधनविभागकालः । ततश्चैतदुक्तं भवति । पितु-
रूर्ध्वं मातरि जीवन्त्यामपि पितृधनविभागः कार्यः । तथा
मातुरूर्ध्वं पितरि जीवितेऽपि मातृधनविभागः कार्य एव ।
अन्यतरधनविभागे उभयोरूर्ध्वकालप्रतीक्षणानुपयोगादिति ।
तदुक्तं संग्रहकारेण—

‘ पितृद्रव्यविभागस्य जीवन्त्यामपि मातरि ।

अस्वतन्त्रतयाऽस्वाम्यं यस्मान्मातुः पतिं विना ॥

मातृद्रव्यविभागोऽपि तथा पितरि जीवति ।

सत्त्वपत्येषु यस्मान्न स्त्रीधनस्य पतिः पतिः ’ ॥

इति । अयमर्थः । पतिमरणे पितृभार्यायाः पत्युपरमात्
पत्युर्धने यस्मात् अस्वातन्त्र्येण न स्वामित्वम् यस्माच्चापत्येषु
विद्यमानेषु भार्याधनस्य भार्यामरणेऽपि पतिर्न स्वामी तस्मा-
त्तयोरन्यतरस्मिन् जीवत्यप्यन्यतरधनविभागो युक्त इति ।
एतेन जीवतोस्तत्तद्रव्यविभागेषु पुत्राणां न स्वातन्त्र्यमित्य-
थादुक्तं भवति । तथा च शङ्खः—

‘ न जीवति पितरि पुत्रा रिक्तं भजेरन् ।

यद्यपि स्यात्पश्चादधिगतं तैः अनर्हा एव पुत्राः ।

अर्थधर्मयोः अस्वातन्त्र्यात् ’ ।

इति । अस्यायमर्थः । यद्यपि जन्मानन्तरमेव पुत्राः पितृ-
धने स्वामित्वं प्रतिपन्नाः तथापि पितरि जीवति तद्धनं न

१. B. and C. omit °धन°. २. D. omits पत्युर्धने यस्मात्. ३. B. reads
तथा for एतेन. ४. D. omits च. ५. D. ते अ°. ६. C. D. omit अयम्.
७. D. reads °धननिमित्तम् and C. न° निमित्तम् for स्वामित्वम्.

इति । दायो नाम यद्वनं स्वामिसंबन्धादेव अन्यस्य स्वं भवति तदुच्यते । स द्विविधः । अप्रतिबन्धः सप्रतिबन्धश्चेति । पितृधनं पितामहधनं वा अप्रतिबन्धो दायः । पुत्रादिधनं तु पित्रादीनां सप्रतिबन्धो दायः । तस्य विभागो दायविभाग इत्युच्यते । अत एव यौगीश्वरः दायशब्देन पितृद्वाराऽऽगतं मातृद्वाराऽऽगतं च द्रव्यमेवोच्यते इति । संग्रहकारश्च—

‘ पितृद्वाराऽऽगतं द्रव्यं मातृद्वाराऽऽगतं च यत् ।

कथितं दायशब्देन तैद्विभागोऽधुनोच्यते ’ ॥

इति । विभागकालमाह मनुः —

‘ ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम् ।

भजेरन् पैतृकं ऋक्यमनीशास्ते हि जीवतोः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १०४.)

* स्वामिनः धनस्वामिनः संबन्धः स्वामिसंबन्धः । स च दायभागप्रकरणोक्तः पुत्रत्वादिरूप एव ग्राह्यः न तु क्रेतृत्वादिः । तेन स्वामिनः सकाशात् क्रीतं धनं न दायः ।

† अत्र विज्ञानेश्वरः । पितृव्यभ्रात्रादीनां तु पुत्राभावे स्वाम्यभावे च स्वं भवतीति पुत्रसद्भावः स्वामिसद्भावश्च प्रतिबन्धस्तदभावे पितृव्यत्वेन भ्रातृत्वेन च स्वं भवतीति सप्रतिबन्धो दायः । एवं तत्पुत्रादिष्वप्यूहनीयः ।

§ विभागो नाम द्रव्यसमुदायविषयाणामनेकस्वाम्यानां तदेकदेशेषु द्रव्यस्य व्यवस्थापनम् ।

१. C. and D. omit यौगीश्वरः. २. B. originally substitutes वा for च. ३. D. reads तस्य भागो. ४. B. reads originally तथा and gives in margin as सह. C. and D. read सह for समम्.

इति गौतमवचनादवगम्यते । अप्रतिबन्धो दायो ऋकथं
न सप्रतिबन्धो दायः । संविभागः सप्रतिबन्धो दायः ।
अनन्यपूर्वस्य जलतृणकाष्ठादेः स्वीकारः परिग्रहः । निध्या-
दिप्राप्तिरधिगमः । एतेषु निमित्तेषु सत्सु स्वामी भवति ।
ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहादिना यल्लब्धं तदधिकमसाधारणम् ।
क्षत्रियस्य विजयदण्डादिलब्धं यत्तदसाधारणम् । वैश्यस्य
कृषिगोरक्षादिलब्धं निर्विष्टं तदसाधारणम् । शूद्रस्य द्विज-
शुश्रूषादिना भूतिरूपेण यल्लब्धं तदसाधारणम् । एवमनुलोम-
प्रतिलोमजानां स्वस्वविहिताश्वसारथ्यादिना यल्लब्धं तदधिक-
मित्यर्थः । अत्रैव संग्रहकारो न्यायमाह—

‘वर्तते यस्य यद्धस्ते तस्य स्वामी स एव तु’ ।

अन्यस्वमन्यहस्तेषु चौर्याद्यैः किं न वर्तते ।

इति । अन्यस्वस्यान्यहस्ते स्थितस्य दर्शनेन तस्यैव स्वा-
मित्वापत्तेः । अतः शास्त्रैकसमधिगम्यं स्वत्वत्वम् । किंच यदि
यस्यान्तिके यद्धनं दृष्टं तस्य स एव स्वामी तर्हि अस्य स्वमने-
नापहतं इति न ब्रूयात् । यस्यैवान्तिके दृष्टं तस्य स्वामित्वात् ।
स्वत्वस्य लौकिकत्वे—

१. B. and C. omit न सप्रतिबन्धो दायः. २. C. reads अन्य° for अन-
न्य°. ३. C. reads पितृगृह for परिग्रहः. ४. B. and C. omit यत् तत्.
५. B. originally reads निहतेतसूताद्यम्° while C. omits °अश्व°. ६. D.
substitutes तत्रैव for अत्रैव, while C. reads ग्रन्थकारो for संग्रहकारो.
७. D. substitutes न for तु. ८. C. D. omit this line अन्यस्वमन्य-
हस्तेषु चौर्याद्यैः किंच वर्तते. ९. B. omits अन्यस्वस्यान्यहस्ते स्थितस्य दर्शनेन
तस्यैव स्वामित्वापत्तेः. १०. C. reads तस्मात्शास्त्रत एव स्वत्वं स्यात् स्वाम्यगानु-
हपयति अयमर्थः । यस्यहस्ते for अतः शास्त्रैकसमधिगम्यं स्वत्वत्वम् । किंच
यदि यस्यान्तिके.

विभजेरन् । यतो धर्मार्थयोरस्वातन्त्र्याद्विभागकरणेऽनर्हाः ।
अर्थस्वातन्त्र्यम् नाम तदादानप्रदानयोरस्वातन्त्र्यम्—इति ।
तदोह हारीतः—

‘जीवति पितरि पुत्राणां अर्थादानविसर्गाक्षेपेष्व-
स्वातन्त्र्यम्’ ।

(हा. स्मृ. १७. २१.)

इति । अर्थादानमर्थोपभोगः । विसर्गो व्ययः । आक्षेपो
भृत्यादेः शिक्षार्थमाधिक्षेपादिः । धर्मास्वातन्त्र्यं पृथगिष्टापूर्ता-
दावप्रवृत्तिः । यत्तु देवलेनोक्तम्—

‘पितर्युपरते पुत्रा विभजेरन् पितुर्धनम् ।

अस्वाम्यं हि भवेत्तेषां निर्दोषे पितरि स्थिते’ ॥

इति । तदप्यस्वातन्त्र्यप्रतिपादनपरम् । पितृधने पुत्राणां
जन्मना स्वाम्यस्य लोकसिद्धत्वात् । ननु शास्त्रैकसमाधि-
गम्यस्य स्वत्वस्य कथं लोकसिद्धता । शास्त्रसिद्धत्वं च—

‘स्वामी रिक्तकयसंविभागपरिग्रहाधिगमेषु ।

ब्राह्मणस्याधिकं लब्धम् ।

क्षत्रियस्य विजितम् ।

निर्विष्टं वैश्यशूद्रयोः’ ।

(गौ. स्मृ. १०. ३९-४२.)

१. B C read अस्वातन्त्र्यम् for अर्थास्वातन्त्र्यम्. २. D. reads तथा च
for तदाह. ३. C. reads अर्थदान for अर्थादान. ४. B. reads धनम् for
अधिक्षेपादि. ५. C. D. read तत्र for पुत्रा. ६. C. reads विशेषे
for निर्दोषे.

इति अदत्तादायिनः सकाशाद्याजनादिना द्रव्यमर्ज-
यितुर्दण्डविधानमनुपपन्नमिति । तदप्यसत् । प्रतिग्रहादि-
नियतोपायकस्यैव स्वत्वस्य लौकिकत्वात् नियमातिक्रमेण
द्रव्यमर्जयतो दण्डविधानमुपपद्यते । एवं

‘तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति’ इति प्रायश्चित्तविधानमपि ।
एवं च स्वत्वस्य लौकिकत्वे असत्प्रतिग्रहादिलब्धं धनं
तत्पुत्रादीनां दायत्वेन स्वमिति विभाज्यम् । न तेषां
दोषसंबन्धश्च ।

‘सप्त वित्तागमा धर्म्या दायो लाभः क्रयो जयः ।

प्रयोगः कर्मयोगश्च सत्प्रतिग्रह एव च ’ ॥

(म. स्मृ. १०. ११५.)

इति । मनुस्मरणात्—

इदमत्र चिन्तनीयम् । विभागात्स्वं स्वस्य वा विभागः ।

इति । अत्रायं पूर्वपक्षः । विभागात्स्वं जन्मनैव स्वत्वे
उत्पन्नमात्रस्य पुत्रस्याऽपि स्वं साधारणमिति , द्रव्यसाध्येष्वा-
धानादिषु पितुरधिकारविधिर्न स्यात् । किंच ।

‘भर्त्रा प्रीतेन यद्वत्तं स्त्रियै तस्मिन्मृतेऽपि तत् ।

सौ यथाकाममश्नीयाद्वाद्वा स्थावरादृते ’ ॥

इति । प्रीतिदानवचनमप्यनुपपन्नं स्यात् । यदपि—

† The Commentator in the next paragraph says, this verse is
quoted from विष्णुस्मृति but in the printed edition of Dr. J. Jolly
of विष्णुस्मृति it does not appear anywhere.

१. B. reads स्वत्वं स्वस्य सती वा for स्वं स्वस्य वा ; while C. स्वत्तस्य स्वस्य
वा for the same. २. C. reads सावमाकाशमदनीयात् यावद्वा—but it seems
to be a mistake. ३. C. omits वचनम्.

‘ योऽदत्तादायिनो हस्ताद्धिप्सेत ब्राह्मणो धनम् ।
याजनाध्यापनेनापि यथा स्तेनस्तथैव सः ’ ॥

(म. स्मृ. ८. ३४०.)

इति । याजनादिना अदत्तादायिनः सकाशाद्व्यमर्ज-
यतो दण्डविधानमनुपपन्नं स्यात् । तस्माच्छास्त्रैकसमधिगम्य
स्वत्वम् । इति

मैवम् । लौकिकमेव स्वत्वं लौकिकार्थक्रियासाधनत्वात् ।
ब्रह्मादिवत् । आहवनीयादीनां वैदिकादीनामपि लौकिकपा-
कादिसाधनत्वमस्तीत्यनैकान्तिको हेतुः—इति चेत् । न ।
न हि तेषामाहवनीयादिरूपेण पाकादिसाधनत्वं किं तर्हि
लौकिकाभ्यादिरूपेणेत्यस्ति वैषम्यम् । किंच पामराणामपि
स्वत्वव्यवहारदर्शनात् स्वत्वस्य लौकिकत्वमवगम्यते ।

यत्तु गौतमवचनम् ।

‘ स्वामी रिक्थक्रयसंविभागेषु ’

(गौ. स्मृ. १०. ३९.)

इत्याद्यनुपपन्नमित्युक्तम् । तन्न । प्रतिग्रहाद्युपायकस्य
स्वत्वस्य लौकिकत्वे स्थिते ब्राह्मणादीनां प्रतिग्रहाद्युपाय-
नियमार्थत्वात् शास्त्रस्य । यदप्युक्तमन्यस्य स्वमन्येनाप-
हृतम्—इति न ब्रूयादिति । तदसत् । स्वत्वहेतुभूतक्रयादि-
सदहोत् स्वत्वसंदेहोपपत्तेः । यदपि चोक्तं । ‘ योऽदत्ता-
दायिनः ’ —

प्रीतिदानं पितुरधिकारोपपत्तेः । स्थावरादौ तु स्वार्जितेऽपि
पुत्रादिपारतन्त्र्यमेव—

‘ स्थावरं द्विपदं चैव यद्यपि स्वयमर्जितम् ।
असंभूय सुतान् सर्वान्न दानं न च विक्रयः ॥
ये जाता येऽप्यजाताश्च ये च गर्भे व्यवस्थिताः ।
वृत्तिं च तेषु भिकाङ्क्षन्ति न दानं न च विक्रयः ’ ॥

इत्यादिवचनात् । आपदादौ तु स्वातन्त्र्यमस्येव—

‘ एकोऽपि स्थावरे कुर्याद्दानाधमनविक्रयम् ।
आपत्काले कुटुम्बार्थं धर्मार्थेषु विशेषतः ’ ॥

इति । स्मरणात् । तस्मात्सुष्टूक्तं जन्मनैव स्वत्वमिति ।
प्रकृतमनुसरामः । अपरमपि विभागकालमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ विभागं चेत्पिता कुर्यादिच्छया विभजेत्सुतान् ।
ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्वं वा स्युः समांशिनः ’ ॥

(या. स्मृ. २. ११४.)

इति । यदा पिता विभागं कर्तुमिच्छति तदा पुत्रानात्मनः
सकाशादिच्छया विभजेत् । इच्छया विभागप्रकारः ज्येष्ठं
वा श्रेष्ठभागेनेति । श्रेष्ठभागः सोद्धारविभागः । उद्धारप्रकारः
स्मृत्यन्तरे दर्शितः—

१. B. originally reads धर्मार्थेषु but in margin धर्मार्थे च and C. reads the same. २. B. and C. omit स्मरणात्. ३. B. substitutes साधू° for सुष्टू°. ४. B. C. do not insert श्रेष्ठभागः सोद्धारविभागः.

‘ मणिमुक्ताप्रवालानां सर्वस्यैव पिता प्रभुः ।
 स्थावरस्य तु सर्वस्य न पिता न पितामहः ॥
 पितृप्रसादाद्भुज्यन्ते वस्त्राण्याभरणानि च ।
 स्थावरं तु न भुज्येत प्रसादे सति पैतृके ’ ॥

इति । तत्पितामहोपात्तस्थावरविषयम् । तस्मात्स्वामिना-
 शादिभागाद्वा स्वत्वं न जन्मनैव ।

राद्धान्तस्तु । जन्मनैव स्वत्वं लोके प्रसिद्धम् । वि-
 भागशब्दश्च बहुस्वामिकधनविषये लोके प्रसिद्धो नान्यदीय-
 धनविषयो न प्रहीणविषयः । किंच ।

‘ उत्पत्त्यैवार्थं स्वामित्वाल्लभेतेत्याचार्याः ’—

इति गौतमवचनाज्जन्मनैव स्वत्वमवगम्यते ।

यदुक्तम् मणिमुक्ताप्रवालानां—इत्यादिवचनं पिता-
 महोपात्तस्थावरविषयमिति । तदयुक्तम् । न पिता न पिता-
 मह इति वचनात् पितामहस्य हि स्वार्जितमपि धनं पुत्रपौ-
 त्रयोः सतोरदेयमिति वचनम् जन्मना स्वत्वं गमयतीति ।

यदप्युक्तम् । अर्थसाध्येष्वाधानादिषु पितुरनधिकार
 इति । तदयुक्तम् । वचनादेवाधिकारावगमात् । यदपि चोक्तं
 जन्मनैव स्वत्वे भर्त्रा प्रीतेन यद्वत्तमित्यादि विष्णुवचनं नोप-
 पद्यते । इति । तदप्युक्तम् । साधारण्येऽपि द्रव्यस्य वचनादेव

१. B. and C. omit लोके and read द्विगुणः प्रसिद्धो. २. This
 सूत्र does not appear in the printed edition of A. F. Stenzler of the
 गौतमधर्मशास्त्र.

इति । शङ्खोऽपि—

‘अकामे पितरि ऋक्थविभागो वृद्धे विपरीत-
चेतसि दीर्घरोगिणि च’ ॥

इति । अस्यार्थः । अकामे विभागमनिच्छति पितरि अति-
वृद्धे विपरीतेचेतसि अप्रकृतिस्ये दीर्घरोगिणि अचिकित्स्यरो-
गग्रस्ते च पुत्राणामिच्छयैव विभागो भवतीत्यर्थः । दीर्घ-
रोगग्रहणमतिकुपितादेरुपलक्षणम् । अत एव नारदः—

‘व्याधितः कुपितश्चैव विषयासक्तमानसः ।

अन्यथाशास्त्रकारी च न विभागे पिता प्रभुः’ ॥

(ना. स्मृ. १३. १६.)

इति । पित्रा समविभागकरणे विशेषमाह याज्ञवल्क्यः—

‘यदि कुर्यात्समानंशान् पत्न्यः कार्याः समांशिकाः ।

न दत्तं स्त्रीधने यासां भर्त्रा वा श्वशुरेण वा’ ॥

(या. स्मृ. २. ११५.)

इति । यदि स्वेच्छया पिता पुत्रान् समभागिनः करोति
तदा अदत्तस्त्रीधनाः पत्न्योऽपि पुत्रसमांशभाजः कार्याः ।
दत्ते तु स्त्रीधने—

‘दत्ते त्वर्धं प्रकल्पयेत्’ ।

(या. स्मृ. २. १४८.)

¶ पूर्वोक्तात् कालत्रयादन्योऽयं चतुर्थो विभागकालः ।

१. D. reads विपरीते चेतसि, for विपरीतचेतसि. २. C. and D. read विपरीतेऽप्रकृतिस्ये, while B. originally reads विपरीते अप्रकृतिस्ये चेतसि.
३. C. D. omit चेतसि. ४. D. reads अन्यथा° for अन्यथा°. ५. A. reads स्वर्धोऽहारिणीम् while the text of याज्ञवल्क्य reads त्वर्धं प्रकीर्तितम्.
62

‘ ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्वरम् ।

ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात्तुरीयं तु यवयिसः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. ११. २.)

इति । अथवा । सर्वे ज्येष्ठादयः पुत्राः समांशभाजः कार्याः स्युः । अथ च विषमो भागः स्वार्जितद्रव्यविषयः । क्रमागते तु सर्वेषामपि समस्वाम्यात् समांशः स्यात् । पितुरिच्छया विषमविभागस्यायुक्तत्वात् । नारदोऽपि कालान्तरमाह—

‘ अत ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा विभजेयुर्धनं समम् ।

मातुर्निवृत्ते रजसि प्रत्तासु भगिनीषु च ॥

निवृत्ते वाऽपि रमणे पितर्युपरतस्पृहे ’ ॥.

(ना. स्मृ. १३. २-३.)

* अयमर्थः । ज्येष्ठस्याविभक्तसाधारणधनादुद्धृत्य विंशतितमो भागः सर्वद्रव्येभ्यश्च यच्छ्रेष्ठं तद्वातव्यम् । मध्यमस्य चत्वारिंशत्तमो भागो देयः । कनिष्ठस्य पुनरशीतितमो भागो दातव्यः । अवशिष्टं धनं समं कृत्वा विभजनीयम् ।

§ अत्रायं प्रयोगः । विभागस्य त्रयः कालाः । तत्र यदा पितुर्विभागे-च्छा स तावदेकः कालः । अपरोऽपि जीवत्यपि पितरि द्रव्यनिःस्पृहे निवृत्तरमणे मातरि च निवृत्तरजस्कायाम् पितुरनिच्छायामपि पुत्रे-च्छयैव विभागो भवति । एष द्वितीयः कालः । पितरि जीवत्यपि विभागं कर्तुमिच्छति चेत् विभागो भवति । एष तृतीयः कालः ।

† The commentator माधवाचार्य does not mention particular name of the text from which this verse is quoted, but it appears in मनु.

१. A. reads ज्येष्ठस्य समुद्धृतम् for ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः. २. A. substitutes तृतीयम् for तुरीयम्. ३. B. omits सर्वे. ४. C. and D. do not insert कार्याः स्युः. ५. A. reads क्रमागतेऽपि and B. क्रमागते तु, while C. क्रमाग्ये तु. ६. D. omits समस्वाम्यात् while B. and C. omit समांशः स्यात्. ७. A. reads पितर्यूर्ध्वगते for अत ऊर्ध्वं पितुः. ८. A. substitutes विभजेरन् and क्रमात् for विभजेयु and समम् respectively.

‘ विभजेयुः सुताः पित्रोरूर्ध्वमृक्यमृणं समम् ’ ।

(या. स्मृ. २. ११७.)

इति । ननु पित्रोरूर्ध्वं विभागेऽपि विषमविभागो मनुना दर्शितः—

‘ ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च ’

(म. स्मृ. ९. १०४.)

इत्युपक्रम्य—

‘ ज्येष्ठ एव तु गृह्णीयात् पित्र्यं धनमशेषतः ।

शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरं तथा ॥

ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्वरम् ।

ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात्तुरीयं तु यवीयसः ’ ॥

इति । तथा—

‘ उद्दारेऽग्रेऽदृते तेषामियं स्यादंशकल्पना ।

एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः पुत्रोऽर्धं ततोऽनुजः ।

अंशमंशं यवीयांस इति धर्मो व्यवस्थितः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १०६, ११२, ११६-११७.)

इति । गौतमोऽपि ।

‘ विंशतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनमुभयतोदबुक्तो

रथो गोवृषः ।

अस्यार्थः । एकाधिकमंशं द्वावंशाविति यावज्ज्येष्ठपुत्रो गृह्णीयात् । अधिकमर्धं यत्रांशे सार्धमंशं ज्येष्ठादनन्तरजातो गृह्णीयात् । कनिष्ठाः पुनरेकैकमंशं गृह्णीयुरिति व्यवस्थितो धर्मः । इदं तु ज्येष्ठतदनुजयोर्विद्यादिगुणवत्त्वापेक्षया कनिष्ठानां च निर्गुणवत्त्वे बोद्धव्यम् । ज्येष्ठतदनुजयो-
रधिकदानदर्शनात् ।

इति । पुत्रांशादधीशभाजो भवन्ति । पितुरूर्ध्वं धर्मविवृ-
द्धार्थं विभागः कर्तव्य इत्याह प्रजापतिः—

‘ एवं सह वसेयुर्वा पृथग्वा धर्मकाम्यया ।

पृथग्विवर्धते धर्मस्तस्माद्भूम्या पृथक्क्रिया ’ ।

(म. स्मृ. १. १११.)

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ एकपाकेन वसतां पितृदेवद्विजार्चनम् ।

एकं भवेद्विभक्तानां तदेव स्याद् गृहे गृहे ’ ॥

इति । पित्रोरूर्ध्वं विभागे प्रकारनियममाह याज्ञवल्क्यः—

‡ इदं असंगतमिव प्रतिभाति यतः भगवेता योगीश्वरेण अधि-
विज्ञस्त्रिविषयोऽयं निर्णयः कृतः । तथा च ।

अधिविज्ञस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।

न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्थं प्रकीर्तितम् ॥

(या. स्मृ. २. ४८.)

इति । व्याख्यातं चैतत् विज्ञानेश्वरेण । यथा—

“ यस्या उपरि विवाहः साधिविज्ञा सा चासौ स्त्री चेत्याधिवि-
ज्ञस्त्री तस्यै अधिविज्ञस्त्रियै आधिवेदनिकं आधिवेदननिमित्तं धनं समं
यावदधिवेदनार्थं व्ययोकृतं तावद्दद्यात् । यस्यै इवशुरेण भर्त्रा वा
स्त्रीधनं न दत्तम् । दत्ते पुनः स्त्रीधने आधिवेदनिकद्रव्यस्यार्थं दद्यात् ।
अर्धशब्दश्चात्र समविभागवचनो न भवति । अतश्च यावता तत्पूर्वदत्त-
माधिवेदनिकसमं भवति तावद्दद्यादित्यर्थः ” ।

अतः ‘ दत्ते त्वर्थं प्रकल्पयेत् ’ इति नियमः ‘ आधिवेदनिकसम-
त्वार्थः न तु पुत्रांशन्यूनत्वार्थः ।

१. This verse does not appear in प्रजापतिः, but occurs in मनु.
२. C. omits ‘नियम’.

इति । जीवद्विभागेऽपि विषमविभागो नारदेनोक्तः—

‘पितैव वा स्वयं पुत्रान् विभजेद्वयसि स्थितः ।

ज्येष्ठं श्रेष्ठविभागेन यथा वास्य मतिर्भवेत् ॥

पित्रैव तु विभक्ता ये समन्यूनाधिकैर्धनैः ।

तेषां स एव धर्मः स्यात्सर्वस्य हि पिता प्रभुः* ।

† द्वावंशौ प्रतिपद्येत विभजन्नात्मनः पिता † ॥

(ना. स्मृ. १३. ४, १५, १२.)

§ अत्र जीमूतवाहनः—

ज्येष्ठस्य श्रेष्ठभागमभिदाय पुनर्यथा वास्य मतिर्भवेदित्यनेन यादृशे न्यूनाधिकविभागे पितुः पूर्वोक्तकारणात्कर्तव्यमतिर्भवेदिति पृथग-
भिधानात् श्रेष्ठभागादन्य एवायं न्यूनाधिकविभागः प्रतीयते ॥

* एतद्वचनम् अग्रे उक्तं ‘समन्यूनाधिका भागाः’ इत्यादि बृहस्पति-
वचनं च—पुत्राविनिर्मोकेण पित्रर्जितपरं भ्रातृणामिति मनुवचनं च सर्व-
पुत्रसहकारेण पित्रर्जितधनविषयकमतो न विरोध इति चण्डेश्वरा-
दीनां मतम् ॥ पुत्राणां विभागप्रार्थनस्थले एव मनुवचनं नेयं पितुः
स्वेच्छास्थल एव बृहस्पतिवचनमिति जीमूतवाहनादीनां मतम् । नारदः ।
पित्रैव तु....॥ इति नारदवचनम् ॥ न्यूनाधिकविभक्तानां धर्मः
पितृकृतः स्मृत इति याज्ञवल्क्यवचनं च बृहस्पतिवचनसमान-
विषयकमेव मन्तव्यम् ॥

† अत्र केचित्तु परस्परतुल्यगुणयोगि किञ्चिद्गुणगुणकनिष्ठभ्रातृस-
मुदायस्यात्यल्पधनविभागविषयकमिदमेकद्रव्यरूपोद्धारदानासामर्थ्यात् ।
उत्कृष्टभागदानेनैव तत्संबन्धनं निर्गुणत्वेन न्यूनत्वाच्च निकृष्टभागदानं
कनिष्ठायेत्याहुः । चण्डेश्वरस्तु अधिकोऽंशः विभागे योऽंशो लभ्यते

१. B. reads ज्येष्ठ° for श्रेष्ठ while A. reads वा श्रेष्ठभागेन for
श्रेष्ठविभागेन. २. B. C. read स्वमति. for °स्यमतिः. ३. D. reads धर्म्यः
for धर्मः.

काणः खोडः कूटः वण्डो मध्यमस्यानेकश्चेत् ।

अविधान्यायसी गृहमनोयुक्तं चतुष्पदां

चैकैकं यवीयसः ।

समं चेतरेत् सर्वम् ।

(गौ. स्मृ. २८. ५-८.)

इति । अयमर्थः । सर्वस्मात् पितृधनादिंशतितमो भागो ज्येष्ठस्य । मिथुनं गोमिथुनं प्रसिद्धम् । उभयतोदतोश्चाश्व-
तरगर्दभाः तेषां यथासंभवं अन्यतराभ्यां युक्तो रथः ।
खोडो वृद्धः । कूटः शृङ्गविकलः । वण्डो विलोपितबालधिः ।
अविशेषितत्वाद्वाश्वादीनां यथासंभवं अन्यतरस्योद्धारः
कर्तव्यो मध्यमस्य । यवीयसस्तु धान्यं व्रीह्यादि अयो लोहम् ।
अनोयुक्तं शकटयुक्तम् । चतुष्पदां गवादीनामेकैकं पृथक्
पृथगेवानुपूर्व्येण यवीयस उद्धारः ।

बृहस्पतिरपि—

‘ जन्मविद्यागुणैर्ज्येष्ठो वंशं दायादमाप्नुयात् ’ ।

इति । कात्यायनोऽपि—

‘ यथा यथा विभागासं धनं यागार्थंतामियात् ।

तथा तथा त्रिधातव्यं विद्वद्भिर्भागौरवम् ’ ॥

१. B. originally reads चौरः and in margin as खोरः while A. reads काणखोरकूटवण्डः and B. and C. substitute वण्डो for वण्डो.
२. B. and C. read अनेकाश्चेत्. ३. B. reads originally अविधान्या° and gives in margin अहविधान्या°. ४. D. reads इतरतः while the text (Printed edition of A. F. Stenzler) reads समधेतरत्सर्वम्. ५. B. here also reads originally as चौरः and in margin खोरः, C. also reads खोरो for the same. ६. Here also B. reads शण्डो and C. शण्डो.
७. B. C. and D. omit एव. ८. D. reads गुणश्रेष्ठो. ९. C. reads विभागा-
स्तं and D. reads विभागोत्थधनं.

इति । आपस्तम्बोऽपि—

‘जीवेन् पुत्रेभ्यो दायं विभजेत्समम्’ ।

(आ. स्मृ. २. ६. १४. १.)

इति । स्वमतमुपन्यस्य—

‘ज्येष्ठो दायद इत्येके’ ।

(आ. स्मृ. २. ६. १४. ६.)

इत्येकीयमतेन कृत्स्नधनग्रहणं ज्येष्ठस्योपन्यस्य—

‘देशविशेषे सुवर्णं कृष्णा गावः कृष्णं भौमं ज्येष्ठस्य ।

रथः पितुः पैरीभाण्डं च गृहे ।

अलंकारो भार्याया ज्ञातिधनं चेत्येके’ ।

(आ. स्मृ. २. ६. १४. ७-९.)

इत्येकीयमतेनैवोद्धारविभागं दर्शयित्वा—

‘तच्छास्त्रविप्रतिषिद्धम्’ ।

(आ. स्मृ. २. ६. १४. १०.)

इति निराकृतवान् । तं च शास्त्रप्रतिषेधं स्वयमेव दर्शितवान्—

‘मनुः पुत्रेभ्यो दायं व्यभजदित्यविशेषेण श्रूयते’ ।

(आ. स्मृ. २. ६. १४. ११.)

१. D. adds एव after जीवन्. २. B. and C. omit ‘ज्येष्ठो दायद इत्येके’ इत्येकीयमतेन कृत्स्नधनग्रहणं ज्येष्ठस्योपन्यस्य. ३. Except A. all read as परि° for परी°. ४. D. intermixes both sūtras and reads as गृहालंकारो. ५. A. reads शालै° for शास्त्र° and D. शास्त्रप्रति° for शास्त्रविप्रति°. B. C. read आपस्तम्बोऽपि. ६. B. C. read निराकृतम्. ७. B. C. omit तं च शास्त्रप्रतिषेधं स्वयमेव दर्शितवान्.

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ समन्यूनाधिका भागाः पित्रा येषां प्रकल्पिताः ।

तथैव ते पालनीया विनेयास्ते स्युरन्यथा ’ ॥

इति । तस्माज्जीवद्विभागे ‘अजीवद्विभागे’ च विषमवि-
भागोऽस्तीति कथं सुताः सममेव विभजेरन्निति नियम्यते ।
मैवम् । सत्यं शास्त्रतो विषमविभागोऽस्ति तथापि लोक-
विद्विष्टत्वादनृबन्ध्यादिवत् नानुष्ठीयते । उक्तं च संग्रहकारेण—

‘ यथा नियोगधर्मोऽयं नानुबन्ध्यावधोऽपि वा ।

तथोद्धारविभागोऽपि नैव संप्रति वर्तते ’ ॥

तस्मादन्यः ज्येष्ठत्वनिबन्धनं देयः । कनिष्ठायावर इति तन्न्यूनः
तत्पादोनस्तदर्थं तत्पादो वा । इदं च कनिष्ठस्य गुणवत्त्वे गुणं
विविच्यैव देयमित्यभिप्रेति । शेषा मध्यमा निर्गुणाः समांशभागाः ।
समांशं गुणादिनिबन्धनाधिक्यरहितेऽंशे भागः भजनं स्वामित्वं येषाम् ।
अप्रदत्ता भगिनी अंशभागिनी न तु समांशभागिनी तस्याः समांशित्वनि-
षेधस्य वक्ष्यमाणत्वात् । यद्वा समांशभागिनी आधिक्यरहितभागस्वा-
मिनी यथा । समस्तत्र विभागः स्यादिति स चांशो वक्ष्यमाणश्चतुर्थभागः
प्रकाशकारेण तु कनिष्ठायावर इति स्थाने श्रेष्ठाय, च वर इति पठितं
व्याख्यातं च प्रथमोत्पन्नस्यांशद्वयं श्रेष्ठः कुटुम्बकर्मण्युपयुक्तः तस्य वरं
श्रेष्ठं किञ्चिद्देयमिति । औरसेषु यदुक्तं क्षेत्रजेऽपि एष व्यवहारः अति-
देय इत्याह । क्षेत्रजेऽपि । धर्मतो जातेषु क्षेत्रजेषु तद्दौरेसपुत्रवत् ।
तथा च या या व्यवस्था औरसपुत्रे उक्ता ज्येष्ठादांशविषयेषु क्षेत्रजे-
ऽपि सति संभवे तास्ता ग्राह्या इति भावः ।

१. B. reads ते तथान्यथा and C. स्युरन्यथा. २. C. and D. omit अजीवद्विभागे and read जीवद्विभागेन च. ३. C. reads ‘विभागे सति for ‘विभागोऽस्तीति. ४. C. reads अनुबन्ध्यादिवत्. ५. B. reads नियोगो धर्मो नो for नियोगधर्मोऽयम्. ६. D. reads ‘बन्ध्या’ for ‘बन्ध्या’.

‘ स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानां च ’ ।

(गौ. स्मृ. २८. २४).

इति । ऊढाऽनूढदुहितृसमवाये मातृधनमनूढानामेव । ऊढा-
स्वपि सधननिर्धनदुहितृसमवाये निर्धनानामेवेत्यर्थः । पैता-
महे पौत्राणां विभागे विशेषमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ अनेकपितृकाणां तु पितृतो भागेकल्पना ’ ।

(या. स्मृ. २. १२०).

इति । यदा पितृतः अविभक्ता भ्रातरः पुत्रानुत्पाद्य मृताः
तत्रैकस्य द्वौ पुत्रौ अन्यस्य त्रयः अपरस्य चत्वारः । तत्र
पौत्राणां पैतामहे द्रव्ये यद्यपि जन्मनैव स्वत्वं पुत्रैरविशिष्टं
तथापि पित्र्यंशं द्वैकं त्रयोऽप्येकं चत्वारोऽप्येकं लभन्ते
इत्यर्थः । एतदेवाभिप्रेत्य बृहस्पतिरपि—

‘ तत्पुत्रा विषमसमाः पितृभागहराः स्मृताः ’ ।

इति । तत्पुत्राः प्रमीतपितृकाणामेकैकस्य पुत्राः विषम-
समाः न्यूनाधिकसंख्याः स्वं स्वं पैतृकं भागमेव लभन्ते
इत्यर्थः । यदा स्वसुतयोरविभक्तयोर्मध्ये कश्चिद्भाता मृतः
तत्सुतस्तु पितामहादप्यप्राप्तांशः पितामहोऽपि नासीत् तदा
त्वाह कात्यायनः—

‘ अविभक्तेऽनुजे प्रेते तत्सुतं ऋक्थभागिनम् ।

कुर्वीत जीवेन येन लब्धं नैव पितामहात् ।

१. B. C. D. read ऋक्थकल्पना. २. B. originally reads तथा while in
margin reads तदा. ३. B. reads originally भागिनं and gives in
margin as जीवेन.

इति । तस्माद्विषमविभागः शास्त्रसिद्धोऽपि लोकविरोधा-
च्छ्रुतिविरोधाच्च नानुष्ठेयः । इति सममेव विभजेरन्निति
नियमो घटते ।

स्वयं द्रव्यार्जनसमर्थतया पितृद्रव्यमनिच्छतोऽपि यत्कि-
चिद्वा दायविभागः कर्तव्यः तत्पुत्रादीनां दायग्रहणेच्छा-
निवृत्त्यर्थमित्याह याज्ञवल्क्यः—

‘ शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिद्वा पृथक् क्रिया ’ ।

(या. स्मृ. २. ११६.)

इति । पुत्राणां मातृधनविभागो दुहितृभवे द्रष्टव्यः
तथाच स एव—

‘ मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ’ ।

(या. स्मृ. २. ११७.)

इति । मातृकृतर्णपाकरणवैशिष्टं मातृधनं दुहितरो विभ-
जेरन् । अतश्च मातृकृतर्णसमं न्यूनं च मातृधनं दुहितृणां
सद्भावेऽपि पुत्रा एव विभजेरन्—इत्यर्थादवगम्यते । अत्र
गौतमेन विशेषो दर्शितः ।

§ एतदुक्तं भवति । मातृकृतं ऋणं पुत्रैरेवापाकरणीयं न दुहितृभिः ।
ऋणावशिष्टं तु धनं दुहितरो गृहीयुः । युक्तं चेत् ।

‘ पुमान् पुंसोऽधिके शुके स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ’ ।

इति । व्यवयवानां दुहितृषु बाहुल्यात् स्त्रीधनं दुहितृगामि । पितृधनं
पित्रवयवानां पुत्रेषु बाहुल्यात् पुत्रगामि इति ।

क्रमुकफलानीत्याद्युक्तलक्षणः । द्रव्यं सुवर्णरजतादि यात्यि-
तामहेन प्रतिग्रहविजयादिलब्धं तत्र पितुः पुत्रस्य च स्वाम्यं
लोकप्रसिद्धमिति विभागोऽस्ति । यस्मात्सदृशं समानं
स्वाम्यं तस्मान्न पितुरिच्छयैव विभागो नापि पितुर्भागद्वयम् ।
ततश्च पितृतो भागकल्पनेत्येतत्स्वाम्ये समानेषु वाचनि-
कम् । अतः—

‘ द्वावंशौ प्रतिपद्येत विभजन्नात्मनः पिता ’ ।

(ना. स्मृ. १३. १२).

इति । एवमादिकं युगान्तरे विषमविभागप्रतिपादन-
तया स्थापितम् । स्वार्जितद्रव्यविषयं वा । पैतामहधन-
विषये तु न कापि विषमविभागः । इति । तथा अविभक्तेन
पित्रा पैतामहे द्रव्ये दीयमाने विक्रीयमाणे वा पौत्रस्य निषे-
धेऽप्यधिकारोऽस्तीति गम्यते ।

* अत्र विज्ञानेश्वरः—‘ विभागं चेत् पिता कुर्यात् ’ इत्येतत्स्वार्जित-
विषयम् । तथा ‘ द्वावंशौ प्रतिपद्येत विभजन्नात्मनः पिता ’ इत्येतदपि
स्वार्जितविषयम् । ‘ जीवतोरस्वतन्त्रः स्याज्जरयापि समन्वितः ’ इत्ये-
तदपि पारतन्त्र्यं मातापित्रर्जितद्रव्यविषयम् । तथा ‘ अनीशास्ते हि
जीवतोः ’ इत्येतदपि । तथा सरजस्कायां मातरि सस्पृहे च पितरि
विभागमनिच्छत्यपि पुत्रेच्छया पैतामहद्रव्यविभागो भवति । तथाऽविभ-
क्तेन पित्रा पैतामहे द्रव्ये दीयमाने विक्रीयमाणे वा पौत्रस्य निषेधेऽप्य-
धिकारः । पित्रर्जिते तु न निषेधाधिकारः । तत्परतन्त्रत्वात् ।
अनुमतिस्तु कर्तव्या । तथाहि । पैतृके पैतामहे च स्वाम्यं यद्यपि
जन्मनैव तथापि पैतृके पितृपरतन्त्रत्वात् पितुः स्वार्जिकत्वेन प्राधान्यात्
पित्रा विनियुज्यमाने स्वार्जिते द्रव्ये पुत्रेणानुमतिः कर्तव्या । पैतामहे तु
द्वयोः स्वाम्यमविशिष्टमिति निषेधाधिकारोऽप्यस्तीति विशेषः । अग्रे
मन्वाक्ये प्रदर्श्यते ।

लभेतांशं से पित्र्यं तु पितृव्यात्तस्य वा सुतात् ।

स एवांशस्तु सर्वेषां भ्रातृणां न्यायतो भवेत् ।

लभेत तत्सुतो वाऽपि निवृत्तिः परतो भवेत् ' ॥

इति । लभेत तत्सुतो वा इत्यस्य अयमर्थः । तस्यापि विभाज्य धनस्वामिपौत्रस्य सुतोऽपि पितुरभावे तद्भागं लभेत तत ऊर्ध्वं तत्सन्ततौ वृद्धप्रपितामहधनविभागकरणनिवृत्तिः—

इति । तथा च देवलः—

‘अविभक्तविभक्तानां कुल्यानां वसतां सह ।

भूयो दायविभागः स्यादा चतुर्थादिति स्थितिः ॥

तावत्कुल्याः सपिण्डाः स्युः पिण्डभेदस्ततः परम् ’ ॥

इति । जीवत्पितृकस्य पुनः पित्रा सह कथं पैतामहधन-विभाग इत्याकाङ्क्षायामाह बृहस्पतिः—

‘द्रव्ये पितामहोपात्ते जङ्गमे स्थावरेऽपि वा ।

सममंशित्वमाख्यातं पितुः पुत्रस्य चैव हि ’ ॥

इति । याज्ञवल्क्योऽपि—

‘भूर्या पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा ।

तत्र स्यात्सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ’ ॥

(या. स्मृ. २. १२१).

इति । भूः शालिक्षेत्रादिका । निबन्धः एकस्य पर्ण-भारस्य इयन्ति पर्णानि तथैकस्य क्रमुकर्फलभारस्य इयन्ति

१. B. and C. add स before लभेतांशम् but it will then break the rules of meter. २. B. and C. add इत्यर्थः after निवृत्तिः. ३. D. reads कुलानां while A. substitutes गृहे for सह. ४. C. reads क्रीत° for जीवत्°. ५. B. C. D. omit °फल° while C. substitutes °भावस्य for °भारस्य.

‘ विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक् ’ ।

(या. स्मृ. २. १२२.)

इति । अयमर्थः । विभक्तेषु पुत्रेषु सवर्णायां भार्याया जातः पुत्रः पित्रोर्विभागं भजते इति विभागभाक्-इति । मातृभागं चासत्यां दुहितरि—

‘ ताभ्य ऋतेऽन्वयः ’ ।

(या. स्मृ. २. ११७.)

इत्युक्तत्वात् । असवर्णायां जातस्तु स्वांशमेव पित्र्याल्लभते मातृकं तु सर्वमेव । अतएव मनुः—

‘ ऊर्ध्वं विभागाज्जातस्तु पित्र्यमेव हरेद्भनम् ’ ।

(म. स्मृ. ९. २१६.)

इति । पित्रोरिदं पित्र्यम् ।

‘ अनीशाः पूर्वजाः पित्रोः भ्रातृभागे विभक्तजाः ’ ।

इति । स्मरणात् । मातापित्रोर्भागे विभागात्पूर्वमुत्पन्नो न स्वामी पित्रा सह पूर्वं विभक्तत्वात् । विभक्तजश्च भ्रातृर्धने न स्वामीत्यर्थः । विभागोत्तरकालं पित्रा स्वयमर्जितं विभागोत्तर-कालमुत्पन्नस्यैव । तथा च मनुः—

“ पुत्रैः सह विभक्तेन पित्रा यत् स्वयमर्जितम् ।

विभक्तजस्य तत्सर्वमनीशाः पूर्वजाः स्मृताः ।

इति । ये च विभक्ताः पुनः पित्रा सह संसृष्टास्तेषां विभागो-त्तरकालमुत्पन्नेन सह विभागोऽस्तीत्याह मनुः—

१. C. reads in singular form अनीशः पूर्वजः and विभक्तजः. २. B. substitutes भागे for धने, and C. reads विभक्तजस्तु तद्धनःस्वामी. ३. B. originally reads पूर्वं एवच and in margin पूर्वजा स्मृताः. ४. B. reads उत्पन्नो यस्तेन सह.

पैतामहोपात्तेऽपि कचित्पितुरिच्छयैव स्वार्जितवद्विभागो
भवतीत्याह मनुः—

‘पैतृकं तु पिता द्रव्यमनवाप्तं यदामुयात् ।
न तत्पुत्रैर्भजेत्सार्धमकामः स्वयमर्जितम्’ ॥

(म. स्मृ. ९. २०९.)

इति । यत्पितामहार्जितं केनाप्येपहतं यदि पितोद्धरति
तदा स्वार्जितमिव पुत्रैः सार्धमकामतः स्वयं न विभजेत् ।
इति । एवं चै सति पितामहोपार्जिते न स्वेच्छया विभाग
इत्युक्तं भवति । बृहस्पतिरपि—

‘पैतामहं हतं पित्रा स्वशक्त्या यदुपार्जितम् ।
विद्याशौर्यादिना प्राप्तं तत्र स्वाम्यं पितुः स्मृतम्’ ।

इति । कात्यायनोऽपि—

‘स्वशक्त्यापहतं द्रव्यं स्वयमाप्तं च यद्भवेत् ।
एतत्सर्वं पिता पुत्रैर्विभागं नैव दाप्यते’ ॥

इति । यत्पितरपहतं कर्मायातं स्वशक्त्यैवोद्धृतं यन्नष्टं क्रमा-
यातं यच्च विद्याशौर्यादिना स्वयमेवार्जितं तत्सर्वं पिता वि-
भागे पुत्रैर्न दाप्य इत्यर्थः । विभागोत्तरकालोत्पन्नस्य पुत्रस्य
भागकल्पनाप्रकारमाह याज्ञवल्क्यः—

१. C. reads उपहतम्. २. C. adds °विषयं वा । पैतामहधनविषये तु कापि
विषयविभाग इति । तथापि । अविभक्तेन पितृपैतामहे द्रव्येपि चाहीयमाने विक्री-
यमाणे वा and omits इव only. ३. C. omits च. ४. C. reads तत्प्राप्तम्
for °ना प्राप्तम्. ५. B. reads नष्टम्. ६. B. reads विभागे. ७. C. reads
क्रमागतम्. ८. B. C. read यदि for यत्. ९. D. reads विभागम्. १०.
D. omits पुत्रस्य.

एतच्च मृतभ्रातृभार्यायामपि विभागसमये अस्पष्ट-
गर्भायां विभागादूर्ध्वमुत्पन्नस्यापि वेदितव्यम् । स्पष्टगर्भायां
तु प्रसवं प्रतीक्ष्यैव विभागः कर्तव्यः ।

‘अथ भ्रातृणां दायविभागो याश्चानपत्याः स्त्रियस्तासामा-
पुत्रलाभात्’ ।

(व. स्मृ. १७. ४०-४१.)

इति वसिष्ठस्मरणात् । विभक्तैभ्यः पितृभ्यामर्थदाने
विभक्तजस्य पुत्रस्य निधाधिकारो नास्ति दत्तं च तेन न
प्रत्याहर्तव्यमित्याह याज्ञवल्क्यः—

‘पितृभ्यां यस्य यद्वत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत्’ ।

(या. स्मृ. २. १२३.)

इति । अजीवद्विभागे मातुरंशकल्पनामाह याज्ञवल्क्यः—

‘पितरूर्ध्वं विभजतां माताप्यंशं समं हरेत्’ ।

(या. स्मृ. २. १२३.)

इति । एतच्च स्त्रीधनस्य अप्रदाने वेदितव्यम् । दत्ते त्वर्धमेव ।

§ विभक्ताभ्यां मातापितृभ्यां पूर्वं विभक्तस्य पुत्रस्य यद्
अलंकारादि दत्तं भवेत् तत्तस्यैव पुत्रस्य स्यात् न विभक्तजस्य स्वं
भवति । न्यायसाम्यात् विभागात् प्रागपि यस्य यद्वत्तं तत्तस्यैव । तथा सति
विभक्तजे विभक्तयोः पित्रोरंशं तदूर्ध्वं विभजतां यस्य यद्वत्तं तत्त-
स्यैव नान्यस्य इति वेदितव्यम् ।

१. A. omits स्त्रिय.. २. B. reads भरणार्थं for अर्थ°. ३. C.
substitutes वेतनम् for दत्तं च तेन.

‘संसृष्टास्तेन वा ये स्युर्विभजेत स तैः सह’ ।

(म. स्मृ. ९. २१६.)

इति । अजीवद्विभागोत्तरकालं जातस्य पुत्रस्य भाग-
कल्पनामाह याज्ञवल्क्यः—

‘दृश्याद्वा तद्विभागः स्यादायव्ययविशोधितात्’ ।

(या. स्मृ. २. १२२.)

इति । पितरि मृते भ्रातृविभागसमयेऽस्पष्टगर्भायां मातरि
भ्रातृविभागोत्तरकालमुत्पन्नस्य विभागः दृश्याद्भातृभिर्गृहीता-
दायव्ययविशोधितात् उपचयापचयाभ्यां अवधारितपरि-
माणात् शोधिताद्भनात्किञ्चिदुद्धृत्य स्वांशसमो दातव्यः
स्यादित्यर्थः ।

* अत्र मेधातिथिः—विभागोत्तरकालं पित्रा यद्विभागे द्वयं गृही-
तं द्वावंशौ प्रतिपद्येते तदेव सत्यां पितुरिच्छायां गृहीतव्यम् । पितुरूर्ध्वं
वा न तत्र भ्रातृभिर्वाच्यं किमित्ययं द्वावंशौ गृह्णातीति अथ च नास्ति
पितुरिच्छा तदा समं च स्वसमोऽस्य भाग उद्धर्तव्यः पितुरूर्ध्वं संसृष्टा-
स्तेषामेव स पैतृकौशस्तदुत्थं दद्यादपरेषां स्वांशं जातस्य च मृतस्य
चेति जातस्य संसृष्टेन एव दद्युः पितुरूर्ध्वं तदीयमंशं च त एवमेव
विभक्ताः सह इत्यनयानुबुद्ध्या भगिन्या आप्रसवान्नैव विभागोऽस्तीति
वसिष्ठेन दर्शितम् ।

† आयः प्रतिदिवसं प्रतिमासं प्रत्यब्दं वा यदुत्पद्यते । व्ययः
पितृकृतर्णोपाकरणं ताभ्यां आयव्ययाभ्यां यच्छोधितं तस्माद्भनात्
उद्धृत्य विभागानन्तरजातस्य भ्रातुः भागो दातव्यः । एतदुक्तं भवति ।
प्रातिस्विकेषु भागेषु तदुत्थमायं प्रवेश्य पितृकृतं च ऋणमपनीय अव-
शिष्टेभ्यः स्वेभ्यः स्वेभ्यो भागेभ्यः किञ्चित् किञ्चित् उद्धृत्य विभागान-
न्तरजस्य स्वसमानभागः कार्यः इति ।

१. C. reads संबन्धादि तत्परिमाणात् and does not repeat किञ्चित् while
D. omits अवधारितपरिमाणात्.

समानजातिसंख्या ये जातास्त्वेकेन सूनवः ।

विभिन्नमातृकास्तेषां मातृभागः प्रशस्यते ।

इति । बृहस्पतिरपि—

‘यथैकजाता बहवः समाना जातिसंख्यया ।

स्वधनैस्तैर्विभक्तव्यं मातृभागेन धर्मतः’ ॥

इति । विषमसंख्यानां तु विभागं स एवाह—

‘सर्वगलिद्धेसंख्या ये विभागस्तेषु शस्यते’ ।

इति । विभिन्नजातीनां पुत्राणां विभागप्रकारमाह याज्ञव-
ल्क्यः—

‘*चतुस्त्रिद्व्येकभागाः स्युर्वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः ।

क्षत्रजास्त्रिद्व्येकभागा विड्जास्तु द्व्येकभागिनः’ ।

(या. स्मृ. १. १२५.)

¶ अयमाशयः—एकस्यां स्त्रियां यावन्तः पुत्रा जाताः तावन्त एव अपरस्यामपि जाताश्चेत् तदा मातुरेवायं विभाग इति कृत्वा तैः मातृभागं पृथक्कृत्य स्वविभागाः कर्तव्याः ।

* अस्यायमर्थः—तिस्रो वर्णानुपूर्व्येणेति ब्राह्मणस्य चतस्रः क्षत्रियस्य तिस्रो वैश्यस्य द्वे शूद्रस्यैकेति भार्या दाशतास्तत्र ब्राह्मणात्मजा ब्राह्मणोत्पन्ना वर्णशः वर्णशब्देन ब्राह्मणादिवर्णाः स्त्रिय उच्यन्ते संख्यैकवचनाच्च वीप्सायामित्याधिकरणकारकादेकवचनाद्वीप्सायां शस् । अतश्च वर्णे वर्णे ब्राह्मणोत्पन्ना यथाक्रमं चतुस्त्रिद्व्येकभागाः स्युर्भवेयुः । एतदुक्तं

१. B. originally reads यथैकजाता and gives in margin as यथैकजाता. २. B. originally साधनैः and in margin स्वधनैः; C. and D. read सधनैः. ३. B. reads 'भिन्न' for 'लिङ्ग'. ४. B. originally reads पुंसांशस्तेषु and corrects पुंभागस्तेषु. ५. C. and D. read भिन्न° for विभिन्न° and omit प्रकारम्.

‘ दत्ते त्वैर्धांशहारिणी ’

(या. स्मृ. २. १४८.)

इति स्मरणात् । अत एव स्मृत्यन्तरम्

‘ जनन्यस्वधना पुत्रैर्विभागेशं समं हरेत् ’ ।

इति । अस्वधेना प्रातिस्विकस्त्रीधनशून्या जननी पुत्रैर्विभागे क्रियमाणे पुत्रांशसममंशं हरेदित्यर्थः । जननीग्रहणं सापत्न्यादेरुपलक्षणार्थम् तथाच व्यासः—

‘ असुतास्तु पितुः पत्न्यः समानांशः प्रकीर्तिताः ।

पितामह्यश्च सर्वास्ता मातृतुल्याः प्रकीर्तिताः ’ ।

इति । यत्तु कैश्चिदुक्तं माताप्यंशं समं हरेदिति जीवनोपयुक्तमेव धनं माता स्वीकरोति इति । तन्न । अंशसमंशब्दयोरानर्थक्यप्रसङ्गात् । अथोच्येत बहुधने जीवनोपयुक्तं गृह्णाति स्वल्पधने पुत्रसमांशमिति । तदपि न । विधिवैषम्यप्रसङ्गात् । भिन्नमातृकाणां सवर्णानां समसंख्यानां विभागप्रकारमाह व्यासः—

१. The text of याज्ञवल्क्य reads अर्धं प्रकीर्तितम् for अर्धांशहारिणी; our commentator does not mention the name of the text from which he quoted this sentence, but it appears in the text of याज्ञवल्क्य, and elsewhere he also mentions the same name. २. D. reads अपधना for अस्वधना. ३. B. reads अनन्यस्वधना while D. reads अपधना. ४. B. omits अंशम्. ५. C. reads तनयांशस्य समशब्दयोरुपाह्वम्.

‘अंशं दायार्द्धरेद्विप्रो द्वावंशौ क्षत्रियासुतः ।

वैश्याजः सार्धमेवांशमंशं शूद्रासुतो हरेत् ’ ॥

‘सर्वं वा ऋक्थजातं तद्दशधा प्रविभेज्य तु ।

धर्म्यं विभागं कुर्वीत विधिनाग्नेन धर्मवित् ’ ॥

‘चतुरोऽंशान् हरेद्विप्रः त्रीनंशान् क्षत्रियासुतः ।

वैश्यापुत्रो हरेद् द्वयंशं एकं शूद्रासुतो हरेत् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १४९, १५१-१५३.)

इति । एतच्च प्रतिग्रहप्राप्तभूम्यतिरिक्तविषयम् । अत
एव बृहस्पतिः—

‘न प्रतिग्रहभूदेया क्षत्रियादिसुताय वै ।

यद्यप्येषां पिता दद्यान्मृते विप्रासुतो हरेत् ’ ।

इति । प्रतिग्रहविशेषणसामर्थ्यात् क्रयदिलब्धा भूः क्षत्रि-
यादिसुतानामपि भवत्येव । शूद्रापुत्रस्य विशेषप्रतिषेधाच्च ।

† चतसृणां विषमानेकपुत्रत्वे विप्रापुत्रलभ्यभागात्पादहीनः प्रत्येकः
क्षत्रियासुतानामेवं वैश्यासुतानामर्थं शूद्रासुतानां पाद इति यथाविधि भागः
पतति तथा विभजनीयमित्यर्थाल्लभ्यते । यदातु ब्राह्मणीक्षत्रिययोरे-
वापत्यानि तदा सप्तांशतां कृत्वा चतुरोऽंशानित्यादि । यदातु ब्राह्मवि-
जातीयभार्यात्रयपुत्रास्तदा नवांशान्कल्पयित्वा । एवं ब्राह्मणीवैश्या-
शूद्रापुत्रेषु सत्सु सप्तांशान् । विप्रशूद्रापुत्रेषु सत्सु पञ्चेत्याद्युक्तम् ।
एवं क्षत्रियस्य क्षत्रविद्शूद्रद्वयं निर्भार्यात्रयपुत्रेषु सत्सु त्रयो द्वावेकांश
इति षडंश इत्यादि व्यवस्थोहनीया ।

१. Except A. all others do not insert this verse. २. B C. and D. substitute तु for तत्. ३. A. reads परिकल्प्य च for प्रविभज्य तु. ४. B. and C. read अंशम् for एकम्.

इति । वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः ब्राह्मणादिवर्णस्त्रीषु ब्राह्मणे-
नोत्पन्ना ब्राह्मणमूर्धावसिक्ताम्बष्ठनिषादाः । यथाक्रमं प्रत्येकं
चतुस्त्रिद्व्येकभागा भवेयुः । क्षत्रियादिवर्णस्त्रीषु क्षत्रियेणोत्पन्नाः
क्षत्रियमाहिष्योग्रास्त्रिद्व्येकभागाः वैश्येन वैश्याशूद्रोत्पन्नौ
वैश्यकरणौ द्व्येकभागिनौ शूद्रस्यैकैव भार्येति भिन्नजातीय-
पुत्राभावात् तत्पुत्राणां पूर्वोक्त एक एव विभागः । मनुरापि-

‘ ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येण चतस्रस्तु यदि स्त्रियः ।

तासां पुत्रेषु जातेषु विभागेऽयं विधिः स्मृतः ’ ॥

भवति । ब्राह्मणेन ब्राह्मण्यामुत्पन्ना एकैकशधत्तुरधत्तुरो भागालभन्ते ।
तेनैव क्षत्रियायामुत्पन्नाः प्रत्येकं त्रींस्त्रीन् भागान् लभन्ते । वैश्यायां द्वौ
द्वौ शूद्रायामेकमेकमिति । क्षत्रजाः क्षत्रियेणोत्पन्नाः वर्णशः इत्यनुवर्तते ।
यथाक्रमं त्रिद्व्येकभागाः क्षत्रियेण क्षत्रियायामुत्पन्नाः प्रत्येकं त्रीन् त्रीन्
भागान् लभन्ते । वैश्यायां द्वौ द्वौ शूद्रायामेकमेकम् । विड्जाः वैश्येनो-
त्पन्नाः भत्रापि वर्णश इत्यनुवर्तते यथाक्रमं द्व्येकभागिनः वैश्येन वैश्या
यामुत्पन्नाः प्रत्येकं द्वौ द्वौ भागौ लभन्ते । शूद्रायामेकमेकम् । शूद्रस्यै-
कैवभार्येति भिन्नजातीयपुत्राभावात्तत्पुत्राणां पूर्वोक्त एक एव विभागः ।
यद्यपि चतुस्त्रिद्व्येक इत्यविशेषेणोक्तं तथापि प्रतिग्रहप्राप्तभूयतिरिक्त-
विषयमिदं द्रष्टव्यम् ।

§ सार्धसप्तधा विभक्तस्य धनस्य त्रीनंशान् ब्राह्मणीपुत्रः द्वौ क्षत्रिया-
सुतः सार्धं वैश्यापुत्रः एकं शूद्रासुतः अनया रीत्या पितृद्रव्यं विभ-
जेयुः । एवंच सति यत्र ब्राह्मणीक्षत्रियापुत्रौ हावेव विद्येते तत्र पञ्चधा
कृते धने त्रयोभागा ब्राह्मणस्य द्वौ क्षत्रियापुत्रस्य । तथाच यत्र ब्राह्मणी-
वैश्यापुत्रौ तत्र सार्धचतुर्धा विभक्तस्य धनस्य भागत्रयं ब्राह्मणीपुत्रः
सार्धभागं वैश्यापुत्रः । अनयैव दिशा ब्राह्मणीशूद्रापुत्रादौ क्षत्रियाशूद्रा-
पुत्रादौ यथायथं विभागनियमः अनुसंधेयः ।

इति । तत्प्रीतिदेत्तधनसद्भावविषयं इत्यविरुद्धम् । आनु-
लोम्येन जातस्यैकपुत्रस्य ऋक्थग्रहणप्रकारमाह देवलः—

‘ आनुलोम्येकपुत्रस्तु पितुः सर्वस्वभागभवेत् ’ ।

इति । एतच्च निषादव्यतिरिक्तविषयम् । अतएवोक्तं तेनैव—

‘ निषाद एकपुत्रस्तु विप्रस्वस्य तृतीयभाक् ।

द्वौ सपिण्डः सकुल्यो वा स्वधादाता तु स्वं हरेत् ’ ।

इति । यत्तु मनुवचनम्—

‘ यद्यपि स्यात्तु सत्पुत्रो यद्यपुत्रोऽपि वा भवेत् ।

नाधिकं दशमाद्ब्याच्छूद्रापुत्राय धर्मतः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १५४.)

इति । * तदशुश्रूषुशूद्रापुत्रविषयम् । क्षत्रियेण वैश्येन वा
शूद्रायामुत्पन्नः एकः पुत्रः अर्धमेव हरेत् न निषादवत्तृती-
यमंशम् । तथाच विष्णुः—

* मेघातिथिस्तु एवं न मन्यते । यथा—

सत्पुत्रो विद्यमानपुत्रः ब्राह्मणीपुत्र एव वा विद्यमानो विवक्षितो न
द्विजातिपुत्रमात्रमतश्चासति ब्राह्मणपुत्रे क्षत्रियवैश्ययोः सतोरप्यष्टमांशं
लभते केवले च वैश्यपुत्रे तृतीयं अन्ये त्वविशेषेण द्विजातिपुत्राभावे
पुत्रपदेनोक्तः इत्याहुः अस्मिन्पक्षे सपिण्डगामिदशमांशशेषं धनं इयंतु
द्रष्टव्यवस्था बहुवचनं योगक्षेमे तदा दशमांशं हरेच्छूद्रः । अथ क-
तिपयजनजीवनपर्याप्तं तदा शूद्रपुत्रस्यैव क्षत्रियादीनां समानभाव-

१. B. originally reads तदपि पितृदत्त° and gives in margin तद-
प्रतिदत्त°. २. B. originally reads नारदः and gives in margin देवलः.

३. D. reads आनुलोम्येन for आनुलोम्येक°. ४. D. reads संहरेत् for स्वं

हरेत्. ५. The text (Mandlik's edition) reads इसत्पुत्रो but it seems
incorrect; it may be असत्पुत्रो (Jçyसत्पुत्रो Nirṇayasāgara edition.)

६ D. omits च and C. and D. read बृहद्विष्णु.

‘ शूद्रां द्विजातिभिर्जातो न भूमेर्भागमर्हति ’ ।

इति । यत्तु मनुवचनम्—

‘ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रापुत्रो न ककथभाक् ।

यदेवास्य पिता दद्यात्तदेवास्य धनं भवेत् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १५५.)

¶ अत्र मेधातिथिः—न रिक्थभाग् द्विजातीनां शूद्रापुत्रः किं सदा नेत्याह । यदेवास्य पिता दद्यात्तदेवास्य पित्रा दशमांशकल्पना कृत्वा तदेव तत्तस्य तदधिकं पैतृकं नान्यल्लभते । तत्रापि शंखेनोक्तं न शूद्रापुत्रोर्ध्वभागी । यदेवास्य पिता दद्यात् स एव तस्य भागो गोमिथुनं त्वपरं दद्युर्विभागकाले भ्रातर इति वाक्यशेषः । अन्ये त्वनूढायाः शूद्रायाः पुत्रस्येमं विधिमिच्छन्ति । न ह्यत्र विवाहलिङ्गं किञ्चिदस्तीति । जाति-विशेषवचनः शूद्राशब्दोऽतो यदेवास्य पिता दद्यात् अतो यदस्य प्रजोवनं पित्रा दत्तं तदेव दातव्यम् । अथ तेन का विभागकल्पना कृता यावज्जीवं जीवनाय तदा तदेवास्य धनं न भ्रातृभिः किञ्चिदातव्यम् । यथा गौतमः शूद्रापुत्रप्रकरण एवाह । अपरिगृहीतास्वपि शुश्रूषा चेष्टमेत वृत्तिमूल-मन्तेवासीविधिनेति । तेषां मते क्षत्रियवैश्ययोरनूढयोर्जाता रिक्थहराः प्राप्नुवन्ति तत्र च कियानंश इति न ज्ञायते यावानंश ऊढयोरिति चे-त्तत्रापि नोढाग्रहणं न लिङ्गं वचनं वास्ति । एक एवौरसः पुत्र इति धर्म-पत्नीष्वौरसो न चानूढयोर्जातानामौरसलक्षणमस्ति उक्तं च अनियुक्ता-सुतश्चैवेत्यादि अभ्रातृजायाविषयमेतत् । तत्र किल नियोगे विहतेऽनि-युक्तासुत इति प्रतिषेधेऽपि तद्विषया बुद्धिरुपजायते अत्राप्यस्ति तर्हि जातमात्रेष्विति तस्मात्परस्त्रीषु नियोगेन विनाऽनियुक्तासुताः सर्वेषां च तेषां प्रजीवनमुक्तम् ।

१. The commentator does not mention the name of the work from which he quoted this but the व्यवहारमयूख says this line is from देवल.

इति । भगिनीसंस्कारे तु विशेषमाह याज्ञवल्क्यः—

‘असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः ।
भगिन्यश्च निजादंशादत्वा त्वंशं तुरीयकम् ’ ॥

(या. स्मृ. २. १२४.)

इति । पितुरूर्ध्वं विभजद्विर्भ्रातृभिरसंस्कृता भ्रातरः समुदाय-
द्रव्येण संस्कर्तव्याः । भगिन्यश्वासंस्कृताः निजादंशाद्य-
ज्जातीया कन्यका तज्जातीयपुत्रभागान्तुरीयं चतुर्थं भागं
दत्वा संस्कर्तव्याः । अनेन पितुरूर्ध्वं दुहितरोऽप्यंशभगिन्य
इति गम्यते । अत एव मनुः—

‘स्वेभ्योऽंशेभ्यस्तु कन्याभ्यः स्वं दद्युर्भ्रातरः पृथक् ।
स्वात् स्वादंशाच्चतुर्भागं पतिताः स्युरदित्सवः ’ ।

(म. स्मृ. ९. ११८.)

इति । ब्राह्मणादयो भ्रातरः ब्राह्मण्यादिभ्यो भगिनीभ्यो
स्वेजातिविहितेभ्योऽंशेभ्यः स्वात् स्वादंशादात्मीयाद्भागाच्च-
तुर्थं चतुर्थं भागं दद्युः ।

एतदुक्तं भवति । यदि कस्यचिद्ब्राह्मण्येव पत्नी पुत्रश्चैकः
कन्या चैका तत्र पित्र्यं द्रव्यं द्वेधा विभज्य तत्रैकं भागं
चतुर्धा विभज्य तुरीयांशं कन्यायै दत्वा शेषं पुत्रो गृह्णी-
यात् । अथ द्वौ पुत्रौ कन्या चैका तदा पितृधनं त्रेधा विभज्य
तत्रैकं भागं चतुर्धा विभज्य तुरीयांशं कन्यायै दत्वा शेषं द्वौ
पुत्रौ विभज्य गृह्णीतः । अथ त्वेकः पुत्रः द्वे कन्ये तदा पित्र्यं

१. B. and C. omit तु. २. C. and D. read तेभ्य for स्वेभ्यः.
३. D. reads द्विजाति° for स्वजाति°. ४. D. reads चतुर्थभागं दद्युः.

‘ द्विजातीनां शौद्रेस्त्वेकः पुत्रोऽर्धहरः ।

अपुत्रस्यै ऋक्थस्य या गतिः सा भार्गवस्य ’ ।

(वि. स्मृ. १८. ३२-३३.)

इति । प्रत्यासन्नसपिण्डस्यान्यदर्थं भवतीत्यर्थः । अजीव-
द्विभागे केषुचित् भ्रातृष्वसंसकृतेषु भगिनीषु वाऽसंसकृतासु
तत्संस्कारः पूर्वसंसकृतैर्भ्रातृभिः कर्तव्य इत्याह व्यासः—

‘ असंसकृतास्तु ये तत्र पैतृकादेव ते धनात् ।

संस्कार्या भ्रातृभिः ज्यैष्ठैः कन्यकाश्च यथाविधि ’ ।

जातीयार्द्धजातानां स्मृत्यन्तरे विधिर्दर्शितः॥ क्षत्रजास्त्रिद्व्येकभागा वि-
द्भजाः स्युर्द्व्येकभागिनः॥ क्षत्रियाजातास्वजातीयविजातीयासु शूद्रपर्य-
न्तासु वर्णक्रमेण त्र्यादिभागहराः तदा तेन स्वधनं क्षत्रियस्य शूद्राः षष्ठमंशं
लभन्ते विशश्च तृतीयम् । अन्येत्वस्य श्लोकस्य सामर्थ्यमाहुः । शूद्रपुत्राय
यदा ददाति तदानेन धनं संकलय्य दशांशो दातव्यो न तदधिकः सत्यपि
स्वातन्त्र्ये । यथा वक्ष्यति यदेवास्य पिता दद्यादिति अस्मिन्पक्षे सपुत्रो
दद्यादिति समानाधिकरणे पदे उपपन्नतरे इतरथा यस्य सदसत्पुत्रः ।
पिता स दद्यादिति संबन्धो दुःश्लिष्टः स्यात् । सपुत्रपदेनास्य पुत्रादेरभि-
धानं दद्यादिति जीवतः पुत्रसपिण्डादेः । ततश्च यदि क्षत्रियवैश्यापुत्रौ
न स्तः केवलौ ब्राह्मणशूद्रौ तदा न शूद्रस्य दशम एवांशः किं तर्ह्यत्यल्पं
नाधिकतरं धनं लभते यत्र दश गावः सन्ति तत्र चतस्रो ब्राह्मणस्यैका
शूद्रस्य पञ्च क्षत्रियवैश्ययोः । यदा तौ न स्तः तदा पञ्च गावस्तयैव कल्प-
नया ब्राह्मणशूद्राभ्यां विभजनीयाः । यदि सर्वा ब्राह्मण आदद्यान् चांशहरः
स्यान्न चतुरंशहरस्तस्माच्चतुरांशान्हरेदिति चतुर्षु भ्रातृषु सत्सु कल्पना ।
शूद्रस्यापि दशमांशहरत्वं चतुर्ष्वेव द्वयोस्त्रिषु चतुर्षूभयोर्भागाधिक्यम् ॥

१. D. reads शूद्रः for शौद्रः. २. B reads अर्धे हरेत् for अर्धहरः.
३. B. reads पुत्रस्य, while C. omits this. ४. B. originally reads
सभागस्यादस्य and gives in margin सा भार्गवस्य.

इति । अत्र यद्युक्तियुक्तं तद्ग्राह्यम् । जीवद्विभागे तु यत्किञ्चित्पिता ददाति तदेव लभते कन्या विशेषाश्रवणात् । पितृधनाभावे नारदः—

‘अविद्यमाने पित्र्येऽर्थे स्वांशादुद्धृत्य वा पुनः ।

अवश्यकार्याः संस्काराः सङ्कोचोऽत्र विवक्षितः’ ॥

(ना. स्मृ. १३—३४.)

इति । भ्रातृणां भगिनीनां च संस्काराः जातकर्माद्याः पूर्वसंस्कृतैः भ्रातृभिः पितृधनाभावेऽपि सावश्यकत्वेन कर्तव्याः । पैतृकद्रव्यविभागकाले स्वैधृतालंकारादिकमपि कन्यका प्राप्नोतीत्याह शङ्खः—

‘विभज्यमाने दाये कन्यालंकारमेव हि’ ।

वैवाहिकं स्त्रीधनं च लभते ।

इति । मुख्यगौणपुत्राणां स्वरूपं दायग्रहणक्रमं चाह याज्ञवल्क्यः—

* पितृधनाभावे स्वार्जितेन भिक्षादिलब्धेन च अवश्यं संस्कारं कुर्यादिति न वाच्यम् । जीमूतवाहनेन तथा नाङ्गीकारात् । तथा हि तस्याशयः । येषां तु न कृताः.....॥ इति येषां तेषामिति पुल्लिङ्गपदघटितवचनेन भ्रातृसंस्कारस्यावश्यकत्वमुक्त्वा पैतृकधनाभावे भ्रातृसंस्कारनिर्वाहार्थमुपायकथनं नारदस्य । तथाच भ्रातृसंस्कारोपक्रमत्वात् उपसंहारेऽपि भ्रातृसंस्कार एव विषयः । न तु भगिनीसंस्कारः । इति नारदीयवचनयोर्भावः ॥

१. The text of Jolly reads भ्रातृणां पूर्वसंस्कृतैः. २. D. reads ‘इत्ता’, for धृता°, while C. °वृता° for the same. ३. D. reads विभज्यमाने वै दायं कन्यालंकारमेव हि giving it the form of a verse, and omitting वैवाहिकं reads किञ्चित्स्त्रीधनं च लभते, separately from the above quotation. ४. C. reads वैरूपम् for स्वरूपम्.

धनं त्रिधा विभज्य तत्रैकं भागं चतुर्धा विभज्य द्वौ भागौ द्वाभ्यां कन्याभ्यां दत्त्वाऽवशिष्टं सर्वं पुत्रो गृह्णाति । एवं समानजातीयेषु समविषमेषु भ्रातृषु भगिनीषु च समविषमासु योजनीयम् ।

यदा तु ब्राह्मणीपुत्र एकः क्षत्रियाकन्या चैका तत्र पित्र्यं द्रव्यं सप्तधा विभज्य क्षत्रियापुत्रभागान् त्रीन् चतुर्धा विभज्य तुरीयांशं क्षत्रियाकन्यायै दत्त्वा शेषं ब्राह्मणीपुत्रो गृह्णाति । यदा तु द्वौ ब्राह्मणीपुत्रौ क्षत्रियाकन्यैका तत्र पित्र्यं धनमेकादशधा विभज्य तेषु त्रीन् भागान् चतुर्धा विभज्य चतुर्थमंशं क्षत्रियाकन्यायै दत्त्वा शेषं सर्वं ब्राह्मणीपुत्रौ विभज्य गृह्णीयाताम् ।

एवं जातिवैषम्ये भ्रातृणां भगिनीनां च संख्यया वैषम्ये च सर्वत्रायं नियम इति मेधातिथेर्व्याख्यानम् । एतदेव विज्ञानेश्वरयोगिनोऽप्यभिप्रेतम् । भारुचिस्तु । चतुर्भागपदेन विवाहसंस्कारमात्रोपयोगि द्रव्यं त्रिवक्षितम् । अतो दायभाक्त्वमसंस्कृतकन्यानां नास्तीति मन्यते । एतदेव चन्द्रिकाकारस्याप्यभिप्रेतम् तदाह । 'यत एव न दायभागार्थमंशहरणं किन्तु विवाहसंस्कारार्थम्' । अत एव देवलेनोक्तम्—

‘कन्याभ्यश्च पितृद्रव्यं देयं वैवाहिकं वसु’ ।

१. B. and C. read ऊहनीयम् for अयं नियमः. २. B. and C. read अभिमतम् for अभिप्रेतम्. ३. B. gives marginal reading तथाहि for तथाह. ४. B. and C. substitute अ° for य°.

अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवः स्मृतः ।
 दद्यान्माता पिता वा यंस पुत्रो दत्तको भवेत् ॥
 क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात्स्वयंकृतः ।
 दत्तात्मा तु स्वयंदत्तो गर्भे वित्रेः सहोद्वजः ॥
 उत्तृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत्सुतः ।
 पिण्डदोऽशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ' ॥

(या. स्मृ. २. १२८-१३२.)

‘पितृवेदमनि कन्या तु यं पुत्रं जनयेद्रहः ।
 तं कानीनं वदेन्नाम्ना बोद्धुः कन्यासमुद्भवम् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १७२.)

पौनर्भवस्तु पुत्रोऽक्षतायां क्षतायां वा पुनर्भवी स्पर्णादुत्पन्नः । मात्रा
 भर्त्रनुज्ञया प्रोषिते प्रेते वा भर्तरि पित्रा वोभाभ्यां वा सवर्णाय यस्मै
 दीयते स तस्य दत्तकः पुत्रः । यथाह मनुः—

‘माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि ।

सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो दत्त्रिमः सुतः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १६८.)

इति । आपद्ग्रहणादनापदि न देयः । दातुरयं प्रतिषेधः । तथा एकपुत्रो
 न देयः । न त्वेवैकं पुत्रं दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वेति वसिष्ठस्मरणात् ।
 तथानेकपुत्रसद्भावेऽपि ज्येष्ठो न देयः ।

‘ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्रीभवति मानवः ’ ।

(म. स्मृ. ९. १०६.)

इति । तस्यैव पुत्रकार्यकरणे मुख्यत्वात् । पुत्रप्रतिग्रहप्रकारश्च ‘पुत्रं
 प्रतिग्रहीष्यन्बन्धूनाह्वय राजानि चावेद्य निवेशनमध्ये व्याहृतिभिर्दृष्ट्वा
 अदूरबान्धवं बन्धुसंनिवृष्ट एव प्रतिगृह्णीयात् ’ इति वसिष्ठेनोक्तः ।
 अदूरबान्धवमित्यत्यन्तदेशभाषाविप्रकृष्टस्य प्रतिषेधः । एवं क्रीतस्व-
 यंदत्तकृत्रिमेष्वपि योजनीयम् । समानन्यायत्वात् ।

§ ' औरसो धर्मपत्नीजः तत्समः पुत्रिकासुतः ।

क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा ॥

गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतः स्मृतः ।

कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥

§ अस्यायमर्थः—औरसो जात औरसः पुत्रः स च धर्मपत्नीजः धर्मविवाहोदा धर्मपत्नी तस्यां जात औरसः पुत्रो मुख्यः । तत्समः पुत्रिकासुतः तत्सम औरससमः पुत्रिकायाः सुतः पुत्रिकासुतः । अत एव औरससमः । यथाह वसिष्ठः—

‘ अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलंकृताम् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति ’ ॥

(व. स्मृ. १७, १७.)

‘ अथवा पुत्रिकेव सुतः पुत्रिकासुतः सोऽप्यौरससम एव पित्रवयवानामल्पत्वात् मात्रवयवानां बाहुल्याच्च । यथाह वसिष्ठः—

‘ तृतीयः पुत्रिकैवेति ।

तृतीयः पुत्रः पुत्रिकैवेत्यर्थः । इयामुष्यायणस्तु जनकस्य औरसाद-पक्षोऽन्यक्षेत्रोत्पन्नत्वात् । क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा । इतरेण असपिण्डेन देवरेण वा उत्पन्नः पुत्रः क्षेत्रजः ॥

गूढजः पुत्रो भर्तृगृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो हीनाधिकजातीयपुरुषजत्व-परिहारेण पुरुषविशेषजत्वनिश्चयाभावेऽपि सवर्णजत्वनिश्चये सति बोद्धव्यः । कानीनस्तु कन्यकायामुत्पन्नः पूर्ववत्सवर्णात्स मातामहस्य पुत्रः । यद्वनूढा सा भवेत्तथा पितृगृह एव संस्थिता । अथोदा तदा बोद्धरेव पुत्रः । यथाह मनुः—

१. B. originally reads तत्सुतः but in margin तत्समः.

* विज्ञानेश्वर reads द्वितीयः पुत्रिकैवेति but the text तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते. This must therefore have been the correct form.

‘ तस्मिंश्चेत्प्रतिगृहीति औरसे उत्पद्येत ।

चतुर्थभागभागी स्याद्वत्तकः ’ ।

(व. स्मृ. १५. ९.)

इति ।

कात्यायनोऽपि—

‘ उत्पन्ने त्वौरसे पुत्रे चतुर्थांशहराः सुताः ।

सवर्णा असवर्णा वा ग्रासाच्छादनभाजनाः ’ ॥

इति । सवर्णाः क्षेत्रजदत्तकादयः । ते औरसे सत्यपि चतुर्थांशहराः । असवर्णाः कानीनगूढोत्पन्नसहोढपौनर्भवाः औरसे सति न चतुर्थांशहराः अपि तु ग्रासाच्छादनमेव लभन्ते इत्यर्थः । यत्तु विष्णुनोक्तम्—

‘ अप्रशस्तास्तु कानीनगूढोत्पन्नसहोढजाः ।

पौनर्भवश्च ते नैव पिण्डक्रव्यांशभागिनः ’ ।

इति । तदौरसे सति चतुर्थांशनिषेधनपरमेव । यच्च मनुनोक्तम्—

* एक एवौरसः पुत्रः पित्र्यस्य वसुनः प्रभुः ।

शेषाणामानृशंस्यार्थं प्रदद्यात्तु प्रजीवनम् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १६३.)

* व्याध्यादिना प्रथमौरसपुत्राभावे क्षेत्रजादिषु कृतेषु पश्चादौष-
धादिना विगतव्याधेरौरस उत्पन्ने सतीदमुच्यते औरस एवैकः पुत्रः
पितृधनस्वामी शेषाणां क्षेत्रजव्यतिरिक्तानां तस्य षष्ठांशादेर्वक्ष्यमाणत्वा-
त्पापसंबन्धपरिहारार्थं ग्रासाच्छादनं दद्यात् ।

१. A. and the text of वसिष्ठ add पुत्रः after this word. २. B. reads नैवैते and C. reads नैतेपि for ते नैव. ३. B. reads तूपजीवनम् for °तु प्रजीवनम्.

इति । एषां पुत्राणां द्वादशानां पूर्वस्य पूर्वस्याभावे उत्तर
उत्तरः पिण्डदः श्राद्धदः अंशहरो धनहर इत्यर्थः । औरस-
पुत्रिकेयोः समवाये औरसस्यैव धनग्रहणे प्राप्ते अपवाद-
माह मनुः—

‘ पुत्रिकायां कृतायां तु यदि पुत्रोऽनुं जायते ।

समस्तत्र विभागः स्याज्ज्येष्ठता नास्ति हि स्त्रियाः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १३४.)

इति । वसिष्ठोऽपि कचिदपवादमाह—

क्रीतस्तु पुत्रस्ताभ्यां मातापितृभ्यां मात्रा पित्रा वा विक्रीतः पूर्ववत्
तथैकं ज्येष्ठं च पुत्रं वर्जयित्वा आपदि सवर्णं इत्येव । यत्तु मनुनोक्तम्—

‘ क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् ।

स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १७४.)

इति । तद्गुणैः सदृशोऽसदृशो वेति व्याख्येयम् । न जात्या । ‘ सजा-
तीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु ’ इत्युपसंहारात् । कुत्रिमः स्यात्स्वयंकृतः ।
कुत्रिमस्तु पुत्रः स्वयं पुत्रार्थिना धनक्षेत्रप्रदर्शनादिप्रलोभेनैव पुत्रीकृतो
मातापितृविहीनः । तत्सद्भावे तत्परतन्त्रत्वात् । दत्तात्मा तु पुत्रो यो
मातापितृविहीनस्ताभ्यां त्यक्ता वा तवाहं पुत्रो भवामीति स्वयं दत्तत्व-
मुपगतः । सहोद्वजस्तु गर्भे स्थितो गर्भिण्यां परिणीतायां यः परिणीतः
स कोढुः पुत्रः ।

अपन्निद्धो मातापितृभ्यामुत्सृष्टो यो गृह्यते स ग्रहीतुः पुत्रः सर्वत्र
सवर्णं इत्येव ॥

१. B. originally reads पुत्रस्य and gives in margin पूर्वस्य, but does not repeat this word. २. C. does not repeat this word. ३. B. and O. read पौत्रिकयोः for पुत्रिकयोः. ४. O. substitutes न for अनु.

‘ विभजिष्यमाण एकविंशं कानीनाय दद्यात् । विंशं
पौनर्भवाय । एकोनविंशं द्वयामुष्यायणाय । अष्टादशांशं
च क्षेत्रजाय । सप्तदशांशं पुत्रिकोपुत्राय । इतरदौरसाय
पुत्राय दद्यात् ’ । इति । एतदसवर्णनिर्गुणपुत्रविषयम् ।

(हा. स्मृ. २१. १३-१८)

यत्तु मनुना—

‘ औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च ।

गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्च दायादा बान्धवाश्च षट् ॥

कानीनश्च सहोढश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा ।

स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च षड्दायादबान्धवाः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १५९-१६०.)

इति । षट्कद्वयमभिधाय पूर्वषट्कस्य दायादबान्धवत्वं उत्तर-
षट्कस्यादायादबान्धवत्वमभिहितं तदपि स्वपितृसापिण्ड्ये
समानोदकानां संनिहितरिक्थहरान्तराभावे पूर्वषट्कस्य तद्वि-
क्थभागहरत्वम् उत्तरषट्कस्य तु तन्नास्ति बान्धवत्वं पुनः

अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।

उभयोरप्यसौ रिक्थी पिण्डदाता च धर्मतः ॥

(या. स्मृ. २. १२७.)

इत्यादियज्ञवल्क्यवचनविरोधः स्यादिति न शङ्कनीयम् । तद्वचनं
तु औरसाभावविषयम् । औरससत्त्वे तु क्षेत्रिणः स्वं औरसो हरेत्
बीजिनः स्व क्षेत्रजो हरेदिति व्यवस्था ।

१. D. omits पुत्रिका°. २. This portion does not appear in C. D.—
‘मभिहितं तदपि स्वपितृसापिण्ड्ये समानोदकानां संनिहितरिक्थहरान्तराभावे
पूर्वषट्कस्य तद्विक्थभागहरत्वम् उत्तरषट्कस्य तु तन्नास्ति बान्धवत्वं पुनः; D
has ‘मुक्तं for ‘मभिहित. ३. D. adds तत् before पुनः.

इति । तदौरसप्रशंसापरमेव न चतुर्थांशभागनिषेध-
परम् । अन्यथा चतुर्थांशभाक्त्वप्रतिपादकवसिष्ठकात्यायन-
वचनयोरानर्थक्यप्रसङ्गात् । यदपि च तेनैवोक्तम्—

‘ षष्ठं तु क्षेत्रजस्यांशं प्रदद्यात्पैतृकाद्भनात् ।

औरसो विभजन् दायं पित्र्यं पञ्चममेव वा ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १६४.)

इति । तत्रेयं व्यवस्था । अत्यन्तगुणवत्त्वे चतुर्थांश-
भागित्वं प्रतिकूलत्वनिर्गुणत्वयोः षष्ठांशभागित्वं प्रतिकूल-
त्वमात्रे निर्गुणत्वमात्रे च पञ्चमांशभागित्वमिति । यदपि
हारीतेनोक्तम्—

§ अत्रायमभिसंधिः । द्विभार्यस्य बहुभार्यस्य वा एकस्यां भार्यायां
अज्ञातगर्भायां भर्ता मृतः अनन्तरम् अन्या च भार्या पुत्रार्थं देवरे नियुक्ता
सती पुत्रमलभत पूर्वस्यां सगर्भायां चौरसः पुत्रो जातः तदा कथं
विभागः कार्य इत्याकाङ्क्षायां षष्ठन्तु क्षेत्रजस्य इत्यादिना अंशकल्पना
उक्ता भवति ।

† एतत्तु बीजिनः धनस्य अप्राप्तौ विभागभाक्त्वम् । तद्धनप्राप्तौ तु
नांशभाक् इति उक्तं भवति । उक्तं च मनुना—

यद्येकरिक्थिनौ स्यातामौरसक्षेत्रजौ सुतौ ।

यस्य यत्पैतृकं रिक्थं स तद्गृहीत नेतरः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १६२.)

इति । अयमर्थः । यस्य विधितः क्षेत्रजादूर्ध्वमौरसो जातः तस्य धन-
मौरस एव प्राप्नोति न इतरः क्षेत्रजादिः । एवं सति

१. B. originally reads 'भाग' and in margin 'भाक्त्व', while C. reads 'भाग'. २. B. reads औरसो विभजेद्द्वयम्. and C. औरसो पि च ते दायम् for औरसो विभजन् दायम्. ३. B. originally reads पञ्चक.

इति । अस्यार्थः । अत्रोत्पन्नमपत्यमुभयोरपि भवतु - इति संविदं कृत्वा यत्क्षेत्रं स्वामिना बीजावापार्थं बीजिने दीयते तस्मिन् क्षेत्रे उत्पन्नस्यापत्यस्य बीजिक्षेत्रिणौ स्वामिनौ । यदा तु तत्रोत्पन्नमपत्यमावयोरस्त्विति संविदमकृत्वा परक्षेत्रे बीजिना यदपत्यमुत्पाद्यते तदपत्यं क्षेत्रिण एव न बीजिनः । यतो बीजाद्योनिर्बलीयसी । गवाश्वादिषु दृष्टत्वादित्यर्थः । गुर्वादिनियोगोऽपि वाग्दत्ताविषय एव । अन्यस्य नियोगस्य मनुना निषिद्धत्वात् ।

‘ देवराद्वा सपिण्डाद्वा स्त्रिया सम्यङ्भियुक्तया ।

प्रजेऽपि ताधिगन्तव्या सन्तानस्य परिक्षये ॥

विधवायां नियुक्तस्तु घृताक्तो वाग्यतो निशि ।

एकमुत्पादयेत्पुत्रं न द्वितीयं कथंचन ॥

(म. स्मृ. ९. ५९-६०.)

पुत्रे नियोगादुत्पन्ने यथावद्विधवैव सा ’ ।

इति । एवं नियोगमुपन्यस्य मनुः स्वयमेव निषेधति—

नान्यस्मिन्विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजातिभिः ।

अन्यस्मिन् हि नियुञ्जाना धर्मं हन्युः सनातनम् ॥

नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीर्त्यते क्वचित् ।

न विवाहविधानुक्तं विधवावेदनं पुनः ॥

अयं द्विजैर्हि विद्वद्भिः पशुधर्मो विगर्हितः ।

मनुष्याणामपि प्रोक्तो वेने राज्यं प्रशासति ॥

१. C. D. read सद्भिः for सम्यक्. २. D. reads बीज° for प्रजे°, while B. originally reads यथे° and in margin प्रजे°. ३. C. substitutes °नि° for °धि°. ४. D. omits इति । नियोगमुपन्यस्य मनुः स्वयमेव निषेधति.

समानगोत्रत्वेन सपिण्डत्वेन वा उदकप्रदानादिकार्यकरत्वं
षट्पद्वयस्यापि सममेवेति व्याख्येयम् । पितृधनग्रहणं तु
पूर्वस्यै पूर्वस्याभावे सर्वेषामस्त्येव ।

‘ न भ्रातरो न पितरः पुत्रा ऋक्थहराः पितुः ’ ।

(म. स्मृ. ९. १८५.)

इति । औरसव्यतिरिक्तानां पुत्रप्रतिनिधीनां सर्वेषां
ऋक्थहारित्वस्य मनुनैव प्रतिपादितत्वात् । द्व्यामुष्यायणस्तु
जनयितुरपि ऋक्थं भजते । तथा च याज्ञवल्क्यः—

‘ अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।

उभयोरप्यसौ ऋक्थी पिण्डदाता च धर्मतः ।

(या. स्मृ. २. १२७.)

इति । यदा गुर्वादिना नियुक्तो देवरादिः स्वयमप्यपुत्रः
सन्नपुत्रस्य क्षेत्रे स्वपरपुत्रार्थं प्रवृत्तो यं जनयति स द्विपितृको
द्व्यामुष्यायणो द्वयोरपि ऋक्थहारी पिण्डदश्च । यदा स्वयं
पुत्रवान् परपुत्रार्थमेव परक्षेत्रे पुत्रमुत्पादयति तदुत्पन्नः क्षेत्रिण
एव पुत्रो भवति न द्वीजिनः । यथोक्तं मनुना—

‘ क्रियाभ्युपगमात्क्षेत्रं बीजार्थं यत्प्रदीयते ।

तस्येह भागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिक एव च ।

फलं त्वनभिसंधाय क्षेत्रिणा बीजिना तथा ।

प्रत्यक्षं क्षेत्रिणामर्थो बीजाद्योनिर्बलीयसी ’ ॥

(म. स्मृ. ९. ५३, ५२.)

इति । नन्वत्र विकल्पोऽस्तु विधिप्रतिषेधयोरुभयोर्दर्शनात् । अतो विनियोगस्य वाग्दत्तादिविषयत्वमनुपपन्नमिति चेत् । न । मनुनैव नियोगस्य तद्विषयत्वप्रतिपादनात् ।

§ यस्या म्रियेत कन्याया वाचा सत्ये कृते पतिः ॥

तामनेन विधानेन निजो विन्देत देवरः ॥

† यथाविध्येधिगम्यैनां शुक्लवस्त्रां शुचिव्रताम् ।

मितो भजेताप्रसवात्सकृत्सकृदृतावृतौ ' ॥

(म. स्मृ. ९. ६९-७०.)

इति । दत्तकादीनां न बीजिककथभाक्त्वम् । तथाच मनुः—

जुहोतीत्यादिश्रुतिविरोधश्चेति दिक् । अतएव मेधातिथिर्देवरद्वेत्यादिसाधव इत्यन्ते ग्रन्थे षोडशिग्रहणादिवद्विकल्पः नियोगतदभिव्योः पित्राद्युद्धरणं फलं गन्तुश्च परमोपकारः तदाप्रभृत्ययं श्लोकोऽर्थवाद एवेति ॥

§ अत्र मेधातिथिः । नियोगरूपत्वात् कन्यागतोऽयं धर्म उच्यते वाचा सत्ये कृते वाग्दाने निवृत्त एकेन दत्ता अपरेण प्रतिगृहीता तामनेन वक्ष्यमाणेन विधानेन निजसोदरो देवरो विन्देत विवाहयेत् । एतेन वाग्दत्तायाः कन्यायाः देवरेण सह विवाहो भवतीति सिद्धयते तथापि तेन देवरेण केवलं पुत्रोत्पत्यर्थमेव तथा सह आप्रसवाद्युवायः कार्यः पुत्रोत्पत्त्यनन्तरं यथाकामं व्यवयादीनां निषिद्धत्वात् ।

† अत्र मेधातिथिः । यथाविधि यथाशास्त्रं वैवाह्यो विधिस्तथा विवाह्यवाचनिकोऽयं विवाहः । पुनर्भूश्च तथोच्यते नवाव्यूहापि सती [भार्या] भवति केवलं परार्थोऽस्या वाचनिको विवाहः । तथाच दर्शयति न दत्त्वा कस्यचित्कन्यां पुनरन्यस्य दीयत इति नासौ देवराय दीयत इत्यर्थः । अदत्ता चास्वभूता कथमिव भार्या भवेत् शुक्लवस्त्रां नियमो गमनेऽन्यस्मिन्नपि नियोगे धर्मोऽयमिष्यते ।

स महीमखिलां भुञ्जन् राजर्षिप्रवरः पुरा ।

वर्णानां संकरं चक्रे कामोपहतचेतनः ॥

* ततः प्रभृति यो मोहात् प्रमीतपतिकां स्त्रियम् ।

नियोजयत्यपत्यार्थं तं विगर्हन्ति साधवः ' ॥

(म. स्मृ. ९. ६४-६८.)

* ततः किं तत्राह तदेति । प्रमीतपतिकां प्रमीतो हिंसितः पतिर्यस्या-
स्तां पुत्रवतीमिति शेषः । यो नियोजयत्यपत्यार्थेऽपत्योत्पादनाय तं विग-
र्हयन्तीत्यन्वयः । अपत्यार्थे विद्यमानपुत्रे सतीति । एषु वेदनश्रुत्यनुरो-
धेन यस्या म्रियेत इत्युत्तरस्वरसात् सकृत्प्रदीयते कन्या इत्यादिवचन-
बलात्पुनर्विवाहो निषिद्धो न त्वपत्यार्थे नियोग इति । यत्तु बृहस्पतिः ।

उक्तो नियोगो मनुना निषिद्धः स्वयमेव तु ।

युगह्रासादशक्योऽयं कर्तुमन्यैर्विधानतः ॥

तपोज्ञानसमायुक्ताः कृतत्रेतायुगे नराः ।

द्वापरे च कलौ नृणां शक्तिहानिर्हि निर्मिता ॥

अनेकधा कृताः पुत्रा ऋषिभिश्च पुरातनैः ।

न शक्यन्तेऽधुना कर्तुं शक्तिहीनैश्चिरंतनैः ॥

इति । तदन्यथासिद्धं निषेधस्य पुनर्विवाहविषयत्वात् । पुत्रप्रयोजना-
भार्येति तात्पर्यम् । शास्त्रतात्पर्यादग्नीषोमीयपशोरिव क्वचिदननुष्ठानस्य
शास्त्रासंकोचकत्वाद्धोलाकाशननुष्ठानवदेकमुत्पादयेत्पुत्रमिति नियोग-
विधेः प्राधान्येनार्थवादस्य न हिंस्यात्सर्वभूतानीतिवत् । स्तनाद्युप-
मर्दरागनिवर्तनेनान्यथासिद्धेर्गोविन्दराजव्याख्या गरीयसी । अन्यथा
संतानकृतेर्दोषापत्तिः । यत्तु ।

अग्निहोत्रं गवालभं संन्यासं पलपैतृकम् ।

देवरेण सुतोत्पत्तिः कलौ पञ्च विवर्जयेत् ॥

इति । तदमूलम् । समूलत्वे वा लाभाख्यात्यादिरागिनां निवृत्तितात्पर्य-
कम् । अन्यथा यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेत् ॥ यावज्जीवमग्निहोत्रं

इति । कामतः पितुरिच्छया भागं लभते । मृते पितरि यदि परिणीतापुत्रा भ्रातरः सन्ति तदा ते दासीपुत्रं स्वभागादर्थभागिकं कुर्युः । अथ परिणीतापुत्रा दुहितरो वा तत्पुत्रा वा न सन्ति तदा तद्धनं दासीपुत्रो लभते । तत्सद्भावे अर्धमेव । द्विजातीनां दास्यामुत्पन्नस्तु पितुरिच्छयाऽप्यंशं न लभते नाप्यर्धं दूरेत एव कृत्स्नं जातोऽपि दास्यां शूद्रेणेति विशेषणात् । किन्त्वनुकूलश्चेज्जीवनमात्रं लभते इत्यभिप्रायः । अपुत्रदायग्रहणक्रममाह याज्ञवल्क्यः—

‘पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।

तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः स ब्रह्मचारिणः ’ ॥

‘एषामभावे पूर्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः ।

स्वर्गातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ’ ॥

(या. स्मृ. २. १३५-१३६.)

इति । औरसादयो द्वादशविधपुत्रा यस्य न सन्त्यसावपुत्रः । तस्य मृतस्य धनं पत्न्यादीनां पूर्वस्य पूर्वस्याभावे उत्तरोत्तरो गृह्णाति । अयं दायग्रहणक्रमः सर्वेषु मूर्धावसिक्तादिष्वनुलोमजेषु वर्णेषु च ब्राह्मणादिषु वेदितव्य इत्यर्थः । पत्नी विवाहादिसंस्कृता नारी । सा प्रथमं पत्युर्धनं गृह्णाति । तदाह बृहस्पतिः—

‘कुल्येषु विद्यमानेषु पितृभ्रातृसनाभिषु ।

असुतस्य प्रमीतस्य पत्नी तद्धनहारिणी ’ ॥

इति । अत्र विशेषमाह बृहस्पतिः—

‘ गोत्ररिक्थे जनयितुर्न भजेद्वन्निमः सुतः ।

गोत्ररिक्थानुगः पिण्डो व्यपैति ददतः स्वधा ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १४२.)

इति । दैवनिमग्रहणं क्रीतोपलक्षणार्थम् । दत्तव्यतिरिक्तानां
गौणपुत्राणां रिक्थभाक्त्वप्रतिपादकानि वाक्यानि युगान्तर-
विषयाणि । कलौ युगे तेषां पुत्रत्वेन परिग्रहणस्य स्मृत्य-
न्तरे निषिद्धत्वात्—

‘ दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहः ।

देवरेण सुतोत्पत्तिः वानप्रस्थाश्रमग्रहः ।

कलौ युगे त्विमान् धर्मान् वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ’ ॥

इति । शूद्रधनविभागे विशेषमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोऽशहरो भवेत् ।

मृते पितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वर्धभागिकम् ॥

अभ्रातृको हरेत्सर्वं दुहितृणां सुतादते ’ ।

(या. स्मृ. २. १३३-१३४.)

‘ गोत्ररिक्थे गोत्रं रिक्थं धनं च जनकसंबन्धिनी दत्तको न कदाचि-
त्प्राप्नुयात् । पिण्डश्च गोत्ररिक्थानुगायी यस्य गोत्ररिक्थे भजते तस्यैव
स पिण्डो दीयते तस्मात् पुत्रं ददतः जनकस्य स्वधापिण्डभ्राद्धादि
तत्पुत्रकर्तृकं निवर्तते । अतएव नासौ दत्तको द्व्यामुष्यायणः प्रति-
ग्रहीतृगोत्रत्वात् । जनकगोत्रसंबन्धाभावाच्चेति दिक् ।

१. D. reads कृत्रिम° for दन्निम. २. D. reads दोपलक्षणार्थम् for क्रीतोप-
लक्षणार्थम्. ३. B. reads हाय° for रिक्थ°. ४. D. reads °भागिनम्
for भागिकम्.

इति । ऊढास्वपि प्रतिष्ठिताप्रतिष्ठितदुहितृसमवाये
अप्रतिष्ठितैव गृह्णाति । तदाह गौतमः—

‘ स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्नानामप्रतिष्ठितानां च ’ ।

(गौ. स्मृ. २८. २४.)

इति । न चैतद्वैतमवचनं मातृधनत्रिषयमेवेति मन्तव्यम् ।
पितृधनेऽप्यस्य समानत्वात् । दुहितृभावे दौहित्रो धनहारी ।
तथाच विष्णुः—

‘ अपुत्रपौत्रसंताने दौहित्रा धनमामुयुः ।

पूर्वेषां तु स्वधाकरि पौत्रा दौहित्रिका मता ’ ॥

(वि. स्मृ.)

इति । मनुरपि—

† ‘ अकृता वा कृता वापि यं विन्देत्सदृशोत्सुतम् ।

पौत्री मातामहस्तेन दद्यात्पिण्डं हरेद्धनम् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १३६.)

† अकृता वा कृता वेति पुत्रिकाया एव द्वैविध्यम् । तत्र

‘ यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात्स्वधाकरम् ’ ।

इत्यभिधाय कन्यादानकाले वरानुमत्या या क्रियते सा कृताभिसं-
धिमात्रकृता वाग्व्यवहारेण न कृता । तथाच गौतमः—

‘ अभिसंधिमात्रात्पुत्रिकेत्येकेषाम् ’ ।

(गौ. स्मृ. २८. १९.)

१. This quotation does not appear in the printed edition of Vishnu Smṛiti (See Bibliotheca edition) २. B. reads this verse as :—

अभता वा क्षता वापि यं विन्देत्सदृशोत्सुतम् ।

पौत्री पितामहस्तेन दद्यात्पिण्डं हरेद्धनम् ॥

३. A. reads सदृशम्.

‘अपुत्रा शयनं भर्तुः पालयन्ती व्रते स्थिता ।

पत्न्येव दद्यात्तत्पिण्डं कृत्स्नमंशं लभेत च ’ ॥

इति । कृत्स्नमंशं जंगमस्थावरात्मकम् । तदयं अपुत्रदाय-
ग्रहणक्रमः । द्वादशविधपुत्रशून्यस्य मृतस्य धनं पत्नी
गृह्णाति । तथाच प्रजापतिः—

‘जङ्गमं स्थावरं हेम कुप्यं धान्यमथाम्बरम् ।

आदाय दापयेच्छ्राद्धं माससंवत्सरादिकम् ’ ॥

‘पितृव्यगुरुदौहित्रान् भर्तृश्वशुरमातुलान् ।

पूजयेत्कव्यपूर्ताभ्यां वृद्धानप्यतिथींस्तथा ’ ॥

इति । तदभावे दुहितरः समानजातीया असमानजातीयाश्च
यथाभागं गृह्णीयुः । तथाच बृहस्पतिः—

‘भर्तुर्धनहरी पत्नी तां विना दुहिता स्मृता ।

अङ्गादङ्गात्संभवति पुत्रवदुहिता नृणाम् ’ ॥

‘सदृशी सदृशेनोढा साध्वी शुश्रूषणे रता ।

तस्मात्पितृधनं त्वन्यः कथं गृह्णीत मानवः ’ ॥

इति । ऊढानूढदुहितृसमवाये कात्यायन आह—

‘पत्नी पत्युर्धनहरी या स्यादव्यभिचारिणी ।

तदभावे तु दुहिता यद्यनूढा भवेत्तदा ’ ॥

१. C. and D. omit in their text कृत्स्नमंशं जङ्गमस्थावरात्मकम् and the portion from तथाच प्रजापतिः to ‘तत्पुत्राश्चेति’ about 70 lines, and for this insert only as follows—तदभावे दुहिता । तदभावे दौहित्रः । तदभावे माता । तदभावे पिता । तदभावे भ्राता । तदभावे तत्पुत्रः । तदभावे पितामही । तदभावे तद्धन पितामही गृह्णाति तत्पुत्रास्तत्पुत्राश्च । २. B. reads तथा for तदा.

भ्रातृवपि सोदर्याः प्रथमं धनभाजः तेषां प्रत्यासन्नत्वात्-
अतएव मनुः—

‘ अनन्तरः सपिण्डाद्यस्तस्य तस्य धनं भवेत् ’

(म. स्मृ. ९. १८७.)

इति । भ्रातृणामभावे भ्रातृपुत्रा इति पूर्ववदवगन्तव्यम् ।
भ्रातृभ्रातृपुत्रसमवायेऽपि भ्रातृपुत्राणां धनसंबन्धो नास्ति । भ्रात्र-
भावे भ्रातृपुत्राणामधिकारश्रवणात् । यदा त्वपुत्रे भ्रातरि मृते तद्भा-
तृणामविशेषेण धनसंबन्धे प्राप्ते भ्रातृधनविभागात् प्रागेव यदि
काश्चिद्भाता भ्रियेत तत्पुत्राश्च सन्ति तदा तत्पुत्राणां पितृतोऽधि-
कारे प्राप्ते तेषां भ्रातृणां च विभागो युक्तः । भ्रातृपुत्राणामभावे
गोत्रजा धनं गृह्णन्ति । गोत्रजाश्च पितामही सपिण्डाः समानो-
दकाश्च अतः प्रथमं पितामही धनं गृह्णाति । यत्तु—

‘ मातर्यपि च वृत्तायां पितुर्माता धनं हरेत् ’ ।

(म. स्मृ. ९. २१७.)

इति । मात्रनन्तरं पितामह्या धनग्रहणे प्रापकं वचनम् ।
तदनेपत्यस्य स्वर्यातस्य धनं पत्न्यभिगामि तदभावे मातृगामि
तदभावे भ्रातृपुत्रगामि तदभावे सकुल्यगामि तदभावे बन्धु-
गामि सहाध्यायिगामि तदभावे ब्राह्मणधनवर्जं राजगामि
ब्राह्मणधनं ब्राह्मण एव गृह्णीयादिति । तथा च ।

(वि. स्मृ. १७. ४—१३.)

१. B. reads सपिण्डं यः for सपिण्डाद्यः. २. This quotation appears
in विष्णुस्मृति but some Sûtras are omitted here.

इति । नच दुहित्वनन्तरं पितरावित्युपादानमनुपपन्नम् ।
 दौहित्रस्य धनहारित्वेन वक्तव्यत्वादिति मन्तव्यम् । दुहि-
 तरश्चेति चशब्देन दौहित्रस्य समुच्चयात् दौहित्राभावे पितरौ
 धनभाजौ । यद्यप्यत्र पित्रोर्धनग्रहणे क्रमो न श्रूयते तथापि
 पितरावित्यस्य विग्रहवाक्ये मातृशब्दस्य पूर्वनिपातात् प्रत्या-
 सत्त्यतिशयाच्च मातुरेव पूर्वं धनग्रहणं युक्तमिति केचिदाहुः ।
 अपरे त्वपुत्रधनं पत्न्यभिगामि तदभावे दुहितृगामि तदभावे
 पितृगामि तदभावे मातृगामि । इति । वृद्धविष्णुवचनात्--

‘अपुत्रस्याथ कुलजा पत्नी दुहितरोपि च ।

तदभावे पिता माता भ्राता पुत्रश्च कीर्तिता ’ ॥

इति । कात्यायनवचनाच्च ।

‘पितैव पूर्वधनहारीत्याहुः’ । ‘अत्र यद्युक्तं तद्वा-
 ह्यम् । पित्रोरभावे भ्रातरो धनभाजः’ । तथाच मनुः

‘पिता हरेदपुत्रस्य रिक्थं भ्रातर एव चेति’ ।

(म. स्मृ. ९. १८५.)

इति । अतएव पुत्रिकाधर्मशङ्क्येति प्रांगविवाहत्वमुक्तम् ।
 पुत्रिकेव कृता अकृता वा पुत्रं समानजातीयाद् बौदुरुत्पादयेत् तेन
 दौहित्रेण पौत्रकार्यकारणात् पौत्रिकेयवान् मातामहः पौत्री । तथा चासौ
 तस्मै पिण्डं दद्यात् । एतेन पौत्रिकेयविषयमेतद्वचनं इति तात्पर्यम् ।
 गोविन्दराजस्तु अकृता वेत्यपुत्रिकैव दुहिता तत्पुत्रोर्जपि मातामहधने
 पौत्रिकेय इव मातामह्यादिसत्त्वेऽप्यधिकारी भवतीत्याह । तदयुक्तम् ।
 पुत्रिकायाः पुत्रतुल्यत्वात् अपुत्रिकातत्पुत्रयोरतुल्यत्वेन तत्पुत्रयोस्तुल्य-
 त्वायोग्यत्वादित्यलं पल्लवितेन ।

इति । बन्धुष्वपि यस्त्वासन्नतरः स एव पूर्वं गृह्णाति ।
अत एव बृहस्पतिः—

‘ बहवो ज्ञातयो यत्र सकुल्या बान्धवास्तथा ।
यस्त्वासन्नतरस्तेषां सोऽनपत्यधनं हरेत् ’ ॥

इति । बन्धूनामभावे आचार्यः । आचार्याभावे शिष्यः ।
तदाह मनुः—

‘ यो यो ह्यनन्तरः पिण्डात्तस्य तस्य धनं भवेत् ।
अत ऊर्ध्वं सकुल्यः स्यादाचार्यः शिष्य एव च ’ ॥
(म. स्मृ. १. १८७.)

इति । आपस्तम्बोऽपि—

‘ सपिण्डाभावे आचार्यः आचार्याभावे अन्तेवासी—
(आ. ध. १. ६. १४. ३.)

इति । शिष्याभावे सन्नह्यचारी तस्याभावे यः कश्चिच्छ्रो-
त्रियो गृह्णाति । तदाह गौतमः—

‘ श्रोत्रिया ब्राह्मणस्यानपत्यस्य ऋक्थं भजेरन् ’—
(गौ. स्मृ. २८. ४१.)

इति । तदभावे ब्राह्मणः । तदाह मनुः—

‘ सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणा ऋक्थभागिनः ।
त्रैविद्याः शुचयो दान्तास्तथा धर्मो न हीयते ’ ॥
(म. स्मृ. १. १८८.)

१. The text of मनु reads अनन्तरः सपिण्डाद्यः for यो यो ह्यनन्तरः
पिण्डा°. २. B. reads तेषु for तथा.

अपुत्रस्याथ कुलजा पत्नी दुहितरोऽपि वा ।
तदभावे पिता माता भ्राता पुत्राश्च कीर्तिता ॥

इत्यादि । क्रमप्रतिपादकबहुवचनविरोधात् पितामह्या धन-
संबन्धमात्रप्रापकं न क्रमपरमित्यवगम्यते । पितामह्या अभावे
पितामहः पितृव्यास्तत्पुत्राश्च यथाक्रमं धनं गृह्णन्ति । पितामह-
सन्तानाभावे प्रपितामही प्रपितामहस्तत्पुत्रास्तत्पुत्राश्चेति सप्तम-
पर्यन्तं गोत्रजा धनं गृह्णन्ति । सपिण्डानामभावे समानोदका
धनं गृह्णन्ति । समानोदकाश्च सपिण्डानामुपरि सप्त पुरुषाः
जन्मनामज्ञानपर्यन्ता वा । तदुक्तं बृहन्मनुना—

‘ सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते ।
समानोदकभावस्तु निवर्तेताचतुर्दशात् ॥
जन्मनामस्मृतेरेके तत्परं गोत्रमुच्यते ’ ॥

इति । गोत्रजानामभावे बान्धवा धनं गृह्णन्ति बान्धवाश्च
त्रिविधौ बौधायनेन दर्शिताः—

‘ आत्मपितृष्वसुः पुत्राः आत्ममातृष्वसुः सुताः ।
आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञेया आत्मबान्धवाः ॥
पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः ।
पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृबान्धवाः ॥
मातुः पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सुताः ।
मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृबान्धवाः ’ ॥

‘ भ्रातृणामप्रजाः प्रेयात् कश्चिच्चेत्प्रव्रजेत वा ।
 विभजेरन् धनं तस्य शेषास्ते स्त्रीधनं विना ॥
 भरणं चास्य कुर्वीरन् स्त्रीणामाजीवनक्षयात् ।
 रक्षन्ति शय्यां भर्तुश्चेदाङ्घ्रिन्चुरितरासु तत् ’ ॥

(ना. स्मृ. १३. २५-२६.)

इति । तत्र—

‘ संसृष्टानां तु यो भागस्तेषामेव स इष्यते ’ ।

इति प्रक्रम्य “ भ्रातृणामप्रजाः प्रेयात् ” इत्यादिवच-
 नस्य पठितत्वेन संसृष्टभ्रातृभार्याणामनपत्यानां भरणमा-
 व्रम् संसृष्टभ्रातृणां च तद्धनहारित्वम् अनेन वचनेन
 प्रतिपाद्यत इत्यवगमनात् । अथवा ‘ भ्रातृणामप्रजाः प्रेयात् ’
 इत्यादिवचनस्य संसृष्टत्वेन

‘ संसृष्टानां तु यो भागस्तेषामेव स इष्यते ।

अनपत्योऽंशभाग्योऽपि निर्बीजेष्वितरानियात् ’ ॥

(ना. स्मृ. १३. २४.)

इत्यनेन पौनरुक्त्यप्रसङ्गात् । अथ वा अविभक्तविषय-
 त्वमस्तु याज्ञवल्क्यवचनं तु विभक्तस्यासंसृष्टिनो भर्तुर्धनं
 पत्न्येव प्रथमं गृह्णातीत्येवंपरमित्यविरोधः । यत्तु मनुनोक्तम्—

‘ पिता हरेदपुत्रस्य ऋकथं भ्रातर एव वा ’ ।

(म. स्मृ. ९. १८५.)

इति । यदपि कात्यायनेनोक्तम्—

१. D. reads धनग्रहणम् for तद्धनहारित्वम् and omits the portion
 up to इत्यादि वचनस्य संसृष्टत्वेन. २. D. reads अनपत्योऽंशभागो हि.

इति । ब्राह्मणधनं न कदाचिदपि राजगामि । क्षत्रिया-
दिधनं तु सब्रह्मचारिपर्यन्तानामभावे राजगामि । त-
दुक्तं मनुना—

‘ अहार्यं ब्राह्मणद्रव्यं राज्ञा नित्यमिति स्थितिः ।

इतरेषां तु वर्णानां सर्वाभावे हरेन्नृपः ’ ॥

(अ. स्मृ. ९. १८९.)

इति । नारदेनापि—

‘ ब्राह्मणार्थस्य तन्नाशे दायादश्चेन्न कश्चन ।

ब्राह्मणायैव दातव्यमेनस्वी स्यान्नृपोऽन्यथा ’ ॥

इति । संग्रहकरिणापि—

‘ पितर्यविद्यमानेऽपि धनं तत्पितृसन्ततेः ।

तस्यामविद्यमानायां तत्पितामहसन्ततेः ॥

असत्यामपि तस्यां तु प्रपितामहसन्ततेः ।

एवमेवोपरितनां सपिण्डा ऋक्थभागिनः ॥

तदभावेऽसपिण्डाः स्युराचार्यः शिष्य एव वा ।

सब्रह्मचारी सद्भिः पूर्वाभावे परः परः ॥

गृहस्थैकोदकाभावे राजा धनमवाप्नुयात् ।

आचार्यस्याप्यभावे तु तथा क्षत्रियवैश्ययोः ’ ॥

इति । नन्वनपत्यस्य धनं प्रथममेव पत्नी गृह्णातीत्येत-
दनुपपन्नम् । पत्नीसद्भिर्विऽपि भ्रातृणां धनग्रहणस्य पत्नीनां
वा भरणमात्रस्य नारदेनोक्तत्वात्—

‘ पिण्डगोत्रर्षिसंबन्धा ऋक्थं भजेरन् स्त्री चानप-
त्यस्य । वीजं वा लिप्सेत’

(गौ. स्मृ. २८. २१-२२.)

इति । अयमर्थः—अनपत्यस्य ऋक्थं पिण्डगोत्रर्षिसंबन्धा
भजेरन् स्त्री वा यदि वीजं लिप्स्यते ॥

इति । संग्रहकारोऽपि—

‘ भ्रातृषु प्रविभक्तेषु संस्तृष्टेष्वप्यसत्सु वा ।
गुर्वादेशानियोगस्था पत्नी धनमवाप्नुयात्’ ॥

इति । तदनुपपन्नं पत्नी दुहितर इत्यत्र नियोगाश्रवणात् ।
अश्रुतोऽपि नियोगो गौतमादिवचनबलात्कल्प्यते इति
युक्तमिति चेत् । तत्र । गौतमादिवचनानामर्थान्तरपरत्वात् ।
तथा हि । तत्र यद्वैतमवचनं—

‘ पिण्डगोत्रर्षिसंबन्धा ऋक्थं भजेरन् स्त्री चानपत्यस्य ।
वीजं वा लिप्सेत’—

(गौ. स्मृ. २८. २१-२२.)

इति । तस्य नायमर्थः यदि वीजं लिप्सेत तदा पत्नी
अनपत्यधनं गृह्णातीति । अपि तर्ह्यनपत्यस्य धनं पिण्डगो-
त्रर्षिसंबन्धा गृह्णीयुः । स्त्री वा गृह्णीयात् । सा स्त्री वीजं
वा लिप्सेत सयंता वा भवेदिति । वाशब्दस्य पक्षान्तर-
वचनत्वेन यद्यर्थे प्रयोगाभावात् । यदपि धनं यो

१. B. reads 'विषयत्वात्' for 'परत्वात्'. २. D. substitutes 'जाया'
न for 'स्त्री वा' लायात्.

‘ विभक्ते संस्थिते द्रव्यं पुत्राभावे पिता हरेत् ।

भ्राता वा जननी वाऽथ माता वा तत्पितुः क्रमात् ’ ॥

इति । मनुवचनं तावत् न क्रमप्रतिपादनपरम् भ्रातर एव
वेति विकल्पश्रवणात् । कात्यायनवचनं तु पत्न्यां व्यभि-
चारिण्यां पित्रादेरनपत्यधनग्राहित्वप्रतिपादनपरम् ।

‘ भर्तुर्धनहरी पत्नी या स्यादव्यभिचारिणी ।

अपचारक्रियायुक्ता निर्लज्जा वार्यनाशिका ॥

व्यभिचाररता या च स्त्री धनं सा न चार्हति ’ ।

इति तेनैवोक्तत्वात् । धनं जीवनायोपकृष्टं क्षेत्रांशं
नार्हतीत्यर्थः । धरेश्वरस्तु अनपत्यधनं पत्नी गृह्णातीत्येव-
मादिवचनजातस्य प्रकारान्तरेण विषयव्यवस्थामाह । नि-
योगार्थिनी पत्नी अनपत्यस्य विभक्तस्य पत्युर्धनं गृह्णाति ।
तथा च मनुः—

‘ धनं यो विभृयाद्भ्रातुर्मृतस्य स्त्रियमेव वा ।

सोऽपत्यं भ्रातुरुत्पाद्य दद्यात्तस्यैव तद्धनम् ।

कनीयाञ् ज्येष्ठभार्यायां पुत्रमुत्पादयेद्यदि ।

समस्तत्र विभागः स्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ’ ॥

(म. स्मृ. १. १४६, १२०).

इति । विभक्तधने भ्रातरि मृते अपत्यद्वारेणैव पत्न्या धन-
संवन्धः । नान्यथा । अविभक्तधनेऽपि तथेत्यभिप्रायः ।
गौतमोऽपि—

१. C. reads धरेश्वरस्तु for धरेश्वरस्तु. २. C. and D. read °संजातस्य
for °जातस्य.

‘ अदायिकं राजगामि श्रोषिद्भृत्यौर्ध्वदैहिकम् ।

अपास्य श्रोत्रियद्रव्यं श्रोत्रियेभ्यस्तर्पयेत् ’ ॥

इति । अयमर्थः—स्त्रीणामशनाच्छादनोपयुक्तं धनिनः
श्राद्धाद्युपयुक्तं च मुक्त्वा अदायिकधनं राजगामि भवति ।
श्रोत्रियद्रव्यं तु श्रोषिद्भृत्यौर्ध्वदैहिकमपास्य श्रोत्रियस्य न
राज्ञ इत्यर्थः । यदपि नारदेनोक्तम्—

‘ अन्यत्र ब्राह्मणात्किञ्चिद्वाजा धर्मपरायणः ।

तत्स्त्रीणां जीवनं दद्यादिष दायविधिः स्मृतः ’ ॥

(ना. स्मृ. १३. ५२.)

इति । तदुभयमप्यवरुद्धस्त्रीविषयं पत्नीशब्दश्रवणात् ।
यदपि च हारीतेनोक्तम्—

‘ विधवा यौवनस्था चेत्पत्नी भवति कर्कशा ।

आयुषो रक्षणार्थं तु दातव्यं जीवनं तदा ’ ॥

इति । तदपि शङ्कितव्यभिचारस्त्रीविषयम् । यदपि
प्रजापतिवचनम्—

‘ आढकं भर्तृहीनायाः दद्यादामरणान्तिकम् ’ ॥

१. A. reads आदाय for अपास्य. २. A. reads अर्पणम् for अयमर्थः
and omits स्त्रीणाम् while B. for the same reads आघयणम् for अय-
मर्थः omitting the word स्त्रीणाम्. ३. A. reads धनम् for धनिनः. ४.
B. reads अदायि वान्यत् for अदायिकमन्यत् and substitutes the word
मुक्त्वा for मुक्त्वा. ५. A. reads °भृत्यौर्ध्वदैहिकम् for °भृत्यौर्ध्वदैहिकम्.
६. A. reads °शब्दश्रवणात् while B. reads अविरुद्ध° for अवरुद्ध°. ७.
D. omits च. ८. C. and D. read आमरणात् स्त्रियाः for आमरणा-
न्तिकम्.

विभृयादित्यादि मनुवचनं तदपि क्षेत्रजस्यैव धनसंबन्धं
वक्ति न पत्न्या इति । संग्रहवचनमपि संयताया एव धन-
संबन्धं वक्ति न तु देवरादिनियुक्तायाः ।

अन्यथा—

‘ अपुत्रा शयनं भर्तुः पालयन्ती व्रते स्थिता ।
पत्न्येव दद्यात्तत्पिण्डं कृत्स्नमंशं लभेत च ’ ॥

इति । तथा—

‘ अपुत्रा शयनं भर्तुः पालयन्ती गुरौ स्थिता ।
भुञ्जीतामरणात्क्षान्ता दायादा ऊर्ध्वमाभुयुः ’ ॥

इति मनुकात्यायनवचनविरोधप्रसङ्गात् । तस्मा-
दनपत्यस्य विभक्तस्यासंस्तुष्टिनो मृतस्य धनं पत्नी गृह्णाती-
त्येवैव व्यवस्था ज्यायसी । यत्तु स्त्रीणां धनसंबन्धाभावप्रति-
पादकवचनम्—

‘ यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नं तत्रानधिकृतास्तु ये ।
अरिक्थभाजस्ते सर्वे ग्रासाच्छादनभाजनाः ॥
यज्ञार्थं विहितं वित्तं तस्मात्तद्विनियोजयेत् ।
स्थानेषु धर्मजुष्टेषु न स्त्रीमूर्खविधर्मिषु ’ ॥

इति । तद्यज्ञार्थमेव संपादितधनविषयम् । यदपि का-
त्यायनेनोक्तम्—

१. C. reads संबन्धवचनम् and D. संखवचनम् for संग्रहवचनम्.
२. D. reads व्रते for गुरौ. ३. D. and C. read तद्विक्थभाजः for
अरिक्थभाजः. ४. D. reads स्वेषु for धर्म.

‘ विभक्ताः सह जीवन्तो विभजेरन् पुनर्यदि ।

समस्तत्र विभागः स्याज्ज्यैष्ठ्यं तत्र न विद्यते ’ ।

(म. स्मृ. ९-२१०.)

इति । समानविभागविधानादेव विषमविभागनिराकरण-
सिद्धेः ज्यैष्ठ्यं तत्र न विद्यते इति पुनर्विषमविभागनिराकरणं
विषमधनेन संसृष्टानां धनानुसारेण विषमविभागप्राप्त्यर्थम् ।
संसर्गः कैरित्यपेक्षिते बृहस्पतिः—

‘ विभक्तो यः पुनः पित्रा भ्रात्रा चैकत्र संस्थितः ।

पितृव्येणाथवा प्रीत्या तत्संसृष्टः स उच्यते ’ ॥

इति । यः पूर्वं पित्रादिना विभक्तः पुत्रादिः पुनः प्रीत्या
तेन सह समापन्नः स संसृष्ट उच्यते । येन केनापि सहवास-
मापन्न इत्यर्थः । कचित्संसृष्टिनां विषमविभागकारणमाह
बृहस्पतिः—

‘ संसृष्टानां तु यः कश्चिद्विद्याशौर्यादिनाधिकम् ।

प्राप्नोति तत्र दातव्यो व्यंशः शेषाः समांशिनः ’ ॥

इति । विद्यादिना प्राप्ते अधिके धने अंशद्वयं दातव्यं न
सर्वस्मिन्निति । एतत्संसृष्टद्रव्यानुपरोधेनार्जितेऽपि विभाज्यत्व-
प्राप्त्यर्थम् । अपुत्रस्य संसृष्टिनः ऋक्थग्राहिणं दर्शयति
याज्ञवल्क्यः—

१. C. reads अधनेन for विषमधनेन. २. A. in marginal reading sub-
stitutes वा for च ३. B. C. and D. read सहवासमापन्नः for सह-
समापन्नः. ४. D. adds न before येन. ५. A, B. and C. omit 'कारणं'
while D. substitutes पुनः for कश्चित् and omits संसृष्टिनाम्.

इति । यदपि स्मृत्यन्तरे—

‘ अन्नार्थं तण्डुलप्रस्थमपराह्णे तु सेन्धनम् ’ ।

इति । तदेतद्वचनद्वयं हारीतवचनेन समानार्थम् ।
या च श्रुतिः ।

‘ तस्मात्त्रियो निरिन्द्रिया अदायादोः ’ ।

इति । सा पत्नीवत्तत्रहे तत्पत्न्या अंशो नास्तीत्येवंपरा ।
इन्द्रियशब्दस्य ‘ इन्द्रियं वै सोमपीथः ’ इति सोमे प्रयोग-
दर्शनात् । यत्तु पत्न्याः स्थावरग्रहणनिषेधकं बृहस्पतिवच-
नम्—

‘ यद्विभक्ते धने किञ्चिदाध्यादिविधिसंस्मृतम् ।

तज्जाया स्थावरं मुक्त्वा लभेत गतभर्तृका ’ ॥

इति । तदितरदायादानुमातिमन्तेरण स्थावरविक्रयनिषेध-
परम् । अन्यथा—

‘ जङ्गमं स्थावरं हेम रूप्यं धान्यरसाम्बरम् ।

आदाय दापयेच्छ्राद्धं माससंवत्सरादिकम् ।

पितृव्यगुरुदौहित्रान् भर्तृस्वस्त्रीयमातुलान् ।

पूजयेत्कव्यपूर्ताभ्यां वृद्धानायातिथींस्तथा ’ ॥

इति । अनेन विरोधप्रसङ्गात् । संसृष्टिनां विभागप्रकार-
माह मनुः—

१. C. B. and D. read स्मृत्यन्तरम्. २. B. and C. read अदा-
या-हाः and D. अदायादीः. ३. B. C. and D. read सपत्नीव for सा
पत्नीव. ४. B. reads विभक्ते धनम् for विभक्ते धने while C. reads संभृतम्
for संस्मृतम्. ५. B. and C. read रसान्तरम् for रसाम्बरम्. ६. B.
and D. read भर्तुः° for भर्तृ°. ७. A. and B. read वृद्धानप्यतिथीन् for
वृद्धानायातिथीन्. ८. D. reads संसृष्टिविभाग° for संसृष्टिनां विभाग°.

त्वसंसृष्टी । असंसृष्ट्यपि सोदरः सोदरस्य धनमाददीत ।
न पुनरन्योदर्यः संसृष्ट्येव । अतएव मनुः —

येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा हीयतांशप्रदानतः ।

त्रियेतान्यतरो वाऽपि तस्य भागो न लुप्यते ।

सोदर्या विभजेयुस्तं समेत्य सहिताः समम् ।

भ्रातरो ये च संसृष्टा भगिन्यश्च सनाभयः ॥

(म. स्मृ. ९. २११-२१२.)

इति । अयमर्थः । येषां संसृष्टिनां भिन्नोदराणां भ्रातृणां
मध्ये यैः कोऽपि ज्येष्ठः कनिष्ठो मध्यमो वा विभागकाले
देशान्तरगमनादिना स्वांशाद्भवेत् तस्य भागो न लुप्यते—
पृथगुद्गरणीयः । न संसृष्टिन एव गृह्णीयुः । किन्तु तमुद्धृतं
भागमसंसृष्टिनः सोदराः संसृष्टिनश्च भिन्नोदराः सनाभयो
भगिन्यश्च देशान्तरगता अपि समागम्य संभूय न्यूनाधिक-
भावमन्तरेण विभजेयुः । अन्ये मन्यन्ते ।

‘असंसृष्ट्यपि वा दद्यात्संसृष्टो नान्यमातृजः’ ।

(या. स्मृ. २. १३९.)

इत्यस्यायमर्थः । यत्र संसृष्टा भिन्नोदराः असंसृष्टाश्च
सोदराः तत्रासंसृष्टा अपि सोदरा एव धनं गृह्णीयुः न तु

१. D. originally reads अन्यः परो and corrects अन्यतरो, while C. reads युज्यते for लुप्यते. २. D. reads भगिन्याः for भगिन्यः. ३. A. and D. omit यः while B. reads य. after कोऽपि. ४. B. and C. read चा for वा and substitute सोदरो for संसृष्टो. ५. B. and D. read असंसृष्टाः for संसृष्टाः.

‘ संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।

दद्याच्चापहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च ’ ॥

(या. स्मृ. २. १३८.)

इति । अयमर्थः । संसृष्टिनो मृतस्यांशं विभागकाले विज्ञा-
तगर्भायां भार्यायां पश्चादुत्पन्नस्य पुत्रस्य इतरः संसृष्टी दद्यात्
पुत्राभावे संसृष्टयेवापहरेत् । न पत्न्यादिः । पत्नीनामप्रत्तदुहि-
तृणां च भरणमात्रम् । तदाह नारदः —

‘ भरणं चास्य कुर्वीरन् स्त्रीणामा जीवनक्षयात् ।

रक्षन्ति शय्यां भर्तुश्चेदाच्छिन्त्युरितरासु तत् ॥

यदा दुहितरस्तस्याः पित्र्योऽंशो भरणे मतः ।

आ संस्काराद्धरेद्भागं परतो विभृयात्पतिः’ ॥

(ना. स्मृ. १३. २६-२७.)

इति । सोदरस्य तु सोदर इति सोदरस्य संसृष्टिनो मृतस्यांशं
सोदरः संसृष्टिपश्चादुत्पन्नस्य पुत्रस्य दद्यात् । तदभावे स्वय-
मेवापहरेत् न भिन्नोदरः । संसृष्टीति पूर्वोक्तस्यापवादः ।
संसृष्टिनो भिन्नोदरस्य सोदरस्यासंसृष्टिनः सद्भावे उभयोरपि
विभज्य धनग्रहणमित्याह स एव —

‘ अन्योदर्यस्तु संसृष्टी नान्योदर्यो धनं हरेत् ।

असंसृष्टयपि वादद्यात्संसृष्टो^१ नान्यमातृजः’ ।

(या. स्मृ. २. १३९.)

इति । सापत्नभ्राता संसृष्टो अन्योदर्यधनं हरेत् न

१ B. C. and D. read तु दुहिता तस्याः for दुहितरस्तस्याः. २ A. reads संसृष्टिन. तस्यांशम् for संसृष्टिनो (S.) मृतस्यांशम्. ३. B. C. and D. read सोदरो for संसृष्टो. ४. B. C. and D. omit संसृष्टो.

ज्येष्ठा गुणज्येष्ठा संमतौ न तु पूर्वोक्ता । संसृष्टभ्रातृपुत्राणां
पत्न्याश्च समवाये धनग्रहणप्रकारमाह नारदः—

‘ मृते पतौ तु भार्यासस्युरभ्रातृपितृमातृकाः ।

सर्वे सपिण्डाः स्वधनं विभजेयुर्यथांशतः ’ ॥

इति । पेत्युः भ्रातृपितृमातृभावविशिष्टा अभ्रातृपितृमातृ-
भार्याः सर्वे सपिण्डाः भ्रातृपुत्रादयः । तत्र भ्रातृपुत्राणां स्वपित्रं-
शतः भार्याणां भर्तृशतः संसृष्टधनस्य विभाग इत्यर्थः ।
पत्नीनामभावे संसृष्टपुत्रांशं तद्भ्रातृभगिनी गृह्णाति । तथा च
बृहस्पतिः—

‘ या तस्य भगिनी सा तु ततोऽंशं लब्धुमर्हति ।

अनपत्यस्य धर्मोऽप्यमभार्यापितृकस्य च ’ ॥

इति । चशब्दो भ्रातृमातृभावसमुच्चयार्थः । केचित्तु

‘ या तस्य दुहिता ’

इति पठित्वा पत्नीनामभावे दुहिता गृह्णीतेत्याहुः ।

दुहितृभगिन्योरभावे—

‘ अनन्तरः सपिण्डाद्यस्तस्य तस्य धनं भवेत् ’ ।

१. A. omits गुणज्येष्ठा and reads संयता for संमतौ. २. A. reads
‘स्तु स्वभ्रातृ’ for ‘स्युरभ्रातृ’. ३. A. and C. read पत्नी for पेत्युः.
४. B. C. and D. do not insert the word ‘भ्रातृ’ while A. originally
does not add भ्रातृ but it appears in correction.

भिन्नोदराः संसृष्टा अपीति । यत्तु 'येषां ज्येष्ठ' इत्यादिमनु-
वचनं संसृष्टानां भिन्नोदराणामसंसृष्टानामेकोदराणां च
सर्वेषां धनग्रहणप्रतिपादकम् । तज्जङ्गमस्थावरात्मकोभय-
द्रव्यसद्भावविषयम् । अतएव प्रजापतिः—

‘अन्तर्धनं तु यद्द्रव्यं संसृष्टानां च तद्भवेत् ।

भूमिं गृहं त्वेसंसृष्टाः प्रगृह्णीयुर्यथांशतः’ ॥

इति । अयमर्थः । संसृष्टानां भिन्नोदरभ्रातृणामन्तर्धनं
गृहधनं द्रव्यं वा जङ्गमात्मकं यथांशतो भवेत् । सोदराणा-
मसंसृष्टानां गृहक्षेत्रादिकं स्थावररूपं यथांशतो भवेत् । इति ।
याज्ञवल्क्यवचनं तु जङ्गमस्थावरयोरन्यतरसद्भावविषयमिति ।
तत्र यद्युक्तं तद्वाह्यम् ।

यदा तु संसृष्टभिन्नोदराभावः तदा पिता पितृव्यो वा यः
संसृष्टः स एव गृह्णीयात् । तथा च गौतमः ।

‘संसृष्टिनि प्रेते संसृष्टो ऋक्थभाक्’—इति ।

(गौ. स्मृ. २८. २८.)

यदा पिता पितृव्यो वा संसृष्टो न विद्यते तदा त्वसंसृष्ट-
भिन्नोदरो भ्राता गृह्णीयात् । तदभावे त्वसंसृष्टपिता । तद-
भावे माता । तदभावे पत्नी । तदाह शङ्खः—

‘स्वर्यातस्य ह्यपुत्रस्य भ्रातृगामि द्रव्यं तदभावे पितरौ
हरेयातां तदभावे त्वसंसृष्टः पिता तदभावे माता तदभावे
ज्येष्ठा पत्नी’ । इति ।

१. D. reads तेषां for येषाम् २. B. and D. read च for तु.
३. B. C. D. substitute च for तु. ४. A. reads संभव° for 'सद्भाव°.

अथवा । वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणां धनमाचार्यसच्छिष्य-
धर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः क्रमेणैव गृह्णन्ति । पूर्वपूर्वाभावे उत्तरो-
त्तरो गृह्णातीत्यर्थः । यत्तु वसिष्ठेनोक्तम्—

‘ अनंशास्त्वाश्रमान्तरगताः ’ ।

(व. स्मृ. १७. ५१.)

इति । तदन्याश्रमिणामन्याश्रमिधनग्रहणनिषेधपरम् ।
न तु समानाश्रमिणां परस्परक्रकथग्रहणनिषेधपरम् ।

नन्वेतेषां धनसंबन्ध एव नास्ति कुंतस्तद्विभागः । प्रति-
ग्रहादिर्धनार्जनोपायस्य निषिद्धत्वात् ।

‘ अनर्थनिचयो भिक्षुः ’ ।

(गौ. स्मृ. ३. ११.)

इति गौतमस्मरणाच्च । तत्र—

‘ अह्नी मासस्य षण्णां वा तथा संवत्सरस्य च ।

अर्थस्य निचयं कुर्यात्कृतमाश्रयुजे त्यजेत् ॥

इति । वानप्रस्थस्य धनसंयोगोऽस्ति ।

‘ कौपीनाच्छादनार्थं तु वासोऽपि विभृयाद्यातिः ।

योगसंभारभेदांश्च गृह्णीयात्पादुके तथा ’ ॥

इत्येवमादिवचनाद्यतेरपि वस्त्रपुस्तकादिकं विद्यत एव ।—

१. B. C. and D. read पूर्वस्य पूर्वस्य. २. D. originally reads अनंशाः and in margin reads अनंशाः. ३. B. C. and D. read अनिचयो for अनर्थनिचयो. ४. A. reads इति वचनात् and B. and C. इत्यादिवचनात् for इत्येवमादिवचनात्.

इति । उक्तप्रत्यासत्तिक्रमेण सर्वे सपिण्डादयो धनं
गृह्णीयुः । प्रतिपक्षे दोषाणामभावात् । अत एव बृहस्पतिः—

‘ मृतोऽनपत्योऽभार्यश्चेदभ्रातृपितृमातृकः ।

सर्वे सपिण्डास्तद्वायं विभजेयुर्यथांशतः ’ ॥

इति । वानप्रस्थयतिनैष्ठिकब्रह्मचारिणां धनं को वा
गृह्णातीत्यपेक्षिते आह याज्ञवल्क्यः—

‘ वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणां ऋक्थभागिनः ।

क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ’ ॥

(या. स्मृ. २. १३७.)

इति । अत्र प्रातिलोम्यक्रमेण नैष्ठिकब्रह्मचारिणां धनं
आचार्यो गृह्णाति न पित्रादिः । उपकुर्वाणकस्य धनं पित्रादय
एवं गृह्णन्ति । यतेस्तु धनमध्यात्मशास्त्रश्रवणधारणतर्द-
नुष्ठानक्षमः सच्छिष्यो गृह्णाति । दुर्वृत्तस्य भागानर्हत्वात् ।
वानप्रस्थस्य धनं धर्मभ्रात्रैकतीर्थी गृह्णाति । धर्मभ्राता समाना-
चार्यकः । एकतीर्थी एकाश्रमी । धर्मभ्राता चासावेकतीर्थी
च धर्मभ्रात्रेकतीर्थी ।

१. D. reads प्रतिपक्षोक्तानां for प्रतिपक्षे दोषाणाम् २. B. C. and D. read
विभजेरन् for विभजेयुः. ३. B. and C. read के च and D. के वा for को वा.
४. C. and D. also A. drop °क°. ५. B. and C. do not insert एव.
६. D. reads °धारणानुष्ठान° for धारणतर्दनुष्ठान. ७. A. reads वानप्रस्थ-
धनं for वानप्रस्थस्य धनं, ८. C. and D. read °भ्रात्रेक° for भ्रात्रैक,

शोनाच्छादनदानेन भर्तव्याः पोषणीयाः । अभरणे तु प्रत्यवाय-
माह मनुः—

‘ सर्वेषामपि तु न्याय्यं दातुं शक्त्या मनीषिणा ।

ग्रासाच्छादनमत्यन्तं पतितो ह्यददद्भवेत् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. २०२.)

इति । अत्यन्तं यावज्जीवमित्यर्थः । पतितस्य भर्तव्यत्वा-
द्यपि नास्तीत्याह देवलः—

‘ तेषां पतितवर्ज्येभ्यो भक्तं वस्त्रं प्रदीयते ’ ।

इति । पतितशब्देन तज्जातोऽप्युपलक्ष्यते । ‘ पतित-
तज्जवर्ज्यं विभृयुः ’ इति बौधायनस्मरणात् । आश्रमान्तरगता
अपि ते भर्तव्याः । अतएव वसिष्ठः ।

‘ अनंशास्त्वाश्रमान्तरगताः ।

क्रीवोन्मत्तपतिताश्च भरणं क्रीवोन्मत्तानाम् ’ ॥

(व. स्मृ. १७. ५२-५४.)

इति । अंशानर्हानां पुत्रास्त्वंशभाजः । तदाह देवलः—

तत्पुत्राः पितृदायांशं लभेरन् दोषवर्जिताः ।

इति । निरंशकानां पुत्रा औरसाः क्षेत्रजाश्च क्लैव्यादिदोष-
वर्जिता भागहारिणो न दत्तकादयः । अत एव याज्ञवल्क्यः
परिसंचष्टे—

१. D. substitutes the word अन्न for अशन while A. omits 'दानेन and reads अशनाच्छादनेन. २. D. originally reads अकरणे and in margin अभरणे. ३. A. reads मनीषिणः. ४. B. and C. read भर्तव्यमपि and D. भर्तव्यस्त्वमपि. ५. A. and C. read भुक्तं and B. reads भक्तं but substitutes वस्तु for वस्त्रं. ६. A. omits this quotation and इति बौधायनस्मरणात् ।

नैष्ठिकस्यापि शरीरयात्रार्थं वस्त्रादिपरिग्रहोऽस्त्येवेति तद्वि-
भागो घटत एव । दायानर्हानाह मनुः—

‘ अनंशौ क्लीबपतितौ जात्यन्धवधिरौ तथा ।

उन्मत्तजडमूकाश्च ये च केचिन्निरिन्द्रियाः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. २०१.)

इति । निरिन्द्रियाः व्याधिनः विकलेन्द्रियाः । नारदोऽपि—

‘ पितृद्विद पतितः षण्ढो यश्च स्यादौपपातिकः ।

औरसा अपि नैतेशं लभेरन् क्षेत्रजाः कुतः ’ ॥

(ना. स्मृ. १३. ११.)

इति । वसिष्ठोऽपि—

‘ अनंशास्त्वाश्रमान्तरगताः ’ ।

(व. स्मृ. १७. ५२.)

इति । याज्ञवल्क्यः—

‘ क्लीबोऽर्थ पतितस्तज्जः पङ्गुरुन्मत्तको जडः ।

अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्तव्याः स्युर्निरंशकाः ’ ॥

(या. स्मृ. २. १४०.)

इति । तज्जः पतितोत्पन्नः । आदिशब्देन मूकादयो
गृह्यन्ते । एते निरंशकाः ऋक्थभाजो न भवन्ति । केवलम-

१. A. does not insert °आदि°. २. A. reads दायानर्हां° for दायानर्हां°. ३. A. reads °पादिकः. ४. B. C. and D. read क्लीबोऽन्धः for क्लीबोऽथ, while B. and C. स्तब्धः for तज्जः. ५. B. and C. read °रोगार्ता. for °रोगाद्याः. ६. C. and D. read निरंशा. for निरंशकाः.

बन्धुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव च ।

अप्रजायामतीतायां बान्धवास्तदवाप्नुयुः' ॥

(या. स्मृ. २. १४३-१४४.)

इति । अध्यग्न्युपागतं विवाहकालेऽग्निसंनिधौ मातुलादि-
भिर्दत्तम् । तथा च कात्यायनः—

‘विवाहकाले यत्स्त्रीभ्यो दीयते ह्यग्निसंनिधौ ।

तदध्यग्निकृतं सद्भिः स्त्रीधनं परिकीर्तितम्' ॥

इति । आधिवेदनिकमधिवेदननिमित्तमाधिविन्नस्त्रियै द-
त्तम् । आद्यशब्देन अध्यावाहनिकऋक्यक्रयादिप्राप्तं च ।
तथाच मनुः—

‘अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तं च प्रीतिकर्मणि ।

भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम्' ॥

(म. स्मृ. ९. १९४.)

इति । षड्विधमिति न्यूनसङ्ख्याव्यवच्छेदार्थम् । नाधिक-
सङ्ख्याव्यवच्छेदाय । अध्यावाहनिकप्रीतिदत्तयोः स्वरूपं
कात्यायनेनोक्तम्—

यत्पुनर्लभते नारी नीयमाना पितुर्गृहात् ।

१. B. and C. read अतीतायामप्रजसि for अप्रजायामतीतायाम्. ८. B. reads अध्यग्न्युपावहम् for अध्यग्न्युपागतम्. ९. B. C. and D. read अध्यावहनिकम् for अध्यावाहनिकम् and omit च. १०. B. and C. read तु पितृकात् for पितुर्गृहात्.

‘ औरसाः क्षेत्रजास्तेषां निर्दोषा भागहारिणः ’ ।

इति । निरंशकानां दुहितरो यावद्विवाहं भर्तव्याः संस्कर्तव्या-
श्च पत्न्यश्च साधुवृत्तयो यावज्जीवं भर्तव्याः । तथाच स एव—

‘ सुताश्चैषां च भर्तव्या यावद्वै भर्तृसात्कृताः ॥

अपुत्रा योषितश्चैषां भर्तव्याः साधुवृत्तयः ।

निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ’ ॥

(या. स्मृ. २. १४१-१४२.)

इति । अन्यानपि भागानर्हान् दर्शयति कात्यायनः—

‘ अक्रमोढासुतश्चैव सगोत्राद्यश्च जायते ।

प्रव्रज्यावसितश्चैव न ऋक्थं तेषु चार्हति ’ ॥

इति । मनुरपि—

‘ अनियुक्तासुतश्चैव पुत्रिण्याप्तश्च देवरात् ।

उभौ तौ नार्हतौ भागं जारजातककामजौ ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १४३.)

इति । स्त्रीधनविभागमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।

आधिवेदनिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥

१. A. omits च. B. and C. substitute तु for च while D. प्र° for the same. २. B. and C. read °संस्कृताः. ३. B. and C. read साधुवृत्तयः for साधुवृत्तयः. ४. B. reads याज्ञवल्क्यः for कात्यायनः but the following quoted verse does not occur in the texts of याज्ञवल्क्य. ५. A. reads पितृदत्तं भ्रातृमातृदत्तम् for पितृमातृपतिभ्रातृदत्तम्.

‘ दत्त्वाद्धनं च पर्याप्तं क्षेत्रांशं वा यदिच्छति’ ।
 इति । अत एव सौदायिके स्थावरेऽपि यथेष्टविनियो-
 गार्हत्वमुक्तं तेनैव—

‘ ऊढया कन्यया वापि भर्तुः पितृगृहेऽपि वा ।
 भ्रातुः सकाशात्पित्रोर्वा लब्धं सौदायिकं स्मृतम् ॥
 सौदायिकं धनं प्राप्य स्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते ।
 यस्मात्तदानृशंस्यार्थं तैर्दत्तेमुपजीवनम् ।
 विक्रये चैव दाने च यथेष्टं स्थावरेष्वपि’ ।

इति । पतिदत्तस्थावरे तु विशेषमाह नारदः—

‘ भर्त्रा प्रीतेन यद्वत्तं स्त्रियै तस्मिन्मृतेऽपि तत् ।
 सा यथाकाममश्रीयाद्द्याद्वा स्थावरादृते’ ।

इति । पित्रादिभिरुपाध्यादिना दत्तं स्त्रीधनं न भवतीत्याह
 कात्यायनः—

‘ तत्र सोपाधि यद्वत्तं यच्च योगवशेन वा ।
 पित्रा भ्रात्राथवा पत्या न तत्स्त्रीधनमिष्यते’ ।

इति । उत्सवादौ धारणार्थं दत्तमलंकारादिकं सोपाधिदत्तम् ।
 योगवशेन वञ्चनादिनेत्यर्थः । शिल्पादिप्राप्तमपि स्त्रीधनं न
 भवतीत्याह स एव—

१. A. reads तद्वत्तम् for तैर्दत्तम् २. A. reads अपि for तु
 and C. and D. read ०पु for the same ३. A. substitutes च and
 B. यत् for तत्. ४. D. reads सोपाधिना दत्तम् for सोपाधिदत्तम्. ५. A.
 reads वञ्चनादिना for वञ्चनादिना. ६. B. and C. read wrongly शिल्पादि^०
 for शिल्पादि.

अध्यावाह्निकं नाम स्त्रीधनं तदुदाहृतम् ।

प्रीत्या दत्तं तु यत्किञ्चित् श्वश्रवा वा श्वशुरेण वा ।

पादवन्दनिकं चैव प्रीतिदत्तं तदुच्यते' ॥

इति । बन्धुदत्तं कन्याया मातृपितृभिर्दत्तम् । शुल्कं यद्वृहीत्वा कन्या दीयते । अन्वाधेयकं परिणयनादनुपश्राद्धत्तम् । तदुक्तं कात्यायनेनः—

‘ गृहोपस्करवाह्यानां दोह्याभरणकर्मिणाम् ।

मूल्यं लब्धं तु यत्किञ्चित् शुल्कं तत्परिकीर्तितम् ॥

विवाहात्परतो यत्तु लब्धं भर्तुः कुलास्त्रिया ।

‘ अन्वाधेयं तु तद्व्यं लब्धं पितृकुलात्तथा’ ॥

इति । पित्रादिभिः स्त्रीभ्यो धनदाने विशेषमाह कात्यायनः—

‘ पितृमातृपतिभ्रातृज्ञातिभिः स्त्रीधनं स्त्रियै ।

यथाशक्त्या द्विसाहस्राद् दातव्यं स्थावरदृते’ ।

इति । यथाशक्ति स्थावरव्यतिरिक्तं धनं द्विसहस्र-
कार्षापणपर्यन्तं दातव्यमित्यर्थः । अयं च नियमः प्रत्यब्दा
दाने वेदितव्यः । अनेकाब्देषु तूपजीवनार्थं सकृदेव दाने
नायमवधिनियमः । नापि स्थावरपर्युदासः । तथा च
बृहस्पतिः—

१. B. reads तत्स्त्रीधनमुदाहृतम्. २. A. substitutes च for तु and reads अन्येन for श्वश्रवा. ३. A. reads अधिवेदनिकम् for पादवन्दनिकम्. ४. B. C. and D. read °अन्वाधेयिकम् for अन्वाधेयकम्. ५. D. originally reads कर्मिणाम् but corrects °कर्मणाम्. ६. A. reads °साहस्रम् for साहस्राद्. ७. तथाच बृहस्पतिः. —‘दद्याद्धनं च पर्याप्तं क्षेत्रांशं वा यदिच्छति is omitted by B. C. and D.

‘ यास्तासां स्युर्दुहितरस्तासामपि यथार्हतः ।

मातामह्या धनार्त्तिकचित्प्रदेयं प्रीतिपूर्वकम् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १९३.)

इति । दौहित्रीणामप्यभावे दौहित्रौ धनहारिणः । तथाच नारदः—

‘ मातुर्दुहितरोऽभावे दुहितृणां तदन्वयः ’ ।

(ना. स्मृ. १३. २.)

इति । दुहितृदुहितृणामभावे तदन्वयो दौहित्रौ गृह्णातीत्यर्थः । दौहित्राणामभावे तु—

‘ विभजेरन् सुताः पित्रोरूर्ध्वं ऋकथमृणं समम् ’ ।

(या. स्मृ. २. ११७.)

इत्यादियाज्ञवल्क्यवचनतः मातृऋणापाकरणतोऽवशिष्टं मातृधनं पुत्रा गृह्णन्ति । यत्तु मनुनोक्तम्—

‘ जनन्यां संस्थितायां तु समं सर्वे सहोदराः ।

भजेरन् मातृकं ऋकथं भगिन्यश्च सनाभयः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १९२.)

इति । एतत् पुत्राणां दुहितृणां च संभूय मातृऋकथग्राहित्वपरं न भवति । किंतु तेषां धनसंबन्धे प्राप्ते समविभागप्राप्त्यर्थं समशब्दश्रवणात् । यदपि शङ्खलिखिताभ्यामुक्तम्—

‘ समं सर्वे सहोदरा मातृकं ऋकथमर्हन्ति कुमार्यश्च ’ ।

‘ प्राप्तं शिल्पैस्तु यद्वत्तं प्रीत्यो चैव यदन्यतः ।

भर्तुः स्वाम्यं तदा तत्र शेषं तु स्त्रीधनं स्मृतम् ’ ।

इति । अन्यतः सख्यादित इति यावत् । तदेतत्स्त्रीधनं
दुहितृदौहित्रतद्दुहितृपुत्ररहितायां स्त्रियामतीतायां बान्धवा
भर्त्रादयो गृह्णन्ति । अत्रैवं क्रमः । मातरि वृत्तायां प्रथमं
दुहितां गृह्णाति । अत एवोक्तम् याज्ञवल्क्येन—

‘ मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्यः ’ ।

(या. स्मृ. २. ११७.)

इति । गौतमोऽपि—

‘ स्त्रीधनं दुहितृणां अप्रदानां अप्रतिष्ठितानां च ’

(गौ. स्मृ. २८. २४.)

इति । दुहितृणामभावे दुहितुर्दुहितरो गृह्णन्ति । तद्दुहि-
तृणां प्रसूता चेदिति याज्ञवल्क्यस्मरणात्—

भिन्नमातृकाणां दौहित्राणां विषमाणां समवाये मातृतो
भागकल्पना ॥

तथाच गौतमः—

‘ पितृमातृष्वसृवर्गे भागविशेषः ’ ।

(गौ. स्मृ. २८. १७.)

इति । दुहितृदौहित्रीणां समवाये मनुः—

१. B. and C. read प्राप्तम् for प्रीत्यः. २. B. and C. read दुहितृदौहित्र-
दौहित्रपुत्र° and D. originally दुहितृपुत्र° and in the margin दुहितृदौहित्र-
तद्दुहितृपुत्र° for दुहितृदौहित्रपुत्र°. ३. B. C. and D. read प्रेतायाम् for वृत्ता-
याम्. ४. B. C. and D. read तेनैव for याज्ञवल्क्येन but it seems in-
correct.

‘ ऋक्थभाजः ऋणं प्रतिकुर्युः’—

इति गौतमवचनेन ऋक्थभाजमेव ऋणापाकरणाधिका-
रश्रवणात् । पौत्राणामप्यभावे भर्त्रादयोऽपि ऋक्थभाजः ।
अत्रैव विवाहभेदेन विशेषमाह मनुः—

‘ ब्राह्मदैवार्षगान्धर्वप्राजापत्येषु यद्धनम् ।
अप्रजायामतीतायां भर्तुरेव तदिष्यते ’ ॥
येत्त्वस्याः स्याद्धनं दत्तं विवाहेष्वासुरादिषु ।
अप्रजायामतीतायां मातापित्रोस्तदिष्यते ॥

(म. स्मृ. ९. १९६—१९७.)

इति । ब्राह्मदैवार्षगान्धर्वप्राजापत्यविवाहेषु संस्कृताया
भार्याया यद्धनं तद्बुहित्रादिपौत्रान्ततद्धेनहारिसन्ततेरभावे
सति भर्तृगामि न पुनर्मात्रादिर्गामि इत्यर्थः । आसुरराक्षस-
पैशाचविवाहसंस्कृताया भार्याया धनं मातापित्रोर्भवती-
त्यर्थः ।

यत्तु कात्यायनेनोक्तम्—

‘ बन्धुदत्तं तु बन्धूनामभावे भर्तृगामि तत् ’ ।

इति । तदासुरादिविवाहसंस्कृतस्त्रीधनविषयम् । अतए-
वोक्तं तेनैव—

१. C. reads वसु for धनम्. २. A. does not insert this whole
verse. ३. B. C. and D. omit तत्. ४. A. reads मात्रादीनाम्
for मात्रादिगामि. ५. A. omits this whole portion—आसुरराक्ष-
सपैशाचविवाहसंस्कृताया भार्याया धनं मातापित्रोर्भवतीत्यर्थः. ६. A.
omits ‘धन’.

इति । तदपि मनुवचनेन समानार्थम् । अथवा एतद्वचनद्वयं ।
भर्तुः कुललब्धस्त्रीधनविषयम् । अस्मिन्नेव विषये बृहस्पतिः—

‘ स्त्रीधनं तदपत्यानां दुहिता च तदंशिनी ।

अप्रप्ता चेत्समूहा तु लभते सा न मातृकम् ’ ।

इति । अपत्यानां पुमपत्यानाम् । यत्तु पारस्करेणोक्तम् ।

अप्रप्तायास्तु दुहितुः स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ।

पुत्रेस्तु नैव लभते प्रप्तायां तु समांशभाक् ’ ।

इति । तदप्रतिष्ठितोऽदुहितृविषयम् । अत एव मनुः—

‘ मातुस्तु यौतकं यत्स्यात्कुमारीभाग एव सः ’ ।

(म. स्मृ. ९. १३१.)

इति । यौतकं पितृकुललब्धम् । अनपत्यहीनजाति-
स्त्रीधनं उत्तमजातीयैः सपत्नीदुहिता गृह्णाति । तदभावे तदप-
त्यम् । तदुक्तं मनुना —

‘ स्त्रियास्तु यद्वेद्वित्तं पित्रा दत्तं कथंचन ।

ब्राह्मणी तद्वरेत्कन्या तदपत्यस्य वा भवेत् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. १९८.)

इति । ब्राह्मणी जात्युत्तमजात्युपलक्षणार्थम् । पुत्राणाम-
भावे पौत्रा गृह्णन्ति पौत्राणामपि पितामह्युपाकरणे । पुत्र-
पौत्रैः ऋणं देयमिति अधिकारश्रवणात् । अस्तु ऋणापाकरणे-
ऽधिकारः । ऋकथभाक्त्वं कुत इति चेत् । तत्र ।

१. B. C. and D. read पुत्रेस्तु for पुत्रस्तु. २. D. reads समांशता for समांशभाक्. ३. A. B. and C. read °जाति° for °जातीय°.

४. A. reads जात्यधन° for जात्युत्तम°.

‘प्रेतायां पुत्रिकायां तु न भर्ता द्रव्यमर्हति ।

अपुत्रायां कुमार्यां च भ्रात्रा तद्वाह्यमित्यपि’ ।

इति । पुत्रिकायां पितुः पश्चादौरससद्भावे स एव गृह्णीयात्र
भर्ता । यत्तु मनुवचनम्—

‘अपुत्रायां मृतायां तु पुत्रिकायां कथंचन ।

धनं तत् पुत्रिकाभर्ता हरेच्चैवाविचारयन्’ ॥

(म. स्मृ. ९. १३५.

इति । तत्पश्चादुत्पन्नभ्रात्रभावे वेदितव्यम् । यत्तु कचिदन-
पत्यं स्त्रीधनं स्वस्त्रीयादीनां भवतीत्युक्तं बृहस्पतिना —

‘मातृष्वसा मातुलानी पितृव्यस्त्री पितृष्वसा ।

अश्रूः पूर्वजपत्नी च मातृतुल्याः प्रकीर्तिताः ॥

यदाऽऽसामौरसो न स्यात्सुतो दौहित्र एव वा ।

तत्सुतो वा धनं तासां स्वस्त्रीयाद्याः समामुयुः’ ॥

इति । अस्यायमर्थः । ब्राह्मादिविवाहेषु भर्तुरभावे आसु-
रादिषु मातापित्रोरभावे मातृष्वसादीनां धनं यथाक्रमं मातृ-
ष्वस्त्रीयाद्यां गृह्णीयुः । कचिज्जीवन्त्याः सप्रजाया अपि
पत्न्या धनं भर्ता गृह्णीयादित्याह याज्ञवल्क्यः—

‘दुर्भिक्षे धर्मकार्ये च व्याधौ संप्रतिरोधके ।

गृहीतं स्त्रीधनं भर्ता न स्त्रियै दातुमर्हति’ ॥

(या. स्मृ. २. १४७.)

१. A. reads दायम् for द्रव्यम्. २. B, C and D. read वाह्यमिति for वाह्यमित्यपि. ३. B. originally reads तस्य द्रव्यं for पुत्रिकायाम्. ४. A. B. and C. substitute तु for तत्. ५. B. and C. read बन्धादीनां and D. originally स्वस्त्रीयादीनां and in margin बन्धादीनां for स्वस्त्रीयादीनाम्. ६. D. reads पुत्रो for सुतो while A. substitutes च for वा. ७. D. omits °द्या°.

‘ आसुरादिषु यल्लब्धं स्त्रीधनं पैतृकं स्त्रिया ।
अभावे तदपत्यानां मातापित्रोस्तदिष्यते ’ ।

इति । भर्त्रादिभिर्दत्तमपि शुल्काख्यं स्त्रीधनं सोदरा एव
गृह्णन्ति तथाच गौतमः—

‘ भगिनीशुल्कं सोदर्याणामूर्ध्वं मातुः ’ ।

(गौ. स्मृ. २८. २५.)

इति । सोदर्याणामभावे मातुर्भवतीत्यर्थः । यत्पुनस्तेनै-
वोक्तम् ।

‘ स्वं च शुल्कं वोढाहति ’ ।

इति । तच्छुल्कग्रहणानन्तरं संस्कारात्प्राक्मृतायां द्रष्ट-
व्यम् । अतएव याज्ञवल्क्यः—

‘ मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयव्ययम् ’ ॥

(या. स्मृ. २. १४६.)

इति । यत्तु कन्यायै मातामहादिभिर्दत्तं भूषणादि
तदपि सोदरा एव गृह्णीयुः । तथाच बौधायनः—

‘ ऋकथं मृताया गृह्णीयुः कन्यायाः सोदराः समम् ।
तदभावे भवेन्मातुस्तदभावे पितुर्भवेत् ’ ॥

इति । अनपत्यपुत्रिकाधनमपि सोदरो गृह्णाति । तथाच
पैठीनसिः—

१. A. reads स्त्रियाः and B. and D. स्त्रियम् for स्त्रिया. २. A.
reads सोदरा एव गृह्णाति for सोदरा एव गृह्णन्ति. ३. B. and C. read
भवत्ययम् for उभयव्ययम्. ४ D. reads पितामहादिभिः for मातामहादिभिः.

‘ ऋणं प्रीतिप्रदानं च दत्त्वा शेषं विभाजयेत् ’ ॥

इति । ऋणप्रदानार्थं धनाभावे पितृऋणमपि विभजेत् ।

‘ ऋकथं ऋणं सममिति वचनात् ’ ।

ऋकथं ऋणमितिवचनादिनिवृत्त्यर्थं शोध्यमित्याह स
एवः—

‘ ऋणमेवंविधं शोध्यं विभागे बन्धुभिः सह ।

गृहोपस्करवाह्याश्च दोह्याभरणकार्मणः ॥

दृश्यमाना विभज्यन्ते कोशं गूढमब्रवीद्गुः ’ ।

इति । अत्र कोशग्रहणमितरदिव्यप्रतिषेधार्थम् । तथा च
स एव—

‘ शङ्काविश्वाससंधाने विभागे ऋक्थिनां सदा ।

क्रियासमूहकर्तृत्वे कोशमेव प्रदापयेत् ’ ।

इति । अविभाज्यद्रव्यमाह याज्ञवल्क्यः —

‘ पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत्स्वयमर्जितम् ।

मैत्रमौद्वाहिकं चैव दायादानां न तद्भवेत् ।

क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हतमभ्युद्धरेत्तु यः ।

दायादेभ्यो न तद्द्रव्याद्विद्यया लब्धमेव च ’ ॥

(या. स्मृ. २. ११८—११९.)

१. A. reads सदा for सह. २. D. reads दोह्या° for दोह्या°. ३. D. originally reads शोकं मूढे and in margin शोकं मूढे for कोशं गूढम्. ४. D. reads °द्रव्य° for °दिव्य°. ५. D. reads originally शोकमोहम् and in the margin कोशमेव, while A. कोशमेवम्.

इति । संप्रतिरोधके बन्दिप्रहादौ स्वकीयद्रव्याभावे स्त्री-
धनं गृहीत्वा पुनस्तस्यै न दद्यात् । प्रकारान्तरेण गृहीतं पुनर्द-
द्यादेव । तथाच कात्यायनः—

‘ न भर्ता नैव च सुतो न पिता भ्रातरो न च ।
आदाने वा विसर्गे वा स्त्रीधने प्रभविष्णवः ॥
यदि चैकेतरोऽप्येषां स्त्रीधनं भक्षयेद्वलात् ।
सवृद्धिकं प्रदाप्यः स्याद्दण्डं चैव समाप्नुयात् ॥
तदेव यद्यनुज्ञाप्य भक्षयेत्प्रीतिपूर्वकम् ।
मूलमेव स दाप्यः स्याद्यद्यसौ धनवान् भवेत् ’

इति । देवलोऽपि—

वृत्तिराभरणं शुल्कं लाभश्च स्त्रीधनं भवेत् ।
भोक्ता तत्स्वयमेवेदं पतिर्नार्हत्यनापदि ॥
वृथा मोक्षे च भोगे च स्त्रियै दद्यात्सवृद्धिकम् ’ ।

इति । विभाज्यद्रव्यमाह कात्यायनः—

‘ पैतामहं च पित्र्यं च यच्चान्यत्स्वयमर्जितम् ।
दायादानां विभागे तु सर्वमेव विभज्यते ’ ॥

इति । पितृद्रव्योपजीवनेन स्वयमर्जितं यत्तदेव विभजेत् ।
तदनुपजीवनेनार्जितस्याविभाज्यत्वात् । एतत्त्रितयमपि ऋणा-
वशिष्टं विभजेत् । तथा च स एव—

१. B. and C. substitute हि and D. तु for च. २. B. and C. read भोक्ता तत्स्त्रीधने चेदम् for भोक्ता तत्स्वयमेवेदम्. ३. D. reads यच्च स्यात् for यच्चान्यत्. ४. B. C. and D. omit यत्तदेव विभजेत्.

‘ विद्याप्राप्तं शौर्यधनं यच्च सौदायिकं भवेत् ।

विभागकाले तत्तस्य नान्वेष्टव्यं च ऋक्विभिः ’ ॥

इति । अविभाज्यविद्याधनस्य लक्षणमाह कात्यायनः—

‘ परभक्तोपयोगेन प्राप्ता विद्यान्यतस्तु या ।

तया प्राप्तं धनं यत्तु विद्याप्राप्तं तदुच्यते ।

उपन्यस्तेषु यल्लब्धं विद्यया पणैर्पूर्वकम् ।

विद्याधनं तु तद्विद्याद्विभागे न नियोज्यते ।

शिष्यादाव्विज्यतः प्रश्नात् संदिग्धप्रश्ननिर्णयात् ।

स्वज्ञानशौसनाद्वादात् लब्धं प्राध्यापनाच्च यत् ॥

परं निरस्य यल्लब्धं विद्यातोऽद्भुतपूर्वकम् ।

विद्याधनं तु तद्विद्यात्र विभाज्यं बृहस्पतिः ॥

शिल्पिश्चापि हि धर्मोऽयं स्वस्थाद्यच्चाधिकं भवेत् ।

विद्याबलकृतं चैव याज्यतः शिष्यतस्तथा ॥

एतद्विद्याधनं प्राहुः सामान्यं यदतोऽन्यथा ’ ।

इति । अनेन विद्याधनादन्यथाभूतमविभक्तपित्रादिद्वयोप-
योगप्राप्तं तदविभक्तानां सामान्यं साधारणमिति यावत् ।
कचिद्विद्याप्राप्तमपि धनं विभाज्यमित्याह नारदः—

१. B. C. and D. read स्वऋक्विभिः for च ऋक्विभिः. २. B. and C. read उपायस्तेषु while D. originally reads उपलब्धेषु and in the margin उपन्यस्तेषु for उपन्यस्तेषु ३. B. reads रणपूर्वकम् for पणपूर्वकम्. ४. A. reads शौसनात् for शासनात् and substitutes वाऽपि for वाऽत् while B. and C. read सज्ञानं for स्वज्ञानं and प्राधान्यतो द्यात् for प्राध्यापनाच्च यत् while A. reads प्राधान्यतश्च यत् for प्राध्यापनाच्च यत्. ५. A. and D. originally read द्यूतपूर्वकम् for ऋतपूर्वकम्. ६. A. reads संनिविष्टे for शिल्पि-
श्चापि. and D. originally reads मूल्याद्यच्चाधिकम् for स्वस्थाद्यच्चाधिकम्.
७. A. reads यान्यत्तच्छिष्यतः तथा and B. and C. read यान्यतो मिश्रितस्तथा
for याज्यतः शिष्यस्तथा. ८. A. and D. originally read अतो for अनेन.

इति । पितृद्रव्याविनाशेन यत्स्वयं कृष्यादिना उपार्जितं यच्च विद्यादिना लब्धं विवाहाच्च यल्लब्धं तद्भात्रादीनां न भवेत् । यत्तु पित्रादिक्रमायातं चोरादिभिरपहृतं पित्रादिभिरनुद्धृतं द्रव्यं पुत्राणां मध्ये यः कश्चिदितराभ्यनुज्ञयोद्धरति तत्तस्यैव भवति । क्षेत्रं तु तुरीयांशमेवोद्धर्ता गृह्णाति शेषं तु सर्वेषां सममेव । तथाच शङ्खः—

‘ पूर्वनष्टां तु यो भूमिं यः कश्चिदुद्धरेत् श्रमात् ।
यथाभागं लभन्त्यन्ये दत्वांशं तु तुरीयकम् ’ ।

इति । तथा विद्ययाध्यापनादिना लब्धमपि स्वस्यैव भवति । पितृद्रव्याविरोधेनेति सर्वत्र शेषः । अत एव मनुः—

अनुपन्नं पितृद्रव्यं श्रमेण यदुपार्जयेत् ।
(दायादेभ्यो न तद्दद्याद्विद्यया लब्धमेव च ।)
स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुमर्हति ॥

(म. स्मृ. ९. २०८.)

इति । श्रमेण कृष्यादिना । पितृग्रहणमविभक्तोपलक्षणार्थम् । व्यासोऽपि—

१. A. and D. omit तु. २. B. and C. read अनुद्धृतम् omitting अपहृतम् पित्रादिभिः. ३. A. reads अन्यैः for पित्रादिभिः. ४. B. C. and D. omit कश्चित्. ५. B. C. and D. read क्षेत्रे for क्षेत्रं. ६. A. omits तु and also च after तथा. ७. A. reads पुनः. B. पूर्व, and C. पूर्णम् for पूर्व°. ८. B. C. and D. read क्रमात् for श्रमात्. ९. A. and C. read °भागेन लभते for °भागं लभन्ति.

पितृद्रव्यं समाश्रित्य न चेत्तेन तदाहृतम् ' ॥

(ना. स्मृ. १३. ११.)

अवैद्याय सकामोऽपि न दद्यात् । तदाह कात्यायनः—

‘ नाविद्यानां तु वैद्येन देयं विद्याधनं क्वचित् ।

समविद्याधिकानां तु देयं वैद्येन तद्धनम् ’ ॥

इति । विद्याप्राप्तधनवत् शौर्यादिप्राप्तमपि धनमविभाज्य-
मित्याह स एव—

‘ शौर्यप्राप्तं विद्यया च स्त्रीधनं चैव यत्स्मृतम् ।

एतत्सर्वं विभागे तु विभाज्यं नैव ऋक्थिभिः ॥

ध्वजाहृतं भवेद्यत्तु विभाज्यं नैव तत्स्मृतम् ’ ।

इति । ध्वजाहृतस्य लक्षणं तेनैवोक्तम् —

‘ संग्रामादाहृतं यत्तु विद्राव्य द्विषतां बलम् ।

स्वाम्यर्थे जीवितं त्यक्त्वा तद्ध्वजाहृतमुच्यते ’ ॥

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ पितामहपितृभ्यां च दत्तं मात्रा च यद्भवेत् ।

तस्य तन्नापहर्तव्यं शौर्यभार्याधनं तथा ’ ॥

इति । शौर्यप्राप्तधनस्वरूपं च कात्यायनेन दर्शितम्—

‘ आरुह्य संशयं यत्र प्रसभं कर्म कुर्वते ।

तस्मिन् कर्मणि तुष्टेन प्रसादः स्वामिना कृतः ॥

तत्र लब्धं तु यत्किञ्चित् धनं शौर्येण तद्भवेत् ’ ।

१. A. B. and C. reads तद्धनमा^० for तेन तदा^०. २. D. reads अविद्याय.
३. D. originally reads अविद्यायाम् for नाविद्यानाम् while A. substi-
tutes ^०धनं for ^०धनाह.

‘कुटुम्बं विभूयाद्भ्रातुर्यो विद्यामधिगच्छतः ।

भागं विद्याधनात्तस्मात्स लभेताश्रुतोऽपि सन् ॥

(ना. स्मृ. १३. १०.)

इति । कात्यायनोऽपि—

‘कुले विनीतविद्यानां भ्रातृणां पितृतोऽपि वा ।

शौर्यप्राप्तं तु यद्विच्चं विभाज्यं तद्वृहस्पतिः ॥

इति । अविभक्तस्य कुले पितृव्यादेः पितृतोऽपि वा प्राप्त-
विद्यानां यद्धनं शौर्यादिनोऽप्राप्तं विद्ययैव प्राप्तं तद्विद्याधनं
विभाज्यमिति । पितृव्यार्जितेनार्जिते विद्याधने भागद्वयमर्ज-
कस्याह वसिष्ठः—

‘येन चैषां यदुपार्जितं स्याद्द्वयंशमेव लभेत ॥

(व. स्मृ. १७. ५१.)

इति । यत्तु—

‘सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः ॥

इति । तद्विद्येतरकृष्याद्युपार्जितधनविषयम् । अविभाज्य-
विद्याधने अर्जकेच्छया अंशमाह गौतमः—

‘स्वयमर्जितं चैव वैद्येभ्यो वैद्यः कामं दद्यात् ॥

इति । ईच्छाभावेत्वाह नारदः—

वैद्यो वैद्याय नाकामो दद्यादंशं स्वतो धनात् ।

१. B. and C. read °ऽश्रुतोऽपि for °श्रुतोऽपि. २. D. originally reads कुलतोवाप्तविद्यानाम् for कुले विनीतविद्यानाम्. ३. D. reads शौर्या-
दिभिः प्राप्तं तत्विद्याधनम्. ४. D. reads पितृव्याविरोधेन. ५. B. and
C. read एकस्य for अर्जकस्य. ६. B. C. and D. read स्वयमुपार्जितम्
for यदुपार्जितम्. ७. B. and C. read विद्येतरतया for विद्येतरकृष्यादि.
८. B. reads अंशविभागम् and B. and C. read अंशान् for अंशम्. ९. B.
and C. add तत् to इच्छा.

इति । तेनैव धृत इति विशेषेणोपादानात् । कृतान्नं तण्डुलमोदकादि । तदपि यथासंभवं भोक्तव्यं न विभाज्यम् । उदकं तदाधारः कूपादिः । सोऽपि विषमः पर्यायेण भोक्तव्यो न मूल्यद्वारेण विभाज्यः । स्त्रियश्च दास्यो विषमाः पर्यायेण कर्म कारयितव्याः ।

तथा च बृहस्पतिः—

‘एकां स्त्रीं कारयेत्कर्म यथांशेन गृहे गृहे ।

बह्व्यः समांशतो देया दासानामप्ययं विधिः ’ ॥

इति । पित्रावरुद्धास्तु समा अपि न विभाज्याः । तथाच गौतमः—

‘स्त्रीषु संयुतांस्वविभागः ’ ॥

(गौ. स्मृ. २८. ४७.)

इति । योग इति श्रौतस्मार्ताग्निसाध्यमिष्टं कर्म लक्ष्यते । क्षेमः इति लब्धपरीक्षणहेतुभूतं बहिर्वेदिदानतडागाराम-निर्माणादि पूर्तं कर्म लक्ष्यते । तदुभयं पितृद्रव्यविरोधेनार्जितमप्यविभाज्यम् । तदुक्तं लौगाक्षिणा—

‘क्षेमं पूर्तं यागमिष्टमित्याहुस्तत्त्वदर्शिनः ।

अविभाज्ये च ते प्रोक्ते शयनासनमेव च ’ ॥

१. A. reads विशेषणोपादानात् and B. and C. विशेषेणोपादानात् for विशेषेणोपादानात्. २. D. reads मोदकतण्डुलादि and for यथासंभवं originally reads यथासंभूय. ३. D. reads विषमपर्यायेण for विषमः पर्यायेण. ४. B. and C. read युक्तासु for संयुतासु. ५. A. B. and C. read °विरोधानार्जितम् for °विरोधेनार्जितम्.

इति । पित्रादिद्रव्योपजीवनेन विद्याप्राप्तधनवेत् शौर्य-
प्राप्तधनेऽप्यर्जकस्य भागद्वयमाह व्यासः—

‘साधारणं समाश्रित्य यत्किञ्चिद्वाहनायुधम् ।
शौर्यादिनाप्नोति धनं भ्रातरस्तत्र भागिनः ॥
तस्य भागद्वयं देयं शेषास्तु समभागिनः ।

इति । अन्यदप्याविभाज्यमाह मनुः—

‘वस्त्रं पत्रमलंकारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः ।
योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते ’ ।

(म. स्मृ. ९. २१९.)

इति । वस्त्रं पितृधृतं वस्त्रम् । पितृधृतं वस्त्रं पितरूढं
विभागे श्राद्धभोक्त्रे दातव्यम् । तथाच बृहस्पतिः—

‘वस्त्रालंकारशय्यादि पितुर्यद्वाहनादिकम् ।
गन्धमाल्यैः समभ्यर्च्य श्राद्धभोक्त्रे तदर्पयेत् ’ ॥

इति । अन्यानि तु वस्त्राणि विभाज्यान्त्येव । पत्रमश्व-
शिबिकादिवाहनं तदपि यद्येनारूढं तत्तस्यैव । अनारूढं
तु सर्वैर्विभाज्यम् । अलंकारोऽपि यो येन धृतः स तस्यैव ।

अधृतः साधारणो विभाज्य एव—

‘पत्यौ जीवति यत्स्त्रीभिरलंकारो धृतो भवेत् ।
न तं भजेरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ’ ॥

(म. स्मृ. ९. २००.)

१. B. C. and D. substitute इव for °वत्. २. A. does not insert this line. ३. B. and C. do not insert this whole verse and also इति. ४. A. and D. omit पितृ. ५. A. B. C. and D. originally read पत्रं वाहनं before पत्रमश्वशिबिकादि°.

एकां स्त्रीं कारयेत्कर्म यथांशेन गृहे गृहे ॥

बह्व्यः समांशतो देया दासानामप्ययं विधिः ।

योगक्षेमवतो लाभः समत्वेन विभेज्यते ।

प्रचारश्च यथांशेन कर्तव्यो ऋक्थिभिः सह ' ॥

इति । तेन वस्त्रादीनामेविभाज्यत्वप्रतिपादकं मनुवचन-
मुशानोवचनं चानादरणीयम् । तदनुपपन्नम् । विरोधे हि
वचनानां विषयव्यवस्थाश्रयणं युक्तं न चान्यथाकरणम् ।
बृहस्पतिवचनानां तु अधृतवस्त्रादिविषयत्वम् । मन्वादिव-
चनस्य तु धृतवस्त्रादिविषयत्वं पूर्वमेवोक्तमिति विषयव्यव-
स्था घटते ।

विभागकाले केनचिद्वर्जितं पश्चादुद्भावितं चेत् तत्सर्वे समं
विभजेयुः । तथाच याज्ञवल्क्यः—

‘ अन्योन्यापहतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते ।

तत्पुनस्ते समैरंशैः विभजेरन्निति स्थितिः ’ ॥

(या. स्मृ. २. १२६.)

इति । समशब्दो विषमविभागनिरासार्थः । विभजेरन्निति
बहुवचनेन येन दृष्टं तेनैव न ग्राह्यमिति दर्शयति ।

१. D corrects विभाज्यते. २. B. and C. read नव° for तेन.
३. B. and C. read °मपि for °मवि. ४. B. and C. substitute only
वा° for चाना°. ५. B. C. and D. read बाध्याश्रयणम् for चान्यथाकरणम्.
६. D. originally reads अपहतम् and in the margin वञ्चितम् and adds
a word वित्तम् after वञ्चितम्. ७. A. reads सर्वम् for सर्वैः. ८. B. and C.
read विभक्तम् for विभक्ते. ९. B. reads °भाग° for विभाग°. १०. B.
C. and D. read दर्शयितुम् for दर्शयति.

इति । अथवा योगक्षेमशब्देन छत्रचामरशस्त्रवाहनादि-
प्रभृतय उच्यन्ते । प्रचारो गृहारामादिषु प्रवेशनिर्गममार्गः ।
सोऽप्यविभाज्यः । यत्तु उशनसा क्षेत्रस्याप्यविभाज्यत्व-
मुक्तम्—

‘ अविभाज्यं सगोत्राणामासहस्रकुलादपि ।

योज्यं क्षेत्रं च पत्रं च कृतान्नमुदकं स्त्रियः ’ ॥

इति । तत्प्रतिग्रहलब्धक्षेत्रं क्षत्रियासुतेन सार्धं ब्राह्मणी-
सुतेन अविभाज्यमित्येवं परम् ।

‘ न प्रतिग्रहभूदेया क्षत्रियादिसुताय च ’ ।

इति स्मरणात् । अन्ये मन्यन्ते । वस्त्रादयोऽपि विभा-
ज्या एव ।

तथाच बृहस्पतिः—

‘ वस्त्रादयोऽविभज्यायैरुक्तं तैर्न विचारितम् ।

धनं भवेत्समृद्धानां वस्त्रालङ्कारसंश्रितम् ॥

मध्यस्थितमनाजीव्यं दातुं नैकस्य शक्यते ।

युक्त्या विभजनीयं तदन्यथानर्थकं भवेत् ॥

विक्रीय वस्त्राभरणमृणमुद्राह्य लेखितम् ।

कृतान्नं वा कृतान्नेन परिवर्त्य विभज्यते ॥

उद्धृत्य कूपवाप्यम्भस्त्वनुसारेण गृह्यते ।

१. A. B. C. and D. read शस्त्रचामरछत्रोपानत्यभृतयः. २. A. B. and C. read वाप्यम् for याज्यम्. ३. D. reads संस्थितम्. ४. A. reads तैः कस्य for नैकस्य. ५. D. substitutes च for वा. ६. B. C. and D. read तदनुसारेण for त्वनुसारेण.

यावत् । यदि तं न नाशयति तदा तस्य पुत्रं पौत्रं वा
नाशयतीति । यत्तु मनुनोक्तम्—

‘ यो ज्येष्ठो विनिकुर्वीत लोभाद् भ्रातृन् यवीयसः ।

सोऽज्येष्ठः स्यादभागश्च नियन्तव्यश्च राजभिः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. २१३.)

इति । तत्स्वतन्त्रस्यापि ज्येष्ठस्य समुदायद्रव्यापहारे
दोषोऽस्ति किमुतास्वतन्त्राणां यवीयसामित्येवं प्रतिपादन-
परम् । न तु ज्येष्ठस्यैव दोषप्रतिपादनपरम् । अन्यथा स्मृत्या
श्रुतेः सङ्कोचापत्तेः । विभक्तानां कर्तव्यमाह नारदः—

‘ यद्येकजाता बहवः पृथग्धर्माः पृथक्क्रियाः ।

पृथक्कर्मगुणोपेता न चेत्कार्येषु संमताः ॥

स्वभोगान्यदि दद्युस्ते विक्रीणीयुरथापि वा ।

कुर्युर्यथेष्टं तत्सर्वमीशास्ते स्वधनस्य च ’ ॥

(ना. स्मृ. १३. ४२-४३.)

इति । एकस्माज्जाता विभक्ता भ्रातरः परस्परानुमतिमन्त-
रेण धनसाध्येष्टापूर्तादिधर्मकारिणो भवेयुः । तथा धनसाध्य-
कृत्यादिकर्मकारिणो भवेयुः । तथा विभिन्नोलूखलमुसलादि-
कर्मोपसर्जनद्रव्योपेताः स्युः । तथा च कार्येषु भ्रातरो यदि
न संमताः तदा ताननादृत्य कार्यं कुर्युः । तथा विभक्ता

१. B. and C. read °वचनम् for मनुनोक्तम्. २. B. and C. read दोष°
for दोष°. ३. B. and C. read स्वभावात् for स्वभागान्. ४. B. C. read
द्रव्यव्यय° for धन° while D. reads द्रव्य but omits व्यय. ५. A. omits कर्म.
६. B. C. and D. do not insert च while D. reads originally संगताः.

मनुरपि—

‘ ऋणे धने च सर्वस्मिन् प्रविभक्ते यथाविधि ।

पश्चाद्दृश्येत यत्किञ्चित् तत्सर्वं समतां नयेत् ’ ॥

(म. स्मृ. ९. २१८.)

इति । अपहृतद्रव्यवच्छास्त्रोक्तानतिक्रमेण विषमभाग-
तया विभक्तमपि समतां नयेत् । तथाच कात्यायनः—

‘ अन्योन्यापहृतं द्रव्यं दुर्विभक्तं च यद्भवेत् ।

पश्चात्प्राप्तं विभज्येत समभागेन तद्भृगुः ’ ॥

इति । एवं च सति वञ्चितद्रव्यस्य पश्चाद्दृष्टस्यैव विभाग-
विधानात् पूर्वं विभक्तस्य पुनर्विभागो नास्तीत्यवगम्यते ।
यत्तु मनुनोक्तम्—

‘ विभागे तु कृते किञ्चित्सामान्यं यत्र दृश्यते ।

नासौ विभागो विज्ञेयः कर्तव्यः पुनरेव हि ’ ॥

इति । तद्विभक्तद्रव्येष्वायव्ययकरणादर्वाग्वेदितव्यम् ।
अन्योन्यापहृतमित्यादिवचनानां निर्विषयतापत्तेः । अत्रा-
न्योन्यवञ्चने दोषोऽप्यस्ति । तथाच श्रुतिः—

‘ यो वै भागिनं भागान्नुदते चयते वैनं स यदि

वैनं न चयतेऽथ पुत्रमथ पौत्रं चयते ’ ।

इति । अयमर्थः । यो भागिनं भागार्हं भागान्नुदते
भागादर्पाकरोति भागं तस्मै न प्रयच्छतीति यावत् । अथ
भागाद्च्युतः एनमपहारकं चयते नाशयति पापिनं करोतीति

१. B. and C. read पश्चात् for पुनः. २. A. reads ‘द्रव्यार्जनव्यय’ for
‘द्रव्येष्वायव्यय’. ३. B. and C. read ‘वचने for ‘वञ्चने. ४. B. and
C. read अपकरोति for अपाकरोति. ५. B. C and D. do not insert अथ.
६. B. and C. read पर्यते for चयते and substitute याधिकम् for पापिनम्.

‘ स्थावरे विक्रयो नास्ति कुर्यादाधिमनुज्ञया ’ ।

इति स्थावरविक्रयस्य निषिद्धत्वात् ।

‘ भूमिं यः प्रतिगृह्णाति यश्च भूमिं प्रयच्छति ।

तावुभौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ’ ॥

इति दानप्रतिग्रहयोः प्रशस्तत्वाच्च । विभागापलापे निर्ण-
यकारणमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ विभागनिह्वे ज्ञातिबन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः ।

विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकैः ’ ॥

(या. स्मृ. २. १४९.)

इति । ज्ञातयः पितृबन्धवः । बन्धवस्तु मातुलादयः ।
लेख्यं विभागपत्रम् । एभिर्विभागनिर्णयो ज्ञातव्यः । यौतकैः
पृथक्कृतैर्गृहक्षेत्रैः । अन्यदपि विभागलिङ्गमाह नारदः—

‘ विभागधर्मसंदेहे दायादानां विनिर्णयः ।

ज्ञातिभिर्भागलेख्येन पृथक्कार्यप्रवर्तनात् ॥

भ्रातृणामविभक्तानामेको धर्मः प्रवर्तते ।

विभागे सति धर्मोऽपि भवेत्तेषां पृथक् पृथक् ॥

साक्षित्वं प्रातिभाव्यं च दानं ग्रहणमेव च ।

विभक्ता भ्रातरः कुर्युर्नाविभक्ताः परस्परम् ॥

दानग्रहणपञ्चन्नगृहक्षेत्रप्रतिग्रहाः ।

विभक्तानां पृथक् ज्ञेया दानधर्मागमव्ययाः ॥

१. B. and C. read प्राशस्यात्. २. B. and C. read बन्धुभिश्च विलेखितैः
for बन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः. ३. B. and C. read बान्धवेषु for बन्धवस्तु. ४.
A. reads यौतके पृथक्कृतैर्गृहक्षेत्रैः. ५. A. and D. read प्रति° for प्राति°. ६.
B. reads नेया for ज्ञेया.

भ्रातरः स्वभागान्यदि दद्युर्विक्रीणीयुर्वा न दद्युर्वा तत्सर्वं यथेष्टं कुर्युः । यस्मात्ते विभक्ताः स्वधनस्येशाः स्वतन्त्राः स्वामिन इत्यर्थः । यत्तु बृहस्पतिवचनम्—

‘ विभक्ता वाऽविभक्ता वा दायादाः स्थावरे समाः ।

एको ह्यनीशः सर्वत्र दानाधमनविक्रये ’ ॥

इति । तदेवं व्याख्येयम् । अविभक्तेषु द्रव्येषु साधारणत्वादिकस्यानीश्वरत्वात् सर्वैरनुज्ञाऽवश्यं कार्या । विभक्तेषु तूत्तरकालं विभक्ताविभक्तसंशयव्युदासनसौकर्याय सर्वाभ्यनुज्ञा । न पुनरेकस्यानीश्वरत्वेन । अतो विभक्तानुमतिव्यतिरेकेणापि व्यवहारः सिध्यत्येवेति । यत्तु स्मृत्यन्तरम्—

‘ स्वग्रामज्ञातिसामन्तदायादानुमतेन च ।

हिरण्योदकदानेन षड्भिर्गच्छति मेदिनी ’ ॥

इति । तस्यायमभिप्रायः । तत्र ग्रामानुमतिः ‘ प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात्स्थावरस्य विशेषतः ’ इति स्मरणात् । व्यवहारप्रकाशनार्थमेवापेक्ष्यते । न पुनर्ग्रामानुमतिमन्तरेण व्यवहारो न सिध्यतीति । सामन्तानुमतिरपि सीमाविप्रतिपत्तिनिरासार्थमेव । दायादानुमतिरपि विभक्ताविभक्तसंशयव्युदासेन व्यवहारसौकर्यार्थमेव । हिरण्योदकदानमपि विक्रये कर्तव्ये सहिरण्योदकं दत्त्वा दानरूपेण स्थावरविक्रयं कुर्यादित्येवमर्थम् ।

१. B, C, and D. read स्वभावात् for स्वभागात्. २. B. and C. read विक्रीणीयुः तानादयो वा for विक्रीणीयुर्वा न दद्युर्वा. ३. B. C. and D. read तस्मात् for यस्मात् while B. and C. add न before विभक्ताः. ४. B. C. and D. read द्रव्यस्य for द्रव्येषु. ५. B. C. and D. read सर्वाभ्यनुज्ञा अवश्यं कार्या for सर्वैरनुज्ञाऽवश्यं कार्या. ६. A. omits ‘अविभक्त’.

‘ भ्रातृणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्तेन तु स्मृतम् ’ ॥

(या. स्मृ. २. ९२.)

इति । साक्षिलेख्ययुक्तिभिर्निर्णयस्याशक्यत्वे ।

‘ युक्तिष्वप्यसमर्थासु शपथैरेवं मर्दयेत् ’ ।

इति प्राप्तं दिव्यं निषेधति वृद्धयाज्ञवल्क्यः—

‘ विभागधर्मसंदेहे बन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः ।

विभागभावना कार्या न भवेद्वैविकी क्रिया ’ ॥

(या. स्मृ. २. १४९.)

इति । कथं तर्हि तत्र निर्णय इत्याकाङ्क्षायामाह मनुः—

‘ विभागे यत्र संदेहो दायदानां परस्परम् ।

पुनर्विभागः कर्तव्यः पृथक् स्थानस्थितैरपि ’ ॥

इति । यत्र संदेहो युक्तिभिरपि नापैति तत्र पुनर्विभागः
कर्तव्य इत्यर्थः । यत्तु तेनैवोक्तम्—

‘ सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।

सकृदाह ददामीति त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ’ ॥

इति । तद्युक्त्यादिभिर्निर्णेतुं शक्तौ सत्यां वेदितव्यम् ।

१. B. and C. read दाप्यम् for साक्ष्यम्. २. B. originally reads एनमर्हयेत् and in the margin एनमर्हयेत्. ३. B. and C. omit तर्हि. ४. This verse does not appear in the several printed editions of the मनु but it has, in a manuscript, been commented upon by मेधातिथि a wellknown commentator. ५. B. reads ददातीति and C. ददानीति.

येषामेताः क्रिया लोके प्रवर्तन्ते स्वरिक्थिषु ।

विभक्तानवगच्छेयुर्लेख्यमप्यन्तरेण तान् ' ॥

(ना. स्मृ. १३. ३६-४०.)

इति । बृहस्पतिरपि—

‘ पृथगायव्ययधनाः कुसीदं च परस्परम् ।

वाणिकूपथं च ये कुर्युर्विभक्तास्ते न संशयः ’ ॥

इति । कुसीदवाणिज्यादिभिल्लिङ्गैर्विभागनिर्णयः साक्ष्या-
द्यभावे वेदितव्यः । तथा च स एव—

‘ साहसं स्थावरैस्वाम्यं प्राग्विभागश्च रिक्थिनाम् ।

अनुमानेन विज्ञेयं न स्युर्यत्र च साक्षिणः ’ ॥

इति । साहसादिसाधकलिङ्गान्यपि स एवाह—

‘ कुलानुबन्धव्याघातहोढं साहससाधकम् ।

स्वस्वभोगैः स्थावरस्य विभागस्य पृथग्धनम् ’ ॥

इति । कुलानुबन्धः पूर्वपुरुषवैरानुबन्धः । व्याघातः पर-
स्परस्य, होढं बलादपहृतं द्रव्यं तस्य दर्शनं स्वस्यात्मनो
भोगः परस्परं पृथग् ग्रहणादेर्विभागलिङ्गत्वमविभक्तेषु निषि-
द्धत्वेनावगन्तव्यम् । तथाच याज्ञवल्क्यः—

१. B. and C. read स्थावरं स्वाम्यम् for स्थावरस्वाम्यम्. २. D. origi-
nally reads यस्य and in the margin यत्र. ३. B. reads साधकौ for साध-
कम् and also B. and C. read स्वस्य भौमस्थावरस्य for स्वस्वभोगस्थावरस्य.
४. B. and C. read बान्धवत्वात्पहृतद्रव्यतोऽज्ञदर्शनम् for बलादपहृतं द्रव्यं
तस्य दर्शनम्.

इति । अक्षाः पाशकाः । वध्राश्चर्मपट्टिकाः । शलाका
दन्तादिमयाः दीर्घचतुरस्ताः । आद्यशब्देन कपर्दिकादयो
गृह्यन्ते । तैः पणपूर्वकं यद्देवनं क्रीडेनं क्रियते तद्ब्रूतं
वयोभिः पक्षिभिः कुक्कुटादिभिः च कारान् मल्लमेषादिभिश्च
प्राणिभिर्या पणपूर्विका क्रीडा क्रियते स समाहृत्य इत्यर्थः ।
बृहस्पतिरपि—

‘ अन्योन्यपरिगृहीताः पक्षिमेषवृषादयः ।

प्रहरन्ते कृतपणास्तं वदन्ति समाहृत्यम् ’

इति । ब्रूतस्थानं समिकेनाधिष्ठितं कार्यमित्याह स एव—

‘ समिकेनाधिष्ठितं कार्यं तत्स्करज्ञानहेतुना ’ ।

इति । तत्र पक्षान्तरमाह नारदः—

‘ अथवा कितवो राज्ञे दत्त्वा भागं यथोदितम् ।

प्रकाशं देवनं कुर्यादेवं दोषो न विद्यते ’ ॥

(ना. स्मृ. १६. ८.)

इति । ब्रूतसर्भाधिकारिणो वृत्तिमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ गृहे शक्तिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।

गृह्णीयाद्धूर्तकितवादितराद्दशकं शतम् ’ ॥

(या. स्मृ. २. १९९.)

१. B. and C omit क्रीडेनम्. २. B. and C. read अन्योन्यम्. ३. A. B. C. and D. originally read सविका° for सभिका°. ४. B. C. read °हेतुना, D. °हेतवे. ५. B. and C. read अत्र for तत्र. ६. B. originally reads °शलाका° and in the margin °सभा°. ७. B. and C. read गृहे and D. also originally the same. ८. B. C. and D. originally read ब्रूत° for धूर्त°.

स्वयं कृतस्य सैदिग्धस्य विभागस्य पुनः प्रवर्तको राज्ञा
दण्डनीय इत्याह बृहस्पतिः—

‘स्वेच्छाकृतविभागो यः पुनरेव विसंवदेत् ।

स राज्ञां शक्यते स्थाप्यः शासनीयोऽनुबन्धतः’ ॥

इति । अनुबन्धतो निर्बन्धतैः ।

॥ इति दायविभागः ॥

। अथ द्यूतसमाह्वयाख्ये विवादपदे निरूप्येते ।

तयोः स्वरूपमाह मनुः—

‘अप्राणिभिर्यत्क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते ।

प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः’ ॥

(म. स्मृ. ९. २२३.)

इति । अप्राणिभिरक्षवध्रशलाकादिभिः । प्राणिभिः कुकुटा-
दिभिः । तथाच नारदः—

‘अक्षवध्रशलाकाद्यैर्देवनं जिह्यकारितम् ।

पणक्रीडा वयोभिश्च पदं द्यूतसमाह्वयम्’ ॥

(ना. स्मृ. १६. १.)

१. B. C. and D. read असैदिग्धस्य while B. and C. omit विभागस्य.
२. B. and C. read राज्ञांशे स्वके while D. राज्ञांशे क के. Both seem to
be incorrect. ३. A. B. and C. read निबन्धतः. ४. B. and C. read
‘वध’ and D. originally reads वद्ध for वध्र. ५. B. and C. omit
प्राणिभिः. ६. B. and C. read पवद्यूत°, D. also the same.

इति । पराजितकितवानां बन्धनादिना पणग्राहको भवेत् ।
पणग्रहणादवर्गिव स्वकीयं पणं राज्ञे^१ जेत्रे च यथाभागं दद्या-
दित्यर्थः । तथा च कात्यायनः—

‘ जेतुर्दद्यात्स्वकं द्रव्यं जितं ग्राह्यं त्रिपक्षकम् ।

सद्यो वा^२ सभिकेनैव कितवात्तु न संशयः ’ ॥

इति । यदा सभिको जेत्रे जितं द्रव्यं दापयितुं न शक्तः
तदा राजा दापयेदित्याह याज्ञवल्क्यः—

‘ प्राप्ते नृपतिना भागे^३ प्रसिद्धे धूर्तमण्डले ।

जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ’ ॥

(या. स्मृ. २. २०१.)

इति । अन्यथा प्रच्छन्ने सभिकरहिते अदत्तराजभागे
चूते जितं पणं जेत्रे न दापयेदित्यर्थः । अत्र जयपराजय-
विप्रतिपत्तौ निर्णयकारणमाह स एव—

‘ द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि ’ ।

(या. स्मृ. २. २०२.)

इति । चूताख्यव्यवहाराणां द्रष्टारः कितवा एव राज्ञा
नियोक्तव्याः न तु श्रुताध्ययनसंपन्ना इत्युक्तलक्षणाः ।
साक्षिणश्च त एव चूतकारा एव । विष्णुरपि—

१. B. C. and D. do not insert पणम्. २. A. omits राज्ञे and also च. ३. D. originally reads बाह्यम् for ग्राह्यम्. ४. D. originally reads सद्योवसतिकेनैव. ५. B. originally reads भावेप्रसिद्धचूतमण्डले while A. B. and C. substitute ‘चूत’ for ‘धूर्त’. ६. A. reads अतीत for अदत्त.

इति । परस्परसंप्रतिपत्त्या कितवपरिकल्पितपणो ग्लहः । तत्र तदाश्रया शतिका शतपरिमिता तदधिकपरिमाणा वा वृद्धिर्यस्यासौ शतिकवृद्धिः । तस्मात्कितवात्पञ्चकं शतं सभिकः आत्मवृत्त्यर्थं गृह्णीयात् । पञ्चपणा आयो यस्मिन् शते तच्छतपञ्चकम् जितग्लहस्य विंशतितमं भागं गृह्णीयादिति यावत् । कितवनिवासार्थं शाला सभा तत्राधिष्ठितः सभिकः । सभापतिस्तु कल्पिताक्षादिनिखिलक्रीडोपकरणः तदुपचितद्रव्योपजीवी । इतरस्मादपूर्णशतवृद्धेः कितवाद्दशकं शतं जितद्रव्यस्य दशमं भागं गृह्णीयादित्यर्थः । एवं स्थापितस्य सभिकस्य कृत्यमाह स एव—

‘ स सम्यक्पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम् ।

जितं तद्वाहयेत् जेत्रे दद्यात् सत्यं वचः क्षमी ’ ॥

(या. स्मृ. २. २००.)

इति । यः क्लृप्तवृत्तिर्व्यूताधिकारी राज्ञा भूतकितवेभ्यो रक्षितः स राज्ञे यथाप्रतिपन्नमंशं दद्यात् । जितं द्रव्यं पराजितसकाशादासेधादिना उद्धृत्य जेत्रे दद्यात् । तथा क्षमी भूत्वा द्यूतकारिणां विश्वासार्थं सत्यं वचो दद्यात् । बृहस्पतिरपि—

‘ सभिको ग्राहकस्तत्र दद्याज्जेत्रे नृपाय च ’ ।

१. D. originally reads असम्यक् for स सम्यक् and substitutes originally °क्रमम्. for °कृतम्. २. D. originally reads उद्वाहयेत् for तद्वाहयेत् while B. and C. and D. in the margin read क्षेत्रे for जेत्रे.

३. B. and C. read क्षेत्रे. D. also originally the same for जेत्रे.

४. B. and C. add स before सत्यम्. ५. D. reads इति for अपि.

६. B. and C. read क्षेत्रे for जेत्रे.

‘अनिर्दिष्टस्तु यो राज्ञा द्यूतं कुर्वीत मानवः ।

न सतं प्राप्नुयात् कामं विनयं चैव सोऽर्हति ’ ॥

(ना. स्मृ. १६. ७.)

इति । द्यूते विहितं कर्मजातं समाह्वये अतिदिशति
याज्ञवल्क्यः—

‘एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूते समाह्वये ’ ।

(या. स्मृ. २. २०३.)

इति । सभिकवृत्तिकल्पनादिलक्षणो धर्मः समाह्व-
येऽपि विज्ञेय इत्यर्थः । प्राणिद्यूते प्राणिनां जयपराजयौ
तत्स्वामिनोरित्याह बृहस्पतिः—

‘द्वन्द्वयुद्धेन यः कश्चिदवसादमवाप्नुयात् ।

तत्स्वामिना पणो देयो यस्तत्र परिकल्पितः ’ ॥

इति । पणपरिकल्पनमपि कृताकृतमित्याह नारदः—

‘परिहासकृतं यच्च यच्चाप्यविदितं नृपे ।

तत्रापि नाप्नुयात् काम्यमथवाऽनुमतं तयोः ’ ॥

इति । काम्यैः कामः पणः । यत्तु मनुनोक्तम्—

‘द्यूतं समाह्वयं चैव यः कुर्यात्कारयेत् वा ।

तान् सर्वान् घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिनः ॥

(म. स्मृ. ९. २२४.)

१. B. and C. read द्यूतं विहितं कर्मजातम् while D. विहितकर्म-
जातम्. २. D. reads originally कामं यथा and in the margin
काम्यं यथा; while B. and C. काममथ all for काम्यम् अथ. ३. D. reads
काम्यकामपणः.

‘ कितवेवैव तिष्ठेरन् कितवाः संशयं प्रति ।

य एव तत्र द्रष्टारस्त एवैषां तु साक्षिणः ’ ॥

इति । साक्षिणां परस्परविरोधे राजा विचारयेदित्याह
बृहस्पतिः—

‘ उभयोरपि संदिग्धौ कितवाः स्युः परीक्षकाः ।

यदा विद्वेषिणस्ते तु तदा राजा विचारयेत् ’ ॥

इति । कूटव्यूतकारिणो दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ राजा सचिह्नं निर्वास्याः कूटाक्षोपाधिदेविनः ’ ॥

(या. स्मृ. २. २०२.)

इति । कूटैरक्षादिभिर्हपाधिभिर्मणिमन्त्रादि नामति-
वज्जनेन ये दिव्यन्ति तान् श्रपेदनाङ्कयित्वा स्वराष्ट्रान्निर्वासि-
येदित्यर्थः । निर्वासने विशेषमाह नारदः—

‘ कूटाक्षदेविनः पापान् राजा राष्ट्राद्विवासयेत् ।

कण्ठेऽक्षमालामासज्य स ह्येषां विनयः स्मृतः ’ ॥

(ना. स्मृ. १६. ६.)

इति । दण्डने विशेषमाह विष्णुः—

‘ ब्रूते कूटाक्षदेविनां करच्छेदः ।

उपाधिदेविनां सैन्दंशच्छेदः ’ ॥

(वि. स्मृ. ५. १३५—१३६.)

इति । अनिर्युक्तव्यूतकारिणो दण्डमाह नारदः—

१. D. reads कितवा एव. २. D. originally reads विप्रेक्षिणः for विद्वेषिणः.
३. D. reads दण्डे for दण्डने. ४. D. reads संदेश°. ५. B. and C. read
अनिर्युक्ताः and D. originally अनिर्युक्ते and in the margin अनिर्युक्ताः for
अनिर्युक्त°.

‘ अनिर्दिष्टस्तु यो राज्ञा द्यूतं कुर्वीत मानवः ।

न सतं प्राप्नुयात् कामं विनयं चैव सोऽर्हति ’ ॥

(ना. स्मृ. १६. ७.)

इति । द्यूते विहितं कर्मजातं समाह्वये अतिदिशति
याज्ञवल्क्यः—

‘ एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूते समाह्वये ’ ।

(या. स्मृ. २. २०३.)

इति । सभिकवृत्तिकल्पनादिलक्षणो धर्मः समाह्व-
येऽपि विज्ञेय इत्यर्थः । प्राणिद्यूते प्राणिनां जयपराजयौ
तत्स्वामिनोरित्याह बृहस्पतिः—

‘ द्वन्द्वयुद्धेन यः कश्चिदवसादमवाप्नुयात् ।

तत्स्वामिना पणो देयो यस्तत्र परिकल्पितः ’ ॥

इति । पणपरिकल्पनमपि कृताकृतमित्याह नारदः—

‘ परिहासकृतं यच्च यच्चाप्यविदितं नृपे ।

तत्रापि नाप्नुयात् काम्यैमथवाऽनुमतं तयोः ’ ॥

इति । काम्यैः कामः पणः । यत्तु मनुनोक्तम्—

‘ द्यूतं समाह्वयं चैव यः कुर्यात्कारयेत वा ।

तान् सर्वान् घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिनः ॥

(म. स्मृ. ९. २२४.)

१. B. and C. read द्यूतं विहितं कर्मजातम् while D. विहितकर्म-
जातम्. २. D. reads originally कामं यथा and in the margin
काम्यं यथा; while B. and C. काममथ all for काम्यम् अथ. ३. D. reads
काम्यकामपणः.

प्रकाशमेतत् तास्कर्यं यद्देवनसमाह्वयौ ।
तयोर्नित्यं प्रतीघाते नृपतिर्यत्नवान् भवेत् ॥

(म. स्मृ. ९. २२२.)

द्यूतं समाह्वयं चैव राजा राष्ट्रान्निवारयेत् ।
राजान्तकारिणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥

(म. स्मृ. ९. २२१.)

कितवान् कुशीलवान् कौलान् पाषण्डानपि मानवान् ।
विकर्मस्थान् शौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ' ॥

(मे. स्मृ. ९. २२५.)

इत्यादि । तत्सर्वं कूटाक्षदेवनविषयतया राज्ञामध्यक्ष-
सभिकरहितविषयतया वा योज्यम् । अत एव बृहस्पतिः—

‘ द्यूतं निषिद्धं मनुना सत्यशौचधर्मापहम् ।
अभ्यनुज्ञातमन्यैस्तु राजभागसमन्वितम् ।
सभिकाधिष्ठितं कार्यं तत्स्करज्ञानहेतुना ’ ॥

इति ।

द्यूतसमाह्वयाख्ये विवादपदे निरूपिते ।

प्रसक्तोद्देशक्रमानुरोधेन ऋणादानादिसमाह्वयान्तान्यष्टादश
व्यवहारपदानि निरूपितानि ।

१. D. reads कूत्सितकलान् पाषण्डांश्चैव while B. कुशीलवान् कूरान्
पाषण्डस्थांश्च for कुशीलवान् कौलान् पाषण्डानपि. २. A. reads
‘सुखापहम् while D. originally reads तत्रैव for मनुना. ३. B. and
C. read मनुक्तोद्देश° and D. मनुनोक्तोद्देश°.

‘ राज्ञः कोशापहर्तृश्च प्रतिकूलेषु च स्थितान् ।

घातयेद् विविधैर्दण्डैर्हरेत् सर्वस्वमेव च ’ ॥

(म. स्मृ. ९. २७५.)

इति । सर्वस्वापहारेऽपि यद्यस्य जीवनोपकरणं तत्तस्य
नापहर्तव्यमित्याह नारदः—

‘ आयुधान्यायुधीयानां बीजानि कृषिजीविनाम् ।

वेद्यास्त्रीणामलंकारान् वाद्यातोद्यानि तद्विदाम् ॥

यच्च यस्योपकरणं येन जीवन्ति कारुकाः ।

सर्वस्वहरणेऽप्येतन्न राजा हर्तुमर्हति ’ ॥

(ना. स्मृ. १७. १०—११.)

इति । ब्राह्मणस्य वधस्थाने मौण्ड्यमाह मनुः—

‘ ब्राह्मणस्य वधो मौण्ड्यं पुरान्निर्वासनाङ्कने ।

ललाटे चाभिशास्ताङ्कः प्रयाणं गर्दभेन तु ’ ॥

इति । कोपात्परस्परभेदनादौ दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा ।

विप्रचिह्नेन गूढस्य जीवतोऽष्टशतो दमः ’ ॥

(या. स्मृ. २. ३०४.)

इति । यत्तु स्मृत्यन्तरेऽभिहितम्—

‘ द्विजातिलिङ्गिनः गूढान् चित्रदण्डेन घातयेत् ’ ॥

१. C. reads अरीणां चोपजीविकाम्. Printed texts of the मनु also follow this reading but it appears from the following line that the author माधवाचार्य does not agree with it. २. D. reads प्रमाणम् for प्रयाणम्. ३. D. in margin and printed texts of the याज्ञवल्क्य read विप्रत्वेन च for विप्रचिह्नेन.

‘ न्यूनं वाभ्यधिकं वापि लिखेद्यो राजशासनम् ।

पारदारिकचोरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ’ ॥

(या. स्मृ. २. २९९.)

इति । राजदत्तभूमेर्निबन्धनस्य वा परिमाणन्यूनत्व-
माधिक्यं वा प्रकाशयन्रोजशासनं यो विलिखति यश्च
पारदारिकं चोरं वा गृहीत्वा राज्ञेऽनिवेद्य मुञ्चति तावुभावु-
त्तमसाहसं दण्डनीयौ । व्यासोऽपि—

‘ न्यायस्थाने गृहीत्वार्थं अधर्मेण विनिर्णयम् ।

करोत्युत्तरकार्याणि राजद्रव्यविनोशकः ॥

उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा विवासयेत् ’ ।

इति । तत्कर्मकरणे दण्डमाह याज्ञवल्क्यः—

‘ राजयानासनारोदुर्दण्ड उत्तमसाहसः ’ ।

(या. स्मृ. २. ३०३.)

इति । कात्यायनोऽपि—

‘ राजक्रीडासु ये सक्ता राजवृत्त्युपजीविनः ।

अप्रियं चास्य यो वक्ता वधे तेषां प्रकल्पयेत् ’ ॥

इति । राज्ञः कोशापहरणादौ दण्डमाह मनुः—

१. D. originally reads प्रकाशयेद्राज° and in the margin प्रकाशयन् राज°. २. D. originally reads कुर्वन्त्युत्कोचकास्ते तु and in the margin कुर्वन्त्युत्तरकार्याणि and कुर्वन्ति साहसं कार्यम् for करोत्युत्तरकार्याणि. ३. B. and C. read °विनाशके while D. originally विनाशकाः and in the margin विनाशके. ४. B. C. and D. originally राजयानासनारोहे दण्डो मध्यमसाहसः and in the margin D. reads समारोहे for °सनारोहे. ५. A. B. read बलं while D. reads बन्धम् for वधम्°.

इति । अन्यायेन यो दण्डो राज्ञा लोभादिना गृहीतः तं त्रिंशद् गुणीकृतं वरुणायेदं इति संकल्प्य ब्राह्मणेभ्यः स्वयं दद्यात् । यच्च दण्डरूपेण यावद् गृहीतमन्यायेन तत्तस्मै प्रतिदेयम् । अपहारदोषप्रसङ्गात् । इतरथा अन्यायदण्डग्रहणे पूर्वस्वामिनः सत्त्वविच्छेदापत्तेः ।

इति । एवं शास्त्रोक्तमार्गेण व्यवहारदर्शिनी राज्ञः फलमाह यमः—

‘ एवं धर्मप्रवृत्तस्य राज्ञो दण्डधरस्य च ।

यंशोऽस्मिन् प्रथते लोके स्वर्गे वासस्तथाऽक्षयः ’ ॥

इति । मनुरपि—

‘ एवं सर्वानिमात्राज्ञा व्यवहारान् समापयन् ।

व्यपोह्य किल्बिषं सर्वं प्राप्नोति परमां गतिम् ’ ॥

(म. स्मृ. ८. ४२०.)

इति श्रीमहाराजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपाल-

साम्राज्यधुरंधरस्य माधवामात्यस्य कृतौ पराशरस्मृति-

व्याख्यायां माधवीयायां तृतीय व्यवहारकाण्डम्

समाप्तम् ॥

॥ समाप्तं चेदं व्यवहारकाण्डम् ॥

॥ समाप्ता चेयं पराशरस्मृतिस्तस्या व्याख्या च ॥

१. A. B. and C. read °मार्गेमाह यम. २. B. and C. read वासो for यशो.

इति । तद् वृत्त्यर्थं ब्राह्मणलिङ्गधारणे वेदितव्यम् । ब्राह्मण-
पीडाकारिणो दण्डमाह मनुः—

‘ ब्राह्मणान् बाधमानं तु कामादवरवर्णजम् ।

हन्याच्चित्रैर्वधोपायैस्तमुद्वेगकरैर्नृपः ’ ॥

(म. स्मृ. ९. २४८.)

इति । शूद्राणां प्रव्रज्यादौ दण्डमाह कात्यायनः—

‘ प्रव्रज्यावसितं शूद्रं जपहोमपरं तथा ।

वधेन शसयेत् पापं दण्ड्यो वा द्विगुणं दमम् ’ ॥

तीरितं चानुशिष्टं च यत्र कचन विद्यते ।

कृतं तद्धर्मतो ज्ञेयं न तत्प्राज्ञो निवर्तयेत् ॥

(म. स्मृ. ९. २३३.)

इति । तदर्थिप्रत्यर्थिनोरन्यतरवचनादव्यवहारस्य अधर्मतो
वृत्त्वाशङ्कायां पुनर्द्विगुणदण्डप्रतिज्ञापूर्वकं व्यवहारं प्रवर्त-
येत् । न पुनर्धर्मतो वृत्तत्वनिश्चयेऽपि राज्ञा लोभादिना प्रवर्त-
नीय इत्येवंपरम् । यत्पुनर्नृपान्तरेणापि न्यायापेतं कार्यं निव-
र्तितं तदपि सम्यक्परीक्षणेन धर्म्ये पथि स्थापनीयम् ।

‘ न्यायापेतं यदन्येन राज्ञाज्ञानकृतं भवेत् ।

तदप्यन्यायविहितं पुनर्न्याये निवेशयेत् ’ ॥

इति स्मरणात् । अन्यायप्रगृहीतदण्डधनस्य गतिमाह—

‘ राज्ञान्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम् ।

निवेद्य दद्याद् विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद् गुणीकृतम् ’ ॥

१. D. reads धारिणः for धारणे. २. A. reads वासितम् and B. and D. वासितम् for वसितम्. ३. A. B. and C. omit the portion तीरितं etc. to सत्त्वविच्छेदापत्तेः.

पराशरधर्मसंहितायास्तृतीयस्य व्यवहारकाण्डस्य विषयानुक्रमणिका ।

विषयाः	पृष्ठ	विषयाः	पृष्ठ
मङ्गलाचरणम् ...	१	व्यवहारस्यावान्तरभेदकथनम् ...	९
ग्रन्थकर्तुः परम्पराकथनम् ...	१	चतुष्पादव्यवहारलक्षणम् ...	१०
व्यवहारप्रस्तावोपोद्धातः ...	२	चतुस्स्थानव्यवहारलक्षणम् ...	१०
क्षत्रियविशेषस्य राज्ञः क्षितिपालनं		चतुस्साधनव्यवहारलक्षणम् ...	११
धर्मः ...	२	चतुर्हितव्यवहारलक्षणम् ...	११
क्षितिपालनशब्दार्थ ...	२	चतुर्व्यापिव्यवहारलक्षणम् ...	११
क्षुद्राणां चोरादीनां शिक्षार्थं राजाव-		चतुष्कारिव्यवहारलक्षणम् ...	११
तार इति कथनम् ...	३	त्रियोनिव्यवहारलक्षणम् ...	१२
ऋणादानादिव्यवहारविचार एव		द्याभियोगव्यवहारलक्षणम् ...	१२
राज्ञः कर्तव्य इति बृहस्पतिराह.	४	द्विद्वारव्यवहारलक्षणम् ...	१२
राजादिशब्दविचारः ...	५	द्विगतिव्यवहारलक्षणम् ...	१३
भूपादगुणप्रयुक्तराजधर्मकथनम् ...	५	अष्टाङ्गव्यवहारकथनम् ...	१३
व्यवहारशब्दस्यार्थिप्रत्यर्थिविवादत्व-		अष्टादशपदव्यवहारकथनम् ...	१५
कथनम्...	६	शतशाखव्यवहारलक्षणम् ...	१५
रूढिलक्षणकथनम् ...	६	चतुष्पादव्यवहारस्य व्यवस्था ...	१६
धर्मविच्छेदे विवादोत्पत्तिरिति कथनम्	६	निर्णयाख्यचतुर्थपादस्य धर्मा-	
द्वेषलोभादिदुष्टस्यैव व्यवहारकर्तृत्वं		दिभिश्चतुर्भिर्निष्पातः ...	१६
बृहस्पतिराह ...	७	धर्मादीनां निर्णयहेतुत्वम् ...	१६
व्यवहारशब्दस्य यौगिकार्थत्व-		व्यवहारस्य निर्णयहेतुत्वम् ...	१७
कथनम्...	७	चरित्रजन्यनिर्णयकथनम् ...	१७
व्यवहारशब्दव्युत्पादनम् ...	७	राजशासनस्य निर्णयहेतुत्वम् ...	१७
व्यवहारस्य सपणत्वापणत्वाभ्यां		धर्मादीनां चतुर्णां पूर्वपूर्वस्य बाध्यत्व-	
द्वैविध्यकथनम् ...	८	मुत्तरोपरस्य बाधकत्वम् ...	१७

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
अन्यथावादिनः सभ्यस्य दण्डः ... ३३		निर्णये साक्ष्यादिकं प्रमाणम् ... ४०	
उत्कोचजीविनः सभ्या निर्वास्याः ... ३४		देशाचारस्यानुकल्पत्वकथनम् ... ४१	
अनिर्णीतेऽर्थेऽर्थिना रहःसंभाषणे		देशाचारस्वरूपम् ... ४१	
प्राङ्निवाकोऽपि दण्ड्यः ... ३४		तत्तद्देशीयानां मिथो विवादे देशा-	
राजादीनां सभायामुपवेशनप्रकारः ३५		चाराभिर्णयः ... ४१	
अङ्गिनो व्यवहारस्याङ्गप्रत्यङ्ग-		इतरैः सह विवादे शास्त्रतो निर्णयो	
कल्पना ... ३५		न तु देशदृष्टतः ... ४१	
वृद्धज्ञानियुक्तायाः सभायाः प्रशंसा ३५		लेख्यादिप्रमाणाभावे राज्ञा स्वे-	
इति सभाविचारः ।		च्छया निर्णयः कार्यं ... ४१	
अथ व्यवहारदर्शनावेधिः ।		वणिगादिसमयेषु समयिभिरेव	
मूर्धाभिषेक्तो राजा व्यवहारा-		निर्णयः ... ४१	
न्यदयेत् ... ३६		निर्णयकारिणामुत्तमाधमभाव-	
धर्मासनगतस्य राज्ञो लक्षणम् ... ३६		कथनम् ... ४२	
वैवस्वतव्रतलक्षणम् ... ३७		निर्णयकरणे राज्ञो नियमः ... ४२	
व्यवहारदर्शिना नृपेण धर्मशास्त्रम-		छलादिष्वस्यापवादः ... ४२	
र्थशास्त्रं चानुसरणीयम् ... ३७		पञ्चाशत् छलानां परिगणनम् ... ४२	
धर्मशास्त्राणां परिगणनम् ... ३७		सापराधानां लक्षणानि ... ४४	
नीतिशास्त्ररूपार्थशास्त्रलक्षणम् ... ३७		आज्ञालङ्घनादीनामपराधत्वं	
अर्थशास्त्रे धर्मशास्त्राविरुद्धांशः		विवादमन्तरेणापि दण्डनहेतुत्वात् ४४	
उपादेयः ... ३८		द्वाविंशतिपदानां कथनम् ... ४५	
धर्मशास्त्रयोर्द्वयोर्विरोधे न्यायेन		स्तोभकसूचकयोः स्वरूपकथनम् ४५	
निर्णयः ... ३९		राज्ञा शास्त्रादिपर्यालोचनपूर्व-	
न्यायानाश्रयणे बाधकथनम् ... ३९		कमेव कार्यं कर्तव्यम् ... ४५	
न्यायस्य निर्णायकत्वकथनम् ... ३९		अष्टादशप्रकृतीनां कथनम् ... ४६	
नृणां स्वरवर्णैर्ज्ञाताकारैरन्तर्गतं		जात्यादीनां समीक्षणत्वकथनम् ४६	
भावं विभावयेत् ... ४०		उन्मार्गवर्तिनां बलात्स्वमार्गे	
भूतछलयोर्मध्ये छलं हेयं		स्थापनं राजा कर्तव्यम् ... ४६	
भूतमुपादेयम् ... ४०		कार्यदर्शनप्रकारः ... ४७	
		इति व्यवहारदर्शनविधिः ।	

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
व्यवहारेण धर्मबाधोदाहरणम् ... १८		प्रतिनिधिना राजवत्सर्वकार्यनिर्व-	
राजानुशासनशब्दार्थः ... १८		हणम् ... २७	
धर्मस्य कर्त्रादिपादभेदेन व्यवस्था ... १९		व्यवहारन्यायकर्ता प्राङ्निवाकः ... २७	
व्यवहारस्य त्रियोनित्वादि-		राजशब्दार्थकथनम् ... २८	
योनित्वादि ... २०		प्राङ्निवाकशब्दार्थकथनम् ... २८	
अष्टादशपदानां मध्ये एकैकस्या-		प्राङ्निवाकलक्षणानि ... २८	
नन्तत्वम् ... २०		प्राङ्निवाकस्य गुणाः ... २९	
व्यवहारस्य द्विपदत्वकथनम् ... २०		प्राङ्निवाकस्यानुकल्पः ... २९	
अनन्तत्वेनोक्तानां व्यवहाराणा-		प्राङ्निवाकपदे ब्रह्मसूत्रविशाम-	
मष्टादशस्वन्तर्भावकथनम् ... २१		धिकारः ... २९	
इति व्यवहारपरिच्छेदः ।		वृषलयोजने बाधकथनम् ... २९	
अथ सभा निरूप्यते ।		गणकलेखकयोर्नियोजनावश्यकता ... २९	
धर्माधिकरणभूतायाः सभाया		गणकलक्षणम् ... २९	
निर्माणप्रकारः ... २१		लेखकलक्षणम् ... ३०	
सभायां राज्ञः प्रवेशविधिः ... २२		साध्यपालयोजनकथनम् ... ३०	
सभां प्रविश्य राज्ञा मन्त्रिभिः सह		साध्यपाललक्षणम् ... ३०	
कार्याणामनुसंधानम् ... २२		राज्ञा कतिपर्यैर्वर्णिगभिः अधिष्टितं	
व्यवहारविचारकालकथनम् ... २३		सदः कर्तव्यम् ... ३१	
व्यवहारकाले वर्ज्यास्तथयः ... २३		वर्णिगामुपयोगकथनम् ... ३१	
सभायाश्चातुर्ध्वयम् ... २४		राजादियुक्तसभाया दशाङ्गानि ।	
समाव्यतिरिक्तान्यमुख्यदश-		दशानामपि चैतेषां पृथक्पृथक्कर्म ... ३१	
स्थानानि ... २४		राज्ञो यथाविधिविचारे फलम् ... ३२	
आरण्यकसार्यिकादिनिर्णयव्यवस्था २४		विचारवैपरीत्ये दोषकथनम् ... ३२	
वर्णिगां गणप्रभृतीनां कथनम् ... २५		सभ्यानां यथाविधिविचारे फलम् ... ३२	
सभ्यानां लक्षणम् ... २६		सभ्यानां वैपरीत्ये दोषकथनम् ... ३२	
सभ्यानां संख्याकथनम् ... २६		यथाशास्त्रवादिनः कार्यनिष्पत्ता-	
वैज्यसभासदकथनम् ... २७		वपि न प्रत्यवायः ... ३३	
राज्ञः प्रतिनिधेरलक्षणम् ... २७		अपक्षपातिनो राज्ञो निष्पापत्वम् ... ३३	

विषयाः	पृष्ठं
साधारणेऽर्थे बहुसंबन्धिनि कार्ये	
पक्षः ६४	
एकेनाप्यर्थिना बहुसाध्यनिर्देशो	
युगपन्न कर्तव्यः । कालभेदेन	
तु कर्तव्यः ६५	
पूर्ववादिनो नियमाः ६५	
अप्रगल्भे वादिनि निर्णये काल-	
दानम् ६६	
कालदानेऽवकाशेयता ... ६६	
पूर्वपक्षस्य चातुर्विध्यम् ... ६६	
शोधितस्थैव पूर्ववादस्य पत्रे विले-	
खनम् ६७	
उत्तरदर्शनात्पूर्वमेव पूर्ववाद-	
शोधनम् ६७	
हेयादेययोः पूर्वपक्षयोर्विवेचनम् ... ६७	
इति प्रतिज्ञापादविवरणम् ।	
अथोत्तरपादनिरूपणम् ।	
पूर्ववादिसमक्ष श्रुतार्थस्य लेखनम् ६८	
उत्तरदानप्रकारः ६८	
उत्तरे स्वतः प्रवृत्त्यभावेऽन्येन	
दापनीयम् ६८	
उत्तरलक्षणम् ६९	
सहस्रोत्तरं दातुमसमर्थे कालदानम् ... ६९	
कालदाने दिनमर्यादा ७०	
कालदानावधिव्यवस्था ... ७०	
कालदानस्य विषयः ७१	
कालदानार्हाणि ऋणादीनि ... ७१	
कालदानेऽनर्हाणि ७१	

विषयाः	पृष्ठं
उत्तरस्य चत्वारो भेदाः ... ७२	
तत्र मिथ्यादीनां स्वरूपम् ... ७२	
मिथ्योत्तरस्यावान्तरभेदकथनम् ... ७३	
उत्तराभासकथनम् ७३	
अप्रसिद्धादीनामुत्तराभासानां	
विवरणम् ७३	
संकराख्य उत्तराभासः ... ७७	
मिथ्याकारणोक्तयोः संकरे विचारः ७७	
कारणप्राङ्न्यायसंकरे प्रत्ययिन	
एव क्रियाद्वयम् ७७	
मिथ्योत्तरकारणयोर्योगपथे विचारः ७८	
मिथ्याप्राङ्न्यायसङ्करे कारणप्राङ्-	
न्यायसंकरे च योजना ... ७९	
निरुत्तरे प्रत्यर्थिनि दिनावधिः ... ८१	
हीनवादिलक्षणम् ८१	
हीनवादिनो वैशयेनोक्ताः ... ८१	
हीनवादिनश्चातुर्विध्यम् ... ८२	
हीनत्वे कालावधिः ८२	
दैविकादिविघ्नन कालातिक्रमे	
नापराधः ८२	
हीनवादिनो दण्डेन पुनर्वादाधिकारः ८२	
अन्यकृतविवादविषये हानिर्नेति	
कथनम् ८३	
हानिर्नेत्युक्तस्यापवादः ... ८४	
वादोपक्रमोत्तरं निवृत्तयोरुभयो-	
रपि दण्डः ८४	
अवश्चनया प्रशान्तानां न दण्डः ... ८५	
अर्थिप्रत्यर्थिनोरभियोगे नियमः ८५	

विषयाः

पृष्ठं

अथासेधादिविधिः ।

आसेधार्याणां कथनम्	...	४७
आसेधस्य भेदाः	...	४७
आसेधानर्हाः	...	४८
आसेध्यासेधकयोः स्वकालोलङ्घने		
दण्डः	...	४८
अनासेध्यानां कथनम्	...	४८
द्रव्यदापनीयसमयकथनम्	...	५०
आसिद्धो यदि नागच्छेत्तदा राज्ञा		
वलात्समानेयः	...	५०
आह्वानानर्ह्याणां कथनम्	...	५०
स्वजातिप्रभुकालक्षणम्	...	५१
आहूतो यदि नागच्छेत्तर्हि दण्ड्यः	५१	
आपन्नस्यानागमनेऽपि न दण्ड	...	५१
इत्यासेधविधिः ।		

अथ दर्शनोपक्रमः ।

धर्मासनाधिष्ठितस्य कार्यदर्शना-

रम्भे विधिः	...	५२
दर्शनारम्भः कर्तव्यम्	...	५२
पृथक् कार्यं यथावदावेदयेत्	...	५२
आवेदनकाले सख्यादयो वर्जनीयाः	५३	
अर्थिनः प्रतिनिध्यभ्यनुज्ञा	...	५३
नियोगमन्तरेणापि पित्रादयो विवादं		
कुर्युः	...	५३
उक्तेभ्यो व्यतिरिक्तस्य विवाद-		
निषेधः	...	५४
आवेदितार्थस्य लेखनीयत्वकथनम्	...	५४
लिखितार्थस्य संभावितत्वे तत्र		
प्रभोः प्रवृत्तिः	...	५४

विषयाः

पृष्ठं

आहूतस्य प्रत्यर्थिनः सुरक्षितस्थाने

स्थापनम्	...	५४
स्थापितस्य छलवादित्वं भूत-		
वादित्वं वा लक्षणैर्निश्चयम्	...	५५
लिङ्गान्तराणां कथनम्	...	५५
छलवादपक्षे प्रतिभुवो ग्रहणम्	...	५६
वर्ज्यानां प्रतिभुवां कथनम्	...	५७
वादिनः प्रतिभूदानासामर्थ्यं कर्तव्यम्	५७	
अभियोक्तादीनामुक्तिक्रमः	...	५८
त्रिवादे पूर्वाभियोक्तोरिव प्रतिज्ञा-		
वादित्वम्	...	५९
पूर्वाभियोक्तेऽप्यपवादकथनम्	...	५९
उभयोर्युगपदर्थिप्रत्यर्थित्वे उत्कृष्ट-		
जातेर्वहुषोडस्य वार्थिनो वादः		
पूर्वं द्रष्टव्यः	...	५९
अनेकवादियुग्माना युगपदुपस्थाने		
दर्शनक्रमः	...	६०
इति दर्शनोपक्रमः ।		

अथ चतुष्पाद्व्यवहारोपक्रमः ।

चतुर्णां पादानां नामानि	...	६०
प्रतिज्ञालक्षणम्	...	६०
पक्षशोषाणां कथनम्	...	६१
तेषामप्रसिद्धादीनां लक्षणानि	...	६१
स्थावरविवादिषु देशकालादीनि		
दश निवेद्यानि	...	६२
भाषालक्षणम्	...	६३
भाषादोषकथनम्	...	६३
भाषादोषाणां विस्तरेण विवरणम्	...	६३

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
साक्ष्ये सत्यवचनानुशासनम् ... १०८		शासने विशेषकथनम् ... १२१.	
अनृतवादिनि साक्षिण्यमुत्र निरयादि-		शासने लेखनीयार्थकथनम् ... १२२	
दुःस्थितिकथनम् ... ११०		लेख्येऽपरोऽपि विशेषः ... १२३	
साक्षिप्रश्नप्रकारः ... १११		जयपत्रे विलेखने विशेषः ... १२४	
सर्वान्ताक्षिण उपवेशयेत् ... १११		जयपत्रक-भेद-कथनम् ... १२४	
साक्षिणामुक्तिप्रकारः ... ११२		आज्ञाप्रज्ञापना-पत्रयोर्लक्षणम् ... १२५-	
कचिद्वधरूपविवादे स्थानाभ्यामृ-		जानपदलेख्यलक्षणम् ... १२५	
तेऽपि साक्ष्यं वादेयत् ... ११३		ग्राहकहस्तनिवेशनप्रकारः ... १२६	
ऋत वदेदित्यस्य कचिदपवादः ११३		ऋणवत्साक्षिभिः पत्रलेखकेन च	
साक्ष्युक्तौ कचिद्विशेषविधिः ... ११३		स्वहस्तनिवेशनम् ... १२६	
साक्ष्युक्तावुपादेयस्य हेयस्य च		लौकिकलिखितस्याष्टविधत्वम् ... १२६-	
विभागः ... ११३		लिखितानां लक्षणानि ... १२७	
कूटसाक्षिणो दण्डः ... ११४		आधिपत्रलक्षणम् ... १२७	
साक्ष्यमवदतः साक्षिणो दण्डः ... ११५		अन्वाधिलेख्ये विशेषः ... १२७	
आह्वानेनागतस्य दण्डः ... ११५		कथ-स्थिति-सन्धि-विशुद्धिपत्राणि १२८	
साक्षिणामनेकविधत्वे ग्राह्यविभागः ११६		सीमापत्रलक्षणम् ... १२८	
अनेकेषु साक्षिषु विशेषान्तर-		लेख्यस्य प्रयोजनकथनम् ... १२८	
कथनम् ... ११६		लिप्यनभिज्ञेनान्यद्वारा लेखनम् १२८	
साक्षिभूभयतः सत्सु पूर्ववादिनः		पत्रनाशादौ पत्रान्तरलेखनम् १२८	
साक्षिणः ... ११७		लेख्यपरीक्षा ... १२९	
साक्षिणमन्तरेण ज्ञानोपायः ... ११८		लेख्यस्य प्रामाण्यसिद्धिकथनम् १३०	
इति साक्षिणां लक्षणसंख्यादि ।		स्वहस्तकृते लेख्ये विशेषः ... १३०	
अथ लेख्योपक्रमः ।		परहस्तकृते लेख्ये विचारः ... १३०	
लेख्यकरणप्रकारः ... ११९		आधिपत्रे विशेषः ... १३०	
लेख्यस्य लौकिकराजकीयोति		लेख्यदोषकथनम् ... १३०	
भेदद्वयम् ... ११९		दोषोद्भावयितृकथनम् ... १३२	
लेख्ययोरवान्तरदशभेदकथनम् ... ११९		दोषोद्भावनप्रकारः ... १३२	
राजपत्रस्य वसिष्ठमतेन चातुर्विध्यम् १२१		दोषोद्भावनोत्तरमाधिराजकृत्यम् १३२	

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
प्रत्यभियोगनिषेधस्यापवादः ... ८५		अथ साक्षिनिरूपणम् ।	
कलहार्द्रौ प्रत्यभियोगोऽप्येवान् ।		साक्षिशब्दार्थकथनम् ... ९३	
ऋणादानादिषु तु निरर्थकः ... ८६		साक्षिणः प्रयोजनानि ... ९३	
इत्युत्तरपादः ।		साक्षिलक्षणानि ... ९४	
अथ क्रियापादोपक्रमः ।		व्यवराः साक्षिणः कार्याः ... ९५	
क्रियालक्षणम् ... ८७		साक्षिणां संख्यानिर्देशः ... ९५	
क्रियाया उपयोगकथनम् ... ८७		उभयानुमतौ साक्ष्येकोऽपि स्यात् ... ९६	
क्रियाभेदाः ... ८७		साक्षिषु वर्ज्याः ... ९६	
मानुषक्रिययोर्मानुष्या		सनामयो विवृताः ... ९९	
दैव-प्राबल्यम् ... ८७		एतेषामसाक्षित्वे हेतुः ... १००	
मानुषयोः साक्षिलेख्ययोः सन्निपाते		उक्तसाक्षिणामलाभे कार्यगौरव व	
लेख्यस्य प्राबल्यम् ... ८८		प्रतिप्रसवः ... १०१	
लेख्यप्राबल्यस्य विषयकथनम् ... ८८		साक्षिणां द्वादशभेदकथनम् ... १०१	
क्वचित्साक्षिणः प्राबल्यम् ... ८८		तेष्वेव द्वादशसु विशेषान्तरम् ... १०३	
क्वचिदनुमानप्राबल्यम् ... ८८		लिखितादावपरो विशेषः ... १०४	
भुक्तिप्राबल्यस्थानानि ... ८९		परमताभिप्रायेणाधिककथनम् ... १०४	
दैवक्रियाविषयकथनम् ... ८९		स्वमतेन दीर्घकालेनापि साक्ष्याहत्व-	
प्रकाशं साक्षिभिर्भाव्यमित्य-		कथनम् ... १०४	
स्यापवादः ... ८९		साक्षिणां दोषोद्भावनं कर्तव्यम् ... १०४	
साक्षिणां समत्वे दिव्यानुज्ञा ... ९०		समासदा प्रसिद्धं लोकोत्तरं वा	
दिव्यसाक्षिविकल्पविषयः ... ९०		दूषणं ग्राह्यम् ... १०५	
युक्तिकथनम् ... ९१		साक्षिदोषाः कथं प्रयोक्तव्याः ... १०६	
चोदनादीनां मुख्यानुकल्पभाव-		दोषोद्भावनकालकथनम् ... १०६	
कथनम् ... ९१		उक्तान्यथादूषयतो दण्डकथनम् ... १०६	
चोदनादीनामर्थः ... ९१		साक्षिणां परीक्षा ... १०६	
प्रमाणव्यवस्थायाः परिपालनी-		कूटसाक्षिणां लक्षणानि ... १०७	
यत्वम् ... ९२		प्राङ्निवाकेन साक्षिनिर्णय-	
प्रमाणैः कर्तुमशक्ये राजेच्छया		प्रकारः ... १०७	
निर्णयः ... ९२			
इति क्रियापादः ।			

विषयाः	पृष्ठं
तुलादिदिव्यानि महाभियोगे	
प्रयोक्तव्यानि १५१
शीर्षकस्थस्याभियोक्तुरभावे न	
दिव्यानि १५२
दिव्यदाने नियमाः १५२
आभियुक्ताय दातव्यमित्यस्यापवादः १५२	
क्वचिद्विषयविशेषे शिरो विनापि	
दिव्यं देयम् १५३
दिव्यविशेषाणां व्यवस्था १५३
धनतारतम्येन दिव्यस्य व्यवस्था १५४	
पादस्पर्शादिदिव्यव्यवस्था १५६
सुवर्णादिपरिमाणम् १५६
त्रसरेष्वादीनां लक्षणानि १५७
माषादीनां प्रमाणम् १५७
सुवर्णशब्दस्यार्थः १५८
राजतकार्पाणलक्षणम् १५८
सुवर्णनिष्कस्य परिमाणम् १५८
जातिभेदेन दिव्यव्यवस्था १५९
वयोविशेषादिना दिव्यव्यवस्था १५९	
व्यक्तिविशेषेण दिव्यतारतम्यम् १६०	
वर्णविशेषेण दिव्यभेदः १६१
दिव्यानां कालविशेषकथनम् १६१
दिव्यकरणदेशकथनम् १६३
अधिकारिविशेषेण देशविशेषकथनम् १६३	
दिव्यदेशाद्यनादरे दिव्यस्य प्रामाण्य-	
हानिः १६३
दिव्येषु साधारणेतिकर्तव्यता १६४
दिव्यकर्तुर्द्वाविन्यासप्रकारः १६४

विषयाः	पृष्ठं
दिव्यप्रयोगादिकमुपवासिना	
कर्तव्यम् १६६
क्वचिदुपवासविकल्पः १६७
दिव्यमन्त्राविधिः १६७
प्रयोगावसाने दाक्षिणादानम् १६८
इति दिव्यमातृका ।	
अथ धटविधिः ।	
धटकरणस्थानानि प्रकारश्च १६८
धटनिर्माणप्रकारः १६८
धटस्य समत्वनिरीक्षणाय राज्ञा	
तज्ज्ञयोजनम् १७०
धटालंकरणे विशेषः १७०
प्राङ्घ्रिवाकेन तुलाप्रार्थना १७१
संशोध्येन तुलाप्रार्थना १७१
प्राङ्घ्रिवाकेन तुलाधारकं शपथ-	
नियम्य शोध्यं तत्रारोपयेत् १७२
तुलाधारिणः शपथादि १७२
तुलायामारोपणानन्तरं प्रार्थनम् १७२	
ज्योतिर्विदादिभिः शुद्धयशुद्धिपरी-	
क्षणम् १७३
नाडिकालक्षणम् १७३
शुद्धयशुद्धिनिर्णये कारणकथनम् १७३	
शुद्धेः संशयप्रपञ्चः १७४
तुलाद्युत्तरं राज्ञः कर्तव्यम् १७४
इति धटविधिः ।	
अथान्निविधिः ।	
अन्निविधिप्रकारः १७५
अङ्गुलिप्रमाणम् १७५

विषयः	पृष्ठं	विषयः	पृष्ठं
लेख्ये प्रत्यर्थिना दूषिते साक्षि-		मतान्तरेण नवतिवत्सरा भुक्तिरुक्ता १४२	
मुखान्निश्चयः ... १३३		पञ्चत्रिंशद्वर्षः पौरुषो भोगः ... १४२	
संदिग्धलेख्यशुद्धिप्रकारः ... १३३		अनागमभोगी दण्डः ... १४३	
निराकरणे व्यवस्थितानां साध-		निश्चितानागमा भोगाः ... १४३	
नाना कथनम् ... १३४		शासनविरोधे भुक्तेरप्रामाण्यम् १४४	
लेख्यहानेरपवादः ... १३५		सत्यपि विच्छेदे सागमा भुक्तिः	
लेख्यसिद्धिप्रकारः ... १३५		प्रमाणम् ... १४४	
लेख्याना मिथो विरोधे बाध्य-		चिरंतनाया भुक्तेः कचिदपवादः १४५	
बाधकप्रकारः ... १३७		अनुद्वारेऽभियुक्तस्यैव दण्डः ... १४५	
साक्ष्याद्यसंभवे दिव्येन निर्णयः ... १३७		त्रिपुरुषव्यवस्थितसाधककथनम् ... १४५	
कृत्स्नदानासमर्थं प्रति कर्तव्यम् ... १३८		सागमाया भुक्तेरर्थः ... १४६	
लेख्यदोषमनुद्धरतो दण्डकथनम् ... १३८		रथ्यानिर्गमनद्वारे जलवाहादिसंश्रये	
स्थावरादौ कूटलेख्ये दण्डः ... १३८		भुक्तेरेव प्रावत्यम् ... १४६	
अन्यलेख्यधारकेण तल्लेख्यागमन-		आध्यादिषूपेक्षकस्य न फलहानिः १४७	
कारणमुद्गावनीयम् ... १३८		ब्रह्मचार्यादीनामव्येष्ट्यमाणानां का-	
इति लेख्यविचारः ।		लेऽतीतेऽपि न हानिः ... १४८	
अथ भुक्त्युपक्रमः ।		दशवार्षिक्या धनहानेर्विषयविशेषे	
स्थावरप्राप्तिर्भुक्तेश्च विधिः ... १३९		संकोचः ... १४९	
स्थावरप्राप्तिनिमित्तानि ... १३९		संप्रीत्या भुज्यमानानां न हानिः १४९	
आगमपूर्वकमेव भुक्तेः प्रामाण्यम् १३९		याचितेष्वपवादः ... १४९	
दीर्घकालत्वादिकमपि भुक्तेः प्रामा-		धर्म एवाहानौ कारणम् ... १४९	
ण्यकारणम् ... १४०		कचिदेकदेशमोगोऽनुपभुक्तेष्वप्ये-	
अन्यतराङ्गवैकल्ये भोगस्य प्रामाण्यं		कदेशान्तरेषु प्रमाणम् ... १४९	
नास्ति ... १४०		इति भुक्तिप्रकरणम् ।	
पञ्चाङ्गेषु विप्रतिपत्तौ लिखितादि-		अथ दिव्योपस्कारः ।	
क्रियाः प्रमाणम् ... १४०		प्रमाणहीने वादे दिव्यकरणम् ... १५०	
भुक्तेर्मेदाः ... १४१		दिव्यानां परिगणन ... १५०	
षष्टिवत्सरा त्रिपुरुषी भुक्तिर्वलवती १४२		शपथानां लक्षणम् ... १५१	

विषयाः	पृष्ठं
कोशकार्ये प्रसूतित्रयजलपानम् ...	१९१
कोशकार्ये विशेषः ...	१९१
स्नापनीयदेवकथनम् ...	१९२
स्नापनीयप्रदेशकथनम् ...	१९२
शुद्धेः कालावधिः ...	१९२
सप्ताहान्तरे शोध्यस्य प्रत्यात्मिके	
पराजयः ...	१९३
अवधेर्ध्व पराजयाभावकथनम्	१९३

इति कोशविधिः ।

अथ तण्डुलादिविधिः ।

तण्डुलविधिप्रकारः ...	१९४
तण्डुलदातोत्तरं कर्तव्यम् ...	१९४
दत्ततण्डुलस्य शुद्ध्यशुद्धिलक्षणम् ...	१९५

इति तण्डुलविधिः ।

अथ तप्तमाषविधिः ।

तप्तमाषविधिकथनम् ...	१९५
आयसमुष्मयान्यतमपात्रस्य घृत-	
तैलाभ्यां पूरणम् ...	१९५
केवलगव्यघृततापे विशेषः ...	१९६
घृतमाषमन्त्रणमन्त्रः ...	१९६
शुद्धिलक्षणानि ...	१९६

इति तप्तमाषविधिः ।

अथ फालविधिः ।

फालकरणप्रकारः ...	१९७
फालविधावपि धर्मावाहनादिधर्माः	१९७

इति फालविधिः ।

विषयाः	पृष्ठं
--------	--------

अथ धर्माधर्मविधिः ।

धर्माधर्मपरीक्षणप्रकारः ...	१९७
धर्मावाहनपूर्वकं पत्रकलेखनादि ...	१९८

इति धर्माधर्मविधिः ।

इति क्रियापादः ।

अथ निर्णयपादः ।

संदिग्धार्थनिर्णयस्य प्रकार-

चतुष्टयम् ...	१९८
जयपराजयवतोलक्षणम् ...	१९९
जयिनो नृपेण सत्कारः पराजितस्य	

दण्डश्च ...	१९९
वादिनः सत्कारपूर्वं लेह्यदानम् ...	१९९
धनदापनप्रकारे विशेषकथनम् ...	२००

स्वामिने धनदापनं दण्डग्रहणं च ... २००

विप्रतिपन्नऋणिकविषये कर्तव्यम् २००

राज्ञः प्रियोऽधमणोऽपलापबुद्ध्या

राज्ञे पूर्व निवेदयति तत्र दण्डः २०१

अर्थनिहोतुर्द्विगुणदमकथनम् ... २०१

मिथ्याभियोगिनोऽपराधधनस्यापि

दण्डः ... २०१

कृतनिहवस्यापि यथास्वयं प्रतिप-

यमानस्यार्धदण्डः ... २०२

निहवविषये विशेषः ... २०२

केवलं शास्त्रेण व्यवहारनिर्णये

व्यवहारहानिः ... २०३

दिद्ये जयपराजयाध्वारणे दण्ड-

विशेषः ... २०३

विषयाः

पृष्ठ

विषयाः

पृष्ठ

अग्निमादाय सप्तमण्डलानि गच्छेत्	१७६
सप्तमण्डलगमनप्रकारः	... १७६
अग्निविसर्जनं नवमे मण्डले कार्यम्	१७६
अयसः पिण्डपरिमाणम्	... १७६
आद्यमण्डलस्य दक्षिणतः प्राङ्निवा-	
केन होमः	... १७६
तस्मिन्नेवाग्नौ लोहकारेणायःपिण्ड-	
तापनम्	... १७७
अयःपिण्डस्याश्वभिर्मन्त्रणमन्त्राः	१७७
शोध्यपुरुषकर्तव्यानि	... १७८
व्रीहिर्मर्दनेन शोध्यस्य करक्षालनम्	१७८
शोध्यस्य करद्वयस्थव्रणस्थानेष्वलक्त-	
केन हंसपदकरणम्	... १७९
श्वेतसत्रैः पर्णानां वेष्टनम्	... १७९
अश्वत्थपर्णेषु दध्यक्ताक्षतगंधपुष्पादि-	
प्रक्षेपः	... १७९
अग्निप्रहणप्रकारः	... १८०
दग्धादग्धसंदेहे कर्तव्यम्	... १८१
हस्तादन्यत्र दाहेऽशुद्धो न भवति	... १८१
शुद्धिकालावधिकथनम्	... १८१

इत्यग्निविधिः ।

अथ जलविधिः ।

जलशासनप्रकारः	... १८२
धनुःप्रमाणम्	... १८२
शरकरणप्रकारः	... १८२
बाणक्षेप्ता क्षात्रियो तद्वृत्तिर्ब्राह्मणो	
वा कार्यः	... १८३
तोरणकरणप्रमाणम्	... १८३
उपादेयानुपादेयजलविवेचनम्	... १८३

वरुणपूजनम् १८४
वरुणप्रार्थनमन्त्रः १८४
शोध्यस्येति कर्तव्यता		... १८५
जलप्रवेशानन्तरं कर्तव्यम्		... १८५
जलगतस्य शुद्धिपरीक्षा		... १८५
जीविनोश्च नरयोर्निर्धारणम्		... १८६
निमग्नस्य स्थानान्तरगमने अशु-		
द्धित्वम् १८६
कारणान्तरेणोन्मज्जने पुनर्निमज्ज-		
नम् १८६

इति जलविधिः ।

अथ विषविधिः ।

विषप्रयोगप्रकारः १८७
विषप्रयोगकालः १८७
कालान्तरे तूतप्रमाणादल्पं विषं		
देयम् १८८
विषं घृतप्लुतं देयम् १८८
घृतं विषाग्निगुणं ग्राह्यम्		... १८८
विषाग्निमन्त्रणमन्त्रः		... १८९
विषमक्षिणो मन्त्रः १८९
विषवेगलक्षणम् १८९
विषवेगानां सप्तविधत्वकथनम्		... १९०
शुद्धेः कालावधिः १९०
परीक्षणकालावधिः १९०

इति विषविधिः ।

अथ कोशविधिः ।

कोशकार्यविधिः १९१
कोशकार्येति कर्तव्यता १९१

विषयाः

पृष्ठं

विषयाः

पृष्ठं

वृद्धयर्थं निष्कृशते प्रयुक्ते मासिमासि

सपादनिष्कवृद्धिग्रहणम् ... २२१

वर्णपरत्वेन वृद्धिकथनम् ... २२१

सलग्रकप्रयोगे द्विकशतं मासस्य लाभः २२१

ग्रहीतृभेदेन वृद्धेः परिमाणान्तरम् ... २२१

वर्णसाम्येन वृद्धिकथनम् ... २२२

क्वचिदनङ्गीकृतापि वृद्धिर्भवतीति

कथनम् ... २२२

कालावधिमकुर्वतः षण्मासोर्ध्वं वृद्धि-

कथनम् ... २२२

प्रतियाचिते तु मासादूर्ध्वं वृद्धि-

कथनम् ... २२३

प्रीतिदत्ते प्रतियाचिते वृद्धि-

विशेषः ... २२३

दत्ते च प्रतियाचिते वृद्धिनिक्षेपादौ

वृद्धिः ... २२३

ग्रहीतृपण्यस्य मूल्यानर्पणे ऋतु-

त्रयस्योपरिष्ठाद्धनवृद्धिः ... २२४

अनाकारेतवृद्धेरपवादः ... २२४

स्त्रीधनाविषये विशेषः ... २२४

कृतवृद्ध्यपवादः ... २२५

द्रव्यभेदेन वृद्धिकथनम् ... २२६

देशभेदेन वृद्धिकथनम् ... २२७

हीरकादिरत्नविषये वृद्धिकथनम् २२७

वृद्धयुपरमस्य क्वचिद्भ्रव्याविशेष-

अपवादः ... २२९

इति वृद्धिविषयः ।

अथाधिकथनम् ।

द्विविधस्याप्याधेर्लक्षणकथनम् ... २३०

आधेश्चातुर्विध्यकथनम् ... २३१

आधिर्नाशह्रासादिभ्यः पालनीयः २३१

दैव-राजोपघातेनाधिनाशे धनिनो

न दोषः ... २३२

आधेः कालेनासारवत्वेऽप्यन्याधि-

विधानम् ... २३२

स्थावरस्य जंगमस्य चाधेर्भोगे सिद्धिः २३३

आधिसिद्धौ भोग एव प्रमाणम् ... २३३

युगपद्दयोरुपस्थितौ विभज्योभाभ्यां

भोक्तव्यम् ... २३४

आधिविशेषेण दण्डविशेषकथनम् २३४

साक्षेलेह्यसिद्धौर्लेह्यसिद्धे

र्बलीयस्त्वम् ... २३४

विशेषलिखितस्य ज्यायस्त्वकथनम् २३५

निर्दिष्टानिर्दिष्टयोः स्वरूपम् ... २३५

निर्दिष्टत्वाविशेषे कर्तव्यम् ... २३५

ऋणादिषुत्तरक्रियायाः प्राबल्यम् ३२५

अन्यस्याधि कृत्वान्यस्य विक्रये

व्यवस्था ... २३६

आध्यादीनां यौगपदे निर्णयः ... २३६

धनिकदोषेणाधिनाशे निर्णयः ... २३६

ऋणपर्याप्ताधिनाशे निर्णयः ... २३६

बहुमूल्याधिनाशे धनिकं प्रति

विशेषः ... २३७

गोप्याधिभोगे लाभहानिः ... २३७

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
सपणविवादे विशेषः २०४	बलात्कारादिना कृतव्यवहारस्य	
उक्तदण्डस्य द्वैविध्यम् २०४	निवर्तनीयत्वम् २१४
शरीरदण्डस्य नवविधत्वम् २०५	कर्तृव्यगुण्येऽपि पुनर्व्यवहारः २१४
याज्ञवल्क्यमते दण्डस्य चातु-		स्ववाक्यजितस्य न पुनर्व्यवहारः	२१५
र्विध्यम् २०५	निवर्तनीयान्यव्यवहारकथनम्	... २१५
वारदण्डधिनदण्डादीनां योजने		बलात्कृता व्यवहाराः सर्वेऽपि	
कमकथनम् २०५	निवर्त्याः २१६
व्यस्तानां योजने व्यवस्था २०६	बालादिलक्षणानि २१६
पुरुषतारतम्येन दण्डव्यवस्था २०६	केषुचित्कार्यविशेषेषु स्त्रीणामस्वात-	
ब्राह्मणस्य बाहेष्कार एव दण्डः २०८	न्यम् २१७
बाहेष्कारानङ्गीकर्तुर्विप्रस्य क्षत्रि-		स्वतन्त्रानुमत्यभावेऽस्वतन्त्रकृत-	
यवदण्डः २०८	व्यवहारनिवर्तनम्	... २१७
धनदानासमर्थैः कर्तव्यम् २०९	निसृष्टार्थलक्षणम् २१८
ब्राह्मणस्य व्यवस्थाने मौण्ड्यकरणम्	२०९	कुटुम्बभरणायास्वतन्त्रकृतोऽपि	
गुस्तल्पादायङ्गनप्रकारः २१०	व्यवहारो नावर्तते	... २१८
क्षत्रियादिषु नाङ्गनम् २१०	अप्रकृतिस्थकृतं कार्यं न सिध्यति...	... २१८
काचिद्विषये दण्डानिषेधः २१०	स्वतन्त्रप्रकृतिस्थकृतमपि कार्यं	
विहितादर्धदण्डस्थलम् २११	काचिन्न सिध्यति	... २१९
वर्णविशेषेण दण्डविशेषकथनम्	... २११	शास्त्रोक्तमार्गेण निर्णयकर्तुं, राज्ञः	
दण्डानां पारिभाषिकसंज्ञाकथनम्	२१२	फलम्...	... २१९
अपराधावृत्तौ विशेषः २१२	इति निर्णयपादः ।	
यथोक्तमार्गेण व्यवहारनिर्णयकर्तुं-			
मास्त्रादेर्दण्डः २१२	अथाष्टादशपदानुक्रमः ।	
सभ्यानां जयिनश्च दण्डकथनम्	... २१२	विवादकारणाष्टादशपदानां कथनम्	२१९
न्यायतो निर्णीतव्यवहारमौख्यतया-		ऋणादानं सप्तविधम् २१९
त्तिरस्कुर्वतो द्विगुणदण्डः २१३	दानविधिकथनम् २२०
तीरितानुशिष्टयोर्भेदकथनम्	... २१३	वृद्धिभेदानां कथनम् २२०
ह्यादिद्विषये पुनर्व्यवहारप्रवर्तनम्	२१४	वृद्धेः परिमाणम् २२१

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
प्रातिभाष्यं विभक्तौष्वेव भवति ... २५४		ऋणप्रतिदातृकथनम् ... २६२	
अस्वतन्त्रेषु धनप्रयोगनिषेधः ... २५५		पितृकृतमृणं सुतिरवश्यं दातव्य-	
इति प्रातिभूविषयः ।		मित्यत्र हेतुकथनम् ... २६३	
अथ ऋणग्रहणधर्माः ।		उत्तमाधमऋणकथनम् ... २६३	
अधमर्गेनाभ्युपगतं धर्मादिभिरुपायैः		प्राप्तव्यवहारस्य ऋणमोचनेऽधिकारः २६३	
साधयन्नुत्तमवर्णा राज्ञा न		ऋणादानेऽधिकारिपुत्रकथनम् ... २६४	
निवारणायः ... २५५		विभागोत्तरकालं पित्रा कृतर्ण-	
धर्माद्युपायकथनम् ... २५५		व्यवस्था ... २६४	
धर्मादीनां लक्षणानि ... २५५		पित्रादिकृतर्णसमवाये दानक्रमः ... २६४	
धर्माद्युपायाः पुरुषापेक्षया प्रयोक्त-		पैतामहमृणं सममेव देयम् ... २६४	
व्याः ... २५६		देयमृणं कदा देयमिति कालादि-	
दापने विशेषकथनम् ... २५६		कथनम् ... २६५	
साधयितुमशक्तस्य धनिनं प्रति		अदेयर्णकथनम् ... २६५	
कर्तव्यम् ... २५७		काम-क्रोध-प्रतिभृतयोः स्वरूपम् २६६	
अधनिकऋणदानप्रकारः ... २५७		प्रातिभाष्येषु पुत्रादिभिर्देयादेय-	
दुष्टमधमार्णिकं प्रति विशेषः ... २५८		विचारः ... २६६	
सदिग्धेऽर्थे धनं गृह्णतोऽर्थहानिर्दण्डश्च २५८		कुटुम्बार्थे पितृव्यादिना कृतमृणं	
यस्मादुत्तमर्णोऽवहारार्थं धनं गृहीतं		गृहिणा देयम् ... २६७	
तस्यैव दद्यात् ... २५८		कुटुम्बार्थव्यतिरेकाविषयकृतमृणं नो	
निर्धनाधमर्णविषये ऋणप्रतिदान-		देयम् ... २६८	
प्रकारः ... २५९		न पुत्रेण कृतं पिता दद्यादित्य-	
पूर्वनिर्जितां वृद्धिं दातुमसमर्थस्तां		स्यापवादः ... २६८	
मूलत्वेनारोपयेत् ... २६०		आपद्वशेनर्णग्रहणे व्यवस्था ... २६९	
ऋणप्रतिदानकाले सृष्टिकं समग्रं		न पतिः स्त्रीकृतं तथेत्यस्या-	
दातुमसमर्थं लेख्यम् ... २६०		पवादः ... २६९	
लेख्यासंनिधाने कर्तव्यम् ... २६०		योषित् पत्या कृतमृणं न दद्यादि-	
लेख्यदानावधिनाधमर्णाद्वृद्धिः ... २६१		त्यस्यापवादः ... २७०	
ऋणापाकरणाकर्तुः प्रत्यवायकथनम् २६१			
प्रतिदातुः कर्तव्यम् ... २६२			
पूर्वसाक्षिणमसंभन्ने साक्ष्यन्तरसमक्ष-			
मृणं दातव्यम् ... २६२			

विषयाः

पृष्ठं

विषयाः

पृष्ठं

वचनादिना आधिभोग भोगानुसारेण

भोग्यद्रव्यस्य नाशः ... २३७

क्वचिन्मूलद्रव्यनाशेन सह लाभनाशस्य

विकल्पः ... २३८

आहितदास्यादिपीडने निर्णयः ... २३८

आहितस्य द्रव्यस्य स्वत्वनिवृत्तिः

कालः ... २३८

द्वैगुण्यनिरूपितकालयोरपरि चतुर्दश-

दिवसप्रतीक्षणम् ... २३८

सान्तलाभे बन्धे बन्धकस्य मोचना-

प्रागणिकस्य मरणे कार्यं ... २४०

न्यूनेऽधिके च बन्धे नाधिनाशस्तत्र

राज्ञा द्विगुण दाप्यः ... २४१

अन्वाधौ नियमः ... २४२

इति आधिषिषयः ।

अथाधिभोचनम् ।

आधिभोचनप्रकारः ... २४३

भोग्याधिर्मूलमात्रं दत्त्वा फलकालान्ते

प्रोक्तव्यः ... २४३

आधिनाश-बन्धद्वैगुण्यादिकादवगतिवा-

धिर्मोक्तव्यः ... २४३

आधिविक्रयेणाधमर्णस्य धनादेत्तायां

कर्तव्यम् ... २४४

भोग्याधिषिषये क्वचिद्विशेषः ... २४४

वृद्धेरपर्याप्तभोगे द्रव्यमूलदानेनापि

भोगो नापैति ... २४५

परिभाषितकालैकदेशेनैव समप्रवृद्धि-

पर्याप्तप्रकर्षप्रवेशे ... २४५

इत्याधिविधिः ।

अथ प्रतिभूकथनम् ।

प्रतिभुवां चातुर्विध्यकथनम् ... २४६

दर्शनप्रतिभुवः कृत्यम् ... २४७

निबन्धादर्शके कर्तव्यम् ... २४७

दर्शनकालकथनम् ... २४७

दान-प्रत्यय-प्रतिभुवोः कृत्यम् ... २४८

धनार्पणप्रतिभुवः कृत्यम् ... २४८

आधिप्रत्यय-प्रतिभुवः कृत्यम् ... २४८

प्रतिभूग्रहणनिमित्तानि ... २४९

प्रतिभूमरणे व्यवस्था ... २४९

पुत्रैर्मूल्यमेव देयं न वृद्धिः ... २५०

विद्यादप्रतिभुवोऽभावौ तत्पुत्रोऽ-

प्रदाप्य ... २५०

दर्शन-प्रत्यय-प्रतिभुवौ प्रातिभाव्य-

महोक्तस्तत्र विशेषः ... २५१

अनेकप्रतिभूदानप्रकारः ... २५१

प्रातिभाव्याप्लागे दण्डकथनम् ... २५२

अथ प्रतिभूदत्तप्रतिक्रि-

याविधिः ।

प्रतिभूदत्तप्रतिक्रियायाऽष्टाधिकैर्द्वि-

गुणं दातव्यम् ... २५२

द्विगुणदानावस्य धनम् ... २५२

पश्चादौ विशेषकथनम् ... २५३

संनिहितमृणिकमपृष्टा प्रतिभुवा दत्ते

न द्विगुणम् ... २५३

प्रातिभाव्ये देशाचारेण दानम् ... २५३

धनदापने विशेषः ... २५४

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
परहस्तादवाप्तसमर्थे स्वाभिनि		प्रमाणहीनवादे राज्ञा निर्णय	
कृत्यम् २९२		कार्यः २९९	
कयादूर्ध्वं स्वकीयं द्रव्यं केतुर्हस्ते		सप्रमणकेऽपि वादे केतृनाष्टिकयो-	
पश्यति तदा गृहीयात् ... २९२		रर्थहानिः ३००	
अज्ञानतो ज्ञानतश्च केतुर्निर्दोषत्व-		स्वाम्यदत्तमुपभुञ्जानस्य दण्डः ... ३०१	
सदोषत्वे २९३		इति स्वाभिनिविक्रयपदम् ।	
उपविक्रयशब्दस्यार्थः ... २९३		अथ संभूयसमुत्थानाख्यं	
विक्रीतद्रव्यविप्रतिपत्तौ स्वामी		पदम् ।	
प्रमाणेन साधयेत् ... २९४		संभूयसमुत्थानलक्षणम् ... ३०२	
नष्टधनसाधनप्रकारः ... २९४		संभूयसमुत्थानेऽधिकं रिणः ... ३०२	
आगमस्वरूपम् २९४		संभूय वाणिज्यं कुर्वता द्रव्यानुसारेण	
स्वीयधनस्य स्वकीयत्वानुपगति-		लाभः ३०३	
विधेया २९५		संभूय वाणिजां लाभव्यव्यादिकमपि	
नाष्टिकविषये विशेषः .. २९५		भवति ३०३	
विक्रेतुर्दर्शनोत्तरं केता नाभि-		द्रव्यानुसारेण लाभ इत्यस्या-	
, योज्य' २९५		पवादः ३०३	
विक्रेतुः व्यवहारतो हीने मूल्य-		संभूयकारिणां कर्तव्यम् ... ३०४	
दण्डौ २९५		संभूयकारिणां परस्परं विवादे	
मूलभूते विक्रेतरि देशान्तरं गते		निर्णयः ३०४	
दण्डः २९६		दैवराजकृतद्रव्यहानिर्यथांशतः	
केतुः सकाशाद्धनग्रहणमर्थं मूल्यं		सर्वेषां कल्पनीया ३०५	
दत्तैव ग्राह्यम् २९७		चोरादिभ्यः पालयितुर्लाभाधिगम्यम् ३०५	
कयप्रकाशन-मूलानयनयोरन्तिमः पक्षो		समवायिभिः प्रयुक्तं समवायिभिर्न	
ग्राह्यः २९७		साधयति तस्य लाभहानिः ... ३०६	
मूलदर्शनं कयप्रकाशनं वा न करोति		सर्वेषां कार्यं सर्वानुमत एक एव	
तदा दण्डः २९७		कुर्यात् ३०६	
नाष्टिकविप्रयोगकथनम् ... २९७		संभूयकारिणामृत्विजां कर्तव्यम् ३०६	
दण्डपरिमाणकथनम् २९८		ऋत्विजां पृथग्दक्षिणाव्यवस्था ... ३०७	
महापराधे द्विगुणो दण्डः ... २९८		ऋत्विजां दक्षिणांशप्रकल्पनम् ... ३०७	

विषयाः

पृष्ठं

अप्रतिपन्नमपि तद्विषयग्रहणे खिया	
दैयम् २७०
अविभक्तप्रात्रादिविषये व्यवस्था	२७०
अनेककर्णदातृसमवाये कर्तव्यम्	२७१
क्लीबादीनां रिक्थग्राहिवाभाव- कथनम् २७३
सवर्णपुत्रस्यान्यायवृत्तस्य रिक्थयोग्यत्वम् २७३
रिक्थग्राही कीदृशकर्णं दद्यादिति कथनम् २७४
पुत्राभावे निर्धन-निरपय-योषिद्वारा दाप्यः २७६
पुत्रहीनस्योत्तमस्य धनहारी पुत्र कर्णं दाप्यः २७७
इत्यवृणादानप्रकरणम् ।	
निक्षेपस्वरूपकथनम् ।	
उपनिधिन्यासयोः स्वरूपकथनम्	२७९
निक्षेपस्थापनविधिः २८०
निक्षेपस्य द्वैविध्यकथनम् २८०
प्रत्यनन्तरलक्षणम् २८१
न्यासपालयितुः फलम् २८१
न्यासमक्षकस्य दोषः कथनम् २८१
न्यासस्य दैव-राजाद्युपघाते न दोषः	२८१
असमाधियानिमित्तनौपघातेऽपि न दोषः २८२
तस्कराद्युपघातेऽपि दोषो न २८२
तस्मादनास्तोत्रग्रहणेऽपि दद्यात् २८२
येनकेनाचिद्धेतुना नष्टमपि न दैयम्	२८३
उपेक्षादिन, निक्षेपनाशे सोदयं दाप्यः	२८३
सोदये दाप्येऽपि काचिद्विशेषव्यवस्था	२८३
निक्षेपयाचनोत्तरमुपघाते स्थापकाय मूल्यं दैयम् २८३

विषयाः

पृष्ठं

याचनानन्तरमदत्ते दण्डः २८४
स्थापकाननुज्ञया निक्षेपभोक्तुर्दण्डः	२८४
निक्षेपहतुः समो दण्डः २८५
स्थापकस्यान्तवादित्वे दण्डः २८५
असाक्षिके निर्धौ उभयोर्दिव्यं २८५
ससाक्षिकनिक्षेपे वितद्व्यादी. दण्ड्यः	२८५
ग्रहीतृ-स्थापकयोरनृतवादित्वे दण्डः	२८५
निक्षिप्त द्रव्यमकाले दत्तो द्विगुणो दण्डः २८६
बलावष्टम्भेन निक्षेपमददद्राज्ञा निगृह्य दापयेत् २८६
निक्षेपतरि मृते प्रत्यनन्तरधने न दोषः	२८७
यदा स्वयमेव न ददाति तदा साम्नेव साधयेत् २८७
निक्षेपेऽभिहितस्य धर्मस्य याचि- तादावातिदेशः २८७
स्वर्णकारादौ न्यासे यथाकालाकर- णेन नष्टे तु स दाप्यः २८८
रजकादिहस्तन्यस्तवस्त्रादौ नष्टे २८८
तन्त्रवादिके वस्त्रार्थं बुविन्दादौ न्यस्ते नष्टे २८९
याचितकविषये विशेषः २८९
याचितक्रमात्र परिमितकालेऽद- त्तवता मूल्यं दैयं २९०
इति निक्षेपप्रकरणम् ।	
अथास्वामिचक्रयः ।	
अस्वामिचक्रयस्य लक्षणम् २९०
अस्वामिना कृता व्यवहारो निवर्तते	२९१
अस्वामिचक्रात् द्रव्यं स्वामा गृहीत्यात् २९१
राज्ञेऽनिवेद्य ग्रहणं दण्डः २९१

विषयाः

पृष्ठ

अनेकभृत्यकर्तृकर्मणि वेतनार्पण-

प्रकार ... ३२३

भृत्यानां कर्तृत्वम् ... ३२३

भृत्यैः स्वामिनि शास्त्रेण न

कार्यम् ... ३२४

भृति स्वीकृत्य कर्माकरणे द्विगुण

दापनम् ... ३२४

अगृहीतवेतनविषये समं दाप्यम् ३२४

यावता भृत्यत्वमङ्गीकृतं तावदेव

स्वामिने दद्यात् ... ३२५

आरब्धकर्मणोऽस्मापितत्वे दण्डः ३२५

दण्डपरिमाणम् ... ३२५

किञ्चिन्मात्रावशेषे दण्डवर्जं वेतना-

दानम् ... ३२६

कालावधिके कर्मणि तत्पूर्वमेव कर्म त्यजतो

दण्ड ... ३२६

वाहकदोषतो भाण्डनाशे यावन्नष्ट

दाप्यः ... ३२६

प्रमादादिभेदेन नाशे दापन-

व्यवस्था ... ३२७

प्रस्थानविघ्नके भृत्ये द्विगुणा

भृति ... ३२७

आर्तस्य दीर्घकालेन करणेऽपि वेतन-

दानम् ... ३२९

भाण्डविक्रये भृत्यत्यागकरणम् ... ३२९

आसेधेन प्रतिवद्धभाण्डविषये

राजाद्युपहृतभाण्डविषये भृति-

लाभः ... ३२९

विषयाः

पृष्ठं

यान-वाहनयोर्भाटकेन ग्रहणे विशेषः ३३०

हस्त्यश्वादेः समर्पणपर्यन्तं भाटका-

निवृत्तिः ... ३३०

परभूमौ गृहानिर्माणे विशेषः ... ३३१

भाटकमदत्त्वा परभूमौ गृहे कृते

तत्स्वामिने दद्यात् ... ३३१

भाटकं दत्त्वा द्रव्याद्यर्पणार्थं गृहीत-

पात्रभेदेन ... ३३२

कृतकर्मणे भृत्याय राशौ वेतनं

दाप्यम् ... ३३२

रुग्ण भृत्यं पथि त्यजतो दण्डः ... ३३२

व्याधितविषये दासीभृत्यादौ ... ३३३

शुल्कमदत्त्वा स्त्रियं भुञ्जते^१ दण्डः ... ३३३

पण्यस्त्रिया अपराधे दण्डादि ... ३३३

वेद्याकामुक्तेषु निर्णयः ... ३३४

इति वेतनस्यानयाकर्मार्थं

विवादपदम् ।

अथाभ्युपेत्याशुश्रूषाख्यं

विवादपदम् ।

अभ्युपेत्याशुश्रूषाख्यलक्षणम् ३३४

शुश्रूषकस्य पञ्चप्रकाराः ... ३३४

भृत्यस्य त्रैविध्यकथनम् ... ३३६

दासस्वरूपम् ... ३३६

शिष्याणां कर्मकृतौ विशेषः ... ३३७

विद्याशब्देनात्र त्रयी गृह्यते ... ३३८

अन्तेवासिनां कर्मकृतौ विशेषः ... ३३८

अध्यापयितुराचार्यस्य कर्तव्यम् ३३८

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
स्वकीयकर्मकलापांशकर्तृत्वानुसारेण		स्वयं प्राप्तं द्रव्यमविभक्तधनैर्भ्रातृ-	
भागो देयः ... ३०८		भिरनुज्ञातं देयम् ... ३१६	
कृतकर्माशानुसारेण दक्षिणेत्यस्या-		दासेन स्वाजितमपि स्वाम्यनुज्ञातमेव	
पवादः ... ३०८		देयम् ... ३१७	
कर्ममध्ये ऋत्विङ्मरणे दक्षिणा-		स्त्री-ज्ञात्यनुमतं सावशेषं देयम् ... ३१७	
व्यवस्था ... ३०९		दत्तं सप्तविधमदत्तं षोडशात्मकम् ३१७	
क्षेत्रेषु वर्जनीयानि ... ३०९		पण्यमूल्यादिसप्तविधं दत्तमेव न प्रत्या-	
वाह्येषु विवर्जनीयाः ... ३०९		हरणीयम् ... ३१८	
प्रातिस्विकदोषात्फलहानौ विशेषः ३१०		षोडशविधदत्तस्य पुनः प्रत्याहरणी-	
संभूयकारिणां शिल्पितां लाभ-		यत्पम् ... ३१९	
विभागः ... ३१०		उत्क्रोचस्वरूपकथनम् ... ३१९	
हर्म्यादिनिर्माणकृतां मध्ये प्रमुखो		भार्तृदत्तस्य दत्तत्वं धर्मकार्यव्यति-	
द्यशभाक् ... ३१०		रिक्तविषयम् ... ३२०	
शिलिनां स्वरूपकथनम् ... ३१०		सोपाधिकदानादेर्निवर्तनीयत्वम् ... ३२०	
स्तेयधनविभागप्रकारः ... ३११		अदेयदान-तत्प्रतिग्रहयोर्दण्डः ... ३२०	
दुर्वेलवैदेशादाहृतविषये ... ३११		इति दत्ताप्रदानिवम् ।	
नर्तकानां भागकल्पनप्रकारः ... ३११		अथ वेतनस्यानपाकर्माख्यं	
इति संभूयसमुत्थानयदम् ।		विवादपदम् ।	
अथ दत्ताप्रदानिकं व्यवहारपदम् ।		वेतनानपाकर्मस्वरूपम् ... ३२१	
दत्ताप्रदानलक्षणम् ... ३१२		भृत्यस्य वेतनसमर्पणे विशेष ... ३२१	
अदेयस्वरूपस्याश्रमेदा ... ३१३		एतावदहं तव कर्मकरणाय दास्या-	
अन्वाहिनादीन्यदेयानि ... ३१३		मीति भाषाया अभावे विशेषः ३२१	
अदेयदाने प्रतिग्रहे च दण्डः ... ३१३		कर्मस्वामी भृत्याय दशनं भागं	
एकपुत्रस्य दाननिषेधः ... ३१५		दाप्यः ... ३२२	
अनेकपुत्रेष्वपि मातृपितृवियोगसहन-		कृषीबलः क्षेत्रज्ञातसस्यात्पञ्चम भागं	
क्षमो देयः ... ३१५		गृहीयान् ... ३२२	
पुत्रप्रतिग्रहप्रकारः ... ३१५		क्वचित्ततोऽप्यधिकदानम् ... ३२२	
स्यावरविषये देयद्रव्यकथनम् ... ३१६			

विषयाः	पृष्ठं	विषया	पृष्ठं
समूहाहितवादिनां वचनमतिक्रान्त- वतो दण्डः ३५४		परीक्षकाभिमतं क्रीतं तद्दोषदर्शने ग्रहीतुरेव ३६०	
समूहानामप्यधर्मेण कार्यकरणे दण्डः ३५४		क्रीतानां पण्यानां द्रव्यविशेषेण परीक्षणकालः ३६१	
मुल्यानामौदण्ड्ये राज्ञा परिहार- करणम् ३५५		यथोक्तपरीक्षाकालातिक्रमे न प्रति- देयम् ३६१	
मुख्यस्यसमूहद्रव्याद्यपहारे दण्डः ... ३५५		देशकाल-वशादुपचयान्वयौ पूर्वं ज्ञातव्यौ ३६२	
समोद्घाटकादीनां पुरास्त्रिर्वासनम् ३५५		गुणदोषदर्शने कालमन्तरेण नानु- शयः कार्यः ३६२	
पाषण्ड्यादिसमूहेषु राज्ञो वर्तनक्रमः ३५६		अनुशयकारणसद्भावेऽपि काला- तिक्रमकारिणो दण्डः ... ३६३	
त्रैवर्णिकविवादे शूद्रे निर्णेतारि राज्यनाशः ३५७		उपभोगेन विनश्वरवस्तुविषये प्रत्यर्पणेऽ वधिः ३६३	
संविच्छिन्ने दण्डः, ३५७		द्वितीयादिदिवसप्रत्यर्पणे विशेषः ३६३	
समूहपूजार्थं राज्ञा दत्तद्रव्यादाने दण्डः ३५८		अविनश्वरेषु स्थिरार्धेषु कालाति- क्रमे दण्डः ३६४	
समूहकार्यप्रहितेनार्पितं धनं सर्वे विभजेयुः ३५८		वासोविषये क्रीतादौ विशेषः ... ३६४	
राज्ञः प्रसादलब्धं वण्टणं सर्वेषां समम् ३५९		इति क्रीतानुशयः ।	
राजलब्धं भक्षितमात्माद्यं विनियुक्तं वा देयम् ३५९		अथ विक्रीयांसंप्रदानम् ।	
समुदायिध्वन्तर्गताः क्षोभाद्बहिर्गता अपि समांशाः .. ३५९		विक्रीयासंप्रदानस्वरूपम् ... ३६५	
इति सविध्यतिक्रमादयं विवादवदम् ।		पण्यद्वैविध्यकथनम् ३६५	
अथ क्रीतानुशयः ।		पण्यस्य षड्विधो दानादानविधिः ... ३६५	
क्रीतानुशयलक्षणम् ३६०		पण्यं विक्रीयाप्रयच्छन् सोदयं दाप्यः ३६६	
क्रीता क्रयात्प्रागेव पण्यं समी- क्षेत ३६०		अर्धेऽवहीने सोदयं दाप्यः ... ३६६	
		अर्धमहत्त्वे तूपभोगसमं पण्यं दाप्यः ३६६	
		पण्यविक्रेतुर्दण्डकथनम् ... ३६७	

विषयाः

पृष्ठं

विषयाः

पृष्ठं

अन्यकर्मपर आचार्ये पूर्वसाहसम्	३३८
परिभाषितकालात्प्राग्विद्याप्राप्तावपि	
तत्रकालं वसेत्	... ३३८
दुष्टस्यान्तेवासिनो विवासनम्	... ३३९
परिभाषितकालपूर्तौ कृत्यम्	... ३३९
भूतकानां भूतिकृतः कालकृतश्च	
विशेषः	... ३३९
त्रिविधा भृत्यास्तोषा भूतिनियमश्च	३४०
भागभृतस्य द्वैविध्यम्	... ३४०
अधिकर्मकृतस्य स्वरूपम्	... ३४०
दासशब्दव्युत्पत्तिः	... ३४०
वर्णानामानुलोम्येन दास्यकथनम्	३४१
प्रातिलोम्येन दास्यनिषेधः	... ३४१
असवर्गे विप्रस्य दास्यनिषेधः	... ३४२
ब्राह्मणो नाशुभं कर्म कुर्यात्	... ३४२
क्षत्रियवैश्यविषयेस्वामिनः कर्तव्यम्	३४२
चलाद्विजातितो दास्यकरणे दण्डः	३४२
शूद्रं यथाकथमपि दास्य कारयेत्	३४३
पञ्चदशविधदासानां मध्ये चतुर्णां	
विशेषः	... ३४३
आत्मविक्रेतुर्दासत्वं स्वामिप्रसादा-	
दन्त्यतो नापैति	... ३४३
प्रत्रज्यावासितस्यापि दासस्य न मोक्षः	३४४
प्रत्रज्यावासितो ब्राह्मणो निर्वास्यः	३४४
प्रव्राजितस्य स्वधर्मेऽतिष्ठतो श्वपदे-	
नाङ्गुयिवा निर्वासनम्	... ३४५
आत्मविक्रेतुर्व्यतिरिक्तानां दास्याप-	
नयप्रकारः	... ३४५

प्राणसंकटात्स्वामिनो रक्षणे दास्या-	
न्मुक्तिः पुत्रभागलभश्च	... ३४६
दासाभासानां मोचनम्	... ३४६
दास्यान्मोचनीयानां कथनम्	... ३४६
एकस्य दास्यं स्वीकृत्य परस्य	
करणे पूर्वेण विसर्जनम्	... ३४७
दासविमोक्षणेतिकर्तव्यता	... ३४७

इति सत्यभ्युपेत्याशुश्रूषा-

विवादपदम् ।

अथ संविद्यतिक्रमाख्यं

विवादपदम् ।

संविद्यतिक्रमस्य लक्षणम्	... ३४८
वेदविच्छ्रोत्रियादिसंग्रहः	... ३४८
श्रोत्रियादिभ्योऽनाच्छेयकरगृह-	
भूमिदानम्	... ३४९
श्रोत्रियादीनां कर्तव्यम्	... ३४९
ग्रामादिसर्वसमुदायानां साधारण-	
कार्यम्	... ३५०
समाप्रपादिधर्मकार्ये विशेषः	... ३५०
कृता समयक्रिया समुदायिभी राज्ञा च	
पाल्या	... ३५१
व्रात-गणशब्दयोरर्थः	... ३५२
समुदाये पुरुषविषये विशेषः	... ३५२
समूहकार्यकारिषु द्वयोपादेय-	
विभागः	... ३५३
सामूहिकाः कति कर्तव्यास्त-	
कथनम्	... ३५३

विषयाः

पृष्ठ

विषयाः

पृष्ठ

समलसस्यनाशे तत्त्वामिने पशु-	
स्वामिना पूरणम् ३८४
गोभिः सस्ये भक्षिते सामन्तादिभि-	
परिकल्पितं धान्यं क्षेत्रिकाय	
देयम् ३८४
शदयाचननिषेध ३८५
इति स्वामिपालविवादपदम् ।	

अथ सीमाविवादनिर्णयः ।

सीमा चतुर्विधा ३८५
सीमायाः पञ्च लक्षणानि .	३८५
ध्वजिन्यादिसीमालक्षणानि	... ३८६
सीमावृक्षकथनम् ३८७
सीमानिर्णये वाप्यादिप्रकाश-	
चिह्नानि ३८७
सीमायां करीषभस्मादिगुप्त-	
लिङ्गानि ३८७
सीमालिङ्गानि स्थविरैर्वालानां दर्श-	
नीयानि ३८७
सीमाविवादे साक्ष्यादिभिर्निर्णयः	३८८
साक्ष्यभावे सामन्तादिभिर्निर्णयः	३८८
सामन्तादीनां लक्षणम्	... ३८९
संस्क्तादिनिर्णायककथनम्	... ३८९
संस्क्ताद्यभावे मौलवृद्धोद्धृतादिभि-	
र्णयः ३९०
मौलवृद्धादीनां पृथग्लक्षणानि	... ३९०
उक्तसामन्तादीनामभावे वन्य-	
व्याधादिभिर्निर्णयः	... ३९०
क्षेत्रकर्षकैः सीमानिर्णयः	... ३९१

सर्वेऽपि शपथैः शापिता लिङ्गदर्शनपूर्व	
निर्णयं ब्रूयुः ३९१
सत्येन विप्रो ब्राह्मनायुधैः क्षत्रियः	
शपथं कुर्यात् ३९२
सीमासाक्षिणा लक्षणम्	... ३९२
चिह्नलिङ्गादिसदेहे सीमानिर्णयो-	
पायः ३९२
शपथप्रकारकथनम् ३९३
कृतशपथस्यैकाकिनोऽपि सीमादर्श-	
नेऽधिकारः ३९३
स्थलचिह्नाद्यभावेऽपि साक्षिसामन्तानां	
सीमानिर्णयोपायाः	... ३९४
सीमानिर्णयारम्भोत्तर मध्ये व्यसने	
कालेयन्ता ३९५
निर्णयकानामभावे राज्ञा सीमो-	
न्नयनम् ३९५
निर्णयकाभावे विवदमानयोरेकस्मै	
गुणव्रते भूदेया ३९५
द्वयोर्ग्रामयोर्विवादे सेत्वादिषु प्रका-	
शितेषु निर्णयः कार्यः	... ३९६
ग्रामक्षेत्रादिवनगरदेशयोर्निर्णयः	... ३९७
सीमासाक्षिणां रागलोभादिवशान्नि-	
र्णयाकरणे दण्डः ३९७
अनृतं ब्रुवता सामन्तानां मध्यम-	
साहसं दण्डः ३९७
मृषोदितैः संसक्तानां पूर्व साहसं	
दण्डः ३९७

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
विक्रीयानुशयवशात्समर्पयितुं क्री-		दण्डप्रमाणम् ...	३७५
त्वाप्यगृह्यतश्च दण्डः ...	३६७	पालदोषकथनम् ...	३७५
विकेतुर्हानिस्थलम् ...	३६८	विषमस्थले पशुनाशे पालदोषो न ...	३७६
प्रणयोपहतौ दाहे वा विकेतुरेव		दैवमृतानां कर्णचर्मार्थं दर्शनी-	
हानिः ...	३६८	यम् ...	३७६
दीयमानं पण्यमगृह्यतः केतुर्हानिः ...	३६९	गोप्रचारभूमिकथनम् ...	३७७
निर्दोषं पण्यं दर्शयित्वा सदोषं प्रय-		गवां प्रचारादिसौकर्यार्थं ग्राम-	
च्छतो दण्डः ...	३६९	क्षेत्रादिकथनम् ...	३७७
सदोषवस्तुक्रयेऽपि परावर्तनम् ...	३७०	पशुनिवारणाय वृत्तिकल्पनम् ...	३७८
वाङ्मात्रक्रये केतुविकेत्रोर्न दोषः ...	३७०	श्रुतिमातिक्रम्य पशुना सस्यादिनाशे	
सत्यंकारं कृत्वा केतुर्दोषवशेन क्रिया-		पाले दण्डः ...	३७८
सिद्धौ ...	३७०	क्षेत्रिकेण पालरहितपशुनिवारणम्	३७९
विकेतुर्दोषवशेन क्रियासिद्धौ द्विगुण-		अनावृतक्षेत्रनाशे पालस्य न दोषः	३७९
दानम् ...	३७१	अल्पकालक्षेत्रप्रचारे न दोषः	३८०
क्रीत्वानुशयानुत्पत्त्यर्थं कतिपय-		पशुविशेषेण दण्डपरिमाणम्	३८०
पण्यानां विक्रयानर्हत्वम् ...	३७१	पशुभेदेन पालदण्डव्यवस्था	३८१
इति कयविक्रयानुशयपदम् ।		माषमानकथनम् ...	३८१
अथ स्वामिपालविवादपदम् ।		वत्स-सवत्सगवादिभिः क्षेत्रे भक्षिते	
पशुषु स्वामि-पालव्यतिक्रमे विचारः	३७२	दण्डमानं ...	३८१
स्वामि-पालयोः कर्तव्यम् ...	३७२	गवादिभिः क्षेत्रभक्षणे दिनरात्रि-	
गवादिपालकस्य भृतिपरिमाणम् ...	३७२	भेदेन दण्डभेदः ...	३८२
प्रकारान्तरेण पालकस्य भृति-		आतुरपशुविषये न दण्डः	३८२
परिमाणम् ...	३७३	अनातुरेष्वपि केषुचित्पशुषु न	
वेतनं भृहीत्वा पालयतः प्रमादेन		दण्डः ...	३८२
पशौ नष्टे ...	३७४	वृषोत्सर्गमुक्तादिपशवो मोचनीयाः	३८३
प्रमादेन पश्वादेर्नाशभेदाः ...	३७४	मृतवत्साया गवाद्यो न दण्ड्याः	३८३
पुरुषकारस्य स्वरूपम् ...	३७४	परसस्यभक्षणे स्वामिपालयोर्दण्डः	३८४
उपधानिन्वारणार्थमप्रयततो दण्डः	३७५		

विषयाः

पृष्ठं

ताडनार्थं हस्तोद्यमने ताडने च दण्डः ४१४
 काष्ठदण्डादिभिस्ताडने शोणितादौ
 दण्डभेदः ... ४१५
 त्वगादिभेदने दण्डः ... ४१५
 पादाद्याकर्षणादौ दण्डः ... ४१५
 मनुष्यस्य पशूनां वा कर्णौष्ठादिछेदने
 दण्डः ... ४१७
 प्रातिलोम्येन प्रहारे दण्डः ... ४१७
 उत्तमवर्णस्याङ्गछेदादौ छेनस्तदङ्ग-
 छेदनम् ... ४१७
 हीनवर्णेनोत्तमवर्णस्य हस्तपादप्रहारे
 तत्तच्छेदनम् ... ४१८
 प्रातिलोम्यानुलोम्येन दण्डतारतम्यम् ४१८
 दण्डपारुष्येऽपि वाक्पारुष्यवद्दण्ड ४१८
 शूद्रविषये दण्डे विशेषः ... ४१८
 अङ्गछेदनादौ विशेषः ... ४१९
 ऋणरोपणौषधोपचाराय द्रव्य ऋण-
 कर्त्रा देयम् ... ४१९
 ग्राम्यपशुपीडाया दण्डः ... ४२०
 पशौ पीडया मृते तन्मूल्यदापनम् ४२०
 अशक्यप्रतीकारे प्राणिघातनिमित्तो
 दण्डो न ... ४२१
 शक्यप्रतीकारोपेक्षकस्य दण्डः ... ४२१
 प्राजकदोषेण प्राणिहिंसाया प्राजकस्य
 दण्डः ... ४२२
 पशुभिर्देहि छेदभेदादितारतम्येन
 दण्डः ... ४२२
 पशूनां पुंस्त्वोपवातादौ दण्डप्रमा-
 णम् ... ४२३

विषयाः

पृष्ठं

मृगपक्षिणा वधे द्विप्रगादिर्दण्डः ... ४२४
 गोकुमार्यादिवधे पृथग्दण्डः
 तारतम्यम् ... ४२४
 पशूना प्रमापेणे स्वामिनः प्रतिरूपकं
 मूल्य वा दद्यात् ... ४२५
 स्थावरप्राणिपीडाकारिणां दण्डः ... ४२५
 फलपुष्पोपभोगवृक्षवल्लीछेदे तद्वानि-
 तुल्यो दण्डः ... ४२६
 प्ररोहशाखिनामुपजीव्यद्रुमाणा च छेदे
 दण्डः ... ४२६
 कुड्याभिघाते गृहे कण्टकादिक्षेपे
 च दण्डः ... ४२७
 इति दण्डपारुष्यम् ।
 अथ वाक्पारुष्यम् ।
 वाक्पारुष्यलक्षणम् ... ४२८
 वाक्पारुष्यस्य त्रैविध्यकथनम् ... ४२९
 वाक्पारुष्यस्य प्रथम-मध्यमो-त्तम-
 भेदाः ... ४२९
 निष्ठुराक्रोशे सार्धद्वादशपणो दण्डः ४३०
 मातृपित्राद्याक्षेपके दण्डः ... ४३१
 स्वस्राद्याक्षेपे दण्डः ... ४३१
 प्रातिलोम्यानुलोम्याभ्यामाक्रोशे
 दण्डः ... ४३१
 बाह्यादिछेदननिष्ठुराभिभाषणे दण्डः ४३२
 अश्लीलभाषणे दण्डः ... ४३३
 त्रैविद्याद्यधिक्षेपे दण्डः ... ४३४
 एकजाते द्विजात्यधिक्षेपे दण्डः ... ४३४
 कचिद्वाक्पारुष्यदण्डापवादः ... ४३४
 इति वाक्पारुष्यम् ।

विषयाः

पृष्ठं

साक्षिणां मिथो वैमत्याभिधाने	
दण्डः...	... ३९७
सीमाचङ्क्रमणकर्तृणामपि दण्डः	... ३९७
अज्ञानादतृतादिनः साक्ष्यादीन्दण्ड-	
यित्वा पुनर्विचारप्रवर्तनम्	.. ३९८
नद्युत्सृष्टक्षेत्रविषये निर्णयः	.. ३९८
उत्तप्तस्यक्षेत्रनाशे निर्णयः	... ३९९
राजदत्तभूविषये कचिदपवादः	... ३९९
प्रमाणरहितामपि भुवं गुणाधिकान्न	
विचालयेत्	.. ३९९
गृहादिविषये विवादे निर्णयः	... ३९९
निवेशकालादूर्ध्वं प्रातिवेश्यानिष्ठ-	
कारि वातायनादिकं न कार्यम्	४००
वातायनादिकमरतिनद्रयमुत्सृज्य	
कार्यम्	.. ४००
अवस्करादिभिश्चतुष्पथ न रोधयेत्	४००
जन-पश्वादीनां संसरणं न रोद्ध-	
व्यम्...	... ४०१
संसरणमध्ये श्वप्रादिकरणे दण्डः	... ४०१
राजमार्गे पुरीषादिकर्तुर्दण्डः	... ४०१
तडागार्दान्यमेध्यादिभिर्दूषयता दण्डः	४०२
मर्यादादिमेदनेषु दण्डकथनम्	... ४०२
गृहादीनां भीषया हरणे दण्डः	... ४०३
उत्तप्तसाहसलक्षणम्	... ४०४
सीमासान्धिषू पन्नवृक्षादिविषये	
निर्णयः	... ४०४
अन्यक्षेत्रोत्पन्नवृक्षादिविषये	
निर्णयः	... ४०४

विषयाः

पृष्ठं

परक्षेत्रे प्रार्थनया क्रियमाणसेत्वा-	
दिकं क्षेत्रस्वामिना न निषेध-	
व्यम्...	... ४०४
सेत्वादिक बहुवाधकं स्वल्पोपकारे	
निषेधव्यम्	... ४०५
सेतोद्विप्रकारकत्वकथनम्	... ४०५
सेत्वादिसंस्कारविषये विशेषः	... ४०६
क्षेत्रादिस्वामिनमनभ्युपगम्य सेत्वा-	
दिकरणे स्वामिनो भोगः	.. ४०६
कर्षयामीत्यङ्गीकृतक्षेत्रस्याकर्षणे	
दण्डः...	... ४०७
क्षेत्रं पूर्वकर्षकादाच्छ्रित्वा न्येन	
कारयेत्	... ४०८
स्वामिने कियान्शदो देय इति	
व्यवस्था	... ४०८
अशक्त-प्रेत-नष्ट-क्षेत्रकर्षणे तत्फलं	
कर्षकोऽश्रुवीत	... ४०८
खिलस्येयत्तावधारणविचारः	... ४०९
खिलोपचारे स्वामिनादत्ते कर्षकस्य	
फलम्	... ४०९
इति सीमाविवादनिर्णयः ।	
अथ दण्डपारुष्यम् ।	
दण्डपारुष्यस्वरूपम्	.. ४०९
दण्डपारुष्यस्य त्रैविध्यकथनम्	... ४१०
दण्डपारुष्ये पञ्चप्रकारा विधयः	... ४१०
दण्डपारुष्यसंदेहे निर्णयप्रकारः	... ४१२
राजशासनद्रव्यविशेषेण दण्डविशेषः	४१३
पुरीषादिस्पर्शे दण्डविशेषः	... ४१३

विषयः	पृष्ठं	विषयः	पृष्ठं
चासोनिर्णयकस्य नियमातिक्रमे		साधारणस्त्रीगमने पञ्चाशत्पणदण्डः	४६७
दण्डः... .. ४५६		भुजिष्यामु परदारगमनवदण्डः	४६८
प्रमादाद्वस्त्रादिनाशे नवजीर्णादि-		अनवरुद्धदासीगमने दशपणः	४६८
भेदेन दण्डः ... ४५६		कन्याहरणे दण्डः ... ४६८	
पितापुत्रविरोधे साक्ष्यादीनां दण्डः	४५७	कन्यादूषणे करच्छेदादि	४६९
तुलाशासनमानकूटादिकृतां दण्डः	४५७	कन्याया अङ्गुलिभिर्योनिपीडनेऽङ्गु-	
अर्घ्यकरणप्रकारः ... ४६१		लिच्छेदः ... ४७०	
इति साहसप्रकरणम् ।		सवर्णामकामा गच्छतो वधे	४७१
अथ स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ।		चण्डाल्यादिगमने दण्डः	४७१
स्त्रीसंग्रहस्य त्रैविध्यकथनम्	४६२	वञ्चनया स्त्रीसंग्रहे दण्डः	४७२
तस्य पुन प्रथममध्यमोत्तमभेदेन-		इति स्त्रीसंग्रहणम् ।	
त्रैविध्यम् ... ४६२		अथ स्त्रीपुंसयोगाख्यं विवादपदम्	
योषित्संग्रहणज्ञानोपायकथनम्	४६३	स्त्रीपुंसयोगस्वरूपम्	४७२
कृतस्त्रीसंग्रहणस्य दण्डः	४६४	स्त्रीरक्षणावश्यकता	४७२
पुंसो नार्याश्चानुलोम्यप्रातिलो-		सूक्ष्मप्रसङ्गेभ्योऽपि स्त्रीरक्षणम्	४७४
भ्यादिभेदेन दण्डभेदः	४६४	निर्दोषस्त्रीपरित्यागे दण्डः	४७४
ब्राह्मणस्य व्यवसिचारे जातिभेद-		गुणवत्स्त्रीत्यागे दण्डः । भरणदान च	४७४
तारतम्येन दण्डः	४६४	स्त्रीपुंसोरेन्योन्य त्यजतोर्न दोषः	४७४
गुरुसखिभार्यादिषु गमने शिश्रकर्त-		स्वच्छन्दस्त्रियास्त्यागेऽपि न दोषः	४७५
नम् ... ४६५		त्यागार्हाश्चतुर्विधा स्त्रियः	४७५
प्रातिलोम्येनोक्तवर्णस्त्रीगमने		स्त्रियो विवर्जनं तथा व्यवहारः	
क्षत्रादेर्वधः ... ४६५		परित्यागः ... ४७५	
गूढस्योच्चवर्णस्त्रीगमने गुप्तागुप्तभेदेन		व्याधितादीना संभोगमात्रत्यागः	४७५
दण्डभेदः ... ४६५		निर्वास्यस्त्रीणा परिगणनम्	४७६
नार्या हीनवर्णगमने नासाकर्तनम्	४६६	निर्वास्यस्त्रीणां त्यागश्च वधप्रति-	
राजनिवेदनावसराभावो द्विजातेर्वधः-		निवित्वेन कार्यः ... ४७७	
धिकारः ... ४६७		इति स्त्रीसंग्रहः ।	
क्षत्रियवैश्ययोरन्यन्यभिगमे दण्डः	४६७		

विषयाः

पृष्ठं

विषयाः

पृष्ठं

अथ स्तेयप्रकरणम् ।

स्तेयलक्षणकथनम् ...	४३५
स्तेयस्यान्ये प्रकाराः ...	४३५
स्तेयस्य क्षुद्रमध्यमोत्तमभेदेन त्रैविध्यम् ...	४३५
क्षुद्र-मध्यमो-त्तम-द्रव्याणां कथनम्	४३६
तत्स्करज्ञानोपायकथनम्	४३६
स्तेयपरीक्षणप्रकारः ...	४३७
तत्स्करस्य त्रैविध्यकथनम्	४३७
प्रकाशतत्स्कराणां निर्देशः ...	४३८
अप्रकाशतत्स्कराणां स्वस्वाम् ...	४३८
प्रकाशतत्स्कराणां नैगमादीनां दण्डः	४३९
अप्रकाशतत्स्कराणां सान्निच्छिदादि- कानां दण्डः ...	४४०
प्रान्तिभेदकस्य दण्डः ...	४४०
प्रथमद्वितीयप्रान्तिभेदे दण्डभेदः	४४१
बन्दिप्राहादीनां दण्डः ...	४४१
उत्तमसाहसदण्डलक्षणम् ...	४४२
प्रथम-मध्यमोत्तमसाहसदण्डनियमः	४४२
जात्यादिभेदेन दण्डभेदतत्त्वम् ...	४४२
काष्ठभाण्डादिसुद्रवस्तुहरणे दण्डः ...	४४३
स्वल्पप्रयोजनद्रव्यापहारे पान्था- दीनां न दण्डः ...	४४४
महापराधे ब्राह्मणस्य न वध- दण्डः ...	४४४
ब्राह्मणस्य वधस्यानेऽङ्गनेन निर्वा- सनम् ...	४४५
ब्राह्मणानां कृतकर्मणः प्रायश्चित्तं कुर्वतां न दण्डः ...	४४५

भक्तावकाशादिदानेन चोरोपकारिणे

दण्डः ...	४४६
चोरोपेक्षाणां चोरोपेक्षकथनम्	४४७
चोरादर्शने द्रव्यप्राप्त्युपायः ...	४४७
चोरदर्शने कर्तव्यकथनम् ...	४४८
स्तेयसंदेहे निर्णयोपायः ...	४४९
चोरवधप्रकारविशेषः ...	४४९

इति स्तेयप्रकरणम् ।

अथ साहसप्रकरणम् ।

साहसस्वरूपकथनम् ...	४४९
साहसस्य चातुर्विध्यकथनम् ...	४५०
मनुष्यनारणस्य त्रैविध्यम् ...	४५०
त्रिविधेऽपि साहसे दण्डकथनम् ...	४५०
परद्रव्यापहरणरूपे साहसे दण्ड- कथनम् ...	४५१
अध्याकोशातिकमरूपसाहसविशेषेषु दण्डः ...	४५१
अविज्ञातकर्तृके साहसिकज्ञानोपायः	४५२
उक्तज्ञानोपायासंभवे शपथादिभिः शोधनम् ...	४५३
साहसिकवधे विशेषकथनम् ...	४५४
क्षत्रियादीनां तुल्यापकृष्टवधे यथा- बलमनुरूपो दण्डः ...	४५४
बहुनामेकघातार्थे प्रवृत्तानां दोषानु- हपो दण्डः ...	४५४
समेहन्ता तत्सहायश्च समानदण्डौ ...	४५५
साहससदृशापराधेष्वपि दण्डः ...	४५५

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
विभागात्परं पित्रा ससृष्टानामपि		पैतृकधनविभागकाले स्वधृतालंकारा-	
पितृयाद्विभागः ४९९		दिक् कन्या प्राप्नोति ... ५११	
अजीवद्विभागोत्तरं जातस्य पुत्रस्य		मुख्यगौणपुत्राणां स्वहृषं दायग्रहण-	
विभागकल्पनम् ५००		क्रमश्च ५११	
स्पष्टगर्भायां भार्याया प्रसवोत्तरं		औरसपुत्रिकयोः समवाये औरसस्यै-	
विभागः ५०१		वाधिकारेऽपवादः ... ५१४	
पितृभ्यां यस्य यद्वत् तस्य स एव		औरसे पुत्रे जातेऽन्ये पुत्राश्चतुर्थांश-	
स्वामी ५०१		भागिनः ५१५	
अजीवद्विभागे मातुरंशकल्पना ... ५०१		दायादवान्धवषट्कमदायादवान्धव-	
अपुत्रा पितृपत्न्यः समानांशा		षट्कं च ५१७	
एव ५०२		ध्यामुयायणो जनयितुरपि ऋक्थ	
भिन्नमातृकाणां सवर्णानां सम-		भजते ५१८	
संख्यानां विभागप्रकारः ... ५०२		पुत्रवता परक्षेत्रे उत्पादितसुतः	
भिन्नमातृका विषमसंख्याना		क्षेत्रिणो भवति ५१८	
विभागप्रकारः ५०३		नियोगेन पुत्रोत्पादनप्रकारः ... ५१९	
विभिन्नजातीनां पुत्राणां विभाग-		नियोगस्य मनुना निषेधकथनम् ... ५१९	
प्रकारः ५०३		पुनर्नियोगस्वरूपकथनम् ... ५२१	
प्रतिग्रहप्राप्तभूमिर्ब्राह्मणीजातस्यैव ५०५		दत्तकादीनां न बीजिक्रयभावत्वम् ५२१	
आनुलोम्येन जातस्यैकपुत्रस्य ऋक्थ-		दत्तौरसातिरिक्तानां कलौ निषेधः ५२२	
ग्रहणप्रकारः ५०७		शूद्रधनविभागे विशेषः ... ५२२	
क्षत्रियेण वैश्येन वा शूद्रायासु-		अपुत्रदायग्रहणक्रमः ५२३	
त्पन्नोऽर्धभागो ५०७		अपुत्रस्य पत्युः पत्नी धनाधिकारिणी ५२३	
अजीवद्विभागेऽसंस्कृतमातृभगिन्योः		अपुत्रायाः पत्न्या एव भर्तुराधैव-	
संस्कारः पूर्वसंस्कृतैः कर्तव्यः ... ५०८		देहिक्काधिकारः ५२४	
भगिनीसंस्कारे विशेषः ... ५०९		पत्न्यमावे दुहिता धनहारिणी ... ५२४	
पितृरुध्वं दुहितरोऽप्यंशभागिन्यः ५०९		ऊढानूढदुहितृसमवायेऽनूढैव	
अविद्यमाने पितृधने भ्रातृभिः कन्याः		मागिनी ५२४	
संस्कार्याः ५११			

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
अथ दायभागालक्षणं विवादपदम् ।		ज्येष्ठविभागभेदऋणम् ... ४८९	
दायभागलक्षणम् ... ४७७		ज्येष्ठे बंशदायविभागः ... ४९०	
पितृतो मातृतश्चागतधनविभागो		विभागात्तधनं यथा यज्ञार्थं	
दानम् ... ४७८		स्यात्तथा कल्पनम् ... ४९०	
दायविभागकालः ... ४७८		जीवाद्विभागेऽपि विषमाविभागः ... ४९१	
पितृमातृधनविभागकालः ... ४७९		पित्रा ग्रहिता विभागाः सप्त-	
पितृमात्रो जीवतोर्न तद्व्यविभागः ४७९		न्यूनाधिका वा पालनीयाः ... ४९२	
जीवति पितरि न पुत्राणामर्थादाना-		विभागप्रैषम्यप्रतिषेधः ... ४९३	
द्विषु स्वातन्त्र्यम् ... ४८०		स्वयं द्रव्यमर्जयतोऽनिच्छोरपि	
पितर्युपरते एव धनविभागः ... ४८०		विभागः कार्यः ... ४९४	
यद्धस्ते धनं स एव तत्स्वामी ... ४८१		मातृधने दुहितृविभागः ... ४९४	
अदत्तादायिनो हस्ताद्धनलिप्सुः स्तेनः ४८२		मातृधनस्यानूढाः कन्धा दाय-	
सप्त वित्तागमा धर्म्याः ... ४८३		भागेन्य ... ४९५	
प्रीतेन भर्त्रा दत्तद्रव्यस्य स्त्री		पैतामहे पौत्राणां विभागे	
स्वामिनी ... ४८३		विशेषः ... ४९५	
स्वत्वं लोके जन्मनैव ... ४८४		स्वसुतयोरविभक्तयोरैको मुतश्चेत्त-	
स्थावरादौ स्वार्जितेऽपि पुत्रादि-		त्सुतो विभागी ... ४९५	
पारतन्त्र्यम् ... ४८५		वृद्धप्रपितामहधनविभागकरण-	
आपदादौ कचित्स्वातन्त्र्यम् ... ४८५		निवृत्तिः ... ४९६	
विभागकालान्तरम् ... ४८५		पितामहार्जिते स्थावरे जंगमे धने	
सोद्धारविभागलक्षणम् ... ४८६		समाशित्यम् ... ४९६	
दायविभागे कालान्तरवधनम् ... ४८६		पितामहोपात्तेऽपि धने पितुरिच्छया-	
अप्रतिहार्यरोगाते वृद्धे च पितरि		विभागः ... ४९८	
पुत्रैर्विभागः ... ४८७		विभागोत्तरमुत्पन्नस्य पुत्रस्य भाग-	
पित्रा समविभागकरणे विशेषः ... ४८७		प्रकारः ... ४९८	
पितुर्ध्वं धर्मविरुद्धार्थं विभागः		असन्नर्थायां जातः पुत्रः पितुरंशं	
कर्तव्यः ... ४८८		मातुः सर्वं लभते ... ४९९	
पित्रोरध्वं विभागप्रकारनियमः ४८८		विभागोत्तरं पित्रार्जितं तदनन्तरो-	
		त्पन्नस्यैव ... ४९९	

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
विभागात्परं पित्रा ससृष्टानामपि		पैतृकधनविभागकाले स्वधृतालंकारा-	
पित्र्याद्विभागः ... ४९९		दिकं कन्या प्राप्नोति ... ५११	
अजीविद्विभागोत्तरं जातस्य पुत्रस्य		मुख्यगौणपुत्राणां स्वरूपं दायग्रहण-	
विभागकल्पनम् ... ५००		क्रमश्च ... ५११	
स्पष्टगर्भाया भार्याया प्रसवोत्तरं		औरसपुत्रिकयोः समवाये औरसस्यै-	
विभागः ... ५०१		वाधिकारेऽपवादः ... ५१४	
पितृभ्यां यस्य यद्वत् तस्य स एव		औरसे पुत्रे जातेऽन्ये पुत्राश्चतुर्थांश-	
स्वामी ... ५०१		भागिनः ... ५१५	
अजीविद्विभागे मातृशकल्पना ... ५०१		दायादवान्धवषट्कमदायादवान्धव-	
अपुत्रा पितृपत्न्यः समानांशा		षट्कं च ... ५१७	
एव ... ५०२		द्यामुयायणो जनयितुरपि क्वथ	
भिन्नमातृकाणां सवर्णानां सम-		भजते ... ५१८	
संख्यानां विभागप्रकारः ... ५०२		पुत्रवत्ता परक्षेत्रे उत्पादितसुतः	
भिन्नमातृणां विषमसंख्याना		क्षेत्रिणो भवति ... ५१८	
विभागप्रकारः ... ५०३		नियोगेन पुत्रोत्पादनप्रकारः ... ५१९	
विभिन्नजातीनां पुत्राणां विभाग-		नियोगस्य मनुना निषेधकथनम् ... ५१९	
प्रकारः ... ५०३		पुनर्नियोगस्वरूपकथनम् ... ५२१	
प्रतिग्रहप्राप्तभूमिर्वाङ्मणीजातस्यैव ५०५		दत्तकादीनां न बीजिक्रयभावकत्वम् ५२१	
आनुलोम्येन जातस्यैकपुत्रस्य क्वथ-		दत्तौरसातिरिक्तानां कलौ निषेधः ५२२	
ग्रहणप्रकारः ... ५०७		शूद्रधनविभागे विशेषः ... ५२२	
क्षत्रियेण वैश्येन वा शूद्राद्यामु-		अपुत्रदायग्रहणक्रमः ... ५२३	
त्पन्नोऽर्धभागी ... ५०७		अपुत्रस्य पत्युः पत्नी धनाधिकारिणी ५२३	
अजीविद्विभागेऽसंसृष्टमातृभगिन्योः		अपुत्रायाः पत्न्या एव भर्तुरौर्ध्व-	
संस्कार पूर्वसंस्कृतैः कर्तव्यः ... ५०८		देहिक्काधिकारः ... ५२४	
भगिनीसंस्कारे विशेषः ... ५०९		पत्न्यभावे दुहिता धनहारिणी ... ५२४	
पितृरुर्ध्वं दुहितरोऽन्यंशभागिन्यः ५०९		ऊढानूढदुहितृसमवायेऽनूढैव	
अविद्यमाने पितृधने भ्रातृभिः कन्याः		भागिनी ... ५२४	
संस्कार्याः ... ५११			

विषयाः	पृष्ठं	विषयाः	पृष्ठं
ऊढास्वपि प्रतिष्ठिताप्रतिष्ठितसम-		पत्नीनामप्रतदुहितृणा च भरणमात्र-	
वायेऽप्रतिष्ठिता धनभागिनी	५२५	कथनम् ...	५३८
दुहितृभावे दौहित्रो धनहारी ...	५२५	संसृष्टिनो भिनोदरस्य सोदरस्या-	
दौहित्रस्यैर्ध्वदेहिकार्थिकारः ...	५२५	संसृष्टिन उभयोर्विभज्य धन-	
दौहित्राभावे पितरौ धनभाजौ ...	५२६	ग्रहणम् ...	५३८
पित्रोरभावे भ्रातरौ धनभाजः ...	५२६	असंसृष्ट्यपि सोदरः सोदरस्य	
भ्रातृष्वपि सोदरा एव धनभागिनः	५२७	धनाधिकारी ...	५३९
मातरि वृत्ताया पितुर्भाता		संसृष्टभिनोदराभावः पिता पितृव्यो	
धनहारिणी ...	५२७	वाधिकारी ...	५४०
सपिण्डादीना लक्षणम् ...	५२८	संसृष्टभ्रातृपुत्राणां पत्न्याश्च	
योत्रजानामभावे बान्धवा		समवाये धनग्रहणप्रकारः ...	५४१
धनहारिणः ...	५२८	पत्नीनामभावे संसृष्टपुत्रांशं तद्भातृ-	
बान्धवत्रयलक्षणम् ...	५२८	भगिन्याः ...	५४१
वधुषु बान्धवेष्वसन्नतरो धनभाक्	५२९	दुहितृभगिन्योरभावेऽनन्तरः	
बान्धवादीनामभावे गुरुः शिष्यो वा		सपिण्डो धनभाक् ...	५४१
धनहारी ...	५२९	वानप्रस्थस्यस्यास्यादीनां धनस्य	
शिष्याभावे सप्रह्लाचारी तदभावे		विभागिनः ...	५४२
श्रोत्रियः ...	५२९	वानप्रस्थस्य षाण्मासिकः सप्रहः	५४३
सर्वेषामभावे त्रैविद्या ब्राह्मणा		संन्यासिनः कौपीनाच्छादनादि-	
धनभागिनः ...	५२९	सप्रहः ...	५४३
सर्वेषामभावे ब्राह्मणेश्वरधनस्य		दायानर्हणां निरंशकानां कथनम् ...	५४४
राजाधिकारी ...	५३०	निरंशका अशानाच्छादनादिभि-	
नियोगार्थिना अनपत्यस्य पत्युर्धन-		भर्तव्याः ...	५४४
हारिणी ...	५३२	निरंशकानामभरणे प्रत्यवायः ...	५४५
संसृष्टिनां विभागप्रकारः ...	५३६	पतितस्य भरणादिकमपि नैव ...	५४५
संसृष्टलक्षणकथनम् ...	५३७	अंशानर्हणां पुत्रास्त्वंशभाजः ...	५४५
क्वचित्संसृष्टानामपि विषयविभागः	५३७	निरंशकानां दुहितरो याचद्विवाहं	
अपुत्रस्य संसृष्टिन ऋक्थग्राहि-		भर्तव्याः संस्कार्याश्च ...	५४६
कथनम् ...	५३७		

विषयाः

पृष्ठं विषयाः

पृष्ठं

जयपराजयविप्रतिपत्तौ निर्णय-	
कारणम् ५७५
यूताख्यव्यवहाराणां द्रष्टारः कितवा	
एव योज्याः ५७५
साक्षिणां परस्परविरोधे राज्ञा	
विचारः कार्यः ५७६
कूटयूतकारिणो दण्डकथनम्	... ५७६
कूटाक्षदेविनो राष्ट्राभिर्वासनम्	... ५७६
अनियुक्तयूतकारिणो दण्डः	... ५७६
यूते विहितकर्मजातस्य समाह्वयेऽति-	
देशः...	... ५७७
प्राणिद्युते प्राणिनां जयपराजयौ	
तस्त्वाभिनोरेव ५७७
पणपरिकल्पनमपि कृताकृतम्	... ५७७
सर्वथा यूतनिन्द्यत्वकथनम्	... ५७८
इति यूतसमाह्वयाख्ये विवादपदे ।	
इति ऋणादानादिसमाह्वयान्तान्य-	
ष्टादशव्यवहारपदानि ।	

अथ प्रकीर्णख्यचिवादपदम् ।

प्रकीर्णस्य लक्षणभेदौ...	... ५७९
राजाज्ञाप्रतिष्ठाते विशेषदण्डकथनम्	... ५७९
राजयानासनारोढुर्दण्डः	... ५८०
राज्ञः कोशापहरणादौ दण्डः	... ५८०
सर्वस्वापहारे पि ययस्य जीवनोपकरणं	
तत्तस्य नापहर्तव्यम्	... ५८१
ब्राह्मणस्य वधस्थाने मौण्ड्यम्	... ५८१
कोपात्परस्परभेदनादौ दण्डकथनम्	... ५८१
ब्राह्मणपीडाकारिणो दण्डः	... ५८२
शूद्राणां प्रव्रज्यादौ दण्डः	... ५८२
नृपान्तरेण न्यायापेतं कृतं कार्यं	
धर्म्ये पथि स्थापनीयम्	... ५८२
अन्यायप्रगृहीतधनस्य गतिकथनम्	... ५८२
शास्त्रोक्तमार्गेण व्यवहारदर्शिनो राज्ञः	
फलम् ५८३
न्याय्ये पथि स्थितस्य राज्ञः परम-	
गतिकथनम् ५८३
इति प्रकीर्णख्यः ।	

इति पराशरधर्मसंहिताया व्यवहारकाण्डस्य विषयानुक्रमणिका ।

विषयाः	पृष्ठ
पितृद्रव्यार्जितेनार्जिते विद्याधनेऽर्ज-	
कस्य भागद्वयम् ...	५६०
आविभाज्यविद्याधनेऽर्जके-	
च्छयांशाः ...	५६०
इच्छामावे वैद्यो वैद्याय स्वांश	
नो दद्यात् ...	५६०
अवैद्याय सकामोऽपि न दद्यात् ...	५६१
शौर्यप्राप्तधनं न विभाज्यम् ...	५६१
ध्वजाहृतधनस्य लक्षणम् ...	५६१
शौर्याहृतधनस्वरूपकथनम् ...	५६१
शौर्यप्राप्तधनेऽर्जकस्य भागद्वयम्	५६२
अन्यान्यविभाज्यवस्तूनि ...	५६२
पितृभृतवत्त्रादि पितुरुर्ध्वं धातु-	
भोक्तैर्देयं ...	५६२
अधृतालकारादिकं विभाज्यम् ...	५६२
दास्यो विप्रमाः पर्यायेण कर्म कार-	
यितव्याः ...	५६३
पित्रावरुद्धा दास्यः समा अपि	
न विभाज्याः ...	५६३
योगक्षेमार्थधने पितृद्रव्यविरोधेना-	
र्जितमप्यविभाज्यम् ...	५६३
वत्त्रादीनामपि विभाज्यत्वकथनम्	५६४
वञ्चितं धनं विभागोत्तरमुद्गावितं	
समं सर्वविभाज्यम् ...	५६५
शास्त्रातिक्रमेणान्यथा विभक्तधनं	
समतां नयेत् ...	५६६
विभागोऽन्योन्यवञ्चने प्रत्यवायः	५६६

विषयाः	पृष्ठ
वञ्चनेन लब्धधनं पुत्रपौत्रान्तं	
नाशयेत् ...	५६७
विभक्तधनैः कर्तव्यम् ...	५६७
विभागोपलापे निर्णयप्रकारः ...	५६९
विभागलिङ्गान्तरकथनम् ...	५६९
साध्याद्यभावे कुसीदवाणिज्यादिलिङ्ग-	
विभागनिर्णयः ...	५७०
साहसादिसाधकलिङ्गानि	५७०
प्रातिभाव्यमृणमविभक्तैषु निषिद्धम्	५७०
साक्षिलेख्ययुक्तिभिर्निर्णयस्याशक्यत्वे	
शपथः ...	५७१
विभागधर्मसंदेहे दिव्यनिषेधः ...	५७१
विभागस्यान्यथात्वसंदेहे पृथक्स्था-	
नस्थैः पुनर्विभागः ...	५७१
संदिग्धाविभागस्य प्रवर्तको राज्ञा	
दण्डनीयः ...	५७२
इति दायविभागः ।	
अथ द्यूतसमाह्वयार्थं	
विवादपदम् ।	
द्यूत-समाह्वययोः स्वरूपकथनम् ...	५७२
द्यूतस्थानं सभिकाधिष्ठितं कार्यम्	५७३
सभिकाधिष्ठितकरणे पक्षान्तरम् ...	५७३
द्यूतसमाधिकारिणो वृत्तकथनम् ...	५७३
सभिकस्य कर्तव्यम् ...	५७४
पणग्रहणादवाग्वैव स्वीयेपणस्य राज्ञे	
जेत्रे च विभागः ...	५७५
जितं द्रव्यं दापयितुं सभिकेऽसमर्थे	
राजा दापयेत् ...	५७५

A list of the names of authors and works etc.,
occurring in Mâdhavâchârya's Commen-
tary on the Parâsara-Dharma-Samhitâ,
Vyavahârakânda.

In the following Indexes the first number refers to the
page, the second to the line on that page.

१. अनिर्दिष्ट.	13. 22, 5. 22, 9. 23,
6, 16. 6, 18. 9, 9-10	8. 23, 18 (व्या°). 25, 13.
(व्या°). 10, 22-23 (व्या°).	29, 4. 31, 5. 31, 8. 32,
52, 10. 80, 15. 105,	7. 32, 20. 33, 8. 33,
17. 151, 16. 167, 16.	19. 34, 10. 41, 3. 41,
173, 15. 183, 1. 202,	6. 41, 10. 41, 15. 45,
1. 207, 17. 210, 8-10.	12. 48, 5. 48, 18. 50,
392, 4. 483, 17. 484,	19. 51, 12. 52, 6. 53,
1 to 4. 485, 3 to 6.	6. 54, 7. 54, 15. 57, 3.
528, 1-2. 534, 14. 536,	57, 6. 57, 11. 58, 7. 59,
14. 557, 3. 569, 1, 3-	8. 61, 11. 61, 12. 62,
4. 582, 20-21.	5. 65, 4. 65, 16. 66,
२. आपस्तम्ब.	7. 67, 2. 69, 16. 70,
466, 13-14. 493, 1-	13. 71, 17. 73, 10. 73,
15. 529, 10.	15. 77, 6. 77, 9. 81,
३. उशनास्.	5. 82, 16. 83, 7. 84,
53, 3. 267, 4. 383,	2. 84, 14. 86, 9. 87,
11. 383, 15 (व्या°).	8. 87, 17. 88, 4. 88,
385, 4. 564, 3.	7. 88, 10. 89, 3. 90,
४. कात्यायन.	3. 90, 14. 90, 17. 91,
6, 5. 7, 16. 16, 15. 17,	5. 91, 8. 91, 11. 96,
4. 17, 9. 17, 14. 20,	6. 99, 6. 100, 2. 105,
	5. 105, 20. 106, 11.

12. 361, 14. 364, 4.
 367, 13. 378, 1. 386,
 10 (व्या°). 389, 2. 389,
 3. 389, 9. 389, 16
 (व्या°). 390, 3. 395, 2.
 396, 11. 397, 4. 397,
 15. 397, 17. 398, 4.
 400, 8. 400, 15. 402,
 5. 403, 17 (व्या°). 404,
 9. 404, 12. 407, 2.
 409, 10. 412, 7. 413,
 10. 414, 2. 416, 12.
 418, 12-13. 419, 6.
 423, 11. 425, 5. 429,
 9. 446, 9. 453, 13.
 454, 12. 454, 16. 455,
 8. 490, 16. 495, 18.
 498, 12. 515, 5. 524,
 16. 526, 11. 531, 21.
 532, 4. 534, 18-19.
 546, 8. 547, 5. 547,
 16. 548, 6. 549, 13.
 549, 18. 553, 15. 553,
 18. 556, 3. 556, 14.
 556, 19. 557, 4. 557,
 10. 559, 3. 560, 4. 561,
 3. 561, 7. 561, 11.
 561, 17. 566, 6. 575,
 3. 580, 14. 582, 6.

५. गीता.

3, 2.

६. गौतम.

40, 13. 206, 20. 208,
 9. 208, 17. 225, 11.
 228, 19. 273, 12.
 448, 15. 466, 7. 481,
 1. 482, 13. 484, 11.
 489, 17. 494, 16. 525,
 2. 525, 18 (व्या°). 529,
 14. 532, 21. 533, 12.
 540, 13. 543, 10. 543,
 12. 550, 9. 550, 16.
 553, 2. 554, 4. 554,
 7. 560, 16. 563, 10.

७. दक्ष.

313, 15.

८. देवल.

475, 16. 480, 9. 496,
 7. 506, 1. 507, 2.
 507, 4. 510, 18. 545,
 7. 545, 15. 556, 10.

९. नारद.

7, 2. 8, 8. 9, . 5.
 19, 24 (व्या°). 28, 7.
 33, 16. 35, 17. 36,
 4. 37, 8. 38, 6. 42,
 5. 44, 6. 46, 17. 47,
 11. 47, 18. 48, 9. 48,

106, 14. 106, 19. 112,
 14. 113, 4. 114, 9.
 115, 10. 116, 10. 124,
 13. 127, 9. 128, 12.
 129, 16. 130, 1. 130,
 15. 131, 17. 132, 1.
 132, 4. 134, 3. 134,
 14. 136, 4. 138, 7.
 138, 12. 140, 16. 141,
 6. 142, 13. 145, 15.
 146, 8. 146, 20. 148,
 5. 152, 11. 153, 4.
 153, 17. 154, 17. 159,
 12. 160, 4. 160, 14.
 161, 8. 163, 13. 181,
 12. 186, 15. 188, 15.
 194, 7. 194, 7-8. 194,
 15. 199, 14. 200, 6.
 203, 11. 203, 17. 206,
 17. 208, 2. 208, 6.
 209, 4. 210, 11. 210,
 15 (व्या०). 213, 18. 216,
 9. 217, 21. 219, 2.
 223, 1. 223, 4. 223,
 10. 223, 14. 223, 17.
 224, 3. 224, 20. 228,
 3. 234, 6. 234, 16.
 235, 1-4. 238, 2. 238, 6.
 241, 3. 247, 18. 249,

8. 251, 5. 251, 16.
 252, 19. 253, 11. 254,
 3. 255, 3. 256, 12.
 258, 11. 258, 15. 261,
 14. 263, 13. 263, 17.
 263, 20. 264, 6. 264,
 14. 265, 8. 266, 3. 267,
 17. 269, 5. 270, 11.
 275, 10. 282, 2. 283,
 4. 283, 10. 286, 5.
 288, 12. 288, 16. 289,
 3. 289, 12. 290, 6.
 290, 9. 291, 4. 294, 5.
 295, 4. 296, 6. 297, 2.
 297, 9. 297, 14. 297,
 17. 299, 11. 300, 4.
 300, 7. 305, 13. 308,
 7 (सूत्रं). 310, 10. 311,
 10. 311, 15. 311,
 18. 312, 7. 314, 12.
 315, 7. 315, 15. 315,
 19. 319, 11. 319, 18.
 320, 7. 325, 8. 327,
 9. 329, 15. 330, 12.
 332, 14. 338, 14. 340,
 17. 341, 7. 341, 8.
 342, 2. 342, 5. 344, /
 13. 352, 5. 353, 4.
 354, 8. 359, 8. 359,

291, 11. 293, 3-13. 296,
 1. 301, 4. 302, 6. 304,
 7. 309, 5. 312, 17.
 313, 7. 314, 4. 314,
 8. 317, 13. 318, 1.
 320, 14-15. 321, 7.
 321, 12-17. 323, 18.
 325, 3. 326, 10. 326,
 14. 329, 19. 331, 5.
 331, 9. 332, 4. 332,
 17. 333, 10. 334, 4-12
 & 17. 336, 3. 336, 7.
 337, 14. 338, 6-10 &
 18. 339, 8 & 12. 340,
 5 & 11. 341, 12. 343,
 11 & 16. 344, 5. 345,
 3-8. 346, 8 & 15. 347,
 5 & 9. 348, 2. 351, 8.
 356, 6. 360, 6 & 11.
 362, 5. 363, 10 & 14.
 364, 12. 365, 2 & 6.
 366, 8 & 14. 368, 11.
 369, 2 & 12. 370, 9.
 372, 7 & 16. 374, 18.
 375, 5. 378, 4. 379,
 3 & 7. 379, 17 (व्या°).
 381, 9 & 12. 382, 5
 & 11-12. 384, 9 & 14.
 385, 12. 391, 11. 393,

17. 394, 6. 395, 8.
 397, 7. 400, 19. 405,
 6 & 10. 406, 4. 408,
 12. 409, 5 & 15. 410,
 5 & 13. 428, 12. 429,
 3. 434, 6. 435, 10 &
 15. 437, 9. 438, 5.
 441, 1. 442, 4 & 5.
 443, 11. 447, 1 & 17.
 449, 6 & 12. 450, 6
 & 16. 456, 6. 464, 18.
 468, 6. 472, 13. 474,
 5 & 13. 476, 1. 477,
 15. 486, 7. 487, 7.
 491, 1. 511, 3. 530,
 7 & 21. 535, 6. 538,
 7. 541, 2. 544, 6.
 549, 9. 551, 5. 559,
 17. 560, 18. 567, 9.
 569, 12. 572, 13. 573,
 11. 576, 12 & 20.
 577, 13. 579, 3.
 581, 5.

१०. पालिनि.

93, 17.

११. पारस्कर.

552, 5.

१२. पितामह.

37, 9. 42, 9. 42,

13. 49, 12. 50, 11. 53,
 9. 54, 3. 54, 10. 58, 10.
 59, 5. 63, 13. 63, 17.
 64, 10. 65, 19. 66, 10.
 67, 6. 70, 1. 70, 6.
 71, 3, 72, 4. 81, 8.
 81, 16. 83, 10. 92, 4.
 93, 20. 96, 8. 97, 8.
 100, 8. 101, 5. 101, 13.
 104, 1. 104, 5. 104,
 12. 107, 5. 108, 7. 109,
 6. 116, 16. 118, 10.
 127, 13. 128, 20. 129,
 8. 130, 12. 131, 13.
 133, 13. 135, 5. 135,
 16. 139, 3. 139, 15.
 140, 3. 140, 8. 140,
 12. 143, 8. 143, 12.
 145, 7. 145, 19. 146,
 11. 152, 5. 152, 18.
 158, 11. 159, 5. 159,
 13. 162, 6. 163, 9.
 163. 18. 166, 16.
 168, 9. 168, 21. 169,
 17. 170. 18. 172, 5.
 172, 12. 173, 16.
 174, 5. 176, 3. 177,
 3. 177, 13. 178,
 11. 179, 6. 179, 17.

181, 2. 182, 7. 183, 13.
 184, 9. 186, 5. 187, 10.
 187, 14. 188, 2. 188,
 6. 188, 18. 190, 13.
 191, 2. 191, 18. 193,
 5. 193, 12. 199, 17.
 200, 11. 203, 2. 204,
 10. 204, 13. 210, 4.
 210, 18 (३५°). 211,
 3. 211, 6. 213, 11.
 214, 8. 215, 9. 215,
 17. 216, 12. 217, 8.
 217, 13. 218, 16. 219,
 19. 222, 17. 224, 7.
 227, 6. 230, 6. 232,
 12. 233, 6. 236, 16.
 248, 5. 248, 10. 248,
 14. 252, 16. 254, 14.
 257, 18. 260, 16. 261,
 5. 261, 10. 261, 17.
 262, 11. 263, 4. 264,
 9. 265, 4. 267, 11.
 268, 12. 270, 2. 271,
 2. 274, 3. 275, 6. 275,
 13. 276, 13. 277, 5.
 279, 2. 279, 12. 280,
 14. 282, 5. 284, 2.
 284, 7. 287, 5. 287,
 13. 290, 13. 291, 6.

82, 9. 82, 13. 84, 11.
 85, 1. 87, 5. 89, 9.
 95, 12. 95, 15. 100,
 17. 101, 20. 103, 13.
 104, 18. 107, 3. 112,
 11. 113, 19. 115, 13.
 116, 3. 119, 6. 119,
 17. 129, 13. 131, 6.
 132, 11. 133, 5. 133,
 16. 135, 13. 139, 9 &
 12. 141, 10. 142, 4.
 144, 10 & 18. 147,
 12. 149, 7 & 10. 149,
 14. 150, 2 & 10. 151,
 3. 154, 8. 158, 4 &
 18. 193, 16. 195, 2.
 197, 5. 198, 10. 200,
 3. 203, 8. 206, 4.
 206, 9. 207, 11. 209,
 17. 211, 12 (व्या°). 212,
 3 & 24. 218, 5. 219,
 6. 219, 12. 220, 8 &
 12. 226, 15. 229, 4.
 230, 1 & 16. 231, 20.
 233, 17. 239, 14. 240,
 9. 243, 3. 244, 15.
 245, 11. 245, 20 (व्या°).
 246, 10 & 15. 247, 7
 & 15. 250, 10. 253,

8. 255, 14 & 16. 258,
 8. 262, 15. 264, 3.
 264, 17. 264, 20. 265,
 6. 267, 8. 268, 9. 279,
 7. 280, 11. 281, 1-
 12 & 18. 283, 7.
 284, 14. 285, 4. 285,
 12. 286, 11. 288, 6.
 290, 16. 293, 9. 295,
 8. 295, 15. 299, 2.
 302, 11 & 19. 303, 5.
 304, 12. 305, 5, 9 &
 16. 309, 9. 310, 13.
 311, 4. 312, 12. 313,
 4. 316, 14. 317, 5.
 317, 11. 322, 7. 322,
 11. 324, 6 & 10. 332,
 11. 337, 18. 338, 3.
 339, 16. 340, 8. 348,
 8. 348, 18. 349, 6.
 350, 3. 350, 13. 352,
 15. 353, 8 & 13. 354,
 11 & 15. 355, 4 & 12.
 358, 14 & 17. 359, 5.
 360, 16. 370, 3 & 4.
 373, 8. 384, 5. 387,
 5, 10 & 15. 391, 16.
 392, 11. 393, 13. 398,
 8. 399, 4, 9, 13 & 16.

12. 42, 15. 42, 18. 45, 3. 46, 3. 53, 11. 55, 5. 71, 7. 92, 11. 128, 3. 130, 9. 144, 13. 152, 8. 153, 14. 154, 3. 160, 8. 161, 5. 161, 18. 162, 19. 163, 5. 163, 22. 164, 3. 164, 11. 167, 8. 167, 12. 168, 1. 168, 2. 168, 6. 168, 16. 169, 6. 169, 12. 170, 4 & 8. 171, 4. 173, 6. 174, 13. 176, 12 & 14. 180, 4 & 11 & 14. 181, 15. 183, 4 & 16. 184, 20. 185, 19. 186, 8. 189, 8. 190, 8. 190, 17. 191, 13. 192, 3. 192, 8 & 11. 194, 2. 195, 9 & 14. 196, 4. 196, 12 & 18. 197, 13. 210, 24 (व्या°). 211, 9. 252, 3.
१३. पुराण.
37, 13. 110, 15. 157, 5. ३३३, 16 (मत्स्य).
१४. वैश्वसि.
554, 19.
१५. प्रजापति.
36, 1. 69, 6. 72, 16. 73, 7. 115, 16. 127, 16. 137, 18. 147, 7. 175, 2. 182, 2. 187, 2. 187, 7. 242, 12. 316, 7. 488, 2*. 524, 5. 533, 15. 540, 4.
१६. बृहन्मनु.
528, 9.
१७. बृहस्पति.
4, 9. 5, 8. 7, 8. 16, 6. 16, 11. 17, 20. 20, 16. 21, 1. 21, 10 & 16. 24, 1. 26, 9. 27, 2. 27, 16. 29, 7. 29, 18. 31, 1. 31, 11. 32, 14. 34, 7. 35, 3. 35, 7. 36, 8. 37, 5. 39, 6. 49, 7. 50, 4. 50, 8. 51, 9. 52, 11. 59, 13. 61, 1. 65, 9. 66, 4. 67, 9. 68, 12. 69, 1. 71, 14. 72, 7. 82, 6.

* Also found in Manu.

19 (व्या०). 280, 7. 281,
 7. 282, 12 & 17. 284,
 17. 285, 7 & 15. 286,
 14. 292, 19. 296, 14.
 298, 16. 306, 12 &
 16. 307, 3 & 7. 308,
 12 & 18. 313, 20. 320,
 10. 325, 14. 326, 5.
 329, 5. 337, 9. 342, 10
 & 15. 343, 5. 357, 11.
 363, 18. 364, 8. 371,
 6. 372, 2. 373, 10.
 374, 6 & 10. 375, 14.
 376, 6 & 11. 378, 9.
 379, 13. 383, 1. 386,
 9. 388, 5. 390, 10.
 392, 5. 393, 8. 395,
 19. 396, 6. 401, 11.
 403, 3. 415, 4. 417,
 11. 418, 2 & 16. 421,
 2 & 8. 422, 3. 424,
 3. 425, 8. 430, 14.
 431, 4. 431, 11. 433,
 12. 434, 6. 435, 2.
 440, 13. 441, 17 & 20
 (व्या०). 442, 9. 443, 19.
 444, 11. 445, 5 & 10.
 456, 2. 461, 5. 463,
 16. 464, 10. 465, 9

& 16. 467, 10. 470, 6.
 471, 3. 472, 1 & 17.
 478, 9. 483, 12. 489,
 3. 498, 2. 499, 9, 17
 & 21. 504, 6. 506, 2.
 507, 7. 509, 9. 512,
 22 (व्या०). 513, 13 &
 21 (व्या०). 514, 4 & 10.
 515, 15. 516, 3. 516,
 17 (व्या०). 517, 6. 518,
 5 & 16. 519, 8 & 15.
 521, 3 & 9. 525, 11.
 526, 13. 527, 2 & 14.
 529, 6 & 17. 530, 3.
 531, 18. 532, 13. 534,
 10. 536, 19. 539, 2.
 544, 2. 545, 2. 546,
 11. 547, 10. 550, 19.
 551, 13. 552, 8 & 13.
 553, 4. 555, 4. 558,
 10. 562, 6 & 20. 566,
 1 & 11. 567, 2. 571,
 10 & 14. 572, 8. 577,
 16. 580, 17. 581, 11.
 582, 2 & 11. 583, 10.

२२. मरीचि.

51, 5. 128, 17. 148,
 15. 231, 10. 298,
 9-10. 300, 14.

- 400, 12. 401, 4 & 8. २०. भृगु.
 408, 2 & 5. 412, 4. 24, 7.
 420, 2. 429, 16. 430, २१. मनु.
 11. 431, 9. 432, 1. 3, 11. 18, 10. 19, 9.
 434, 13 & 16. 437, 22, 15. 26, 11 & 15
 15. 438, 11. 439, 3. (व्या°). 27, 9. 29, 10.
 440, 6. 449, 17. 452, 32, 10. 33, 12. 38, 21
 15. 454, 4. 462, 3 & (व्या°). 39, 13. 40, 16.
 12. 466, 4. 474, 2. 46, 10. 52, 2. 55, 9.
 488, 6. 490, 14. 492, 60, 2. 93, 7 & 17.
 1. 495, 12. 498, 9. 94, 1. 96, 11. 101, 9.
 503, 3 & 6. 505, 9. 107, 15. 109, 9. 111,
 520, 10. 523, 19. 524, 3. 111, 7. 113, 7 & 15.
 11. 529, 2. 536, 9. 114, 13. 116, 6. 147,
 537, 7 & 13. 541, 9. 19. 148, 18. 156, 9.
 542, 2. 548, 18. 549, 158, 16. 201, 3. 201,
 3. 552, 2. 555, 9. 561, 7. 202, 6. 205, 4 &
 14. 562, 11. 563, 6. 18. 207, 11. 208, 20.
 564, 12. 568, 3. 570, 209, 7 & 11. 211, 17
 4, 8, 11. 572, 2. 573, & 24 (व्या°). 212, 8 &
 6. 574, 17. 576, 4. 19. 214, 3. 215, 5 &
 577, 10. 578, 11. 20. 218, 11. 221, 3 &
 13. 226, 10. 228, 11.
 237, 2, 14 & 18. 239,
 7. 247, 11. 249, 2.
 256, 7. 257, 14. 258,
 4. 259, 11. 260, 2.
 266, 9. 272, 3, 4, 7. &
 8. 273, 8. 273, 18 &
१८. बौधायन.
 454, 7. 476, 9. 528,
 14. 554, 15.
१९. भ(भा)रद्वाज.
 231, 6. 259, 3-4.

404, 16. 406, 11. 407,
 8. 412, 11. 413, 3.
 414, 5 & 12. 415, 8.
 417, 5. 418, 8. 420,
 5. 422, 7. 426, 9.
 427, 17. 430, 5. 432.
 8. 433, 4 & 8. 434,
 1. 436, 12. 441, 5.
 444, 20. 446, 5. 451,
 1 & 6. 453, 7. 455,
 11. 457, 2 & 10. 463,
 4. 464, 3. 467, 14.
 468, 13 & 20. 469,
 10. 471, 14. 474, 9.
 485, 11. 487, 11.
 488, 9 & 14. 494,
 6 & 10. 495, 5. 496,
 15. 498, 18. 499, 7.
 500, 4. 501, 9. 501,
 12. 502, 2. 503, 8.
 509, 1. 511, 14. 517,
 18. 518, 8. 522, 11.
 523, 8. 537, 19. 538,
 20. 539, 16. 542, 6.
 544, 13. 545, 19. 546,
 3 & 15. 550, 6 & 13.
 551, 12. 554, 11. 555,
 17. 557, 13. 565, 12.
 569, 6. 570, 17. 571,

6. 573, 15. 574, 10.
 575, 7. 575, 13. 576,
 7. 577, 5. 579, 18.
 580, 11. 581, 14.

२६. लौगाक्षि.

563, 16.

२७. वसिष्ठ.

109, 17. 110,
 8. 112, 8. 113, 10.
 119, 15. 121, 13.
 124, 10. 125, 4 & 15,
 213, 15. 226, 7. 227,
 12. 229, 14. 233, 20.
 234, 3. 236, 4 & 7.
 315, 3 & 20. 475,
 3 & 11. 501, 7. 512,
 8, & 13 (आ°). 513,
 18 & 24. 514, 8. 543,
 3. 544, 10. 545, 11.
 560, 10.

२८. विषतन्त्र.

190, 2.

२९. विष्णु.

93, 10. 134, 10. 155,
 8. 162, 12. 172, 9.
 178, 21. 184, 14.
 192, 16. 200, 16. 222,
 10. 228, 7. 229, 10.

२३. महाभारत.

26, 14 (व्या°). 35, 12.

२४. यम.

216, 6. 475, 2. 477,
6. 583, 7.

२५. याज्ञवल्क्य.

5, 19. 16, 2. 26, 5.
27, 5. 34, 3. 38, 11
(व्या°). 39, 2. 40, 4
& 9. 46, 13. 52, 16.
55, 15. 56, 8. 60, 9.
68, 9. 71, 10. 84,
5. 85, 9 & 17. 87, 2.
88, 16. 94, 14. 101,
1. 118, 6. 121, 17.
122, 14. 126, 5 & 10.
128, 14. 129, 4. 130,
5. 133, 9. 138, 3. 145,
3. 147, 3 & 15. 150,
6. 151, 10. 152, 15.
157, 14. 158, 8. 167,
4. 171, 13. 176, 3.
179, 9. 185, 4 & 8.
189, 13-14. 191, 9.
201, 11 & 16. 202,
11. 204, 6. 205, 12.
211, 20 (व्या°). 212,
13. 213, 3. 214, 13
& 17. 221, 8 & 20.

222, 5. 225, 14 & 19.

232, 16. 235, 11 & 17.

237, 5. 238, 10. 241,

12. 243, 9. 244, 10.

245, 4. 249, 16. 251,

8. 252, 10. 253, 3.

254, 10. 255, 8. 256,

17. 257, 3 & 9. 260,

9. 262, 6. 265, 12.

266, 14. 268, 3. 269,

12 & 13. 270, 6 &

14. 271, 6. 280, 1.

282, 9. 284, 11. 287,

17. 291, 15. 292, 2

& 10. 294, 9. 298,

1 & 18 (व्या°). 303,

11. 314, 15. 318, 11.

322, 3 & 18. 323, 8.

324, 13. 327, 14.

339, 4. 344, 9. 346,

12. 348, 11. 349, 9.

354, 4. 355, 8. 358,

7. 362, 12. 365, 16.

368, 6. 369, 6. 371,

3. 372, 12. 374, 2.

375, 9. 377, 4 & 9.

380, 8. 383, 6. 391,

5. 392, 15. 395, 12.

402, 10. 403, 7 (व्या°).

३९. संवत्.

23, 12. 44, 12. 144,
3. 146, 15. 224, 15.

४०. स्मृति, स्मृत्यन्तर, स्मरण
etc.

29, 1. 61, 15. 77,
15. 78, 1. 95, 4.
142, 9. 145, 12. 152,
3. 156, 3. 160, 11.
166, 15. 175, 18. 177,
2. 179, 15. 179, 19.
180, 7. 186, 14. 189,
20. 205, 12. 294, 13.
333, 5. 357, 2. 377,
1. 381, 5. 381, 10.

395, 5. 404, 5. 416,
19 (व्या°). 485, 10 &
18. 499, 14. 502, 3.
522, 6. 536, 1. 564,
10. 568, 10 & 14.
581, 18. 582, 19.

४१. हारीत.

7, 12. 45, 19. 50,
14. 69, 9. 78, 15.
80, 10. 131, 3. 137,
15. 139, 18. 144, 6.
161, 12. 178, 8. 208,
14. 215, 12. 217, 5.
231, 17. 249, 5. 436,
4. 475, 7. 480, 3. 516,
10. 535, 11.

- 233, 14. 234, 10. 260, 12. 367, 8. 380, 5. 420, 10 & 14. 423, 4. 426, 2. 484, 18. 507, 13. 515, 11. 525, 7. 527, 16 & 19. 575, 18. 576, 16.
३०. वृद्धमनु.
325, 11. 327, 4 & 11. 329, 10. 330, 7. 449, 3. 523, 22.
३१. वृद्धयाज्ञवल्क्य.
571, 6.
३२. वृद्धविष्णु.
526, 8.
३३. व्यास.
101, 16.
३४. व्यास.
30, 3. 30, 8. 41, 19. 51, 17. 89, 6. 90, 9. 94, 9. 96, 3. 108, 18. 110, 3. 122, 8 & 18. 123, 9. 124, 1. 125, 10. 126, 17. 137, 6. 138, 16. 141, 17. 149, 4. 158, 13. 169, 9. 173, 20. 199, 11. 202, 3. 221, 17. 225, 5.
- 227, 18. 232, 8. 236, 12. 238, 19. 240, 5. 243, 15. 243, 19. 244, 2. 249, 11. 250, 7. 250, 19. 283, 13 & 17. 295, 11. 298, 6. 304, 2. 361, 2. 370, 15. 374, 14. 386, 2. 438, 14. 454, 1. 502, 7 & 15. 508, 6. 558, 16. 562, 2. 580, 7.
३५. शङ्ख.
150, 16. 206, 14. 208, 14. 479, 16. 487, 1. 511, 10. 540, 18. 558, 6.
३६. शंखलिखितौ.
118, 19. 151, 7. 382, 1-2. 404, 5. 551, 19.
३७. श्रुति.
263, 12. 536, 4. 566, 16.
३८. संहकार.
62, 19. 127, 3. 140, 19. 146, 3. 153, 11-12. 199, 4. 478, 6. 479, 6. 481, 10. 492, 7. 530, 10. 533, 6.

Index of Quotations arranged according to the
authors and works. Vol. III, Parts I and II.

१. अनिर्दिष्ट.

- अपुत्रस्याथ कुलजा 528, 1.
अभियोक्ता धनं कुर्यात् 300, 1.
अतिथिभाजस्ते सर्वे 534, 15.
असंभूय सुतान् सर्वांश्च 485, 4.
अहश्च रात्रिश्च उभे 167, 17.
आदाय दापयेच्छ्राद्धम् 536, 15.
आदित्यचन्द्रावनिलो 167, 16.
आनुष्यं कर्मणा गच्छेत् 202, 1.
इतरेषां तु वर्णानाम् 210, 10.
इति कस्मिन् कथं कस्मात् 52, 10.
ऋक्थमृणं सममिति 557, 3.
केन कस्मिन्कथं कस्मात् 52, 10.
कोशमल्पेऽपि दापयेत् 151, 16.
गुरुतल्पे सुरापाने 210, 9.
गुरून् पुरोहितान् पूज्यान् 207, 17.
ग्रामे दृष्टः पुरे याति (व्या०) 10, 22.
जंगमं स्थावरं हेम 536, 14.
तदभावे पिता माता 528, 2.
तावुमौ पुण्यकर्मणि 569, 4.
दर्पाद्वा यदि वा मोहात् 464, 1.
दशगुर्वक्षरः प्रागः 173, 15.
द्रव्यं वित्तानुसारेण (व्या०) 9, 10.
न पुत्रेण कृतं पिता 268, 8.
निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः 582, 21.
पश्चादात्मविशुद्ध्यर्थं 300, 2.
पितृप्रसादाद्भुज्यन्ते 484, 3.
पितृव्यगुरुदौहित्रान् 536, 16.
पूजयेत् कथ्यपूर्तीभ्याम् 536, 17.
पूर्वं मयेयं भुक्तेति 464, 2.
पूर्वमावेदितं न चेत् 105, 17.
प्राङ्न्यायकारणोक्तौ तु 80, 15.
ब्राह्मणस्यापराधे तु 210, 8.
भर्त्रा प्रीतेन यद्वत्तम् 483, 17.
भूमिं यः प्रतिगृह्णाति 569, 3.
मणिमुक्ताग्रवालानाम् 484, 1.
यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नम् 534, 14.
यज्ञार्थं विहितं वित्तम् 534, 16.
युक्तिष्वप्यसमर्थासु 571, 5.
ये जाता येऽप्यजाताश्च 485, 5.
राज्ञा दृष्टः कुदृष्टो वा 10, 23.
राज्ञान्यायेन यो दग्धो 582, 20.
वादी वा प्रतिवादी वा (व्या०) 9, 9.
विचारयति येनासौ (व्या०) 27, 21.
विवादानुगतं प्रष्टुं (व्या०) 27, 20.
वृत्तिं च तेऽभिकांक्षन्ति 485, 6.
वेणुकाण्डमयाश्चैव 183, 2.
शरानप्यायसैरथैः 183, 1.

अथ प्रागेव दत्ता स्यात् 319, 16.
 अथ विंशतिवर्षाणि 136, 10.
 अथावेद्य प्रयुक्तस्तु 407, 6.
 अदग्धं तं विदुर्देवाः 181, 14.
 अदत्तत्यक्तविक्रीतम् 295, 5.
 अदत्त्वा तु मृते दाप्यः 320, 9.
 अदायिकं राजगामि 535, 1.
 अधिकान् छेदयेदर्थान् 65, 17.
 अध्यावाहनिकं नाम 548, 1.
 अनियम्यांशकर्तृणाम् 312, 9.
 अनिर्णीते तु यद्यर्थे 35, 1.
 अनिर्दिष्टाद्य निर्दिष्टम् 235, 2.
 अनिषेद्धा क्षमो यः स्यात् 455, 5.
 अनुक्तमेतन्मन्यन्ते 74, 8.
 अनुत्तीर्णार्थं नासेध्या 49, 2.
 अनुपस्थापयन्मूलम् 297, 15.
 अनेकपदसंकीर्णः 65, 6.
 अनेकार्थाभियोगे तु 203, 12.
 अनेन विधिना लेख्यं 124, 14.
 अन्यक्षेत्रे तु जातानां 404, 13.
 अन्यथा न प्रवर्तेत 315, 18.
 अन्यवादी पणान् पञ्च 83, 1.
 अन्यवाद्यादिहीनेभ्यः 125, 2.
 अन्यायेनापि तं यान्तं 33, 3.
 अन्योन्यापहतं द्रव्यं 566, 7.
 अन्वाधेयं तु तद्द्रव्यं 548, 10.
 अपचारक्रियायुक्ता 532, 7.
 अपन्यायप्रवृत्तं तु 33, 1.
 अपास्य श्रोत्रियद्रव्यं 535, 2.

अपुत्रा शयनं भर्तुः 534, 8.
 अप्रतिपन्नापि सा दाप्या 270, 13.
 अप्रसिद्धं विरुद्धं यत् 73, 11.
 अप्राप्तेऽर्थे कृच्छ्रकाले 367, 16.
 अप्राप्ते वैसकाले तु 290, 11.
 अप्रियं चास्य यो वक्ता 580, 16.
 अभावयन् धनं दाप्यः 106, 5.
 अभावे तदपत्यानाम् 554, 2.
 अभियुक्ताय दातव्यं 152, 13.
 अभिवन्द्य च गुर्वादीन् 22, 13.
 अभिलक्ष्णं चोद्यमानोऽपि 91, 12.
 अभीषेणेन दण्डेन 412, 8.
 अभोगभुक्तिः सीमा च (व्या°)
 386, 12.
 अमूलैर्वाथ मूलैर्वा 429, 11.
 अमेध्यं शोधयित्वा तु 402, 7.
 अयुक्तं चैव यो ब्रूयात् 354, 10.
 अयुक्तं तत्र यो ब्रूयात् 84, 4.
 अरन्निद्रयमुत्सृज्य 400, 17.
 अराजदैविके चापि 282, 3.
 अर्थकालबलापेक्षम् 92, 2.
 अर्थस्योपरि वक्तव्यं 113, 1.
 अर्थार्थी चान्यविषये 148, 7.
 अर्थिना संनियुक्तो वा 53, 7.
 अर्थं द्वयोरपहतम् 297, 6.
 अर्थं द्वयोरपहतम् 300, 8.
 अलेख्यासाक्षिके दैवीम् 300, 5.
 अविज्ञातं तु यत्क्रीतम् 361, 15.
 अविज्ञातक्रयो दोषः 300, 9.

* शूद्रां द्विजातिभिर्जातो 506, 1.
 सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् 6, 18.
 सत्येन शापयेद्विप्रम् 392, 4.
 सामान्यार्थसमुत्थाने 560, 14.
 सा यथाकाममभूयात् 483, 18.
 स्थानेषु धर्मजुष्टेषु 534, 17.
 स्थावरं तु न भुज्येत 484, 4.
 स्थावरं द्विपदं चैव 485, 3.
 स्थावरस्य तु सर्वस्य 484, 2.
 स्थावरे विक्रयो नास्ति 569, 1.

२. आपस्तवं.

अलंकारो भार्याया ज्ञातिधनं चेत्येके
 493, 10.
 जीवन् पुत्रेभ्यो दायम् 493, 2.
 ज्येष्ठो दाय्याद इत्येके 493, 5.
 तच्छास्त्रविप्रतिषिद्धम् 493, 13.
 देशविशेषे सुवर्णं कृष्णा गावः
 493, 8.
 ब्राह्मणः परीक्षार्थमपि 466, 13.
 मनुः पुत्रेभ्यो दायं 493, 17.
 रथः पितुः परीमाण्डं च गृहे 493, 9.
 सपिण्डाभावे आचार्यः 529, 11.

३. उशनाः.

अदण्ड्यागन्तुकी गौश्च 384, 2.
 अदण्ड्या मृतवत्सा च 384, 1.
 अदण्ड्याश्चोत्सवे गावः 384, 3.
 अदण्ड्या हस्तिनो ह्यश्वाः 383, 16.

अदण्ड्यौ काणकुञ्जौ च 383, 17.
 अविभाज्यं सगोत्राणाम् 564, 5.
 गोभिर्विनाशितं धान्यम् 385, 5.
 दण्डं वा दण्डशेषं वा 267, 5.
 न दातव्यं तु पुत्रेण 267, 6.
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति 385, 6.
 याज्यं क्षेत्रं च पत्रं च 564, 6.
 वामहस्तेन वा स्रग्वी 53, 5.
 ससखोऽनुत्तरीयो वा 53, 4.

४. कात्यायनः.

अक्रमोढासुतश्चैव 546, 9.
 अजातेष्वेव शस्येषु 378, 2.
 अज्ञाननाशितं चैव 283, 12.
 अज्ञानोक्तान्दण्डयित्वा 398, 5.
 अतः क्रिया तदा प्रोक्ता 87, 10.
 अतश्च सुतदाराणाम् 315, 8.
 अतिक्रमेऽपयाते च 58, 5.
 अतिक्रान्ते सप्तरात्रे 81, 7.
 अतोऽन्यथाभावनायाः 106, 4.
 अतोऽन्येषु तु कार्येषु 163, 17.
 अतोऽन्येषु विवादेऽपि 115, 12.
 अत्र यद्युक्तं तद्वाद्यं ।

पित्रोरभावे ect. 526, 12.
 अथ कार्यविपत्तिस्तु 290, 10.
 अथ चेत्यतिभूर्नास्ति 58, 1.
 अथ पञ्चत्वमापन्ने 134, 4.

* Sâyana Mâdhavâchârya does not refer this verse to anybody, but the व्यवहारमयूख refers it to देवः.

उपधौ कूटसाध्ये च 72, 2.
 उपन्यस्तेषु यल्लब्धं 559, 6.
 उपप्लवनमित्तं च 269, 7.
 उपश्रवणसंभोग- 390, 8.
 उपयिधोद्यमानस्तु 81, 6.
 उपेक्षमाणाः स तृषाः 33, 2.
 उपेक्षाकारकश्चैव 455, 4.
 उभयोर्लिखिते वाक्ये 84, 3.
 ऊर्ध्वं मासप्रयातस्य 223, 7.
 ऊर्ध्वं संवत्सरान्तस्य 223, 2.
 ऋक्विथः सुहृदं वापि 200, 9.
 ऋणं तु दापयेत्पुत्रं 264, 7.
 ऋणं प्रीतिप्रदानं च 557, 1.
 ऋणमेवंविधं शोध्यं 557, 6.
 ऋणिस्वहस्तसंदेहे 134, 6.
 ऋणे लेख्यं साक्षिणो वा 91, 3.
 ऋतुत्रयस्योपरिष्ठात् 224, 5.
 एकं चेद्ब्रह्मो हन्युः 454, 13.
 एकक्रियाविरुद्धं तु 234, 18.
 एकछायां प्रविष्टानां 252, 1.
 एकद्वित्रिचतुर्भागां 310, 12.
 एतदाकुलमित्युक्तम् 75, 3.
 एतद्वयं समाख्यातम् 300, 10.
 एतद्विद्याधनं प्राहुः 559, 14.
 एतत्सर्वं पिता पुत्रैर् 498, 14.
 एतत्सर्वं प्रदातव्यं 269, 9.
 एतत्सर्वं विभागे तु 561, 9.
 एतेषामपराधे तु 206, 19.
 एतेष्वेवाभियोगेषु 161, 1.

एते सनाभयस्तूक्ताः 99, 8.
 एतैरेव नियुक्तानाम् 161, 3.
 एवं धर्मो दशाहातु 367, 17.
 एवं पृष्टः स ययाहूत् 55, 1.
 एवं प्रत्यर्थिनोक्ते तु 132, 8.
 कन्याया दूषणे स्तेये 72, 1.
 कन्यावैवाहिकं चैव 269, 8.
 कर्णोष्ठघ्राणपादादि 417, 1.
 कर्तव्यं तत् प्रियं तत्र 33, 6.
 कर्तव्यास्त्वविदुष्टास्तु 389, 13.
 कर्मरम्भं तु यः कृत्वा 325, 9.
 काकस्य दन्ता नो सन्ति 75, 4.
 कामं तदपि गृहीयात् 65, 8.
 कामक्रोधास्वतन्त्रार्त 319, 12.
 कारणात् पूर्वपक्षोऽपि 87, 9.
 कार्याणां निर्णयार्थे तु 17, 6.
 कालं विवादे याचेत 69, 18.
 कालः प्रमाणं दानं च 140, 18.
 कालहीनं ददद्दण्डम् 286, 7.
 काले कार्यार्थिनं पृच्छेत् 52, 7.
 काले तु विधिना देयं 263, 19.
 काले प्रतीते प्रतिभूर 248, 3.
 किं कार्यं का च ते पीडा 52, 8.
 किं तेनैव सदा देयं 75, 2.
 कीर्तिते यदि भेदः स्यात् 397, 15.
 कुटुम्बार्थमशक्ते तु 269, 6.
 कुर्युर्भयाद्वा लोभाद्वा 397, 6.
 कुर्वीत जीवनं येन 495, 20.
 कुलशीलवयोवृत्त 31, 6.

अविज्ञातस्थानिकृतम् 300, 11.
 अविज्ञाताश्रयात् क्रीतम् 297, 4.
 अविभक्तेऽनुजे प्रेते 495, 19.
 अशक्तितो न दद्याच्चेत् 409, 11.
 अशक्तौ बन्धनागारे 209, 6.
 अशिरांसि च दिव्यानि 153, 10.
 अशीतेस्तु विनाशे वै 155, 2.
 अष्टादशक्रियाभेदात् 20, 15.
 असत्सादिते यः पक्षः 214, 1.
 असमाहार्यमूलस्तु 297, 12.
 असम्यग्भावितः कार्यो 138, 14.
 असवर्णे तु विप्रस्य 342, 3.
 असाक्षिमत् साक्षिमच्च 130, 3.
 असारमिति तत्त्वेन 75, 5.
 अस्मै दत्तं मया सार्धं 74, 9.
 अस्वतन्त्रकृतः सिद्धिं 217, 23.
 अस्वस्थमचोन्मत्तार्तं 51, 2.
 अस्वामिविक्रयं दानं 291, 5.
 अस्वाम्यनुमतेनैव 407, 3.
 अहीनक्रमचिह्नं च 129, 20.
 आकाममननुज्ञातम् 238, 3.
 आकाशभूतमानेन 235, 6.
 आचार्यस्य पितुर्मातुः 206, 18.
 आढ्यस्य निकटस्थस्य 134, 17.
 आत्मार्थं विनियुक्तं वा 359, 10.
 आदाने वा विसर्गे वा 556, 5.
 आधाता यत्र न स्यात्तु 241, 4.
 आधानं विक्रयो दानं 234, 17.
 आधानसहितं यत्र 136, 14.

आधिक्यं न्यूनता चांशे (व्या०)
 386, 11.
 आधिमेकं द्वयोः कृत्वा 234, 7.
 आपत्कालेऽपि कर्तव्यम् 315, 17.
 आभ्यन्तरस्तु विज्ञेयो 96, 7.
 आरम्भकृत्सहायश्च 455, 1.
 आरम्भकृत्सहायश्च दो- 455, 9.
 आरम्भात्संग्रहं यावत् 49, 6.
 आरुह्य संशयं यत्र 561, 18.
 आवाहनादि पूर्वं तु 194, 12.
 आवेदयति यः पूर्वम् 45, 14.
 आवेद्य प्रगृहीतार्थं 84, 15.
 आश्रयः शस्त्रदाता च 455, 2.
 आश्रितस्तद्वृणं दद्यात् 275, 12.
 आहुरादिषु यल्लब्धं 554, 1.
 आसेधयेदनासेधैः 48, 7.
 आहरन्मूलमेवासौ 297, 11.
 आहर्ता भुक्तियुक्तोऽपि 145, 16.
 आहूतप्रपलायी च 83, 3.
 आहूतस्त्ववमन्येत 51, 13.
 उक्तं तुष्टिकरं तत्तु 266, 7.
 उक्तेऽर्थे साक्षिणो यस्तु 106, 15.
 उक्तमेषु च सर्वेषु 90, 7.
 उत्पन्ने त्वौरसे पुत्रे 515, 6.
 उद्गूढे तु हस्तस्य 414, 3.
 उद्धरन्ति पुनर्यस्मात् 390, 9.
 उद्धारादिकमादाय 261, 15.
 उद्युक्तः कर्षकः सस्ये 49, 5.
 उन्मत्तेनैव मत्तेन 216, 10.

जितः स विनयं दाप्यः 106, 9.
 जेतुर्दद्यात्स्वकं द्रव्यं 575, 4.
 ज्ञात्वा द्रव्यत्रियोगं तु 283, 5.
 ज्ञात्वा संख्यां सुवर्णानाम् 155, 1.
 तं ततः कारितां वृद्धिं 223, 12.
 तडागोद्यानतीर्थानि 402, 6.
 तण्डुलान् कारयेच्छुक्लान् 194, 9.
 तण्डुलान् भक्षयित्वा तु 194, 17.
 ततो विंशतिवर्षाणि 136, 7.
 तत् किं तामरसं किञ्चित् 74, 13.
 तत्प्रसिद्धानि दिव्यानि 161, 11.
 तत्र कालो भवेत् पुंसां 71, 1.
 तत्र धर्मो ह्यधर्मेण 32, 22.
 तत्र लब्धं तु यत्किञ्चित् 561, 20.
 तत्र सम्भोज्यथावादी 34, 2.
 तत्र सोपाधि यद्वत् 549, 14.
 तत्रापि नाशुभं किञ्चित् 342, 7.
 तत्राभियोक्ता प्राग्ब्रूयात् 58, 8.
 तत्संसक्तैस्तु कर्तव्यः 389, 11.
 तत्सुतो भुक्तिदोषास्तु 145, 17.
 तत्स्वहस्तकृतैरन्यैः 134, 7.
 तत्स्वहस्तादिभिस्तेषां 134, 5.
 तथा तथा विधातव्यं 490, 18.
 तथादृष्टं स्फुटं दोषं 136, 6.
 तथा दोषाः प्रवक्तव्याः 132, 6.
 तथैव दण्डपारुष्ये 418, 15.
 तथैव भोजनैर्भाष्यं 360, 1.
 तथ्येन हि प्रमाणं तु 132, 9.

तदध्यप्रिकृतं सद्भिः 547, 7.
 तदभावे तु विह्वस्य 113, 6.
 तदभावे तु दुहिता 524, 18.
 तदर्धार्धस्य तण्डुलाः 194, 6.
 तदर्धार्धस्य नाशे तु
 लौकिका 155, 7.
 तदर्धार्धस्य नाशे तु स्पशेत् 155, 6.
 तदष्टभागहीनं तु 409, 12.
 तदा तुष्टिकरं देयं 419, 8.
 तदूर्ध्वं स्यापयेच्छिल्पी 288, 14.
 तदेव यद्यनुज्ञाप्य 556, 8.
 तद्व्यमृणिकेनैव 259, 2.
 तन्दुलैर्न नियुञ्जीत 160, 7.
 तन्मूलत्वात् तु ते मौला 390, 7.
 तन्मोक्षणार्थं यद्वत्तम् 311, 17.
 तन्प्रमाणकदिव्ये च 204, 3.
 तथा प्राप्तं धनं यत्तु 559, 5.
 तयोः पूर्वकृतं ग्राह्यं 234, 8.
 तयोरन्ते सदस्यास्तु 58, 9.
 तस्माच्छात्रानुसारेण 41, 4.
 तस्मादर्धात् स हीयेत 258, 13.
 तस्मिन् कर्मणि तुष्टेन 561, 19.
 तस्मिन्नपि प्रसिद्धेऽर्थे 319, 15.
 तस्मिन्नष्टे मृते वापि 290, 8.
 तस्य कुर्याच्चपो दण्डं 51, 14.
 तस्यानुरूपं मूल्यं वा 425, 7.
 तस्यांशो दशमो देयः 305, 15.
 तस्यास्तु साधनं लेख्यं 88, 9.
 तालज्ञो लभते ह्यधम् 312, 2.

कुलानां तु समूहो यः 352, 7.
 कुले विनीतविज्ञानां 560, 5.
 कूटोक्तौ साक्षिणां वाक्यं 138, 8.
 कूटोक्तौ साक्षिणो वाक्यात्
 134, 16.
 कृतं तद्धर्मतो ज्ञेयं 582, 10.
 कृतमस्वामिना यच्च 131, 2.
 कृत्वोद्धारमदत्त्वा यो 223, 6.
 क्रमात् पितृणां नामानि 62, 11.
 क्रिया तु दैविकी प्राप्ता 88, 5.
 क्रियासमूहकर्तृत्वे 154, 2.
 क्रियासमूहकर्तृत्वे 557, 12.
 क्रीतं तत्स्वामिने देयं 361, 16.
 क्रीत्वा प्राप्तं न गृह्णीयात् 367, 14.
 क्रेतारश्चैव भाण्डानाम् 446, 11.
 क्षमालिङ्गानि वाक्यानि 62, 12.
 क्षेत्रकूपतडागानां (व्या०) 403, 19.
 क्षेत्रादीनि तथैव स्युर् 218, 3.
 गणमुद्दिश्य यत्किञ्चित् 359, 9.
 गणाः पाखण्डपूगाश्च 26, 1.
 गणिनां शिल्पिवर्गिणां 359, 13.
 गुरुं ज्योतिर्विदं वैद्यान् 22, 11.
 गुरुकार्येषु दण्डः स्यात् 51, 16.
 गूढाः स्युः प्रकटाः सभ्यैः 132, 3.
 गृहं गृहस्य निर्दिष्टम् (व्या०)
 389, 18.
 गृहप्रासादावसथ (व्या०)
 403, 20.

गृहवार्यार्पणादीनि 331, 1.
 गृहीतमिति वाच्ये तु 74, 3.
 गृहीत्वा बन्धकं यत्र 251, 6.
 गृहोद्यानतडागानां 407, 4.
 गृहोपस्करवाह्यानां 548, 7.
 गृहोपस्करवाह्याश्च 557, 7.
 गृहीतुः सह भाण्डेन 282, 4.
 ग्रामसीमादिषु तथा 397, 2.
 ग्रामो ग्रामस्य सामन्तः (व्या०)
 389, 17.
 ग्राहकेन स्वहस्तेन 127, 10.
 ग्राह्यस्तूपनिधिः काले 286, 6.
 घृतेन योजितं श्लक्ष्णं 188, 17.
 चतुर्णामपि वर्णानां 208, 7.
 चतुर्थेन न दातव्यम् 265, 10.
 चतुष्पादेष्वयं धर्मो 113, 2.
 चतुस्त्रिद्व्येकमेवं च 204, 5.
 चर्मसस्यासवच्चूते 225, 1.
 चित्ताकारसहस्रं तु 73, 16.
 चोदना प्रतिकालं तु 91, 9.
 चोदनाप्रतिघाते तु 91, 14.
 चोरतः सलिलादग्नेर् 305, 14.
 चोराणां भक्तदा ये स्युः 446, 10.
 चोराणां मुख्यभूतस्तु 311, 13.
 छर्दि-मूत्र-पुरीषाद्यैः 413, 11.
 छेदने चोत्तमो दण्डो 417, 2.
 जातिभ्रंशकरी वाथ 429, 15.
 जातिसंज्ञाधिवासांश्च 62, 14.
 जितः पुरा मयाऽयं 74, 1.

देहेन्द्रियविनाशे तु 419, 7.
 दैविकी वा क्रिया प्रोक्ता 91, 4.
 दोषकारी तु कर्तृत्वं 16, 16.
 दोषानुरूपं संग्राह्यः 83, 8.
 द्यूते समाह्वये चैव 88, 13.
 द्रविणार्हश्च धुर्यश्च 264, 8.
 द्वादश द्वादशाद्येभ्यः (सूत्रम्)
 308, 8.
 द्वादशाहः सपिण्डानाम् 364, 6.
 द्वारमार्गक्रियामोणे 89, 4.
 द्विजातिः प्रतिभूहीनो 58, 3.
 द्वितीयेभ्यश्चतस्रश्चतस्रः
 (सूत्र) 308, 9.
 द्विपणो द्वादशपणो 424, 1.
 द्विपदे साध्यमेदात्तु 20, 14.
 धनदानासहं बुद्ध्वा 209, 5.
 धनदारापहराणां 161, 9.
 धनिकस्यापि वै दोषात् 131, 19.
 धर्मशास्त्रविचारेण 22, 6.
 धर्मोत्सुकानभ्युदये 51, 1.
 धेनावनडुहि क्षेत्रे 71, 18.
 ध्वजाहतं भवेद्यत्तु 561, 10.
 न कर्षको बीजकाले 49, 3.
 न कश्चिदभियोक्तारं 152, 12.
 न क्षेत्रगृहदासानां 217, 22.
 न कालनियमं पश्येत् (व्या०)
 23, 20.
 नगरग्रामदेशेषु 100, 4.
 न च दिव्यावतारोऽस्ति 41, 17.

न चार्थसिद्धिरुभयोर् 77, 11.
 न चेच्छुद्धिं नयेत्कूटं 138, 9.
 न चैकस्मिन् विवादे तु 77, 10.
 न जातु ब्राह्मणं हन्यात् 208, 3.
 न तत्रान्या क्रिया प्रोक्ता 296, 9.
 न तत्रान्या क्रिया प्रोक्ता 299, 13.
 न तत् सिद्धिमवामोति 135, 2.
 न तथ्येन प्रमाणं तु 106, 17.
 न दण्डं दापयेच्छुद्धम् 204, 1.
 न ददाति हि यः साक्ष्यं 114, 10.
 न दाता तत्र दण्ड्यः स्यात् 320,
 न प्राप्तव्यवहारस्तु 263, 18.
 न भर्ता नैव च सुतो 556, 4.
 नर्तकानामेष एव 312, 1.
 न लेखकेन लिखितं 132, 7.
 न लोहशिल्पिनामग्निं 160, 5.
 न विज्ञातो ग्रहीतव्यः 254, 8.
 न शक्तो धनिने दातुं 254, 7.
 न शङ्कासु शिरःकोशे 153, 9.
 नष्टस्यान्वेषणार्थं तु 248, 1.
 न सन्ति साधवो यत्र 161, 4.
 न स्त्रीभ्यो दासबालेभ्यः 255, 4.
 न स्वामी न च वै शत्रुः 57, 4.
 न स्वामी न च वै शत्रुः 253, 12.
 न हीनपक्षां युवतिम् 51, 3.
 नानायुधधरा व्राताः 352, 6.
 नानासंदेहहरणात् 7, 18.
 नाविज्ञातो ग्रहीतव्यः 57, 10.
 नाविद्यानां तु वैधेन 561, 4.

- तीरितं चानुशिष्टं च 582, 9.
 तीरितः सोऽनुशिष्टस्तु 214, 2.
 तुलादीनि नियोज्यानि 153, 8.
 तृतीयः शपथः प्रोक्तः 91, 10.
 तृतीयेभ्यस्तिस्तिस्तिस्ति इतरेभ्यः
 (सूत्र) 308, 10
 तेन लेख्येन तत् सिद्धम् 136, 11.
 तेऽपि तद्भागिनस्तस्मात् 33, 4.
 तेषां चेत्यसृतां यो यो 311, 16.
 तेषां स्वसमयैर्धर्मः 41, 12.
 तेषामभावे सामन्ताः 389, 1.
 390, 1.
 तेषामेकोऽन्यथावादी 116, 12.
 तैलानां च सर्वेषां 228, 4.
 त्यक्त्वा दुष्टास्तु सामन्तान् 398, 6.
 त्यजेत्यथि सहायं यो 332, 15.
 त्रिंशत् दश विनाशे वै 155, 4.
 त्रिचतुःपञ्चकुत्वो वा 91, 13.
 त्रिपक्ष-पञ्चसप्ताहं 395, 4.
 त्रिपक्षात् परतः सोऽर्थ 253, 2.
 त्रिपुरुषीया स्वतन्त्रा सा 141, 8.
 त्रिराहृतमनायातम् 83, 5.
 दण्डं चैकादशगुणम् 319, 17.
 दण्डं तत्र तु नैव स्यात् (व्याख्या)
 210, 17.
 दण्डं तत्र तु नैव स्यात् 211, 2.
 दण्डस्थानेऽभिज्ञस्तानाम् 163, 14.
 दत्तादत्तेषु भृत्यानां 88, 11.
 दत्तेऽपि काले देयं स्यात् 71, 2.
 दर्शनोद्भूतनष्टस्य 320, 2.
 दानं न लभते तत्तु 255, 5.
 दानोपस्थानवादेऽपि 249, 9.
 दापयेच्छिल्पिदोषात्तत् 288, 18.
 दायादानां विभागे तु 556, 16.
 दाराः पुत्राश्च सर्वस्वम् 315, 14.
 दास-स्त्री-भ्रातृ-शिष्यैर्वा 268, 2.
 दासाः कर्मकराः शिष्याः 54, 8.
 दास्यं विप्रस्य न कश्चित् 341, 6.
 दिगन्तरप्रपन्ने च 70, 15.
 दिवसस्याष्टमं भागं 23, 9.
 दिव्यं प्रकल्पयेन्नैव 161, 2.
 दिव्यमालम्बते वादी 90, 6.
 दिव्येन शोधयेत्तत्र 90, 16.
 दुःखेन विनिवार्यन्ते 378, 3.
 दूषयन् सिद्धतीर्थानि 402, 8.
 दृश्यमाना विभज्यन्ते 557, 8.
 दृष्टिपातं प्रणालीं च 400, 10.
 देयं तद्वनिके द्रव्यं 264, 16.
 देयं ममेति वक्तव्ये 74, 5.
 देशं कालं तथात्मानं 62, 13.
 देशकालविहीनश्च 61, 13.
 देशकार्यसंबन्ध 91, 15.
 देशपत्तनगोष्ठेषु 41, 11.
 देशस्याचरणं नित्यं 17, 11.
 देशाचारविरुद्धं यत् 131, 1.
 देशाचारेण चान्यास्तु 200, 8.
 देशाचारेण दाप्याः स्युर् 254, 2.
 देशाचारेण दाप्याः स्युः 256, 16.

पीडयेत्तु धनी यत्र 258, 12.
 पीडयेद्भर्त्सयेच्चैव 238, 8.
 पुण्यानि पावनीयानि 402, 9.
 पुत्राभावे तु दातव्यम् 265, 9.
 पुनस्तत्र निमज्जस्तु 186, 17.
 पुरराष्ट्रविरुद्धश्च 65, 5.
 पुरा गृहीतं यद् द्रव्यं 74, 4.
 पुरा मया च प्रमितम् 74, 2.
 पूग-श्रेणि-गणादीनां 88, 8.
 पूर्वं वा पीडितो वाथ 412, 9.
 पूर्वपक्षं स्वभावोक्तं 67, 3.
 पूर्वपक्षो भवेत्तस्य 59, 10.
 पूर्वमाक्षारयेद्यस्तु 86, 10.
 पूर्ववादक्रियां यावत् 74, 11.
 पूर्वोक्तशीतले देशे 188, 16.
 पैतामहं च पित्र्यं च 556, 15.
 प्रकाशं च क्रयं कुर्यात् 296, 8.
 प्रकाशं न क्रयं कुर्यात् 299, 12.
 प्रकुर्युः सर्वकर्माणि 353, 6.
 प्रक्रान्ते साहसे वाद 91, 1.
 प्रज्वालनाभिस्तश्चेत् 181, 13.
 प्रतिज्ञाय प्रयाताश्च 49, 4.
 प्रतिदत्तं तदर्थं यत् 74, 10.
 प्रतिदत्तं मया बाल्ये 73, 18.
 प्रतिपत्तौ तु साक्षित्वं 106, 3.
 प्रतिवेदं द्वादशाब्दः 148, 10.
 प्रत्यर्थिनोऽर्थिनो वापि 106, 7.
 प्रनष्टागमलेख्येन 140, 17.
 प्रभाते कारिणो देयाः 194, 16.

प्रमाणं सर्व एवैते 218, 1.
 प्रमाणमेव लिखितं 137, 4.
 प्रमाणस्य हि धे दोषा 132, 2.
 प्रमाणे प्राणभृतां 425, 6.
 प्रमुखा द्वयं शर्मन्ति 312, 3.
 प्रयत्नसाध्ये विच्छिन्ने 6, 6.
 प्रयत्नसाध्ये विच्छिन्ने 6, 16.
 प्रयुक्ते शान्तिलाभे तु 135, 3.
 प्रव्रज्यावसितं शूद्रं 582, 7.
 प्रव्रज्यावसितश्चैव 546, 10.
 प्रव्रज्यावसिता ये तु 345, 1.
 प्रसङ्गविनिवृत्त्यर्थम् 297, 19.
 प्रसाधिते क्रये राज्ञा 296, 10.
 प्रस्तुतार्थोपयोगेन 106, 8.
 प्राक्तनस्याधमर्णस्य 359, 14.
 प्राद्विवाकोऽथ दण्ड्यः 35, 2.
 प्राणान्त्ये तु यत्र स्यात् (व्याख्या).
 210, 16.
 प्राणान्त्ये तु यत्र स्यात् 211, 1.
 प्राणान्तिकविवादिषु 90, 5.
 प्रातरुत्थाय नृपतिः 22, 10.
 प्रातिभाष्यं तु यो दद्यात् 253, 1.
 प्रातिलोम्यप्रसूतानां दिव्यं 163, 16.
 प्रातिलोम्यप्रसूतानां निश्चयो
 161, 10.
 प्राप्तं वानेन चेत्किञ्चित् 137, 1.
 प्राप्तं शिल्पैस्तु यद्दत्तं 550, 1.
 प्राप्तकाले कृते कार्ये 290, 7.
 प्राप्तमेतैस्तु यत्किञ्चित् 320, 3.

नाशक्तो धनिने दातुं 57, 9.
 नाष्टिकस्तु प्रकुर्वीत 294, 6.
 निक्षिप्तं वृद्धिशेषं च 224, 1.
 निगूढार्थं तु तत् प्रोक्तम् 75, 1.
 नित्यकर्मोपरोधस्तु 58, 6.
 निबध्यमानं यैर्दृष्टम् 390, 4.
 निमज्ज्योत्प्लवते यस्तु 186, 16.
 निरस्ता तु क्रिया यत्र 124, 15.
 निरुद्धो दण्डितश्चैव 57, 5.
 निरुद्धो दण्डितश्चैव 254, 1.
 निर्दिश्य कालं वर्षं च 62, 7.
 निर्दोषं प्रथितं यत्तु 136, 5.
 निर्ययेत् कृतकृत्यः सन् 330, 14.
 निर्वासं कारयेद्विप्रम् 345, 2.
 निवेशसमयाद्ध्यक्षः 400, 9.
 निस्पृष्टः कृत्यकरणे 218, 4.
 गृपद्रोहप्रवृत्तानाम् 163, 15.
 गृपस्य समयं ज्ञात्वा 45, 16.
 गृपापराधिनां चैव 148, 13.
 गृपेणैव नियुक्तो यः 45, 15.
 नैव याचेत ऋणिकं 135, 4.
 नैव रिक्थी न मित्रं च 254, 5.
 नैव रिक्थी न रिक्थश्च 57, 7.
 नोपभोगे बलं कार्यं 147, 1.
 नोपस्थाता दश द्वे च 83, 2.
 न्यग्भावकरणं वाचा 429, 12.
 न्यायमार्गद्वेपतं तु 33, 5.
 न्यायशास्त्रमतिक्रम्य 32, 21.
 न्यायशास्त्राविरोधेन 17, 15.

न्यासदोषाद्विनाशः स्यात् 288, 17.
 न्यासादिकं परद्रव्यं 283, 11.
 न्यासे याचितके दत्ते 71, 19.
 पक्षैकदेशे यत्सत्यं 77, 7.
 पञ्चरात्रमतिक्रान्तं 83, 6.
 पञ्चाधिकस्य वा नाशे 155, 5.
 पञ्चाशदाधिको भोगः 148, 9.
 पण्यं गृहीत्वा यो मूल्यं 224, 4.
 पत्नी पत्युर्धनहारी 524, 17.
 पत्रे विलिख्य तान् सर्वान् 106, 2.
 परं निरस्य यद्गन्धं 559, 10.
 परपूर्वस्त्रियै दत्तं 266, 5.
 परभक्तोपयोगेन 559, 4.
 परराष्ट्राद्धनं यस्य 311, 11.
 पर्याप्तं दिव्यतस्तस्य 289, 5.
 पशुस्त्रीपुरुषादीनाम् 147, 2.
 पश्चात्कारो भवेत्तत्र 125, 1.
 पश्चात्प्राप्तं विभज्येत 566, 8.
 पश्चाद्यः सोऽप्यसत्कारी 86, 11.
 पाण्डुलेखेन फलके 67, 4.
 पादवन्दनिकं चैव 548, 3.
 पार्थिवैः शङ्कितानां च 153, 5.
 पिता बन्धुः पितृव्यश्च 100, 3.
 पितृपैतामहं चैव 62, 15.
 पितृमातृपतिभ्रातृ 548, 12.
 पितृणां सूनुभिर्जातिः 263, 14.
 पितैव पूर्वधनहारीति 526, 12.
 पित्रा भ्रात्राथवा पत्या 549, 15.
 पित्र्येण विद्यमाने तु 264, 15.

यथा यथा भवेद्दुःखम् 417, 4.
 यथा यथा विभागात् 490, 17.
 यथार्हमेतान् संपूज्य 22, 12.
 यथाशक्त्यनुरूपं तु 455, 6.
 यथाशक्त्या द्विसाहस्रात् 548, 13.
 यथासंस्थाः स्थिता वर्णाः 130, 17.
 यथोक्तेन नयन्तस्ते 398, 1.
 यदा मूलमुपन्यस्येत् 297, 10.
 यदि चैकतरोऽप्येषाम् 556, 6.
 यदि तत्कार्यमादिदय 289, 13.
 यदि लब्धं भवेत्किञ्चित् 137, 3.
 यदि वादी निराकाक्षः 106, 10.
 यदि स्वं नैव कुरुते 297, 18.
 यदि स्वं व्यवहारं ते 218, 2.
 यदेवमाह विज्ञेयं 73, 19.
 यद्वत्तं यत्कृतं वाथ 216, 11.
 यद्व्यं तत्स्वकं देयम् 314, 14.
 यद्धर्मं स्थापयेद्राजा 17, 16.
 यद्यदादास्य विद्येत 235, 7.
 यद्यसौ दर्शयेत्तत्र 248, 2.
 यद्यदाचर्यते येन 17, 10.
 यद्येकदेशप्राप्तापि 88, 1.
 यद्येको मानुषो ब्रूयात् 87, 18.
 यद्यस्तपदमव्यापि 73, 13.
 यस्तु न ग्राहयेच्छिल्पम् 338, 15.
 यस्त्वसत्संज्ञितैरङ्गैः 429, 10.
 यस्त्वाधिं कर्म कुर्वणं 238, 7.
 यस्त्विन्द्रियनिरोधेन 48, 6.
 यस्य देशस्य यो धर्मः 41, 7.

यस्य दोषाः प्रवक्तव्याः 136, 13.
 यस्य द्रव्येण यत्पण्यं 259, 1.
 यस्य स्यादधिका पीडा 59, 9.
 याचितोऽर्धकृते तस्मिन् 289, 14.
 याच्यमानमदत्तं चेत् 223, 16.
 याच्यमानमदत्तं चेत् 224, 2.
 या तु कार्यस्य मिथ्यार्थम् 319, 14.
 यावानध्वा गतस्तेन 329, 17.
 युक्तियुक्तं च यो हन्यात् 354, 9.
 युक्तिष्वप्यसमर्थासु 92, 1.
 युद्धोपदेशकश्चैव 455, 3.
 ये तत्र पूर्वं सामन्ताः 390, 6.
 यैश्च संस्क्रियते न्यासो 288, 13.
 यो यस्यार्थे विचरते 53, 8.
 यो याचितकमादाय 223, 2.
 यो विद्यमानं प्रथमं 235, 5.
 रथ्यानिर्गमनद्वारे 146, 9.
 राजकार्यनियुक्ताश्च 57, 8.
 राजकार्यनियुक्ताश्च 254, 6.
 राजक्रीडासु ये सक्ताः 580, 15.
 राजन्यवैश्यशूद्राणाम् 341, 10.
 राजा क्रियां समीक्ष्यैव 107, 1.
 राजाज्ञया समाहूय 129, 17.
 राजा तु स्वामिनें विप्रं 256, 13.
 राजा तु स्वामिने वित्तं 200, 7.
 राजस्ततः स विख्यातो 241, 5.
 राज्ञां च क्रमशो नाम 62, 10.
 राज्ञे दशांशमुद्धृत्य 311, 12.
 राष्ट्राच्चैनं बहिष्कुर्यात् 208, 4.

आमुयात्साहसं पूर्वम् 338, 16.
 आमुयात्साहसं पूर्वम् 332, 16.
 प्रीतिदत्तं न वर्धेत 223, 15.
 प्रीत्या दत्तं तु यत्किञ्चित् 548, 2.
 प्रोषितस्यामतेनापि 268, 1.
 प्रोषिते तत्सुतः सर्वं 252, 2.
 फलं पुष्पं च सामान्यम् 404, 11.
 बन्धुदत्तं तु बन्धूनाम् 553, 16.
 बलात्कारयितव्योऽसा 325, 10.
 बलाबलेन चैतेन 74, 7.
 बलोद्भूतेषु कार्येषु 91, 2.
 बहुप्रतिज्ञं यत् कार्यं 65, 7.
 बहूनां तु गृहीतानाम् 397, 5.
 बालपुत्राधिकार्या वा 275, 11.
 ब्रह्मचारी चरेत् कश्चित् 148, 6.
 ब्राह्मणो यत्र न स्यात् 29, 5.
 भर्तुः स्वाम्यं तदा तत्र 550, 2.
 भर्तुर्धनहरी पत्नी 532, 6.
 भाविताः साक्षिणः सर्वे 106, 6.
 भाषान्तरेण वा प्रोक्तं 73, 17.
 मुक्तिरेव तु गुर्वी स्यात् 146, 10.
 मुक्तिरेव हि गुर्वी स्यात् 89, 5.
 मुक्तिस्तु द्विविधा प्रोक्ता 141, 7.
 भुञ्जीतामरणात्क्षान्ता 534, 9.
 भूमेर्दशाहे विक्तेतुर् 364, 5.
 भूमौ निवेशयेत्तावद् 65, 18.
 भूर्जस्यैव तु नान्यस्य 195, 1.
 भोक्ता कर्मफलं दाप्यो 238, 4.
 भ्राता वा जननी वा 532, 2.

मतिरुत्पद्यते यावत् 66, 9.
 मनुष्याणां पशूनां च 417, 3.
 मन्त्रयोगविदां चैव 160, 6.
 मया गृहीतं पूर्वज्ञो 74, 12.
 मर्तुकामेन या भर्त्रा 270, 12.
 मर्मघाती तु यस्तेषां 454, 14.
 महापातकयुक्तानाम् 160, 16.
 महापातकयोक्त्री च 429, 14.
 मातुः स्वसुः सुताश्चैव 99, 7.
 मातृ-पितृ-द्विज-गुरु 160, 15.
 मानुषीं तत्र गृहीयात् 87, 19.
 मिथ्या चैवैकदेशे यत् 77, 8.
 मिथ्याभियोगे दण्ड्यः स्यात्
 132, 10.
 मिथ्याभोगे तु दण्ड्यः स्यात्
 106, 18.
 मुद्रां वा निक्षिपेत् तस्मिन् 55, 3.
 मूलं वा साक्षिणो वा 70, 16.
 मूलमेव स दाप्यः स्यात् 556, 9.
 मूलानयनकालश्च 296, 7.
 मूल्यं लब्धं तु यत्किञ्चित् 548, 8.
 मृगमये भाजने कृत्वा 194, 10.
 मृतं साक्षिप्रमाणं तु 136, 15.
 यत्पुनर्लभते नारी 547, 17.
 यत्र स्यात् सोपधं लेख्यं 90, 15.
 यत्र हिंसां समुत्पाद्य 266, 6.
 यत्राधिक्रियते स्थाने 22, 7.
 यथा च पथि तद्भाण्डम् 329, 16.
 यथाभियोगं धनिने 297, 16.

विषे तोये हुताशे च 204, 2.
 वृक्षपर्वतमारूढा 48, 19.
 वृत्तेर्देशकुलानां वा 429, 13.
 वृद्धानुवादसंसिद्धिः 125, 3.
 वृद्धा वा यदि वावृद्धाः 390, 5.
 वृद्धिरष्टगुणा ज्ञेया 228, 5.
 वेलां प्रवेशं विषयं 62, 8.
 वैश्यं वा धर्मशास्त्रज्ञं 29, 6.
 व्यत्यासपरिहासाच्च 319, 13.
 व्यभिचाररता या च 532, 8.
 व्ययं स्वामिनि चायाते 407, 5.
 व्याख्यागम्यमसारं च 73, 14.
 व्याध्याती व्यसनस्थाश्च 49, 1.
 शक्तस्य संनिधावर्थो 136, 8.
 शङ्काविश्वाससंधाने 154, 1.
 शङ्काविश्वाससंधाने 557, 11.
 शङ्काशुद्धिपराणां च 153, 6.
 शपथैः स विशोध्यः स्यात्
 453, 15.
 शारीरधनसंयुक्तं 208, 8.
 शास्त्रेण निन्दितं त्वर्थम् 45, 13.
 शिल्पविद्यार्थिनां चैव 148, 11.
 शिल्पाकरज्ञकुशला 310, 11.
 शिल्पिष्वपि हि धर्मोऽयं 559, 12.
 शिल्पेनापि च यत्कर्म 289, 4.
 शिष्यादार्ढ्विज्यतः प्रश्नात् 559, 8.
 शुद्धर्णशङ्कया तत्तु 134, 18.
 शूद्रादीन् प्रतिभूहीनान् 58, 4.
 शूरोऽज्ञास्त्रीनसमर्थो द्वौ 311, 14.

शृणोति यदि नो राजा 33, 10.
 शौर्यप्राप्तं तु यद्विक्तं 560, 6.
 शौर्यप्राप्तं विद्यया च 561, 8.
 श्रुताध्ययनसंपन्नम् 342, 6.
 श्रुतिस्मृत्यविरोधेन 41, 8.
 श्रुत्वा लेख्यगतं त्वर्थं 69, 17.
 श्रोतारो वणिजस्तत्र 31, 9.
 षड्गुणः कायमध्ये तु 413, 12.
 षष्ठ्या नाशे जलं देयं 155, 3.
 संग्रामादाहतं यत्तु 561, 12.
 संदिग्धमुत्तरं देयं 74, 6.
 संदिग्धासंभवाव्यक्तम् 73, 12.
 संभील्य कारयेत्सीमाम् 398, 7.
 संवत्सरं जडोन्मत्ते 70, 14.
 संसक्तकास्तु सामन्ताः 389, 4.
 संसक्तसक्तदोषे तु 389, 12.
 संसक्तसक्तसंसक्ताः 389, 5.
 स एव द्विगुणः प्रोक्तः 414, 4.
 स एवांशस्तु सर्वेषाम् 496, 2.
 स कालो व्यवहाराणाम् 23, 10.
 स कूटसाक्षिणां पतिः 114, 11.
 स च तत्कारणं ब्रूयात् 106, 16.
 स तमर्थं प्रदाप्यः स्यात् 248, 4.
 स तस्य दासो भृत्यः 261, 16.
 सद्यो वा समिकेनैव 575, 5.
 सप्राद्धिवाकः सामात्यः 32, 8.
 सभान्तस्थैश्च वक्तव्यं 112, 15.
 सभासदां प्रसिद्धं यत् 105, 6.
 सभ्येनावश्यकर्तव्यं 33, 9.

रिक्थिनं सुहृदं वापि 256, 14.
 लग्नकं कारयेदेवं 249, 10.
 लभेत तत्सुतो वापि 496, 3.
 लभेतांशं स पित्र्यं तु 496, 1.
 लिखितं तत्प्रमाणं तु 134, 9.
 लिखितं मुक्तकं वापि 266, 4.
 लिखितं लिखितेनैव 134, 15.
 लिङ्गिनां प्रशमानां तु 160, 17.
 लिङ्गोद्देशस्तु युक्तिः स्यात् 91, 7.
 लेख्यं तु द्विविधं प्रोक्तम् 130, 2.
 लेख्यं त्रिंशत् समातीतं 135, 1.
 लेख्यं यत्र न विद्येत 41, 16.
 लेख्यं स्वहस्तसंयुक्तम् 199, 16.
 लेख्यदोषास्तु ये केचित् 106, 12.
 लेख्याचारेण लिखितम् 107, 2.
 लेख्याचारेण लिखितम् 129, 18.
 लेख्ये च प्रतिशोदे 88, 6.
 लोकापवाददुष्टानाम् 153, 7.
 वणिग्भिः स्यात् कतिपयैः 31, 7.
 वणिग्दीधीपरिगतं 297, 3.
 वणिजः कर्षकाश्चापि 256, 15.
 वणिजां कर्षणानां च 312, 8.
 वधे धेत् प्राणिनां साक्ष्यं 113, 5.
 वधेन शा येत् पापम् 582, 8.
 वर्ण-वाक्य-क्रियायुक्तम् 129, 19.
 वर्णसंकरजातानाम् 160, 18.
 वर्णानामानुमेयेन 341, 9.
 वर्षाणि विंशतिं यावत् 136, 9.
 वर्षानष्टौ स भोक्ता स्यात् 409, 13.

वह्नभाश्च न पृच्छेयुः 100, 5.
 वाक्पारुष्ये यथैवोक्तः 418, 14.
 वाक्याभावे तु सर्वेषाम् 41, 5.
 वादकाले तु वक्तव्याः 106, 13.
 वादिनो न च दण्ड्याः स्युः 54, 9.
 विंशत्संवत्सरद्वयम् 264, 2.
 विक्रयं चैव दानं च 315, 13.
 विक्रये चैव दोनं च 219, 4.
 विक्रये चैव दाने च 315, 9.
 विक्रिया दानसंबन्धे 88, 12.
 विघ्नयन् वाहको दाप्यः 327, 10.
 विष्मूत्रोदकचक्रं च 400, 16.
 विद्यमानेऽपि रोगाते 264, 1.
 विद्याधनं तु तद्विद्यात् 559, 7.
 विद्याधनं तु तद्विद्यात् 559, 11.
 विद्यावलकृतं चैव 559, 13.
 विना विह्वैस्तु यत्कार्यं 453, 14.
 वि नानार्थेऽव संदेहे 7, 17.
 विना पित्रा धनं तस्मात् 251, 7.
 विनापि मुद्रया लेख्यं 137, 2.
 विपरीतं नयन्तस्तु 398, 2.
 विभक्ते संस्थिते द्रव्यं 532, 1.
 विमृश्य कार्यं न्याय्यं चेत् 55, 2.
 विमोक्षस्तु यतस्तस्मात् 263, 15.
 विवादे प्राप्नुयाद्यत्र 16, 17.
 विवाहकाले यत्स्त्रीभ्यो 547, 6.
 विवाहात्परतो यत् 548, 9.
 विशेषलिखितं ज्यायः 235, 3.
 विषमस्थाश्च ते सर्वे 48, 20.

स्वजातिप्रभुकां चैव 51, 4.
 स्वज्ञानशासनाद्वादात् 559, 9.
 स्वतन्त्रस्यात्मनो दानात् 340, 18.
 स्वदेशेऽपि स्थितो यस्तु 223, 11.
 स्वदाक्ष्यापहतं द्रव्यं 498, 13.
 स्वस्थेनार्तेन वा दत्तं 320, 8.
 स्वहस्तलेख्यं विज्ञेयं 127, 11.
 स्वामिनं तं विजानीयात् 404, 14.
 स्वामिनो नापिद्यावत् 331, 2.
 स्वामी दत्त्वार्थमूल्यं तु 297, 5.
 स्वाम्यर्थे जीवितं त्यक्त्वा 561, 13.
 स्वार्थसिद्धौ च दुष्टेऽपि 389, 10.
 हस्त्यश्वगोखरोश्रादीन् 330, 13.
 हीने कर्मणि पञ्चाशन् 51, 15.

५. गीता.

अभ्युत्थानमधर्मस्य 3, 5.
 धर्मसंस्थापनार्थाय 3, 7.
 परित्राणाय साधूनाम् 3, 6.
 यदा यदा हि धर्मस्य 3, 4.

६. गौतम.

अगृहीतं च दिवसतः 225, 12.
 अनर्थनिवयो भिक्षुः 543, 10.
 अभिसंधिमात्रात्पुत्रिका (व्याख्या)
 525, 19.
 अर्थस्य निवयं कुर्यात् 543, 14.
 अहो मासस्य षण्णां वा 543, 13.
 आर्यव्यभिगमने 466, 8.
 उत्पत्त्यैवार्थं स्वामित्वात् 484, 10.
 ऋण्यभाजः ऋणं प्रतिकुर्युः 553, 1.

कर्मवियोगविख्यापन

208, 18.

कौपीनाच्छादनार्थं तु 543, 16.

क्षत्रियस्य विजितम् 480, 17.

चिरस्थाने द्वैगुण्यं प्रयोगस्य

228, 20.

चोरहतमवजित्य यथास्थानं गमयेत्

449, 1.

तथा सवर्णापुत्रो 273, 13.

न शरीरो ब्राह्मणस्य दण्डः

208, 10.

निर्विष्टं वैश्यशूद्रयोः 480, 18.

पिण्डगोत्रर्विसंबन्धा- 533, 1.

पितृमातृष्वसर्वे 550, 17.

ब्राह्मणस्याधिकं लब्धम् 480, 16.

भगिनीशुल्कं सोदर्याणाम् 554, 5.

मुक्ताधिर्न वर्धते 225, 10.

योगसंभारभेदांश्च 543, 17.

विंशतिभागो ज्येष्ठस्य 489, 18.

विप्रतिपत्तौ साक्षिनिमित्ता

तस्य व्यवस्था 40, 14.

श्रोत्रिया ब्राह्मणस्यानपत्यस्य

529, 15.

षण्डः परिहार्यो राज्ञा 207, 1.

संस्तुतिनि प्रेते संस्तुतो 540, 14.

स एष बहुश्रुतो....विनीतः

207, 5-8.

स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानाम्

525, 3.

समत्वं साक्षिणां यत्र 90, 4.
 समदण्डाः स्मृता हेते 446, 12.
 समविद्याधिकानां तु 561, 5.
 समावृत्तोऽत्रती कुर्यात् 148, 8.
 समुद्रेऽपि यदा लेख्ये 134, 8.
 स मूल्याद्दशभागं तु 367, 15.
 समूहस्थाश्च ये चान्ये 26, 2.
 समूहस्थोऽशभागी स्यात् 360, 2.
 समूहानां तु यो धर्मः 353, 5.
 स राक्षितो दिनस्यान्ते 58, 2.
 सर्पमार्जारनकुल 424, 2.
 सर्व तु दिव्यदृष्टेन 90, 8.
 सर्वसाक्षिष्वयं धर्मो 112, 16.
 सर्वस्वं गृहवर्जं तु 314, 13.
 सर्वे द्विगुणदण्ड्याः स्युः 84, 16.
 सर्वेषु सर्वदिव्यं वा 159, 11.
 सर्वोपायविनाशेऽपि 283, 6.
 सवर्णा असवर्णा वा 515, 7.
 सवृद्धिकं गृहीत्वा तु 241, 6.
 सवृद्धिकं प्रदाप्यः स्यात् 556, 7.
 ससभ्यः प्रेक्षको राजा 32, 9.
 सहस्रं षट्शतं चैव 205, 4.
 साक्षिणः साधनं प्रोक्तं 88, 14.
 साक्षिणां दूषणं ग्राह्यं 105, 7.
 साक्षिणां लिखितानां च 116, 11.
 साक्षिणो लिखितं भुक्तिः 91, 6.
 साक्षित्वं प्रातिभाष्यं च 254, 4.
 साक्षिदोषाः प्रयोक्तव्याः 106, 1.
 साक्षिदोषाद्भवेद्दुष्टं 131, 18.

साक्षिभिस्तावदेवासौ 203, 13.
 साक्षिलिङ्गादिनाशने (व्या०)
 23, 19.
 साक्षिलेखनकर्तारः 132, 5.
 साक्षी साक्ष्यं न चेद्गूयात् 115, 11.
 साध्यं प्रमाणं द्रव्यं च 62, 9.
 साध्यप्रमाणहीनश्च 61, 14.
 साध्यमूलस्तु यो वादः 6, 7.
 सा न्याय्या न तु पूर्णापि 88, 2.
 सिद्धेनार्थेन संयोज्यो 199, 15.
 सीमाचङ्क्रमणे कोशे 395, 3.
 सीमान्तवासिसामन्तैः 397, 1.
 सीमामध्ये तु जातानाम् 404, 10.
 सीमाविवादे निर्णीते 128, 13.
 सीमाविवादे निर्णीते 136, 12.
 सुतस्य सुतदाराणाम् 219, 3.
 सुहृद्भिर्वन्धुभिश्चैषां 148, 12.
 सोल्लेखनं वा लभते 66, 8.
 स्तेनसाहसिकोद्भूत 320, 1.
 स्त्रीशुल्केषु न वृद्धिः स्यात् 225, 2.
 स्थानभ्रष्टाः स्वकान्तिस्थाः
 130, 16.
 स्थावरे विक्रयाधाने 138, 13.
 स्थावरे षट्प्रकारेऽपि 390, 2.
 स्थावरेषु विवादेषु 62, 16.
 स्नानोदकेन समिश्रान् 194, 11.
 ज्ञेहादज्ञानतो वापि 34, 1.
 स्मार्तकाले क्रिया भूमेः 142, 14.
 स्मृतिशास्त्रं तु यत्किञ्चित् 17, 5.

- अदत्तेऽन्यत्र समयात् 370, 11.
 अददद्याच्च्यमानस्तु 261, 2.
 अदास इति चोक्तवान्निः 347, 13.
 अदृष्टाभ्रावितं लेख्यं 135, 10.
 अदेयदायको दण्ड्यः 321, 2.
 अदेयमथ देयं च 313, 1.
 अदेयान्याहुराचार्याः 313, 12.
 अदेशकाले दत्तानि 163, 19.
 अधनस्य ह्यपुत्रस्य 275, 14.
 अधमो भारवाही स्यात् 336, 5.
 अधिक्रियत इत्याधिः 230, 7.
 अनङ्गाहं तथा धेनुम् 301, 9.
 अनपत्योऽशभाग्योऽपि 531, 14.
 अनयन् भाटयित्वा तु 330, 1.
 अनयन्वाहकोऽप्येवं 330, 3.
 अनर्थशीलां सततं 476, 4.
 अनर्पितं तु यो भुङ्क्ते 301, 6.
 अनाकारितमप्यूर्ध्वं 222, 19.
 अनागमं तु यो भुङ्क्ते 143, 9.
 अनादेयो भवेद्वादो 215, 11.
 अनावृतं चेत्तन्नाशे 379, 9.
 अनिच्छन् शुल्कदातापि 333, 2.
 अनिर्दिष्टं तु भुञ्जानो 301, 10.
 अनिर्दिष्टं तु यद्रव्यम् 301, 7.
 अनिर्दिष्टस्तु यो राजा 577, 1.
 अनुकूलामवागुष्टां 474, 6.
 अनेकार्थाभियुक्तेन 203, 3.
 अन्तिमा स्वैरिणीनां या 275, 3.
 अन्नाकालभृतस्तद्वत् 336, 9.
 अन्नाकालभृतो दास्यात् 345, 9.
 अन्यत्र ब्राह्मणात्किञ्चित् 535, 7.
 अन्यत्र स्वामिसंदेशं 217, 17.
 अन्यथाशास्त्रकारी च 487, 9.
 अन्यवादी क्रियाद्वेषी 81, 13.
 अन्यहस्तात्परिभ्रष्टम् 437, 10.
 अन्यहस्ते च विक्रीय 369, 15.
 अन्यार्थमर्थहीनं च 63, 14.
 अन्याहितं हतं न्यस्तं 143, 13.
 अन्योन्यं त्यजतो रागः 474, 14.
 अन्वाहितं याचितकम् 313, 9.
 अपात्रे पात्रनित्युक्ते 318, 3.
 अपि सपेण वा दष्टे 382, 7.
 अप्रत्यक्षं च यद्भक्तं 143, 14.
 अप्रयच्छन् तथा शुल्कम् 333, 11.
 अप्राप्तव्यवहारश्च 50, 1.
 अबन्धलक्षकं चैव 135, 11.
 अभावे बीजिनो माता 217, 2.
 अभियुक्तस्तथान्येन 49, 14.
 अभ्युपेत्य च शुश्रूषां 334, 13.
 अयुक्तं साहसं कृत्वा (व्याख्या)
 210, 19.
 अयुक्तं साहसं कृत्वा 211, 4.
 अयोनौ यः समाक्रामेत् 333, 13.
 अर्घश्चेदवहीयेत् 366, 9.
 अर्चयेत्तु धटं पूर्वं 171, 2.
 अर्जुनस्तिलकोऽशोकः 169, 1.
 अर्थशास्त्रोक्तमुत्सृज्य 38, 8.

स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानाम्
550, 10.

स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानाम् 495, 1.

स्त्रीषु संयुतास्वविभागः 563, 11.

स्वं च शुल्कं वोढाहति 554, 9.

स्वयमर्जितं चैव वैद्येभ्यो 560, 17.

स्वामी रिक्थक्रयसंविभाग
480, 15.

स्वामी रिक्थक्रयसंविभागेषु
482, 14.

७. दक्ष.

अन्वाहितं च निक्षेपम् 313, 17.

आपत्स्वपि न देयानि 313, 18.

यो ददाति स मृदात्मा 313, 19.

सामान्यं याचितं न्यास 313, 16.

८. देवल.

अदुष्टां लभते त्यक्तुम् 475, 18.

अविभक्तविभक्तानाम् 496, 8.

अस्वाम्यं हि भवेत्तेषाम् 480, 11.

आनुलोम्येकपुत्रस्तु 507, 3.

कन्याभ्यश्च पितृद्रव्यम् 510, 20.

तत्पुत्राः पितृदायांशम् 545, 16.

तावत्कुल्याः सपिण्डाः स्युः

496, 10.

तेषां पतितवर्ज्येभ्यो 545, 8.

द्वौ सपिण्डः सकुल्यो 507, 6.

निषाद एकपुत्रस्तु 507, 5.

पितर्युपरते पुत्रा 480, 10.

भूयो दायविभागः स्यात् 496, 9.

भोक्त्री तत्स्वयमेवेदम् 556, 12.

वृत्तिरामरणं शुल्कम् 556, 11.

वृथा मोक्षे च भोगे च 556, 13.

व्याधितां स्त्रीप्रजां वन्ध्याम्
475, 17.

शूद्रां द्विजातिभिर्जातो 506, 1.

९. नारद.

अकल्पादीनपि शनैः 50, 13.

अकृतं तदपि प्राहुः 216, 14.

अकृतः स तु विज्ञेयः 291, 8.

अक्रमेण तु संगच्छेत् 333, 12.

अक्षवधशलाकाद्यैर् 572, 14.

अग्निः शिशिरहेमन्त 162, 7.

अग्निवर्णमयःपिण्डं 177, 6.

अवशं स्यात्माविक्रेतु 98, 4.

अच्छलेनैव वान्विव्येत् 287, 10.

अतः परं प्रवक्ष्यामि 191, 3.

अतः पुत्रेण जातेन 263, 7.

अत ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा 486, 8.

अतस्तान्घातयेद्राजा 412, 2.

अतीतकालः पक्षोऽसौ 64, 19.

अतीतकालोद्दिष्टश्च 64, 13.

अथ चेदनुतं ब्रूयुः 397, 8.

अथवा कितवो राक्षे 573, 12.

अथवा शुद्धभावेषु 178, 2.

अथ शक्तिविहीनः स्यात् 258, 1.

अथ शास्त्रोक्तमुत्सृज्य 38.

अथारूढविवादस्य 145, 8.

अदत्तं तु भयक्रोध 317, 17.

- आधिरन्योऽथ वा कार्यो 232, 14.
 आधिस्तु द्विविधः प्रोक्तः 233, 7.
 आन्वीक्षिक्यादिकुशलः 28, 9.
 आपञ्चमात् तथा सिद्धिः 104, 7.
 आपस्त्वपि हि कटासु 313, 11.
 आप्रभावेन तद्रह्यं 324, 2.
 आयुधान्यायुधीयानां 581, 6.
 आ विद्याग्रहणाच्छिष्यः 337, 15.
 आ संवत्सरास्तिद्धिं च 104, 9.
 आ संस्काराद्धरेद्भागम् 538, 11.
 आसामन्यतमां गच्छन् 465, 5.
 आसिद्धस्तं परासेधम् 48, 11.
 आसेधकाल आसिद्ध 48, 14.
 आसेधयेद्विवादार्थी 47, 13.
 आस्वेव तु भुजिव्यासु 468, 9.
 आहितोऽपि धनं दत्त्वा 345, 12.
 आहूतप्रपलायी च 81, 14.
 आह्वानादनुपस्थानात् 82, 3.
 इच्छतः अङ्गधानस्य 191, 7.
 इच्छतः स्वामिनश्चाङ्गैर् 335, 11.
 इच्छन्ति पितरः पुत्रान् 263, 5.
 इतरानितरः कुर्यात् 153, 2.
 इत्येवमादयो ज्ञेयाः 438, 9.
 इहैव तस्य देवत्वं 108, 14.
 उत्क्रोत्रकाः सोपधिकाः 438, 7.
 उत्क्रम्य तु वृत्तिं यत्र 379, 4.
 उत्क्रोशतां जनानां तु 447, 3.
 उत्तमं चेति शास्त्रेषु 450, 8.
 उत्तमः कार्यकर्ता च 336, 4.
 उत्तमर्गधमर्गाभ्याम् 263, 6.
 उत्तमे साहसे दण्डः 450, 19.
 उत्पन्नसाहसाभ्याम् 274, 9.
 उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा 189, 4.
 उद्दिष्टमेव भोक्तव्यम् 301, 5.
 उद्दिष्टे साक्षिणः पूर्वम् 64, 7.
 उपगच्छेत् परं कामात् 274, 17.
 उपभोक्ता तु तं द्रव्यम् 301, 12.
 उपहन्येत वा पण्यं 368, 12.
 उपानयेद्वा गोपालः 372, 8.
 उपर्यैर्विविधैरेषाम् 435, 11.
 उभयानुमतो यः स्यात् 96, 9.
 उलूखले पणार्धं तु 302, 1.
 उल्काहस्तोऽग्निदेो ज्ञेयः 118, 12.
 ऊर्ध्वं यस्य द्विसप्ताहात् 193, 13.
 ऋज्वी धटतुला कार्या 169, 3.
 ऋणं तयोः पतिकृतम् 275, 4.
 ऋणं देयमदेयं च 220, 1.
 ऋणं बोहुः स भजते 275, 15.
 ऋणात् पिता मोक्षणीयः 263, 8.
 ऋणादानं ह्युपनिधिः 13, 5.
 ऋणादिषु हरेत्कालं 71, 5.
 ऋणिकः सधनो यस्तु 200, 12.
 ऋणिकस्तु प्रतिभुवे 252, 18.
 ऋणिवप्रतिकुर्वत्सु 248, 6.
 ऋत्विजां व्यसनेऽप्येवम् 309, 6.
 एकजातिर्द्विजातोस्तु 434, 7.
 एकत्र शिष्ये पुरुषम् 169, 19.
 एकस्थाली सहावासी 97, 14.

*अर्थिना संनियुक्तो वा 53, 7.	असाक्षिणो ये निर्दिष्टा 101, 9.
अर्थी तु लेख्येतावत् 66, 2.	असाक्षिप्रत्ययास्त्वन्ये 118, 11.
अर्थेष्वधिकृतो यः स्यात् 340, 12.	असाक्षिप्रत्यया ह्येते 118, 17.
अर्धक्षयात् परतः 456, 9.	अस्वतन्त्रः स्मृतः शिष्यः 217, 10.
अलिपितो ऋणी यः स्यात् 129, 1.	अस्वतन्त्रजडोन्मत्त 70, 11.
अवकृष्य च सर्वत्र 449, 8.	अस्वतन्त्राः प्रजाः सर्वाः 217, 9.
अवगूरणनिःशङ्क 410, 7.	अस्वामिना कृतो यस्तु 291, 7.
अवश्यकार्याः संस्काराः 511, 5.	अस्वाम्यनुमताहासात् 294, 1.
अवष्टब्धस्योत्तरणे 67, 8.	अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये 173, 3.
अवस्कारस्थलश्च 401, 1.	अहोरात्रोषिते स्नात 167, 1.
अविद्यमाने पित्र्येऽर्थे 511, 4.	आगमः प्रथमः कार्यो 47, 3.
अविशुद्धागमो भोगः 140, 5.	आगमेन विशुद्धेन 140, 4.
अव्यायच्छन्नविक्रोशन् 375, 6.	आगमो दीर्घकालश्च 140, 9.
अशक्तप्रेतनष्टेषु 408, 13.	आचार्यः शिक्षयेदेनं 338, 11.
अशुभं कर्म विज्ञेयम् 335, 12.	आचार्यस्य वसेदन्ते 338, 8.
अशुभं दासकर्मोक्तं 335, 8.	आज्ञालङ्घनकर्तारः 44, 1.
अशुश्रूषाभ्युपेत्यैतत् 334, 14.	आज्ञालेख्ये पट्टके 58, 11.
अश्रुतार्थमदृष्टार्थम् 135, 6.	आतृतीयात् तथा 104, 8.
अश्वः खरो वृषो दासो 262, 4.	आत्मनैव लिखेज्जातम् 104, 3.
अष्टमाद्वत्सरात्सिद्धिः 104, 6.	आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च
अष्टाङ्गोऽष्टादशपदः 10, 2.	173, 1.
अष्टादशपदाभिज्ञः 28, 8.	आदित्याभिमुखस्तिष्ठन् 178, 12.
असंख्यातमविज्ञातम् 279, 13.	आदौ तु कारणं दानं 146, 1.
असंभ्रान्तः शनैर्गच्छेत् 176, 6.	आदौ मध्येऽवसाने च 321, 14.
असत्याः सत्यसंकाशाः 437, 12.	आधर्यं पूर्वपक्षस्य 117, 1.
असत्सु देवेषु स्त्री 274, 10.	आधिं कृत्वा तु योऽद्रव्यं 127, 14.
असाक्षिणो ये निर्दिष्टा 100, 9.	अधिः पत्रं विक्रयो वा 58, 12.

* Referred to in the text as कात्यायन's, but is found in नारदस्मृति.

क्रीतानुशय इत्येतत् 360, 8.
 क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं 360, 7.
 क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं 363, 11.
 कूरं धनुः सप्तशतं 182, 8.
 क्रेता पण्यं परीक्षेत 360, 12.
 क्लान्तसाहसिकश्रान्त 98, 1.
 क्लीबान् दीनान् सत्त्वहीनान्
 159, 14.
 क्षयं वृद्धिं व जानीयात् 362, 6.
 क्षुद्रमध्यममुख्यानाम् 436, 2.
 क्षेत्रं चेद्विकृषेत् कश्चित् 408, 14.
 खादको वित्तहीनश्च 248, 15.
 खादिरिं कारयेत्तत्र 168, 22.
 खिलोपचारं तत्सर्वं 409, 2.
 गणिते तुलिते मेये 64, 1.
 गणिमं तुलिमं मेयं 365, 10.
 गत्वा तु तज्जलस्थानं 183, 14.
 गन्धमाल्यैः सुरभिभिः 184, 10.
 गम्याः स्युरानुलोम्येन 468, 8.
 गम्या अपि हि नोपेया 468, 10.
 गरदं छद्मचमिदाता 97, 16.
 गर्भस्थैः सदृशो ज्ञेयः 216, 15.
 गर्भस्य पातनं चैव 44, 10.
 गवां प्रचारे गोपालः 49, 15.
 गवां शताद्वत्सतरी 373, 1.
 गहनत्वाद्भिवादानाम् 71, 4.
 गुरुतल्पे भगः कार्यः 210, 5.
 गुरुत्वादस्य कार्यस्य 394, 2.
 गुह्याङ्गस्पर्शनोच्छिष्ट 335, 10.

गृहजातस्तथा क्रीतो 336, 8.
 गृहद्वाराशुचिस्थान 335, 9.
 गृहीतशिल्पः समये 339, 13.
 गृहीत्वोपगतं दद्यात् 261, 1.
 गृह्णात्यदत्तं यो लोभात् 314, 5.
 गृह्णात्यदत्तं यो लोभात् 321, 1.
 गोचरे यस्य मुष्येत 448, 1.
 गोपाः शाकुनिका व्याधा 391, 13.
 गोमिस्तु भक्षितं शस्यं 385, 1.
 गोरसेक्षुविकाराणां 443, 15.
 गौः प्रसूता दशाहं च 382, 13.
 गौरवानुक्रमात्तस्य 429, 5.
 गहीतुः सह योऽर्थेन 282, 6.
 गहीतुरावहेद्भग्नम् 332, 6.
 ग्रामसीमासु च बहिर्धे च 391, 12.
 ग्रामोपान्ते च यत्क्षेत्रं 379, 8.
 ग्राह्यो दाप्योऽथवा द्रव्यम् 448, 2.
 चतुरस्रा त्रिभिः स्थानैः 169, 4.
 चतुर्णां करणादेव 11, 6.
 चतुर्णामपि वर्णानाम् 11, 2.
 चतुर्विधः कर्मकरः 335, 2.
 चतुर्विधः स्यादासेधः 47, 20.
 चतुर्हितश्चतुर्व्यापी 9, 7.
 चतुष्पथसुरस्थान 401, 2.
 चतुष्पादश्चतुःस्थानश्च 9, 6.
 चतुष्पाद् व्यवहारोऽयम् 10, 4.
 चरित्रं तु स्वीकरणे 10, 6.
 चीर्णा पीताथ ता गावः 372, 9.
 चोरदण्डेन तं पापं 143, 10.

एकहं त्र्यहपञ्चाहं 70, 4.
 एकोऽलुब्धस्तु साक्षी स्यात् .
 100, 14.
 एतान्येव प्रमाणानि 217, 14.
 एते कर्मकरा ज्ञेया 335, 4.
 एतेनैव प्रकारेण 450, 12.
 एनः संभावयित्वा तु 192, 2.
 एनो गच्छति कर्तारं (व्या०) 19, 26.
 एवंविधानि काष्ठानि 169, 2.
 एष एव विधिर्दृष्टः 287, 14.
 एषामेव प्रभेदोऽन्वो 15, 5.
 ऐन्द्रजालिक लुब्धोय 98, 6.
 औरसा अपि नैतेश्च 544, 8.
 कण्ठेऽक्षमालामासज्य 576, 14.
 कन्धैवाक्षतयोनिर्था 274, 6.
 कर्ता ममायं कर्मेति 318, 2.
 कर्तृनथो साक्षिणश्च 11, 3.
 कर्माकुर्वन् प्रतिश्रुत्य 325, 4.
 कर्मापि द्विविधं देयम् 335, 7.
 कर्मोपकरणं तेषां 324, 1.
 कवाटबीजसंयुक्तां 168, 14.
 काकिण्यादिस्त्वर्थदण्डः 204, 16.
 कामतो नाभिनन्देत 476, 3.
 कामात् क्रोधाच्च लोभाच्च 11, 7.
 कामात् समाश्रयेदन्यं 274, 13.
 कारणं भुक्तिरैवैका 146, 2.
 कार्यगौरवमासाद्य 101, 7.
 कार्षापणो दक्षिणस्यां 158, 12.
 कालं प्रार्थयते यत्र 70, 3.

कालं संवत्सरादवर्त्तन् 70, 12.
 कालकूटमथाशुद्धं 187, 12.
 कालेऽपूर्णे त्यजन्कर्म 326, 11.
 काष्ठभाण्डतृणादीनाम् 443, 12.
 कासत्यकस्माच्च 107, 8.
 कुटुम्बं विभूयाद्वातुर् 560, 1.
 कुटुम्बभरणाद्भव्यम् 314, 9.
 कुटुम्बहेतोर्हृत्क्षिप्तं 267, 13.
 कुहालपाणिर्विज्ञेयः 118, 14.
 कुनखी दयावदन्तश्च 98, 5.
 कुबेरादित्यवरुण 109, 7.
 कुर्युर्यथेष्टं तत्सर्वम् 567, 13.
 कुर्युस्तेऽप्यभिचारेण 304, 9.
 कुर्वीत कर्णमात्रं तु 183, 15.
 कुलज्येष्ठस्तथा श्रेष्ठः 218, 17.
 कुलानि श्रेण्यश्चैव 42, 6.
 कुहकः प्रत्यवसितः 98, 8.
 कूटसाक्षी स विज्ञेयः 107, 13.
 कूटाक्षदेविनः पापान् 576, 13.
 कृतं तु यद्वृणं कृच्छ्रे 269, 2.
 कृतकालव्यपगमात् 346, 4.
 कृतकालोऽपनेयश्च 230, 8.
 कृमिचोरव्याघ्रभयात् 375, 1.
 कृष्यमाणेषु क्षेत्रेषु 409, 1.
 केशाकेशि गृहीतश्च 118, 13.
 कौमारं पतिमुत्सृज्य 274, 14.
 क्रमादव्याहतं प्राप्तं 265, 5.
 क्रयविक्रयधर्मेण 365, 8.
 क्रियाभेदान्मनुष्याणाम् 15, 6.

तस्मात् सत्यं हि वक्तव्यम्
 108, 10.
 तस्माद्धर्मासनं प्राप्य 36, 5.
 तस्मान्मां संशयारूढं 178, 18.
 तस्य ज्ञेयः पूर्वपक्षो 59, 2.
 तस्य दण्डः क्रियापेक्षः 450, 17.
 तस्यापि दृष्टं वैविध्यम् 410, 6.
 तस्यार्थवादो दातव्यो 59, 7.
 तां क्रियां द्वेष्टि यो मोहात् 82, 2.
 तीरितं चानुशिष्टं च 213, 12.
 तुला शिरोभ्यामुद्भान्तं 174, 6.
 तुलितो यदि वर्धते 173, 17.
 तृतीयतापे ताप्यन्तं 177, 8.
 तेषामपि न बालः स्यात् 100, 10.
 तेषां स एव धर्मः स्यात् 491, 5.
 तोयप्रवर्तनात् खेयो 406, 2.
 तोलयित्वेप्सिते काले 187, 15.
 तौ च तत्र नियोक्तव्यौ 186, 7.
 त्यजन् भार्यामवस्थाप्यो 474, 7.
 त्रयोदशमनङ्गाहम् 301, 14.
 त्रियोनिः कीर्त्यते तस्मात् 11, 8.
 त्रियोनिर्ह्यभियोगश्च 10, 1.
 त्रीण्येव साहसान्याहुः 410, 9.
 त्वं मुखं सर्वदेवानां 177, 15.
 त्वं वेत्सि सर्वभूतानाम् 172, 13.
 त्वमग्ने देव जानीषे 178, 4.
 त्वमग्ने वेदाश्चत्वारः 177, 14.
 त्वमग्ने सर्वभूतानाम् 178, 13.
 त्वमेव देव जानीषे 172, 14.

त्वमेव सर्वं जानीषे 178, 16.
 त्वमेव सर्वभूतानाम् 178, 3.
 त्वरमाण इवात्यर्थम् 107, 12.
 दण्ड्यः स राज्ञो भवति 284, 4.
 दण्डनीयावुभावितौ 314, 6.
 दत्तं सप्तविधं प्रोक्तम् 317, 14.
 दत्तमूल्यस्य पण्यस्य 370, 10.
 दत्तस्य पुनरादानम् 14, 2.
 दत्ताप्रदानिकं नाम 312, 19.
 दत्त्वा द्रव्यमसम्यग्यः 312, 18.
 दद्यादपुत्रा विधवा 270, 3.
 दद्याद्दण्डं तथा राज्ञे 296, 3.
 दद्युः पैतामहं पौत्राः 265, 6.
 दर्शितं प्रतिकालं यत् 136, 1.
 दानग्रहणधर्माश्च 220, 2.
 दानग्रहणपञ्च 569, 19.
 दाय्यो भूतेश्चतुर्भागं 330, 2.
 दाय्यो यत्तत्र नष्टं स्यात् 327, 2.
 दायभाग इति प्रोक्तं 477, 17.
 दासत्वात्स विमुच्येत 346, 10.
 दासनैकृतिककुड 97, 9.
 दासी नौका तथा धुर्यौ 301, 11.
 दिवसे द्विपणं दासीम् 301, 13.
 दीयमानं न गृह्णाति 369, 3.
 दुकूरयति कृतं यत्स्यात्
 (व्या°) 379 .8.
 दुहिताचार्यभार्या च 465, 3.
 दृश्यन्ते विविधा भावाः 437, 13.
 दृष्टप्रयोगश्चान्यत्र 177, 5.

चोरापहतविक्रीता 347, 1.
 चोरेणापि परिक्षिप्तं 437, 11.
 च्युतः स्वधर्मात् कुलिकः 98, 11.
 जउरस्थो हि भूतानां 177, 16.
 जातकर्मकरस्तूक्तो 335, 6.
 जात्यैव लोहकारो यः 177, 4.
 जिह्वायाः प्राशुयाच्छेदं 434, 8.
 जीवतोर्न स्वतन्त्रः स्यात् 216, 18.
 ज्ञातिभिर्भागलेख्येन 569, 14. -
 ज्येष्ठं श्रेष्ठविभागेन 491, 3.
 तज्जानीयादुपनिधिं 279, 14.
 ततः कोटिदाते पूर्णे 262, 3.
 ततः प्रभृति वक्तव्यः 347, 14.
 तत्कृतं स्यात्कृतं कार्यं 218, 18.
 तत्पुनस्त्रिविधं ज्ञेयं 450, 7.
 तत्प्रदेशानुमानाच्च 394, 8.
 तत्प्रमाणं स्मृतं लेख्यं 130, 14.
 तत्र कर्म च यत्कुर्यात् 339, 2.
 तत्र दासकृतं कार्यं 217, 16.
 तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गो 343, 12.
 तत्र सत्ये स्थितो धर्मः 10, 5.
 तत्रापि दण्ड्यः स भवेत् 284, 9.
 तत्रापि नाशुयात्काम्यम् 577, 15.
 तत् संभूयसमुत्थानम् 302, 9.
 तत्समुत्थेषु कार्येषु 334, 6.
 तत्साहसमिति प्रोक्तम् 449, 14.
 तत्स्त्रीणां जीवनं दद्यात् 535, 8.
 तत्स्वहस्तक्रियाविह्व 133, 15.
 तथा कुठारपाणिस्तु 118, 15.

तथाजाविकवत्सानाम् 381, 14.
 तथाष्टगुणमन्यस्मिन् 227, 8.
 तथोक्तोऽनपरीहास 317, 18.
 तदङ्गच्छेद इत्युक्तः 442, 2.
 तदङ्गच्छेद इत्युक्तो 450, 21.
 तदपि त्रिविधं ज्ञेयं 436, 1.
 तदप्यकृतमेवाहुः 217, 19.
 तदप्यपार्थ लिखितम् 135, 9.
 तदप्रमाणं लिखितम् 131, 15.
 तदा दद्यात् द्विजेभ्यस्तु 277, 9.
 तदा न व्यवहारोऽभूत् 7, 5.
 तदा भवति संशुद्धः 190, 15.
 तदा राज्ञा द्वयोः सीमाम् 395, 10.
 तदेनं संशयादस्मात् 178, 6.
 तदेनं संशयारूढं 172, 16.
 तदोमिति लिखेत्सर्वम् 54, 12.
 तदेयमुपरुद्धचान्यत् 314, 10.
 तद्भव्यं वर्धते तावत् 262, 2.
 तद्भक्षितं यद्भूमिक्षे 345, 10.
 तद्भृत्तिर्गुरुदारेषु 337, 16.
 तपश्चैवाग्निहोत्रं च 261, 12.
 तपस्वी चाग्निहोत्री च 261, 11.
 तमष्टभागहीनं तु 188, 8.
 तमाहूयामिशस्तं 192, 1.
 तयोऽपि पिता श्रेयान् 217, 1.
 तवाहमिति वात्मानं 347, 6.
 तवाहमित्युपगतः 336, 11.
 तवाहमित्युपगता 275, 2.
 तवाहमित्युपगतो 346, 2.

धूपोपहारमन्त्रैश्च 189, 2.
 ध्वजिनी मत्स्यिनी चैव 385, 13.
 न चान्यत्कारयेत्कर्म 338, 12.
 न चापि हारयेदग्निम् 160, 2.
 न तत्र दोषः पालस्य 382, 9.
 * न तत्सत्यं यत् 35, 16.
 न तस्य प्रतिमोक्षोऽस्ति 344, 7.
 न त्वेवं लिख्यते यत्र 64, 3.
 नदीसंतारकान्तार 48, 10.
 न दृष्टं यच्च पूर्वेषु 579, 1.
 न पातयेत्तामप्राप्य 176, 7.
 न प्रावृषि विषं दद्यात् 162, 10.
 न बान्धवो न चारातिः 100, 11.
 न मज्जनीया स्त्री बाला 159, 18.
 न मण्डलमतिक्रामेत् 176, 8.
 न मयाभिहितं कार्यम् 81, 11. .
 न लङ्घयेत्पशुर्वाधो 378, 6.
 न लेख्यं सिद्धिमाप्नोति 135, 7.
 न वृद्धिः प्रीतिदत्तानाम् 222, 18.
 न शीते तोयसिद्धिः स्यात् 162, 9.
 नष्टे धर्मे मनुष्येषु 7, 6.
 न स तं प्राप्नुयात्कामम् 347, 7.
 न स तं प्राप्नुयात्कामम् 577, 2.
 न स राज्ञा नियोक्तव्यः 287, 7.
 * न सा सभा यत्र 35, 13.

नापराद्धे न मध्याह्ने 187, 16.
 नाभियोज्यः स विदुषा 193, 14.
 नामजातिग्रहं धैषाम् 434, 10.
 नासौ धर्मो यत्र 35, 15.
 नास्तिकत्रात्यदाराग्नि 97, 13.
 नास्ति सत्यात्परो धर्मः 108, 15.
 निक्षिप्रं वा परद्रव्यम् 290, 14.
 निक्षेपं पुत्रदारं च 313, 10.
 निक्षेपो नाम तथोक्तम् 279, 4.
 निखेयोऽयोमयः शङ्कुर् 434, 11.
 निग्रहाद्वडवायास्तु 346, 5.
 निम्नगापहतोत्सृष्ट 394, 7.
 निरर्थकः स वै पक्षो 64, 17.
 निर्गच्छंस्तृणकाष्ठादि 331, 11.
 निर्गतं पुनरेतस्मात् 448, 3.
 निर्णये कालनियमो 104, 13.
 निर्दोषं दर्शयित्वा तु 369, 13.
 निर्मुक्तः सहसा वापि 174, 8.
 निर्वपेत्तत्सकुल्येषु 277, 7.
 निर्वीते वृष्टिरहिते 172, 7.
 निवार्याः स्युः प्रयत्नेन 382, 14.
 निवृत्ते वापि रमणे 486, 10.
 निवेष्टुकामो रोगार्तो 49, 13.
 निष्ठुराश्लीलतीव्रत्वात् 429, 4.
 नैकः समुन्नयेत्सीमां 394, 1.

* Referred to as a quotation from महाभारत but also found in नारदस्मृति.

* Referred to as a quotation from महाभारत.

* वृष्ट भुतानुभूतत्वात् 93, 19.
 वृष्टे साधारणेऽप्येको 63, 18.
 देवब्राह्मणराज्ञां च 436, 10.
 देवासुरमनुष्याणां 172, 17.
 देशं कालं च विज्ञाय 50, 12.
 देशजातिकुलादीनाम् 428, 13.
 देशधर्मानवेक्ष्य स्त्री 274, 8.
 देशाचाराविरुद्धं यत् 130, 13.
 दैवराजकृते तद्वत् 282, 7.
 दोषवत्करणं यस्यात् 356, 10.
 द्यूतं प्रकीर्णकं चैव 15, 4.
 द्यौर्भूमिरापो 173, 2.
 द्रव्यमस्वामिविक्रीतम् 291, 12.
 ¶ द्रव्यमस्वामिविक्रीतम् 293, 1.
 द्वयोरापन्नयोस्तुल्यम् 411, 4.
 द्वयोर्विवदतोरर्थे 116, 17.
 द्वायंशौ प्रतिपद्येत 491, 6.
 द्वायंशौ प्रतिपद्येत 497, 7.
 द्विः पादस्त्रिस्तृतीयांशः 456, 8.
 द्विगुणं तु तृतीयेऽङ्गि 363, 16.
 द्विगुणं त्रिगुणं चैव 227, 7.

द्विगुणं दण्डमास्थाय 213, 13.
 द्विजानां संनिधानेन 189, 3.
 द्वितीये चैव यच्छेषं 441, 3.
 द्वितीयेऽहनि दुर्बुद्धे 82, 5.
 द्वितीयेऽङ्गि ददक्क्रेता 363, 15.
 द्व्यभियोगस्तु विज्ञेयः 12, 1.
 धटकोशादिभिस्तासाम् 159, 17.
 धनस्त्रीहारिपुत्राणाम् 276, 14.
 धनिकर्णिकयोरेवम् 262, 13.
 धनिकस्थैव वर्धेत 261, 7.
 धर्मशास्त्रं पुरस्कृत्य 47, 1.
 § धर्मशास्त्रार्थशास्त्राभ्याम् 37, 6.
 धर्मश्च जानाति 173, 4.
 धर्मश्च व्यवहारश्च 10, 3.
 धर्मश्चार्थश्च कीर्तिश्च 36, 12.
 धर्मस्यार्थस्य यशसो 11, 5.
 धर्मेणोद्धरतो राज्ञो (व्याख्या)
 36, 10.
 धर्मेकतानाः पुरुषाः 7, 4.
 धारयेदुत्तरे पार्थे 170, 1.

* Referred to in the text as मनु's, but not found in मनुस्मृति. (Nirṇayasāgar edition).

† Referred to in the text as हारीत's, but also found in नारदस्मृति.

¶ Referred to in the text as मनु's but not found in मनुस्मृति (Nirṇayasāgar edition).

§ Referred to as बृहस्पति's in the text.

पुत्रोऽस्तोः स्त्री धनिनोः 276, 15.	प्रीतिरूपकराश्चैव 438, 8.
पुनः पत्युर्गृहं यायात् 274, 15.	प्रतिशीर्षप्रदानेन 346, 3.
पुनः प्रमाणसंभेदः 579, 6.	प्रतिष्ठा व्यवहाराणाम् 42, 7.
पुनर्भूः प्रथमा प्रोक्ता 274, 7.	प्रतिसंवत्सरं गोपे 373, 2.
पुनर्भूस्त्रिविधा तासाम् 274, 5.	प्रत्ययविह्वैर्विज्ञेयो 118, 16.
पुरराष्ट्रविरुद्धश्च 215, 10.	प्रत्यर्थिसंनिधानश्च 140, 10.
पूर्वदृष्टेषु विह्वेषु 181, 7.	प्रत्यात्मिकं भवेत्तस्य 193, 8.
पूर्वपक्षो भवेद्यस्य 116, 18.	प्रथमे ग्रन्थिभेदानाम् 441, 2.
पूर्वप्रवृत्तमुत्सन्नं 406, 5.	प्रदद्यात् सोपवासाय 189, 1.
पूर्वमाक्षारयेद्यस्तु 411, 2.	प्रमाणानि प्रमाणज्ञैः 92, 5.
पूर्ववादं परित्यज्य 81, 9.	प्रवृत्तमपि तद्राजा 356, 11.
पूर्ववादस्तयोः पक्षः 12, 4.	प्रसादात् स्वामिनोऽन्यत्र 343, 13.
पूर्वाशिनीं च या भर्तुः 476, 5.	प्राकृतानि च गूढानि 179, 4.
पूर्वाह्निं सर्वदिव्यानाम् 167, 2.	प्राङ्न्यायश्चोत्तराः प्रोक्ताः 72, 6.
पूर्वाह्निं सोपवासस्य 191, 5.	प्राङ्निवाकस्तथा शल्यम् 28, 13.
पृथक्कर्मगुणोपेता 567, 11.	प्राणोपरोधि यच्चान्यत् 450, 14.
प्रकाशं देवं कुर्यात् 573, 13.	प्रापणीयस्तदा तेन 248, 12.
प्रकाशवच्चकास्तत्र 438, 6.	प्राप्ता देशाद्धनक्रीता 275, 1.
*प्रकाशे क्रयतः सिद्धिः 293, 2.	फलमूलोदकादीनां 450, 9.
प्रकीर्णकेषु विज्ञेया 579, 4.	बलात्कारेण यो भुङ्क्ते 301, 16.
प्रच्छन्नानि मनुष्याणाम् 178, 15.	बलाद्वासयितव्यः स्यात् 339, 10.
प्रजाभ्यो बहुमानं च 36, 13.	बान्धवादप्रजाज्जातं 139, 17.
प्रतिकूलं च यद्राज्ञः 356, 9.	बाल आपोडशाद्वर्षात् 216, 16.
प्रतिग्रहविलोपश्च 579, 9.	बालमूढास्वतन्त्रार्त 318, 1.
प्रतिदानं तथैवास्य 280, 16.	बाल वृद्ध स्त्रियोऽन्धाश्च 159, 15.
प्रतिभूस्तु ऋणं दद्यात् 248, 7.	बालोऽज्ञानादसत्यात्स्नी 100, 12.

* Referred to in the text as being मनु's but not found मनुस्मृति.

नैतन्मया कृतं कार्यं (व्या°)

210, 23.

नैतन्मया कृतं कार्यं 211, 8.

नौकामश्वं च धेनुं च 301, 15.

न्यूनाधिके तु दोषः स्यात् 182, 12.

पक्वानानां कृतानानाम् 443, 16.

पक्षइयामिसंबन्धात् 12, 3.

पञ्चतालशतं कालं 190, 14.

पञ्चवर्षावसनं तु 409, 7.

पञ्चाशतौ धावकानां 186, 6.

पञ्चाशत्पालिकं भूयः 177, 7.

पणक्रीडा वयोमिश्र 572, 15.

पण्यमूल्यं भूतिन्यासो 224, 8.

पण्यमूल्यं भूतिस्तुष्ट्या 317, 15.

पथि क्षेत्रे वृत्तिः कार्या 378, 5.

परक्षेत्रस्य मध्ये तु 405, 7.

परगात्रेष्वभिद्रोहो 409, 16.

परतो व्यवहारज्ञः 216, 17.

परपूर्वाः स्त्रियस्त्वन्याः 274, 4.

परभूमौ गृहं कृत्वा 331, 6.

परस्त्रीगमनं चौर्यं 44, 8.

परार्थवादी दण्ड्यः 54, 5.

परिभुक्तं च यद्वासः 364, 13.

परियोक्ता शिरःस्थाने 153, 1.

परिहासकृतं यच्च 577, 14.

परीक्षाभिमतं क्रीतं 360, 13.

पशुस्त्री भूम्यूणादाने 83, 12.

पश्चात्तत्सोदयं दाप्यं 200, 2.

पश्चाद्यः सोऽप्यसत्कारी 411, 3.

पश्यन्ति लोकपालाश्च 109, 8.

पातनीयैरूपक्रोशैर् 429, 7.

पानीयादिसमायुक्तां 168, 15.

पापं पुनासि वै यस्मात् 177, 17.

पापेषु दर्शयात्मानं 178, 1.

पारित्राज्यं गृहीत्वा तु 345, 4.

पारुष्यदोषावृतयोर् 411, 6.

पारुष्ये सति संरम्भात् 410, 15.

पालः शास्यो भवेत्तत्र 379, 5.

पालः शास्यो भवेत्तत्र (व्या°)

379, 19.

पाषण्डनैगमश्रेणि 351, 9.

पाषण्डनैगमश्रेणी 579, 7.

पाषण्डनैगमादीनां 348, 3.

पिटकं पूरयेत्तत्र 170, 2.

पितर्युपरते पुत्राः 264, 10.

पितापुत्रविवादश्च 579, 8.

पितुरेव नियोगाद्वा 269, 1.

पितृद्वयं समाश्रित्य 561, 1.

पितृद्विद् पतितः षण्डो 544, 7.

पितृव्यसखिशिष्यस्त्री 465, 2.

पितृव्येणाविभक्तेन 271, 3.

पितैव वा स्वयं पुत्रान् 491, 2.

पित्रा विवादमानश्च 98, 12.

पित्रैव तु विभक्ता ये 491, 4.

पुत्रः पत्युरभावे वा 217, 15.

पुत्रेण च कृतं कार्यं 217, 18.

पुत्रेण सोऽर्थः शोध्यः स्यात्

145, 9.

मातुर्दुहितरोज्भावे 551, 6.
 मातुर्निवृत्ते रजसि 486, 9.
 मात्रा वा यत्कुटुम्बार्थे 271, 4.
 मायं गां दापयेद्दण्डं 381, 13.
 माषो विंशतिमौ भागः 381, 7.
 मासं त्रुष्टयं वर्ष 70, 5.
 मासं त्रिंशत् समातीते 70, 10.
 मिथ्या संप्रतिपत्तिश्च 72, 5.
 मूलमर्थं परित्यज्य 64, 16.
 मूल्यं तद्विगुणं दाप्यो 369, 14.
 मूल्यं तस्य भवेद्देयम् 248, 16.
 मूल्याष्टभागो हीयेत 456, 7.
 मृताः स्युः साक्षिणो यत्र 135, 8.
 मृते तु स्वामिनि पुनः 406, 7.
 मृते पतौ तु भार्याः स्युर् 541, 3.
 मृते भर्तरि तु प्राप्तान् 274, 16.
 †मृद्गाण्डासनखट्वास्थि- 436, 5.
 मोक्षितो महतश्चर्णात् 336, 10.
 मौलवृद्धादयस्त्वन्ये 397, 12.
 यं चार्थं प्रतिभूर्दद्यात् 252, 17.
 यच्च यस्योपकरणं 581, 8.
 यच्चैषां वृत्त्युपादानम् 356, 8.
 यत्तत्र क्रियते लेख्यं 127, 15.
 यत्र त्रिप्रतिपत्तिः स्यात् 38, 7.
 यत्र संख्या न निर्दिष्टा 64, 2.

यत्रस्थो नोपहन्येत 168, 13.
 यत्र स्यादुभयं सर्वं 64, 8.
 यत्रार्थं साधयेत्तेन 284, 8.
 यत्रैतानि न लिख्यन्ते 64, 5.
 यथा शल्यं भिषक्कायात् 28, 12.
 यथास्थाननिवेशेन 64, 14.
 यदा तु न विभाव्येते 181, 3.
 यदा तु न सकुल्याः स्युः 277, 8.
 यदा तु न स्युर्जातारः 395, 9.
 यदा दुहितरस्तस्याः 538, 10.
 यदा वायुप्रणुचं वा 174, 7.
 यदि वा नोपरि लिखेत् 261, 6.
 यद्दत्तं स्यादविज्ञानात् 318, 4.
 यद्बालः कुरुते कार्यं 216, 13.
 यद्येकजाता बहवः 567, 10.
 यद्वचः प्रतिकूलार्थम् 428, 14.
 यमेव ह्यतिवर्तेत 411, 11.
 यच्चैषां स्वामिनं कश्चित् 346, 9.
 यस्त्वात्मदोषात् दुष्टत्वात् 107, 6.
 यस्मिन्पक्षे द्विधा साध्यं 65, 1.
 यस्मिन् स्यात् संशयो लेख्ये
 133, 4.
 यस्य नोपहता बुद्धिः 104, 15.
 यस्य स्यादधिका पीडा 59, 6.

† Referred to as being हारीत's but found also in
 नारद.

ब्राह्मणस्य धटो देयः 159, 6.
 † ब्राह्मणस्य तु योऽयं 277, 6.
 ब्राह्मणायैव दातव्यं 530, 9.
 ब्राह्मणार्थस्य तत्राशे 530, 8.
 ब्रूयात्सर्वं वा सदसि (व्या°)
 210, 20.
 ब्रूयात्सर्वं वा सदसि 211, 5.
 ब्रूहीत्युक्तोऽपि न ब्रूयात् 82, 4.
 भक्तदासश्च विज्ञेयः 336, 12.
 भक्तस्योत्क्षेपेणेव 345, 11.
 भङ्गाक्षेपावमर्दादिः 450, 10.
 भरणं चास्य कुर्वीरन् 531, 3.
 भरणं चास्य कुर्वीरन् 538, 8.
 भर्तुश्च वधमिच्छन्ती 476, 7.
 भर्त्रा प्रीतेन यद्भक्तं 549, 10.
 भस्मादीनामुपक्षेपैर् 409, 17.
 भागं विद्याधनात्तस्मात् 560, 2.
 भाण्डं व्यसनमार्गच्छेत् 327, 1.
 भाण्डपिण्डव्ययोद्धार 304, 8.
 भाषाया उत्तरं यावत् 66, 1.
 भिद्यते मुखवर्णोऽस्य 107, 10.
 भिन्नक्रमो व्युत्क्रमार्थः 64, 12.
 भिन्नवृत्तासमावृत्त- 98, 2.
 भूतं तत्त्वार्थसंयुक्तं 13, 2.
 भूतकालमतिक्रान्तं 64, 18.
 भूतच्छलानुसारित्वात् 13, 1.
 भूताविष्टनृपद्विष्ट 98, 3.

भूतावनिश्चितायां तु 321, 18.
 भृतिं गृहीत्वाकुर्वाणः 325, 5.
 भृत्यस्तु त्रिविधो ज्ञेयः 340, 6.
 भृत्यानां वेतनस्योक्तो 321, 8.
 भृत्याय वेतनं दद्यात् 321, 13.
 भृष्टं च चारितं चैव 187, 11.
 भोगच्छलापदेशेन 140, 14.
 भोज्यान्नोऽथ प्रतिग्राह्यो 347, 15.
 भ्रातृणामप्रजाः प्रेयात् 531, 1.
 भ्रातृणामविभक्तानाम् 569, 15.
 मण्डलं चाष्टमं गत्वा 176, 9.
 मण्डलं रक्तसंकाशं 181, 8.
 मत्ताभियुक्तस्त्रीवाल 131 14.
 मत्तोन्मत्त-प्रमत्तार्त्त 97, 10.
 मध्यमस्य तु शास्त्रज्ञैः 450, 18.
 मध्यमेन तु चापेन 182, 10.
 मध्यमो जातिपूर्वानां 434, 9.
 मध्ये यत्स्थापितं द्रव्यं 200, 1.
 *मनुः प्रजापतिर्यास्मिन् 7, 3.
 मनुष्यविषमांसास्थि 98, 9.
 मन्दं पञ्चशतं ज्ञेयं 182, 9.
 मर्दितो यदि नो दग्धः 181, 5.
 मर्यादातिक्रमे सद्यो 411, 10.
 मला ह्येते मनुष्याणाम् 412, 1.
 महागुणोऽल्पबाधश्चेत् 405, 8.
 महापथिकसामुद्रि 97, 11.
 माता मातृवसा श्वभूर 465, 1.

† Not found in Nārada's dayभागप्रकरण.

* This half only is not found in the Institutes of Nārada edited by Jolly.

वर्णसंकरदोषश्च 579, 10.
 वर्णीनां प्रातिलोम्येन 341, 13.
 वर्षे चतुर्थया मात्रा 188, 3.
 वाक्पाहव्यं तथैवोक्तं 15, 3.
 वाक्पाहव्यमवाच्यं यत् 44, 9.
 वाग्दृष्टदोषशैलया 97, 15.
 वादसंक्रमणाद्भेदो 81, 10.
 † वासः कौशेयवर्जं तु 436, 7.
 वासःपञ्चन्नपानानां 450, 11.
 विंशत्यब्दे दशाहं तु 70, 9.
 विक्रीणीतेऽस्वतन्त्रः सन् 344, 1.
 विक्रीयतेऽसमक्षं यत् 290, 15.
 विक्रीय पण्यं मूल्येन 367, 1.
 विक्रीय पण्यं मूल्येन 365, 3.
 विक्रीयसंप्रदानं च 14, 3.
 विक्रीयसंप्रदानं तत् 365, 4.
 विक्रेता चात्मनः शास्त्रे 336, 13.
 विक्रेता ब्राह्मणश्चैव 98, 10.
 विक्रेता स्वामिने यस्त्वम् 296, 2.
 विक्रेतुः प्रतिदेयं तत् 363, 12.
 विक्रेतुरेव सोऽनर्थो 268, 13.
 विचारो निर्णयश्चेति 47, 4.
 विचार्य तस्य वा वृत्तम् 287, 11.
 विद्यमानेऽपि लिखिते 146, 12.
 विधिः पञ्चविधस्तुक्तः 410, 14.
 विनष्टे मूलनाशः स्यात् 236, 17.
 विनिर्गच्छंस्तु तत्सर्वं 331, 13.

विनेयाः प्रथमेनैव 397, 13.
 विब्रुवंश्च भवेदेवम् 81, 12.
 विब्रूयुर्वान्धवाः क्षेहात् 100, 13.
 विभक्तानवगच्छेयुर् 570, 2.
 विभक्तानां पृथग्ज्ञेया 569, 20.
 विभक्ता भ्रातरः कुर्युः 255, 2.
 विभक्ता भ्रातरः कुर्युर् 569, 18.
 विभक्ता ह्यविभक्ता वा 264, 11.
 विभजेरन् धनं तस्य 531, 2.
 विभागधर्मसंदेहे 569, 13.
 विभागे सति धर्मोऽपि 569, 16.
 विभागोऽर्थस्य वैश्यस्य 477, 16.
 विभावितैकदेशेन 203, 4.
 विमृश्यते क्रियाभेदात् 65, 2.
 विलिखत्यवनिं पद्म्याम् 107, 9.
 विवादसंश्रितं धर्मं 28, 10.
 विवादे साक्षिणस्तत्र 117, 2.
 विवादे सोत्तरपणे 204, 11.
 विवाहादिविधिः स्त्रीणाम् 472, 14.
 विवृत्य वै परीक्ष्यं तत् 139, 5.
 विवेचयति यस्तस्मात् 28, 11.
 विशालामुच्छ्रितां शुभ्रां 168, 11.
 विशेषतः स्थावराणाम् 146, 13.
 विशेषश्चेन्न लक्ष्येत 411, 7.
 विश्वासार्यं कृतस्त्वाधिः 248, 11.
 विषमस्थाश्च नासेध्या 50, 2.
 विषस्य पलपङ्गागात् 188, 7.

† Referred to in the text as हारीत's, but also found in नारद.

- यास्तत्र चौरान् गृह्णीयात् 449, 7.
 याच्यमानं न दद्यात् 262, 1.
 याच्यमानस्तु यो दातुर् 284, 3.
 या तु सप्रधनैव स्त्री 275, 7.
 यान्येव तृणकलानि 331, 12.
 यावत्क्षीणदशं जीर्णम् 456, 10.
 या सा तद्विषयमादद्यात् 270, 4.
 येषामेताः क्रिया लोके 570, 1.
 यो धर्मः कर्म यच्चैषाम् 356, 7.
 यो न भ्राता न च पिता 54, 4.
 यो निरुद्धस्तु विज्ञेयो 181, 9.
 * यो यस्यार्थे विवदते 53, 8.
 रक्तैर्गन्धैश्च माल्यैश्च 171, 1.
 रक्षन्ति शय्यां भर्तुश्चेत् 531, 4.
 रक्षन्ति शय्यां भर्तुश्चेत् 538, 9.
 रक्ष्यमाणोऽपि यत्राधिः 232, 13.
 रागादज्ञानतो वापि 33, 17.
 रागादिना यदैकेन 54, 11.
 राजग्रहगृहीतो वा 382, 6.
 राजशासननीता च 385, 14.
 राजानमामन्त्र्य ततः 406, 8.
 राजा भवत्यनेनास्तु (व्या०)
 19, 25.
 राजा सत्पुरुषः सभ्याः 13, 3.
 राज एव हि दासः स्यात् 344, 6.
 राज्ञा दापयितव्यः स्यात् 200, 13.
 राज्ञामाज्ञाप्रतीघातः 579, 5.
- राज्ञा मोचयितव्यास्ते 347, 2.
 राज्ञी प्रव्रजिता धात्री 465, 4.
 राज्ञे कुर्यात् पूर्वम् 59, 1.
 रोगिणो ये च वृद्धाः स्युः 159, 19.
 रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणम् 193, 7.
 लक्षयेत्तस्य चिह्नानि 179, 3.
 लब्धं दानात्क्रयात्प्राप्तं 139, 16.
 लभते दक्षिणाभागम् 309, 7.
 लाभं गोवीर्यशस्यानां 321, 19.
 लेखयित्वा तु यो भाषां 64, 6.
 लेखयित्वा तु यो वाक्यं 81, 17.
 लेखयेद्यस्तु भाषायाम् 63, 19.
 लेख्यं दत्त्वा ऋणी शुद्ध्येत् 262, 12.
 लेख्यं यच्चान्यनामाङ्कं 139, 4.
 लेख्यं सिध्यति सर्वत्र 136, 2.
 लेख्यस्थानादिभिर्भ्रष्टं 63, 15.
 लेख्ये देशान्तरन्यस्ते 129, 9.
 लोकेऽस्मिन्निद्विविधं द्रव्यं 365, 7.
 वक्तव्यार्थे न तिष्ठन्तम् 47, 12.
 वणिक्प्रभृतयो यत्र 302, 8.
 वदेद्वादी स हीयेत 81, 18.
 वधः सर्वस्वहरणम् 450, 20.
 वधः सर्वस्वहरणम् 442, 1.
 वधकश्चित्रकृन्मूर्खः 98, 7.
 वधेन गोपो मुच्येत 384, 11.
 वन्ध्यां स्त्रीजननीं निन्द्यां 476, 2.
 वरुणाय प्रकुर्वीत 184, 11.

शीर्षिकस्थो यदा न स्यात् 152, 6.	स तद्ब्रूहोत्वा निगच्छेत्, 331, 7.
शुल्कं गृहीत्वा पण्यस्त्री 333, 1.	स तयोर्दण्डमाप्नोति 411, 5.
शुल्कं त्वष्टगुणं दाप्यो 333, 14.	सतस्तत्कालकरण 129, 10.
शुश्रूषकः पञ्चविधः 335, 1.	सत्यं देवाः समानेन 108, 13.
शूर्पस्य च पणार्धे तु 302, 2.	सत्यमेव परं दानं 108, 4.
शोधयेत् पूर्ववादं तु 67, 7.	सत्यमेव परो धर्मः 108, 12
शोधयः शुद्धः स सत्कृत्यो 181, 6.	सत्यसन्धो हि भगवान् 172, 18.
शोषमागच्छतश्चौष्ठो 107, 11.	सत्येन पूयते साक्षी 108, 9.
श्रुत्वा ये नामिधावन्ति 447, 4.	सद्योयमपि तत्क्रातम् 364, 14.
श्रपदेनाङ्कयित्वा तं 345, 5.	सद्यः कृते तदा वादः 70, 7.
श्रपाकषण्डपापण्ड 411, 8.	सद्यः कृते तदा वादः 230, 9.
षडब्दिके त्रिरात्रं तु 70, 8.	स पुनर्द्विविधः प्रोक्तः 280, 15.
षड्विधस्तस्य तु बुधैः 365, 9.	सप्ताहाभ्यन्तरे यस्य 193, 6.
संदिग्धमिव लिख्येत 64, 9.	सभाराजकुलद्वार 163, 10.
* संदिग्धेषु च कार्येषु 93, 18.	सभाराजगृहद्वार 168, 10.
संभवन्ति गुणाः सर्वे 36, 11.	सभ्याश्च साक्षिणश्चैव 82, 1.
संभोगं केवलं यस्तु 140, 13.	सभ्योऽसभ्यः स विज्ञेयः 33, 18.
संक्षेत्समयं राजा 351, 10.	समः स्यात् सर्वभूतेषु 36, 6.
संवत्सरेणार्धखिलम् 409, 6.	समयस्यानपाकर्म 15, 1.
संसक्तसक्तसक्तास्तु 397, 11.	समयस्यानपाकर्म 348, 4.
संसृष्टानां तु यो भागः 531, 7 & 13.	समयैः परिगृह्याथ 172, 6.
स एव दण्डः स्तेयेऽपि 442, 7.	स मान्यते यः क्षमते 411, 1.
स एव विनयं कुर्यात् 411, 12.	समा मासस्तथा पक्षः 64, 4.
स एवास्य भवेद्दोषो 369, 4.	समाहितमतिः परयेत् 47, 2.
स जघन्यतमस्तेषां 344, 2.	

* Referred to as मनु's in the text, but not found as his in the मनुस्मृति (Nirnayāsāgar edition).

वृथादानाक्षिरूपणा 224, 9.
 * वृद्धा न ते ये 35, 14.
 वेणुवैगवभाण्डानाम् 443, 13.
 वेतनस्यानपाकर्म 14, 1.
 वेतनस्यानपाकर्म 321, 9.
 वेद्याप्रधाना ये तत्र 334, 5.
 वेद्यास्त्रीगामलंकारान् 581, 7.
 वेष्टयित सितैस्सौ 179, 16.
 वैद्यो वैद्याय नाकामो 560, 19.
 वैश्यस्य सलिलं देयम् 159, 7.
 वोढुमर्हति गोपस्ताम् 375, 7.
 व्यङ्गैकश्रोत्रियाऽऽचार- 97, 12.
 व्यभिचारं सदर्थेषु 163, 20.
 व्यवहारः कृतोऽप्येषु 214, 10.
 व्यवहाराभिशास्तोऽयं मानवः
 172, 15.
 व्यवहाराभिशास्तोऽयं 178, 5.
 व्यवहाराभिशास्तोऽहं 178, 17.
 व्यवहारेषु विज्ञेयः 313, 2.
 व्याघ्रादिभिर्हितो वापि 382, 8.
 व्याधितः कुपितश्चैव 487, 8.
 व्याधिना पीडितो यस्तु 211, 7.
 व्याधिना पीडितो यस्तु 210, 22.
 व्यापादो विषशस्त्राद्यैः 450, 13.
 व्याप्नोति पादशो यस्मात् 11, 4.
 व्यायच्छेच्छक्तितः क्रोशेत् 375, 2.

व्रीहीनतिप्रवृत्तेन 181, 4.
 शङ्कासतां तु संसर्गात् 12, 2.
 शक्ताश्च यु उपेक्षन्ते 447, 2.
 शक्तितश्चानुमान्यैनम् 339, 14.
 शक्तिभक्तानुसाराम्भ्याम् 340, 7.
 शक्त्यपेक्षमृणं दाप्यः 258, 2.
 शमादीनां प्रयोगे च 101, 15.
 † शमी धान्यं कृतान्नं च 436, 6.
 शरद्वीप्से तु सलिलम् 162, 8.
 शस्यते न स पक्षस्तु 64, 15.
 शाकानामाद्रिमूलानाम् 443, 14.
 शारीरश्चार्थदण्डश्च 204, 14.
 शारीरस्ताडनादिस्तु 204, 15.
 शारीरो दशधा प्रोक्तो 204, 17.
 शालीनत्वाद्भयार्तत्वात् 70, 2.
 शास्त्रविद्विर्यथा प्रोक्तम् 191, 4.
 शिष्यद्वयं समासाद्य 169, 18.
 शिक्षयन्तमदुष्टं च 339, 9.
 शिक्षितोऽपि कृतं कालम् 339, 1.
 शिरो वा सर्वगात्राणाम् 108, 8.
 शिल्पिनश्चापि तत्काल 49, 16.
 शिल्पिपूषनिधौ न्यासे 287, 15.
 शिंशिषा तदभावे तु 168, 23.
 शिश्रस्योत्कर्तनं तस्य 465, 6.
 शिव्यान्तेवासिदासस्त्री 267, 12.
 शिव्यान्तेवासिभृतकाः 335, 3.

* Referred to in the text as occurring in the महाभारत, but found in नारद too.

† Referred to in the text as हारीत's, but also found in नारद.

स्त्रीषु ङेरस्थिरत्वाच्च 100, 15.
 स्त्रीशुल्कानुप्रहर्षं च 317, 16.
 स्त्रीषु रात्रौ बहिर्ग्रामाद् 214, 9.
 स्थानात् स्थानान्तरं गच्छेत् 107, 7.
 स्थानासेधः कालकृतः 47, 19.
 स्थायिनामेष नियमो 366, 10.
 स्थावरस्योदयं दाप्यो 367, 2.
 स्थित्यैकस्मिन्ततोऽन्यानि 176, 5.
 स्मृत्यपेक्षं हि साक्षित्वम् 104, 14.
 स्वं शिल्पमिच्छन्वा हर्तुं 338, 7.
 स्वदासमिच्छेद्यः कर्तुं 347, 10.
 स्वद्रव्यं यत्र विसम्भात् 279, 3.
 स्वधर्मत्यागिनोऽन्यत्र 341, 14.
 स्वपणं स्वकृतं दाप्यो 204, 12.
 स्वपर्याप्तमृणं दत्त्वा 346, 1.
 स्वबलेनैव भुञ्जानः 301, 8.
 स्वभागान्यदि दद्युस्ते 567, 12.
 स्वयमेव तु यो दद्यात् 287, 6.
 स्ववाचैव जितानां तु 215, 19.
 स्वामिदोषादकरणे 326, 12.
 स्वैरिण्यत्राहणी वेदया 468, 7.
 हव्यं वहसि देवानां 178, 14.
 हस्तक्षतेषु सर्वेषु 179, 5.
 हस्तानां तु शते सार्धं 182, 11.
 हस्ताभ्यां तं समादाय 176, 4.
 हस्तिपत्रात्यदासेषु 411, 9.

हिरण्यमग्निरुदकम् 13, 4.
 † हिरण्यरत्न कौशेय 436, 9.
 † हिरण्यवर्जं लोहं च 436, 8.
 हीनमध्योत्तमानां तु 410, 8.
 हीनमूल्यमवेलायाम् 294, 2.
 हेमन्ते सा सप्रयवा 188, 4.
 १०. पाणिनि.
 साक्षाद्गृहि संज्ञायाम् 93, 15.
 ११. पारस्कर.
 अप्रज्ञायास्तु दुहितुः 552, 6.
 पुत्रस्तु नैव लभते 552, 7.
 १२. पितामह.
 अकूरुहदयः शान्तः 183, 6.
 अग्निं शिशिरहेमन्त 162, 4.
 अग्नेः पश्चिमभागे तु 165, 12.
 अग्न्यादिलोकपालांश्च 164, 14.
 अङ्गुष्ठाङ्गुलियोगेन 195, 18.
 अजैकपादहिर्बुध्न्यः 165, 14.
 अतस्तस्य तु पत्राणि 180, 13.
 अतस्त्वं दर्शयात्मानं 185, 3.
 अधुना संप्रवक्ष्यामि 197, 14.
 अनियुक्तप्रभाषी च 43, 15.
 अन्तःपुरं वासगृहम् 43, 4.
 अन्तरं तु तयोर्हस्तो 168, 18.
 अन्तर्जलगतं सम्यक् 186, 4.
 अन्यथान विशुद्धिः स्यात् 186, 9.

† Referred to in the text as 'हारीत's but also found
 in नारद.

* समीक्षमाणो निपुणं 37, 7.	सा यथाकाममश्रीयात् 549, 11.
समूलशस्यनाशो तु 384, 10.	साहसेऽप्यागतानेताम् 160, 1.
समो वा हीयमानो वा 173, 18.	साहसेषु य एवास्ते 442, 6.
सर्वस्वहरणेऽप्येतत् 581, 9.	सिद्धिरस्योभयस्यापि 233, 8.
सर्वे पृथग्पृथग्दण्ड्या 397, 9.	सीदन्ति हि प्रमेयानि 92, 6.
सर्वेषामल्पमूल्यानां 443, 17.	सुदीर्घेणापि कालेन 104, 2.
सर्वेष्वर्थविवादेशु 83, 11.	सुदीर्घेणापि कालेन ससाक्षी 104, 16.
सर्वे सपिण्डाः स्वधनं 541, 4.	सुप्रमत्तप्रमत्तेभ्यः 435, 12.
सवर्णायासपिण्डाय 274, 11.	सेतुं प्रवर्तयेत्कश्चित् 406, 6.
स विनेयोऽन्यथाकुर्वन् 48, 15.	सेतुस्तु द्विविधो ज्ञेयः 406, 1.
सशूकस्याव्यसनिनः 191, 6.	सौत्तरोऽनुत्तरश्चेति 8, 9.
स साक्ष्येकोऽपि साक्षित्वे 96, 10.	सौत्तरोऽभ्यधिको यत्र 8, 10.
सहसा क्रियते कर्म 449, 13.	सोऽधिकर्मकृतो ज्ञेयः 340, 13.
साक्षताभिः सपुष्पाभिः 347, 12.	सोऽपि तद्विगुणं दातव्यो 369, 16.
साक्षित्वं प्रातिभाष्यं च 255, 1.	सोऽस्या दद्यादणं भर्तुः 275, 8.
साक्षित्वं प्रातिभाष्यं च 569, 17.	स्कन्धादादाय तस्यासौ 347, 11.
साक्षिधर्मे विशेषेण 108, 16.	स्तेये च श्रपदं कार्यम् 210, 6.
साक्षिसभ्यावसन्नानां 215, 18.	स्तेयेऽपि साहसे चैव 101, 14.
साक्षी वा साक्षिणान्येन 129, 2.	स्तोमवाहीनि भाण्डानि 332, 5.
साक्षेपं निष्ठुरं ज्ञेयं 429, 6.	स्तोमाहिना वसित्वा तु 331, 10.
साधारणः समस्तानाम् 159, 8.	स्त्रीं धनभ्रष्टसर्वस्वां 476, 6.
सामन्तात्परतो ये स्युः 397, 10.	स्त्रीणां तु न विषं प्रोक्तं 159, 16.
सामन्तानुमते ज्ञेयं 385, 2.	स्त्रीपुंसयोगसंज्ञं तत् 472, 15.
सानन्तान्मार्गपालांश्च 448, 4.	स्त्रीपुंसयोर्न चोढाया 474, 15.
सामागुपायसाध्यत्वात् 11, 1.	स्त्रीपुंसयोश्च संबन्धो 15, 2.
सामान्यमस्वतन्त्रत्वं 335, 5.	स्त्री प्रसूताप्रसूता वा 274, 12.

* Referred to as बृहस्पते's in the text. Jolly's edition of नारद reads संपद्यमानो for समीक्षमाणो.

कर्कटानि च देयानि 169, 7.
 कर्तुः शरीरसंस्थांस्तु 190, 12.
 कारयेदायसं पात्रं 195, 11.
 कार्यः परीक्षकैर्नित्यम् 170, 11.
 कुबेरस्तु सुवर्णाभो 165, 1.
 कुर्याच्च प्रतिभूर्वादं 252, 6.
 कुष्ठिनां वर्जयेदग्निम् 160, 9.
 कुहकादिभयाद्राजा 190, 10.
 कैवर्तकश्च विज्ञेयो 46, 3.
 कोसेदिक्काभारुपदा 46, 7.
 क्रीते क्रयप्रकाशार्थं 128, 4.
 क्षेप्रा च क्षत्रियः कार्यः 183, 5.
 गगनस्पर्शनो वायुः 166, 2.
 गच्छेत्तोरणमूलं तु 186, 2.
 गच्छेत्तोरणमूलानु 185, 21.
 गन्तुश्चापि च कर्तुश्च 185, 20.
 गन्धादिकां नैवेद्यान्तां 166, 8.
 गव्यं घृतमुपादाय 195, 16.
 गव्यं घृतमुपादाय 196, 6.
 गोमयेन मृदा वापि 197, 20.
 ग्रामे दृष्टः पुरे यायात् 42, 10.
 ग्राह्येन्मुद्रिकां तां तु 196, 16.
 ग्रीष्मे सलिलमित्युक्तं 162, 5.
 चतुरङ्गलखतं तु 195, 12.
 चतुर्दिक्षु तथा होमः 166, 9.
 चतुर्हस्ता तुला कार्या 168, 17.
 चैत्रो मार्गशिरश्चैव 162, 1.
 चौर्ये तु तण्डुला देया 194, 4.
 छलानि वापराधांश्च 42, 16.

छलान्येतानि पञ्चाशत् 44, 5.
 छित्वा तु याज्ञिकं वृक्षं 168, 19.
 ज्ञानिनः शुचयोऽलुब्धवा 173, 10.
 ज्योतिर्विद्वाह्वणः श्रेष्ठः 173, 7.
 तण्डुलानां प्रवक्ष्यामि 194, 3.
 तत आवाहयेद्देवान् 170, 16.
 तत आवाहयेद्देवान् 164, 5.
 ततस्तं समुपादाय 180, 15.
 ततस्स्वावाहयेद्देवान् 184, 8.
 ततस्तद्धस्तयोः प्रास्येत् 181, 16.
 ततस्त्रिपुरुषो भोगः 144, 15.
 ततस्त्वष्टा ततो विष्णुः 165, 10.
 तत्तेनैव कृतं ज्ञेयं 54, 2.
 तत्सिद्धचर्यं तु यद्वेत्त्यं 128, 7.
 तथैव निष्कृतिः श्यामो 165, 2.
 तदेनं संशयादस्मात् 171, 11.
 तन्दुलाश्चैव कोशश्च 153, 16.
 तप्तमाषस्य वक्ष्यामि 195, 10.
 तरु गुल्म लता वल्ली 183, 11.
 तस्मिन्गते द्वितीयोऽपि 186, 1.
 तस्यैकस्य तु सर्वस्य 192, 14.
 तुण्डौवालरहिते 184, 2.
 तेषां नृपः प्रमाणं स्यात् 93, 4.
 तेषां वचनतो गम्यः 173, 11.
 तोय त्वं प्राणिनां प्राणः 185, 1.
 तोरणे तु तयोः कार्ये 169, 13.
 तोलयित्वा नरं पूर्वं 170, 14.
 त्रायस्वैनं नरं पापात् 189, 12.
 त्रिरात्रं पञ्चरात्रं स्यात् 190, 9.

अभियुक्तस्ततश्चैकम् 198, 5.
 अभियुक्ताय दातव्यम् 152, 10.
 अभियोक्ता शिरस्थाने 152, 9.
 अभिशापे समुत्तीर्णे 128, 10.
 अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन 197, 17.
 अर्घ्यादि पञ्चादङ्गानाम् 166, 7.
 अवलम्बौ च कर्तव्यौ 169, 15.
 अवष्टम्भाभियुक्तानां 153, 15.
 अष्टमं मण्डलं गत्वा 176, 13.
 अष्टमं मण्डलं गत्वा 180, 19.
 असंयतं चासहीनं 176, 15.
 अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये
 167, 17.
 आगतं प्राङ्मुखं कृत्वा 184, 7.
 आगतस्तु शरप्राही 186, 3.
 आज्येन हविषा चैव 166, 10.
 आदित्यवन्द्यावनिलो नलश्च
 167, 16.
 आरामछन्दसश्चैव 45, 7.
 आवाहयेत्तनो देवान् 198, 2.
 आवाह्य तु धृते धर्मे 164, 9.
 आविशेत् सलिले नित्यम् 184, 5.
 आसङ्गी मुक्तकेशश्च 44, 3.
 आहार्यं वर्जयेत्तोर्यं 184, 4.
 इतरेषां तु देवानां 192, 10.
 इत्येते द्वादशादित्या 165, 11.
 इन्द्रं पूर्वे तु संस्थाप्य 164, 12.
 इन्द्रः पीतो यमः श्यामो 164, 15.
 इन्द्रस्थाने सभायां वा 163, 7.

इन्द्रस्थाने सभायां वा 168, 8.
 इन्द्रस्य दक्षिणे पार्श्वे 165, 4.
 इन्द्रो विवस्वानूपूषा 165, 9.
 इषून् प्रक्षिपेद्विद्वान् 183, 9.
 इष्टकामस्मपापाण 170, 6.
 ईशानस्तु भवेद्रक्तः 165, 3.
 उत्कृती सस्यघाती च 45, 4.
 उत्तमेषु समस्तेषु 128, 8.
 उदकं च प्रदातव्यम् 170, 12.
 उपलिप्ते शुषौ देशे 198, 1.
 उपोषितं ततः स्नातन् 196, 15.
 ऋक्थिनः सुहृदं वापि 200, 9.
 ऋणोपनिधिनिक्षेप 71, 8.
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान् 168, 3.
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान् 174, 15.
 एकवासास्तथाभ्यक्तो 43, 16.
 एकस्मिन्तोलयेन्मर्त्यं 170, 5.
 एताः प्रकृतयः प्रोक्ता 46, 8.
 एतानि धर्मशास्त्राणि 37, 11.
 एतासां देवतानां च 166, 5.
 एते साधारणा मासा 162, 2.
 एवं कारयिता राजा 174, 16.
 एवं मन्त्रविधिं कृत्स्नं 167, 19.
 एवं विधायोपलिप्य 197, 19.
 एवं समासतः प्रोक्तं 198, 7.
 एषु कोषः प्रदातव्यो 154, 5.
 ऐह्येहि भगवन्धर्म 164, 7.
 औषधीर्मन्त्रयोगाश्च 190, 11.
 कराग्रं यो न धुनुयात् 196, 1.

प्रत्यक्षं दापयेद्वियं 164, 1.
 प्रत्युषश्च प्रभासश्च 165, 6.
 प्रदेशिनीं च तस्याथ 197, 1.
 प्रव्रज्यावसितं शूद्रं 210, 27.
 प्रव्रज्यावसितं शूद्रं 212, 1.
 प्रविशत्यनियुक्तो यो 43, 5.
 प्राङ्मुखं कारिणं कृत्वा 191, 14.
 प्राङ्मुखः प्राञ्जलिर्भूत्वा 164, 6.
 प्राङ्मुखो निधलः कार्यः 168, 7.
 प्राणः प्राणेश जीवौ च 166, 3.
 प्रेतेशरक्षोमध्ये 165, 17.
 ब्राह्मणानां श्रुतवतां 164, 2.
 ब्राह्मी महेश्वरी चैव 165, 18.
 भक्तो यो यस्य देवस्य 192, 4.
 भक्षिते तु यदा स्वस्थो 190, 18.
 भयार्तः पातयेद्यस्तु 180, 20.
 भास्करस्य च यत्तोयं 192, 7.
 भुवनाधीश्वरश्चैव 165, 15.
 भूषावसानं धर्माय 166, 6.
 भ्रमद्भीषितरङ्गाढ्ये 196, 9.
 मध्याह्ने तु जलं देयं 163, 2.
 मन्त्रेणानेन सहितं 167, 14.
 महतीं कीर्तिमाप्नोति 174, 17.
 मृण्मयौ सृत्रसंबद्धौ 169, 16.
 मृत्युमूर्ते विष त्वं हि 189, 11.
 मृद्गाण्डकेऽनुपहते 197, 21.
 मेथिकखिरवव्यालः 46, 6.
 यं चार्थमभियुक्तः स्यात् 167, 13.
 यः कश्चित्कारयेत्किञ्चित् 54, 1

यदि कुर्युरुपस्थानं 53, 13.
 यदि पापविमुक्तोऽहं 198, 4.
 यद्यत्पुरःसरश्रेणी 128, 6.
 यश्चापद्वारेण प्रविशेत् 43, 9.
 यास्मिन्न प्लवते तोयम् 170, 13.
 यस्य विस्फोटका न स्युः 197, 2.
 येन दोषेण शूद्रस्य (व्याख्या)
 210, 25.
 येन दोषेण शूद्रस्य 211, 10.
 यो यस्य प्रतिभूभूत्वा 252, 4.
 रजकधर्मकारश्च 46, 4.
 राजतं कारयेद्धर्मम् 197, 15.
 राजन्यासत्रशयने 43, 11.
 राजावलीढद्रव्यं च 45, 9.
 राज्ञा दृष्टः कुट्टो वा 42, 11.
 राज्ञोऽतिरिक्तवेषश्च 43, 8.
 राज्ञो विद्विष्टसेवी च 43, 12.
 रात्रौ तु पश्चिमे यामे 163, 4.
 रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणं 192, 15.
 लिखितं सर्वकार्येषु 130, 11.
 लिखेद्भूर्जे पटे वापि 197, 16.
 लेख्यं यत्र न विद्येत 93, 1.
 वणिजो हेमकाराश्च 170, 10.
 वधेन गमयेत्पापम् 210, 28.
 वधेन गमयेत्पापम् 212, 2.
 वरुणं पश्चिमे भागे 164, 13.
 वरुणस्योत्तरे भागे 166, 1.
 वर्णानामाश्रमाणां च 46, 9.
 वस्त्राभरणयोश्चैव 43, 13.

- त्रिरात्रात्सप्ररात्राद्वां 192, 12.
 त्रिरात्रोपोषितायैव 167, 9.
 त्वं घट ब्रह्मणा सृष्टः 171, 6.
 त्वं विष ब्रह्मणा सृष्टं 189, 9.
 त्वमेव घट जानीषे 171, 9.
 त्वरमाणो न गच्छेत् 180, 17.
 दन्तोलेखनकश्चैव 44, 4.
 दह पावक पापं त्वं 196, 14.
 दिवसस्य तु पूर्वाह्णे 163, 3.
 दिव्येषु सर्वकार्याणि 164, 4.
 दुर्गायाः पाययेच्चोरान् 192, 6.
 दुर्गायाः स्नापयेच्छूलं 192, 9.
 देवखातेषु यत्तोयं 184, 3.
 देवेशैशानयोर्मध्ये 165, 7.
 द्वाविंशतिपदान्याहुः 45, 10.
 धकाराद्धर्ममूर्तिस्त्वं 171, 7.
 धटं तु कारयेन्नित्यं 170, 15.
 धटः सर्वतुक्तः प्रोक्तो 162, 3.
 धटमामन्त्रयेच्चैव 171, 5.
 धटादीनि विषान्तानि 154, 7.
 धटादुच्चतरे स्याताम् 169, 14.
 धनिकस्य धनं दाप्यो 252, 5.
 धरो ध्रुवस्तथा सोम 165, 5.
 धर्मस्योत्तरभागे तु 166, 4.
 धर्मावाहनपूर्वं तु 198, 3.
 धर्मे गृहीते शुद्धिः स्यात् 198, 6.
 धातार्यमा च मित्रश्च 165, 8.
 धृतो भावयते यस्मात् 171, 8.
 न च दिव्यावतारोऽस्ति 93, 2.
 न चैतत् क्षत्रविप्राणां 210, 26.
 न चैतत् क्षत्रविप्राणां 211, 11.
 न मण्डलमतिक्रामेत् 180, 18.
 न रागेण न लोभेन 42, 13.
 नित्यं देयानि दिव्यानि 167, 10.
 निपानस्य विनाशी च 43, 2.
 निर्ऋतेरुत्तरे भागे 165, 20.
 निर्विकारो दिनस्यान्ते 181, 18.
 निर्विकारो दिनस्यान्ते 190, 19.
 निर्विशङ्केन तेषां तु 181, 17.
 निश्चेतुं ये न शक्याः 93, 3.
 पटहाषोषणाच्छादी 45, 8.
 पथिभङ्गी कराक्षेपो 43, 1.
 परं पवित्रममृतं 196, 13.
 परिखापूरकश्चैव 43, 3.
 परीक्षका नियोक्तव्याः 170, 9.
 परीक्षेताद्रपणेन 196, 10.
 परैरप्रार्थितानर्थान् 42, 14.
 पर्यङ्कासनबन्धश्चा 43, 7.
 पापेषु दर्शयात्मानं 189, 10.
 पिण्डं तु तापयेदग्नौ 176, 16.
 पिता माता सुहृद्वापि 53, 12.
 पित्तं श्रेष्मवतां नित्यम् 160, 10.
 पिप्पलाज्जायते वह्निः 180, 12.
 पुनरारोहयेल्लोहम् 181, 1.
 पूरयेद्धृततैलाभ्यां 195, 15.
 पूर्वाह्णेऽग्निपरीक्षा स्यात् 163, 1.
 पूर्वोक्तेन विधानेन 191, 15.
 प्रणम्य लोकपालेभ्यः 168, 20.

तां दमं दापयेद्दद्यात् (मत्स्य-
पु०) 334, 2.

त्रसरेणुः स विख्यातः 157, 7.

दृष्टार्थे संस्मृतिः प्रोक्ता

(भविष्यत्पु०) 38, 4.

पङ्कन्धवधिरो मूकः 110, 17.

बुभुक्षितः शत्रुगृहे 110, 18.

श्रेयस्करमिहामुत्र 111, 2.

पाङ्गुण्यस्य प्रयोगश्चा

(भविष्यत्पु०) 38, 1.

स नरो जायते पश्चात् 110, 16.

सामादीनामुपायानां

(भविष्यत्पु०) 38, 2.

१४. पैठीनसि.

अपुत्रायां कुमार्या च 555, 2.

प्रेतायां पुत्रिकायां तु 555, 1.

१५. प्रजापति.

अगृहीते धने तत्र 138, 2.

अग्नेर्विधिं प्रवक्ष्यामि 175, 3.

अजातश्चास्मि तत्काल 73, 9.

अन्तर्धनं तु यद्द्रव्यम् 540, 5.

अपृष्टसत्यवचने 116, 1.

अभियुक्ताय दातव्यं 187, 4.

अव्याख्यागम्यमित्येतद् 69, 8.

अष्टमिमण्डलैरेवम् 175, 12.

अस्मिन्नर्थान्तरे पूर्वम् 73, 5.

आग्नेयं मण्डलं चाद्यं 175, 5.

आढकं भर्तृहीनायाः 535, 16.

आदानकालादारभ्य 147, 8.

आदाय दापयेच्छ्राद्धम् 524, 7.

* इति संप्रतिपत्त्याख्यं 73, 2.

एवं सह वसेयुर्वा 488, 3.

कारयेन्मण्डलान्यष्टौ 175, 4.

कृत्वा तदाधिलिखितं 128, 2.

कृत्वा तदाधिलिखितं 242, 14.

गोमयेन कृतानि स्युः 175, 10.

चारितानि च जीर्णानि 187, 8.

जङ्गमं स्थावरं हेम 524, 6.

जितश्चायं मया तत्र 73, 6.

तावत्सर्वमसंभूतम् 72, 18.

तृतीयं वायुदैवत्यं 175, 6.

तोयस्यातः प्रवक्ष्यामि 182, 3.

दत्तमेव ममानेन 73, 3.

द्वात्रिंशद्भूतान्याहुः 175, 11.

धनी धनेन तेनैव 128, 1.

धनी धनेन तेनैव 242, 13.

धर्मासनगतः पश्येत् 36, 3.

पक्षस्य व्यापकं सारं 69, 7.

पञ्चमं तु इन्द्रदैवत्यं 175, 7.

पितृव्यगुरुदौहित्रान् 524, 8.

पित्र्यं वाथ स्वयं प्राप्तम् 316, 9.

पुरस्तान्नवमं यत्तु 175, 9.

पूजयेत्कव्यपूर्ताभ्याम् 524, 9.

* पृथग्विवर्धते धर्मः 488, 4.

* Referred to as प्रजापति's but not found in his work.
The quotation, however, is in मनु IX. 111.

वादित्र तूर्यघोषैश्च 170, 17.
 वादिभ्यामभ्यनुज्ञातं 130, 10.
 वाराही च महेन्द्राणी 165, 19.
 विक्रेत्रनुमतं क्रेत्रा 128, 5.
 विविचित्रिताङ्गः स्रग्वी च 44, 1.
 विष्मूत्र श्लेष्मघातानां 43, 6.
 विनाड्यः पञ्च विज्ञेयाः 173, 8.
 विवेसकः कुमार्याश्च 45, 5.
 विशुद्धिपत्रकं ज्ञेयं 128, 11.
 विषमे वा प्रदेशे च 183, 10.
 विस्रम्भे सर्वशङ्कासु 154, 4.
 वीरभद्रश्च शम्भुश्च 165, 13.
 वृत्तानुवादलेख्यं यत् 128, 9.
 वेदाः साङ्गास्तु चत्वारो 37, 10.
 वैकृतं यत्र दृश्येत 192, 13.
 व्यवहाराभिशास्तोऽयं 171, 10.
 शंसितेऽन्यत्र वा स्थाने 55, 7.
 शय्यासने पादुके च 43, 10.
 शरस्य पतनं ग्राह्यं 183, 7.
 शिरः प्रच्छादनश्चैव 44, 2.
 शिरस्थायिविहीनानि 154, 6.
 शुद्धेस्त्वं कारणं प्रोक्तं 185, 2.
 शुद्धो भवति धर्मेण 196, 2.
 संदर्शने नियुक्तोऽथ 180, 16.
 सद्भिः परिवृतो राजा 174, 14.
 सप्त पिप्पलपत्राणि 180, 5.
 सभायाः पुरतः स्थाप्यो 55, 6.
 समभावे तु देवानाम् 192, 5.
 समये दायभागे च 71, 9.

सर्वन्सर्वन्दारो यायात् 183, 8.
 सलिहेन सकृद्भौतां 196, 8.
 सत्रतानां कृशाङ्गानाम् 161, 6.
 सहितो लोकपालैश्च 164, 8.
 साक्षिणो ब्राह्मणाः श्रेष्ठाः 173, 9.
 सावित्र्या प्रणवेनाथ 166, 11.
 सितपुष्पस्तु धर्मः स्यात् 197, 18.
 सुवर्णमाषकं तस्मिन् 195, 17.
 सेतु कण्टकभेत्तारः 45, 6.
 सोपसर्गस्तदा दण्ड्यो 252, 7.
 सौवर्णी राजतीं तान्त्रो 196, 7.
 सौवर्णे राजते ताम्रे 196, 5.
 स्त्रीणां तु न भवेद्विष्यं 161, 7.
 स्थाणुर्भगश्च भगवान् 165, 16.
 स्थानादन्यत्र गमनात् 186, 10.
 स्थापयेत्यथमं तोये 184, 6.
 स्थिरतोये निमज्जेत्तु 184, 1.
 स्वयंप्राहेण ताम्बूलं 43, 14.
 स्वयमेव निगृह्णीयात् 42, 17.
 स्वहस्तकाज्ज्ञानपदं 144, 14.
 हस्तद्वयं निखेयं तु 169, 8.
 हस्तयोर्निक्षिपेत्तत्र 180, 6.

१३. पुराण.

अध्यक्षाणां च निक्षेपः

(भविष्यत्पु०) 38, 3.

अष्टानां परमाणूनां 157, 6.

गृहीत्वा वेतनं वेदया (मत्स्य-
पु०) 334, 1.

ज्ञात्वा त्वनृततो दोषान् 111, 1.

तां दमं दापयेद्दयात् (मत्स्य-
पु०) ३३४, २.

चसरिणुः स विख्यातः १५७, ७.

वृष्टार्थे संस्मृतिः प्रोक्ता
(भविष्यत्पु०) ३८, ४.

पङ्कन्धवधिरौ मूकः ११०, १७.

बुभुक्षितः शत्रुगृहे ११०, १८.

श्रेयस्करमिहामुत्र १११, २.

षाङ्गुण्यस्य प्रयोगश्चा
(भविष्यत्पु०) ३८, १.

स नरो जायते पश्चात् ११०, १६.

सामादीनामुपायानां
(भविष्यत्पु०) ३८, २.

१४. पैठीनसि.

अपुत्रायां कुमार्या च ५५५, २.

प्रेतायां पुत्रिकायां तु ५५५, १.

१५. प्रजापति.

अगृहीते धने तत्र १३८, २.

अग्नेर्विधिं प्रवक्ष्यामि १७५, ३.

अजातश्चास्मि तत्काल ७३, ९.

अन्तर्धनं तु यद्द्रव्यम् ५४०, ५.

अष्टसत्यवचने ११६, १.

अभियुक्ताय दातव्यं १८७, ४.

अव्याख्यागम्यमित्येतद् ६९, ८.

अष्टमिमण्डलैरेवम् १७५, १२.

अस्मिन्नर्थान्तरे पूर्वम् ७३, ५.

आग्नेयं मण्डलं चाद्यं १७५, ५.

आढकं भर्तृहीनायाः ५३५, १६.

आदानकालादारभ्य १४७, ८.

आदाय दापयेच्छ्राद्धम् ५२४, ७.

* इति संप्रतिपत्त्याख्यं ७३, २.

एवं सह वसेयुर्वा ४८८, ३.

कारयेन्मंडलान्यष्टौ १७५, ४.

कृत्वा तदाधिलिखितं १२८, २.

कृत्वा तदाधिलिखितं २४२, १४.

गोमयेन कृतानि स्युः १७५, १०.

चारितानि च जीर्णानि १८७, ८.

जङ्गमं स्थावरं हेम ५२४, ६.

जितश्चायं मया तत्र ७३, ६.

तावत्सर्वमसंभूतम् ७२, १८.

तृतीयं वायुदैवत्यं १७५, ६.

तोयस्यातः प्रवक्ष्यामि १८२, ३.

दत्तमेव ममानेन ७३, ३.

द्वात्रिंशदङ्गुलान्याहुः १७५, ११.

धनी धनेन तेनैव १२८, १.

धनी धनेन तेनैव २४२, १३.

धर्मासनगतः पश्येत् ३६, ३.

पक्षस्य व्यापकं सारं ६९, ७.

पञ्चमं तु इन्द्रदैवत्यं १७५, ७.

पितृव्यगुरुदौहित्रान् ५२४, ८.

पित्र्यं वायु स्वयं प्राप्तम् ३१६, ९.

पुरस्तात्तवमं यत्तु १७५, ९.

पूजयेत्कव्यपूर्ताभ्याम् ५२४, ९.

* पृथग्विवर्धते धर्मः ४८८, ४.

* Referred to as प्रजापति's but not found in his work.
The quotation, however, is in मनु IX. १११.

प्रतिदत्तमितीदृक् 73, 4.
 मूर्ध्नि गृहं त्वसंसृष्टाः 540, 6.
 मूर्ध्निजातानि सर्वाणि 187, 9.
 मङ्गलैः पुष्पधूपैश्च 182, 6.
 मण्डलं धूपदीपाभ्यां 182, 4.
 मण्डले मण्डले देयाः 175, 14.
 मिथ्यैतन्नाभिजानामि 73, 8.
 यवाः सप्त प्रदातव्या 187, 5.
 यस्यैतदेवमेवैतम् 73, 1.
 यावदावेदितं किञ्चित् 72, 17.
 राजामिषेकसंयुक्तो 36, 2.
 विषस्यापि प्रवक्ष्यामि 187, 3.
 शरान्संपूजयेद् भक्त्या 182, 5.
 शृङ्गिणो वात्सनाभस्य 187, 6.
 षट् पञ्चाशत्समाधिकं 175, 13.
 सप्तमं सोमदैवत्वं 175, 8.
 सप्तागमाद्बृहक्षेत्रात् 316, 8.
 समा विंशत्यवधिका 147, 9.
 साक्षिणश्च निरोद्धव्या 116, 2.
 स्वनामगोत्रैस्तत्तुल्य 138, 1.

१६. बृहन्मनु.

जन्मनामस्मृतेरेके 528, 12.
 सपिण्डता तु पुरुषे 528, 10.
 समानोदकभावस्तु 528, 11.

१७. बृहस्पति.

अक्रिया कारिणश्चैव 438, 3.
 अग्निवर्णं तु तच्चोरो 197, 8.
 अङ्गयित्वा भगाङ्गेन 472, 9.

अङ्गच्छेदार्हकस्त्वर्थ
 (व्याख्या) 211, 14.
 अङ्गच्छेदार्हकस्त्वर्थ 212, 5.
 अङ्गादङ्गात्संभवति 524, 13.
 अङ्गावपीडने चैव 420, 3.
 अज्ञातौषधि मंत्रस्तु 439, 8.
 अज्ञानतिमिरोपेतान् 32, 15.
 अत्यागात् परकुड्यस्य 400, 14.
 अत्युज्वलं चिरकृतं 137, 11.
 अत्र साक्षी त्वमस्माकं 103, 2.
 अदुष्टं दूषयन्वादी 105, 2.
 अदेयदेयदत्तानाम् 312, 14.
 अध्यक्षः सभ्यसहितः 103, 10.
 अनपत्यस्य धर्मोऽयम् 541, 11.
 अनाख्यातं व्यवहितम् 279, 8.
 अनागमं तु यद्भुक्तं 149, 8.
 अनाच्छेद्य करास्तेभ्यः 349, 1.
 अनाच्छेद्यमनाहार्यं दान 120, 4.
 अनाच्छेद्यमनाहार्यं सर्वं 120, 17.
 अनादेयास्तु ते सर्वे 67, 13.
 अनावेद्य तु राज्ञे यः 258, 9.
 अनिच्छया त्वपकृतम् 462, 5.
 अनिर्गते दशाहे तु 240, 2.
 अनिर्दिष्टो वार्यमाणः 305, 10.
 अनिषिद्धेन यद्भुक्तं 141, 14.
 अनुमानं त्रिधा प्रोक्तं 87, 16.
 अनुमानेन निर्णीतं 198, 19.
 अनुमानेन विज्ञेयम् 570, 10.
 अनेकधा कृताः पुत्रा
 (व्याख्या) 520, 15.

एवं सम्यक् समुत्थानं 21, 6.
 एष एवोदितो धर्मः 288, 8.
 एष दण्डो हि शूद्रस्य 211, 16 &
 212, 7.
 एषां मूर्धा नृपोऽङ्गानां 35, 8.
 एषाखिलेनाभिहिता 312, 13.
 एषोदिता घातकानाम् 453, 6.
 करणं कारयेद्वापि 306, 10.
 करीषास्थितुषाङ्गार 387, 11.
 कर्तव्यं वचनं तेषाम् 354, 2.
 कर्म कुर्यात्पतिज्ञातं 340, 2.
 कर्म तत्स्वामिनः कुर्यात् 339, 19.
 कर्माणि ते करोमीति 120, 12.
 कर्मानुरूपं निर्वेशं 310, 9.
 काणं खञ्जं विना दद्यात् 310, 2.
 कामात् पुरीषं कुर्याच्चेत् 401, 10.
 कायिका कर्मसंयुक्ता 220, 17.
 कायिका कालिका चैव 220, 15.
 कारिता च शिखावृद्धिः 220, 16.
 कार्षापणसहस्रं तु 159, 3.
 कार्षापणान्ता सा दिव्ये 159, 2.
 कुड्यव्यवहितो यस्तु 102, 9.
 कुरुते दानहरणं 398, 16.
 कुलानुबन्धव्याघात 570, 12.
 कुलायनं निरोधश्च 350, 16.
 कुलीनदक्षानलसैः 302, 12.
 कुल्येषु विद्यमानेषु 523, 20.
 कुसीद कृषि वाणिज्ये 218, 7.
 कुसीद निधि देयाद्यं 21, 2.

कूटलेख्यं तु तत्पातुः 131, 8.
 कूटसाक्षी स विज्ञेयः 103, 6.
 कूटाक्षदेविनः क्षुद्राः 439, 10.
 कृतं रूपार्थलोभेन 462, 10.
 कृतान्नं वा कृतान्नेन 564, 18.
 कृते कर्मणि यः स्वामी 332, 12.
 कृशातिवृद्धं क्षुद्रं च 310, 1.
 केवलं शास्त्रमाभित्य 39, 7.
 केवलं शास्त्रमाभित्य 203, 9.
 कोशेन लेख्यक्रियया 353, 1.
 क्रमशः संप्रवक्ष्यामि 219, 17.
 क्रयविक्रयानुशयः 21, 4.
 क्रियते निर्णयस्तत्र 18, 4.
 क्रियमाणे तु कर्तव्ये 103, 1.
 क्रियापादस्तृतीयस्तु 16, 8.
 क्रियामुक्त्वान्यथा ब्रूयात् 65, 13.
 क्रेतुर्मूल्यं प्रदाप्यास्ते 440, 2.
 क्रेत्रे राज्ञे मूल्यदण्डौ 295, 17.
 क्षत्रियं मध्यमं चैव 432, 7.
 क्षयहानिर्यदा तत्र 305, 6.
 क्षयोदयौ जीवनं च 398, 13.
 क्षिपन् स्वस्त्रादिकं दद्यात् 431, 10.
 क्षेत्रं गृहीत्वा यः कश्चित् 408, 3.
 क्षेत्रमेकं द्वयोर्वन्धे 233, 18.
 क्षेत्रशस्यं समुल्लङ्घ्य 399, 5.
 क्षेत्रादिकं यदा भुक्तम् 244, 16.
 गंधमाल्यैः समभ्यर्च्य 562, 13.
 गणकः पश्चिमास्यस्तु 35, 5.
 गणकाः वज्रकाश्चैव 439, 11.

उक्ता पञ्चगुणां शाके 227, 1.
 उक्तो नियोगो मनुना 520, 11.
 उत्कृत्य लिङ्गवृषणौ 466, 6.
 उत्क्षेपकस्तु संदर्शैः 440, 11.
 उत्क्षेपकाः सस्यहराः 438, 13.
 उत्तरौ तु विसंवादे 250, 12.
 उद्धारपत्रं तत्प्रोक्तं 120, 14.
 उद्धृत्य कूपवाप्यम्भः 564, 19.
 उन्मत्त जड मूकानाम् 135, 14.
 उन्मत्त मत्त निर्धूता 68, 1.
 उन्मत्त लुब्ध कुद्धाश्च 27, 4.
 उपस्थिताः परीक्षयाः स्युः 107, 4.
 उपस्थिते ततस्तस्मिन् 61, 2.
 उपांशुजनविक्रीतम् 291, 2.
 उभयोरपि संदिग्धौ 576, 5.
 उभयोः संमतः साधुः 102, 16.
 उभाभ्यां यस्य विश्रस्तं 103, 5.
 उभौ वा श्रोत्रियौ ख्यातौ 95, 14.
 उषरं मूषिकव्याघ्रं 309, 15.
 ऊढया कन्यया वापि 549, 4.
 ऊनमभ्यधिकं वार्थ 114, 7.
 ऊनाधिकं पूर्वपक्षे 65, 14.
 ऋणं हर्मन् दाप्यः 115, 15.
 ऋणं पुत्रकृतं पित्रा 268, 10.
 ऋणमात्मीयवत् पित्र्यं 265, 1.
 ऋणादानप्रधानानि 219, 16.
 ऋणादिकेऽपि समये 119, 9.
 ऋणानुरूपं परतो 240, 15.
 ऋणिको दाप्यते यत्र 256, 4.

ऋणिसाक्षिलेखकानां 119, 12.
 ऋणिसाक्षिलेखकानां 129, 15.
 ऋणि साक्षि लेखकानाम् 134, 2.
 ऋणी न लभते बन्धं 246, 12.
 ऋत्विक्पुरोहितामात्याः 207, 14.
 एकं भवेद्विभक्तानाम् 488, 8.
 एक एव प्रमाणं स्यात् 96, 2 &
 103, 17.
 एकत्र कूलपातं तु 399, 1.
 एकदेशोपभोगेऽपि 149, 16.
 एकपाकेन वसताम् 488, 7.
 एकशय्यासनं क्रीडा 463, 2.
 एकस्मिन् यत्र दृश्यते 67, 17.
 एकां स्त्रीं कारयेत्कर्म 563, 7.
 एकां स्त्रीं कारयेत्कर्म 565, 1.
 एकैको द्विविधः प्रोक्तः 198, 13.
 एकैकानेकधा भिन्ना 87, 13.
 एकोऽप्यनीशः सर्वत्र 316, 16.
 एको ह्यनीशः सर्वत्र 568, 5.
 एतत्संग्रहणं प्रोक्तम् 463, 3.
 एतद्देशाङ्गकरणम् 31, 14.
 एतद्विधानमाख्यातम् 119, 10.
 एते च शपथाः प्रोक्ता 151, 6.
 एवं दुष्टं नृपस्थाने 132, 13.
 एवं परंपराज्ञाते 388, 3.
 एवंविधं राजकृतं 121, 5.
 एवं शास्त्रोदितं राजा 219, 7.
 एवं संख्या निकृष्टानाम् 154, 15.

तत्रर्णी चामुयाद्वन्धम् 245, 13.
 तत्रार्धिं दापयेद्दद्यात् 232, 5.
 तत्रोपशमनं कार्यम् 350, 7.
 तत्सुतो वा धनं तासाम् 555, 13.
 तत् स्यात् पालयतो न्यासम्
 281, 14.
 तत्त्वामिना पणो देयो 577, 12.
 तथानाथदरिद्राणां 350, 15.
 तथा पान्थमुषो वृक्षे 440, 8.
 तथा राज्ञा नियन्तव्याः 37, 2.
 तथैव तस्य दातव्यम् 281, 5.
 तथैव ते पालनीया 492, 3.
 तथ्येन हि प्रमाणं तु 132, 12.
 तदर्थं क्षत्रियो वैश्यम् 432, 3.
 तदर्थं गुरुशुभ्रषाम् 338, 2.
 तदर्थं मध्यमः प्रोक्तः 159, 4.
 तदर्थानुक्ताविज्ञेयम् 114, 8.
 तदा तच्छान्ततामेऽर्थे 244, 19.
 तदा विचारयेद्राजा 355, 6.
 तदुच्यते संसरणम् 401, 6.
 तदेव द्विगुणं दाप्यः 370, 2.
 तदेव तस्य मोक्तव्यः 243, 5.
 तद्भोगः स्थिरतां याति 141, 13.
 तद्राज्ञान्यनुमतव्यम् 356, 4.
 तपोज्ञानसमायुक्ताः (व्याख्या)
 520, 13.
 तत्रमासिञ्चयेत्तैलम् 434, 15.
 तमेवानाथयेद्राजा 50, 10.
 तथा धेनुभृतः क्षीरम् 373, 7.

तयोः पैतामहं पूर्वं 264, , 19.
 तस्मात्पितृधनं त्वन्यः 524, 15.
 तस्माद् वर्णाश्रमाणां तु 5, 2.
 तस्मात्सर्वेषु कार्येषु 398, 14.
 तस्य कालः प्रदातव्यः 66, 6.
 तस्य तन्नापहर्तव्यम् 561, 16.
 तस्य सर्वाणि भूतानि 4, 17.
 तस्य सा नापहर्तव्या 147, 14.
 तस्यांशं दशमं दत्त्वा 306, 2.
 ताडनं बन्धनं चैव 211, 15.
 ताडनं बन्धनं चैव 212, 6.
 ता द्वादश सुवर्गस्तु 158, 7.
 ताम्रकर्षकृता मुद्रा 158, 5.
 तुलाग्निरुद्रकं चैव 150, 11.
 तृणकाष्ठेष्टकासूत्र 229, 5.
 तेजोमात्रां समुद्धृत्य 4, 16.
 तेन दुष्टं भवेद्देह्यं 133, 3.
 तेनैव तद्भवेद्देह्यं 305, 11.
 तेनैव सा प्रदातव्या 310, 5.
 तैः कृतं यत्स्वधर्मेण 356, 3.
 त्रिंशत्समा या तु मुक्ता 142, 6.
 त्रिपुरुषं भुज्यते येन 147, 13.
 त्रिपुरुषी च त्रिगुणा 142, 8.
 त्रिभागं पञ्चभागं वा 322, 8.
 त्रिभागोने तु सलिलं 154, 10.
 त्रिविधस्यास्य लेख्यस्य 129, 14
 & 134, 1.
 त्रिशते तन्दुलं देयम् 154, 12.
 दण्डयेज्जयिना साकं 213, 2.

गणको गणयेदर्थ 32, 1.
 गात्रं च कम्पते यस्य 195, 6.
 गुडे मधुनि त्रैवोक्ता 227, 3.
 गुणधर्मानतो राज्ञः 4, 12.
 गुणहीनस्य पारुष्ये 434, 18.
 गुणाधिकाय वा दत्ता 399, 15.
 गुणिद्वैधे क्रियायुक्ताः 116, 5.
 गुरून् पुरोहितान् पूज्यान् 206, 12.
 गृहक्षेत्रादिकं क्रीत्वा 120, 5.
 गृहात्सोमः शदः क्षेत्रात् 221, 2.
 गृहीतवेतनः कर्म 324, 11.
 गोचोरस्य प्रदातव्यं 154, 14.
 गोप्यभोग्यक्रियायुक्तम् 120, 8.
 गोहर्तुर्नासिकां छिन्द्यत् 440, 10.
 गृहीता निहृते यत्र 285, 5.
 गृहीतुरेवापहतम् 282, 20.
 गृहीतृद्रव्यसहितम् 281, 20.
 ग्रामयोरुभयोर्यत्र 398, 15.
 ग्राम श्रेणी गणानां च 350, 4.
 ग्रामादिसमयात्तुर्यात् 120, 9.
 चतुरोऽंशान् भजेन्मुख्यः 311, 7.
 चतुर्गुणोत्तमानां तु 154, 16.
 चतुर्धा निर्णयः प्रोक्तः 66, 12.
 चतुर्विधः पूर्वपक्षः 66, 11.
 चतुर्विधा सभा प्रोक्ता 24, 3.
 चतुष्प्रकारोऽभिहितः 16, 13.
 चतुष्प्रकारः प्रतिभूः 246, 17.
 चतुष्प्रकारोऽभिहितः 198, 12.
 चतुःशतेऽभियोगे तु 154, 11.

चतुःशालं स्यन्दनिकाम् 400, 2.
 चन्द्रार्कसमकालीनं 120, 18.
 चिरन्तनोपांशुकृते 90, 1.
 चिरावसन्ने दशमम् 408, 6.
 चोरोऽचौरः साध्वसाधुः 39, 9.
 छद्मनाकारयेद्यस्तु 472, 8.
 छद्मना गृहमानीय 462, 7.
 छद्मना याचितं चार्यम् 256, 1.
 जङ्गमः स्थावरश्चैव 230, 18.
 जङ्गमं स्थावरं बंधं 120, 7.
 जटातिवृद्धबालाश्च 68, 2.
 जन्मविद्यागुणैर्ज्यैष्ठ्यो 490, 15.
 जातशस्यो त्रिभागं तु 322, 13.
 जातसस्यात्तथा क्षीरात् 340, 10.
 जातिनामाभिहितम् 102, 5.
 जात्यन्ध पतितोन्मत्त 264, 5.
 ज्ञातं मथेति लिखितं 121, 4.
 ज्ञातृचिह्नैर्विना साधुः 393, 14.
 ज्ञात्वा सदोषं पण्यं यो 370, 1.
 ज्ञात्वा सम्यग्धनं हत्वा 454, 6.
 ज्योतिर्ज्ञानं तथोत्पातम् 439, 14.
 तज्ज्ञाया स्थावरं मुक्त्वा 536, 11.
 ततः पौण्डबालानाम् 388, 1.
 ततो लभ्येत यत्किञ्चित् 358, 15.
 तत्पुत्रा विषमसमाः 495, 13.
 तत्पुनर्बिधेः प्रोक्तम् 462, 12.
 तत्र नैवागमः कार्यो 141, 15.
 तत्र मूलं दर्शनीयम् 295, 10.
 तत्र राजाज्ञया सन्धिः 85, 8.

तत्रर्णी चामुयाद्धन्धम् 245, 13.
 तत्रार्णि दापयेद्दद्यात् 232, 5.
 तत्रोपशमनं कार्यम् 350, 7.
 तत्सुतो वा धनं तासाम् 555, 13.
 तत् स्यात् पालयतो न्यासम्
 281, 14.
 तत्स्वामिना पणो देयो 577, 12.
 तथानायदस्त्रिणां 350, 15.
 तथा पान्थमुषो वृक्षे 440, 8.
 तथा राज्ञा नियन्तव्याः 37, 2.
 तथैव तस्य दातव्यम् 281, 5.
 तथैव ते पालनीया 492, 3.
 तथ्येन हि प्रमाणं तु 132, 12.
 तदर्थं क्षत्रियो वैश्यम् 432, 3.
 तदर्थं गुरुशुभ्रूपाम् 338, 2.
 तदर्थं मध्यमः प्रोक्तः 159, 4.
 तदर्थानुक्ताविज्ञेयम् 114, 8.
 तदा तच्छान्तलाभेऽर्थे 244, 19.
 तदा विचारयेद्राजा 355, 6.
 तदुच्यते संसरणम् 401, 6.
 तदेव द्विगुणं दाप्यः 370, 2.
 तदेव तस्य मोक्तव्यः 243, 5.
 तद्भोगः स्थिरतां याति 141, 13.
 तद्राज्ञाप्यनुमंतव्यम् 356, 4.
 तपोज्ञानसमायुक्ताः (व्याख्या)
 520, 13.
 तप्तमासिञ्चयेत्तैलम् 434, 15.
 तमेवानाययेद्राजा 50, 10.
 तथा धेनुभृतः क्षीरम् 373, 7.

तयोः पैतामहं पूर्वं 264, , 19.
 तस्मात्पितृधनं त्वन्यः 524, 15.
 तस्माद् वर्णाश्रमाणां तु 5, 2.
 तस्मात्सर्वेषु कार्येषु 398, 14.
 तस्य कालः प्रदातव्यः 66, 6.
 तस्य तन्नापहर्तव्यम् 561, 16.
 तस्य सर्वाणि भूतानि 4, 17.
 तस्य सा नापहर्तव्या 147, 14.
 तस्यांशं दशम् दत्त्वा 306, 2.
 ताडनं बन्धनं चैव 211, 15.
 ताडनं बन्धनं चैव 212, 6.
 ता द्वादश सुवर्णस्तु 158, 7.
 ताम्रकर्षकृता मुद्रा 158, 5.
 तुलाग्निरुदकं चैव 150, 11.
 तृणकाष्ठेष्टकासूत्र 229, 5.
 तेजोमात्रां समुद्धृत्य 4, 16.
 तेन दुष्टं भवेत्लेख्यं 133, 3.
 तेनैव तद्भवेद्वैद्यं 305, 11.
 तेनैव सा प्रदातव्या 310, 5.
 तैः कृतं यत्स्वधर्मेण 356, 3.
 त्रिंशत्समा या तु मुक्ता 142, 6.
 त्रिपुरुषं भुज्यते येन 147, 13.
 त्रिपुरुषी च त्रिगुणा 142, 8.
 त्रिभागं पञ्चभागं वा 322, 8.
 त्रिभागोने तु सलिलं 154, 10.
 त्रिविधस्यास्य लेख्यस्य 129, 14
 & 134, 1.
 त्रिशते तन्दुलं देयम् 154, 12.
 दण्डयेज्जयिना साकं 213, 2.

- दण्डाजिनादिभिर्भुक्तम् 439, 16.
 दण्ड्यः स राज्ञो भवति 284, 16.
 दत्तं लेख्ये स्वहस्तं तु 133, 6.
 दत्त्वा भूम्यादिकं राजा 120, 15.
 ददतो यज्ञवेत् पुण्यम् 281, 13.
 दद्यात्तत्पक्षसंघट्टं 68, 14.
 दद्याद्धनं च पर्याप्तम् 549, 1.
 दर्शनप्रतिभूर्यस्तु 247, 8.
 दर्शने प्रत्यये दाने 246, 16.
 दर्शयेयुश्च लिङ्गानि 392, 2.
 दशानामपि चैतेषाम् 31, 16.
 दाताहमेतद्भविष्यम् 246, 19.
 दातुः पालयितुः स्वर्ग्यं 121, 1.
 दारपुत्रपशून्धवा 256, 5.
 दिनमासार्धणमास 340, 1.
 दिव्यान्येतानि सर्वाणि 150, 14.
 दिव्यैर्विशोधितः सम्यक् 198, 16.
 दिव्यैः कार्यं परीक्षेत 89, 11.
 दीप्यमानः स्ववपुषा 28, 4.
 दुर्गमध्ये गृहं कुर्यात् 21, 17.
 दूतकः खटिकाग्राही 103, 16.
 दूषितो गर्हितः साक्षी 131, 7.
 दृश्यन्ते भ्रान्तिजनकाः 39, 12.
 देयं बधिर वृद्धान्ध 359, 2.
 देवब्राह्मणपादाश्च 151, 5.
 देशकालवयोद्रव्य 114, 1.
 देश ग्राम कुलादीनाम् 429, 17.
 देश स्थान समा मास 61, 4.
 देशस्थित्या तृतीयस्तु 199, 1.
 देशस्थित्यानुमानेन 18, 3.
 देशाचारयुतं वर्ष 119, 11.
 देशाचारानभिज्ञा ये 27, 3.
 देशादिकं यस्य राजा 121, 6.
 देशानुरूपतः पक्षं 247, 17.
 दैवराजकृतो दोषः 82, 14.
 दैव राजभयाद्यस्तु 306, 1.
 दैव राजोपघाते च 232, 3.
 दैवराजोपघातेन 281, 19.
 दैविके वापि निक्षिप्तं 282, 19.
 दैवोत्पातविदो भद्राः 438, 2.
 दोलायमानयोः सन्धिः 85, 6.
 दोषो भवेत्तथा न्यासे 281, 17.
 द्यूतं निषिद्धं मनुना 578, 12.
 द्यूतकः शटिकाग्राही 96, 1.
 द्रव्यं तदीयं संगृह्य 240, 13.
 द्रव्यसंख्योदयं पीडां 61, 5.
 द्रव्ये पितामहोपात्ते 496, 13.
 द्वंद्वयुद्धेन यः कश्चित् 577, 11.
 द्वयोः संतप्तयोः सन्धिः 85, 4.
 द्वयोः समानो धर्मज्ञः 102, 14.
 द्वापरे च कलौ नृणाम्
 (व्याख्या). 520, 14.
 द्विगुणं न प्रतिभुवे 253, 10.
 द्विपदो व्यवहारः स्यात् 20, 17.
 द्विप्रकारा क्रिया प्रोक्ता 87, 12.
 द्विप्रकारो भागभूतः 340, 9.
 द्विसप्तकोऽर्थमूलस्तु 20, 18.
 द्वौ त्रयः पंच वा कार्याः 354, 1.

प्रतिमालेख्यदेवैश्च 22, 2.
 प्रतिवादी प्रपद्येत् 198, 15.
 प्रतिवेद्यानुवेद्यौ च 453, 3.
 प्रतिश्रुतमथान्यस्य 313, 6.
 प्रतिष्ठिता पुरे ग्रामे 24, 4.
 प्रतिष्ठिताप्रतिष्ठिता 24, 2.
 प्रत्यक्षं लिख्यते यस्य 102, 8.
 प्रत्यर्थिसम्भ्यानयनं 32, 2.
 प्रत्यर्था दापनीयः स्यात् 69, 3.
 प्रत्यहं गृह्यते या तु 221, 1.
 प्रदत्तान्यस्य तुष्टेन 399, 11.
 प्रदद्याज्जयिने लेख्यं 121, 9. &
 200, 5.
 प्रदाप्यापहतं दण्ड्या 439, 5.
 प्रदुष्टेष्वनुमानेषु 90, 2.
 प्रपद्य कारणं ब्रूयात् 72, 13.
 प्रपलायी तु पक्षेण 82, 10.
 प्रभेदमेषां वक्ष्यामि 102, 4.
 प्रमाणं तत्कृतं सर्वं 218, 8.
 प्रमाणनिश्चितो यस्तु 198, 17.
 प्रमाणरहितां भूमिम् 399, 14.
 प्रमाणसमता यत्र 85, 7.
 प्रमाणसमतायां तु 199, 2.
 प्रमाणहीने वादे तु 150, 4.
 प्रमाणहीनवादे तु 299, 3.
 प्रयोगं कुर्वते ये तु 303, 6.
 प्रलये यत्तु रहसि 462, 6.
 प्रशमं ये मिथो यान्ति 84, 13.
 प्रष्टव्या राजपुरुषैः 453, 4.

प्रसह्य स विनेयः स्यात् 258, 10.
 प्रहरन्ते कृतपणास् 573, 8.
 प्रादिशि प्राङ्मुखीं तस्य 21, 18.
 प्राङ्निवाकस्तु तं पृच्छेत् 52, 15.
 प्रातिभाष्यं दण्डशुल्क 265, 18.
 प्राप्नोति तत्र दातव्यो 537, 15.
 प्रायेण धनिने दाव्यो 255, 18.
 प्रियपूर्वं प्राग्वदति 28, 6.
 प्रियपूर्वं वचः साम 69, 4.
 प्रेषणं गन्धमाल्यानाम् 462, 15.
 घलेन चतुरङ्गेण 28, 3.
 वलोपाधिकृते द्वे तु 462, 4.
 बहवो ज्ञातव्यो यत्र 529, 3.
 बहुधार्थभूतः प्रोक्तः 339, 20.
 बहुमूल्यं यत्र नष्टं 232, 2.
 बहूनां संमतो यस्तु 306, 9.
 बह्वचः समांशतो देया 565, 2.
 बह्वचः समांशतो देया 563, 8.
 बाधां कुर्युर्यदैकस्य 355, 1.
 बाधाकाले तु सा कार्या 350, 5.
 बाहू सभ्याः स्मृतिर्हस्तो 35, 9.
 बृहत्त्वे द्विगुणं तत्र 432, 5.
 भक्ताच्छादभृतः सीरात् 322, 12.
 भगिनीमातृसंबन्धम् 430, 1.
 भग्नोन्मृष्टाक्षरयुतं 131, 12.
 भयाद् भोगाय कल्पन्ते 4, 18.
 भर्तृद्वेदे यथा नार्याः 281, 16.
 भर्तुर्धनहरी पत्नी 524, 12.
 भागदानक्रयाधानं 119, 18.

न्यासद्रव्येण यः कश्चित् 284, 15.
 न्यासवत्परिपाल्योऽसौ 232, 4.
 पक्षः प्रोक्तस्त्वनादेयो 68, 3.
 पण्यं तद्विगुणं दाप्यो 439, 7.
 पत्रं कारयते यत्र 120, 6.
 पत्रस्थैः साक्षिभिर्वाचा 133, 7.
 पदांशसहितस्त्वेव 219, 14.
 पदान्यष्टादशैतानि 21, 12.
 परिपूर्णं गृहीत्वाधि 220, 9.
 परिभाष्य यदा क्षेत्रं 244, 18.
 परीक्षकाः साक्षिणश्च 305, 1.
 परीक्षितं बहुमतं 360, 17.
 पर्वते नगराभ्याशे 309, 14.
 पापमूलं संग्रहणम् 462, 3.
 पारुष्यं मध्यमं प्रोक्तम् 430, 2.
 पारुष्यमुत्तमं प्रोक्तम् 430, 4.
 पारुष्यमुभयं चैव 450, 2.
 पारुष्ये द्वे साहसं च 21, 8.
 पालनीया समस्तैस्तु 351, 1.
 पिता पितामहो यस्य 142, 5.
 पितामहपितृभ्यां च 561, 15.
 पितृव्य भ्रातृ पुत्र स्त्री 267, 9.
 पितृव्येणाथवा प्रीत्या 537, 9.
 पित्र्यमेवाग्रतो देयम् 264, 18.
 पीडातिशयमाश्रित्य 68, 5.
 पीडितः स्वयमायातः 52, 14.
 पुत्र दार धनानां च 193, 18.
 पुत्रवत्परिपाल्यं तु 281, 3.
 पुनरेव प्रभिन्नानि 21, 7.
 पुरभ्रेणिगणाध्यक्षाः 356, 1.

पूर्णे प्रकर्षे तत्साम्यं 246, 1.
 पूर्णेष्वधौ शान्तलाभम् 262, 17.
 पूर्णे विधौ शान्तलाभे 240, 1.
 पूर्वपक्षं लेखयतो 65, 11.
 पूर्वपक्षः स्मृतः पादो 16, 7.
 पूर्वपक्षे यथार्थं तु 69, 2.
 पूर्वपादे विलिखितं 87, 6.
 पूर्वरूपे संनिविष्टे 84, 12.
 पूर्ववैरानुमानेन 453, 2.
 पूर्वस्वामी तु तद् द्रव्यं 295, 9.
 पूर्वमुखस्तूपविशेत् 35, 4.
 पूर्वोत्तरक्रियायुक्तं 200, 4.
 पूर्वोत्तरक्रियावाद 121, 8.
 पूर्वोत्तरेऽभिलिखिते 85, 3.
 प्रथगाद्यव्ययधनाः 570, 5.
 पैतामहं समं देयं 265, 2.
 पैतामहं हतं पित्रा 498, 10.
 पौराणां कर्म कुर्युस्ते 349, 8.
 प्रकाशचिद्धान्येतानि 387, 8.
 प्रकाशतस्करा ह्येते 438, 4.
 प्रकाशवधका ये तु 454, 5.
 प्रकाशात्प्रकाशाश्च 437, 16.
 प्रक्षिप्य कुम्भेष्वेतानि 387, 13.
 प्रचारश्च यथांशेन 565, 4.
 प्रच्छाद्य दोषं व्यामिश्रम् 439, 6.
 प्रज्ञासामर्थ्यमायाभिः 437, 17.
 प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं 61, 6.
 प्रतिज्ञार्थे स्थिरीभूते 68, 16.
 प्रतिभुवा तु यद्वत्तं 253, 9.

यथेकजाता बहवः 503, 4.
 यथेकशासने ग्रामे 149, 15.
 यद्विभक्ते धने किञ्चित् 536, 10.
 यस्तत्र संसरे श्रमम् 401, 9.
 यस्तु साधारणं हिंस्यात् 354, 12.
 यस्त्वासन्नतरस्तेषाम् 529, 4.
 यस्मात्तदागृहस्यार्थम् 549, 7.
 यस्माद्देवैः प्रयुक्तानि 150, 15.
 यस्य त्रिपुरुषा भुक्तिः 144, 11.
 यस्याभियोगं कुरुते 50, 9.
 यस्याशेषः प्रतिज्ञार्थः 114, 5.
 याचमानाय दातव्यम् 262, 16.
 या तस्य भगिनी सा तु 541, 10.
 यादृग्वादी यश्च पक्षो 68, 4.
 यादृच्छिकः सावधिश्च 230, 19.
 यान्त्यायान्ति जना येन 401, 5.
 या राज्ञा क्रोधलोभेन 399, 10.
 युक्तिं विना विचारेण 39, 10.
 युक्तिहीने विचारे तु 39, 8.
 युक्तो विरोधिकरणे 61, 9.
 युक्त्या विभजनीयं तद् 564, 16.
 युगन्हासादशक्योऽयम् (व्याख्या)
 520, 12.
 येन क्रीतं तु मूल्येन 293, 6.
 येन ते कूटतां यान्ति 133, 2.
 येन भुक्तं भवेत्पूर्वम् 233, 19.
 येन यावद्यथा भुक्तम् 399, 18.
 ये समाः स्युस्तु तैः सार्धम्
 309, 11.

योगक्षेमवतो लाभः 565, 3.
 यो भुङ्क्ते परदासीं तु 329, 18.
 रक्तमाल्याम्बरधरो 393, 15.
 रक्षेद्वा कृतमूल्यं तु 240, 14.
 रहो दत्ते निधौ यत्र 285, 13.
 राजत्रोरारातिभयात् 279, 10.
 राजलेख्यं स्थानकृतं 119, 13.
 राजा कार्यणि संपश्येत् 28, 1.
 राजाविरोधिधर्मार्थं 120, 10.
 राज्ञः प्रसादलब्धं च 359, 7.
 राज्ञा दापयितव्यः स्यात् 332, 13.
 राज्ञापवर्जितो यस्तु 67, 10.
 राज्ञा ये विदिताः सम्यक् 32, 5.
 राज्ञा सर्वे गृहीतार्याः 355, 2.
 राज्ञे दत्त्वा तु षड्भागम् 311, 6.
 राष्ट्रस्य वा समस्तस्य 67, 11.
 रोगिभ्योऽर्थं समादत्ते 439, 9.
 लब्धेऽर्थेऽभ्यर्थिनं मोहः 66, 16.
 ललाटाङ्गं ब्राह्मणस्य 210, 1.
 लवणस्वेदमद्येषु 227, 2.
 लिखितस्याधुना वच्मि 119, 8.
 लिखिते लेखितो गूढः 102, 1.
 लिखितौ द्वौ तथा गूढौ 103, 14.
 लेख्यंतु त्रिविधं प्रोक्तम् 119, 14.
 लेख्यालूढं साक्षिमद्वा 220, 10.
 लोकवेदाङ्गधर्मज्ञाः 26, 10.
 लोभद्वेषादिकं त्यक्त्वा 32, 18.
 लोभद्वेषाभिभूतानाम् 7, 10.
 वक्ताध्यक्षो वृषः शास्ता 31, 17.

भुक्तभाव्याश्च वृषतिः 349, 2.
 भुक्तिः सा पौरुषी ज्ञेया 142, 7.
 भुक्तिर्बलवती शास्त्रे 145, 1.
 भुक्तिर्लैपुरुषी यत्र 141, 12.
 भुक्ते वासारतां प्राप्ते 232, 1.
 भूभागलक्षणं चैव 392, 13.
 भूमिं दत्त्वा तु यत्पत्रं 120, 3.
 भूमौ विवादयेत् क्षिप्रं 71, 16.
 भूतकस्तु न कुर्वीत 324, 7.
 भूतिहानि समाप्नोति 324, 8.
 भूत्यदानमशुभूषा 21, 3.
 भेदेनोपेक्षया न्यासम् 283, 8.
 भ्रातरः संविभक्ता ये 120, 1.
 भ्रातुः सकाशात् पित्रोर्वा 549, 5.
 भ्रान्तिः शङ्का समुद्दिष्टा 66, 15.
 मणिमुक्ता प्रबालानाम् 89, 12.
 मत्तोन्मत्तेन विक्रीतं 370, 5.
 मत्तो वृद्धोऽनुयुक्तश्च 49, 9.
 मध्यस्था वञ्चयन्त्येकम् 440, 3.
 मध्यस्थितमनाजीव्यम् 564, 15.
 मध्योत्तमेऽर्थदण्डस्तु 206, 6.
 मनुष्यमारणं चौर्यम् 450, 1.
 मनुष्यहारिणो राज्ञा 440, 9.
 महानद्याथवा राज्ञा 398, 10.
 महापातकयुक्तोऽपि 210, 2.
 महापापाभिशापेषु 89, 10.
 मातृष्वसा मातुलानी 555, 10.
 माल्यधूपासनोपेतां 22, 1.
 मित्रादिषु प्रयुज्जीत 206, 10.

मिथ्या तत्तु विजानीयात् 72, 9.
 मुखैः संह समुद्धानाम् 355, 5.
 मुद्राङ्कितं च यद्वत्तम् 279, 9.
 मुद्रिताध्यक्षसंयुक्ता 24, 5.
 मुमूर्षुहीनलुप्रार्थिः 131, 9.
 मूलं सर्वविवादानाम् 21, 13.
 मूलोदयं प्रविष्टं चेत् 244, 17.
 मृतोऽनपत्योऽभार्यश्चेत् 542, 3.
 मृषायुक्तं क्रियाहीनं 65, 10.
 यः कश्चिद्वञ्चकस्तेषाम् 305, 3.
 यः स्वामिना नियुक्तस्तु 218, 6.
 यत्तैः प्राप्तं रक्षितं वा 359, 6.
 यत्रर्णी दाप्यतेऽर्थं स्वम् 256, 6.
 यत्र विप्रो न विद्वान्स्यात् 29, 8.
 यत्र साक्षी दिशं गच्छन् 103, 3.
 यत्राधिकं गृहक्षेत्रम् 245, 12.
 यत्रोपविष्टा विप्राः स्युः 27, 1.
 यत्त्वेवं लिखितं पत्रम् 350, 17.
 यथा यमः प्रियद्वेष्यौ 37, 1.
 यदा त्वेवंविधः पक्षः 68, 13.
 यदा विद्वेषिणस्ते तु 576, 6.
 यदासामौरसो न स्यात्
 555, 12.
 यदा स्वगृहमानीय 256, 3.
 यदि प्रकर्षितं तस्यात् 246, 11.
 यदृच्छास्मारिताः कुट्याः 103, 15.
 यदृच्छोत्तरसाक्षी च 102, 2.
 यद्वृहीतं कुटुम्बार्थं 267, 10.
 यद्यप्येषां पिता दद्यात् 505, 11.

- यद्येकजाता बहवः 503, 4.
 यद्येकशासने ग्रामे 149, 15.
 यद्विभक्ते धने किञ्चित् 536, 10.
 यस्तत्र संसरे श्रमम् 401, 9.
 यस्तु साधारणं हिंस्यात् 354, 12.
 यस्त्वासन्नतरस्तेषाम् 529, 4.
 यस्मात्तदावृशंस्त्यर्थम् 549, 7.
 यस्मोद्भवैः प्रयुक्तानि 150, 15.
 यस्य त्रिपुरुषा भुक्तिः 144, 11.
 यस्याभियोगं कुरुते 50, 9.
 यस्याशेषः प्रतिज्ञार्थः 114, 5.
 याचमानाय दातव्यम् 262, 16.
 या तस्य भगिनी सा तु 541, 10.
 यादृग्वादी यश्च पक्षो 68, 4.
 यादृच्छिकः सावधिश्च 230, 19.
 यात्यायान्ति जना येन 401, 5.
 या राज्ञा क्रोधलोभेन 399, 10.
 युक्तिं विना विचारेण 39, 10.
 युक्तिहीने विचारे तु 39, 8.
 युक्तो विरोधिकरणे 61, 9.
 युक्त्या विभजनीयं तद् 564, 16.
 युगन्हासादशक्योऽयम् (व्याख्या) 520, 12.
 येन क्रीतं तु मूल्येन 293, 6.
 येन ते कूटतां यान्ति 133, 2.
 येन भुक्तं भवेत्पूर्वम् 233, 19.
 येन यावद्यथा भुक्तम् 399, 18.
 ये समाः स्युस्तु तैः सार्धम् 309, 11.
 योगक्षेमवतो लाभः 565, 3.
 यो भुङ्क्ते परदासीं तु 329, 18.
 रक्तमाल्याम्बरधरो 393, 15.
 रक्षेद्वा कृतमूल्यं तु 240, 14.
 रहो दत्ते निधौ यत्र 285, 13.
 राजचोरांरातिभयात् 279, 10.
 राजलेख्यं स्थानकृतं 119, 13.
 राजा कार्याणि संपश्येत् 28, 1.
 राजाविरोधिधर्मार्थं 120, 10.
 राज्ञः प्रसादलब्धं च 359, 7.
 राज्ञा दापयितव्यः स्यात् 332, 13.
 राज्ञापवर्जितो यस्तु 67, 10.
 राज्ञा ये विदिताः सम्यक् 32, 5.
 राज्ञा सर्वे गृहीतार्थाः 355, 2.
 राज्ञे दत्त्वा तु षड्भागम् 311, 6.
 राष्ट्रस्य वा समस्तस्य 67, 11.
 रोगिभ्योऽर्थं समादत्ते 439, 9.
 लब्धेऽर्थेऽभ्यर्थिनं मोहः 66, 16.
 ललाटाङ्गं ब्राह्मणस्य 210, 1.
 लवणस्वेदमद्येषु 227, 2.
 लिखितस्याधुना वच्मि 119, 8.
 लिखिते लेखितो गूढः 102, 1.
 लिखितौ द्वौ तथा गूढौ 103, 14.
 लेख्यं तु त्रिविधं प्रोक्तम् 119, 14.
 लेख्याख्यं साक्षिमद्वा 220, 10.
 लोकवेदाङ्गधर्मज्ञाः 26, 10.
 लोभद्वेषादिकं त्यक्तवा 32, 18.
 लोभद्वेषाभिभूतानाम् 7, 10.
 वक्ताध्यक्षो गृपः शास्त्रा 31, 17.

- वणिक्पथं च ये कुर्युः 570, 6.
 वणिग्विक्रीतपण्यस्तु 50, 5.
 वधार्हकः स्वर्णशतम्
 (व्याख्या) 211, 13.
 वधार्हकः स्वर्णशतम् 212, 4.
 वधेन गमयेत्पापं 210, 28 &
 212, 2.
 वर्चःस्थानं वह्निचयम् 400, 13.
 वस्त्रादयोऽविमज्ज्या यैः 564, 13.
 वस्त्रान्नहीनः कान्तारे 120, 11.
 वस्त्रालंकारशय्यादि 562, 12.
 वाक्कुलानुत्तरत्वेन 198, 18.
 वाग्दण्डश्चैव धिग्दण्डो 32, 3.
 वाग्धिग्दमं परित्यागं 356, 2.
 वाटचोरभये बाधा 350, 6.
 वाणिज्याद्याः सहैतैस्तु 303, 2.
 वातायनं प्रणादीश्च 400, 1.
 वादान्पश्येन्नात्मकृतान् 52, 13.
 वाहो वर्णानुपूर्व्येण 59, 15.
 वापीकूपतडागानि 387, 6.
 वार्षिकं च शिशूनां ते 388, 2.
 वाह्यबीजात्ययाद्यस्य 310, 4.
 वाह्यवाहकबीजाद्यैः 309, 10.
 विक्रये चैव दाने च 549, 8.
 विक्रीय वस्त्राभरणम् 564, 17.
 विक्रेता दर्शितो यत्र 295, 16.
 विचारयति यः सम्यक् 4, 14.
 विच्छिन्नापि हि सा ज्ञेया 145, 2.
 विज्ञानमुच्यते शिल्पम् 338, 4.
 विज्ञेयोऽसाधुसंसर्गात् 453, 5.
 वितत्येह यशो राजा 219, 10.
 वितत्येह यशो लोके 219, 8.
 विद्यया क्रयबन्धेन 139, 13.
 विद्या त्रयी समाख्याता 338, 1.
 विद्याशौर्यादिना प्राप्तम् 498, 11.
 विद्वेषिणो व्यसनिनः 353, 9.
 विनयोऽभिहितः शास्त्रे 430, 13.
 विनिश्चिते पूर्वपक्षे 68, 15.
 विनिहृते यथाभूतं 102, 10.
 विभक्ता वाविभक्ता वा
 316, 15 & 568, 4.
 विभक्तो यः पुनः पित्रा 537, 8.
 विभागपत्रं कुर्वन्ति 120, 2.
 विभागे दान आधाने 102, 13.
 विभाषकं तत्र दिव्यम् 285, 14.
 विभाव्य दापयेज्यासम् 285, 6.
 विमृश्य ब्राह्मणैः सार्धम् 133, 1.
 विरुद्धं चाविरुद्धं च 67, 16.
 विवादकारणान्यस्य 219, 15.
 विवादिनो नरांश्चान्यान् 206, 13.
 विवादिनो नरांश्चापि 206, 11.
 विवादे पृच्छति प्रश्नम् 28, 5.
 विश्वस्तवच्चकाश्चैव 439, 13.
 विश्वस्ते वच्चकाश्चैव 34, 9.
 विश्वासं प्रथमं कृत्वा 353, 2.
 विषं सहस्रेऽपहते 154, 9.
 विषमस्थाश्च नासेध्याः 49, 11.
 विषोपधिवलात्कार 131, 10.

सुहृत्संबन्धिसन्दिष्टैः 255, 17.

सुहृद्वन्धुसकुल्यैश्च 149, 9.

सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः 474, 3.

सेवाशौर्यादिना तुष्टः 121, 7.

सोऽजयी स्यादन्यनीतं 114, 6.

सोपवासः सूर्यग्रहे 195, 3.

सोमाऽय्यर्काऽनिलेन्द्राणाम्

4, 15.

सौदायिकं क्रमायातं 317, 6.

सौदायिकं धनं प्राप्य 549, 6.

सौराक्षिकं वृथा दानं 265, 17.

स्तेनाः साहसिकाः षण्ढाः 100, 18.

स्त्रीज्ञातिस्वाम्यनुज्ञातम् 317, 7.

स्त्रीधनं तदपत्यानाम् 552, 3.

स्त्रीपुंसयोगः स्तेयं च 21, 5.

स्त्रीवालकाश्च वञ्चयन्ति 439, 19.

स्थलनिम्ननदीस्रोतः 387, 7.

स्थानं गृहं स्थलं चैव 280, 12.

स्थापितं येन विधिना 281, 4.

स्थाप्यतेऽन्यगृहे यत्तु 289, 11.

स्थावरस्य तथाऽऽख्यातं 150, 3.

क्षेत्रः सुहृद्वन्धवेपु 149, 12.

स्पर्शी भूषणवस्त्राणाम् 462, 14.

स्मर्यते च मुहुस्तच्च 102, 12.

स्मृतिर्विनिर्णयं ब्रूते 31, 18.

स्वदेशे वा विदेशे वा 218, 9.

स्वधनैस्तैर्विभक्तव्यम् 503, 5.

स्वल्पेऽपराधे वाग्दण्डो 206, 5.

स्ववाक्यप्रतिपन्नश्च 82, 8.

स्वस्वभोगस्थावरस्य 570, 13.

स्वामिने स शतं दाप्यो 408, 4.

स्वामी शतदमं दाप्यः 384, 7.

स्वाम्याज्ञया तु यच्चेरैः 311, 5.

स्वार्थसिद्धिपरो वापि 68, 6.

स्वेच्छाकृतविभागो यः 572, 3.

स्वेच्छादेयं स्वयं प्राप्तम् 316, 13.

हतः संवृश्यते यत्र 453, 1.

हत्वापराधिनं चैव 412, 6.

हर्म्यं देवगृहं वापि 310, 14.

हिंसकोऽन्याङ्गनासेवी 89, 13.

हिंसन्तश्छद्माना नृणाम् 439, 17.

हिंसोद्भवपदान्येवं 21, 9.

हिरण्यं गोशङ्कुर्हर्भान् 112, 13.

हिरण्यकुप्यसूत्राणां 311, 1.

हिरण्ये द्विगुणा वृद्धिः 226, 16.

हिरण्ये द्विगुणोभूते 240, 12.

हीनमध्योत्तमत्वं च 339, 21.

हीनमूल्यं च यत्क्रीतम् 293, 11.

हेतिपुष्पफलानां च 229, 6.

हेमकारादयो यत्र 310, 8.

हेमरत्नप्रवालाद्यान् 440, 1.

हेमाभ्यम्बवच्चपुरुषाः 35, 10.

- सकृतोऽपि भवेत् साक्षी 103, 12.
 सकृद्यावितमर्पयेत् 286, 10.
 सच्छूद्रस्यायमुद्दिष्टो 434, 17.
 सतां वाहनशस्त्राणि 151, 4.
 सत्यं शौचं बन्धुजनम् 280, 13.
 सत्यव्रतः सोपवासः 393, 16.
 सत्रोद्यताश्चैव तथा 50, 6.
 सत्रोद्वाहोद्यतो रोगी 49, 8.
 सदृशी सदृशेनोद्वा 524, 14.
 सपिण्डस्याप्रजस्यांशं 139, 14.
 सप्रधा लौकिकं लेख्यम् 119, 19.
 सप्रहाद्वा द्विसप्रहात् 193, 17.
 सभा प्रपा देवगृहं 350, 14.
 सभिकाधिष्ठितं कार्यम् 573, 10.
 & 578, 14.
 सभिको ग्राहकस्तत्र 574, 18.
 सभ्याधीनः सत्यवादी 31, 3.
 समजातिगुणानां तु 430, 12.
 समन्यूनाधिकत्वेन 299, 4.
 समन्यूनाधिका भागाः 492, 2.
 समन्यूनाधिकैरंशैः 303, 7.
 सममंशित्वमाख्यातं 496, 14.
 समर्थश्रेष्ठं दाप्यो 324, 12.
 समर्थस्तु हरेर्द्वंशम् 311, 8.
 समवेतैस्तु यद्वत्तम् 306, 6.
 समीक्षमाणो निपुणं 37, 7.
 स त्थानं व्ययं चासौ 420, 1.
 समुत्थानव्ययं दाप्यः 420, 4.
 समुद्रावर्षमासदि 121, 3.
 समो न्यूनाधिको वांशो 303, 9.
 स राज्ञां शक्यते स्थाप्यः 572, 4.
 सर्वकार्यप्रवीणाश्च 353, 12.
 सर्वस्वहरणं दण्डः 351, 2.
 सर्वेषामेव सा प्रोक्ता 305, 7.
 सर्वे सपिंडास्तद्वायम् 542, 4.
 सर्वर्णलिंगसंख्या ये 503, 7.
 स विनेष्टो जितः पूर्वम् 72, 15.
 ससाक्षिकं रहोदत्तं 281, 2.
 सहसा कामयेद्यस्तु 466, 5.
 सहेमान्यम्बुपुरुषाः 31, 13.
 सांतानिकादिषु तथा 359, 3.
 सांनिध्येऽपि पितुः पुत्रैः 264, 4.
 साक्षिणान्यथा ब्रूयुः 440, 4.
 साक्षिणामेव निर्दिष्टः 119, 7.
 साक्षिणो दूषणं हार्यं 105, 3.
 साक्षिणोऽर्थसमुद्दिष्टान् 105, 1.
 साक्षिद्वैधे प्रभूताः स्युः 116, 4.
 साक्षिभिस्तत्क्षणेनैव 82, 11.
 साक्षिलेख्यानुमानं च 87, 14.
 साक्षि-लेख्यानुमानेन 219, 9.
 साक्षिसभ्यविकल्पस्तु 85, 5.
 साक्षी द्वादशमेदस्तु 87, 15.
 सा तु संप्रतिपत्तिस्तु 72, 11.
 सामान्यं पुत्रदारादि 313, 5.
 साहसं स्थावरस्वाम्यम् 570, 9.
 साहस-न्यायवर्ज्यानि 32, 6.
 साहसस्तेयपारुष्यं 71, 15.
 सिकतेऽष्टकगोवाल- 387, 12.
 सुतखेहेन वा दद्यात् 268, 11.
 सुसंस्कृते तु षष्ठं स्यात् 408, 7.

अदर्शयित्वा तत्रैव 260, 3.
 * अदेयं यश्च गृह्णाति 314, 1.
 अध्यग्यध्यावाहनिकम् 547, 11.
 अनंशौ क्लीबपतितौ 273, 9.
 अनंशौ क्लीबपतितौ 544, 3.
 अनन्तरः सपिण्डाद्यः 527, 3,
 541, 16.
 अनिच्छतः प्राभवत्वात् 343, 2.
 अनियुक्तासुतश्चैव 546, 12.
 अनिर्देशाहां गां सूताम् 383, 2.
 अनिषिद्धैर्धहीतऽग्यो 444, 16.
 अनुपपन्नं पितृद्रव्यम् 558, 11.
 अनेन विधियोगेन 306, 18.
 अन्यस्मिन् हि नियुञ्जाना 38, 17.
 अन्यस्मिन् हि नियुञ्जाना 519, 17.
 अन्येषां चैवमादीनाम् 444, 7.
 † अपुत्रा शयनं भर्तुः 534, 5.
 अपुत्रायां मृतायां तु 555, 5.
 अप्रजायामतीतायाम् 553, 6.
 अप्रजायामतीतायाम् 553, 8.
 अप्राणिभिर्यत्क्रियते 572, 9.
 अप्सु भूमिवदित्याहुः 112, 3.
 अञ्जेषु चैव रत्नेषु 112, 4.
 अभिवक्ष्य तु यः कन्याम् 470, 7.

अमात्यः प्राड्विवाको वा
 (व्याख्या.) 211, 25.
 अमात्यः प्राड्विवाको वा 212, 20.
 अयं द्विजैर्हि विद्बद्भिः 38, 20.
 अयं द्विजैर्हि विद्बद्भिः 519, 20.
 अयशो महदामोति 32, 12.
 अराजके हि लोकेऽस्मिन् 3, 12.
 अर्थस्य संप्रहे चैनाम् 473, 11.
 अर्थानर्थान्बुभौ बुद्ध्वा 60, 3.
 अर्थेऽप्यव्ययमानं तु 202, 7.
 अवनिष्टीयतो दधात् 418, 17.
 अवमूत्रयतो मेढम् 418, 18.
 अशीतिभागं गृह्णीयात् 221, 4.
 अश्वस्तनविधानेन 444, 18.
 अष्टादशसु मार्गेषु 23, 6.
 अष्टादशसु मार्गेषु 40, 18.
 अष्टापाद्यं तु शूद्रस्य 442, 10.
 असंबद्धकृतश्चैव 215, 7.
 अस्वतन्त्राः स्त्रियः कार्याः 473, 1.
 अहार्यं ब्राह्मणद्रव्यम् 530, 4.
 आकरिरीरिङ्गितैर्गत्या 55, 12.
 आक्रन्दे चाप्यपैहीति 421, 6.
 आक्षारयन् शतं दाप्यः 431, 6.
 आत्मैव ह्यात्मनः साक्षी 109, 10.
 आददानः परक्षेत्रान् 444, 13.

* Cited as Manu's, but not found in the printed editions of Manu.

† Referred to as Manu's, but not found in the printed editions of Manu's.

१८. बौधायन.

अग्रजां दशमे वर्षे 476, 10.
 † अशुश्रूषाकरीं नारीं 477, 4.
 आत्मपितृवसुः पुत्राः 528, 15.
 आत्ममातुलपुत्राश्च 528, 16.
 ऋक्थं मृताया गृह्णीयुः 554, 16.
 क्षत्रियादीनां ब्राह्मणवधे
 वधः सर्वस्वहरणं च 454, 8.
 तदभावे भवेन्मातुः 554, 17.
 † त्यजन्ति पुरुषाः प्राज्ञाः 477, 5.
 तां ग्राममध्ये विख्याप्य 477, 2.
 पितुर्मातुलपुत्राश्च 528, 18.
 पितुः पितृवसुः पुत्राः 528, 17.
 भर्तुः प्रतिनिवेशेन 477, 1.
 मातुर्मातुलपुत्राश्च 528, 20.
 मातुः पितृवसुः पुत्रा 528, 19.
 मृतग्रजां पञ्चदशे 476, 11.

१९. भ(भा)रद्वाज.

अर्थप्रत्ययहेतुश्च 231, 9.
 आधिस्तु द्विविधः प्रोक्तो 231, 8.
 ऋणिकस्य धनाभावे 259, 5.
 क्षेत्राभावे तथारामः 259, 9.
 द्विजातीनां गृहाभावे 259, 10.
 धनिकस्य तु विक्रीय 259, 8.
 धान्यं हिरण्यं लोहं वा 259, 6.
 वस्त्रं भूदीसवर्गं च 259, 7.

२०. भृगु.

आरण्यास्तु स्वकैः कुर्युः 24, 10.
 उभयानुमतं चैव 24, 12.
 कुलानि कुलिकाश्चैव 24, 15.
 कुलिकाः सार्थमुख्याश्च 24, 13.
 ग्रामपौरगणश्रेष्ठ्यः 24, 14.
 दश स्थानानि वादानां 24, 8.
 निर्णयं येन गच्छन्ति 24, 9.
 सैनिकाः सैनिकैरेव 24, 11.

२१. मनु.

अंशमंशं यवीयांस 489, 15.
 अकृता वा कृता वापि 525, 12.
 अक्षभङ्गे च यानस्य 421, 4.
 अगुप्तैकाङ्गसर्वस्वी 466, 2.
 अङ्गुलीग्रन्थिभेदस्य 440, 14.
 अङ्गुल्योरेव वा च्छेदम् 470, 14.
 अजानां पक्षिणां चैव 444, 5.
 अजाविके तु संरुद्धे 376, 1.
 अज्ञानाद्वै शते पूर्णे 115, 2.
 अज्ञानाद्वालभावाच्च 114, 15.
 अत ऊर्ध्वं सकुल्यः स्यात् 529, 8.
 अतो यदन्यद्विब्रूयुः 113, 17.
 अथ मूलमनाहार्यम् 296,
 15 & 298, 14.
 अदण्ड्यान्दण्डयनराजा 32, 11.
 अदण्ड्यो मुच्यते राज्ञा 296, 16.
 अदर्शयन् स तं तस्य 247, 13.

कितवान् कुशीलवान्
 कौलान् 578, 7.
 कुटुम्बार्येऽनधीनोऽपि 218, 12.
 कुरुते धर्मसिद्धयर्थम् 4, 6.
 कुर्याद्विनिर्णयं राजा 287, 2.
 कुर्युर्यथार्हं ते कर्म 306, 14.
 कुर्वीत चैषां प्रत्यक्षं 461, 7.
 कुलं दहति राजान्निः 4, 4.
 कुलजे वृत्तसंपन्ने 280, 8.
 कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यम् 228, 12.
 कूटसाक्ष्यं तु कुर्वाणान् 115, 5.
 * कृतं तद्धर्मतो ज्ञेयम् 582, 10.
 कृतं तद्धर्मतो विद्यात् 214, 5.
 कृत्स्नमेव लभेतांशम् 309, 2.
 केशेषु गृह्णतो हस्तौ 419, 1.
 कोष्ठगारायुधगार
 (व्याख्या) 441, 14.
 क्रियाभ्युपगमात्क्षेत्रम् 518, 17.
 क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं 514, 11.
 क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चित्
 364, 1.
 क्षत्रविट्शूद्रयोनिस्तु 209, 1.
 क्षत्रियं चैव वैश्यं च 342, 11.
 क्षुद्रकाणां पशूनां तु 424, 8.
 गर्दभाजाविकानां तु 425, 1.

गुरुतप्ते भगः कार्यः 445, 6.
 गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्च 517, 8.
 गृहं तडागमारामम् 408, 4.
 गृहिणः पुत्रिणो मौलाः 94, 4.
 गोकुमारीदेवपशून् 424, 4.
 गोत्रक्लृप्तानुगः पिण्डो 522, 2.
 गोत्रक्लृप्ते जनयितुर्न 522, 1.
 गोपः क्षीरभृतो यस्तु 373, 11.
 गोबीजकान्धनैर्वैश्यं 111, 9.
 गोस्वाम्यनुमते भृत्यः 373, 12.
 ग्रामजातिसमूहेषु 358, 2.
 ग्रामीयककुलानां च 392, 6.
 ग्रासाच्छादनमत्यन्तम् 545, 4.
 घातयेद्विविधैर्दण्डैः 581, 2.
 चक्षुर्नीसा च कर्णौ च 205, 7.
 चणकव्रीहिगोधूम 444, 15.
 चतुरोऽंशान् हरेद्विप्रः 505, 5.
 चतुःसुवर्णान् षण्णिकान् 357, 15.
 चतुः सौवर्णिको निष्को 157, 3.
 चन्द्रानिलयमार्कगाम् 3, 14.
 चौरैर्हृतं जलेनोद्धृत् 282, 13.
 छिन्ननास्ये भग्नयुगे 421, 3.
 छेत्तव्यं तत्तदेवास्य 417, 13.
 छेदने चैव यन्त्राणाम् 421, 5.
 जनन्यां संस्थितायां तु 551, 14.

* Referred to in the text as कात्यायन's but also found in मनु (IX. 233).

आददानो ददच्चैव 364, 10.
 आद्यमध्येत्तमान् दण्डान्
 433, 14.
 आधिसीमाबलधनं 148, 1.
 आतृण्यं कर्मणा गच्छेत् 209, 2.
 आपन्नतोऽथवा वृद्धो 402, 1.
 आप्ताः सर्वेषु वर्णेषु 94, 6.
 आर्तिस्तु कुर्यात् स्वस्थः 329, 6.
 इतरेषां तु वर्णानाम् 209, 13.
 इतरेषां तु वर्णानाम् 530, 5.
 इन्द्रवित्तेशयोश्चैव 3, 15.
 इमं निगृह्य दाप्यः स्यात् 286, 16.
 इमं हि सर्ववर्णानाम् 473, 5.
 इमान्यनुयुञ्जीत 390, 12.
 इह चानुत्तमां कीर्तिं 108, 4.
 उत्तमां सेवमानस्तु 471, 4.
 उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वा 111, 5.
 उद्धारेऽनुद्धृते तेषाम् 489, 13.
 उन्मत्तजडमूकाश्च 273, 10.
 उन्मत्तजडमूकाश्च 544, 4.
 उपस्थमुदरं जिह्वा 205, 6.
 उभावपि तु तावेव 465, 10.
 उभौ तौ नार्हतौ भागम् 546, 13.
 ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च 478, 10.
 ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च 489, 5.
 ऊर्ध्वं विभागाज्जातस्तु 499, 10.
 ऋणं दातुमशक्तो यः 259, 12.
 ऋणिकः सधनो यस्तु 258, 5.
 ऋणे धने च सर्वस्मिन् 566, 2.

ऋत्विग्यादि वृत्तो यज्ञे 308, 13.
 ऋत्विजः समवेतास्तु 306, 13.
 एक एवौरसः पुत्रः 515, 16.
 एकजातिर्द्विजातीस्तु 434, 7.
 एकमुत्पादयेत्पुत्रं 519, 12.
 एकमेव दहत्यग्निरु 4, 3.
 एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः 489, 14.
 एतानाहुः कूटसाक्ष्ये 115, 3.
 एतान्दोषानवेक्ष्य त्वं 112, 5.
 एतैरुपाययोगैस्तु 473, 10.
 एतैर्लिङ्गैर्नयेत्सीमाम् 388, 6.
 एनो गच्छति कर्तारं 33, 14.
 एवं दण्डविधिं कुर्यात् 358, 1.
 एवं सर्वाणिमात्राजा 583, 11.
 एवं सह वसेयुर्वा 488, 3.
 एषामन्यतमे स्थाने 114, 16.
 औरसः क्षेत्रजश्चैव 517, 7.
 औरसो विभजन् दायम् 516, 5.
 कट्यां कृताङ्गो निर्वास्थः 419, 4.
 कनीयान् ज्येष्ठभार्यायाम् 532, 16.
 कन्यैव कन्यां या 470, 11.
 कर्णौ चर्म च बालांश्च 376, 12.
 कर्मणापि समं कुर्यात् 257, 15.
 काणं वाप्यथवा खज्जम् 431, 1.
 कानीनश्च सहोढश्च 517, 9.
 कामाद्दशगुणं पूर्वं 115, 1.
 कार्यं चावेक्ष्य दान्ति च 4, 5.
 कार्षापणस्तु विज्ञेयः 157, 1.

तृतीयनिस्तृतीयांशः 307, 9.
 तेनार्धवृद्धिर्मोक्तव्या 237, 20.
 ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः 392, 8.
 तेषां न दद्याद्यदि तु 286, 15.
 ते षोडश स्याद्धरणं 156, 21.
 तौ नृपेण ह्यधर्मज्ञौ 201, 9.
 त्रसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया 156, 14.
 त्रैविद्याः शुचयो दान्ताः 529, 19.
 त्र्यंशं दद्याद्धरेद्दिप्रो 505, 1.
 स्वर्गभेदकः शतं दण्ड्यो 415, 5.
 दक्षिणासु प्रदत्तासु 309, 1.
 दण्डशुल्कावशिष्टं च 266, 11.
 दधः क्षीरस्य तक्रस्य 444, 2.
 दर्शनप्रातिभाष्ये तु 266, 12.
 दश स्थानानि दण्डस्य 205, 5.
 दापयेद्धानिकस्यार्थं 202, 8.
 दायोदिभ्यो न तद्द्यात् 558, 12.
 दास्यं तु कारयेन्मोहात् 343, 1.
 दास्यायैव हि सृष्टोऽसौ 343, 7.
 * दृष्टश्रुतानुभूतत्वात् 93, 19.
 देवब्राह्मणसान्निध्ये 111, 4.
 देवराज्ञा सपिण्डाद्वा 519, 9.
 द्यूतं समाह्वयं चैव 577, 17.
 द्यूतं समाह्वयं चैव 578, 4.
 द्यौर्भूमिरापो हृदयम् 109, 14.
 द्रव्यमस्वामिविक्रीतं 293, 1.

द्वयोर्हि कुलयोः शोकम् 473, 4.
 द्विकं विकं चतुष्कं च 221, 14.
 द्विगुणा वा चतुःषष्टिः 442, 13.
 द्विजान्विहाय यः पश्येत् 29, 15.
 द्विजोऽध्वगः क्षीणवृत्तिः 444, 12.
 द्वितीये हस्तचरणौ 440, 15.
 द्विशतं तु दमं दाप्यः 470, 10.
 द्वे कृष्णले समधृते 156, 20.
 धनं तत्पुत्रिकाभर्ता 555, 6.
 धनं यो विभूयाद्भ्रातुः 532, 14.
 धरणानि दश ज्ञेयः 157, 2.
 धर्मप्रवक्ता गृपतेर् 29, 12.
 धर्मस्याव्यभिचारार्थम् 115, 4.
 धर्मासनमधिष्ठाय 52, 3.
 धर्मेण व्यवहारेण 256, 8.
 धर्म्यं विभागं कुर्वीत 505, 4.
 धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो 442, 15.
 धान्ये शदे लवे वाले 226, 11.
 धेनुरुष्ट्रो वहन्नथो 149, 2.
 ध्वजाहतो भक्तदासो 337, 10.
 न कश्चिद्योषितः शक्तः 473, 9.
 न च वासांसि वासोभिः 456, 4.
 न चाधः कालसंरोधात् 239, 6.
 न चासारं न च न्यूनम् 371, 8.
 न चैनं भुवि शक्नोति 3, 19.
 न तं भजेरन् दायदा 562, 19.

* Referred to as Manu's but not found in the printed editions of Manusmriti.

- जन्मप्रभृति यत्किञ्चित् 111, 12.
 जातिजानपदान्धर्मान् 46, 11.
 जातिमात्रोपजीवी वा 29, 11.
 जालान्तरगते भानौ 156, 12.
 जिह्वायाः ग्रामुयाच्छेदम् 434, 8.
 ज्येष्ठ एव तु गृह्णीयात् 489, 8.
 ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः 486, 1.
 ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः 489, 10.
 ज्येष्ठेन जातमात्रेण 513, 20.
 ज्येष्ठे मासे नयेत् सीमाम् 396, 8.
 तं कानिनां वदेन्नाम्ना 513, 9.
 ततः प्रभृति यो मोहात् 520, 3.
 ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात् 486, 2.
 ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात् 489, 11.
 तत्ते सर्वं शुनो गच्छेत् 111, 13.
 तत्र वक्तव्यमनृतम् 113, 9.
 तत्र साक्ष्यगृत्वं वदेत् 18, 10.
 तत्र स्वामी भवेद्दण्ड्यो 421, 10.
 तत्रापरिवृतं धान्यम् 380, 1.
 तत्रासीनः स्थितो वापि 23, 3.
 तत्स्वयं नृपतिः कुर्यात्
 (व्याख्या) 211, 26.
 तत्स्वयं नृपतिः कुर्यात् 212, 21.
 तथातथा दमः कार्यो 425, 10.
 तथैव सप्तमे भक्ते 444, 17.
 तथोपनिधिर्हर्तारम् 285, 2.
 तथ्येनापि ब्रुवन् दाप्यो 431, 2.
 तदा नियुञ्ज्याद्विद्वांसं 27, 11.
 तद्वृत्त सर्वं सत्येन 108, 2.
 तपस्यादित्यवचैव 3, 18.
 तयोर्नित्यं प्रतीघाते 578, 2.
 तस्मादभिभवत्येष 3, 17.
 तस्मादस्य वधं राजा 209, 15.
 तस्य कर्मानुरूपेण 308, 14.
 तस्य दण्डविशेषं तु 114, 17.
 तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं 29, 16.
 तस्य सीदति तद्राष्ट्रम् 29, 14.
 तस्याशु कर्त्ये अङ्गुल्यौ 470, 8.
 तस्येह भागिनौ दृष्टौ 518, 18.
 तांस्तु देवाः प्रपश्यन्ति 109, 13.
 तादृशान् संप्रवक्ष्यामि 94, 3.
 तान् सर्वान् घातयेद्वाजा 577, 18.
 तामनेन विधानेन 521, 5.
 ताम्नरूप्यसुवर्णान्ताः 156, 11.
 ता राजसर्वपस्तिस्रः 156, 15.
 तावतः संख्यया तस्मिन् 111, 15.
 तावानेव स विज्ञेयो 285, 9.
 तावुभौ चौरवच्छास्यौ 286, 2.
 तावुभौ चौरवच्छास्यौ 314, 2.
 तासां वेदवरुद्धानाम् 376, 7.
 तासां पुत्रेषु जातेषु 504, 8.
 तीरितं चानुशिष्टं च 214, 4.
 * तीरितं चानुशिष्टं च 582, 9.
 तृतीयं धनदण्डं च 206, 2.

* Referred to in the text as कात्यायन's but also found in Manu (IX. 233).

- पत्यौ जीवति यत्स्त्रीभिः 562, 18.
 पथि क्षेत्रे परिवृते 378, 10.
 परस्परस्यानुमते 463, 18.
 परिभाषणमर्हन्ति 402, 2.
 परेण तु दशाहस्य 364, 9.
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः 156, 19.
 पशुषु स्वामिनां चैव 372, 3.
 पशुषु स्वामिनां दद्यात् 376, 13.
 पश्चाद्दृश्येत यत्किञ्चित् 566, 3.
 पाणिमुद्यम्य दण्डं वा 418, 3.
 पादः सभासदः सर्वान् 19, 11.
 पादयोर्दीढिकायां च 419, 2.
 पादेन प्रहरन् कोपात् 418, 4.
 पादो धर्मस्य कर्तारम् 19, 19.
 पापोपपापवन्तारः 433, 13.
 पिताचार्यः सुहृन्माता 207, 12.
 पिता हरेदपुत्रस्य 272, 2.
 पिता हरेदपुत्रस्य 526, 14.
 पिता हरेदपुत्रस्य 531, 19.
 पितृवेदमनि कन्यां तु 513, 8.
 पुत्रिकायां कृतायां तु 514, 5.
 पुत्रे नियोगादुत्पन्ने 519, 14.
 पुत्रैः सह विभक्तेन 499, 18.
 पुनर्विभागः कर्तव्यः 571, 12.
 पुरुषाणां कुलीनानाम् 443, 3.
 पूर्वभुक्त्या च सततम् 388, 7.
 पृथग्विवर्धते धर्मः 488, 4.
 पैतृकं तु पिता द्रव्यम् 498, 3. .
 पैतृको दण्डदासश्च 337, 11.
 पौत्री मातामहस्तेन 525, 13.
 प्रकाशं वाप्रकाशं वा 467, 6.
 * प्रकाशे क्रयतः सिद्धिः 293, 2
 प्रकाशमेतत्तात्पर्यम् 578, 1.
 प्रजेषिताधिगन्तव्या 519, 10.
 प्रणम्य लोकपालेभ्यः 52, 4.
 प्रतिकुर्याच्च तत्सर्वम् (व्याख्या)
 441, 19.
 प्रत्यक्षं क्षेत्रिणामर्थो 518, 20.
 प्रत्यहं देशदृष्टैश्च 40, 17.
 प्रत्यहं देशदृष्टैश्च 23, 5.
 प्रथमं तत्प्रमाणानाम् 156, 13.
 प्रदिशेद्भूमिकेषाम् 396, 2.
 प्रयुक्तं साधयेदर्थम् 256, 9.
 प्रयोगः कर्मयोगश्च 483, 10.
 प्रवक्तुं साक्ष्यमर्हन्ति 94, 5.
 प्रवासयेद्दण्डयित्वा 115, 6.
 प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि 392, 7.
 प्राजकश्चेद्भवेदातः 422, 4.
 प्राङ्निवाको नियुञ्जीत 107, 17.
 प्राणभृत्सु महत्सर्वधम् 424, 7.
 प्राणिभिः क्रियते यस्तु 572, 10.
 प्रातिभाव्यं वृथादानम् 266, 10.
 प्रायश्चित्तं तु कुर्वाणाः 446, 1.
 फलं त्वनभिसंधाय 518, 19.

न तत्र प्रणयेद्वण्डम् 380, 2.	नामजातिगृहं वैषाम् 434, 10.
न तत्पुत्रैर्भजिस्सार्धम् 498, 4.	नार्तो न मत्तो नोन्मत्तो 97, 5.
न तस्य व्रतनं देयम् 326, 7.	नार्थसंवन्धिनो नाप्रा 96, 12.
न दद्याद्यदि तस्मात्सः 282, 14.	नासौ विभागो विज्ञेयः 566, 13.
न दृष्टदोषाः कर्तव्याः 96, 13.	निक्षिप्तस्त्र धनस्यैवं 287, 1.
न द्वितीयश्च साध्वीनाम् 272, 6.	निक्षेपस्यापहर्तारम् 285, 1.
न ब्राह्मणवधाद्व्यान् 209, 14.	निक्षेपस्यापहर्तारम् 285, 16.
न भोक्तव्यो बलादाधि 237, 15.	निक्षेपो यः कृतो येन 285, 8.
न भ्रातरो न पितरः 272, 1.	निखेयोऽयोमयः शङ्कुः 434, 11.
न भ्रातरो न पितरः 518, 4.	निगृह्य दापयेदेनम् 357, 14.
नयेत् तथानुमानेन 39, 15.	निवध्रीयात्तथा सीमाम् 392, 9.
न विवाहविधायुक्तम् 38, 19.	नियोज्यपत्यार्थम् 520, 4.
न विवाहविधायुक्तम् 519, 19.	निरन्वयं भवेत् स्तेयम् 435, 3.
न वृद्धो न शिशुर्नैको 97, 4.	नेत्रवक्त्रविकारैश्च 55, 13.
न श्रमार्तो न कामार्तो 97, 6.	नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु 38, 18.
न श्रोत्रियो विलिङ्गस्थो 97, 2.	नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु 519, 18.
नष्टं विनष्टं कृमिभिः 374, 7.	पक्रान्तानां च सर्वेषाम् 444, 8.
न साक्षी नृपतिः कार्यो 97, 1.	पञ्चकृण्णलको मासः 156, 18.
नाङ्गुल्या राज्ञा ललाटे स्युः 446, 2.	पञ्च पञ्चवृते हन्ति 111, 16.
नाततायिवधे दोषो 467, 5.	पञ्चरात्रे पञ्चरात्रे 461, 6.
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति 207, 13.	पञ्चशतस्त्वभ्यधिके 443, 1.
नाधिकं दशमाह्व्यात् 507, 9.	पञ्चाशत्तु भवेद्वण्डः 424, 9.
नान्यदन्येन संसृष्टरूपम् 371, 7.	पञ्चाशद्वाहणो दण्ड्यः 431, 14.
नान्यस्मिन्विधवा नारी (व्याख्या)	पणानां द्वे शते सार्धे (व्याख्या)
38, 16.	211, 18.
नान्यस्मिन्विधवा नारी 519, 16.	पणानां द्वे शते 212, 9.
नान्याधीनो न वक्तव्यो 97, 3.	† परन्त्येव दद्यात्तत्पिण्डं 534, 6

† Cited as Manu's but not found in the printed editions of Manu.

यत्र वायुपथि पश्येत् 216, 2.
 यत्रापवर्तते युग्यम् 421, 9.
 यत्त्वस्याः स्याद्धनं दत्तम् 553, 7.
 यथानयत्यसृक्पतैः 39, 14.
 यथाविध्यधिगम्यैनाम् 521, 6.
 यथाश्रुतं यथादृष्टम् 112, 6.
 यथोक्तमार्तः स्वस्थो वा 326, 6.
 यदा स्वयं न कुर्यात्तु 27, 10.
 यदि देशे च काले च 374, 12.
 यदि संशय एव स्यात् 388, 8.
 यदेवास्य पिता दद्यात् 506, 4.
 यद्वयोरनयोर्वैत्य 108, 1.
 यद्यपि स्यात्तु सत्पुत्रो 507, 8.
 यद्येकरिक्त्रियनौ स्याताम् 516, 18.
 यस्मादिषां सुरेन्द्राणाम् 3, 16.
 यस्मिन्देसे निषीदन्ति
 (व्याख्या) 26, 16.
 * यस्य पश्येत्तु सप्ताहात् 115, 7.
 यस्य यत्पैतृकं रिक्तं 516, 19.
 यस्य वायुपथि पश्येत् 320, 12.
 यस्य शूद्रस्तु कुरुते 29, 13.
 यस्या म्रियेत कन्यायाः 521, 4.
 यां प्रसह्य वृको हन्यात् 376, 2.
 याजनाध्यापनेनापि 482, 2.
 या तु कन्यां प्रकुर्यात्स्त्री 470, 13.
 यादृशा धनिभिः कार्या 94, 2.

यामुत्पुल्य वृको हन्यात् 376, 8.
 यावतो संभवेद्वृद्धिस् 260, 4.
 यावतो बान्धवान्यस्मिन् 111, 14.
 यास्तासां स्युर्दुहितरः 551, 1.
 येन केनचिदङ्गेन 417, 12.
 येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा 539, 3.
 योऽकामां दूषयेत्कन्याम् 471, 6.
 योगक्षेमं प्रचारं च 562, 8.
 योगाधमनविक्रीतम् 216, 1.
 योगाधमनविक्रीतम् 320, 11.
 यो ग्रामदेशसंघानाम् 357, 12.
 यो ज्येष्ठो विनिकुर्वीत 567, 3.
 योऽदत्तादायिनो हस्तात् 482, 1.
 यो निक्षेपं नार्पयति 286, 1.
 यो ब्राह्मण्यामगुप्तायाम् 467, 12.
 यो यथा निक्षिपेद्धस्ते 281, 8.
 यो यस्य प्रतिभूस्तिष्ठेत् 247, 12.
 यो यावन्निहूवीतार्थम् 201, 8.
 यो यो ह्यनन्तरः पिण्डात् 529, 7.
 रक्षार्थमस्य लोकस्य 3, 13.
 रत्नानां चैव मुख्यानाम् 443, 4.
 रत्नानां चैव सर्वेषाम् 442, 18.
 रथं हरेत् बाध्वर्युः 307, 4.
 राजस्वं श्रोत्रियद्रव्यम् 148, 2.
 राजान्तकारिणावेतौ 578, 5.
 राजा भवत्यनेनास्तु 33, 13.

बहुत्वं प्रतिगृहीयात् 116, 7.
 बालोऽपि नावमन्तव्यो 4, 1.
 बाह्यैर्विभावयेद्विज्ञैः 40, 1.
 बाह्यैर्विभावयेद्विज्ञैः 55, 10.
 विभृयादानृशंस्येन 342, 12.
 ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका 111, 10.
 ब्राह्मणक्षत्रियविशाम् 506, 3.
 ब्राह्मणस्य चतुःषष्टिः 442, 12.
 ब्राह्मणस्य वधो मौण्ड्यम् 581, 12.
 ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येण 504, 7.
 ब्राह्मणान् बाधमानं तु 582, 3.
 ब्राह्मणीं यद्यगुप्रां तु 465, 12.
 ब्राह्मणी तद्धरेत्कन्या 552, 15.
 ब्राह्मणो वा मनुष्यागाम् 108, 5.
 ब्राह्मदैवार्षिगान्धर्व 553, 5.
 भजेरन् पैतृकंमृक्यम् 478, 11.
 भजेरन् मातृकंमृक्यम् 551, 15.
 भयद्वि मध्यमं दण्ड्यो 114, 19.
 भृत्योऽनातो न कुर्याद्यो 326, 1.
 भ्रातरो ये च संसृष्टा 539, 6.
 भ्रातृमातृपितृप्राप्तम् 547, 12.
 मत्तोन्मत्तार्थाध्यधीनैर् 215, 6.
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः (व्या.)
 211, 19.
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः 212, 10.
 † मध्यमो जातिपूगानाम् 434, 9.
 मनुष्यमारणे क्षिप्रम् 424, 6.

मनुष्यागामपि प्रोक्तो 519, 21.
 मन्त्रज्ञैर्मन्त्रिभिश्चैव 23, 2.
 मन्यन्ते वै पापकृतो 109, 12.
 महतो देवता ह्येषा 4, 2.
 महापक्षे धनिन्याप्ते 280, 9.
 मांसच्छेदे शतं निष्कान् 415, 6.
 मांसस्य मधुनश्चैव 444, 6.
 मातरं पितरं जायाम् 431, 5.
 मातर्यपि च वृत्तायाम् 527, 13.
 माता पिता वा दद्याताम्
 (व्याख्या) 513, 14.
 मातामह्यधनात्किञ्चित् 551, 2.
 मातुस्तु यौतकं यस्यात् 552, 9.
 मावमस्थाः स्वमात्मानम् 109, 11.
 माषिकस्तु भवेद्दण्डः 425, 2.
 मासस्य वृद्धिं गृहीयात् 221, 15.
 मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य 111, 11.
 मिथो भजेतामसवात् 521, 7.
 मूल्यान तोषयेदेनम् 237, 3.
 मूल्यान तोषयेदेनम् 249, 1.
 मृन्मयानां च हरणे 444, 4.
 मौण्ड्यं प्रागान्तिको दण्डो
 209, 12.
 म्रियेतान्यतरो वाऽपि 539, 4.
 यः साधयन्तं छन्देन 201, 4.
 यः स्वामिनाननुज्ञातम् 237, 19.
 यतन्ते रक्षितुं भार्याम् 473, 6.

† Not found in the printed editions of Manu.

शूद्रं तु कारयेद्वास्यम् 343, 6.
 शूद्रविद्वत्क्षत्रविप्राणां 113, 8.
 शूद्रायां क्षत्रियविशोः 464, 15.
 शूद्रो गुप्तमगुप्तं वा 466, 1.
 शेषाणामानृशस्यार्थम् 515, 17.
 शेषास्तमुपजीवेयुः 489, 9.
 शेषे त्वेकादशगुणं 443, 2.
 शेषेव्येकादशगुणं 442, 16.
 शौचि धर्मेऽन्नपत्तयां च 473, 12.
 षष्ठं तु क्षेत्रजस्यांशम् 516, 4.
 षोडशैव तु वैश्यस्य 442, 11.
 संक्रमध्वजयष्टीनाम्
 (व्याख्या) 441, 18.
 * संदिग्धेषु च कार्येषु 93, 18.
 संप्रीत्या भुज्यमानानि 149, 1.
 संष्टास्तेन वा ये 500, 1.
 संभूय स्वानि कर्माणि 306, 17.
 सकामां दूषयंस्तुल्यो 470, 9.
 सकामां दूषयंस्तुल्यो 471, 7.
 स कुबेरः स वरुणः 3, 21.
 सकृदंशो निपतति 571, 15.
 सकृदाह ददामीति 571, 16.
 स क्रीतकः सुतस्तस्य 514, 12.
 स च राज्ञा चतुर्भागम् 201, 5.
 स नैनं भुवि शक्नोति 3, 19.
 स तथैव गृहीतव्यो 281, 9.

सत्यं सत्ये ब्रुवन् साक्षी 108, 3.
 सत्येन शापयेद्विप्रं 111, 8.
 स दण्ड्यः कृष्णलान्यष्टौ 326, 2.
 स दत्त्वा निर्जितां वृद्धिं 259, 13.
 सदृशं प्रीतिसंयुक्तं 513, 15.
 स द्वौ कार्षापणौ दद्यात् 401, 13.
 सपालः शतदण्डार्हो 378, 11.
 सपालान्वा विपालान्वा 383, 3.
 सप्त विक्तागमा धर्म्या 483, 9.
 सभान्तः साक्षिणः सर्वांश्च 107, 16.
 सभामेव प्रविद्याभ्याम् 27, 13.
 समक्षदर्शनात्साक्षी 93, 8.
 समस्तत्र विभागः स्यात् 514, 6.
 समस्तत्र विभागः स्यात् 532, 17.
 समस्तत्र विभागः स्यात् 537, 2.
 स महीमखिलां भुञ्जन् 520, 1.
 समीक्ष्य कुलधर्मांश्च 46, 12.
 समुत्सृजेद्राजमार्गे यः 401, 12.
 समुद्रे नामुयात्किंचित् 283, 1.
 समेषु तु गुणोत्कृष्टान् 116, 8.
 समोपकृष्टजातिश्च 257, 16.
 सर्वं भूयन्वृते हन्ति 112, 2.
 सर्वं वा ऋत्रयजातं तत् 505, 3.
 सर्वं एव विकर्मस्था 273, 17.
 सर्वधर्मविदोऽप्युवा 94, 7.
 सर्वेषामपि तु न्याय्यं 545, 3.

* Referred to as Manu's but not found in the Nir-
 nayasāgar edition of the Manusmṛiti.

राज्ञः कोशापहर्तृश्च 581, 1.
 राज्ञश्चाधिकृतो विद्वान् 26, 17.
 राज्ञा दापयितव्यः स्यात् 258, 6.
 रात्रिः सन्ध्ये च धर्मश्च 109, 15.
 † रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणम् 115, 8.
 ललाटे चाभिशास्ताङ्कः 581, 13.
 लोकसंव्यवहारार्थं 156, 10.
 लोभात्सहस्रं दण्ड्यस्तु 114, 18.
 लोभान्मोहाद्भयान्मैत्रात् 114, 14.
 वनस्पतीनां सर्वेषाम् 425, 9.
 वर्णक्रमेण सर्वाणि 66, 4.
 वर्णानां संकरं चक्रे 520, 2.
 वस्त्रं पञ्चमङ्कारम् 562, 7.
 वाग्दण्डं प्रथमं कुर्यात् 206, 1.
 वाहयन्साहसं पूर्वम् 424, 5.
 विकर्मस्थान् शौण्डिकांश्च 578, 8.
 विघुष्य तु हतं चौरैः 374, 11.
 विधवायां निशुक्तस्तु 519, 11.
 विनीतवेषाभरणः 23, 4.
 विप्रुतौ शूद्रवद्वण्ड्यौ 465, 11.
 विभक्तजस्य तत्सर्वं 499, 19.
 विभक्ताः सह जीवन्तो 537, 1.
 विभागे तु कृते किञ्चित् 566, 12.
 विभागे यत्र संदेहो 571, 11.
 विवादं संप्रवक्ष्यामि 372, 4.
 विषयेषु च सज्जन्यः 473, 2.

विसंवदेन्नरो लोभात् 357, 13.
 वेणुवैणवभाण्डानाम् 444, 3.
 वैश्यं पञ्चशतं कुर्यात् 465, 13.
 वैश्यश्चेक्षत्रियां गुप्ताम् 467, 11.
 वैश्याजः सार्धमेवांशम् 505, 2.
 वैश्यापुत्रो हरेद् द्वयंशम् 505, 6.
 वैश्ये स्यादर्थपञ्चाशत् 431, 15.
 वैश्योऽप्यर्धशतं द्वे वा 431, 13.
 व्यपोह्य किञ्चिपं सर्वम् 583, 12.
 व्यवहारान्दिदृक्षुस्तु 23, 1.
 व्याधाञ्छाकुनिकान् गोपान्
 391, 1.
 व्यालघ्राहानुञ्छवृत्तीन् 391, 2.
 शतं ब्राह्मणमाक्रुश्य 431, 12.
 शतमश्वभृते हन्ति 111, 17.
 शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यात् 403, 5.
 शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यात्
 464, 13.
 शस्त्रं द्विजातिभिर्घातं 467, 4.
 शास्त्रमलीकलके श्लक्ष्णे 456, 3.
 शास्त्रमलीसालतालांश्च 387, 2.
 शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर् 209, 9.
 शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वाम् 393, 9.
 शिष्येण वापि दासेन 101, 11.
 शुल्कं च द्विगुणं दद्यात् 470, 12.
 शुल्कं दद्यात्सेवमानः 471, 5.

दिवा गृहीतं यत्केत्रा 298, 12.
 धनबाह्यालंकरणम् 148, 16.
 निष्कुला याश्च पतिताः 51, 8.
 प्रतिग्रहे च क्रीते च 128, 19.
 वणिग्वीथीपरिगतम् 298, 11.
 श्रावणात् पूर्वलिखितो 231, 11.
 सर्ववर्णोत्तमा कन्या 51, 6.
 स्थावरे विक्रियाधाने 128, 18.
 हानिस्तत्र समा कलया 301, 2.

२३. महाभारत.

न तत्सत्यं यत् 35, 16.
 न सा सभा यत्र 35, 13.
 नासौ धर्मो यत्र 35, 15.
 मयेन निर्मिता दिव्या
 (व्याख्या) 26, 13.
 वृद्धा न ते ये 35, 14.

२४. यम.

एवं धर्मप्रवृत्तस्य 583, 8.
 न चैव स्त्रीवधं कुर्यात् 477, 9.
 न वधं न च वैरूप्यम् 477, 8.
 बलाहत्तं बलाहुक्तम् 216, 7.
 यद्गोऽस्मिन्प्रथते लोके 583, 9.
 सर्वान्वलकृतानर्थान् 216, 8.
 स्वच्छन्दगा तु या नारी 475, 1.
 स्वच्छन्दव्यभिचारिण्याः 477, 7.

२५. याज्ञवल्क्य.

अकारणे च विक्रोष्टा 451, 12.
 अकूटं कूटकं ब्रूते 457, 13.
 अक्षतायां क्षनायां वा 513, 1.
 अगृहीते समं दाप्यो 324, 14.
 अजातौ जातिकरणे 458, 6.
 अत्राहममुकः साक्षी 126, 12.
 अदेशकालसंभाषा 463, 8.
 अधिविन्नस्त्रियै दद्यात् 488, 12.
 अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः 291, 17.
 अनिश्चित्य भृतिं यस्तु 322, 5.
 अनेकपितृकाणां तु 495, 6.
 अन्तरेण तयोर्यः स्यात् 457, 4.
 अन्तेवासी गुरुप्राप्त 339, 6.
 *अन्याभिगमने त्वङ्ग्यः 471, 10.
 अन्धोऽविकित्स्वरोगाद्या 544, 15.
 अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या 436, 15.
 अन्योदर्यस्तु संसृष्टो 538, 18.
 अन्योन्यापहतं द्रव्यम् 565, 14.
 अपश्यता कार्यवशात् 27, 6.
 अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो
 (व्याख्या) 38, 13.
 अपुत्रा योषितश्चैषां 546, 5.
 अपुत्रेण परक्षेत्रे 518, 9.
 अप्रजायामतीतायां 547, 2.
 अप्राप्तव्यवहारं च 457, 18.
 अवध्यं यश्च बध्नाति 457, 17.

* Cited in the text as Manu's, but not found in Manusmriti.

सर्वेषामप्यभावे तु 529, 18.
 सर्वेषामधिनो मुख्याः 307, 8.
 सर्वैरुपधिरन्विच्छेत् 285, 17.
 सर्षपाः षड्यवो मध्यः 156, 16.
 सहस्रं त्वन्त्यजस्त्रियम् 471, 17.
 सहस्रं ब्राह्मणो दण्डम् 464, 14.
 सहस्रं ब्राह्मणो दण्ड्यो 464, 12.
 सहासनमभिप्रेक्षुः 419, 3.
 साक्षिप्रत्यय एव स्यात् 388, 9.
 साक्ष्यभावे तु चत्वारो 388, 10.
 सामन्तानामभावे तु 390, 11.
 सीमां प्रति समुत्पन्ने 396, 7.
 सीमायामविषह्यायाम् 396, 1.
 सीमाविनिर्णयं कुर्युः 388, 11.
 सीमावृक्षांस्तु कुर्वति 387, 1.
 सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैः

393, 10.

सुदीर्घस्यापि कालस्य 329, 7.
 सुवर्णरजतादीनाम् 442, 17.
 सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः 473, 3.
 सूत्रकार्पास किण्वानाम् 444, 1.
 सोऽग्निर्भवति वायुश्च 3, 20.
 सोऽज्येष्ठः स्यादभागश्च 567, 4.
 सोदर्या विभजेयुस्तम् 539, 5.
 सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यं 364, 2.
 सोऽपत्यं भ्रातुरुत्पाद्य 532, 15.
 सोऽस्य कार्याणि संपश्येत्

27, 12.

स्तेये च श्वपदं कार्यम् 445, 7.

स्त्रियं स्पृशेददेशे यः 463, 17.
 स्त्रियाप्यसंभवे कार्यम् 101, 10.
 स्त्रियास्तु यद्भवेद्विचम् 552, 14.
 स्त्रीवालान्मत्तवृद्धानाम् 209, 8.
 स्यात्साहसं त्वन्वयवत् 435, 2.
 वं च धर्मं प्रयत्नेन 473, 8.
 स्वदेशे वा विदेशे वा 218, 13.
 स्वभावेनैव यद्भूयुः 113, 16.
 स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च 517, 10.
 स्वयमीहितलब्धं तत् 558, 13.
 स्वरवर्णेङ्गिताकारैः 40, 2.
 स्वरवर्णेङ्गिताकारैः 55, 11.
 स्वां प्रसृतिं चरित्रं च 473, 7.
 स्वात्स्वादंशाचतुर्भागम् 509, 11.
 स्वेभ्योऽशेभ्यस्तु कन्याभ्यः

509, 10.

हन्ति जातानजातांश्च 112, 1.
 हन्याचिन्वैर्वर्धोपायैः 582, 4.
 हस्त्यश्चरथहर्तृश्च

(व्याख्या) 441, 15.

हीनं पुरुषकारेण 374, 8.
 होता वापि हरेदश्वम् 307, 5.

२२. मरीचि.

अर्थप्रत्ययहेतुर्यः 231, 13.
 अविज्ञातनिवेशत्वात् 301, 1.
 आज्ञाधिर्नाम यो राज्ञा 231, 14.
 गोप्याधिस्तु परेभ्यस्तु 231, 12.
 चतुःपञ्चाब्दिकं ज्ञेयम् 148, 17.
 तदधीनकुटुम्बिन्यः 51, 7.

उपस्थितस्य मोक्तव्यः 243, 10.

उभयाभ्यार्थितेनैव 126, 13.

उभयोः प्रतिभूयिह्यः 57, 1.

उभयोरप्यसाध्यं चेत् 323, 10.

उभयोरप्यसौ ऋक्थी 518, 10.

ऋणं दद्यात् पतिस्तासाम्
269, 15.

एकं व्रतां बहूनां च 416, 3.

एकच्छायाश्रितेष्वेवं 251, 10.

एकादशगुणं दाप्यो 358, 11.

एभिस्तु व्यवहर्ता यः 457, 12.

एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गम् 189, 15.

एष एव विधिर्ज्ञेयः 577, 6.

एष एव विधिर्दृष्टो

(व्याख्या) 403, 9.

एषामपतितान्योन्य 452, 3.

एषामन्यतमाभावे 150, 8.

एषामभावे पूर्वस्य 523, 11.

औरसाः क्षेत्रजास्तेषाम् 546, 1.

औरसो धर्मपत्नीजः 512, 1.

कन्धराबाहुसक्थ्नां च 416, 2.

करपाददत्तो भङ्गे 415, 11.

करौ विमृदितव्रीहि 179, 10.

कर्तव्यं वचनं सर्वैः 354, 5.

कलहापहतं देयम् 420, 6.

कानीनः कन्यकाजातो 512, 4.

कान्तारगास्तु दशकं 222, 1.

कारयेत्सर्वदिव्यानि 167, 6.

काले कालकृतो नश्येत् 238, 12.

कुर्यात्प्रत्यभियोगं तु 85, 18.

कुलानि प्रकृतीश्चैव 46, 15.

कृतशिल्पोऽपि निवसेत् 339, 5.

क्रमादभ्यागतं द्रव्यम् 557, 16.

क्रमेणाचार्यसच्छिष्य 542, 8.

क्रयो वा निःस्वस्तस्मात्
458, 16.

क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः 513, 3.

क्रीत्वा नानुशयः कार्यः 362, 14.

क्रीवोऽथ पतितस्तज्जः 544, 14.

क्षेत्रजास्त्रिद्वेकभागा 503, 11.

क्षयं वृद्धिं च वणिजा 362, 13.

क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु 512, 2.

क्षेत्रवेदमवनयाम 452, 11.

क्षेत्रस्य हरणे दण्डा 402, 12.

क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः 430, 7.

गणद्रव्यं हरेद्यस्तु 355, 9.

गते तस्मिन्निमग्नाङ्गम् 185, 10.

गम्यास्वपि पुमान् दाप्यः
467, 16.

गुल्मगुच्छक्षुपलता 427, 3.

गृहीतं स्त्रीधनं भर्ता 555, 19.

गृहीतमूल्यं यः पण्यम् 365, 17.

गृहीतानुक्रमादाप्यो 256, 18.

गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो 512, 3.

गृहीत्याद्भूतकितवादि 573, 17.

गोपशौण्डिकशैलूष 269, 14.

गोपाः सीमाकृषाणां ये 391, 7.

गोप्याभिभोगे नो वृद्धिः 237, 6.

अभावे ज्ञातृचिह्नानाम् 395, 13.	असाक्षिकहते चिह्नैः 412, 12.
अभिगन्तास्मि भगिनीम् 433, 5.	असाक्षिणस्ते वचनात् 101, 3.
अभिवाते तथा छेदे 428, 1.	आगमेनोपभोगेन 294, 10.
अभियुक्तं च नान्येन 85, 11.	आगमेनोपभोगेन 298, 2.
अभियोगमनिस्तीर्य 85, 10.	आगमेनोपभोगेन
अभियोगेऽथ साक्ष्ये वा 56, 6.	(व्याख्या) 298, 19.
अभिलेख्यात्मनो वंद्यान् 122, 15.	आगामिभद्रनृपति 122, 2.
अभ्रातृको हरेत्सर्वम् 522, 14.	आजीवन् स्वेच्छया दण्डो
अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठयूत 413, 5.	284, 12.
अयुक्तं शपथं कुर्वन् 451, 14.	आज्ञासंपादिनां दक्षाम् 474, 10.
*अयोनौ गच्छतो योषाम् 471, 12.	आधानं विक्रियं चापि 458, 8.
अराजदैविकं नष्टम् 328, 1.	आधिः प्रणदयेद्विगुणे 238, 11.
अर्घोऽनुग्रहकार्यः 459, 2.	and 244, 6.
अर्घस्य न्हासं वृद्धिं वा 458, 12.	आधिवेदनिकाद्यं च 546, 17.
अर्घ्याक्रोशतिक्रमकृत् 451, 7.	आधिसीमोपनिक्षेप 147, 16.
अर्धत्रयोदशपणः 375, 11.	आधेः स्वीकरणात्सिद्धी 233, 1.
अलंकृतां हरन्कन्याम् 469, 1.	आधौ प्रतिग्रहे क्रीते 235, 12.
अवरुद्धासु दासीषु 467, 15.	आरामायतनग्राम
अविज्ञातहतस्यापि 453, 8.	(व्याख्या) 403, 8.
अविभक्तैः कुटुम्बार्थे 270, 15.	आवेदयति चेद्राज्ञे 52, 18.
अशक्तस्तु वदन्नेवं 432, 11.	उत्तमो वाधमो चापि 452, 6.
अशीतिभागो वृद्धिः स्यात् 221, 9.	उत्पन्ने स्वाभिनो भोगः 406, 13.
असंबद्धकृतश्चैव 215, 2.	उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु 513, 5.
असंसृष्टयपि वा दद्यात् 539, 15.	उद्धूर्णे प्रथमो दण्डः 417, 7.
असंसृष्टयपि वा दद्यात् 538, 19.	उद्धूर्णे हस्तपादे तु 414, 6.
असंस्कृतास्तु संस्कार्या 509, 2.	उपजीव्यद्दुमाणां च 426, 11.
असाक्षिके हते चिह्नैः 40, 5.	उपपातकयुक्ते तु 433, 10.

* Cited in the text as Manus's, but not found in Manusmriti.

दत्तर्वेण पाटयेल्लेख्यम् 262, 7.
 दत्त्वा चौरस्य वा हन्तुर् 446, 7.
 दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव 256, 19.
 दत्त्वा भूमिं निबन्धं वा 122, 1.
 दद्याच्चापहरेच्छांशम् 538, 2.
 दद्याद्देते कुटुम्बार्थान् 286, 5.
 दद्यान्माता पिता वायम् 513, 2.
 दद्युर्वा स्वकृतां वृद्धिं 222, 6.
 दद्युस्तद्विन्विधनः प्रेते 270, 16.
 दर्शनप्रतिभूर्यत्र 250, 1.
 दशकं पारदेश्ये तु 458, 18.
 दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं 202, 13.
 दाप्यस्तु दशमं भागम् 322, 4.
 दाप्यो दण्डं च यो यस्मिन् 420, 8.
 दायादेभ्यो न तद्दद्यात् 557, 17.
 दीयमानं न गृह्णाति 225, 15.
 दुःखमुत्पादयेद्यस्तु 420, 7.
 दुःखे च शोणितोत्पादे 422, 8.
 दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यम् 428, 3.
 दुर्दृष्टास्तु पुनर्दृष्ट्वा 213, 4.
 दुर्भिक्षे धर्मकार्ये च 555, 18.
 दूषणे तु करच्छेदः 469, 11.
 दृश्याद्वा तद्विभागः 500, 5.
 देयं प्रतिश्रुतं चैव 318, 12.
 देवानुग्रान्समभ्यर्च्य 191, 10.
 देशं कालं च योजनीयात् 323, 1.
 देशकालातिपत्तौ वा 292, 4.
 देशाद्देशान्तरं याति 56, 1.
 देशान्तरस्थे दुर्लब्धे 129, 5.

दैवराजोपघातेन 368, 7.
 द्यूतस्त्रीपानसक्ताश्च 436, 16.
 द्रव्यं तदौपनिधिकं 280, 3.
 द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु 40, 6.
 द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु 412, 13.
 द्रष्टारो व्यवहाराणां 575, 14.
 द्वात्रिंशत् पणान् दण्ड्यो 415, 2.
 द्विगुणं प्रतिदातव्यम् 252, 12.
 द्विनेत्रभेदिनो राजत् 581, 15.
 द्विपणे द्विशतो दण्डो 458, 10.
 द्वे शते खर्वटस्य स्यात् 377, 11.
 धनी बोपगतं दद्यात् 138, 5.
 धनुःशतं परीणाहो 377, 10.
 धर्मप्रधाना ऋजवः 94, 16.
 धर्मशास्त्रानुसारेण 6, 2.
 न चाहूतो वदेत् किञ्चित् 84, 7.
 न तत्पुत्रा ऋणं दद्युर् 250, 2.
 न तत्र कारणं भुक्तिः 145, 5.
 न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै 488, 13.
 न दत्तं स्त्रीधनं यासां 487, 13.
 न दाप्योऽपहतं तं तु 282, 10.
 न निषेधोऽल्पबाधस्तु 405, 1.
 न पतिः स्त्रीकृतं तया 269, 11.
 नयेयुरेते सीमानम् 391, 8.
 न योषित् पतिपुत्राभ्याम् 268, 4.
 नष्टापहतमासाश्च 292, 3.
 नष्टो देयो विनष्टश्च 257, 7.
 नाभिदग्धोदकस्यस्य 185, 6.
 निजधर्माविरोधेन 349, 10.

ग्रामेच्छया गोप्रचारा ३७७, ५.
 ग्राहकैर्गृह्यते चोरो ४३६, १३.
 ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु ५७३, १६.
 घातितेऽपहते दोषो ४४७, ७.
 †चतुर्विंशतिको दण्डः ४७१, १३.
 चतुष्पाद्यवहारोऽयं १६, ४.
 चतुर्बिन्द्वेकभागाः स्युर् ५०३, १०.
 चरित्रबन्धककृतम् २४१, १३.
 वेष्टाभोजनवाप्रोधे ४१६, १.
 वैत्यश्मशानसीमास्तु ४२७, १.
 छलं निरस्य भूतेन ४०, १०.
 जातद्रुमाणां द्विगुणो ४२७, २.
 जातोऽपि दास्यां शूद्रेण ५२२, १२.
 जितं तद्वाहयेज्जेत्रे ५७४, १२.
 जितं सप्तमिके स्थाने ५७५, ९.
 ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन ४८५, १३.
 ततोऽर्थी लेखयेत्सद्यः ८७, ३.
 तत्कालकृतमूल्यो वा २४४, ११.
 तत्पुनस्ते समैरंशैः ५६५, १४.
 तत्प्रमाणं स्मृतं सर्वं १३०, ७.
 तत्र स्यात्सदृशं स्वाभ्यम् ४९६, १७.
 तत्सत्यं वद कल्याणि १७१, १७.
 तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः ५२३, १०.
 तथा शक्तः प्रतिभुवं ४३२, १२.
 तथोपनिधिं राजस्त्री १४७, १७.
 तदर्थं मध्यमः प्रोक्तः २११, २२.

तदर्थं मध्यमः प्रोक्तः २१२, १५.
 तदा तु स्वामिनच्छन्दो ३२३, २.
 तद्बुद्धितृणां प्रसूता चेत् ५५०, १२-१३.
 तन्मूल्याद्विगुणो दण्डो ४५१, २.
 तपस्विनो दानशीलाः ९४, १५.
 ताभ्य ऋतेऽन्वयः ४९९, ६.
 तुलाभ्यापो विषं कोशो १५१, ११.
 तुलाधारणाविद्वद्भिर् १७१, १४.
 तुलाशासनमानानाम् ४५७, ११.
 त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशम् ४७४, ११.
 त्रायस्वास्मादभीशापात् १८९, १८.
 त्रैविद्यचतुर्पदेवानाम् ४३४, २.
 त्रैविद्यान् वृत्तिमद्भूयात् ३४८, १३.
 त्र्यवराः साक्षिणो ज्ञेयाः ९५, १.
 त्वं तुले सत्यधर्मासि १७१, १६.
 त्वं विष ब्रह्मणः पुत्रः १८९, १७.
 दण्डं तस्य पणं चैव २०४, ८.
 दण्डं दद्यात्सवर्णासु ४६९, २.
 दण्डं स दाप्यो द्विशतम् ४५८, २.
 दण्डः क्षुद्रपशूनां तु ४२२, ९.
 दण्डनीया तदर्थं तु ३८०, १०.
 दत्तात्मा तु स्वयंदत्तो ५१३, ४.
 दत्ते त्वर्थं प्रकल्पयेत् ४८७, १८.
 दत्ते त्वर्थांशहारिणी ५०२, १.
 दत्त्वर्णं पाटयेत्पत्रम् १२८, १५.

† Cited in the text as Manu's but not found in Manusmriti.

प्रमादमृतनष्टांश्च ३७४, ३.
 प्रयोजकेऽसति धनं २४३, ११.
 प्ररोहिशाखिनां शाखा ४२६, १०.
 प्रव्रज्यावसितो ३४४, १०.
 प्रष्टव्या योषितश्चास्य ४५३, ९.
 प्रसह्य घातकांश्चैव ४४१, ७.
 प्रसह्य दास्यभिगमे ४६८, १४.
 प्रस्थानविन्नकृच्चैव ३२८, २.
 प्रातिभाव्यमृगं साक्ष्यम् २५४, १२.
 & ५७१, २.
 प्रातिलोम्यापवादेयु ४१८, ९.
 प्रातिलोम्ये वधः पुंसो ४६४, ५.
 प्राप्ते नृपतिना भागे ५७५, ८.
 फालाहतमपि क्षेत्रम् ४०७, ९.
 वन्दिग्राहान् तथा वाजि ४४१, ६.
 बन्धुदत्तं तथा शुल्कम् ५४७, १.
 बलाहासीकृतश्चरैः ३४६, १३.
 बलोपाधिविनिर्वृत्तान् २१४, १४.
 बहवस्तु यदि स्वांशैः २५१, ९.
 बहूनां यद्यकामासौ ४६८, १५.
 बाहुग्रीवानेत्रसञ्चिय ४३२, ९.
 ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः २५७, ११.
 भक्तावकाशाग्न्युदक ४४६, ६.
 भक्षयित्वोपविष्टानाम् ३८०, ११.
 भगिन्यश्च निजादंशात् ५०९, ३.
 भस्मपङ्कजःस्पर्श ४१३, ४.
 भिन्ने दग्धेऽथवा छिन्ने १२९, ६.
 भिषङ् मिथ्या चरन् दण्ड्यः
 ४५७, १५.

भूतमप्यनुपन्यस्तं ४०, ११.
 भूर्या पितामहोपात्ता ४९६, १६.
 भूतिमर्धपथे सर्वाम् ३२८, ४.
 भेषजस्नेहलवण ४५८, ३.
 भ्रातृणामथ दम्पत्योः ५७१, १.
 भ्रातृणामपि दम्पत्योः २५४, ११.
 मतं मेऽमुकपुत्रस्य १२६, ७.
 मत्तोन्मत्तार्तव्यसिनि २१५, १.
 मध्यमो जातिपूगानाम् ४३४, ३.
 मध्यस्थस्थापितं तत्स्यात्
 २२५, १६.
 मध्यो दण्डो व्रणोज्जेदे ४१५, १२.
 मर्यादायाः प्रभेदे च ४०२, ११.
 महापराधिनमपि ४४५, २.
 महापशूनामेतेषु ४२२, ११.
 महाभियोगेष्वेतानि १५१, १२.
 महोक्षोत्सृष्टपशवः ३८३, ७.
 मातुर्दुहितरः शेषम् ५५०, ७.
 मातुर्दुहितरः शेषम् ४९४, ११.
 मानुषे मध्यमं राज ४५७, १६.
 मानेन तुलया वापि ४५८, १.
 माषानष्टौ तु महिनी ३८०, ९.
 मिथ्याभियोगी द्विगुणम् २०१, १७.
 मृच्चर्ममणिसूत्रायः ४५८, ५.
 मृतायां दत्तमादद्यात् ५५४, १२.
 मृते पितरि कुर्युस्तं ५२२, १३.
 मृत्युदेशसमासन्नम् ४५३, ११.
 मैत्रमौद्वाहिकं चैव ५५७, १५.
 मोच्य आधिस्तदुत्पन्ने २४५, ६.

निराया व्ययवन्तश्च 436, 18.
 निर्वास्या व्यभिचारिण्यः 546, 6.
 निष्कं सुवर्णाश्चत्वारः 158, 2.
 निह्वे भावितो दद्यात् 201, 13.
 निह्वेते लिखितं नैकं 202, 12.
 नीवीस्तनप्रावरणसक्थि 463, 7.
 न्यूनं वाभ्यधिकं वापि 580, 1.
 पञ्चकं तु शतं दाप्यः 257, 5.
 पञ्चग्रामी बहिः क्रोशात् 447, 10.
 पञ्चबन्धो दमस्तस्य 294, 11.
 पञ्चबन्धो दमस्तत्र 298, 3.
 पञ्चबन्धो दमस्तत्र
 (व्याख्या) 298, 20.
 पञ्चाशत्पणिको दण्डः 451, 10.
 पणान्दाप्यः पञ्चदश 428, 2.
 पण्यस्योपरि संस्थाप्य 459, 1.
 पण्येषु प्रक्षिपन् हीनम् 458, 4.
 पतनीयकृते क्षेपे 433, 9.
 पत्नी दुहितरश्चैव 523, 9.
 परद्रव्यगृहाणां च 436, 17.
 परभूमि हरन् कूपः 405, 2.
 परस्परं तु सर्वेषां 414, 7.
 परिशुष्यत्स्वलद्वाक्यो 56, 3.
 परेण भुज्यमानाया 147, 5.
 पलं सुवर्णाश्चत्वारः 158, 9.
 पशून् गच्छन् शतं दाप्यो
 469, 13.
 पश्यतोऽब्रुवतो भूमेर् 147, 4.
 पादकेशांशुककरो 415, 9.

पारदारिकचोरं वा 580, 2.
 पालदोषविनाशे तु 375, 10.
 पालो येषां न ते मोक्ष्या 383, 8.
 पिण्डदोशहरश्चैषां 513, 6.
 पिण्डाकर्षांशुकविष्ट 415, 10.
 पितारि प्रीषिते प्रेते 265, 13.
 पितापुत्रविरोधे तु 457, 3.
 पितुरुर्ध्वं विभजताम् 501, 13.
 पितृद्रव्याविरोधेन 557, 14.
 पितृभ्यां यस्य यद्दत्तं 501, 10.
 पितृपुत्रस्वस्रभ्रातृ 452, 2.
 पितृमातृपतिभ्रातृ 546, 16.
 पुत्रपैत्रैर्ऋणं देयम् 265, 14.
 पुत्रहीनस्य रिक्थिनः 273, 3.
 पुत्रोऽनन्याभितद्रव्यः 271, 8.
 & 272, 9.
 पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः 463, 5.
 पूर्वकर्मपराधी च 436, 14.
 पूर्वपक्षेऽधरीभूते 118, 8.
 पूर्वस्मृतादर्धदण्डः 427, 4.
 प्रक्रान्ते सप्तमं भागम् 328, 3.
 प्रतिग्रहपरीमाणं 122, 16.
 प्रतिपन्नं स्त्रिया देयम् 270, 7.
 प्रतिभूर्दीपितो यत्र 252, 11.
 प्रतिमानसमीभूतो 171, 15.
 प्रत्यर्थिनोऽप्यतो लेख्यम् 60, 10.
 प्रपन्नं साधयन्नर्थं 255, 9.
 प्रमाणं लिखितं भुक्तिः 89, 1.
 प्रमाणं लिखितं भुक्तिः 150, 7.

विवीतभर्तुस्तु पथि 447, 8.
 विषाग्निदां पतिगुरु 452, 9.
 वृथादानं तथैवेह 267, 2.
 वृषक्षुद्रपशूनां च 451, 15.
 व्यवहारान्नृपः पश्येत् 6, 1.
 शक्तस्यानीहमानस्य 494, 7.
 शतं स्त्रीदूषणे दद्यात् 469, 12.
 शतमानं तु दशभिः 158, 1.
 शत्यस्तदर्धिकः पाद 432, 10.
 शपन्तं दापयेद्राजा 433, 6.
 शस्त्रावपाते गर्भस्य 452, 5.
 शुद्धश्चेद्गमयोर्ध्वं मां 172, 2.
 शुद्धप्रव्रजितानां च 451, 13.
 *शूद्रस्तथाङ्गुय एव स्यात्
 471, 11.
 शोणितेन विना दुःखम् 415, 1.
 श्रुताध्ययनसंपन्ना 26, 6.
 श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यम् 68, 10.
 श्रोत्रियास्तापसा वृद्धा 101, 2.
 षोडशाद्यः पणान् दाप्यो 428, 4.
 संततिः स्त्रीपशुष्वेव 253, 5.
 संततिस्तु पशुस्त्रीणां 226, 1.
 संदिग्धलेख्यशुद्धिः स्यात्
 133, 10.
 संदिग्धार्थस्वतन्त्रो यः 84, 6.
 संदिष्टस्याप्रदाता च 451, 8.

संभूय कुर्वतामर्घम् 458, 11.
 संभूय वणिजा पण्यम् 458, 13.
 संश्राव्य पाययेत्तस्मात् 191, 11.
 संसृष्टिनस्तु संसृष्टी 538, 1.
 सकामास्वनुलोमासु 469, 3.
 सविहं ब्राह्मणं कृत्वा 445, 1.
 सचैलं स्नातमाहूय 167, 5.
 सजातावुत्तमो दण्ड 464, 4.
 स तमादाय सैव 176, 1.
 सत्यंकारकृतं द्रव्यम् 241, 14.
 सत्यंकारकृतं द्रव्यम् 371, 4.
 सत्यासत्यान्यथा स्तोत्रैः 430, 6.
 सत्येन मामभिरक्ष त्वं 185, 5.
 सदानमानसत्कारैः 358, 9.
 सद्यो वा कामजैश्चिह्नैः 463, 6.
 स नागकपरीक्षी तु 457, 14.
 सपणश्चेद्विवादः स्यात् 204, 7.
 सर्पिण्डो वा सगोत्रो वा (व्याख्या)
 38, 14.
 सप्ताश्वत्थस्य पर्णानि 179, 11.
 स प्रदाप्यः कृष्टफलम् 407, 10.
 सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्याः 34, 5.
 सभ्याः सजयिनो दण्ड्याः 213, 5.
 सभ्यैः सह नियोक्तव्यो 27, 7.
 समकालमिषुं मुक्तम् 185, 9.
 सममेषां विवृतिः 380, 12.
 समवायेन वणिजाम् 303, 13.

* Cited in the text as Manu's but not found in Manusmriti.

यः साहसं कारयति 451, 3.
 यथाजाति यथावर्ण 95, 2.
 यथापितान्पशून्गोपः 372, 13.
 यदा तु द्विगुणीभूतम् 245, 5.
 यदि कुर्यात्समानंशान् 487, 12.
 यद्यस्मि पापकृन्मातर् 172, 1.
 यश्चैवमुक्तवाहं दाता 451, 4.
 यस्तत्र विपरीतः स्यात् 354, 6.
 यस्य वैगैर्विना जीर्येत् 189, 16.
 याचितान्वाहितन्यास 288, 1.
 यातश्चेदन्य आधेयो 233, 2.
 युक्तिप्राप्तिक्रियाविह 133, 11.
 योज्या व्यस्ताः समस्ता वा
 205, 15.
 योऽभियुक्तः परेतः स्यात् 145, 4.
 यो यावत्कुरुते कर्म 323, 9.
 रक्तस्रग्वसनाः सीमाम् 393, 2.
 रागाहोभाद्रयाद्वापि 34, 4.
 राजनि स्थाप्यते योऽर्घः 458, 15.
 राजपत्न्यभिगामो च 452, 13.
 राजयानासनारोहः 580, 12.
 राजा कृत्वा पुरे स्थानम् 348, 12.
 राजाधमर्षिको दाप्यः 257, 4.
 राजा सविहं निर्वास्याः 576, 8.
 राजा सभासदः कार्या 26, 7.
 रिक्थग्राही ऋणं दाप्यो 271, 7.
 & 273, 1.
 रुच्या वान्यतरः कुर्यात् 152, 16.
 ललाटं स्विद्यते तस्य 56, 2.

लाभालाभौ यथाद्रव्यम् 303, 14.
 लिखितं ह्यमुकेनेति 126, 14.
 लिङ्गस्य छेदने मृत्यौ 422, 10.
 लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेत् 260, 10.
 लेख्यस्य पृष्ठे विलिखेत् 138, 4.
 वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रि 221, 10.
 वर्णीनामानुलोम्येन 418, 10.
 वसानस्त्रीन्पणान् दण्ड्यो 455, 12.
 वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तम् 253, 6.
 वस्त्रधान्यहिरण्यानाम् 226, 2.
 वाक्चक्षुः पूजयति नो 56, 4.
 वाग्दण्डस्त्वथ धिग्दण्डः 205, 14.
 वानप्रस्थयातिव्रत 542, 7.
 वासनस्थमनाख्याय 280, 2.
 विकर्णकरनासौष्टीम् 452, 10.
 विक्रयावक्रयाधान 455, 13.
 विक्रीणतां च विहितो 458, 14.
 विक्रीतमपि विक्रेयम् 369, 7.
 विनापि साक्षिभिर्लेख्यं 130, 6.
 विप्रचिह्नेन शूद्रस्य 581, 16.
 विप्रदुष्टां त्रियं चैव 452, 7.
 विप्रपीडाकरं छेद्यम् 417, 6.
 विभक्तेषु सुतो जातः 499, 1.
 विभजेयुः सुताः पित्रोः 489, 1.
 विभजेरन् सुताः पित्रोर् 551, 10.
 विभागं चैत्पिता कुर्यात् 485, 12.
 विभागनिह्वे ज्ञातिवन्धु 569, 7.
 विभागभावना ज्ञेया 569, 8.
 विवादयेत्सद्य एव 71, 12.

अनंशास्त्वाश्रमान्तरगताः 543, 4.
 544, 10, 545, 11.
 अभ्रातृकां प्रदास्यामि 512, 9.
 अस्यां यो जायते पुत्रः 512, 10.
 आज्ञापज्ञापनापत्रम् 121, 15.
 आज्ञापज्ञापनापत्रे 125, 5.
 उभौ क्रियानुसारेण 236, 11.
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्य 125, 8.
 एकैकं वादयेत्तत्र 113, 14.
 कार्यं निवेदितं येन 125, 9.
 कार्यमादिश्यते येन 125, 7.
 कालं निवेश्य राजानं 126, 1.
 किमेतयोर्बलीयः स्यात् 236, 6.
 कृतं यत्रैकदिवसे 236, 8.
 कृमिकीटपतङ्गेषु 110, 11.
 क्लीबोन्मत्तपतिताश्च 545, 13.
 मानुषत्वं यदामोति 110, 13.
 मृगस्तु दशवर्षाणि 110, 12.
 चतस्रस्तु परित्याज्याः 475, 4.
 चतुर्यभागभागी स्यात् 515, 2.
 जातिं गोत्रं च शाखां च 126, 3.
 तमायान्तं पुनर्जित्वा 213, 17.
 तस्मिन्नेत्यतिगृहीते 515, 1.
 तान्नायःकांस्थरीतीनां 227, 15.
 तुल्यकाले निष्ठानां 234, 1.
 तृतीयः पुत्रिकैवेति (व्याख्या)
 512, 14.
 त्रयणामिति संदेहे 236, 9.
 त्रयोऽपि तद्धनं धर्म्यं 236, 10.

त्रिगुणा तिष्ठते वृद्धिः 227, 16.
 दन्तचर्मस्थिदृङ्गणानां 229, 15.
 दायकं ग्राहकं चैव 126, 2.
 दारिद्र्यं तु भवेत्तस्य 110, 14.
 द्विगुणं हिरण्यं त्रिगुणं धान्यं
 226, 8.
 द्विगुणा दाप्यते वृद्धिः 227, 14.
 न त्वेकं पुत्रं दद्यात् 315, 4.
 न त्वेवैकं पुत्रं दद्यात् 513, 18.
 पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् 316, 1.
 पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् 513, 22-24.
 पुष्पमूलफलादीनि 226, 9.
 प्रतिध्नी तु विशेषेण 475, 5.
 प्राङ्मुखोऽवस्थितः साक्षी 112, 9.
 प्राङ्निवाकादिहस्ताङ्कं 124, 11.
 भिन्नकाले तु यत्कार्यं 113, 13.
 मानुषत्वं यदामोति 110, 13.
 मृगस्तु दशवर्षाणि 110, 12.
 मृतो नरकमायाति 110, 2.
 यं पूर्वतरमाधाय 236, 5.
 यदेकदिवसे तौ तु 234, 4.
 येन चेपां यदुपार्जितम् 560, 11.
 येन भुक्तं भवेत्पूर्वं 234, 2.
 यो मन्येताजितोऽस्मीति 213, 16.
 लौकिकं राजकीयं च 119, 16.
 वज्रशुक्तिप्रवालानां 227, 13.
 विभज्याधिः समं तत्र 234, 5.
 विभिन्नैरेव तत्कार्यं 113, 12.
 वृद्धिं ग्राहकहस्तं च 126, 4.

समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम 126, 7.
 समामासतदर्पाहर् 60, 11.
 समुद्रपरिवर्त च 458, 7.
 समूहकार्य आयातान् 358, 8.
 समूहकार्यप्रहितो 358, 10.
 समेष्वेवं परस्त्रीषु 413, 6.
 सर्वस्वहरणं कृत्वा 355, 10.
 सर्वेष्वर्थविवादेषु 236, 1.
 स सम्यक्पालितो दद्यात् 574, 11.
 साक्षिणं ख्यापयेद्यद्वा 262, 8.
 साक्षिणश्च स्वहस्तेन 126, 11.
 साक्षिपूभयतः सस्तु 118, 7.
 साधारणस्यापलापी 452, 1.
 साध्यमानो नृपं गच्छेत् 255, 10.
 सामन्तकुलिकादीनाम् 451, 9.
 सामन्ता वा समग्रामाः 393, 1.
 साशीतिपणसाहस्रो 211, 21.
 साशीतिपणसाहस्रो 212, 14.
 साहसस्तेयपाहव्य 71, 11.
 सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य 391, 6.
 सुताश्चैषां च भर्तव्या 546, 4.
 सुराकामशूतकृतम् 267, 1.
 सेतुभेदकरी चाप्सु 452, 8.
 सेतुवंल्मीकिनिम्नास्थि 391, 9.
 सोदयं तस्य दायोऽसौ 365, 18.
 सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो 349, 11.
 खीद्रव्यवृत्तिकामो वा 453, 10.
 खीनक्तमन्तरागार 214, 15.

स्मृत्याचारव्यपेतेन 52, 17.
 स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु 39, 3.
 स्वं कुटुम्बाविरोधेन 314, 16.
 स्वं लभेतान्यविक्रीतम् 292, 11.
 स्वच्छन्दं विधवागामी 451, 11.
 स्वदेशपण्ये तु शतम् 458, 17.
 स्वधर्माच्चलितान् राजा 46, 16.
 स्वभावाद्भिकृतिं गच्छेत् 56, 5.
 स्वयं कृतं वा यदणम् 270, 8.
 स्वर्थातस्य ह्यपुत्रस्य 523, 12.
 स्वसीमि दद्याद्ग्रामस्तु 447, 9.
 स्वामिने योऽनिवैद्यैव 406, 12.
 हानिर्विक्रेतुरेवासौ 368, 8.
 हानिश्चेत् क्रेतृदोषेण 369, 8.
 हीनजातिं परिक्षीणम् 257, 10.
 हीनाद्रहो हीनमूल्ये 292, 12.
 हीने पणे तु पञ्चाशत् 458, 9.
 हीनेष्वर्धदमो मोह 413, 7.
 हतं प्रनष्टं यो द्रव्यम् 291, 16.

२६. लौगाक्षि.

अविभाज्ये च ते प्रोक्ते 563, 18.
 क्षेमं पूर्णं यागमिष्टम् 563, 17.

२७. वसिष्ठ.

अक्षया वृद्धिरेतेषाम् 229, 16.
 अथ चेदनृतं ब्रूयात् 110, 1.
 अथ भ्रातॄणां दायविभागो 501, 4-5.
 अदूरबान्धवं बन्धुसंनिहृष्टे 513, 24.

ब्रह्मज्ञानां स्मृता लोका 172, 10.
 † भर्ता प्रीतेन यहत्तं 483, 17.
 भ्रिगते तत्र तल्लेख्यम् 134, 12.
 य एव तत्र द्रष्टारः 576, 2.
 अत्रर्णा धनिको वापि 134, 11.
 यथाभिहिता समयक्रिया 155, 16.
 ययोर्निक्षिप्र आधिस्तौ 233, 15.
 यस्य पश्येत् द्विसप्ताहात् 193, 1.
 यस्य भुक्तिर्जयस्तस्य 233, 16.
 यो गृहीत्वा ऋणं पूर्वं 222, 11.
 रजतकरं चतुः कृष्णलोने 155, 13.
 राज्ञे धनदशभाग 200, 18.
 रोगोऽभिर्जातिमरणम् 193, 2.
 लक्षयेत्तस्य विज्ञाने 179, 3.
 व्यवहाराभिस्तोऽयं 184, 17.
 शिरोऽदृतमहीकरं 155, 15.
 समक्षदर्शनात् साक्षी 93, 11.
 सव च पुरुषपीडाकराः
 420, 15.
 सर्वेषु चार्थजातेषु 155, 9.
 † सा यथाकाममश्रीयात् 483, 18.
 सुवर्णकरं पञ्चकृष्णलोने
 155, 14.
 स्त्रीब्राह्मण.....व्याध्युपसृष्टे च
 162, 13-18.
 हस्तक्षतेषु सर्वेषु 179, 5.

३०. वृद्धमनु.

अथ तस्यापि देयं स्यात् 329, 13.
 अपुत्रा शयनं भर्तुः 524, 1.
 उद्धृत्यान्यस्तु कार्यः स्यात्
 327, 13.
 न तु दाप्यो हतं चौरैः 327, 6.
 पत्न्येव दद्यात्तत्पिण्डम् 524, 2.
 पथि विक्रीय तद्भाण्डम् 329, 12.
 प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः 325, 12.
 प्रमादान्नाशितं दाप्यः 327, 5.
 भाण्डं न दद्यात्परतो 330, 9.
 मुषितः शपथं दाप्यो 449, 5.
 यः कर्मकाले संप्राप्ते 327, 12.
 यदि तस्मिन्दाप्यमाने 449, 4.
 यो भाटयित्वा शकटम् 330, 8.
 स चेन्न कुर्यात्तत्कर्म 325, 12.

३१. वृद्धयाज्ञवल्क्य.

विभागधर्मसंदेहे 571, 7.
 विभागभावना कार्या 571, 8.

३२. वृद्धविष्णु.

अपुत्रधनं पत्न्यभिगामि
 526, 7.
 अपुत्रस्याथ कुलजा 526, 9.
 तदभावे पिता माता 526, 10.

† Referred to as विष्णुवचनं (P 484, L 18) but not found
 in the विष्णुस्मृति edited by Jolly.

व्यवाये तीर्थगमने 475, 12.
 शौसनं प्रथमं ज्ञेयम् 121, 14.
 आ चैव दशवर्षाणि 110, 10.
 समवेतैस्तु यद्दृष्टं 113, 11.
 स हि संतानाय 315, 5.
 सामन्तेष्वथ भृत्येषु 125, 6.
 सिद्धेऽर्थे वादिने दद्यात् 124, 12.
 सूकरो दशवर्षाणि 110, 9.
 हिरण्यं गोशकृद्भान् 112, 10.

२८. विषतन्त्र.

तस्योर्ध्वं तत्परौ द्वौ 190, 5.
 यो वेगः पञ्चमोऽसौ 190, 6.
 वेगो रोमाञ्चमाद्यो 190, 4.
 षष्ठो निश्वासमोहौ 190, 7.

२९. विष्णु.

अनुक्तानां द्विगुणा 228, 8.
 अपुत्रपौत्रसंताने 525, 8.
 अपुत्रस्य ऋक्थस्य 508, 2.
 अप्रशस्तास्तु कानीन 515, 12.
 असमग्रदाने लेख्या 260, 13.
 उत्तमर्णश्चिद्राजानम् 200, 17.
 उपाधिदेविनाम् 576, 18.
 ऊनां चेत्योडश 234, 13.
 करौ विमर्दितव्रीहि 179, 1.
 किण्वकापिसूत्रचर्मवर्मा
 229, 11.
 कितवेष्वेव तिष्ठेरन् 576, 1.

कोशवर्जं चतुर्गुणे 156, 2.
 गृहीतमूल्यं यः पण्यं 367, 10.
 गोचर्ममात्राधिकां 234, 11.
 ग्राम्यपशुघाते कार्षापणम्
 420, 11.
 तत्र कृष्णलोने शूद्रम् 155, 10.
 तदनपत्यस्य स्वर्थातस्य 527.
 16-19.
 तदेनं संशयादस्मात् 184, 18.
 तमशुद्धं विजानीयात् 193, 3.
 तस्मादनिर्मोच्यान्यस्य 234, 12.
 तिलकरं त्रिकृष्णलोने 155, 12.
 तुलाधारस्य ते लोकाः 172, 11.
 त्रिगुणेऽर्थे राजन्यस्य 156, 1.
 त्वमन्तः सर्वभूतानाम् 184, 15.
 त्वमेवाम्भो विजानीषे 184, 16.
 दूर्वाकरं शापयेत् 155, 11.
 द्यूते कूटाक्षदेविनाम् 576, 17.
 द्विजातीनां शौद्रस्त्वेकः 508, 1.
 न दद्याल्लोभतः पश्चात् 222, 12.
 पथि ग्रामग्रान्ते च 380, 6.
 पशूनां पूंस्त्वोपघातकारी 423, 5.
 पूर्वेषां तु स्वधाकारे 525, 9.
 पौनर्भवश्च तेनैव 515, 13.
 प्राकृतानि च गृहानि 179, 4.
 प्रामार्थश्चोत्तमर्णो 200, 19.
 फलोपभोगद्रुमच्छेदो तुत्तमम्
 526, 3.

ताम्रपट्टे पटे वापि 122, 10.
 तुषाङ्गारकपालैस्तु 386, 7.
 ते च चण्डालपर्यन्तान् 123, 6.
 तेषां वर्षशते पूर्णे 110, 6.
 त्रिपूरुषी त्रिगुणिता 142, 3.
 त्रिस्कन्धज्योतिषाभिज्ञं 30, 4.
 त्र्यहाहोहं परीक्षेत 361, 7.
 दत्तं मयामुकायाथ 123, 8.
 दशाहात्सर्वबीजानां 361, 10.
 दानवादप्रतिभुवौ 251, 3.
 दाप्यः स्याद्विगुणं दण्डम् 298, 8.
 देशाध्यक्षादिना लेख्यम् 137, 13.
 दैवराजोपघाते तु 232, 9.
 द्रव्यभेदप्रमाणं च 125, 14.
 द्वित्रिंशत्पिज्ञैः स्वकृतम् 137, 9.
 द्विपदामर्धमासं स्यात् 361, 9.
 धर्मज्ञाः पुत्रिणो मौलाः 94, 10.
 न मयैतत्कृतं पत्रम् 90, 10.
 न वर्धते प्रयत्नस्य 225, 7.
 नानापण्यानुसारात्ते 304, 4.
 निगदं स्मृतिवाक्यं च 124, 8.
 निराधारे द्विकशतम् 221, 19.
 निहृते तु यदा वादी 202, 4.
 न्यायस्थाने गृहीत्वार्थं 580, 8.
 पण्यमेव निष्ठं तत् 370, 17.
 परानीकहते देशे 51, 18.
 पलान्यष्टौ सुवर्णं स्यात् 158, 14.
 पालयहे ग्रामघाते 374, 15.
 पितरश्चात्रलम्बन्ते 109, 3.

पितामहश्च सर्वास्ताः 502, 9.
 पितृपूर्वं नामजाती 125, 13.
 पूर्वोत्तरे क्रियापादम् 124, 7.
 प्रकाशं साक्षिभिर्भाव्यं 89, 8.
 प्रतिग्रहीतृजात्यादि 123, 2.
 प्रत्यक्प्रवाहिनी यत्र 386, 6.
 प्रमाणमेकोऽपि भवेत् 96, 5.
 प्रमाणान्तरमिष्टं हि 137, 8.
 प्रातिभाव्यं भुक्तबन्धम् 225, 6.
 फलभोग्यं पूर्णकालम् 243, 16.
 बध्यन्ते वारुणैः पार्श्वैः 110, 4.
 बन्धकस्य धनी स्वामी 239, 2.
 ब्राह्मणांस्तु तथैवान्यान् 123, 4.
 भाक्षिते सोदयं दाप्यः 283, 14.
 भागाभिशापसंदिग्धे 124, 5.
 भुक्तिः सा पौरुषी ज्ञेया 142, 2.
 भूयो भूयो याचते रामचन्द्रः
 123, 15.
 मणिमुक्ताप्रवालानां 361, 8.
 मतं मेऽमुकपुत्रस्य 123, 11.
 मातापित्रोरात्मनश्च 123, 7.
 मूलेन सह वादस्तु 295, 13.
 मूले समाहते क्रेता 295, 12.
 यच्चान्यस्य कृतं लेख्यम् 139, 1.
 यत्पण्डं हतं वा स्यात् 374, 16.
 यन्नामलेख्यं तल्लेख्यम् 90, 12.
 याचनानन्तरं नाशे 283, 18.
 याञ्चाधर्मेण यदुक्तम् 149, 5.
 युवानः साक्षिणः कार्यो 94, 13.

३३. व्याघ्र.

चाण्डण्डयोश्च पारुष्ये 101, 18.
साहसेषु च सर्वेषु 101, 17.

३४. व्यास.

अगृहीते धने तत्र 90, 13.
अगोपयन्तो भाण्डानि 304, 5.
अजिता अपि दण्ड्याः स्युः 199, 13.
अनोऽन्तरा धनं दत्त्वा 244, 1.
अतोऽर्वाक्पण्यदोषस्तु 361, 11.
अधरीकृत्य तत्पत्रम् 90, 11.
अधोगतो न शुद्धचेतु 174, 1.
अन्यथा द्विगुणं दाप्याः 304, 6.
अन्यथा नश्यते लाभो 232, 10.
अप्रकाशोत्साधियुक्तम् 137, 11.
अवश्यं तेन वक्तव्यम् 139, 2.
अविज्ञातनिवासाश्च 438, 16.
अशक्यो निर्णयो ह्यन्यैः 42, 2.
असंस्कृतास्तु ये तत्र 508, 7.
अमुतास्तु पितुः पत्न्यः 502, 8.
आधिपत्रं चतुर्थं च 126, 19.
आवेदयित्वर्णिकुले 240, 7.
उत्कोचजीविनो द्रव्य 580, 10.
उत्क्षेपकः संधिमेत्ता 438, 17.
ऋणं दाप्यस्तु तन्नाशे 232, 11.
ऋणं दाप्याः प्रतिभुवः 251, 2.
ऋणं पैतामहं पौत्रः 250, 8.
ऋणं सलाभं संशोध्य 236, 14.
एतत्सर्वं समासेन 124, 9.

एवं निष्कप्रमाणं तु 158, 15.
एवं निःसंशयज्ञानात् 174, 4.
करोत्युत्तरकार्याणि 580, 9.
काले काले पालनीयः 123, 13.
कालेऽतीते मुक्तपाशाः 110, 7.
किंचिदूनं प्रदाप्यः स्यात् 283, 15.
कुटुम्बिनोऽथ कायस्थ 123, 5.
कुर्याज्ज्ञानपदं लेख्यम् 137, 10.
कुर्वीत पुनराह्वानम् 51, 19.
क्रमायातो दृढः शूद्रः 30, 10.
क्रियाकारकसंबन्धम् 122, 11.
गुरुः स्वामी कुटुम्बी च 42, 3.
गृहीतदोषो नष्टश्च 236, 13.
गृहीतबन्धोपस्थाने 249, 13.
गोप्याधिद्विगुणादूर्ध्वं 240, 6.
गोप्यार्धं द्विगुणादूर्ध्वं 244, 3.
ग्रहीता प्रतिदाप्यः स्यात् 283, 19.
ग्रामयोरुभयोः सीम्नि 386, 3.
चर्मकाष्ठेष्टकासूत्र 361, 3.
चीरकं च स्वहस्तं च 126, 18.
जङ्गमं स्थावरं येन 124, 4.
जयपत्रं ततो दद्यात् 124, 3.
जितं तु दण्डयेद्राजा 199, 12.
ज्ञात्वा तु घातकं सम्यक् 454, 2.
ज्ञेया सा प्रतिपत्तिश्च 202, 5.
तदन्तरा धनं दत्त्वा 239, 3.
तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यम् 109, 5.
तस्य भागद्वयं देयम् 562, 5.
तस्य राज्ञा प्रदातव्यम् 124, 6.

स्वहस्तकाज्ज्ञानपदम् 137, 7.
 हन्याच्चित्रवधोपायैः 454, 3.
 हस्तद्वयं निखेयं तु 169, 10.
 हिरण्ये द्विगुणीभूते 239, 1. and
 240, 4.

३५. शङ्खः

अक्रामे पितरि ऋक्थविभागे
 487, 2.
 अदण्ड्यौ मातापितरौ 206, 15.
 अर्थधर्मयोरस्वातन्त्र्यात्
 479, 19.
 तत्र दिव्यं नाम तुलाधारणम्
 151, 1.
 त्रयाणामपि वर्णीनाम् 208, 15.
 न जीवति पितरि 479, 17.
 पूर्वनष्टां तु यो भूमि 558, 7.
 यथाभागं लभन्त्यन्ये 558, 8.
 यद्यपि स्यात्पश्चात् 479, 18.
 लोहधारणम् 151, 2.
 वानप्रस्थौ जन्मकर्म 206, 16.
 विभज्यमाने दाये 511, 11.
 विवासनं धिक्करणम् 208, 16.
 वैवाहिकं स्त्रीधनं च 511, 12.
 स्वर्यातस्य ह्यपुत्रस्य 540, 19.

३६. शङ्खलिखितौ

इष्टापूर्तप्रदानम् 151, 8.
 केशाकेशिप्रहणात् 119, 1.
 दिवा त्रीन् । मुहूर्ते मापम् 382, 4.
 रात्रौ चरन्ती गौः पञ्च 382, 3.

शस्त्रपाणिघातकः 119, 2.
 समं सर्वे सहोदरा मातृकं....
 551, 20.
 सीमाव्यतिक्रमे त्वष्टसहस्रम्
 404, 7.

३७. श्रुतिः

जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान्
 जायते 263, 11.
 तस्मात्त्रियो निरिन्द्रिया अदायादा
 536, 5.
 यो वै भागिनं भागानुदत्ते चयते वैनं
 स यदि वैनं न चयतेऽथ पुत्रमथ
 पौत्रं चयते. 566, 17-18.

३८. संग्रहकारः

अन्यस्वमन्यहस्तेषु 481, 12.
 अर्थवद्धर्मसंयुक्तम् 63, 1.
 अर्थिप्रत्यर्थिनिर्दिष्टम् 127, 5.
 असत्यामपि तस्यां तु 530, 13.
 असाधयन्साधयन्वा 199, 9.
 अस्वतन्त्रतयास्वाम्यम् 479, 8.
 आगमे क्रयदानादौ 141, 4.
 आचार्यस्याप्यभावे तु 530, 18.
 उक्तप्रकाररूपेण 199, 5.
 एवमेवोपरितनां 530, 14.
 कायितं दायशब्देन 478, 8.
 कृतागमस्योक्तकाले 146, 4.
 क्षमालिङ्गात्मपीडावत् 63, 9.
 गुर्वदिशानियोगस्था 533, 7.

रहःकृतं प्रकाशं च 89, 7.
 राजवंशक्रमयुतं 125, 12.
 राजा तु स्वयमादिष्टः 122, 9.
 लिखेज्ज्ञानपदं लेख्यम् 125, 11.
 लेख्ये कृते च दिव्ये च 249, 12.
 लोकप्रसादात्स्वकृतात् 137, 12.
 वणिक्शिल्पिप्रभृतिषु 42, 1.
 वदन्यष्टगुणान् काले 228, 2.
 वर्षाणि विंशतिं भुक्ता 142, 1.
 वस्त्ररूप्यहिरण्यानाम् 361, 4.
 वादी चोन्मार्गं द्रव्यम् 298, 7.
 विक्रेतुः प्रतिदेयं तत् 361, 12 &
 363, 12.
 विद्याप्राप्तं शौर्यधनम् 559, 1.
 विप्रत्यये लेख्यदिव्यदर्शने 251, 1.
 विभागकाले तत्तस्य 559, 2.
 विभिन्नमातृकास्तेषाम् 503, 2.
 विवादं नैव पश्येयुः 42, 4.
 विशुद्धिपत्रकं चैव 127, 2.
 व्यवहारं स्वयं दृष्ट्वा 124, 2.
 शाककार्पासबीजेक्षौ 228, 1.
 शिष्यच्छेदेऽक्षभङ्गे च 174, 3.
 शुचिक्रियश्च धर्मज्ञः 96, 4.
 शौर्यादिनाप्नोति धनम् 562, 4.
 श्रुताध्ययनसंपन्नम् 30, 5.
 श्रोत्रिया न पराधीनाः 94, 12.
 श्रौतस्मार्तक्रियायुक्ता 94, 11.
 षड्वस्तं तु तयोः प्रोक्तम् 169, 11.
 षष्टिर्वर्षसहस्राणि 110, 5.

षष्ठं तु स्थितिपत्राख्यम् 127, 1.
 सत्यकारं च यो दत्त्वा 370, 16.
 सत्यवाक्ये व्रजन्यूर्ध्वम् 109, 4.
 संनिवेशं प्रमाणे च 123, 10.
 संस्कार्या भ्रातृभिर्ज्यैष्ठैः 508, 8.
 सबन्धे भाग आशीतः 221, 18.
 समं दद्यात्तत्सुतौ तु 250, 9.
 समकालं पश्चिमं वा 137, 14.
 समक्षमसमक्षं वा 304, 3.
 समानजातिसंख्या ये 503, 1.
 समामासतदर्शीहर् 123, 1.
 संमुच्छ्रिता ध्वजाकारा 386, 4.
 समोऽपि न विशुद्धः स्यात् 174, 2.
 सर्वनितान्भाविनः पार्थिवेन्द्रान्
 123, 14..
 साक्षिणा धर्मसंस्थेन 109, 1.
 साक्षिभावे नियुक्तानां 109, 2.
 साधनाङ्गान्विता राज्ञौ 438, 15.
 साधारणं समाभित्य 562, 3.
 साध्यपालस्तु कर्तव्यो 30, 9.
 सामान्योऽयं धर्मसेतुर्नृपाणाम्
 123, 12.
 सीमात्र चिह्निता कार्या 386, 8.
 सुहृद्भिर्बान्धवैश्चापि 149, 6.
 स्त्रीपुंसयोः पशुस्तेयी 438, 18.
 स्थानवंशादिपूर्वं च 123, 3.
 स्पष्टाक्षरं जितक्रोधं 30, 7.
 स्फुटलेखं नियुञ्जीत 30, 6.
 स्वच्छन्दगा बहुजला 386, 5.

४०. स्मृतिःस्मृत्यन्तरंस्मरणंवा.

- अक्रूरो मधुरः स्निग्धः 29, 2.
 अनीशाः पूर्वजाः पित्रोः 499, 13.
 अनुक्तसंख्या यत्र 166, 14.
 अन्तर्हितं हरन् शुद्धः 180, 9.
 अन्नार्थं तण्डुलप्रस्थम् 536, 2.
 अप्रसिद्धं निराबाधम् 61, 16.
 अप्सु प्रवेशने यस्य 186, 13.
 अयस्तत्रं तु पाणिभ्याम् 180, 8.
 अवष्टम्भाभियुक्तानाम् 152, 1.
 असाध्यं वा विरुद्धं वा 61, 17.
 आगमस्तु कृतो येन 145, 13.
 आपत्काले कुटुम्बार्थे 485, 9.
 आमन्त्रिता च नागच्छेत् 333, 8.
 उत्साहवानलुब्धश्च 29, 3.
 ऊनत्रिके तु पुष्पं स्यात् 156, 5.
 एकोऽपि स्थावरे कुर्यात् 485, 8.
 कर्णे चर्म च वालांश्च 377, 2.
 कलौ युगे त्विमान् धर्मान् 522, 10.
 कुलीना ऋजवः शुद्धा 95, 5.
 कोशः प्राज्ञैर्न दातव्यो 160, 13.
 जनन्यस्वधना पुत्रैर् 502, 4.
 तथाजाविकवत्सानां 381, 4.
 तदङ्गच्छेद इत्येको 404, 4.
 तदप्यन्यायविहितम् 582, 18.
 तन्दुलाश्चैव कोशश्च 152, 2.
 तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रम् 357, 4.
 तिर्यग्यवोदराण्यष्टौ 175, 19.

- व्यवराः साक्षिणो ज्ञेयाः 95, 6.
 दत्तौरसेतरेषां तु 522, 8.
 दूर्वायाः सप्तपर्णानि 180, 2.
 देवरेण सुतोत्पत्तिः 522, 9.
 द्विजातिलिङ्गिनः शूद्रान् 581, 19.
 धातोर्धात्वन्तरप्राप्तिर् 190, 1.
 न तस्मृतस्तत्सुतो वा 145, 14.
 न प्रतिग्रहभूद्देया 564, 9.
 निष्के तु सत्यवचनं 156, 4.
 न्यायापेतं यदन्येन 582, 17.
 पणस्य पादौ द्वौ गां तु 381, 3.
 पण्यस्त्रीणां व्यसनिनाम् 160, 12.
 पत्रैरञ्जलिमापूर्य 179, 14.
 पशुस्वामिषु दद्यात् 377, 3.
 प्रतियहः प्रकाशः स्यात्
 568, 13-14.
 प्रतिवर्णं भवेयुस्ते 95, 8.
 प्रमाणमङ्गुलस्योक्तम् 175, 20.
 प्राङ्न्यायकारणोक्तौ तु 77, 19.
 वह्निर्वासिषु बाह्याश्च 95, 10.
 बान्धवादप्रजाद्यस्तु 295, 2.
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः 95, 7.
 मिथ्या क्रिया पूर्ववादे 77, 14.
 यस्य राजस्तु कुरुते 357, 3.
 लब्धं दानक्रमप्राप्तम् 295, 1.
 ललाटे चाभिज्ञस्ताङ्कः 205, 11.
 वत्सानां द्विगुणः प्रोक्तः 381, 11.
 वधः सर्वस्वहरणं 404, 3.
 वर्षाणि पञ्चत्रिंशत् 142, 10.

ग्रामण्यः क्षेत्रसामन्ताः 141, 2.
 वीरकं नाम लिखितम् 127, 4.
 तथोद्धारविभागोऽपि 492, 9.
 तदभावेऽसपिण्डाः स्युर् 530, 15.
 तस्यामविद्यमानायां 530, 12.
 तस्यैवात्मतृतीयस्य 146, 5.
 दृष्टकारणदोषो वा 199, 10.
 धटादीनि विषान्तानि 153, 13.
 परात्मपूर्वजानेक 63, 8.
 परित्यक्तागमा भुक्तिः 146, 7.
 पितर्यविद्यमानेऽपि 530, 11.
 पितृद्रव्यविभागस्य 479, 7.
 पितृद्वारागतं द्रव्यम् 478, 7.
 प्रतिनामाभिराक्रान्तम् 127, 7.
 प्रसिद्धमाविरुद्धं च 63, 3.
 भाषाक्षरसमं साध्यम् 199, 8.
 भुक्तिप्रसाधने मुख्याः 141, 1.
 भुक्तिर्या सा चतुर्यस्य 146, 6.
 भ्रातृषु प्रविभक्तेषु 533, 6.
 मातृद्रव्यविभागोऽपि 479, 9.
 यथा नियोगधर्मोऽयम् 492, 8.
 यदावेदयते राज्ञे 63, 10.
 यो यथोक्तान्यतमया 199, 7.
 राज्ञा परीक्ष्य साक्ष्यैश्च 199, 6.
 लिखितं साक्षिणो भुक्तिः 141, 3.
 वर्तते यस्य यद्गते 481, 11.
 वर्षर्तुमासपक्षाहो 63, 5.

शूद्रस्यैकोदकाभावे 530, 17.
 संक्षिप्तं निखिलार्थं च 63, 4.
 सत्स्वपत्येषु यस्मान्न 479, 10.
 सत्रद्वचारी सद्विप्रः 530, 16.
 साध्यप्रमाण्यसंख्यावत् 63, 7.
 साध्यवद्भावकपदम् 63, 2.
 स्थानावसथसाध्याख्या 63, 6.
 स्पष्टावगमसंयुक्तम् 127, 8.
 स्वकीयेः प्रतिनामाद्यैः 127, 6.

२९. संवर्त.

आसेधं प्रतिभङ्गं च 44, 13.
 कन्यापहारकं पापं 44, 15.
 गोत्राक्षणनिहन्तारम् 45, 1.
 चतुर्दशी ह्यमावास्या 23, 13.
 तिथिज्वासु न पश्येत्तु 23, 14.
 दशैतानपराधांश्च 45, 2.
 न वृद्धिः स्त्रीधने लाभे 224, 16.
 परार्थवादसंयुक्तम् 44, 16.
 प्रदत्तान्यस्य तुष्टेन 144, 5.
 भुक्तिर्यस्य भवेत्तस्य 146, 17.
 भुज्यमाने गृहे क्षेत्रे 146, 16.
 या राज्ञा क्रोपलोभेन 144, 4.
 पदभागकालं शुक्लार्थे 44, 17.
 संदिग्धे प्रातिभाष्ये च 224, 17.
 स्वयमन्वेपथेद्राजा 44, 14.
 स्वराष्ट्रे चौर्यभीतिं च 44, 18.

यच्च काकपदाकीर्णम् 131, 4.	व्यवहारस्वरूपं च 46, 2.
यत्प्रभृतार्थविषयम् 79, 2.	*शमी धान्यं कृताञ्चं च 436, 6.
राजन्येऽग्निं घटं विप्रे 161, 14.	शास्त्राणि वर्णधर्मास्तु 46, 1.
राज्ञा विवर्जितो यस्तु 215, 13.	सत्यं वापि सहान्येन 78, 17.
राष्ट्रस्य वा समस्तस्य 215, 14.	सारभूतमसंदिग्धम् 69, 12.
*वासः कौशेयवर्जं तु 436, 7.	स्वधर्मस्य यथा प्राप्तिः 7, 14.
विधवा यौवनस्था चेत् 535, 12.	*हिरण्यरत्नकौशेय 436, 9.
विभजिष्यमाण एकविंशं	*हिरण्यवर्जं लोहं च 436, 8.
कानीनाय दद्यात् 517, 1.	

* Those marked with an asterisk are given as Hārīta's by Mādhavāchārya but they are also found in Nārada.

वाक्पाह्व्ये महीवादे 395, 6.
वाक्पाह्व्ये य एवोक्तः (व्याख्या)
416, 17.

व्याधिता संभ्रमा व्यग्रा 333, 6.
शान्त्यर्थं जुहुयादग्नौ 177, 1.
शिरसो मुण्डनं दण्डः 205, 10.
शिरोमात्रं तु दृश्येत 186, 12.
श्रेणिषु श्रेणिपुरुषाः 95, 9.
स एव दण्डपाह्व्ये (व्याख्या).
416, 18.

सप्त पिप्पलपत्राणि 180, 1.
स्वप्नामज्ञातिसामन्त 568, 11.
हिरण्योदकदानेन 568, 12.

४१. हारीत.

अकल्पबालस्थविर 50, 15.
अधरीकृत्य तत्पत्रम् 137, 17.
अनल्पमव्यस्तपदम् 69, 11.
अनादेयास्तु ते सर्वे 215, 16.
अन्यथा नश्यते लाभो 231, 19.
अन्यायेनापि यदुक्तम् 144, 7.
अन्ये वा ये पुनर्ग्राम 215, 15.
अभक्षणे प्रत्यये दाने 249, 6.
अर्थिश्रवमगूढार्थम् 69, 13.
आगमस्तु भवेन्मूलम् 140, 2.
आदाने वा विसर्गे वा 217, 7.
आयुषो रक्षणार्थं तु 535, 13.

आर्द्रवासाः शुचिश्चैव 178, 10.
उत्तरं तत्र विज्ञेयम् 79, 3.
कार्यातिपातिव्यसनि 50, 16.
कोशतन्दुलधर्मास्तु 161, 16.
गर्भग्रीमधमवर्णाम् 475, 8.
जीवति पितरि पुत्राणां 480, 4.
दाने वाधमने वा पि 217, 6.
* देवब्राह्मणराज्ञां च 436, 10.
धर्मोत्सुकान्जडानार्तं 50, 18.
न तच्छक्यमपाकर्तुं 144, 8.
न त्वङ्गमेदं विप्रस्य 208, 13.
न मयैतत्कृतं पत्रम् 137, 16.
न मूलेन धिना शाखा 140, 1.
न विषं ब्राह्मणे दद्यात् 161, 15.
न्यायेन क्रियते यत्तु 7, 15.
पञ्चस्वेषु प्रकारेषु 249, 7.
पुत्रदारादिशपथान् 161, 17.
पूर्वपक्षार्थसंबद्धम् 69, 10.
प्राङ्मुखस्तु ततस्तिष्ठेत् 178, 9.
बन्धं यथा स्थापितं स्यात् 231, 18.
बिन्दुमात्राविहीनं यत् 131, 5.
मत्तोन्मत्तप्रमत्तांश्च 50, 17.
मिथ्याकारणयोर्वापि 80, 11.
मिथ्योत्तरं कारणं च 78, 16.
* मृद्गाण्डासनखट्वास्थि 436, 5.

* Those marked with an asterisk are given as Hārīta's by Mādhavāchārya but they are also found in Nārada.

THE GENERAL INDEX OF QUOTATIONS

VOL. III, PARTS I AND II.

अ.	अग्निः शिशिरहेमन्त ... १६२
अंशमंशं यत्रीयांसः ४८९	अग्निवर्णं तु तच्चोरः ... १९७
अकल्पबालस्थविर ५०	अग्निवर्णमयःपिण्डं ... १७७
अकल्पादीनपि शनैः ५०	अग्निहोत्रं गवालम्भं
अकामे पितरि क्रम्य ४८७	(व्याख्या)
अकारणे च विक्रोष्टा ४५१	अग्नेः पश्चिमभागे तु ... १६५
अकूटं कूटकं वृत्ते ... ४५७	अग्नेर्विधिं प्रवक्ष्यामि ... १७५
अकृतं तदपि प्राहुः ... २१६	अग्न्यादिलोकपालांश्च ... १६४
अकृतः स तु विज्ञेयः ... २९१	अघशंस्यात्मविक्रं तु ... ९८
अकृता वा कृता वापि ... ५२५	अघशंस्यात्मविक्रम्भ
अक्रमेण तु संगच्छेत् ... ३३३	(व्याख्या) ९८
अक्रमोदासुतश्चैव ... ५४६	अङ्गयित्वा भगाङ्गेन ... ४७२
अक्रियाकारिणश्चैव ... ४३८	अङ्गच्छेदार्हकस्त्वर्थ ... २१२
अक्रूरहृदयः शान्तः ... १८३	अङ्गादङ्गात्संभवति ... ५२४
अक्रूरो मधुरः स्निग्धः २९	अङ्गावपीडने चैव ... ४२०
अक्षतायां क्षतायां वा . ५१३	अङ्गुलीर्ग्रन्थिभेदस्य ... ४४०
अक्षभङ्गे च यानस्य ... ४२१	अङ्गुल्योरेव वा छेदं ... ४७०
अक्षया वृद्धिरेतेषां ... २२९	अङ्गुष्ठाङ्गुलियोगेन ... १९५
अक्षवध्रशलाकाद्यैः .. ५७२	अच्छलेनैव वान्विष्येत् ... २८७
अगुप्तैकाङ्गसर्वस्वी ... ४६६	अजातशत्रुस्मि तत्काले ... ७३
अगृहीतं च दिव्यतः २२५	अजातपुत्रेव शत्रुषु ... ३७८
अगृहीते धने तत्र . ९०	अजानौ जातिकरणे ... ४५८
अगृहीते धने तत्र ... १३८	अजानां पक्षिणां चैव ... ४४४
अगृहीते समं दाप्यः ... ३२४	अजाविके तु संरुद्धे ... ३७६
अगोपयन्तो भाण्डानि . ३०४	अजिता अपि दण्ड्याः स्युः १९९
अग्निं शिशिरहेमन्त ... १६२	अजैकपादहिर्बुध्न्यः ... १६५

अदत्तेऽन्यत्र समयात्	३७०	अनंशौ क्लीवपतितौ	२७३
अदत्त्वा तु मृते दाप्यः ..	३२०	अनंशौ क्लीवपतितौ .	५४४
अददद्याच्च्यमानस्तु ..	२६१	अनद्धाहं तथा धेनुं .	३०१
अदर्शयन्स तं तस्य .	२४७	अनन्तरः सपिण्डाद्यः ...	५२७
अदर्शयित्वा तत्रैव ..	२६०	अनन्तरः सपिण्डाद्यः ...	५४१
अदायिकं राजगामि	५३५	अनपत्यस्य धर्मोऽयं ..	५४१
अदास इति चोक्त्वा त्रिः ..	३४७	अनपत्योऽशभाग्योऽपि ...	५३१
अदुष्टं दूषयन्वादी .	१०५	अनयन्भाटयित्वा तु .	३३०
अदुष्टां लभते त्यक्तुं ...	४७५	अनयन्वाहकोऽप्येवं ...	३३०
अदृष्टाभावितां लेख्यं ...	१३५	अनर्थनिचयो भिक्षुः ..	५४३
अदेयं यश्च गृह्णाति	३१४	अनर्थशीलां सततं ..	४७६
अदेयदायको दण्ड्यः ..	३२१	अनर्पितं तु यो भुङ्क्ते ...	३०१
अदेयदेयदत्तानां ...	३१२	अनल्पमव्यस्तपदं	६९
अदेयमथ देयं च	३१३	अनाकारितमप्यूर्ध्वं	२२२
अदेयान्याहुराचार्याः	३१३	अनाख्यातं व्यवहितं	२७९
अदेशकालसंभाषा	४६३	अनागमं तु यद्भुक्तं ...	१४९
अदेशकाले दत्तानि ...	१६३	अनागमं तु यो भुङ्क्ते ...	१४३
अधनस्य ह्यपुत्रस्य ...	२७५	अनाच्छेद्यकरास्तेभ्यः	३४९
अधमो भारवाही स्यात्	३३६	अनाच्छेद्यमनाहार्यं दानलेख्यं	१२०
अधरीकृत्य तत्पत्रं	९०	अनाच्छेद्यमनाहार्यं सर्वं	१२०
अधरीकृत्य तत्पत्रं	१३७	अनादेयास्तु ते सर्वे ...	६७
अधिकान्छेदयेदर्थान्	६५	अनादेयास्तु ते सर्वे	२१५
आधक्रीयत इत्याधिः	२३०	अनादेयो भवेद्वादः	२१५
अधुना संप्रवक्ष्यामि	१९७	अनावृतं चेत्तन्नाशे	३७९
अधोगतो न शुद्धेत्तु	१७४	अनावेद्य तु राज्ञे यः ...	२५८
अध्यक्षः सभ्यसहितः	१०३	अनिच्छतः प्रभावत्वात् ...	३४३
अध्यक्षाणां च निक्षेपः ...	३८	अनिच्छन्शुल्कदातापि	३३३
अध्यग्न्यध्यावाहनिकं ...	५४७	अनिच्छया त्वपकृतं	४६२
अध्यावाहनिकं नाम	५४८	अनियम्यांशकर्तृणां	३१२
अनंशास्त्वाश्रमान्तरगताः	५४४	अनियुक्तप्रभाषी च	४३

अज्ञातोषधिमन्त्रैस्तु ...	४३९	अत्राहंममुकः साक्षी ..	१२६
अज्ञानतिमिरोपेतान् .	३२	अथ कार्यविपत्तिस्तु .	२९०
अज्ञाननाशितं चैव ...	२८३	अथ चेदगृतं ब्रूयात् .	११०
अज्ञानाद्बालभावाच्च ...	११४	अथ चेदगृतं ब्रूयुः ...	३९७
अज्ञानाद्दे शते पूर्णे ...	११५	अथ वेत्प्रतिभूर्नास्ति ...	५८
अज्ञानोक्तान्दण्डयित्वा ...	३९८	अथ तस्यापि देयं स्यात्	३२९
अतः क्रिया तदा प्रोक्ता	८७	अथ पञ्चत्वमापन्ने	१३४
अतः परं प्रवक्ष्यामि ...	१९१	अथ प्रागेव दत्ता स्यात् ...	३१९
अतः पुत्रेण जातेन .	२६३	अथ भ्रातृणां दाय	५०७
अत ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा .	४८६	अथ मूलमनाहाय	२९६
अत ऊर्ध्वं सकुल्यः स्यात्	५२९	अथ मूलमनाहार्थ .	२९८
अतश्च सुतदाराणां ...	३१५	अथ वा कितवो राज्ञे .	५७३
अतस्तस्य तु पत्राणि .	१८०	अथवा शुद्धभावेषु ..	१७८
अतस्तान्वातयेद्राजा ...	४१२	अथ विंशतिवर्षाणि ...	१३६
अतस्त्वं दर्शयात्मानं	१८५	अथ शक्तिविहीनः स्यात्	२५८
अतिक्रमेऽप्यते च	५८	अथ शास्त्रोक्तमुत्सृज्य	३८
अतिक्रान्ते सप्ररात्रे ...	८१	अथारूढविवादस्य ...	१४५
अतीतकालः पक्षोऽसौ	६४	अथवेद्य प्रयुक्तस्तु	४०७
अतीतकालोद्दिष्टश्च ..	६४	अदग्धं तं विदुर्देवाः ...	१८१
अतोऽन्तरा धनं दत्त्वा .	२४४	अदण्ड्यागन्तुकी गौश्च ..	३८४
अतोऽन्यथा भावनायाः ...	१०६	अदण्ड्यान्दण्डयन्राजा ...	३२
अतोऽन्येषु तु कार्येषु	१६३	अदण्ड्या मृतवत्सा च ...	३८४
अतोऽन्येषु विवादेषु . .	११५	अदण्ड्याश्चोत्सवे गावः	३८४
अतो यदन्यद्विब्रूयुः ...	११३	अदण्ड्या हस्तिनो ह्यश्वाः	३८३
अतोऽर्वाक्पण्यदोषस्तु . .	३६१	अदण्ड्यौ काणकुब्जौ च	३८३
अत्यारात्परकुड्यस्य ...	४००	अदण्ड्यो मुच्यते राज्ञा .	२९६
अत्युज्ज्वलं विरक्तं ...	१३१	अदण्ड्यौ मातापितरौ	२०६
अत्र यद्युक्तं	५२६	अदत्तं तु भयक्रोध	३१७
अत्र साक्षी त्वमस्माक	१०३	अदत्तत्यक्तविक्रीतं	२९५

अन्यवादी पणान्पञ्च ...	८३	अपादिश्याभियोगं यः ...	६५
अन्यवाद्यादिहीनेभ्यः ...	१२५	अपन्यायप्रवृत्तं तु ...	३३
अन्यस्मिन्हि नियुञ्जाना		अपराधानुरूपं तु ...	१९८
(व्याख्या)	३८	अपदयता कार्यवशात् ...	२७
अन्यस्मिन्हि नियुञ्जाना...	५१९	अपाङ्गप्रेक्षणं हास्यं ...	४६२
अन्यस्वमन् हस्तेषु ...	४८१	अपात्रे पात्रमित्युक्ते ...	३१८
अन्यहस्तात्परिभ्रष्टं ...	४३७	अपास्य श्रोत्रियद्रव्यं ...	५३५
अन्यहस्ते च विक्रीय ...	३६९	अपि सर्पेण वा दष्टः ...	३८२
अन्यायवादिनः सभ्याः ...	३४	अपुत्रधनं पत्न्य ...	५२६
अन्यायवादिनः सभ्याः ..	४३९	अपुत्रपौत्रसंताने ...	५२५
अन्यायेनापि तं यान्तं ...	३३	अपुत्रस्य ऋक्थस्य	५०८
अन्यायेनापि यद्भुक्तं ...	१४४	अपुत्रस्याथ कुलजा ...	५२६
अन्यार्थमर्थहीनं च ...	६३	अपुत्रस्याथ कुलजा ...	५२८
अन्याहितं इतं न्यस्तं ...	१४३	अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो	
अन्यूनं चेन्निगदितं ...	११४	(व्याख्या)	३८
अन्येऽपि शङ्क्या माह्याः ...	४३६	अपुत्रायां कुमार्यां च ...	५५५
अन्ये वा ये पुरग्राम, ...	६७	अपुत्रायां मृतायां तु ...	५५५
अन्ये वा ये पुनर्ग्राम ...	२१५	अपुत्रा योषितश्चैषां ...	५४६
अन्येषां चैवमादीनां ...	४४४	अपुत्रा शयनं भर्तुः ...	५२४
अन्योदर्यस्तु संसृष्टी ...	५३८	अपुत्रा शयनं भर्तुः ...	५३४
अन्योन्यं त्यजतो रागः ...	४७४	अपुत्रेण परस्त्रे ...	५१८
अन्योन्यपरिगृहीताः ...	५७३	अपूर्णे तु प्रकुर्यातां ...	२४६
अन्योन्यमनुरागेण ...	४६२	अपृष्टसत्यवचने ...	११६
अन्योन्यापहतं द्रव्यं ...	५६५	अप्रकाशोत्साधियुक्तं ...	१३७
अन्योन्यापहतं द्रव्यं ...	५६६	अप्रगल्भभयार्तीनां ...	१३५
अन्वाधेयं तु तद्द्रव्यं ...	५४८	अप्रजां दशमे वर्षे ...	४७६
अन्वाहितं च निक्षेपं ...	३१३	अप्रजायामतीतायां ...	५४७
अन्वाहितं याचितकं ...	३१३	अप्रजायामतीतायां ...	५५३
अन्वाहितादि वाहृत्य ...	२५६	अप्रतिपन्नापि सा दाप्या...	२७०
अन्वाहिते याचितके ...	२८८	अप्रत्ता चेत्समूढा तु ...	५५२
अपचारक्रियायुक्ता ...	५३२	अप्रत्तायास्तु दुहितुः ...	५५२

अनियुक्तासुतश्चैत्र	... ५४६	अनेन विधिना लेख्यं	... १२४
अनिर्गते दशाहे तु	... २४०	अनेन विधियोगेन	... ३०६
अनिर्णीते तु यद्यर्थे	... ३५	अन्तःपुरं वासगृहं	... ४३
अनिर्दशाहां गां सूतां	... ३८३	अन्तरं तु तयोर्हस्तः	... १६८
अनिर्दिष्टं तु भुञ्जानः	... ३०१	अन्तरेण तयोर्धः स्यात्	... १५७
अनिर्दिष्टं तु यद्व्यं	... ३०१	अन्तर्गृहे वहिर्यामात्	... ५९३
अनिर्दिष्टस्तु यो राज्ञा	... ५७७	अन्तर्जलगतं सम्यक्	... १८६
अनिर्दिष्टाच्च निर्दिष्टं	... २३५	अन्तर्धने तु यद्व्यं	... २४०
अनिर्दिष्टो वार्यमाणः	... ३०५	अन्तर्हितं हरन्गुहः	... १८०
अनिर्वेद्य गृपे दण्ड्यः	... २९१	अन्तिमा स्वैरिणीनां या	... २७५
अनिश्चित्य भूतिं यस्तु	... ३२२	अन्तेवासी गुरुप्राप्त	... ३३९
अनिषिद्धेन यद्भुक्तं	... १४१	अन्त्याभिगमने त्वङ्ग्यः	... ४७१
अनिषिद्धैर्ग्रहीतव्यः	... ४४४	अन्धशस्यात्मावक्रुत	
अनिषेद्धा क्षमो यः स्यात्	४५५	(व्याख्या)	... ५९८
अनीशाः पूर्वजाः पित्रोः	... ४९९	अन्धोचि कित्स्यरोगाद्याः	... ५४४
अनुकूलामवागदुष्टां	... ४७४	अन्नाकालभृतस्तद्वत्	... ३३६
अनुक्तमेतन्मन्यन्ते	... ७४	अन्नाकालभृतो दास्यात्	... ३४५
अनुक्तसंख्या यत्र स्यात्	... १६६	अन्तर्था तण्डुलप्रस्थं	... ५३६
अनुक्तानां द्विगुणा	... २२८	अन्यं संभावयेत्तु तु	... १०३
अनुत्तीर्णाश्च नासेध्याः	... ४९	अन्यक्षेत्रे तु जातानां	... ४०४
अनुपपन्नपितृद्रव्यं	... ५५८	अन्यग्रामात्समाहृत्य	... ३९८
अनुपस्थापयन्मूलं	... २९७	अन्यत्र ब्राह्मणात्किंचित्	... ५३५
अनुमानं त्रिधा प्रोक्तं	... ८७	अन्यत्र स्वामिसंदेशं	... २१७
अनुमानेन निर्णीतं	... १९८	अन्यथा द्विगुणं दाप्याः	... ३०४
अनुमानेन विज्ञेयं	... ५७०	अन्यथा न प्रवर्तेत	... ३१५
अनेकधा कृताः पुत्राः		अन्यथा न भवेह्लामः	... ३९८
(व्याख्या)	५२०	अन्यथा न विशुद्धिः स्यात्	... १८६
अनेकपदसंकीर्णः	... ६५	अन्यथा नश्यते लाभः	... २३१
अनेकपितृकाणां तु	... ४९५	अन्यथा नश्यते लाभः	... २३२
अनेकार्थाभियुक्तेन	... २०३	अन्यथा शास्त्रकारी च	... ४८७
अनेकार्थाभियागे तु	... २०३	अन्यवादी क्रियाद्विषी	... ८१

अयुक्तं शपथं कुर्वन् ...	४५१	अर्थिनाभिहितो योऽर्थः ...	७२
अयुक्तं साहसं कृत्वा ...	२११	अर्थिना संनियुक्तो वा ...	५३
अयोनौ गच्छतो योषां ...	४७१	अर्थिप्रत्यर्थिनिर्दिष्टं ...	१२७
अयोनौ यः समाक्रामेत् ...	३३३	अर्थिप्रत्यर्थिनोर्वापि ...	१०३
अरन्निद्वयमुत्सृज्य ...	४००	अर्थिप्रत्यर्थिवचने ...	१०२
अराजके हि लोके ऽस्मिन् ...	३	अर्थिश्रवमगूढार्थं ...	६९
अराजदैविके चापि ...	२८२	अर्थी तु लेखयेत्तावत् ...	६६
अराजदैविकं नष्टं ...	३२८	अर्थी तुतोयपादे तु ...	८७
अरिक्थभाजस्ते सर्वे ...	५३४	अर्थेऽप्यव्ययमानं तु ...	२०२
अरुन्तुदः सूत्रकश्च ...	३५५	अर्थेष्वधिकृतो यः स्यात् ...	३४०
अर्धश्चेदवहीयेत ...	३६६	अर्धं द्वयोरपहतं ...	३००
अर्धस्य ज्हासं वृद्धिं वा ...	४५८	अर्धं द्वयोरपहतं ...	२९७
अर्धोऽनुग्रहकृत्कार्यः ...	४५९	अर्धक्षयात्तु परतः ...	४५६
अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृत् ...	४५१	अर्धत्रयोदशपणः ...	३७५
अर्घ्यादिपश्चादङ्गानां ...	१६६	अलंकारो भार्याया ...	४९३
अर्चयेत्तु धत्तं पूर्वं ...	१७१	अलंकृता हरन्कन्यां ...	४६९
अर्जुनस्तिलकोऽशोकः ...	१६९	अलिपिज्ञो कृणी यः स्यात् ...	१२९
अर्थकालबलापेक्ष ...	९२	अलेख्यासाक्षिके दैवीं ...	३००
अर्थदण्डवधावुक्तौ ...	३२	अल्पमूल्यं तु संस्कृत्य ...	४३९
अर्थप्रत्ययहेतुर्यः ...	२३१	अल्पाक्षरस्त्वसंदिग्धः ...	६१
अर्थप्रत्ययहेतुश्च ...	२३१	अवकृष्य च सर्वत्र ...	४४९
अर्थवद्धर्मसंयुक्तं ...	६३	अवगूरणनिःशङ्कं ...	४१०
अर्थशास्त्रोक्तमुत्सृज्य ...	३८	अवधित्यागमात्रेण ...	८२
अर्थस्य निवयं कुर्यात् ...	५४३	अवनिष्टीवतो दर्पात् ...	४१८
अर्थस्य संग्रहे चैनां ...	४७३	अवमूत्रयतो मेढूं ...	४१८
अर्थस्योपरि वक्तव्यं ...	११३	अवरुद्धासु दासीषु ...	४६७
अर्थानर्थानुभौ बुद्धा ...	६०	अवलम्ब्यौ च कर्तव्यौ ...	१६९
अर्थापकर्षणं दण्डः ...	६९	अवश्यं तेन वक्तव्यं ...	१३९
अर्थार्था चान्यविषये ...	१४८	अवश्यकार्याः संस्काराः ...	५११

अप्रत्यक्षं च यद्भुक्तं	१४३	अभियुक्तोऽभियोगस्य ...	७२
अप्रयच्छन् तथा शुल्कं ...	३३३	अभियोक्ता धनं कुर्यात् ...	३००
अप्रशस्तास्तु कानीन ...	५१५	अभियोक्ताप्रगल्भत्वात् ...	६६
अप्रसिद्धं निराबाधं ...	६१	अभियोक्ता शिरस्थाने	१५२
अप्रसिद्धं विरुद्धं यत् ...	७३	अभियोगमनिस्तौर्य	८५
अप्राणिभिर्यत्क्रियते ...	५७२	अभियोगानुरूपेण	५१
अप्राप्तव्यवहारं च ...	४५७	अभियोगेऽथ साक्ष्ये वा ...	५६
अप्राप्तव्यवहारश्च ...	५०	अभिलेख्यात्मनो वक्ष्यान्	१२२
अप्राप्तेऽर्थे कृच्छ्रकाले .	३६७	अभिवन्द्य च गुवादोन्	२२
अप्राप्ते वैसकाले तु ..	२९०	अभिशापे समुत्तीर्णे	१२८
अप्रियं चास्य यो वक्ता ...	५८०	अभिषह्य तु यः कन्यां	४७०
अप्सु प्रवेशने यस्य ...	१८६	अभोक्ष्यं बोद्धमानोऽपि	९१
अप्सु भूमिवदित्याहुः ...	११२	अभोषणेन दण्डेन	४१२
अवध्यं यश्च वध्नाति ...	४५७	अभ्यनुज्ञातमन्यैस्तु	५७८
अवन्धलप्रकं चैव	१३५	अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन	१९७
अब्जेषु चैव रत्नेषु ...	११२	अभ्युत्थानमधर्मस्य	३
अभक्षणे प्रत्यये दाने ...	२४९	अभ्युपेत्य च शुश्रूषां	३३४
अभक्ष्यापेयकथनं ...	४३०	अभ्रातृकां प्रदास्यामि (व्याख्या)	५१२
अभावयन्धनं दाप्यः ...	१०६	अभ्रातृको हरेत्सर्वं	५२२
अभावे ज्ञातुविद्वानां ...	३९५	अमात्यः प्राड्विवाको वा ...	२१२
अभावे तदपत्यानां ...	५५४	अमूलैर्वाथ मूलैर्वा	४२९
अभावे ब्रीजिनो माता ...	२१७	अमेध्यं शोधयित्वा तु	४०२
अभिगन्तास्मि भगिनीं ...	४३३	अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठयूत	४१३
अभिघाते तथा च्छेदे ...	४२८	अयं द्विजैर्हि विद्वद्भिः	५१९
अभियुक्तं च नान्येन .	८५	अयं द्विजैर्हि विद्वद्भिः (व्याख्या)	३८
अभियुक्तस्ततश्चैकं ...	१९८	अयशो महदामोति ...	३२
अभियुक्तस्तथान्येन ...	४९	अयस्तप्तं तु पाणिभ्या ...	१८०
अभियुक्ताय दातव्यं ...	१५२	अयुक्तं चैव यो ब्रूयात् ...	३५४
अभियुक्ताय दातव्यं ...	१८७	अयुक्तं तत्र यो ब्रूयात् ...	८४

असत्याः सत्यसदृशाः	३९	अस्वतन्त्राः स्त्रियः कार्याः	४७३
असत्यामपि तस्यां तु	५३०	अस्वतन्त्रेण मूढेन	३७०
असत्त्वदीति यः पक्षः	२१४	अस्वस्थमत्तोन्मत्तार्त	५१
असत्सु देवेषु स्त्री	२७४	अस्वामिना कृतो यस्तु	२९१
असमग्रदाने लेख्यास	२६०	अस्वामिविक्रयं दानं	२९१
असमाहार्यमूलस्तु	२९७	अस्वाम्यं हि भवेत्तेषां	४८०
असम्यग्भावितः कार्यः	१३८	अस्वाम्यनुमताज्ञासात्	२९४
असवर्णे तु विप्रस्य	३४२	अस्वाम्यनुमतेनैव	४०७
असाक्षिकहते चिह्नैः	४१२	अहंपूर्विकया यातौ	५९
असाक्षिके हते चिह्नैः	४०	अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये	१७३
असाक्षिणस्ते वचनात्	१०१	अहार्थं ब्राह्मणद्रव्यं	५३०
असाक्षिणो ये निर्दिष्टाः	१००	अहीनक्रमचिह्नं च	१२९
असाक्षिणो ये निर्दिष्टाः	१०१	अहोरात्रोषिते स्नाते	१६७
असाक्षिप्रत्ययास्त्वन्ये	११८	अहो मासस्य षण्णां वा	५४३
असाक्षिप्रत्यया ह्येते	११८	आ	
असाक्षिमत्साक्षिमच्च	१३०		
असाधयन्साधयन्वा	१९९	आकाममननुज्ञातं	२३८
असाध्यं वा विरुद्धं वा	६१	आकारणे रक्षणे च	३१
असारमिति तत्त्वेन	७५	आकारैरिङ्गितैर्गत्या	५५
असुतस्य प्रमीतस्य	५२३	आकाशभूतमानेन	२३५
असुतास्तु पितुः पत्न्यः	५०२	आकृष्टस्तु समाक्रोशन्	४१२
अस्मिन्नर्थान्तरे पूर्वं	७३	आक्रन्दे चाप्यपेहीति	४२१
अस्मै दत्तं मया सार्धं	७४	आक्षारयन्शतं दाप्यः	४३१
अस्यां यो जायते पुत्रः (व्याख्या).	५१२	आगतं प्राङ्मुखं कृत्वा	१८४
अस्वतन्त्रः स्मृतः शिष्यः	२१७	आगतस्तु शरग्राही	१८६
अस्वतन्त्रकृतः सिद्धिः	२१७	आगतानां विवदतां	५२
अस्वतन्त्रतया स्वाभ्यं	४७९	आगमं च प्रमाणं च	३९२
अस्वतन्त्रजडोन्मत्त	७०	आगमः प्रथमः कार्यः	४७
अस्वतन्त्राः प्रजाः सर्वाः	२१७	आगमस्तु भवेन्मूलं	१४०
		आगमस्तु कृतो येन	१४५

अवष्टब्धस्योत्तरणे	... ६७	अशुभं दासकर्मोक्तं ३३५
अवष्टम्भाभियुक्तानां	... १५२	अशुभ्रूपाकरीं नारीं ४७७
अवष्टम्भाभियुक्तानां	... १५३	अशुभ्रूपाभ्युपेत्यैतत् ३३४
अवस्करस्थलश्वभ्र	... ४०१	अश्रुतार्थमदृष्टार्थं १३५
अविज्ञातं तु यत्कीतं ३६१	अश्वः खरो वृषो दासः ५६२
अविज्ञातक्रयो दोषः	... ३००	अश्वस्तनविधानेन ४४४
अविज्ञातनिवासाश्च	... ४३८	अष्टभिर्मण्डलैरेवं १७५
अविज्ञातनिवेशत्वात् ३०९	अष्टमं कालमित्युक्तं १५०
अविज्ञातस्थानकृतं	... ३००	अष्टमं मण्डलं गत्वा १७६
अविज्ञातहतस्यापि	... ४५३	अष्टमं मण्डलं गत्वा १८०
अविज्ञाताश्रयात्क्रीतं	... २९७	अष्टमाद्वत्सरास्तिष्ठिः १०४
अविद्यमाने पित्र्येऽर्थे	... ५११	अष्टव्यक्तिकलाधरो नव १
अविभक्तविभक्तानां	... ४९६	अष्टाङ्गलं भवेद्दीर्घं १९७
अविभक्तेऽनुजे प्रेते	... ४९५	अष्टाङ्गोऽष्टादशपदः ११०
अविभक्तैः कुटुम्बार्थे	... २७०	अष्टादशक्रियाभेदात् २०
अविभाज्यं सगौत्राणां	... ५६४	अष्टादशपदाभिन्नः २८
अविभाज्ये च ते प्रोक्ते	... ५६३	अष्टादशसु मार्गेषु २३
अविशुद्धागमो भोगः	... १४०	अष्टादशसु मार्गेषु ४०
अव्याख्यागम्यमित्येतत्	... ६९	अष्टानां परमाणूनां १५७
अव्यायच्छन्नविक्रोशन् ३७५	अष्टापाद्यं तु शूद्रस्य ४४२
अशक्तप्रेतनष्टेषु	... ४०८	असंख्यातमविज्ञातं २७९
अशक्तस्तु वदन्नेवं	... ४३२	असंवद्धकृतश्चैव २१५
अशक्तितो न दद्याच्चैत्	... ४०९	असंभूय सुतान्सर्वान् ४८५
अशक्तौ बन्धनागारे	... २०९	असंभ्रान्तः शनैर्गच्छेत् १७६
अशक्यो निर्णयो ह्यन्यैः	... ४२	असंयतं चास्त्रहीनं १७६
अशिंरांसि च दिव्यानि	... १५३	असंसृष्टचपि वा दद्यात्	५३८-५३९
अशीतिभागं गृह्णीयात् २२१	असंस्कृतास्तु ये तत्र ५०८
अशीतिभागो वृद्धिः स्यात्	२२१	असंस्कृतास्तु संस्कार्याः ५०९
अशीतिस्तु विनाशे वै	... १५५	असत्कालसरोगार्तं ३०३
अशुभं कर्म विज्ञेयं	... ३३५	असत्याः सत्यसंकाशाः ४३७

आधिस्तु द्विविधः प्रोक्तः....	२३३	आतिस्तु कुर्यात्स्वस्थः सन्	३२९
आधिस्तु सोदये द्रव्ये ..	२४४	आर्द्रवासाः शुचिश्चैव	१७८
आधेः स्वीकरणात्सिद्धिः ..	२३३	आर्यख्यभिगमने	४६६
आधौ प्रतिग्रहे क्रीते	२३७	आवाहनादि पूर्वं तु	१९४
आनुलोम्येकपुत्रस्तु ..	५०७	आवाहयेत्ततो देवान्	१९८
आनृण्यं कर्मणा गच्छेत् ..	२०२	आवाह्य तु धटे धर्म	१६४
”	२०९	आ विद्याग्रहणाच्छिष्यः	३३७
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता (व्याख्या)	२५	आविशेत्सलिले नित्यं	१८४
आन्वीक्षिक्यादिकुशलः..	२८	आवेदयति चेद्राज्ञे	५२
आपञ्चमात्तया सिद्धिः ..	१०४	आवेदयति यः पूर्वं	४५
आपत्काले कुटुम्बार्थे	४८५	आवेदयित्वर्णिकुले	२४०
आपत्कालेऽपि कर्तव्यं ...	३१५	आवेद्य प्रगृहीतार्थे	८४
आपद्रतोऽथवा वृद्धः ...	४०२	आश्रयः शस्त्रदाता च	४५५
आपत्स्वपि न देयानि .	३१३	आश्रितस्तृणं दद्यात्	२७५
आपत्स्वपि हि कष्टासु ..	३१३	आसंवत्सरात्सिद्धिं च	१०४
आप्तभावेन तद्रक्ष्यं .	३२४	आसंस्काराद्धरेद्भागं	५३८
✓आप्ताः सर्वेषु वर्णेषु	९४	आसङ्गी मुक्तकेशश्च	४४
आभ्यन्तरस्तु विज्ञेयः ..	९६	आसन्ने सैनिकः सङ्गृहे	४९
आमन्त्रिता च नागच्छेत्....	३३३	आसामन्यतमां गच्छन्	४६५
आयव्ययज्ञैः शुचिभिः	३०२	आसिद्धस्तं परासेधं	४८
आयसं द्वादशपल-	१९७	आसुरादिषु यज्ञन्धं	५५४
आयुधान्यायुधीयानां	५८१	आसेधं प्रतिभङ्गं च	४४
आयुषो रक्षणार्थं तु	५३५	आसेधकालः आसिद्धः	४८
आरण्यास्तु स्वकैः कुर्युः....	२४	आसेधयेदनासेधैः	४८
आरम्भकृत्सहायश्च	४५५	आसेधयेद्विवादाधी	४७
आरम्भकृत्सहायश्च ..	४५५	आस्वेव तु भुजिष्यासु	४६८
आरम्भात्संग्रहं यावत्	४९	आहरन्मूलमेवासौ	२९७
आरामञ्छन्दसश्चैव....	४५	आहर्ता भुक्तियुक्तोऽपि	१४५
आरामायतनग्राम (व्याख्या)	४०३	आहार्यं वर्जयेत्तथां	१८४
आरुह्य संशयं यत्र	५६१	आहितोऽपि धनं दत्त्वा	३४५

आगमे क्रयदानादौ	१४१	आदानकालादारभ्य	१४७
आगमेन विशुद्धेन	१४०	आदाने वा विसर्गे वा	२१७
आगमेनोपभोगेन	२९४	आदाने वा विसर्गे वा	५५६
आगमेनोपभोगेन	२९८	आदाय दापयेच्छ्राद्धं	५२४
आगमो दीर्घकालश्च	१४०	आदाय दापयेच्छ्राद्धं	५३६
आगामिभद्रगृपति	१२२	आदित्यचन्द्रावनिलोज्ज्वलश्च	१७३
आग्नेयं मण्डलं चाद्यं	१७५	आदित्याभिमुखस्तिष्ठन्	१७८
आचारेणावसन्नोऽपि	७२	आदौ तु कारणं दानं	१४६
आचार्यः शिक्षयेदेनं	३३८	आदौ मध्येऽवसाने च	३२१
आचार्यस्य पितुर्मातुः	२०६	आद्यमध्योत्तमान्दण्डान् .	४३३
आचार्यस्य वसेदन्ते	३३८	आद्यौ तु वितथे दाप्यौ ..	२५०
आचार्यस्याप्यभावे तु	५३०	आधर्ष्यं पूर्वपक्षस्य	११७
आजीवन्म्वेच्छया दण्ड्यः	२८४	आधाता यत्र न स्यात्तु	२४१
आज्येन हविषा चैव	१६६	आधानं विक्रयं चापि	४५८
आज्ञाधिर्नाम यो राज्ञा	२३१	आधानं विक्रयो दानं	२३४
आज्ञाप्रज्ञापनापत्रं	१२१	आधानसहितं यत्र	१३६
आज्ञाप्रज्ञापनापत्रे	१२५	आधिं कृत्वा तु यो द्रव्यं ..	१२७
आज्ञालङ्घनकर्तारः	४४	आधिः पत्रं विक्रयो वा	५८
आज्ञालेख्ये पट्टके शासने वा	५८	आधिः प्रणश्येद्विगुणे ...	२३८
आज्ञासंपादिनीं दक्षां	४७४	आधिः प्रणश्येद्विगुणे ...	२४४
आढकं भर्तृहीनायाः	५३५	आधिक्यं न्यूनता चांशे	३८६
आढ्यस्य निकटस्थस्य	१३४	आधिपत्रं चतुर्थं च	१२६
आतृतीयात्तथा वर्षात्	१०४	आधिमेकं द्वयोः कृत्वा ..	२३४
आत्मनैव लिखेज्जातं	१०४	आधिरन्योऽथवा कार्यः	२३२
आत्मपितृवसुः पुत्राः	५२८	आधिर्वन्धः समाख्यातः ...	२३०
आत्ममातुलपुत्राश्च	५२८	आधिवेदनिकाद्यं च	५४६
आत्मार्थं विनियुक्तं वा	३५९	आधिसीमाबलधनं ..	१४८
आत्मैव ह्यात्मनः साक्षी....	१०९	आधिसीमोपनिक्षेप	१४७
आददानः परक्षेत्रात्	४४४	आधिस्तु द्विविधः प्रोक्तः....	२३१
आददानो ददद्यैव	३६४		

उत्तमर्णश्रेद्राजानं.... २००	उन्मत्तजडमूकानां १३५
उत्तमर्णधिमर्णाभ्यां २६३	उन्मत्तजडमूकाश्च २७३
उत्तमां सेवमानस्तु ४७१	उन्मत्तजडमूकाश्च ५४४
उत्तमेषु च सर्वेषु.... ९०	उन्मत्तमत्तनिर्धूताः ६८
उत्तमेषु समस्तेषु.... १२८	उन्मत्तलुब्धक्रुद्धाश्च २७
उत्तमे साहसे दण्डः ४५०	उन्मत्तेनैव मत्तेन २१६
उत्तमो बाधमो बापि ४५२	उपगच्छेत्परं कामात् २७४
उत्तरं तत्र विज्ञेयं ७९	उपजीव्यदुमाणां च ४२६
उत्तरौ तु विसंवादे २५०	उपयौ कूटसाक्ष्ये च ७२
उत्पत्त्यैवार्थं स्वामित्वात्.... ४८४	उपन्यस्तेषु यल्लब्धं ५५९
उत्पन्नसाहसान्यस्मै २७४	उपपातकयुक्ते तु ४३३
उत्पन्ने त्वौरसे पुत्रे ५१५	उपप्लवनिमित्तं च २६९
उत्पन्ने स्वामिनो भोगः ४०६	उपभोक्ता तु तं द्रव्यं ३०१
उत्साहवानलुब्धश्च २९	उपलिप्ते शुचौ देशे १९८
उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु ५१३	उपश्रवणसंभोग ३९०
उदकं च प्रदातव्यं १७०	उपस्थमुदरं जिह्वा २०५
उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा १८९	उपस्थितस्य मोक्तव्यः २४३
उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वा १११	उपस्थिता परीक्षयाः स्युः.... १०७
उद्वरणे तु हस्तस्य ४१४	उपस्थिते ततस्तस्मिन् ६१
उद्वर्णे प्रथमो दण्डः ४१७	उपहन्येत वा पण्यं ३६८
उद्वर्णे हस्तपादे तु ४१४	उपांशुजनविक्रीतं.... २९१
उद्दिष्टमेव भोक्तव्यं ३०१	उपाधिदेवीनां ५७६
उद्दिष्टे साक्षिणः पूर्वं ६४	उपानयेद्वा गोपालः ३७२
उद्धरन्ति पुनर्यस्मात् ३९०	उपायैर्विविधैरेषां ४३५
उद्धारपत्रं तत्प्रोक्तं १२०	उपायैश्चोद्यमानस्तु ८१
उद्धारादिकमादाय २६१	उपेक्षमाणाः सनृपाः ३३
उद्धारेऽनुद्धृते तेषां ४८९	उपेक्षाकारकश्चैव.... ४५५
उद्धृत्य कूपवाप्यम्भः ५६४	उपोषितं ततः स्नातं १९६
उद्धृत्यान्यस्तु कार्यः स्यात् ३२७	उभयानुमतं चैव.... २४
उद्युक्तः कर्षकः सस्ये ४९	उभयानुमतो यः स्यात् ९६

आहूतव्यपलापी च	८२	इन्द्रो विवस्वान्पूषा च	१६५
आहूतप्रपलायी च	८१	इमं निगृह्य दाप्यः स्यात्....	२८६
आहूतप्रपलायी च	८३	इमं हि सर्ववर्णानां	४७३
आहूतस्त्ववमन्येत	५१	इमानप्यनुयुञ्जीत	३९०
आहूतो यस्तु नागच्छेत्	५१	इषून् प्रक्षिपेद्विद्वान्	१८३
आहूतो यस्तु नागच्छेत्	११५	इष्टं विना तु प्रथमं	४२९
आहूय यः कृतः साक्षी	१०२	इष्टकाभस्मपापाण	१७०
आहृत्य स्थापयेत्तत्र	३४८	इष्टापूर्तप्रदानमन्यांश्च	१५१
आहैको दर्शयामीति	२४६	इह कीर्त्तिं राजपूजां	३२
आह्वानादनुपस्थानात्	८२	इह चानुत्तमां कीर्त्तिं	१०८
इ		इहैव तस्य देवत्वं	१०८
इच्छतः श्रद्धानस्य	१९१	ई	
इच्छतः स्वामिनश्चाङ्गैः	३३५	ईशानस्तु भवेद्रक्तः	१६५
इच्छन्ति पितरः पुत्रान्	२६३	उ	
इतरानितरः कुर्यात्	१५३	उक्तं तुष्टिकरं तत्तु	२६६
इतरेषां तु देवानां....	१९२	उक्तप्रकाररूपेण	१९९
✓ इतरेषां तु वर्णानां....	२०९	उक्ता पञ्चगुणा शाके	२२७
✓ इतरेषां तु वर्णानां....	२१०	उक्तेऽर्थे साक्षिणो यस्तु	१०६
✓ इतरेषां तु वर्णानां....	५३०	उक्तो नियोगो मनुना	
इति संप्रतिपत्त्याख्यं	७३	(व्याख्या)	५२०
इति कस्मिन्कथं कस्मात्	५२	उत्कृती सस्यघाती च	४५
इत्येते द्वादशादित्याः	१६५	उत्कृत्य लिङ्गवृषणौ	४६६
इत्येवमादयो ज्ञेयाः	४३८	उत्कोचकाः सोपधिकाः	४३८
इन्द्रं पूर्वं तु संस्थाप्य	१६४	उत्कोचजीविनो द्रव्य	५८०
इन्द्रः पीतो यमः श्यामो	१६४	उत्क्रम्य तु वृत्तिं यत्र	३७९
इन्द्रवित्तेशयोश्चैव	३	उत्क्रोशतां जनानां तु	४४७
इन्द्रस्थाने सभायां वा	१६३	उत्क्षेपकस्तु संदेशैः	४४०
इन्द्रस्थाने सभायां वा	१६८	उत्क्षेपकः सन्धिभेत्ता	४३८
इन्द्रस्य दक्षिणे पाश्वे	१६५	उत्क्षेपकाः सस्यहराः	४३८
इन्द्रस्याङ्गिरसो नलस्य	१	उत्तमं चेति शास्त्रेषु	४५०
		उत्तमः कार्यकर्ता च ..	३३६

ऋणिसाक्षिलेखकानां	११९	एकद्वित्रिचतुर्भागात्	३१०
ऋणिसाक्षिलेखकानां	१२९	एकपाकेन वसतां	४८८
ऋणिसाक्षिलेखकानां	१३४	एकमुत्पादयेत्पुत्रं	५१९
ऋणस्वहस्तसंदेहे	१३४	एकमेव दहत्यग्निः	४
ऋणी न लभते बन्धं	२४६	एकवासास्तथाभ्यक्तो	४३
ऋणे धने च सर्वस्मिन्	५६६	एकशय्यासनं क्रीडा	४६३
ऋणे लेख्यं साक्षिणो वा	९१	एकस्थाली सहावासी	९७
ऋणोपनिधिनिक्षेप	७१	एकस्मिन्तोलेन्मर्त्यं	१७०
ऋतुत्रयस्योपरिष्ठात्	२२४	एकस्मिन्यत्र दृश्येते	६७
ऋत्विक्पुरोहिताचार्य	१२५	एकां स्त्रीं कारयेत्कर्म	५६३
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्	१६८	एकां स्त्रीं कारयेत्कर्म	५६५
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यान्	१७४	एकादशगुणं दाप्यः	३५८
ऋत्विक्पुरोहितामात्याः	२०७	एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः	४८९
ऋत्विग्यदि वृत्तो यज्ञे	३०८	एकाहं ग्रहपञ्चाहं	७०
ऋत्विजः समवेतास्तु	३०६	एकैकं वादयेत्तत्र	११३
ऋत्विजां व्यसनेऽप्येवं	३०९	एकैकानेकधा भिन्ना	८७
ए		एकैको द्विविधः प्रोक्तः	१९८
एकं घृतां बहूनां च	४१६	एकोऽपि स्थावरे कुर्यात्	४८५
एकं वेदहवो हन्युः	४५४	एकोऽप्यनीशः सर्वत्र	३१६
एकं भवेद्विभक्तानां	४८८	एकोऽनुब्यस्तु साक्षी स्यात्	१००
एक एव प्रमाणं स्यात्	९६	एको ह्यनीशः सर्वत्र	५६८
एक एव प्रमाणं स्यात्	१०३	एतत्सर्वग्रहणं प्रोक्तं	४६३
एक एवौरसः पुत्रः	५१५	एतत्सर्वं पिता पुत्रैः	४९८
एकक्रियाविरुद्धं तु	२३४	एतत्सर्वं प्रदातव्यं	२६९
एकच्छायां प्रविष्टानां	२५२	एतत्सर्वं विभागे तु	५६१
एकच्छायाश्रितेष्वेवं	२५१	एतत्सर्वं समासेन	१२४
एकजातिर्द्विजातीस्तु	४३४	एतदाकुलमित्युक्तं	७५
एकत्र कूलपातं तु	३९९	एतद्दशाङ्गकरणं	३१
एकत्र शिखरे पुरुषं	१६९	एतद्द्वयं समाख्यातं	३००
एकदेशोपभोगेऽपि	१४९	एतद्विद्याधनं प्राहुः	५५९

उभयाभ्यर्थितेनैव.... १२६	ऋक्थभाज ऋणं प्रतिकुर्युः	५५३
उभयोः प्रतिभूर्प्राह्यः	५७	ऋक्थिनः सुहृदं वापि	२००
उभयोः संमतः साधुः	१०२	ऋज्वी धटतुला कार्या	१६९
उभयोरपि संदिग्धौ	५७६	ऋणं तयोः पतिकृतं	२७५
उभयोरप्यसाध्यं चेत्	३२३	ऋणं तु दापयेत्पुत्रं	२६४
उभयोरप्यसौ रिक्थी (व्याख्या)	५१८	ऋणं दद्यात्पतिस्तासां	२६९
उभयोरलिखिते वाक्ये	८४	ऋणं दमं च दाप्यः स्यात्....	११५
उभाभ्यां यस्य विश्वस्तं	१०३	ऋणं दातुमशक्तो यः	२५९
उभावपि तु तावेव	४६५	ऋणं दाप्यस्तु तन्नाशे	२३२
उभौ क्रियानुसारेण	२३६	ऋणं दाप्याः प्रतिभुवः	२५१
उभौ तौ नाहेतो भागं	५४६	ऋणं देयमदेयं च	२२०
उभौ वा श्रोत्रियौ ख्यातौ	९५	ऋणं पुत्रकृतं पित्रा	२६८
उलूखले पणार्धं तु	३०२	ऋणं पैतामहं पौत्रः	२५०
उल्काहस्तोऽग्निदो ज्ञेयः	११८	ऋणं प्रीतिप्रदानं च	५५७
उषरं मूषिकव्याघ्रं	३०९	ऋणं वोढुः स भजते	२७५
ऊ		ऋणं सलामं संशोध्य	२३६
ऊढया कन्यया वापि	५४९	ऋणमात्मीयवत्पुत्रं	२६५
ऊनत्रिके तु पुष्पं स्यात्	१५६	ऋणमेवंविधं शोध्यं	५५७
ऊनमभ्यधिकं वार्थं	११४	ऋणात्पिता मोचनीयः	२६३
ऊनां चेतोऽडश	२३४	ऋणादानं ह्युपनिधिः	१३
ऊनाधिकं पूर्वपक्षे....	६५	ऋणादानप्रधानानि	२१९
ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च	४७८	ऋणादिकेऽपि समये	११९
ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च	४८९	ऋणादिषु हरेत्कालं	७१
ऊर्ध्वं मासप्रयातस्य	२२३	ऋणानुरूपं परतः	२४०
ऊर्ध्वं यस्य द्विसप्ताहात्	१९३	ऋणिकः सधनो यस्तु	२००
ऊर्ध्वं विभागाज्जातस्तु	४९९	ऋणिकः सधनो यस्तु	२५८
ऊर्ध्वं संवत्सरात्तस्य	२२३	ऋणिकस्तु प्रतिभुवे	२५२
ऋ		ऋणिकस्य धनाभावे	२५९
ऋक्थं ऋणं सममिति	५५७	ऋणिको दाप्यते यत्र	२५६
ऋक्थं मृताया गृह्णीयुः	५५४	ऋणिष्वप्रतिकुर्वत्सु	२४८

ऐ		कणोष्ठप्रागपादादि	४१७
ऐन्द्रजालिकलुब्धोय ९८	कर्गो चर्म च वालांश्च	३७६
औ		कर्गो चर्म च वालांश्च	३७७
औरसः क्षेत्रजश्चैव ५१७	कर्तव्यं तत्प्रियं तत्र	३३
औरसाः क्षेत्रजास्तेषां ५४६	कर्तव्यं वचनं सर्वैः ...	३५४
औरसा अपि नैतेश्च ५४४	कर्तव्यास्त्वविदुष्टास्तु	३८९
औरसो धर्मपत्नीजः ५१२	कर्ता ममायं कर्मेति	३१८
औरसो विभजन्दायं ५१६	कर्तुः शरीरसंस्थांस्तु	१९०
औषधामन्त्रयोगाश्च १९०	कर्तृनथो साक्षिणश्च	११
क		कर्म कुर्यात्प्रतिज्ञातं	३४०
कट्यां कृताङ्गो निर्वास्यः	४१९	कर्मणापि समं कुर्यात्	२०७
कण्ठेऽक्षमालामासज्य ५७६	कर्म तत्स्वामिनः कुर्यात्	३३९
कथितं दायशब्देन ४७८	कर्मवियोगाविख्यापन	२०८
कनीयाञ्ज्येष्ठभार्यायां ५३२	कर्माकुर्वन्प्रतिश्रुत्य	३२५
कन्धराबाहुसङ्घातं च ४१६	कर्माणि ते करोमीति	१२०
कन्यापहारकं पापं ४४	कर्मानुरूपं निर्वेशं	३१०
कन्याभ्यश्च पितृद्रव्यं ५१०	कर्मापि द्विविधं ज्ञेयं	३३५
कन्याया दूषणे स्तेये ७२	कर्मारम्भं तु यः कृत्वा	३२५
कन्यावैवाहिकं चैव २६९	कर्मोपकरणं तेषां	३२४
कन्यैव कन्यां या कुर्यात्	४७०	कलहापहतं देयं	४२०
कन्यैवाक्षतयोनिर्या २७४	कलानुबन्धव्याघात	५७०
करणं कारयेद्वापि ३०६	कलौ युगे त्विमान्धर्मान्	५२२
करपाददत्तो भङ्गे ४१५	कवाटवीजसंयुक्तां	१६८
कराग्रं यो न धुनुयाद् १९६	काकस्य दन्ता नो सन्ति	७८
करीषास्थितुषाङ्गार ३८७	काकिण्यादिस्त्वर्थदण्डः	२०४
करोत्युत्तरकार्याणि ५८०	काणं खञ्जं विना दद्यात्	३१०
करौ विमर्दितव्रीही १७९	काणं वाप्यथवा खञ्जं	४३१
करौ विमृदितव्रीही १७९	कानीनः कन्यकाजातः	५१२
कर्कटानि च देशानि १६९	कानीनश्च सहोदथ	५१७

एताद्विधानमाख्यातं	१३९	एवं पृष्ठः स यद्ब्रूयात्	५५
एताः प्रकृतयः प्रोक्ताः	४६	एवं प्रत्यर्थिनोक्ते तु	१३२
एतानाहुः कूटसाक्ष्ये	११५	एवं मन्त्रविधिं कृत्स्नं	१६७
एतानि धर्मशास्त्राणि	३७	एवंविधं राजकृतं	१२१
एतान्दोषानवेक्ष्य त्वं	११२	एवंविधानि काष्ठानि	१६९
एतान्येव प्रमाणानि	२१७	एवं विधायोपलिप्य	१९७
एतासां देवतानां च	१६६	एवं शास्त्रोदितं राजा	२१९
एते कर्मकरा ज्ञेया	३३५	एवं संख्या निकृष्टानां	१५४
एते च शपथाः प्रोक्ताः	१५१	एवं समासतः प्रोक्तं	१९८
एतेनैव प्रकारेण	४५०	एवं सम्यक्समुत्थानं	२१
एतेषामपराधे तु	२०६	एवं सर्वानिमान्नाजा	५८३
एतेष्वेवाभियोगेषु	१६१	एवं सह वसेयुर्वा	४८८
एते सनाभयस्तूक्ताः	९९	एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं	१८९
एते साधारणा मासाः	१६२	एवमेवोपरितनां	५३०
एतैरुपाययोगैस्तु	४७३	एष एव विधिर्ज्ञेयः	५७७
एतैरेवं नियुक्तानां	१६१	एष एव विधिर्दृष्टः	२८७
एतैर्लिङ्गैर्नयेत्सीमां	३८८	एष एव विधिर्दृष्टः (व्याख्या)	४०३
एनः संश्रावयित्वा तु	१९२	एष एवोदितो धर्मः	२८८
एनो गच्छति कर्तारं (व्याख्या)	१९	एष दण्डो हि शूद्रस्य	२१२
एनो गच्छति कर्तारं	३३	एषां मूर्धा वृषोऽङ्गानां	३५
एभिस्तु व्यवहर्ता यः	४५७	एषाखिलेनाभिहिता	३१२
एवं कारयिता राजा	१७४	एषामन्यतमाभावे	१५०
एवं दण्डविधिं कुर्यात्	३५८	एषामन्यतमे स्थाने	११४
एवं दुष्टं वृषस्थाने	१३२	एषामपतितान्योन्य	४५२
एवं धर्मप्रवृत्तस्य	५८३	एषामभावे पूर्वस्य	५२३
एवं धर्मो दशाहातु	३६७	एषामेव प्रभेदोऽन्यः	१५
एवं निष्कप्रमाणं तु	१५८	एषु कोशः प्रदातव्यो	१५४
एवं निःसंशयज्ञानात्	४१७	एषोदिता घातकानां	४५३
एवं परंपराज्ञाते	३८८	एह्येहि भगवन्धर्म	१६४

कुनखी दयावदन्तश्च	९८	कुल्येषु विद्यमानेषु	५२३
कुबेरस्तु सुवर्णाभिः	१६५	कुक्षिनां वर्जयेदग्निं	१६०
कुबेरादित्यवरुण	१०९	कुसीदकृषिवाणिज्ये	२१८
कुरुते दानहरणं	३९८	कुसीदनिधिदेयाद्यं	२१
कुरुते धर्मसिद्ध्यर्थं	४	कुसीदवृद्धिद्वैगुण्यं	२२८
कुर्याच्च प्रतिभूर्वादिं	२५२	कुहकः प्रत्यवासितः	९८
कुर्याज्ज्ञानपदं लेख्यम्	१३७	कुहकादिभयाद्राजा	१९०
कुर्यात्प्रत्यभियोगं तु	८५	कूटलेख्यं तु तत्पाहुः	१३१
कुर्याद्विनिर्णयं राजा	२८७	कूटसाक्षी स विज्ञेयः	१०३
कुर्युर्भयाद्वा लोभाद्वा	३९७	कूटसाक्षी स विज्ञेयः	१०७
कुर्युर्यथाहं ते कर्म	३०६	कूटसाल्यं तु कुर्वाणान्	११५
कुर्युर्यथेष्टं तत्सर्वं....	५६७	कूटाक्षदेविनः क्षुद्राः	४३९
कुर्युस्तेऽन्यभिचारेण	३०४	कूटाक्षदेविनः पापान्	५७६
कुर्वीत कर्णमात्रं तु	१८३	कूटोक्तौ साक्षिणां वाक्यं	१३८
कुर्वीत चैषां प्रत्यक्षं	४६१	कूटोक्तौ साक्षिणो वाक्यात्	१३४
कुर्वीत जीवनं येन	४९५	कृतं तद्धर्मतो विद्यात्	२१४
कुर्वीत पुनरात्मानं	५१	कृतं तु यदृणं कुच्छे	२६९
कुलं दहति राजाग्निः	४	कृतं यत्रैकदिवसे....	२३६
कुलजे वृत्तसंपन्ने	२८०	कृतं रूपार्थलेप्तेन....	४६२
कुलज्येष्ठस्तथा श्रेष्ठः	२१८	कृतं सद्धर्मतो ज्ञेयं	५८२
कुलशीलवयोवृत्त	३१	कृतकालव्यपगमात्	३४६
कुलानां तु समूहो यः	३५२	कृतकालोऽपनेयश्च	२३०
कुलानि कुलिकाश्चैव	२४	कृतमस्वामिना यच्च	१३१
कुलानि प्रकृतीश्चैव	४६	कृतशिल्पोऽपि निवसेत्	३३९
कुलानि श्रेणयश्चैव	४२	कृतागमस्योक्तकाले	१४६
कुलायनं निरोधश्च	३५०	कृतान्नं वा कृतान्नेन	५६४
कुलिकाः सार्थमुख्याश्च	२४	कृते कर्मणि यः स्वामी	३३२
कुलीना ऋजवः शुद्धाः	९५	कृत्वा तदाधिलिखितं	१२८
कुलीनदक्षानलसैः	३०२	कृत्वा तदाधिलिखितं	२४२
कुले धिनीतविद्यानां	५६०	कृत्वोद्धारमदत्त्वा यः	२२३

कान्तारगास्तु दशकं	२२२	कालं विवादे याचेत ...	६९
कामं तदपि गृह्णीयात्	६५	कालः प्रमाणं दानं च ..	१४०
कामक्रोधास्वतन्त्रार्त-	३१९	कालः संवत्सरादर्वाक् ..	७०
कामतो नाभिनन्देत	४७६	कालकूटमथाशुद्धं ...	१८७
कामात्क्रोधाच्च लोभाच्च	११	कालहीनं ददद्दण्डं	२८६
कामात्पुरीषं कुर्याच्चेत	४०१	काले कार्यार्थिनं पृच्छेत्	५२
कामात्समाश्रयेदन्यं	२७४	काले कालकृतो नश्येत्	२३८
कामाद्दशगुणं पूर्वं ...	११५	कालेऽतीते मुक्तपाशाः ..	११०
कायिका कर्मसंयुक्ता ..	२२०	काले तु विधिना देयं	२६३
कायिका कालिका चैव ..	२२०	कालेऽपूर्णे त्यजन्कर्म. ..	३२६
कारणं भुक्तिरैवैका ..	१४६	काले प्रतीते प्रतिभूः ...	२४८
कारणात्पूर्वपक्षोऽपि ...	८७	काष्ठभाण्डतृणादीनां ..	४४३
कारयेत्सर्वदिश्यानि ..	१६७	कासत्यकस्माच्च भृशं ..	१०७
कारयेदायसं पात्रं ...	१९५	किं कार्यं का च ते पीडा ..	५२
कारयेन्मण्डलान्यष्टौ	१७५	किञ्चिदूनं प्रदाप्यः स्यात् ...	२८३
कारिता च शिखावद्धिः ..	२२०	किण्वकार्पास *	३२९
कार्यं चावेक्ष्य शक्तिं च ..	४	कितवान्कुशीलवान्कौलाच्च	५७८
कार्यं निवेदितं येन ..	१२५	कितवेष्वेव तिष्ठेरन् ..	५७६
कार्यः परीक्षकैर्नित्यं ..	१७०	किं तेनैव सदा देयं	७५
कार्यगौरवमासाद्य ..	१०१	किमेतयोर्बलीयः स्यात् ...	२३६
कार्यमादिश्यते येन	१२५	कीर्तिते यदि भेदः स्यात् ...	३९७
कार्याणां निर्णयार्थं तु ..	१७	कुटुम्बं विभृयाद्भ्रातुः ..	५६०
कार्यातिपातिव्यसनि ...	५०	कुटुम्बभरणाद्भव्यं ..	३१४
कार्षापणसहस्रं तु ..	१५९	कुटुम्बहेतोरुत्क्षिप्तं ..	२६७
कार्षापणस्तु विज्ञेयः ..	१५७	कुटुम्बार्थमशक्ते तु ..	२६९
कार्षापणान्ता सा दिव्ये ..	१५९	कुटुम्बार्थेऽनधीनोऽपि ..	२१८
कार्षापणो दक्षिणस्यां ..	१५८	कुटुम्बिनोऽय कायस्थ ..	१२३
कालं निवेद्य राजानं ..	१२६	कुड्यव्यवहितो यस्तु ..	१०२
कालं प्रार्थयते यत्र ..	७०	कुडालपाणिर्विज्ञेयः ..	११८

✓क्षत्रविदूशूद्रयोनिस्तु	२०९
✓क्षत्रियं चैव वैश्यं च	३४२
क्षत्रियं मध्यमं चैव	४३२
क्षत्रियस्तु प्रजा रक्षन्	२
क्षत्रियस्य विजितम्	४८०
क्षत्रियादीनां ब्राह्मण	४५४
क्षमालिङ्गानि वाक्यानि	६२
क्षमालिङ्गात्मपीडावत्	६३
क्षयं वृद्धिं च जानीयात्	३६२
क्षयं वृद्धिं च वाणिजा	३६२
क्षयहानिर्यदा तत्र	३०५
क्षयोदयौ जीवनं च	३९८
क्षितिं धर्मेण पालयेत्	२
क्षिपन्स्वस्त्रादिकं दद्यात्	४३१
क्षुद्रकाणां पशूनां तु	४२४
क्षुद्रमध्यममुख्यानां	४३६
क्षेत्रं गृहीत्वा यः कश्चित्	४०८
क्षेत्रं चेद्विकृषेत्कश्चित्	४०८
क्षेत्रकूपतडागानां (व्याख्या)	४०३
क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु	५१२
क्षेत्रमेकं द्वयोर्बन्धे	२३३
क्षेत्रवेदमवनग्राम	४५२
क्षेत्रशस्यं समुलङ्घ्य	३९९
क्षेत्रस्य हरणे दण्डाः	४०२
क्षेत्रादिकं यदा भुक्तं	२४४
क्षेत्रादीनि तथैव स्युः	२१८
क्षेत्रभावे तथारामः	२५९
क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः	४३०
क्षेप्ता च क्षत्रियः कार्यः	१८३
क्षेमं पूर्तं यागमिष्टं	५६३

ख

खादको वित्तहीनश्च	२४८
खादिरिं कारयेत्तत्र	१६८
खिलोपचारं तत्सर्वं	४०९

ग

गगनस्पर्शनो वायुः	१६६
गच्छेत्तोरणमूलं तु	१८६
गच्छेत्तोरणमूलान्तु	१८५
गणकः पश्चिमास्यस्तु	३५
गणका वज्रकाश्चैव	४३९
गणको गणयेदर्थं	३२
गणद्रव्यं हरेद्यस्तु	३५५
गणमुद्दिश्य यत्किञ्चित्	३५९
गणाः पाखण्डपूगाश्च	२६
गणिते तुलिते मेये	६४
गणिनां शिल्पिवर्गाणां	३५९
गणिमं तुलिमं मेयं	३६५
गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं	१८५
गत्वा तु तज्जलस्थानं	१८३
गन्तुश्चापि च कर्तुश्च	१८५
गन्धमाल्यैः समभ्यर्च्य	५६२
गन्धमाल्यैः सुरभिभिः	१८४
गन्धादिकां नैवेद्यान्तां	१६६
गम्याः स्युरानुलोम्येन	४६८
गम्या अपि हि नोपेयाः	४६८
गम्यास्त्रापि पुमान्दाप्यः	४६७
गरददृष्टद्वयमिदाता	९७
गरदाश्चाग्निदानाश्च (व्याख्या)	९७
गर्दभाजाविकानां तु	४२५
गर्भेष्टोमधमवर्णा	४७५

कृत्स्नमेव लभेतांशं	३०९	क्रियते निर्णयस्तत्र	१८
• कृमिकीटपतङ्गेषु	११०	क्रियमाणे तु कर्तव्ये	१०३
कृमिचोरव्याघ्रभयात्	३७५	क्रियाकारकसंबन्धं	१२२
कृशातिवृद्धं क्षुद्रं च	३१०	क्रिया तु दैविकी प्राप्ता	८८
कृष्यमाणेषु क्षेत्रेषु	४०५	क्रियापादस्तृतीयस्तु	१६
केन कस्मिन्कथं कस्मात्	५२	क्रियाभेदान्मनुष्याणां	१५
केवलं शास्त्रमाश्रित्य	३९	क्रियाभ्युपगमात्क्षेत्रं	५१८
केवलं शास्त्रमाश्रित्य	२०३	क्रियामुक्त्वान्यथा ब्रूयात्	६५
केशाकेशिगृहीतश्च	११८	क्रियासमूहकर्तृत्वे	१५४
केशाकेशिग्रहणात्पारदारिकः	११९	क्रियासमूहकर्तृत्वे	५५७
केशेषु गृह्णतो हस्तौ	४१९	क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं	
• केवतकथं विज्ञेयः	४६	(व्याख्या)	५१४
कोशः प्राज्ञैर्न दातव्यः	१६०	क्रीतं तत्स्वामिने देयं	३६१
कोशतन्दुलधर्मास्तु	१६१	क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः	५१३
कोशमल्पेऽपि दापयेत्	१५१	क्रीतानुशय इत्येतत्	३६०
कोशवर्जं चतुर्गुणे	१५६	क्रीते क्रयप्रकाशार्थं	१२८
कोशेन लेख्यक्रियया	३५३	क्रीत्वा नानुशयः कार्यः	३६२
कोष्ठागारायुधागार		क्रीत्वा प्राप्तं न गृह्णीयात्	३६७
(व्याख्या) ...	४४१	क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं	३६०
कोसेदिका भारुपदाः	४६	क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं	३६३
कौपीनाच्छादनार्थं तु	५४३	क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चित्	३६४
कौमारं पतिमुत्सृज्य	२७४	कूरं धनुः सप्तशतं	१८२
क्रमशः संप्रवक्ष्यामि	२१९	क्रेता पण्यं परीक्षेत	३६०
क्रमाक्षितृणां नामानि	६२	क्रेतारश्चैव भाण्डानां	४४६
क्रमादभ्यागतं द्रव्यं	५५७	क्रेतुर्मूल्यं प्रदाप्यास्ते	४४०
क्रमादव्याहतं प्राप्तं	२६५	क्रेत्रे राज्ञे मूल्यदण्डौ	२२५
क्रमायातो दृढः शुद्धः	३०	कृान्तसाहसिकभ्रान्त	१८
क्रमेणाचार्यसच्छिष्य	५४२	कृबीबन्दीनान्सत्त्वहीनाश्च	१५९
क्रयविक्रयधर्मेणु	३६५	कृबीबोज्य पतितस्तज्जः	५४४
क्रयविक्रयानुशयः	२१	कृबीबोन्मत्तपतिताश्च	५४५
क्रयो वा निःश्रवस्तस्मात्	४५८	क्षत्रजात्रिह्योक्ताभागाः	५०३

गोपाः शाकुनिका व्याधाः	३९१	ग्रामयोरुभयोः सीत्ति	३८६
गोपाः सीमाकृषाणां ये ३९१	ग्रामश्रेणीगणानां च	३९०
गोप्यभोग्यक्रियायुक्तं १२०	ग्रामसीमादिषु तथा	३९७
गोप्याधि द्विगुणादूर्ध्वं २४४	ग्रामसीमासु च वहिः	३९१
गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः २३७	ग्रामादिसमयात्कुर्यात्	१२०
गोप्याधिद्विगुणादूर्ध्वं २४०	ग्रामीयककुलानां च	३९२
गोप्याधिस्तु परेभ्यस्तु २३१	ग्रामेच्छया गोप्रचारो	३७७
गोधीजकाञ्चनैर्वैद्यं १११	ग्रामे दृष्टः पुरे याति		
गोब्राह्मणनिहन्तारं ४२	(व्याख्या)	१०
गोभिर्विनाशितं धान्यं ३८५	ग्रामे दृष्टः पुरे यायात्	४२
गोभिस्तु भक्षितं शस्यं ३८५	ग्रामोपान्ते च यत्क्षेत्रं	३७९
गोमयेन कृतानि स्युः १७५	ग्राम्यपशुघाते	४२०
गोमयेन मृदा वापि १९७	ग्रामाच्छादनमत्यन्तं	५४५
गौरसेक्षुविकाराणां ४४३	ग्रहकेण स्वहस्तेन	१२७
गोस्वाम्यनुमते भृत्यः ३७३	ग्रहकैर्गृह्यते चोरः	४३६
गोहर्तुर्नासिकां छिन्द्यात् ४४०	ग्रहयेन्मुद्रिकां तां तु	१९६
गौः प्रसूता दशाहं च ३८२	ग्रह्यस्तूपनिधिः काले	२८६
गौरवानुक्रमान्तस्य ४२९	ग्रह्यो दाप्योऽथवा द्रव्यं	४४८
ग्रहीता निहृते यत्र २८५	ग्रीष्मे सलिलमित्युक्तं	१६२
ग्रहीता प्रतिदाप्यः स्यात् २८३	ग्रहे शतिकवृद्धेस्तु	५७३
ग्रहीतुः सह भाण्डेन २८२	घ		
ग्रहीतुः सह योऽर्थेन २८२	घातयेद्वि विधैर्दण्डैः	५८१
ग्रहीतुरावहेद्रथं ३३२	घातिनेऽपहते दोषः	४४७
ग्रहीतुरेवापहतम् २८२	घृतेन योजितं श्लक्ष्णं	१८८
ग्रहीतुद्रव्यसहितं २८१	च		
ग्रामजातिसमूहेषु ३५८	चक्षुर्नासा च कर्णौ च	५०५
ग्रामण्यः क्षेत्रसामन्ताः १४१	चणकव्रीहिगोधूम	४४४
ग्रामपौरगणश्रेण्यः २४	चतस्रस्तु परित्याज्याः	४७५
ग्रामयोरुभयोर्यत्र ३९८	चतुःप्रकारः प्रतिभूः	२४६
		चतुःपञ्चाब्दिकं देयं	१४८

गर्भस्थैः सदृशो ज्ञेयः	२१६	गृहप्रासादावसथ (व्याख्या)	४०३
गर्भस्य पातनं चैव	४४	गृहवार्यर्पिणादीनि	३३१
गवां प्रचारे गोपालः	४९	गृहात्स्तोमः शदः क्षेत्रात्	२२१
गवां शताद्वत्सतरी	३७३	गृहिणः पुत्रिणो मौलाः	९४
गव्यं घृतमुपादाय	१९५	गृहीतं स्त्रीधनं भर्ता	५५५
गव्यं घृतमुपादाय	१९६	गृहीतबन्धोपस्थाने	२४९
गहनत्वाद्विवादानां	७१	गृहीतदोषो नष्टश्च	२३६
गात्रं च कम्पते यस्य	१९५	गृहीतमिति वाच्ये तु	७४
गुडे मधुनि चैवोक्ता	२२७	गृहीतमूल्यं यः पण्यं	३६७
गुणधर्मान्तो राज्ञः	४	गृहीतवेतनः कर्म	३२४
गुणहीनस्य पारुष्ये	४३४	गृहीतशिल्पः समये	३३९
गुणाधिकाय वा दत्ता	३९९	गृहीतानुक्रमाद्वाप्यः	२५६
गुणिद्विधे क्रियायुक्ताः	११६	गृहीत्वा बन्धकं यत्र	२५१
गुरुं ज्योतिर्विदे वैद्यान्	२२	गृहीत्वा वेतनं वेद्या	३३४
गुरुः स्वामी कुटुम्बी च	४२	गृहीत्वोपगतं दद्यात्	२६१
गुरुकार्येषु दण्डः स्यात्	५१	गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नः	५१२
गुरुतल्पे भगः कार्यः	२१०	गृहोद्यानतडागानां	४०७
गुरुतल्पे भगः कार्यः	४४५	गृहोपस्करवाह्यानां	५४८
गुरुतल्पे सुरापाने	२१०	गृहोपस्करवाह्याश्च	५५७
गुरुत्वादस्य कार्यरय	३९४	गृह्णात्यदत्तं यो लोभात्	३१४
गुरुन्पुरोहितान्पूज्यान्	२०६	गृह्णात्यदत्तं यो लोभात्	३२१
गुरुन्पुरोहितान्पूज्यान्	२०७	गृह्णीयाद्धूर्तकितवादि	५७३
गुर्वादेशनिग्रोगस्था	५३३	गोकुमारीदेवपशून्	४२४
गुल्मगुच्छक्षुपलता	४२७	गोचर्ममात्राधिका	२३४
गुह्याङ्गस्पर्शनोच्छिष्ट	३३५	गोचरे यस्य पुष्येत	४४८
गूढाः स्युः प्रकटाः सभ्यैः	१३२	गोचोरस्य प्रदातव्यं	१५४
गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्च	५१७	गोत्ररिक्त्यानुगः पिण्डः	५२२
गृहं तडागमारामं	४०३	गोत्ररिक्त्ये जनयितुः	५२२
गृहक्षेत्रादिकं क्रीत्वा	१२०	गोपः क्षीरभूतो यस्तु	३७३
गृहजातस्तथा क्रीतः	३३६	गोपशौण्डिकशैलूष	२६९
गृहद्वाराशुचिस्थान	३३५		

चैरिहंत जलेनोढं	२८२	जातकर्मकरस्तूक्तः	३३६
चैर्ये तु तण्डुला देयाः	१९४	जातद्रुमाणां द्विगुणः	४२७
च्युतः स्वधर्मात्कुलिकः	९८	जातसस्यस्त्रिभागं तु	३२२
छ		जातसस्यात्तथा क्षीरात्	३४०
छद्मना कारयेद्यस्तु	४७२	जातिं गोत्रं च शाखां च	१२६
छद्मना गृहमानीय	४६२	जातिजानपदान्धर्मान्	४६
छद्मना याचितं चार्थ	२५६	जातिनामाभिलिखितं	१०२
छर्दिमूत्रपुरीषाद्यैः	४१३	जातिभ्रंशकरी वाथ	४२९
छलं निरस्य भूतेन	४०	जातिमात्रोपजीवी वा	२९
छलानि वापराधांश्च	४२	जातिसंज्ञाधिवासांश्च	६२
छलान्येतानि पञ्चाशत्	४४	जातोऽपि दास्यां शूद्रेण	५२२
छित्वा तु याज्ञिकं वृक्षं	१६८	जात्यन्धपतितोन्मत्त	२६४
छिन्ननास्ये भग्नयुगे	४२१	जात्यैव लोहकारो यः	१७७
छेत्तव्यं तत्तदेवास्य	४१७	जायमानो वै ब्राह्मणः	२६३
छेदने चैव यन्त्राणां	४२१	जालान्तरगते भानौ	१५६
छेदने चोत्तमो दण्डः	४१७	जितं तद्वाहयेज्जेत्रे	५७४
ज		जितं तु दण्डयेद्राजा	१९९
जङ्गमं स्थावरं बन्धं	१२०	जितं स सभिके स्थाने	५७५
जङ्गमं स्थावरं येन	१२४	जितः पुरा मयायं तु	७४
जङ्गमं स्थावरं हेम	५७४	जितः स विनयं दाप्यः	१०६
जङ्गमं स्थावरं हेम	५३६	जितश्चायं मया तत्र	७३
जङ्गमः स्थावरश्चैव	२३०	जिह्वायाः प्रामुखाच्छेदं	४३४
जडस्थो हि भूतानां	१७७	जीवति पितरि पुत्राणां	४८०
जडातिवृद्धबालाश्च	६८	जीवन्पुत्रेभ्यो दायं विभजेत्	४९३
जनन्यस्वधना पुत्रैः	५०२	जीवतोर्न स्वतन्त्रः स्यात्	२१६
जनन्यां संस्थितायां तु	५५१	जेतुर्दद्यात्स्वकं द्रव्यं	५७५
जन्मनाम स्मृतेरैके	५२८	ज्ञातं मयेति लिखितं	१२१
जन्मप्रभृति यत्किञ्चित्	१११	ज्ञातिभिर्भागलेख्येन	५६९
जन्मविद्यागुणैर्ज्यैष्ठः	४९०	ज्ञातृविह्वैर्विना साधुः	३९३
जयपत्रं ततो दद्यात्	१२४		

चतुःशकारोऽभिहितः	१९८	चतुस्त्रिव्येकभागाः स्युः	५०३
चतुःशतेऽभियोगे तु	१९४	चतुस्त्रिव्येकमेवं च	२०४
चतुःशालं स्यन्दनिकां	४००	चन्द्रानिलयमार्काणां	३
चतुःसुवर्णान्धणिकां	३५७	चन्द्रार्कसमकालीनं	१२०
चतुःसौवर्णिको निष्कः	१५७	चरित्रं तु स्वीकरणे	१०
चतुरङ्गलखातं तु	१९०	चरित्रबन्धककृतं	२४१
चतुरस्रा त्रिभिः स्थानैः	१६९	धर्मकाष्ठेष्टकासूत्र	३६१
चतुरोऽशान्हरेद्विप्रः	५०५	धर्मसस्यासवद्युते	२२५
चतुरोऽशान्भजेन्मुख्यः	३११	चारश्च दुसदां द्विधा (व्याख्या)	३०
चतुर्गुणोत्तमानां तु	१५४	चारितानि च जीर्णानि	१८७
चतुर्णां करणादेषः	११	चिरन्तनोपांशुकृते	९०
चतुर्णामपि वर्णानां	११	चिरस्थाने द्वैगुण्यं	२२८
चतुर्णामपि वर्णानां	२०८	चिरावसन्ने दशमं	४०८
चतुर्थभागभागी स्यात्	५१५	चिह्नाकारसहस्रं तु	७३
चतुर्थेन न दातव्यं	२६५	चीरकं च स्वहस्तं च	१२६
चतुर्दशभि ह्यमात्रास्या	२३	चीरकं नाम लिखितं	१२७
चतुर्दिक्षु तथा होमः	१६६	चीर्णा पीताश्च ता गावः	३७२
चतुर्धा निर्णयः प्रोक्तः	६६	चेष्टाभोजनवाग्धे	४१६
चतुर्विधः कर्मकरः	३३८	चैत्यश्मशानसीमासु	४२७
चतुर्विधः पूर्वपक्षः	६६	चैत्रो मार्गशिरश्चैव	१६२
चतुर्विधः स्यादासेधः	४७	चोदना प्रतिकालं तु	९१
चतुर्विधा सभा प्रोक्ता	२४	चोदनाप्रतिघाते तु	९१
चतुर्विंशतिको दण्डः	४५१	चोरतः सलिलादग्नेः	३०५
चतुर्हस्ता तुला कार्या	१६८	चोरदण्डेन तं पापं	१४३
चतुर्हितश्चतुर्व्यापी	९	चोरहतमवजित्य	४४९
चतुष्पथसुरस्थान	४०१	चोराणां भक्तदा ये स्युः	४४६
चतुष्पादश्चतुःस्थानः	९	चोरापहतविक्रीताः	३४७
चतुष्पादेष्वायं धर्मः	११३	चोरेणापि परिक्षिप्तं	४३७
चतुष्पाद्यवहारोऽयं	१०	चोरोऽचौरः साध्वसाधुः	३९
चतुष्पाद्यवहारोऽयं	१६	चोराणां मुख्यभूतस्तु	३११
चतुष्पकारोऽभिहितः	१६		

तत्र कर्म च यत्कुर्यात्	३३९	तत्समुत्थेषु कार्येषु	३३४
तत्र कालो भवेत्पुंसां	७१	तत्साहसमिति प्रोक्तं	४४९
तत्र कृष्णलोने शूद्रम्	१५८	तत्सिद्धयर्थं तु यत्लेख्यं	१२८
तत्र दासकृतं कार्यं	२१७	तत्सुतो गोत्रजो बन्धुः	५२३
तत्र दिव्यं नाम तुला	१५१	तत्सुतो भुक्तिदोषांस्तु	१४५
तत्र धर्मो ह्यधर्मेण	३२	तत्सुतो वा धनं तासां	५५५
तत्र नैवागमः कार्यो	१४१	तत्स्त्रीणां जीवनं दद्यात्	५३५
तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गः	३४३	तत्स्यात्पालयतो न्यासं	२८१
तत्र मूलं दर्शनीयं	२९५	तत्स्वयं गृपतिः कुर्यात्	२१२
तत्र राजाज्ञया सन्धिः	८५	तत्स्वहस्तकृतैरन्यैः	१३४
तत्रर्णी चाभुयाद्धन्धं	२४५	तत्स्वहस्तक्रियात्रिह्नं	१३३
तत्र लब्धं तु यत्किञ्चित्	५६१	तत्स्वहस्तादिभिस्तेषां	१३४
तत्र वक्तव्यमनृतं	११३	तत्स्यामिना पणो देयः	५७७
तत्र सत्ये स्थितो धर्मो	१०	तथा कुडात्पाणिस्तु	११८
तत्र सभ्योऽन्यथावादी	३४	तथाजाधिकवत्सानां	३८१
तत्र साक्ष्यवृत्तं वदेत्	१८	तथा तथा दमः कार्यः	४२५
तत्र सोपाधि यद्वत्तं	५४९	तथा तथा विधातव्यं	४९०
तत्र स्यात्सदृशं स्वाम्यं	४९६	तथादृष्टं स्फुटं दोषं	१३६
तत्र स्वामी भवेद्दण्ड्यः	४२१	तथा दोषाः प्रयोक्तव्याः	१३२
तत्रार्थि दापयेद्दद्यात्	२३२	तथानाथ दस्त्रिणां	३५०
तत्रापस्वितं धान्यं	३८०	तथा पान्थमुषो वृक्षे	४४०
तत्रापि दण्ड्यः स भवेत्	२८४	तथा राज्ञा नियन्तव्याः	३७
तत्रापि नाभुयात्काम्यं	५७७	तथा शक्तः प्रतिभुवं	४३२
तत्रापि नाशुभं किञ्चित्	३४२	तथाष्टगुणमन्यस्मिन्	२२७
तत्राभियोक्ता प्राग्ब्रूयात्	५८	तथा सवर्णापुत्रोऽपि	२७३
तत्रासीनः स्थितो वापि	२३	तथैव तस्य दातव्यं	२८१
तत्रोपशमनं कार्यं	३५०	तथैव ते पालनीयाः	४९२
तत्संभूयसमुत्थानं	३०२	तथैव दण्डपाख्ये	४१८
तत्संसक्तैस्तु कर्तव्यः	३८९	तथैव निर्कृतिः श्यामः	१६५
तत्सत्यं वद कल्याणि	१७१	तथैव भोजनैर्मात्रं	३६०

ज्ञात्वा तु घातकं सम्यक्....	४५४	ततः पौगण्डबालानां	३८८
ज्ञात्वा त्वगृततो दोषान्	१११	ततः प्रभृति यो मोहात्	५२०
ज्ञात्वा द्रव्यविधौ तु	२८३	ततः प्रभृति वक्तव्यः	३४७
ज्ञात्वा संख्यां सुवर्णानां	१५६	तत आवाहयेद्देवान्	१६४
ज्ञात्वा संख्यां सुवर्णानां	१५५	तत आवाहयेद्देवान्	१७०
ज्ञात्वा सदोषं पण्यं यः	३७०	ततस्तद्वस्तयोः प्राप्स्येत्	१८१
ज्ञात्वा सम्यग्धनं हत्वा	४५४	ततस्तं समुपादाय	१८०
ज्ञानिनः शुचयोऽलुब्धाः	१७३	ततस्त्रिपुरुषो भोगः	१४४
ज्ञेया सा प्रतिपत्तिश्च	२०२	ततस्त्वष्टा ततो विष्णुः	१६५
ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन	४८५	ततस्त्वावाहयेद्देवान्	१८४
ज्येष्ठं श्रेष्ठविभागेन	४९१	ततोऽर्थी लेखयेत्सद्यः	८७
ज्येष्ठ एव तु गृहीयात्	४८९	ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात्....	४८६
ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः	४८६	ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात्....	४८९
ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः	४८९	ततो लभ्येत यत्किञ्चित्	३५८
ज्येष्ठेन जातमात्रेण (व्याख्या) ५१३	५१३	ततो विंशतिवर्षाणि	१३६
ज्येष्ठे मासे नयेत्सीमां	३९३	तत्कालकृतमूल्यो वा	२४४
ज्येष्ठो दायद इत्येके	४९३	तत्किं तामरसं किञ्चित्	७४
ज्योतिर्ज्ञानं तथोत्पातं	४३९	तत्कृतं स्यात्कृतं कार्यं	२१८
ज्योतिर्विद्वाद्भणः श्रेष्ठः	१७३	तत्तेनैव कृतं ज्ञेयं	५४
त		तत्ते सर्वं शुनो गच्छेत्	१११
तं कानीनं वदेन्नाम्ना (व्याख्या) ५१३	५१३	तत्पुत्राः पितृदायांशं	५४५
तं ततः कारितां वृद्धिं ...	२२३	तत्पुत्रा विषमसमाः	४९५
तच्छास्त्रविप्रविद्धं	४९३	तत्पुनस्ते समैरक्षैः	५६५
तज्जानीयादुपनिधिं	२७९	तत्पुनस्त्रिविधं ज्ञेयं	४५०
तज्जाया स्थावरं मुक्त्वा	८३६	तत्पुनस्त्रिविधं प्रोक्तं	४६२
तडामोद्यानतीर्थानि	४०२	तत्प्रदेशानुमानाच्च	३९४
तण्डुलानां प्रवक्ष्यामि	१९४	तत्प्रमाणं स्मृतं लेख्यं	१३०
तण्डुलाकारयेच्छुक्राच्च	१९४	तत्प्रमाणं स्मृतं सर्वं	१३०
तण्डुलाभक्षयित्वा तु	१९४	तत्प्रसिद्धानि दिव्यानि	१६१
ततः कोटिशते पूर्णे	२६२		

तद्वृत्तिर्गुरुदारेषु	३३७	तवाहमित्युपगतः	३४६
तन्दुलाश्चैव कोशश्च	१५२	तवाहमित्युपगता	२७५
तन्दुलाश्चैव कोशश्च	१५३	तस्माच्छास्त्रानुसारेण	४१
तन्दुलैर्न नियुञ्जीत	१६०	तस्मात्पितृधने त्वन्यः	५२४
तन्मूलत्वात्तु ते मौलाः	३९०	तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यं	१०८
तन्मूल्याद्विगुणो दण्डः	४५१	तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यं	१०९
तन्मोक्षणार्थं यद्वत्तं	३११	तस्मात्सर्वेषु कार्येषु	३९८
तपत्यादित्यवच्चैव	३	तस्मात्त्रियो निरिन्द्रियाः	५३६
तपश्चैवाग्निहोत्रं च	२६१	तस्मादनिर्मोच्यान्यस	२३४
तपस्विनो दानशीलाः	९४	तस्मादभिभवत्येष	३
तपस्वी चाग्निहोत्री च	२६१	तस्मादर्थान्ते हीयेत	२५८
तपोज्ञानसमायुक्ताः (व्याख्या) ५२०		तस्मादस्य वधं राजा	२०९
तप्रमाषकदिव्ये च	२०४	तस्माद्धर्मासनं प्राप्य	३६
तप्रमाषस्य वक्ष्यामि	१९५	तस्माद्द्विगुणश्रमाणां तु	५
तप्रमासिञ्चयेत्तैलं	४३४	तस्मान्मां संशयारूढं	१७८
तमशुद्धं विजानीयात्	१९३	तस्मिन्नेत्यतिगृहीते	५१५
तमष्टभागहीनं तु	१८८	तस्मिन्कर्मणि तुष्टेन	५६१
तमायान्तं पुनर्जित्वा	२१३	तस्मिन्गते द्वितीयोऽपि	१८६
तमाहूयाभिशास्तं तु	१९२	तस्मिन्नपि प्रसिद्धेऽर्थे	३१९
तमेवानाययेद्राजा	५०	तस्मिन्नष्टे मृते वापि	२९०
तया धेनुभूतः क्षीरं	३७३	तस्य कर्मानुरूपेण	३०८
तया प्राप्तं धनं यत्तु	५५९	तस्य कालः प्रदातव्यः	६६
तयोः पूर्वकृतं ग्राहं	२३४	तस्य कुर्यान्नृपो दण्डं	५१
तयोः पैतामहं पूर्वं	२६४	तस्य ज्ञेयः पूर्वपक्षः	५९
तयोरन्ते सदस्यास्तु	५८	तस्य तन्नापहर्तव्यं	५६१
तयोरपि पिता श्रेयान्	२१७	तस्य दण्डः क्रियापेक्षः	४५०
तयोर्नित्यं प्रतीघाते	५७८	तस्य दण्डविशेषं तु	११४
तरुगुल्मलतावल्ली	१८३	तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं	२९
तवाहमिति वात्मानं	३४७	तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं	३५७
तवाहमित्युपगतः	३३६	तस्य भागद्वयं देयं	५६२

तथैव सप्रमे भक्ते	४४४	तदर्धार्धस्य तण्डुलाः	१९४
तथोल्कोचपरीहास	३१७	तदर्धार्धस्य नाशे तु	१५५
तथोद्धारविभागोऽपि	४९२	तदष्टभागहीनं तु....	४०९
तथोपनिधिराजस्त्री	१४७	तदा तच्छान्तलाभेऽर्थे	२४४
तथोपनिधिहर्तारं	२८५	तदा तुष्टिकरं देयं	४१९
तथ्येन हि प्रमाणं तु	१३२	तदा तु स्वामिनश्छन्दः	३२३
तथ्येनापि वृवन्दाप्यः	४३१	तदा दद्याद्विजेभ्यस्तु	२७७
तदङ्गच्छेद इत्युक्तः	४४२	तदा न व्यवहारोऽभूत्	७
तदङ्गच्छेद इत्युक्तः	४५०	तदा नियुञ्ज्याद्विद्वांसं	२७
तदङ्गच्छेद इत्येकः	४०४	तदा भवति संशुद्धः	१९०
तदधीनकुटुम्बिन्यः	५१	तदा राजा द्वयोः सीमां	३९५
तदध्यशिकृतं सद्भिः	५४७	तदा विचारयेद्राजा	३५५
तदनपत्यस्य स्वर्या	५२७	तदुच्यते संसरणं....	४०१
तदन्तरा धनं दत्त्वा	२३९	तदूर्ध्वं स्थापयेच्छिल्पी	२८८
तदपि त्रिविधं ज्ञेयं	४३६	तदेनं संशयादस्मात्	१७१
तदप्यकृतमेवाहुः	२१७	तदेनं संशयादस्मात्	१७८
तदप्यन्यायविहितं	५८२	तदेनं संशयादस्मात्	१८४
तदप्यपार्थं लिखितं	१३५	तदेनं संशयारूढं	१७२
तदप्रमाणं लिखितं	१३१	तदेव द्विगुणं दाप्यः	३७०
तदभावे तु चिह्नस्य	११३	तदेव यद्यनुज्ञाप्य	५५६
तदभावे तु दुहिता	५२४	तदैव तस्य प्रोक्तव्यः	२४३
तदभावे पिता माता	५२८	तदोमिति लिखेत्सर्वं	५४
तदभावे पिता माता	५२६	तदुहितृणां प्रसूता	५५०
तदभावे भवेन्मातुः	५५४	तदैवमुपैरुध्यान्यत्	३१४
तदभावेऽसपिण्डाः स्युः	५३०	तद्राज्ञाप्यनुमन्तव्यं	३५६
तदर्थं गुरुशुश्रूषां....	३३८	तद्व्यं वर्धते तावत्	२६२
तदर्थानुक्तविज्ञेयं	११४	तद्व्यमृणिकेनैव	२५९
तदर्धं क्षत्रियो वैश्यं	४३२	तद्वृत सर्वं सत्येन	१०८
तदर्धं मध्यमः प्रोक्तः	१५९	तद्वृत्तं यदुर्भिक्षे	३४५
तदर्धं मध्यमः प्रोक्तः	२१२	तद्भोगः स्थिरतां याति	१४१

तद्वृत्तिगुरुदारेषु	३३७	तवाहमित्युपगतः	३४६
तन्दुलाश्चैव कोशश्च	१८२	तवाहमित्युपगता	२७६
तन्दुलाश्चैव कोशश्च	१८३	तस्माच्छास्त्रानुसारेण	४१
तन्दुलैर्न नियुञ्जीत	१६०	तस्मात्पितृधनं त्वन्यः	८२४
तन्मूलत्वात्तु ते मौलाः	३९०	तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यं	१०८
तन्मूल्याद्विगुणो दण्डः	४६१	तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यं	१०९
तन्मोक्षणार्थं यद्वत्तं	३११	तस्मात्सर्वेषु कार्येषु	३९८
तपत्यादित्यवच्चैव	३	तस्मात्स्त्रियो निरिन्द्रियाः	८३६
तपश्चैवाग्निहोत्रं च	२६१	तस्मादनिर्मोच्यान्यस	२३४
तपस्विनो दानशीलाः	९४	तस्मादभिभवत्येष	३
तपस्वी चाग्निहोत्री च	२६१	तस्मादर्थोत्स ह्येते	२८८
तपोज्ञानसमायुक्ताः (व्याख्या) ५२०		तस्मादस्य वधं राजा	२०९
तप्तमाषकदिव्ये च	२०४	तस्माद्धर्मासिनं प्राप्य	३६
तप्तमाषस्य वक्ष्यामि	१९६	तस्माद्दर्णाश्रमाणां तु	८
तप्तमासिञ्चयेत्तैलं	४३४	तस्मान्मां संशयारूढं	१७८
तप्तशुद्धं विजानीयात्	१९३	तस्मिन्नेत्यतिगृहीते	५१६
तप्तभागहीनं तु	१८८	तस्मिन्कर्मणि तुष्टेन	५६१
तप्तायान्तं पुनर्जित्वा	२१३	तस्मिन्गते द्वितीयोऽपि	१८६
तप्ताहूयाभिशास्तं तु	१९२	तस्मिन्नपि प्रसिद्धेऽर्थे	३१९
तमेवानाययेद्वाजा	५०	तस्मिन्नष्टे मृते वापि	२९०
तया धेनुभृतः क्षीरं	३७३	तस्य कर्मानुरूपेण	३०८
तया प्राप्तं धनं यत्तु	५५९	तस्य कालः प्रदातव्यः	६६
तयोः पूर्वकृतं ग्राह्यं	२३४	तस्य कुर्यान्निगृपो दण्डं	५१
तयोः पैतामहं पूर्वं	२६४	तस्य ज्ञेयः पूर्वपक्षः	५९
तयोरन्ते सदस्यास्तु	५८	तस्य तन्नापहर्तव्यं	५६१
तयोरपि पिता श्रेयान्	२१७	तस्य दण्डः क्रियापेक्षः	४५०
तयोर्नित्यं प्रतीघाते	५७८	तस्य दण्डविशेषं तु	११४
तरुगुल्मलतावल्ली	१८३	तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं	२९
तवाहमिति वात्मानं	३४७	तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं	३५७
तवाहमित्युपगतः	३३६	तस्य भागद्वयं देयं	५६२

तस्य राजा प्रदातव्यं	१२४	तालज्ञो लभते ह्यर्धं	३१२
तस्य सर्वाणि भूतानि	४	तावतः सङ्घयया तस्मिन्	१११
तस्य सा नापहर्तव्या	१४७	तावत्कुल्याः सपिण्डाः स्युः	४९६
तस्य सीदति तद्राष्ट्रं	२९	तावत्सर्वमसंभूतं	७२
तस्यांशं दशमं दत्त्वा	३०६	तावानेव स विज्ञेयः	२८५
तस्यांशो दशमो देयः	३०५	तावुभौ चौरवच्छास्यौ	२८६
तस्यानुरूपं मूल्यं वा	४२५	तावुभौ चौरवच्छास्यौ	३१४
तस्यापि दृष्टं त्रैविध्यं	४१०	तावुभौ पुण्यकर्माणौ	५६९
तस्यामविद्यमानायां	५३०	तासां चेदवहृद्धानां	३७६
तस्यार्थवादे दातव्यः	५९	तासां पुत्रेषु जातेषु	५०४
तस्याशु कर्त्तव्यं अङ्गुल्यौ	४७०	तिथिष्वासु न पश्येत्तु	२३
तस्यास्तु साधनं लेख्यं	८८	तिर्यग्यवोदराण्यष्टौ	१७५
तस्येह भागिनौ दृष्टौ	५१८	तिलकरं त्रिकृष्णलोने	१५५
तस्यैकस्य तु सर्वस्य	१९२	तीरितं चानुशिष्टं च	२१३
तस्यैवात्मतृतीयस्य	१४६	तीरितं चानुशिष्टं च	२१४
तां क्रियां द्वेष्टि यो मोहात्	८२	तीरितं चानुशिष्टं च	५८२
तां ग्राममध्ये विख्याप्य	४७७	तीरितः सोऽनुशिष्टस्तु	२१४
तां दमं दापयेद्वायात्	३३४	तुलामिरुदकं चैव	१५०
तांस्तु देवाः प्रपद्यन्ति	१०९	तुलाभ्यापो विषं कोशः	१५१
ताडनं बन्धनं चैव	२१२	तुलादीनि निथोज्यानि	१५३
तादृशान्संप्रवक्ष्यामि	९४	तुलाधारणविद्वद्भिः	१७१
ता द्वादश सुवर्णस्तु	१५८	तुलाधारस्य ते लोकाः	१७२
तान्सर्वान्वातयेद्राजा	५७७	तुलाशासनमानानां	४५७
ताभ्य ऋतेऽन्वयः	४९२	तुलाशिरोभ्यामुद्भान्तं	१७४
तामनेन विधानेन	५२१	तुलितो यदि वर्धेत	१७३
ताम्रकर्षकृता मुद्रा	१५८	तुल्यकाले निष्ठानां	२३४
ताम्रपङ्के पटे वापि	१२२	तुषाङ्गारकपालैस्तु	३८६
ताम्ररूप्यसुवर्णान्ताः	१५६	तृणकाष्ठेष्टकासूत्र	२२९
ताम्रायःक्रास्यरीतीनां	२२७	तृणशैवालरहिते	१८४
ता राजसर्पपास्तिसौ	१५६	तृतीयं धनदण्डं च	२०६

दत्तस्य पुनरादानं	१४	दर्शनप्रतिभूर्यत्र	२५०
दत्तात्मा तु स्वयं दत्तः	५१३	दर्शनप्रतिभूर्यस्तु	२४७
दत्तादत्तेषु भृत्यानां	८८	दर्शनप्रातिभाव्ये तु	२६६
दत्ताप्रदानिकं नाम	३१२	दर्शने प्रत्यये दाने	२४६
दत्तेऽपि काले देयं स्यात्	७१	दर्शनोद्भूतनष्टस्य	३२०
दत्ते त्वर्धं प्रकल्पयेत्	४८७	दर्शयेद्युश्च लिङ्गानि	३९२
दत्ते त्वर्धांशहारिणी	५०२	दर्शितं प्रतिकालं यत्	१३६
दत्तौरसेतरेषां तु	५२२	दशकं पारदेश्ये तु	४५८
दत्त्वर्णं पाठयेत्पत्रं	१२८	दशगुर्वक्षरः प्राणः	१७३
दत्त्वर्णं पाठयेल्लेख्यं	२६२	दश स्थानानि दण्डस्य	२०५
दत्त्वा चौरस्य वा हन्तुः	४४६	दश स्थानानि वादानां	२४
दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव	२५६	दशानामपि चैतेषां	३१
दत्त्वा द्रव्यमसम्यग्यः	३१२	दशाहात्सर्वबीजानां	३६१
दत्त्वा भूम्यादिकं राजा	१२०	दशैतानपराधांश्च	४५
दत्त्वा भूमिं निबन्धं वा	१२२	दह पावकं पापं त्वं	१९६
ददतो यद्भवेत्पुण्यं	२८१	दाताहमेतद्भविष्यं	२४६
दद्याच्चापहरेच्चांशं	५३८	दातुः पालयितुः स्वर्ग्यं	१२१
दद्यात्तत्पक्षसंबद्धं	६८	दानं न लभते तत्तु	२५५
दद्यादपुत्रा विधवा	२७०	दानं ग्रहणधर्माश्च	२२०
दद्याद्दत्ते कुटुम्बार्थात्	२६८	दानग्रहणपञ्चन	५६९
दद्याद्दण्डं तथा राज्ञे	२९६	दानवादप्रतिभुवौ	२५१
दद्याद्धनं च पर्याप्तं	५४९	दाने बाधमने वापि	२१७
दद्यान्माता पिता वा यं	५१३	दानोपस्थानवादेषु	२४९
दद्याः पैतामहं पौत्राः	२६५	दापयेच्छिल्पिदोषात्तत्	२८८
दद्यार्वा स्वकृतां वृद्धिं	२२२	दापयेद्धनिकस्यार्थं	२०२
दद्युस्तद्विन्धिनः प्रेते	२७०	दाप्यः सर्वं नृपेणार्थं	२०२
दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य	४४४	दाप्यः स्याद्विगुणं दण्डं	२९८
दन्तचर्मास्थिशृङ्गाणां	२२९	दाप्यस्तु दशमं भागं	३२२
दन्तोलेखनकथैव	४४	दाप्यो दण्डं च यो यस्मिन्	४२०
दर्पाद्वा यदि वा मोहात्	४६४	दाप्यो भृतेश्चतुर्भागं	३३०

त्रिभागं पञ्चभागं वा	३२२	त्वमग्ने वेदाश्चत्वारः	१७७
त्रिभागोने तु सलिलं	१५४	त्वमन्तः सर्वभूतानां	१८४
त्रियोनिः कीर्त्यते तस्मात्	११	त्वमेव देव जानीषे	१७२
त्रियोनिर्द्यभियोगश्च	१०	त्वमेव धट जानीषे	१७१
त्रिरात्रं पञ्चरात्रं स्यात्	११०	त्वमेव सर्व जानीषे	१७८
त्रिरात्रात्सप्तरात्राद्वा	११२	त्वमेव सर्वभूतानां	१७८
त्रिरात्रोपोषितायैव	१६७	त्वमेवाम्भो विजानीषे	१८४
त्रिराहूतमनायातं	८३	त्वरमाण इवात्यर्थ	१०७
त्रिविधस्यास्य लेख्यस्य	१२९	त्वरमाणो न गच्छेत	१८०
त्रिविधस्यास्य लेख्यस्य	१३४	द	
त्रिशते तन्दुलं देयं	१५४	दक्षिणासु प्रदत्तासु	३०९
त्रिस्कन्धज्योतिषाभिज्ञं	३०	दण्डं चैकादशगुणं	३१९
त्रीण्येव साहसान्याहुः	४१०	दण्डं तत्र तु नैव स्यात्	२११
नुष्ट्यादिप्रलयान्तकाल		दण्डं तस्य पणं त्रैव	२०४
(व्याख्या)	३०	दण्डं दद्यात्सवर्णासु	४६९
त्रैविद्यनृपदेवानां	४३४	दण्डः क्षुद्रपशूनां तु	४२२
त्रैविद्याश्चुचयो दान्ताः	५२९	दण्डं वा दण्डशेषं वा	२६७
त्रैविद्यान्वृत्तिमद्भूयात्	३४८	दण्डं स दाप्यो द्विशतं	४५८
त्र्यंशं दायारद्वेष्टिप्रः	५०५	दण्डनीया तदर्धं तु	३८०
त्र्यवराः साक्षिणो ज्ञेयाः	९५	दण्डनीयानुभावेनौ	३१४
त्र्यहाहोहं परीक्षेत	३६१	दण्डयेज्जयिना साकं	२१३
त्वं तुले सत्यधर्मासि	१७१	दण्डशुल्कावशिष्टं च	२६६
त्वं धट ब्रह्मणा सृष्टः	१७१	दण्डस्थानेऽभिशास्तानां	१६३
त्वं मुखं सर्वदेवानां	१७७	दण्डाजिनादिभिर्युक्तं	४३९
त्वं विष ब्रह्मणः पुत्रः	१८९	दण्ड्यः स राज्ञो भवति	२८४
त्वं विष ब्रह्मणा सृष्टं	१८९	दत्तं मयामुकायाथ	१२३
त्वं वेत्ति सर्वभूतानां	१७२	दत्तं लेख्ये स्वहस्तं तु	१३३
त्वग्भेदकः शतं दण्ड्यः	४१५	दत्तं सप्तविधं प्रोक्तं	३१७
त्वमग्ने देव जानीषे	१७८	दत्तमूल्यस्य पण्यस्य	३७०
त्वमग्ने सर्वभूतानां	१७८	दत्तमेव ममानेन	७३

देयं प्रतिश्रुतं चैव	३१८	देशाचारविरुद्धं यत्	१३१
देयं वधिरवृद्धान्ध	३५९	देशाचारानभिज्ञा ये	२७
देयं ममेति वक्तव्ये	७४	देशाचाराविरुद्धं यत्	१३०
देवस्वतेषु यत्तोयं	१८४	देशाचारेण चान्यास्तु	२००
देवब्राह्मणपादाश्च	१५१	देशाचारेण दाप्याः स्युः	२५४
देवब्राह्मणराज्ञां च	४३६	देशाचारेण दाप्याः स्युः	२५६
देवब्राह्मणसान्निध्ये	१११	देशादिकं यस्य राजा	१२१
देवराट्वा सपिण्डाद्वा	५१९	देशादेशान्तरं याति	५६
देवरेण सुतोत्पत्तिः	५२२	देशाध्यक्षादिनां लेख्यं	१३७
देवरेण सुतोत्पत्तिः (व्याख्या)	५२०	देशानुरूपतः पक्षं	२४७
देवानुयान्समभ्यर्च्य	१९१	देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये	१२९
देवासुरमनुष्याणां	१७२	देहेन्द्रियविनाशे तु	४१९
देवेशैशानयोर्मध्ये	१६५	दैवराजकृते तद्वत्	२८२
देशं कालं च योऽस्तीयात्	३२३	दैवराजकृतो दोषः	८२
देशं कालं च विज्ञाय	५०	दैवराजभयाद्यस्तु	३०६
देशं कालं तथात्मानं	६२	दैवराजोपघाते तु	२३२
देशकालवयोद्भव्य	११४	दैवराजोपघाते च	२३२
देशकालविहीनश्च	६१	दैवराजोपघातेन	२८१
देशकालातिपत्तौ वा	२५२	दैवराजोपघातेन	३६८
देशकालार्थसंबन्ध	९१	दैविकी वा क्रिया प्रोक्ता	९१
देशग्रामकुलादीनां	४२९	दैविके वापि निदिष्टं (व्याख्या)	२८२
देशजातिकुलादीनां	४२८	दैवोत्पातविदो भद्राः	४३८
देशधर्मानवेक्ष्य स्त्री	२७४	दोलायमानयोः सन्धिः	८५
देशपत्तनगोष्ठेषु	४१	दोषकारी तु कर्तृत्वं	१६
देशविशेषे सुवर्णं	४९३	दोषवत्करणं यत्स्यात्	३५६
देशस्थानसमामास	६१	दोषानुरूपं संज्ञाः	८३
देशस्थित्या तृतीयस्तु	१९९	दोषो भवेत्तथान्यासे	२८१
देशस्थित्याऽनुमानेन	१८	द्युतं निषिद्धं मनुना	५७८
देशस्याचरणं नित्यं	१७	द्युतं प्रकीर्णकं चैव	१५
देशाचारयुतं वर्षं	११९	द्युतं समाह्वयं चैव	५७७

दाप्यो यत्तत्र नष्टं स्यात्	३२७	दोष्यमानः स्ववपुषा	२८
दायकं ग्राहकं चैव	१२६	दीयमानं न गृह्णाति	२२६
दायभाग इति प्रोक्तं	४७७	दीयमानं न गृह्णाति	३६९
दायादानां विभागे तु	५५६	दुःखमुत्पादयेद्यस्तु	४२०
दायादेभ्यो न तद्द्यात्	५५७	दुःखे च शोणितोत्पादे	४२२
दायादेभ्यो न तद्द्यात्	५५८	दुःखेन विनिवार्यन्ते	३७८
दारपुत्रपशून्वद्धा	२५६	दुःखोत्पादिगृहे द्रव्यं	४२८
दाराः पुत्राश्च सर्वस्वं	३१५	दुर्गमध्ये गृहं कुर्यात्	२१
दारिद्र्यं तु भवेत्तस्य	११०	दुर्गयाः पायथेच्चौरान्	१९२
दासत्वात्स विमुच्येत	३४६	दुर्गयाः स्नापयेच्छूलं	१९३
दासनैकृतिककुद्ध....	९७	दुर्दृष्टांस्तु पुनर्दृष्ट्वा	२१३
दासस्त्रीभ्रातृशिष्यैर्वा	२६८	दुर्भिक्षे धर्मकार्ये च	५५५
दासाः कर्मकराः शिष्याः....	५४	दुहिताचार्यभार्या च	४६५
दासी नौका तथा धुर्यः	३०१	दूतकः खटिकाग्राही	१०३
दास्यं तु कारयेन्मोहात्	३४३	दूर्वाकरं शापयेत्	१५५
दास्यं विप्रस्य न क्वचित्	३४१	दूर्वायाः सप्त पर्णानि	१८०
दास्यायैव हि सृष्टोऽस्तौ	३४४	दूषणे तु करच्छेदः	४६९
दिगन्तरप्रपन्ने च	७०	दूषयन्सिद्धतीर्थानि	४०२
दिनमासार्धषण्मास	३४०	दुषितो गर्हितः साक्षी	१३१
दिवसस्य तु पूर्वार्द्धे	१६३	दृश्यन्ते भ्रान्तिजनकाः	३९
दिवसस्याष्टमं भागं	२३	दृश्यन्ते विविधा भावाः	४३७
दिवसे द्विपणं दासीं	३०१	दृश्यमाना विभज्यन्ते	५५७
दिवा गृहीतं यत्केत्रा	२९८	दृश्याद्वा तद्विभागः स्यात्	५००
दिव्यं प्रकल्पयेन्नैव	१६१	दृष्टकारणदोषो वा	१९९
दिव्यमालम्बते वादी	९०	दृष्टप्रयोगश्चान्यत्र	१७७
दिव्यान्येतानि सर्वाणि	१५०	दृष्टभुतानुभूतत्वात्	९३
दिव्येन शोधयेत्तत्र	९०	दृष्टार्थे संस्मृतिः प्रोक्ता	३८
दिव्येषु सर्वकार्याणि	१६४	दृष्टिपातं प्रणालीं च	४००
दिव्यैः कार्यं परीक्षेत	८९	दृष्टे साधारणेऽप्येकः	६३
दिव्यैर्विशोधितः सम्यक्....	१९८	देयं तद्धनिके द्रव्यं	२६४

द्विपदो व्यवहारः स्यात्	२०	धनिकस्य तु विक्रीय	२५९
द्विप्रकारा क्रिया प्रोक्ता	८७	धनिकस्य धने दाप्यः	२५२
द्विप्रकारो भागभूतः	३४०	धनिकस्यापि वै दोषात्	१३१
द्विशतं तु दमं दाप्यः	४७०	धनिकस्यैव वर्धेत	२६१
द्विसप्तकोऽर्थमूलस्तु	२०	धनी तावत्समादद्यात्	२३०
द्वे कृष्णले समधृते	१५६	धनी धनेन तेनैव	१२८
द्वे शते खर्वटस्य स्यात्	३७७	धनी धनेन तेनैव	२४२
द्वौ त्रयः पञ्च वा कार्याः	३५४	धनी वौपगतं दद्यात्	१३८
द्वौ सपिण्डः सकुल्यो वा	५०७	धनुःशतं परीणाहो	३७७
द्युभियोगस्तु विज्ञेयः	१२	धरणानि दश ज्ञेयः	१५७
ध		धरोऽधुवस्तथा सोमः	१६५
धटं तु कारयेन्नित्यं	१७०	धर्मज्ञाः पुत्रिणो मौलाः	९४
धटः सर्वर्तुकः प्रोक्तः	१६२	धर्मप्रधाना ऋजवः	९४
धकाराद्धर्ममूर्तिस्त्वं	१७१	धर्मप्रधानाः पुरुषाः	७
धटकोशादिभिस्तासां	१५९	धर्मप्रवक्ता नृपतेः	२९
धटमामन्त्रयेच्चैव	१७१	धर्मशास्त्रं पुरस्कृत्य	४७
धटादीनि विषान्तानि	१५३	धर्मशास्त्रविचारेण	२२
धटादीनि विषान्तानि	१५४	धर्मशास्त्रानुसारेण	६
धटादुच्चतरे स्यातां	१६९	धर्मशास्त्रार्थशास्त्राभ्यां ..	३७
धनं तरपुत्रिकाभर्ता	५५५	धर्मश्च व्यवहारश्च	१०
धनं भवेत्समृद्धानां	५६४	धर्मश्चार्थश्च कीर्तिश्च	
धनं मूलीकृतं दत्त्वा	२४३	(श्याख्या)	३६
धनं यो विभृयाद्भ्रातुः	५३२	धर्मसंस्थापनार्थाय	३
धनं वृद्ध्या गृहीत्वा तु	१२०	धर्मस्यार्थस्य यशसः	११
धनदानासहं बुद्ध्या	२०९	धर्मस्याव्यभिचारार्थं	११५
धनदारापहाराणां	१६१	धर्मस्योत्तरभागे तु	१६६
धनवाह्यालंकरणं	१४८	धर्माद्विचलिता दण्ड्याः	२०७
धनस्त्रीहारिपुत्राणां	२७६	धर्मावाहनपूर्वं तु	१९८
धनिकर्णिकसंदिग्धौ	४	धर्मासनमधिष्ठाय	५२
धनिकर्णिकयोरेवं	२६२	धर्मासनगतः पश्येत्	३६
		धर्मे गृहीते शुद्धिः स्यात्	१९८

मृतं समाह्वयं चैव	५७८	द्वावंशौ प्रतिपद्येत	४९१
मृतकः शटिकाग्राही	९६	द्वावंशौ प्रतिपद्येत	४९७
मृतस्त्रीपानसक्ताश्च	४३६	द्वाविंशतिपदान्याहुः	४५
मृते कूटाक्षदेविनाम्	५७६	द्विः पादस्त्रिस्तृतीयांशः	४५६
मृते समाह्वये चैव	८८	द्विकं त्रिकं चतुष्कं च	२२१
द्यौर्मूमिरापो हृदयं	१०९	द्विगुणं तु तृतीयेऽह्नि	३६३
द्रविणार्हश्च धुर्यश्च	२६४	द्विगुणं त्रिगुणं चैव	२२७
द्रव्यं तदीयं संगृह्य	२४०	द्विगुणं दण्डमास्थाय	२१३
द्रव्यं तदौपनिधिकं	२८०	द्विगुणं न प्रतिभुवे	२५३
द्रव्यं वित्तानुसारेण (व्याख्या) ९		द्विगुणं प्रतिदातव्यं	२०२
द्रव्यभेदप्रमाणं च....	१२५	द्विगुणं हिरण्यं त्रिगुणं धान्यं	२२६
द्रव्यमस्वामिविक्रीतं	२९१	द्विगुणा दाप्यते वृद्धिः	२२७
द्रव्यमस्वामिविक्रीतं	२९३	द्विगुणा वा चतुःषष्टिः	४४२
द्रव्यसंख्योदयं पीडां	६१	द्विजातिः प्रतिभूहीनः	५८
द्रव्ये पितामहोपात्ते	४९६	द्विजातिलिङ्गिनः शूद्रान्	५८१
द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु	४०	द्विजातीनां गृहभावे	२५९
द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु	४१२	द्विजातीनां शौद्रस्त्वैकः	५०८
द्रष्टारो व्यवहाराणां	५७५	द्विजानां संनिधानेन	१८९
द्रुह्ययुद्धेन यः कश्चित्	५७७	द्विजान्विहाय यः पश्येत्	२९
द्रयोः संतप्रयोः सन्धिः	८५	द्विजोऽध्वगः क्षीणवृत्तिः	४४४
द्रयोः समानो धर्मज्ञः	१०२	द्वितीये चैव यच्छेषं	४४१
द्रयोरापन्नयोस्तुल्यं	४११	द्वितीयेऽह्नि दुर्बुद्धेः	८२
द्रयोर्विवदतोरथं	११६	द्वितीये हस्तचरणौ	४४०
द्रयोर्हि कुलयोः शोकं	४७३	द्वितीयेऽह्नि ददत्केता	३६३
द्रात्रिंशत् पणान्दण्ड्यः	४१८	द्वित्रिंलिपिज्ञैः स्वकृतं	१३७
द्रात्रिंशद्द्वलान्याहुः	१७५	द्विनेत्रभेदिनो राज	५८७
द्रादश द्वादशाद्येभ्यः	३०८	द्विपणे द्विशतो दण्डः	४५८
द्रादशाहः सपिण्डानां	३६४	द्विपणो द्वादशपणः	४२४
द्रापरे च कलौ नृणां (व्याख्या) ५२०		द्विपदामर्धमासं स्यात्	३६१
द्रारमार्गक्रियामागे	८९	द्विपदे साध्यभेदात्	२०

न तत्रान्या क्रिया प्रोक्ता	२९९	न पतिः स्त्रीकृतं तथा २६९
न तत्सत्यं यच्छलेन ३५	न पातयेत्तामप्राप्य १७६
न तत्सिद्धिमवाप्नोति १३५	न पुत्रेण कृतं पिता २६८
न तत्सुतस्तत्सुतो वा १४५	न प्रतिग्रहभूदेया ५०५
न तथ्येन प्रमाणं तु १०६	न प्रतिग्रहभूदेया ५६४
न तस्य प्रतिमोक्षोऽस्ति ३४४	न प्राप्रव्यवहारस्तु २६३
न तस्य चेतनं देयं ३२६	न प्रावृषि विषं दद्यात् १६२
न तु दाप्यो हतं चेरैः ३२७	न बान्धवो न चारातिः १००
न त्वङ्गभेदं विप्रस्य २०८	न ब्राह्मणवधाद्भूयान् २०९
न त्वेकं पुत्रं दद्याल्लति ३१५	न ब्रूयादक्षरसमं ११४
न त्वेवं लिख्यते यत्र ६४	न भर्ता नैव च सुतः ५५६
न दग्धश्चेच्छुद्धिमियात् १९७	न भोक्तव्यो बलादाधिः २३७
न दण्डं दापयेच्छुद्धं २०४	न भ्रातरो न पितरः २७२
न दत्तं स्त्रीधनं यासां ४८७	न भ्रातरो न पितरः ५१८
न ददाति हि यः साक्ष्यं ११४	न मज्जनीया स्त्री बाला १५९
न दद्यादुत्तरं यावत् ६५	न मण्डलमतिक्रामेत् १७६
न दद्याद्यदि तस्मास्तः २८२	न मण्डलमतिक्रामेत् १८०
न दद्याद्याच्यमानो वा २८३	न मयाभिहितं कार्यं ८१
न दद्याल्लोभतः पश्चात् २२२	न मयैतत्कृतं पत्रं ९०
न दातव्यं तु पुत्रेण २६७	न मयैतत्कृतं पत्रं.... १३७
न दाता तत्र दण्ड्यः स्यात् ३२०	न मूलेन विना शाखा १४०
न दाप्योऽपहतं तत्तु २८२	न याचते च यः कश्चित् ३०६
नदीतीरे प्रकुरुते ३९९	न येत्तथानुमानेन ३९
नदीसंतारकान्तार ४८	न येयुरेते सीमानं ३९१
नदीस्रोतःप्रवाहेण ३९९	न योषित्पतिपुत्राभ्यां २६८
न दृष्टं यच्च पूर्वेषु ५७९	न रागेण न लोभेन ४२
न दृष्टदोषाः कर्तव्याः ९६	न र्त्तकानामेष एव ३१२
न द्योत्सृष्टा राजदत्ता ३९८	न लङ्घयेत्पशुर्वाञ्छः ३७८
न द्वितीयश्च साध्वीनां २७२	न लेखकेन लिखितं १३२
न निषेधोऽल्पबाधस्तु ४०५	न लेखयति यस्त्वेवं ६७

धर्मेण व्यवहारेण	१६	न कश्चिदभियोक्तारं	१५२
धर्मेण व्यवहारेण	१९८	न कश्चिद्योषितः शक्तः	४७३
धर्मेण व्यवहारेण	२५६	न कालनियमं पश्येत् (व्याख्या) २३	
धर्मेणोद्धरतो राज्ञो (व्याख्या) ३६		न क्षेत्रगृहदासानां	२१७
धर्मैकतानाः पुरुषाः	७	नगरग्रामदेशेषु	१००
धर्मोऽक्षयः श्रोत्रियस्य	१४९	न च दिव्यावतारोऽस्ति	४१
धर्मोत्सुकानभ्युदये	५१	न च दिव्यावतारोऽस्ति ..	९३
धर्मोत्सुकां जडानां	५०	न च वासांसि वासोभिः .	४५६
धर्मोपदेशं धर्मेण	४३४	न चाधेः काल	२३९
धर्मोपधिवलात्कारैः	२५५	न चान्यत्कारयेत्कर्म	३३८
धर्म्यं विभागं कुर्वति	५०५	न चापि हारयेदग्निं .	१६०
धातार्यमा च भित्रश्च	१६५	न चार्थसिद्धिरुभयोः .	७७
धातोर्धात्वन्तरप्राप्तिः	११०	न चासारं न च न्यूनं .	३७१
धात्राक्षराणि सृष्टानि	११९	न चाहूतो वैदत्किवित् .	८४
धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यः....	४४२	न चेच्छुद्धिं नयेत्कूटं .	१३८
धान्यं हिरण्यं लोहं वा	१५९	न चैकस्मिन्निवादे तु .	७७
धान्यहर्ता दशगुणं	४४०	न चैतत्क्षत्रविप्राणां	२११
धान्ये चतुर्गुणा प्रोक्ता	२२६	न चैनं भुवि शक्नोति	३
धान्ये शदे लवे बाह्ये	२२६	न चैव स्त्रीवधं कुर्यात्	४७७
धारयेदुत्तरे पार्थे	१७०	न जातु ब्राह्मणं हन्यात् .	२०८
धूपोपहारमन्त्रैश्च	१८९	न तं भजेरन्दायादाः	५६२
धृतो भावयते यस्मात्	१७१	न जीवति पितरि पुत्रा	४७९
धेनावनडुहि क्षेत्रे	७१	न तच्छक्यमपाकर्तुं .	१४४
धेनुरुष्ट्रो वहन्नश्चः....	१४९	न तत्पुत्रा ऋणं दद्याः	२५०
धौम्यो धर्मसुतस्य	१	न तत्पुत्रैर्भजेत्सार्धं	४९८
ध्वजाहृतं भवेद्यत्तु	५६१	न तत्र कारणं भुक्तिः .	१४५
ध्वजाहृतो भक्तदासः	३३७	न तत्र दोषः पालस्य	३८२
ध्वजिनी मत्स्यिनी चैव	३८५	न तत्र प्रणयेद्दण्डं .	३८०
न		न तत्र विद्यते दोषः	२९३
न कर्षको बीजकाले	४९	न तत्रान्या क्रिया प्रोक्ता	२९६

नाशक्तो धनिने दातुं	५७	नियोजयत्यपत्यार्थं	५२०
नाष्टिकस्तु प्रकुर्वति	२९४	निरन्वयं भवेत्स्तेयं	४३६
नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति	३५	निरवयं सप्रतिज्ञं	६१
नासौ विभागो विज्ञेयः	५६६	निरर्थकः स वै पक्षः	६४
नास्ति सत्यात्परो धर्मः	१०८	निरस्ता तु क्रिया यत्र	१२४
नास्तिकत्राल्यदाराभि	९७	निराधारे द्विकशतं	२२१
निक्षिप्तं वा परद्रव्यं	२९०	निरामयान्यः कुरुते	३२
निक्षिप्तं वृद्धिशेषं च	२२४	निराया व्ययवन्तश्च	४३६
निक्षिप्तस्य धनस्यैवं	२८७	निरुद्धो दण्डितश्चैव	५७
निक्षेपं पुत्रदारं च	३१३	निरुद्धो दण्डितश्चैव	२५४
निक्षेपस्यापहर्तारं	२८५	निर्ऋतेरुत्तरे भागे	१६५
निक्षेपस्यापहर्तारं	२८५	निर्गच्छंस्तृणकाष्ठादि	३३१
निक्षेपान्वाहितन्यास	२९१	निर्गतं पुनरेतस्मात्	४४८
निक्षेपो नाम तत्प्रोक्तं	२७९	निर्णयं येन गच्छन्ति	२४
निक्षेपो यः कृतो येन	२८५	निर्णयं सा तु राजाज्ञा	१८
निखेद्योऽयोमयः शङ्कुः	४३४	निर्णये कालनियमः	१०४
निगदं स्मृतिवाक्यं च	१२४	निर्णीते व्यवहारे तु	१०३
निगूढार्थं तु तत्प्रोक्तं	७५	निर्दिश्य कालं वर्षं च	६२
निगूह्य दापयेदेनं	३५७	निर्दिष्टेष्वर्थजातेषु	११४
निग्रहाद्ब्रह्मवायास्तु	३४६	निर्दोषं दर्शयित्वा तु	३६९
निजधर्माविरोधेन	३४९	निर्दोषं प्रथितं यत्तु	१३६
नित्यं देयानि दिव्यानि	१६७	निर्मुक्तः सहसा वापि	१७४
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं	३४९	निर्यथैकतकृत्यः सन्	३३०
नित्यकर्मोपरोधस्तु	५८	निर्वपेत्तत्सकुल्येषु	२७७
निपानस्य विनाशी च	४३	निर्वाते वृष्टिरहिते	१७२
निबध्नीयात्तथा सीतां	३९२	निर्वासं कारयेद्विप्रं	३४५
निबध्यमानं यैर्दृष्टं	३९०	निर्वासनाङ्ककरणे....	२१०
निबन्धं वाऽवहेत्तत्र	२४७	निर्वासनं वधो वापि ...	२०६
निमज्ज्योत्प्लवते यस्तु	१८६	निर्वास्या व्यभिचारिण्यः	५४६
निमग्नपहतोत्सृष्ट	३९४	निर्विकारो दिनस्यान्ते	१९०

न लेख्यं सिद्धिमाप्नोति	१३५	न साक्षिणस्ते दुष्टत्वात्	१००
न लोहशिल्पिनामग्निं	१६०	न साक्षी नृपतिः कार्यः	९७
न वधं न च वैरूप्यं	४७७	न सा चालयितुं शक्त्या	१४४
न वर्धते प्रयत्नस्य	२२५	न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः	३५
नव सप्त च पञ्च स्युः	९५	न स्त्रीभ्यो दासवालेभ्यः	२५५
न विज्ञातो ग्रहीतव्यः	२५४	न स्वामी न च वै शत्रुः	५७
न विवाहविधावुक्तं (व्याख्या)	३८	न स्वामी न च वै शत्रुः	२५३
न विवाहविधावुक्तं	५१९	न हीनपक्षां युवार्तिं	५१
न विषं ब्राह्मणे दद्यात्	१६१	नाङ्गुल्या राज्ञा ललाटे स्युः	४४६
न वृद्धिः प्रीतिदत्तानां	२२२	नाततायिवधे दोषः	४६७
न वृद्धिः स्त्रीर्धने लाभे	२२४	नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति	२०७
न वृद्धो न शिशुर्नैकः	९७	नाधिकं दशमाह्वयात्	५०७
न शक्तो धनिने दातुं	२५४	नानापण्यानुसारार्त्ते	३०४
न शक्यन्तेऽधुना कर्तुं (व्याख्या)	५२०	नानायुधधरा व्राताः	३५२
न शङ्कासु शिरः कोशे	१०३	नानालिपिज्ञौ कर्तव्यौ	३०
न शरीरो ब्राह्मणस्य	२०८	नानासंदेहहरणात्	७
न शीते तोयसिद्धिः स्यात्	१६२	नान्यदन्येन संसृष्टरूपं	३७१
न श्रमार्तो न कामार्तः	९७	नान्यस्मिन्विधवा नारी (व्याख्या)	३८
न श्रोत्रियो विलिङ्गस्यः	९७	नान्यस्मिन्विधवा नारी	५१९
नष्टं विनष्टं कृमिभिः	३७४	नान्याधीनो न वक्तव्यः	९७
नष्टस्यान्वेषणार्थं तु	२४८	नापराह्णे न मध्याह्ने	१८७
नष्टस्यान्वेषणे कालं	२४७	नाभिदग्धोदकस्थस्य	१८५
नष्टापहतमासाद्य	२९२	नाभियोज्यः स विदुषा	१९३
नष्टे धर्मे मनुष्येषु	७	नामजातिग्रहं चैषां	४३४
नष्टे मृते प्रव्रजिते (व्याख्या)	३९	नाराजके कृषिवाणिक्	५
नष्टो देवो विनष्टश्च	२३७	नार्तो न मत्तो नोन्मत्तः	९७
न स तं प्राप्नुयात्कामं	३४७	नार्थसंबन्धिनो नात्रा	९६
न स तं प्राप्नुयात्कामं	५७७	नाविज्ञातो ग्रहीतव्यः	५७
न सन्ति साधवो यत्र	१६१	नाविद्यानां तु वैद्येन	५६१
न स राज्ञा नियोक्तव्यः	२८७		

प			
पकान्नानां कृतान्नानां	४४३	पटहाषोपगाच्छादी	४५
पकान्नानां च सर्वेषां	४४४	पणक्रीडा वयोभिश्च	५७२
पक्षः प्रोक्तस्त्वनदियः	६८	पणस्य पादौ द्वौ गां तु	३८१
पक्षद्वयाभिसम्बन्धात्	१२	पणानां द्वे शते सार्धे	२१२
पक्षस्य व्यापकं सारं	६९	पणान्दाप्यः पञ्चदश	४२८
पक्षैकदेशे यत्सत्यं	७७	पण्यं गृहीत्वा यो मूल्यं	२२४
पङ्ग्वन्धवधिरो मूकः	११०	पण्यं तद्विगुणं दाप्यः	४३९
पञ्चकं तु शतं दाप्यः	२५७	पण्यमूल्यं भृतिन्यासः	२२४
पञ्चकुण्डलको माषः	१५६	पण्यमूल्यं भृतिस्तुष्ट्या	३१७
पञ्चग्रामी बहिःकोशात्	४४७	पण्यमेव निसृष्टं तत्	३७०
पञ्चतालशतं कालं	१९०	पण्यस्त्रीणां व्यसनिनां	१६०
पञ्च पञ्चनृते हन्ति	१११	पण्यस्योपरि संस्थाप्य	४५९
पञ्चवन्धो दमस्तस्य	२९४	पण्येषु प्रक्षिपन्हीनं	४५८
पञ्चवन्धो दमस्तत्र	२९८	पतनीयकृते क्षेपे	४३३
पञ्चमं विन्द्रदैवल्यं	१७५	पतिघ्नी तु विशेषेण	४७५
पञ्चरात्रमतिक्रान्तं	८३	पत्नी दुहितरथैव	५२३
पञ्चरात्रे पञ्चरात्रे	४६१	पत्नी पत्युर्धनहरी	५२४
पञ्चवर्षावसन्नं तु	४०९	पत्न्येव दद्यात्तत्पिण्डं	५२४
पञ्चस्कन्धकुतो षडन्वयदृढः	१	पत्न्येव दद्यात्तत्पिण्डं	५३४
पञ्चस्वापत्सु नारीणां (व्याख्या) ३९		पत्यौ जीवति यत्स्त्रीभिः	५६२
पञ्चस्वेषु प्रकारेषु	२४९	पत्रं कारयते यत्र	१२०
पञ्चाधिकस्य वा नाशे	१५५	पत्रस्थैः साक्षिभिर्वाचा	१३३
पञ्चाशतस्त्वभ्यधिके	४४३	पत्रे विलिख्य तान्सर्वान्	१०६
पञ्चाशतो धावकानां	१८६	पार्थ क्षेत्रे परिवृते	३७८
पञ्चाशत्तु भवेद्दण्डः	४२४	पार्थ क्षेत्रे वृत्तिः कार्या	३७८
पञ्चाशत्पणिको दण्डः	४५१	पार्थ ग्रामप्रान्ते च	३८०
पञ्चाशत्पणिकं भूयः	१७७	पार्थिभङ्गी कराक्षेपी	४३
पञ्चाशदाब्दिको भोगः	१४८	पार्थि विक्रीय तद्दण्डं	३२९
पञ्चाशद्वात्स्यो दण्ड्यः	४३१	पदांशसहितस्त्वेषः	२१९
		पदान्यष्टादशैतानि	२१

निर्विकारो दिनस्यान्ते ...	१८१	नत्रवक्रविकारश्च	८८
निर्विशङ्केन तेषां तु ...	१८१	नैकः समुच्चयेत्तीमां	३९४
निर्विष्टं वैश्यशूद्रयोः	४८०	नैगमा वैद्यकितवाः	४३८
निवार्याः स्युः प्रयत्नेन	३८२	नैतन्मया कृतं कार्य	२११
निवासं च समुद्दिष्टं	१०२	नैव यावेत ऋणिकं	१३५
निवृत्ते वापि रमणे	४८६	नैव रिक्थी न रिक्थश्च	५७
निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः	५८२	नैव रिक्थी न मित्रं च	२५४
निवेशकालादारभ्य	३९९	नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु (व्याख्या) ३८	
निवेशसमयादूर्ध्वं	४००	नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु	५१९
निवेद्यकामो रोगार्तः	४९	नोपभोगे बलं कार्यं	१४७
निश्चितं लोकसिद्धं च	६१	नोपस्थाता दश द्वे च	८३
निश्चित्य बहुभिः सार्धं	२१३	नौकामश्वं च धेनुं च	३०१
निश्चितुं ये न शक्याः स्युः	९३	न्यग्भावकरणं वावा	४२९
निषाद एकपुत्रस्तु	५०७	न्यायं पश्येत्कृतमतिः	३१
निष्कं सुवर्णाश्वत्वारः	१५८	न्यायं वा नेच्छते कर्तुं	६७
निष्कुला याश्च पतिता	५१	न्यायमार्गादिपेतं तु	३३
निष्के तु सत्यवचनं	१५६	न्यायशास्त्रमतिक्रम्य	३२
निष्ठुराङ्गीलतीव्रत्वात्	४२९	न्यायशास्त्राविरोधेन	१७
निसृष्टाः कृत्यकरणे	२१८	न्यायस्थाने गृहीत्वार्थं	५८०
निह्वये भाषितो दद्यात्	२०१	न्यायाङ्गान्ययतः कृत्वा	२८
निह्वते तु यदा वादी	२०२	न्यायापेतं यदन्येन	५८२
निह्वते लिखितं नैकं	२०२	न्यायेन क्रियते यत्तु	७
नीवीस्तनप्रावरण	४६३	न्यासदोषाद्विनाशः स्यात्	२८८
गृत्यादिकं च तत्प्राप्तं	३३८	न्यासद्रव्येण यः कश्चित्	२८४
गृपद्रोहप्रवृत्तानां	१६३	न्यासवत्परिपाल्योऽसौ	२३२
गृपस्य समयं ज्ञात्वा	४५	न्यासादिकं परद्रव्यं	२८३
गृपापराधिनां चैव	१४८	न्यासे याचितके दत्ते	७१
गृपेणैव नियुक्तो यः	४५	न्यूनं वाभ्यधिकं वापि	५८०
गृपोऽधिकृतसभ्याश्च	३१	न्यूनाधिके तु दोषः स्यात्	१८२
गृपोऽध्यक्षस्तथा ग्रामः	१०२		

पश्यन्ति लोकपालाश्च	१०९	पाषण्डनैगमश्रेणि	३५१
पाणिमुद्यम्य दण्डं वा	४१८	पाषण्डनैगमश्रेणि	५७९
पाण्डुलेखेन फलके	६७	पाषण्डनैगमादीनां	३४८
पातनीयैरुपक्रौशैः....	४२९	पिटकं पूरयेत्तत्र	१७०
पादः सभासदः सर्वान्	१९	पिण्डं तु तापयेदग्नौ	१७६
पादकेशांशुककरो	४१५	पिण्डगोत्रर्षिसंबन्धाः	५३३
पादयोर्दाढिकायां च	४१९	पिण्डदोऽशहरश्चैषां	५१३
पादवन्दनिकं चैव....	५४८	पिण्डाकर्षांशुकावेष्ट	४१५
पादेन प्रहरन्कोपात्	४१८	पितरश्चावलम्बन्ते	१०९
पादो धर्मस्य कर्तारं	१९	पितरस्तस्य नाश्रन्ति	३८५
पानीयादिसमायुक्तां	१६८	पितरि प्रोषिते प्रेते	२६५
पापं पुनासि वै यस्मात्	१७७	पितर्येविव्यमानेऽपि	५३०
पापमूलं संग्रहणं	४६२	पितर्युपरते पुत्रः	४८०
पापेषु दर्शयात्मानं	१७८	पितर्युपरते पुत्राः....	२६४
पापेषु दर्शयात्मानं	१८९	पिताचार्यः सुहृन्माता	२०७
पापोपपापवक्ताः	४३३	पिता पितामहो यस्य	१४२
पारदारिकचोरं वा	५८०	पितापुत्रविरोधे तु	४५७
पारिव्राज्यं गृहीत्वा तु	३४५	पितापुत्रविवादश्च	५७९
पारुष्यं मध्यमं प्रोक्तं	४३०	पिता बन्धुः पितृव्यश्च	१००
पारुष्यदोषावृतयोः	४११	पितामहपितृभ्यां च	५६१
पारुष्यमुभयं चैव....	४५०	पितामहश्च सर्वास्ताः	५०२
पारुष्यमुत्तमं प्रोक्तं	४३०	पिता माता सुहृद्वपि	५३
पारुष्ये द्वे साहसं च	२१	पिता हरेदपुत्रस्य	२७२
पारुष्ये सति संरम्भात्	४१०	पिता हरेदपुत्रस्य	५२६
पार्थिवैः शङ्कितानां च	१५३	पिता हरेदपुत्रस्य	५३१
पालः शास्यो भवेत्तत्र	३७९	पितुः पितृष्वसुः पुत्राः	५२८
पालग्रहे ग्रामघाते....	३७४	पितुरुर्ध्वं विभजतां	५०१
पालदोषविनाशे तु	३७५	पितुरेव नियोगाद्वा	२६९
पालनीया समस्तैस्तु	३५१	पितुर्मातुलपुत्राश्च	५२८
पालो येषां न ते मोक्ष्याः....	३८३	पितृद्रव्यं समाश्रित्य	५६१

परं निरस्य यल्लब्धं	५५९	परीक्षका नियोक्तव्याः	१७०
परं पवित्रममृतं	१९६	परीक्षकाः साक्षिणश्च	३०५
परक्षेत्रस्य मध्ये तु	४०५	परीक्षाभिमतं क्रीतं	३६०
परगात्रेष्वभिद्रोहः	४०९	परीक्षितं बहुमतं	३६०
परतो व्यवहारज्ञः	२१६	परीक्षिताद्रिपणेन	१९६
परद्रव्यगृहाणां च	४३६	परेण तु दशाहस्य	३६४
परपूर्वस्त्रियै दत्तं	२६६	परेण भुज्यमानायाः	१४७
परपूर्वाः स्त्रियस्त्वन्याः	२७४	पत्रैरञ्जलिमापूर्य	१७९
परभक्तोपयोगेन	५५९	परैरप्रार्थितानर्थान्	४२
परभूमिं हरन्कूपः	४०५	पर्यङ्कासनवन्धाश्च	४३
परभूमौ गृहं कृत्वा	३३१	पर्याप्तं दिव्यतस्तस्य	२८९
परराष्ट्राद्धनं यस्य	३११	पर्वते नगराभ्याशे	३०९
परस्परं तु सर्वेषां	४१४	पलं सुवर्णाश्चत्वारः	१५६
परस्त्रीगमनं चौर्यं	४४	पलं सुवर्णाश्चत्वारः	१५८
परस्परस्यानुमते	४६३	पलान्यष्टौ सुवर्णं स्यात्	१५८
परात्मपूर्वजानेक	६३	पशुषु स्वामिनां चैव	३७२
परानीकहते देशे	५१	पशुषु स्वामिनां दद्यात्	३७६
परार्थवादसंयुक्तं	४४	पशुस्त्रीपुरुषादीनां	१४७
परार्थवादी दण्ड्यः स्यात्	५४	पशुस्त्रीभूम्यृणादाने	८३
परावरस्मृतजगदीहिता	२	पशुस्वामिषु दद्यात्	३७७
पराशरस्मृतिवि	२	पशूनां पूस्त्रोपघातकारी	४२३
परिखापूरकश्चैव	४३	पशूनाच्छन्दशतं दाप्यः	४६९
परित्यक्तागमा भुक्तिः	१४६	पश्चात्कारो भवेत्तत्र	१२५
परित्राणाय साधूनां	३	पश्चात्तत्सोदयं दाप्यं	२००
परिपूर्णं गृहीत्वार्धिं	२२०	पश्चात्प्राप्तं विभज्येत	५६६
परिभाषणमर्हन्ति	४०२	पश्चादात्मविशुद्ध्यर्थं	३००
परिभाष्य यदा क्षेत्रं	२४४	पश्चाद्दयेत यत्किञ्चित्	५६६
परिभुक्तं च यद्वासः	३६४	पश्चाद्यः सोऽप्यसत्कारी	८६
परियोक्ता शिरःस्थाने	१५३	पश्चाद्यः सोऽप्यसत्कारी	४११
परिशुष्यत्स्वलङ्काग्र्यः	५६	पश्यतोऽनुवतो भूमेः	१४७
परिहासकृतं यच्च	५७७		

पुरराष्ट्रविरुद्धश्च	६८	पूर्व वा पीडितो वाय	४१२
पुरराष्ट्रविरुद्धश्च	२१५	पूर्वमाक्षारयेद्यस्तु	८६
पुरश्रेणिगणाध्यक्षाः	३५६	पूर्वमाक्षारयेद्यस्तु	४११
पुरस्तान्नवमं यत्तु	१७५	पूर्वमावेदेयेद्यस्तु (व्याख्या)	८६
पुरा गृहीतं यद्भव्यं	७४	पूर्वमावेदितं न चेत्	१०५
पुरा मया च प्रमितं	७४	पूर्वरूपे संनिविष्टे	८४
पुरुषाणां कुलीनानां	४४३	पूर्ववादं परित्यज्य	८१
पुष्पमूलफलादीनि	२२६	पूर्ववादक्रियां यावत्	७४
पूगश्रेणिगणादीनां	८८	पूर्ववादस्तयोः पक्षः	१२
पूजयेत्कव्यपूर्वाभ्यां	५२४	पूर्ववैरानुमानेन	४५३
पूजयेत्कव्यपूर्वाभ्यां	५३६	पूर्वसाक्षी च यद्यस्तु (व्याख्या)	८६
पूजयेद्धृततैलाभ्यां	१९५	पूर्वस्मृतादर्धदण्डः	४२७
पूर्णं प्रकर्षे तत्साम्यं	२४६	पूर्वस्वामी तु तद्भव्यं	२९५
पूर्णेऽवधौ शान्तलाम्	२६२	पूर्वमुखस्तूपविशेत्	३५
पूर्णं विधौ शान्तलाम्	२४०	पूर्वाशिनीं च यां भर्तुः	४७६
पूर्वकर्मपराधी च	४३६	पूर्वाह्निऽग्निपरीक्षा स्यात्	१६३
पूर्वदृष्टेषु चिह्नेषु	१८१	पूर्वाह्निं सर्वदिव्यानां	१६७
पूर्वनटां तु यो भूमिं	५८८	पूर्वाह्निं सोपवासस्य	१९१
पूर्वपक्षं लेखयतः	६८	पूर्वेषां तु स्वधाकारे	५२५
पूर्वपक्षं स्वभावोक्तं	६७	पूर्वोक्तशीतले देशे	१८८
पूर्वपक्षः स्मृतः पादः	१६	पूर्वोक्तेन विधानेन	१९१
पूर्वपक्षार्थसंबद्धं	६९	पूर्वोत्तर क्रियायुक्तं	२००
पूर्वपक्षेऽधरीभूते	११८	पूर्वोत्तर क्रियावाद	१२१
पूर्वपक्षे यथार्थे तु	६९	पूर्वोत्तरे क्रियापादं	१२४
पूर्वपक्षो भवेत्तस्य	५९	पूर्वोत्तरेऽभिलिखिते	८५
पूर्वपक्षो भवेद्यस्य	११६	पृथक्कर्मगुणोपेताः	५६७
पूर्वपादे विलिखितं	८७	पृथगायव्ययधनाः	५७०
पूर्वप्रवृत्तमुत्सन्नं	४०६	पृथग्विवर्धते धर्मः	४८८
पूर्वभुक्त्या च सततं	३८८	पैतामहं च पित्र्यं च	५५६
पूर्वं मयेयं भुक्तेति	४६४	पैतामहं समं देयं	२६५

पितृद्रव्यविभागस्य	४७९	पीडयेत्तु धनी यत्र	२५८
पितृद्रव्याविरोधेन	५५७	पीडयेद्भर्त्सयेच्चैव	२३८
पितृद्वारागतं द्रव्यं	४७८	पीडातिशयमाश्रित्य	६८
पितृद्विद् पतितः षण्ढः	५४४	पीडितः स्वयमायातः	५२
पितृपुत्रस्वसृभ्रातृ	४५२	पुण्यानि पावनीयानि	४०२
पितृपूर्वं नामजाती	१२५	पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन्	३१६
पितृपेतामहं चैव	६२	पुत्रः पत्युरभावे वा	२१७
पितृप्रसादाद्भुज्यन्ते	४८४	पुत्रदारधनानां च	१९३
पितृभ्यां यस्य यद्दत्तं	५०१	पुत्रदारादिशपथान्	१६१
पितृमातृपतिभ्रातृ	५४६	पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं	२६५
पितृमातृपतिभ्रातृ	५४८	पुत्रवत्परिपाल्यं तु	२८१
पितृमातृष्वसृवर्गे	५५०	पुत्रस्तु नैव लभते	५५२
पितृवेदमनि कन्या तु (व्याख्या)	५१३	पुत्रहीनस्य रिक्थिनः	२७३
पितृव्यगुरुदौहित्रान्	५२४	पुत्राभावे तु दातव्यं	२६५
पितृव्यगुरुदौहित्रान्	५३६	पुत्रिकायां कृतायां तु	५१४
पितृव्यभ्रातृपुत्रस्त्री	२६७	पुत्रेण च कृतं कार्यं	२१७
पितृव्यसखिशिष्यस्त्री	४६५	पुत्रेण सोऽर्थः शोध्यः स्यात्	१४५
पितृव्येणाथवा प्रीत्या	५३७	पुत्रे नियोगादुत्पन्ने	५१९
पितृव्येणाविभक्तेन	२७१	पुत्रैः सह विभक्तेन	४९९
पितृणां सूनुभिर्जातैः	२६३	पुत्रोऽनन्याभितद्रव्यः	२७१
पितैव पूर्वधनहारी	५२६	पुत्रोऽनन्याभितद्रव्यः	२७२
पितैव वा स्वयं पुत्रान्	४९१	पुत्रोऽसतोः स्त्रीधनिनोः	२७६
पित्तश्लेष्मवतां नित्यं	१६०	पुनः पत्युर्गृहं यायात्	२७४
पित्रा भ्रात्राथवा पत्या	५४९	पुनः प्रमाणसंभेदः	५७९
पित्रा विवदमानश्च	९८	पुनरारोहयेद्धोहं	१८१
पित्रैव तु विभक्ता ये	४९१	पुनरेव प्रभिन्नानि	२१
पित्र्यं वाथ स्वयं प्राप्तं	३१६	पुनर्भूः प्रथमा प्रोक्ता	२७४
पित्र्यमेवाग्रतो देयं	२६४	पुनर्भूस्त्रिविधा तासां	२७४
पित्र्येणै विद्यमाने तु	२६४	पुनर्विभागः कर्तव्यः	५७१
पिप्पलाज्जायते वह्निः	१८०	पुनस्तत्र निमज्जंस्तु	१८६
		पुमान्संग्रहणे आद्यः	४६३

प्रतिशीर्षप्रदानेन	३४६	प्रदद्यात्सोपवासाय	१८९
प्रतिश्रुतमथान्यस्य	३१३	प्रदाप्यापहंतं दण्ड्यः	४३९
प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः	३२५	प्रदिशेद्भूमिमेकेषां	३९६
प्रतिष्ठा व्यवहाराणां	४२	प्रदुष्टेष्वनुमानेषु	९०
प्रतिष्ठिता पुरे ग्रामे	२४	प्रदेशिनीं च तस्याथ	१९७
प्रतिष्ठिताप्रतिष्ठिता	२४	प्रनष्टागमलेख्येन	१४०
प्रतिसंवत्सरं गोपे	३७३	प्रपद्य कारणं ब्रूयात्	७२
प्रत्यक्प्रवाहिनी यत्र	३८६	प्रपन्नं साधयन्नर्थं	२५५
प्रत्यक्षं क्षेत्रिणामर्थः	५१८	प्रपलायी तु पक्षेण	८२
प्रत्यक्षं दापयेद्दिव्यं	१६४	प्रभाते कारिणो देयाः	१९४
प्रत्यक्षं लिख्यते यस्य	१०२	प्रभेदमेषां वक्ष्यामि	१०२
प्रत्यग्दृष्टिररुन्धतीसहचरो १		प्रमाणं तत्कृतं सर्वं	२१८
प्रत्यग्रचिह्नैर्विज्ञेयः	११८	प्रमाणं लिखितं भुक्तिः	८९
प्रत्यर्थिनोऽप्रतो लेख्यं	६०	प्रमाणं लिखितं भुक्तिः	१५०
प्रत्यर्थिनोऽर्थिनो वापि	१०६	प्रमाणं सर्वं एवैते	२१८
प्रत्यर्थिसंनिधानश्च	१४०	प्रमाणसमता यत्र	८५
प्रत्यर्थिसम्भ्यानयनं	३२	प्रमाणसमतायां तु	१९९
प्रत्यर्थी दापनीयः स्यात्	६९	प्रमाणनिश्चितो यस्तु	१९८
प्रत्यहं गृह्यते या तु	२२१	प्रमाणमङ्गुलस्योक्तं	१७५
प्रत्यहं देशदृष्टैश्च	२३	प्रमाणमेकोऽपि भवेत्	९६
प्रत्यहं देशदृष्टैश्च	४०	प्रमाणमेव लिखितं	१३७
प्रत्यात्मिकं भवेत्तस्य	१९३	प्रमाणरहितां भूमिं	३९९
प्रत्युषश्च प्रभासश्च	१६५	प्रमाणस्य हि ये दोषाः	१३२
प्रथमं तत्प्रमाणानां	१५६	प्रमाणहीनवादे तु	२९९
प्रथमे ग्रन्थिभेदानां	४४१	प्रमाणहीने वादे तु	१५०
प्रदत्तान्यस्य तुष्टेन	१४४	प्रमाणानि प्रमाणज्ञैः	९२
प्रदत्तान्यस्य तुष्टेन	३९९	प्रमाणान्तरमिष्टं हि	१३७
प्रदद्याज्जयिने लेख्यं	१२१	प्रमादमृतनष्टांश्च	३७४
प्रदद्याज्जयिने लेख्यं	२००	प्रमादान्नाशितं दाप्यः	३२७

पैतामहं हतं पित्रा	४९८	प्रज्ञासामर्थ्यमायाभिः	४३७
पैतृकं तु पिता द्रव्यं	४९८	प्रणम्य लोकपालेभ्यः	५२
पैतृको दण्डदासश्च	३३७	प्रणम्य लोकपालेभ्यः	१६८
पौत्री मातामहस्तेन	५२५	प्रतिकुर्याच्च तत्सर्वं (व्याख्या) ४४१	
पौनर्भवश्च तेनैव	५१५	प्रतिकूलं च यद्राज्ञः	३८६
पौराणां कर्म कुर्युस्ते	३४९	प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात्	५६८
प्रकाशं च क्रयं कुर्यात्	२९६	प्रतिग्रहपरीमाणं	१२२
प्रकाशं देवं कुर्यात्	५७३	प्रतिग्रहविलोपश्च	५७९
प्रकाशं न क्रयं कुर्यात्	२९९	प्रतिग्रहीतृजाल्यादि	१२३
प्रकाशं वाप्रकाशं वा	४६७	प्रतिग्रहे च क्रीति च	१२८
प्रकाशं साक्षिभिर्भाष्यं	८९	प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं	६१
प्रकाशचिह्नान्येतानि	३८७	प्रतिज्ञाय प्रयाताश्च	४९
प्रकाशवत्स्करा ह्येते	४३८	प्रतिज्ञार्थे स्थिरीभूते	६८
प्रकाशमेतत्तात्पर्यं	५७८	प्रतिदत्तं तदर्धं यत्	७४
प्रकाशवञ्चकास्तत्र	४३८	प्रतिदत्तं मया बाल्ये	७३
प्रकाशवधका ये तु	४५४	प्रतिदत्तमितिदृक्च	७३
प्रकाशाश्चाप्रकाशाश्च	४३७	प्रतिदानं तथैवास्य	२८०
प्रकाशे क्रयतः सिद्धिः	२९३	प्रतिनामभिराक्रान्तं	१२७
प्रकीर्णकेषु विज्ञेयाः	५७९	प्रतिपत्तौ तु साक्षित्वम्	१०६
प्रकुर्युः सर्वकर्माणि	३५३	प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं	२७०
प्रक्रान्ते समं भागं	३२८	प्रतिमुवा तु यद्वत्तं	२५३
प्रक्रान्ते साहसे वादः	९१	प्रतिभूर्दापितो यत्र	२५२
प्रक्षिप्य कुम्भेष्वेतानि	३८७	प्रतिभूस्तु कणं दद्यात्	२४८
प्रचारश्च यथांशेन	५६५	प्रतिमानसमीभूतः	१७१
प्रच्छन्नानि मनुष्याणां	१७८	प्रतिमालेख्यदेवैश्च	२२
प्रच्छाद्य दोषं व्यामिश्रं	४३९	प्रतिरूपकराश्चैव	४३८
प्रजाभ्यो बहुमानं च (व्याख्या) ३६		प्रतिवर्णं भवेयुस्ते	९८
प्रजेषिताधिगन्तव्या	५१९	प्रतिवादी प्रपद्येत	१९८
प्रज्वालेनाभिः शस्तश्चेत्	१८१	प्रतिवेदं द्वादशान्दः	१४८
प्रज्ञामूलमही विवेक	१	प्रतिवेद्यानुवेद्यौ च	४५३

प्राप्तिभाष्यं तु यो दद्यात्	२५३	प्राप्तिभाष्यं तस्यामेवनापि २६८
प्राप्तिभाष्यं दण्डशुल्कं	२६५	प्राप्तिभाष्यं तत्सुतः सर्वं २६२
प्राप्तिभाष्यं भुक्तवन्धं	२२५	फ	
प्राप्तिभाष्यं वृथादानं	२६६	फलं स्वनामिसंधाय ५१८
प्राप्तिभाष्यमृगं साक्ष्यं	२५४	फलं पुष्पं च सामान्यं ४०४
प्राप्तिभाष्यमृगं साक्ष्यं	५७१	फलभोग्यं पूर्णकालं २४३
प्राप्तिभाष्यमृगं साक्ष्यं	१६१	फलमूलोदकादीनां ४५०
प्राप्तिभाष्यमृगं साक्ष्यं	१६३	कालाहवमपि क्षेवं ४०७
प्राप्तिभाष्यमृगं साक्ष्यं	४१८	व	
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	४६४	वध्यन्ते वारुणैः पाशैः ११०
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	२४८	वन्दिमाहांस्तथा वाजि ४४१
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	१३७	वन्धं यथा स्थापितं स्यात् २३१
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	५५०	वन्धकस्य धनी स्वामी २३९
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	२९०	वन्धुदत्तं तथा शुल्कं ५४७
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	३२०	वन्धुदत्तं तु वन्धूना ५५३
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	२७५	बलात्कारयितव्योऽसौ ३२५
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	२००	बलात्कारेण यो भुङ्क्ते ३०१
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	५७५	बलात्कारं बलाद्भुक्तं २१६
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	३३२	बलाद्वासीकृतश्चरैः ३४६
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	३३८	बलात्कारेण चैतेन ७४
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	५३७	बलाद्वासीकृतश्चरैः ३३९
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	४४६	बलेन चतुरङ्गेण २८
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	२५५	बलोद्भूतेषु कार्येषु ९१
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	६९	बलोपाधिकृते द्वे तु ४६२
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	२८	बलोपाधिविनिर्वृत्ताश्च २१४
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	२२३	बहवस्तु यदि स्वाशैः २५१
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	५४८	बहवो ज्ञातव्यो यत्र ५२९
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	५५५	बहिर्वासीषु बाह्याश्च ९५
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	१६५	बहुत्वं प्रतिगृहीयात् ११६
प्राप्तिभाष्ये वधः पुंसः	४६२		

प्रमाणे प्राणभृतां....	४२५	प्रस्तुतार्थोपयोगेन	१०६
प्रमुखा द्व्यंशमर्हन्ति	३१२	प्रस्थानविघ्नकृच्चैव	३२८
प्रयत्नसाध्ये विच्छिन्ने	६	प्रहरन्ते कृतपणाः....	५७३
प्रयुक्तं साधयेदर्थं....	२५६	प्राकृतानि च गूढानि ...	१७९
प्रयुक्ते शान्तिलाभे तु	१३५	प्राक्तनस्याधमर्णस्य	३५९
प्रयोगं कुर्वते ये तु	३०३	प्राग्दिशि प्राङ्मुखीं तस्य	२१
प्रयोगः कर्मयोगश्च	४८३	प्राङ्न्यायकारणोक्तौ तु	७७
प्रयोजकेऽसति धनं	२४३	प्राङ्न्यायकारणोक्तौ तु	८०
प्ररोहिशाखिनां शाखाः	४२६	प्राङ्न्यायश्चोत्तराः प्रोक्ताः	७२
प्रलये यत्तु रहसि....	४६२	प्राङ्मुखं कारणं कृत्वा	१९१
प्रवक्तुं साक्ष्यमर्हन्ति	९४	प्राङ्मुखः प्राञ्जलिर्भूत्वा	१६४
प्रवर्तकः स्मृति	२	प्राङ्मुखस्तु ततस्तिष्ठेत्	१७८
प्रवासयेद्दण्डयित्वा	११५	प्राङ्मुखो निश्चलः कार्यः	१६३
प्रविशत्यनियुक्तौ यः	४३	प्राङ्मुखो निश्चलः कार्यः	१६८
प्रवृत्तमपि तद्राजा	३५६	प्राङ्मुखोऽवस्थितः साक्षी....	११२
प्रव्रज्यावसितं शूद्रं	२१२	प्राजकश्चेद्भवेदाप्तः....	४२२
प्रव्रज्यावसितं शूद्रं	५८२	प्राङ्निवाकस्तथा शल्यम्	२८
प्रव्रज्यावसितश्चैव	५४६	प्राङ्निवाकस्तु तं वृच्छेत्	५२
प्रव्रज्यावसिता ये तु	३४५	प्राङ्निवाकादिहस्ताङ्गं	१२४
प्रव्रज्यावसितो राज्ञः	३४४	प्राङ्निवाकोऽथ दण्ड्यः स्यात्	३५
प्रशमं ये मिथो यान्ति	८४	प्राङ्निवाको नियुञ्जीत	१०७
प्रष्टव्या योषितश्चास्य	४५३	प्राणः प्राणेशजीवौ च	१६६
प्रष्टव्या राजपुरुषैः	४५३	प्राणभृत्सु महत्स्वर्थ	४२४
प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि	३९२	प्राणात्यये तु यत्र स्यात्	२११
प्रसङ्गविनिवृत्त्यर्थ	२९७	प्राणान्तिकविवादेषु	९०
प्रसह्य घातकाश्चैव	४४१	प्राणिभिः क्रियते यस्तु	५७२
प्रसह्य दास्यभिगमे	४६८	प्राणोपरोधि यच्चान्यत्	४५०
प्रसह्य स विनेयः स्यात्	२५८	प्रातरुत्थाय नृपतिः	२२
प्रसादात्स्वामिनोऽन्यत्र	३४३		
प्रसाधिते ऋये राज्ञा	२९६		
प्रसिद्धमविरुद्धं च	६३		

भक्षिते तु यदा स्वस्थः	१९०	भारद्वाजं कुलं यस्य	२
भक्षिते सोदयं दाप्यः	२८३	भाविताः साक्षिणः सर्वे	१०६
भगिनीमातृसंबन्धं	४३०	भाषाक्षरसमं साध्यं	१९९
भगिनीशुक्लं सोदर्याणां	५५४	भाषान्तरेण वा प्रोक्तं	७३
भगिन्यश्च निजादंशात्	५०९	भाषाया उत्तरं यावत्	६६
भग्नोन्मृष्टाक्षरयुतं	१३१	भास्करस्य च यत्तोयं	१९२
भङ्गाक्षेपावमदीचैः	४५०	भिद्यते मुखवर्णोऽस्य	१०७
भजेरन्यैतुकं रिक्तं	४७८	भिन्नकाले तु यत्कार्यं	११३
भजेरन्मातृकं रिक्तं	५५१	भिन्नक्रमो व्युत्क्रमार्थः	६४
भयाद्भोगाय कल्पन्ते	४	भिन्नवृत्तासमावृत्य	९८
भयाद्वै मध्यमं दण्ड्यो	११४	भिन्ने दग्धेऽप्यवा च्छिन्ने	१२९
भयार्तः पातयेद्यस्तु	१८०	भिषङ्गिथ्या चरन्दण्ड्यः	४५७
भरणं चास्य कुर्वीरन्	५३१	भुक्तभाव्याश्च गृपतिः	३४९
भरणं चास्य कुर्वीरन्	५३८	भुक्ताधिर्न वर्धते	२२५
भर्तुः प्रतिनिवेशेन	४७७	भुक्तिः सा पौरुषी ज्ञेया	१४२
भर्तुः स्वाम्यं तदा तत्र	५५०	भुक्तिप्रसाधने मुख्याः	१४१
भर्तुर्धनहरी पत्नी	५२४	भुक्तिरेव तु गुर्वी स्यात्	८९
भर्तुर्धनहरी पत्नी	५३२	भुक्तिरेव तु गुर्वी स्यात्	१४६
भर्तुश्च वधमिच्छन्ती	४७६	भुक्तिर्बलवती शास्त्रे	१४५
भर्तृद्वेहे यथा नार्याः	२८१	भुक्तिर्यस्य भवेत्तस्य	१४६
भर्त्रा प्रीतेन यद्दत्तं	४८३	भुक्तिर्या सा चतुर्थस्य	१४६
भर्त्रा प्रीतेन यद्दत्तं	५४९	भुक्तिस्तु द्विविधा प्रोक्ता	१४१
भस्मपङ्कजरजःस्पर्शे	४१३	भुक्तिर्लैपुरुषी यत्र	१४१
भस्मादीनामुपक्षेपैः	४०९	भुक्ते वासरातां प्राप्ते	२३२
भागं विद्याधनात्तस्मात्	५६०	भुज्यमाने गृहे क्षेत्रे	१४६
भागदानक्रयाधानं	११९	भुञ्जीतामरणात्क्षान्ता	५३४
भागाभिशापसन्दिग्धे	१२४	भुवनाधीश्वरश्चैव	१६५
भाण्डं न दद्यात्परतः	३३०	भूतं तत्त्वार्थसंयुक्तं	१३
भाण्डं व्यसनमागच्छेत्	३२७	भूतकालमतिक्रान्तं	६४
भाण्डपिण्डव्यथोद्धार	३०५	भूतच्छलानुसारित्वात्	१३

बहुधार्थभृतः प्रोक्तः	३३९	ब्राह्मणक्षत्रियविशां	५०६
बहुप्रतिज्ञं यत्कार्यं	६५	ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः	२५७
बहुमूल्यं यत्र नष्टं	२३२	ब्राह्मणस्य चतुःषष्टिः	४४२
बहूनां तु गृहीतानां	३९७	ब्राह्मणस्य तु यद्देयं	२७७
बहूनां यद्यकामासौ	४६८	ब्राह्मणस्य धनो देयः	१५९
बहूनां संमतो यस्तु	३०६	ब्राह्मणस्य वधो मौण्ड्यं	५८१
बह्वचः समांशतो देयाः	५६३	ब्राह्मणम्याधिकं लब्धं	४८०
बह्वचः समांशतो देयाः	५६५	ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येण	५०४
बाधां कुर्युर्धैकस्य	३५५	ब्राह्मणस्यापराधे तु	२१०
बाधाकाले तु सा कार्या	३५०	ब्राह्मणांस्तु तथैवान्यान्	१२३
बान्धवादप्रजाज्जातं	१३९	ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैद्याः....	९५
बान्धवादप्रजाद्यत्तु	२९५	ब्राह्मणानां श्रुतवतं	१६४
बाल आपोडशाद्वर्षात्	२१६	ब्राह्मणान्वाधमानं तु	५८२
बालपुत्राधिकार्या वा	२७५	ब्राह्मणायैव दातव्यं	५३०
बालमूढास्वतन्त्रार्थ	३१८	ब्राह्मणार्थस्य तन्नाशे	५३०
बालवृद्धत्रियोऽन्धाश्च	१५९	ब्राह्मणीं यद्यगुप्तां तु	४६५
बालोऽज्ञानादसत्यात्स्त्री	१००	ब्राह्मणी तद्धरेत्कन्या	५५२
बालोऽपि नात्रमन्तव्यो	४	ब्राह्मणो यत्र न स्यात्तु	२९
बाहुग्रीवानेत्रसक्थि	४३२	ब्राह्मणो वा मनुष्याणां	१०८
बाहू सभ्याः स्मृतिर्हस्तौ	३५	ब्राह्मदैवार्षगान्धर्व....	५५३
बाह्यैर्विभावयेल्लिङ्गैः	४०	ब्राह्मी महेश्वरी चैव	१६५
बाह्यैर्विभावयेल्लिङ्गैः	५५	ब्रूयात्सर्वं वा सदसि	२११
बिन्दुमात्राविहीनं यत्	१३१	ब्रूहीत्युक्तोऽपि न ब्रूयात्....	८२
विभूयादानुशंस्येन	३४२	भ	
बुभुक्षितः शत्रुगृहे	११०		
बृहत्त्वे द्विगुणं तत्र	४३२	भक्तदासश्च विज्ञेयः	३३६
ब्रह्मघ्नानां स्मृता लोकाः....	१७२	भक्तस्योत्क्षेपेणैव	३४५
ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका	१११	भक्ताच्छादभृतः सीरात्	३२२
ब्रह्मचारी चरेत्कश्चित्	१४८	भक्तावकाशाम्युदक	४४६
ब्राह्मणः परीक्षार्थमपि	४६६	भक्तो यो यस्य देवस्य	१९२
		भक्षयित्वोपविष्टानां	३८०

मत्तोन्मत्तप्रमत्तांश्च	५०	मयन निर्मिता दिव्या	
मत्तोन्मत्तार्त्तव्यसनि	२१५	(व्याख्या)	२६
मत्तोन्मत्तार्त्ताध्यधीनैर्	२१५	मर्तुकामेन या भर्त्रा	२७०
मत्तोन्मत्तेन विक्रीतं	३७०	मर्दितो यदि नो दग्धः	१८१
मत्तो वृद्धोऽनुयुक्तश्च	४९	मर्मघाती तु यस्तेषां	४५४
मध्यमः पञ्च विज्ञेयः	२१२	मर्यादातिक्रमे सद्यः	४११
मध्यमस्य तु शास्त्रज्ञैः	४५०	मर्यादायाः प्रभेदे च	४०२
मध्यमेन तु चापेन	१८२	मला ह्येते मनुष्याणां	४१२
मध्यमो जातिपूगानां	४३४	महती कीर्तिमामोति	१७४
मध्यस्थस्यापितं तत्स्यात्	२२५	महती देवता ह्येषा	४
मध्यस्था वञ्चयन्त्येकं	४४०	महागुणोऽल्पबाधश्चेत्	४०५
मध्यस्थितमनाजीव्यं	५६४	महानद्याऽथवा राज्ञा	३९८
मध्याह्ने तु जलं देयं	१६३	महापक्षे धनिन्याप्ते	२८०
मध्ये यत्स्थापितं द्रव्यं	२००	महापाथिकसामुद्रि-	९७
मध्योत्तमेऽर्थदण्डस्तु	२०६	महापराधिनमपि	४४५
मध्यो दण्डो त्रणोद्धेदे	४१५	महापशूनामेतेषु	४२२
मनुः पुत्रेभ्यो दायं	४९३	महापातकयुक्तानां	१६०
मनुः प्रजापतिर्यस्मिन्	७	महापातकयुक्तोऽपि	२१०
मनुष्यमारणं चौर्यं	४५०	महापातकयोक्त्री च	४२९
मनुष्यमारणे क्षिप्रं	४२४	महापापमिश्रापेषु	८९
मनुष्यविषमांसास्थि	९८	महाभियोगेष्वेतानि	१५१
मनुष्यहारिणो राज्ञा	४४०	महोक्षोत्सृष्टपशवः	३८३
मनुष्याणां पशूनां च	४१७	मांसच्छेदे शतं निष्कान्	४१५
मनुष्याणामपि प्रोक्तः	५१९	मांसस्य मधुनश्चैव	४४४
मन्त्रज्ञैर्मन्त्रिभिश्चैव	२३	मातरं पितरं जायां	४३१
मन्त्रयोगविदां चैव	१६०	मातर्यपि च वृत्तायां	५७२
मन्त्रेणानेन सहितं	१६७	माता पिता वा दद्यातां	
मन्त्रैः पल्लविता विशालविटपा १		(व्याख्या)	५१३
मन्दं पञ्चशतं ज्ञेयं	१८२	मातापित्रोरात्मनश्च	१२३
मन्यन्ते वै पापकृतः	१०९	मातामह्या धनात्किंचित्	५५१
मया गृहीतं पूर्वं नो	७४	माता मातृष्वसा श्वश्रूः	४६५
		मातुः पितृष्वसुः पुत्राः	५२८

भूतमप्यनुपन्यस्तं	४०	भोक्ता तत्स्वयमेवेदं	५५६
भूताविष्टनृपदिष्ट	९८	भोगच्छलापदेशेन	१४०
भूधिण्यग्रहसंस्थितेश्च		भोज्यान्नोऽथ प्रतिप्राद्यः	३४७
(व्याख्या)	३०	भ्रमद्दीचितरङ्गाढ्ये	१९६
भूभागलक्षणं चैव	३९२	भ्रातरः संविभक्ता ये	१२०
भूमिं गृहं त्वसंसृष्टाः	५४०	भ्रातरो ये च संसृष्टाः	५३९
भूमिं दत्त्वा तु यत्पत्रं	१२०	भ्राता वा जननी वाथ	५३२
भूमिं यः प्रतिगृह्णाति	५६९	भ्रातुः सकाशात्पित्रोर्वा	५४९
भूमिजातानि सर्वाणि	१८७	भ्रातृमातृपितृप्राप्तं	५४७
भूमेर्दशाहे विक्रेतुः	३६४	भ्रातृषु प्रविभक्तेषु	५३३
भूमौ निवेशयेत्तावत्	६५	भ्रातृणामथ दम्पत्योः	२५४
भूमौ विवादयेद्विप्रं	७१	भ्रातृणामपि दम्पत्योः	५७१
भूयो दायविभागः स्यात्	४९६	भ्रातृणामप्रजाः प्रेयात्	५३१
भूर्जस्यैव तु नान्यस्य	१९५	भ्रातृणामविभक्तानां	५६९
भूर्या पितामहोपात्ता	४९६	भ्रान्तिः शङ्का समुद्दिष्टा	६६
भूषावसानं धर्माय	१६६	म	
भृतकस्तु न कुर्वति	३२४	मङ्गलैः पुष्पधूपैश्च	१८२
भृतावनिश्चितायां तु	३२१	मज्जनसज्जनतीर्थसङ्गतिपुणः	१
भृतिं गृहीत्वाकुर्वीतः	३२५	मणिमुक्ताप्रवालानां	८९
भृतिर्धर्मपथे सर्वा	३२८	मणिमुक्ताप्रवालानां	३६१
भृतिहानिं समाप्नोति	३२४	मणिमुक्ताप्रवालानां	४८४
भृत्यदानमशुभ्रूषा	२१	मण्डलं चाष्टमं गत्वा	१७६
भृत्यस्तु त्रिविधो ज्ञेयः	३४०	मण्डलं धूपदीपाभ्यां	१८२
भृत्यानां वेतनस्योक्तः	३२१	मण्डलं रक्तसंकाशं	१८१
भृत्याय वेतनं दद्यात्	३२१	मण्डले मण्डले देयाः	१७५
भृत्यो नार्तो न कुर्याद्यः	३२६	मतं मेऽमुकपुत्रस्य	१२३
भ्रष्टं च चारितं चैव	१८७	मतं मेऽमुकपुत्रस्य	१२६
भेदेनोपेक्षया न्यासं	२८३	मतिरुत्पद्यते यावत्	६६
भेषजस्नेहलवण	४५८	मत्ताभियुक्तस्त्रीबाल	१३१
भोक्ता कर्मफल दाप्यः	२३८	मत्तोन्मत्तप्रमत्तार्त	९७

मृचर्ममणिसूत्रायः	४५८	यं चार्थमभियुक्तः स्यात्	१६७
मृण्मये भाजने कृत्वा	१९४	यं नत्वा कृतकृत्याः स्युः....	१
मृण्मयौ सूत्रसंबद्धौ	१६९	यं पूर्वतरमाधाय	२३६
मृतं साक्षिप्रमाणं तु	१३६	यः कर्मकाले संप्राप्ते	३२७
मृतप्रजां पञ्चदशे....	४७६	यः कश्चिस्कारयेत्किंचित्	५४
मृताः स्युः साक्षिणो यत्र....	१३५	यः कश्चिद्विज्ञकस्तेषां	३०५
मृतायां दत्तमादद्यात्	५५४	यः साधयन्तं छन्देन	२०१
मृते तु स्वामिनि पुनः	४०६	यः साहसं कारयति	४५१
मृते पतौ तु भार्याः स्युः....	५४१	यः स्वामिना ननुज्ञातं	२३७
मृते पितरि कुर्युस्तं	५२२	यः स्वामिना नियुक्तस्तु	२१८
मृते भर्तरि तु प्राप्तान्	२७४	य एव तत्र द्रष्टारः	५७६
मृतोऽनपत्योऽभार्यश्चेत्	५४२	यच्च काकपदाकीर्णं	१३१
मृतो नरकमायाति	११०	यच्च यस्योपकरणं	५८१
मृत्युदेशसमासन्नं....	४५३	यच्चान्यस्य कृतं लेख्यं	१३९
मृत्युमूर्ते विष त्वं हि ...	१८९	यच्चैषां वृत्त्युपादानं	३५६
मृद्गाण्डकेऽनुपहते	१९७	यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नं	५३४
मृद्गाण्डासनखट्वास्थि	४३६	यज्ञार्थं विहितं वित्तं	५३४
मृन्मयानां च हरणे	४४४	यत्तन्ते रक्षितुं भार्या	४७३
मृषायुक्तं क्रियाहीनं	६५	यत्तत्र क्रियते लेख्यं	१२७
मेथिकखिरवव्यालः	४६	यत्तैः प्राप्तं रक्षितं वा	३५९
मैत्रमौद्गहिकं चैव....	५५७	यत्पुनर्लभते नारी....	५४७
मोक्षितो महतश्चर्णात्	३३६	यत्पुनश्च हतं वा स्यात्	३७४
मोक्ष्य आधिस्तदुत्पन्ने	२४५	यत्पुनश्च हतं वा स्यात्	७९
मौण्ड्यं प्राणान्तिको दण्डः	२०९	यत्पुनश्च हतं वा स्यात्	२५६
मौलद्वद्वादयस्त्वन्ये	३९७	यत्पुनश्च हतं वा स्यात्	१३४
म्रियते तत्र तल्लेख्यं	१३४	यत्पुनश्च हतं वा स्यात्	२१६
म्रियेतान्यतरो वापि	५३९	यत्पुनश्च हतं वा स्यात्	३८
य		यत्पुनश्च हतं वा स्यात्	२९
यं चार्थं प्रतिभूर्दद्यात्	२५२	यत्पुनश्च हतं वा स्यात्	६४

मभुः स्वभुः सुताञ्चैव	९९	मिथ्या चैवैकदेशे यत्	७७
मातुर्दुहितरः शेषं	४९४	मिथ्या तत्तु विजानीयात्....	७२
मातुर्दुहितरः शेषं	५५०	मिथ्याभियोगी द्विगुणं	२०१
मातुर्दुहितरोऽभावे	५५१	मिथ्याभियोगे दण्ड्यः स्यात्	१३२
मातुर्निवृत्ते रजसि	४८६	मिथ्याभोगे तु दण्ड्यः स्यात्	१०६
मातुर्मातुलपुत्राश्च....	५२८	मिथ्यासंप्रतिपत्तिश्च	७२
मातुस्तु यौतकं यत्स्यात्....	५५२	मिथ्यैतन्नाभिजानामि	७३
मातृद्रव्यविभागोऽपि	४७९	मिथ्योत्तरं कारणं च	७८
मातृपितृद्विजगुरु	१६०	मुख्यैः सह समूहानां	३५५
मातृष्वसा मातुलानी	५५५	मुद्रां वा निक्षिपेत्तस्मिन्....	५५
मात्रा वा यत्कुटुम्बार्थं	२७१	मुद्राङ्कितं च यद्दत्तं	२७९
मानुषत्वं यदामोति	११०	मुद्रिताध्यक्षसंयुक्ता	२४
मानुषीं तत्र गृह्णीयात्	८७	मुमूर्षुहीनलुप्तार्थिः....	१३१
मानुषे मध्यमं राज	४५७	मुषितः शपथं दाप्यः	४४९
मानेन तुलया वापि	४५८	मूलं वा साक्षिणो वाथ	७०
माल्यधूपासनोपेतां	२२	मूलं सर्वविवादानां....	२१
मावमंस्थाः स्वमात्मानं	१०९	मूलमर्थं परित्यज्य	६४
माषं गां दापयेद्दण्डं	३८१	मूलमेव स दाप्यः स्यात्....	५५६
माषानष्टौ तु महिषी	३८०	मूलानयनकालश्च	२९६
माषिकस्तु भवेद्दण्डः	४२५	मूले समाहृते क्रेता	२९५
माषो विंशतिमो भागः	३८१	मूलेन सह वादस्तु....	२९५
मासं चतुष्टयं वर्षं....	७०	मूलोदयं प्रविष्टं चेत्	२४४
मासं त्रिंशत्समातीते	७०	मूल्यं तद्विगुणं दाप्यः	३६९
मासस्य वृद्धिं गृह्णीयात्	२२१	मूल्यं तस्य भवेद्देयं	२४८
मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य	१११	मूल्यं लब्धं तु यत्किञ्चित्....	५४८
मित्रादिषु प्रयुञ्जीत	२०६	मूल्याष्टभागो हीयेत	४५६
मिथो भजेताप्रसवात्	५२१	मूल्येन तोषयेदेनं	२३७
मिथ्याकारणयोर्वापि	८०	मूल्येन तोषयेदेनं	२४९
मिथ्या क्रिया पूर्ववादे	७७	मृगस्तु दशवर्षाणि	११०

यत्र साक्षी दिशं गच्छन्....	१०३	यथासंस्थाः स्थिता वर्णाः....	१३०
यत्रस्थो नोपहन्येत	१६८	यथास्थाननिवेशेन	६४
यत्र स्यादुभयं सर्वं	६४	यथोक्तमार्तः स्वस्थो वा	३२६
यत्र स्यात्सोपधं लेख्यं	९०	यथोक्तेन नयन्तस्ते	३९८
यत्र हिंसां समुत्पाद्य	२६६	यदा तु द्विगुणीभूतं	२४५
यत्राधिक्रियते स्थाने	२२	यदा तु न विभाव्येते	१८१
यत्राधिकं गृहक्षेत्रं....	२४५	यदा तु न सकुल्याः स्युः	२७७
यत्रापवर्तते गुप्त्यं....	४२१	यदा तु न स्युर्जातारः	३९५
यत्रार्थ साधयेत्तेन	२८४	यदा त्वेवंविधः पक्षः	६८
यत्रैतानि न लिख्यन्ते	६४	यदा दुहितरस्तस्याः	५३८
यत्रोपविष्टा विप्राः स्युः	२७	यदा मूलमुपन्यस्येत्	२९७
यत्स्वस्याः स्याद्धनं दत्तं	५५३	यदा यदा हि धर्मस्य	३
यत्स्वेवं लिखितं पत्रं	३५०	यदा वायुप्रणुजं वा	१७४
यथा च पथि तद्गाण्डं	३२९	यदा विद्वेषिणस्ते तु	५७६
यथाजति यथावर्णं	९५	यदा वेदयते राज्ञो....	६३
यथा नयत्यसृक्पतैः	३९	यदात्तामौरसो न स्यात्	५५५
यथानियोगधर्मोऽयं	४९२	यदा स्वगृहमानीय	२५६
यथाभागं लभन्त्यन्ये	५५८	यदा स्वयं न कुर्यात्तु	२७
यथाभियोगं धनिने	२९७	यदि कुर्यात्समानंशान्	४८७
यथात्रिहिता समयक्रिया	१५५	यदि कुर्युरुपस्थानं	५३
यथा यथा भवेदुःखं	४१७	यदि चैकतरोऽप्येषां	५५६
यथायथा विभागान्	४९०	यदि तत्कार्यमादिश्य	२८९
यथा यमः प्रियद्वेष्यौ	३७	यदि तस्मिन्दाप्यमाने	४४९
यथार्पितान्पशून्गोपः	३७२	यदि देशे च काले च	३७४
यथार्हमेतान्संपूज्य	२२	यदि पापविमुक्तोऽहं	१९८
यथाविध्यधिगम्यैनां	५२१	यदि प्रकर्षितं तत्स्यात्	२४६
यथाशक्त्यनुरूपं तु	४५५	यदि लब्धं भवेत्किञ्चित्	१३७
यथाशक्त्या द्वाहास्त्रात्....	५४८	यदि वादी निराकाङ्क्षः	१०६
यथा शल्यं भिषकायात्	२८	यदि वा नोपरि लिखेत्	२६१
यथाभुतं यथावृट्....	११२		

यस्य दोषाः प्रवक्तव्याः	१३६	याज्यं क्षेत्रं च पत्रं च	५६४
यस्य द्रष्टव्येण यत्पण्यं	२५९	यातश्चेदन्य आधेयः	२३३
यस्य नोपहता बुद्धिः	१०४	या तस्य भगिनी सा तु	५४१
यस्य पश्येत्तु सप्ताहात्	११५	या तु कन्यां प्रकुर्यात्स्त्री	४७०
यस्य पश्येद्विसप्ताहात्	१९३	या तु कार्यस्य सिद्धयर्थं	३१९
यस्य बौधायनं सूत्रं	२	या तु सप्रधनैव स्त्री	२७५
यस्य भुक्तिर्जयस्तस्य	२३३	यादृग्वादी यश्च पक्षः	६८
यस्य राज्ञस्तु कुरुते	३५७	यादृच्छिकः सावधिश्च	२३०
यस्य वायुपथि पश्येत्	३२०	यादृशा धनिभिः कार्या	९४
यस्य विस्फोटका न स्युः	१९७	यान्त्यायान्ति जना येन	४०१
यस्य शूद्रस्तु कुरुते	२९	यान्येव तृणकाष्ठानि	३३१
यस्य स्यादधिका पीडा	५९	यामुत्प्लुत्य वृको हन्यात्	३७६
यस्याभियोगं कुरुते	५०	या राज्ञा क्रोधलोभेन	१४४
यस्या म्रियेत कन्यायाः	५२१	या राज्ञा क्रोधलोभेन	३९९
यस्याशेषः प्रतिज्ञार्थः	११४	यावती संभवेद्बुद्धिः	२६०
यस्यैतदेवमेवैतं	७३	यावतो बान्धवान्यस्मिन्	१११
यस्यैवैगैर्विना जीर्येत्	१८९	यावत्क्षीणदशं जीर्णं	४५६
यां प्रसह्य वृको हन्यात्	३७६	यावदावेदितं किञ्चित्	७२
यांस्तत्र चोरान्गृह्णीयात्	४४९	यावानध्वा गतस्तेन	३२९
याचनानन्तरं न्यासे	२८३	या सा तद्विषयमादद्यात्	२७०
याचमानाय दातव्यं	२६२	यास्तासां स्युर्दुहितरः	५५१
याचितान्वाहितन्यास	२८८	युक्तिं विना विचारेण	३९
यावितोऽर्धकृते तस्मिन्	२८९	युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नं	१३३
याज्ञाधर्मेण यद्भुक्तं	१४९	युक्तियुक्तं च यो हन्यात्	३५४
याच्यमानं न दद्याच्चत्	२६२	युक्तिष्वप्यसमर्थासु	९२
याच्यमानमदत्तं चेत्	२२३	युक्तिष्वप्यसमर्थासु	५७१
याच्यमानमदत्तं चेत्	२२४	युक्तिहीने विचारे तु	३९
याच्यमानस्तु यो दातुः	२८४	युक्त्या विभजनीयं तत्	५६४
याजनाध्यापनेनापि	४८२	युक्तो विरोधिकरणे	६१

यदि संशय एव स्यात्	३८८	यद्विभक्ते धने किञ्चित्	५३६
यदि स्वं नैव कुरुते	२९७	यद्यस्तपदमव्यापि	७३
यदि स्वं व्यवहारं ते	२१८	यन्नामलेख्यं तद्वेख्यं	९०
यदृच्छास्मारिताः कुल्याः	१०३	यमेव ह्यतिवर्तेत	४११
यदृच्छोत्तरसाक्षी च	१०२	ययोर्निक्षिप्तं आधिस्तौ	२३३
यदेकदिवसे तौ तु	२३४	यवाः सप्त प्रदातव्याः	१८७
यदेवमाह विज्ञेयं	७३	यशोऽस्मिन्प्रथते लोके	५८३
यदेवास्य पिता दद्यात्	५०६	यश्चापद्वारेण प्रविशेत्	४३
यद्वृहीतं कुटुम्बार्थं	२६७	यश्चैवमुक्त्वाहं दाता	४५१
यद्वृत्तं यत्कृतं वाय	२१६	यश्चैषां स्वामिनं कश्चित्	३४६
यद्वृत्तं स्यादविज्ञानात्	३१८	यस्तत्र विपरीतः स्यात्	३५४
यद्व्यं तत्स्वकं देयं	३१४	यस्तत्र संसरे श्रमं	४०१
यद्व्योरनयोर्वैत्य	१०८	यस्तु न माहयेच्छिष्यं	३३८
यद्धर्मं स्थापयेद्राजा	१७	यस्तु साधारणं हि स्यात्	३५४
यद्दालः कुरुते कार्यं	२१६	यस्त्वसत्संज्ञितैरङ्गैः	४२९
यद्यत्पुरःसरश्रेणी	१२८	यस्त्वात्मदोषदुष्टत्वात्	१०७
यद्यदाचर्यते येन	१७	यस्त्वार्थं कर्म कुवाणं	२३८
यद्यद्यदास्य विद्येत	२३५	यस्त्वासन्नतरस्तेषां	५२९
यद्यपि स्यात्तु सत्पुत्रः	५०७	यस्त्विन्द्रियनिरोधेन	४८
यद्यप्येषां पिता दद्यात्	५०५	यस्मात्तदानृशंस्यार्थं	५४९
यद्यसौ दर्शयेत्तत्र	२४८	यस्मादिषां सुरेन्द्राणां	३
यद्यस्मि पापकृन्मातः	१७२	यस्माद्देवैः प्रयुक्तानि	१५०
यद्येकजाता बहवः	५०३	यस्मिन्देशे निषीदन्ति (व्याख्या)	२६
यद्येकजाता बहवः	५६७	यस्मिन्न ष्वते तोयं	१७०
यद्येकदेशप्राप्तापि	८८	यस्मिन्पक्षे द्विधा साध्यं	६५
यद्येकरिक्थिनौ स्यातां (व्याख्या)	५१६	यस्मिन्स्यात्संशयो लेख्ये	१३३
यद्येकशासने ग्रामे	१४९	यस्य तत्पैतृकं रिक्थं (व्याख्या)	५१६
यद्येको मानुषीं ब्रूयात्	८७	यस्य त्रिपुरुषा भुक्तिः	१४४
यद्वचः प्रतिकूलार्थं	४२८	यस्य देशस्य यो धर्मः	४१
यद्वत्तस्य विभोरभूत्कुलगुरु	१		

नां चैव मुख्यानां	४४३	राजाज्ञया समाहूय	१२९
रत्नानां चैव सर्वेषां	४४२	राजा तु स्वामिने विप्रं	२५६
रथं हरेत् वाध्वयुः	३०७	राजा तु स्वामिने वित्तं	२००
रथः पितुः परी	४९३	राजानमामन्व्य ततः	४०६
रथानिर्गमनद्वारे	१४६	राजान्तकारिणायेतौ	५७८
रहःकृतं प्रकाशं च	८९	राजा भवत्यनेनास्तु (व्याख्या)	१९
रहो दत्ते निधौ यत्र	२८५	राजा भवत्यनेनास्तु	३३
रागादज्ञानतो वापि	३३	राजाभिषेकसंयुक्तो	३६
रागादिना यदैकेन	५४	राजावलीढद्रव्यं च	४५
रागाहोभाद्रयाद्वापि	३४	राजाविरोधि धर्मार्थं	१२०
राजकार्यनियुक्ताश्च	५७	राजा सत्पुरुषः सभ्याः	१३
राजकार्यनियुक्ताश्च	२५४	राज्ञ एव हि दासः स्यात्	३४४
राजक्रीडासु ये सक्ताः	५८०	राज्ञः कोशापहर्तृश्च	५८१
राजग्रहगृहीतो वा	३८२	राज्ञः प्रसादलब्धं च	३५९
राजचोरांरातिभयात्	२७९	राज्ञश्चाधिकृतो विद्वान् (व्याख्या)	२६
राजतं काश्येद्धर्मं	१९७	राज्ञस्ततः स विख्यातः	२४१
राजनि स्थाप्यते योर्ध्वः	४५८	राज्ञां च क्रमशो नाम	६२
राजन्यवैश्यशूद्राणां	३४१	राज्ञा तु स्वयमादिष्टः	१२२
राजन्यासन्नशयने	४३	राज्ञा दापयितव्यः स्यात्	२००
राजन्येऽग्निं धटं विप्रे	१६१	राज्ञा दापयितव्यः स्यात्	२५८
राजपत्न्यभिगामी च	४५२	राज्ञा दापयितव्यः स्यात्	३३२
राजयानासनारोहः	५८०	राज्ञा दृष्टः कुदृष्टो वा (व्याख्या)	१०
राजलेख्यं स्थानकृतं	११९	राज्ञा दृष्टः कुदृष्टो वा	४२
राजवंशक्रमयुतं	१२५	राज्ञाऽर्धमर्णिको दाप्यः	२५७
राजशासननीता च	३८५	राज्ञान्यायेन यो दण्डः	५८२
राजस्वं श्रोत्रियद्रव्यं	१४८	राज्ञा परीक्ष्य साक्ष्यैश्च	१९९
राजा कार्याणि संपश्येत्	२८	राज्ञापवर्जितो यस्तु	६७
राजा कृत्वा पुरे स्थानं	३४८	राज्ञाभाज्ञाप्रतीघातः	५७९
राजा क्रियां समीक्ष्यैव	१०७	राज्ञा मोचयितव्यास्ते	३४७
		राज्ञा ये विदिताः सम्यक्	३२

युगहासादशक्योऽयं	यो निक्षेपं नर्पयति २८६
(व्याख्या) ५२०	यो निरुद्धस्तु विज्ञेयः १८१
युद्धोपदेशकश्चैव ४५५	यो ब्राह्मण्यामगुप्तायां ४६७
युवानः साक्षिणः कार्याः ९४	यो भाटयित्वा शकटं ३३०
ये जाता येऽप्यजाताश्च ४८५	योऽभियुक्तः परेतः स्यात्	१४५
ये तत्र पूर्वं सामन्ताः ३९०	यो भुङ्क्ते परदासीं तु ३३९
येन केनचिदङ्गेन ४१७	यो मन्येताऽजितोऽस्मीति	२१३
येन क्रीतं तु मूल्येन २९३	यो यथा निक्षिपेद्धस्ते २८१
येन चैषां यदुपार्जितम् ५६०	यो यथोक्तान्यतमया १९९
येन ते कूटतां यान्ति १३३	यो यस्य प्रतिभूत्वा २५२
येन दोषेण शूद्रस्य २११	यो यस्य प्रतिस्तिष्ठेत् २४७
येन भुक्तं भवेत्पूर्वं २३३	यो यस्यार्थे विवदते ५३
येन भुक्तं भवेत्पूर्वं २३४	यो याचितकमादाय २२३
येन यावद्यथा भुक्तं ३९९	यो यावत्कुंरुते कर्म ३२३
येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा ५३९	यो यावन्निह्नुवीतार्थं २०१
येषामेताः क्रिया लोके ५७०	यो यो ह्यनन्तरः पिण्डात् ५२९
ये समाः स्युस्तु तैः सार्धं ३०९	यो विद्यमानं प्रथमं २३५
यैश्च संस्क्रियते न्यासः २८८	यो वेगः पञ्चमोऽस्ती १९०
योऽकामां दूषयेत्कन्यां ४७१	यो वै भागिने भागात् ५६६
योगक्षेमं प्रचारं च ५६२	र	
योगक्षेमवतो लाभः ५६५	रक्तमाल्याम्बरधरः ३९३
योगसंभारभेदांश्च ५४३	रक्तस्रग्वसनाः सीमां ३९३
योगाधमनविक्रीतं २१६	रक्तैर्गन्धैश्च माल्यैश्च १७१
योगाधमनविक्रीतं ३३०	रक्षन्ति शय्यां भर्तुश्चेत् ५३१
यो गृहीत्वा ऋणं पूर्वं २२२	रक्षन्ति शय्यां भर्तुश्चेत् ५३८
यो ग्रामदेशसंघानां ३५७	रक्षार्थमस्य लोकस्य ३
योज्या व्यस्ताः समस्ता वा २०५	रक्षेद्वा कृतमूल्यं तु २४०
यो ज्येष्ठो विनिकुर्वीत ५६७	रक्ष्यमाणोऽपि यत्रापि २३२
योऽदत्तादायिनो हस्तात् ४८२	रजकश्चर्मकारश्च ४६	
यो ददाति स मूढात्मा ३१३	रजतकरं चतुः कृष्णलोने १५५
यो धर्मः कर्म यच्चैषां ३५६		
यो न भ्राता न च पिता ५४		

लेख्यं तु त्रिविधं प्रोक्तं	११९	व	वक्तव्यार्थे न तिष्ठन्तं
लेख्यं तु द्विविधं प्रोक्तं	१३०	वक्ताध्यक्षो नृपः शास्ता	
लेख्यं त्रिंशत्समातीतं	१३५	वच्चशुक्तिप्रवालानां	
लेख्यं त्वा ऋणी शुद्धेत्	२६२	वणिक्पथं च ये कुर्युः	
लेख्यं यचान्यनामाङ्कं	१३९	वणिक्प्रभृतयो यत्र	
लेख्यं यत्र न विद्येत	४१	वणिक्शिष्टलिपिप्रभृतिषु	
लेख्यं यत्र न विद्येत	९३	वणिग्भिः स्यात्कतिपयैः	
लेख्यं सिद्धयति सर्वत्र	१३६	वणिग्विक्रीतपण्यस्तु	
लेख्यं स्वहस्तसंयुक्तं	१९९	वणिग्वीथीपरिगतं	
लेख्यदोषास्तु ये केचित्	१०६	वणिग्वीथीपरिगतं	
लेख्यस्थानादिभिर्भ्रष्टं	६३	वणिजः कर्षकाश्चापि	
लेख्यस्य पृष्ठे विलिखेत्	१३८	वणिजां कर्षणानां च ...	
लेख्यस्य पृष्ठेऽभिलिखेत्	२६०	वणिजो हेमकाराश्च ...	
लेख्याचारेण लिखितं	१०७	वत्सानां द्विगुणः प्रोक्तः ...	
लेख्याचारेण लिखितं	१२९	वदन्त्यष्टगुणान्काले ...	
लेख्यारूढं साक्षिमद्वा	२२०	वदेद्वादी स हीयेत	
लेख्ये कृते च दिव्ये च	२४९	वधः सर्वस्वहरणं	
लेख्ये च प्रतिवादिषु	८८	वधः सर्वस्वहरणं	
लेख्ये देशान्तरन्यस्ते	१२९	वधः सर्वस्वहरणं	
लोकप्रसादात्स्वकृतात्	१३७	वधकश्चित्रकृन्मूर्खः ..	
लोकवेदाङ्गधर्मज्ञाः	२६	वधार्हकः स्वर्णशतं ..	
लोकसंव्यवहारार्थं	१५६	वधे चेत्याणिनां साहय्यं ..	
लोकापवाददुष्टानां	१५३	वधेन गमयेत्पापं	
लोकेऽस्मिन्निद्विविधं द्रव्यं	३६५	वधेन गोपो मुच्येत ..	
लोभद्वेषादिकं त्यक्त्वा	३२	वधेन शासयेत्पापं	
लोभद्वेषाभिभूतानां	७	वनस्पतीनां सर्वेषां .	
लोभात्सहस्रं दण्ड्यस्तु	११४	वन्ध्यां स्त्रीजननीं निन्द्यां .	
लोभान्मोहाद्भयान्मैत्रात्	११४	वरुणं पश्चिमे भागे	
लौकिकं राजकीयं च	११९		

राज्ञा विवर्जितो यस्तु	२१५	लब्धामाकलयन्प्रभाव	१
राज्ञा सविह्नं निर्वस्यः	५७६	लब्धेऽर्थेऽभ्यर्थिनं मोहः	६६
राज्ञा सभासदः कार्याः	२६	लभते दक्षिणाभागं	३०९
राज्ञा सर्वे गृहीतार्थाः	३५५	लभेत तत्सुतो वापि	४९६
राज्ञी प्रव्रजिता धात्री	४६५	लभेतांशं स पित्र्यं तु	४९६
राज्ञे कुर्यात्पूर्वमावेदनं यः	५९	ललाटं स्विद्यते तस्य	५६
राज्ञे दत्त्वा तु षड्भागं	३११	ललाटाङ्गं ब्राह्मणस्य	२१०
राज्ञे दशांशमुद्धृत्य	३११	ललाटे चाभिदास्ताङ्कः	२०५
राज्ञोऽतिरिक्तवेषश्च	४३	ललाटे चाभिदास्ताङ्कः	५८१
राज्ञो विद्विष्टसेवी च	४३	लवणस्वेदमद्येषु	२२७
रात्रिः संध्ये च धर्मश्च	१०९	लभं गोवीर्यदास्यानां	३२१
रात्रौ चरन्ती गौः पञ्च	३८२	लभालाभौ यथाद्रव्यं	३०३
रात्रौ तु पश्चिमे यामे	१६३	लिखितं तत्प्रमाणं तु	१३४
राष्ट्रस्य वा समस्तस्य	६७	लिखितं मुक्तकं वापि	२६६
राष्ट्रस्य वा समस्तस्य	२१५	लिखितं लिखितेनैव	१३४
राष्ट्राच्चैनं बहिष्कुर्यात्	२०८	लिखितं सर्वकार्येषु	१३०
रिक्थग्राहं ऋणं दाप्यः	२७१	लिखितं साक्षिणो भुक्तिः	१४१
रिक्थग्राही ऋणं दाप्यः	२७३	लिखितं ह्यमुक्तेनेति	१२६
रिक्थिनं सुहृदं वापि	२५६	लिखितस्याधुना वच्मि	११९
रुच्या वान्यतरः कुर्यात्	१५२	लिखिते लेखितो गूढः	१०२
रोगिणो ये च वृद्धाः स्युः	१५९	लिखितौ द्वौ तथा गूढौ	१०३
रोगिभ्योऽर्थं समादत्ते	४३९	लिखेज्ज्ञानपदं लेख्यं	१२५
रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणं	११५	लिखेद्भूर्जे पटे वापि	११७
रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणं	११२	लिङ्गस्य छेदने मृत्यौ	४२२
रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणं	११३	लिङ्गिनां प्रशमानां तु	१६०
ल		लिङ्गोद्देशस्तु युक्तिः स्यात्	९१
येनस्य चिह्नानि	१७९	लेखयित्वा तु यो भाषां	६४
लैग्नकं कारयेद्वयं	२४९	लेखयित्वा तु यो वाक्यं	८१
लब्धं दानक्रमप्राप्तं	२९५	लेखयेद्यस्तु भाषायां	६३
लब्धं दानाक्रयात्प्राप्तं	१३९		

लेख्यं तु त्रिविधं प्रोक्तं	११९	व	
लेख्यं तु द्विविधं प्रोक्तं	१२०	वक्तव्यार्थे न तिष्ठन्तं	
लेख्यं त्रिंशत्समातीतं	१२५	वक्ताध्यक्षो नृपः शास्ता	
लेख्यं दत्त्वा ऋणी शुद्धेत्	२६२	वञ्चशुक्तिप्रवालानां	
लेख्यं यच्चान्यनामाङ्कं	१३९	वणिक्प्रथं च ये कुर्युः	
लेख्यं यत्र न विद्येत	४१	वणिक्प्रभृतयो यत्र	
लेख्यं यत्र न विद्येत	९३	वणिक्शिल्पिप्रभृतिषु	
लेख्यं सिद्धति सर्वत्र	१३६	वणिग्भिः स्यात्कतिपयैः	
लेख्यं स्वहस्तसंयुक्तं	१९९	वणिग्विक्रीतपण्यस्तु	
लेख्यदोषास्तु ये केचित्	१०६	वणिग्वीथीपरिगतं	
लेख्यस्थानादिभिर्भ्रष्टं	६३	वणिग्वीथीपरिगतं	
लेख्यस्य पृष्ठे विलिखेत्	१३८	वणिजः कर्षकाश्चापि	
लेख्यस्य पृष्ठे अभिलिखेत्	२६०	वणिजां कर्षणानां च ...	
लेख्याचारेण लिखितं	१०७	वणिजो हेमकाराश्च ...	
लेख्याचारेण लिखितं	१२९	वस्त्रानां द्विगुणः प्रोक्तः ...	
लेख्यारूढं साक्षिमद्रा	२२०	वदन्त्यष्टगुणान्काले ...	
लेख्ये कृते च दिव्ये च	२४९	वदेद्वादी स हीयेत	
लेख्ये च प्रतिवादिषु	८८	वधः सर्वस्वहरणं	
लेख्ये देशान्तरन्यस्ते	१२९	वधः सर्वस्वहरणं	
लोकप्रसादात्स्वकृतात्	१३७	वधः सर्वस्वहरणं	
लोकवेदाङ्गधर्मज्ञाः	२६	वधकश्चित्रकुन्मूर्खः ..	
लोकसंन्यवहारार्थं	१५६	वधार्हकः स्वर्णशतं ..	
लोकापवाददुष्टानां	१५३	वधे त्रेत्याग्निनां साक्ष्यं ..	
लोकेऽस्मिन्निद्विविधं द्रव्यं	३६५	वधेन गमयेत्पापं	
लोभद्वेषादिकं त्यक्त्वा	३२	वधेन गोपो मुच्येत ..	
लोभद्वेषाभिभूतानां	७	वधेन शासयेत्पापं	
लोभात्सहस्रं दण्ड्यस्तु	११४	वनस्पतीनां सर्वेषां .	
लोभान्मोहाद्रयान्मैत्रात्	११४	वन्ध्यां स्त्रीजननीं निन्ध्यां .	
लौकिकं राजकीयं च	११९	वरुणं पश्चिमे भागे	

वरुणस्योत्तरे भागे	१६६	वखालंकारशय्यादि	५६२
वरुणाय प्रकुर्वीत	१८४	वाक्चक्षुः पूजयति नो	५६
वर्चःस्थानं वल्लिचयं	४००	वाक्छलानुत्तरत्वेन	१९८
वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रि	२२१	वाक्पाह्व्यं तथैवोक्तं	१५
वर्णक्रमेण सर्वाणि	६०	वाक्पाह्व्यमवाच्यं यत्	४४
वर्णवाक्यक्रियायुक्तं	१२९	वाक्पाह्व्ये महीवादे	३९५
वर्णसंकरजातानां	१६०	वाक्पाह्व्ये यथैवोक्तः	४१८
वर्णसंकरदोषश्च	५७९	वाक्याभावे तु सर्वेषां	४१
वर्णानां प्रातिलोम्येन	३४१	वागीशाद्याः सुमनसः	१
वर्णानां संकरं चक्रे	५२०	वाग्दण्डं प्रथमं कुर्यात्	२०६
वर्णानामानुलोम्येन	३४१	वाग्दण्डयोश्च पाह्व्ये	१०१
वर्णानामानुलोम्येन	४१८	वाग्दण्डश्चैव विग्दण्डः	३२
वर्णानामाश्रमाणां च	४६	वाग्दण्डस्त्वथ विग्दण्डः	२०५
वर्तते यस्य यद्धस्ते	४८१	वाग्दण्डदोषशैलूपाः	९७
वर्षर्तुमासपक्षाहः	६३	वाग्धिग्दमं परित्यागं	३५६
वर्षाणि पञ्चविंशत्तु	१४२	वाटचोरभये वाधा	३५०
वर्षाणि विंशतिं भुक्ता	१४२	वाणिज्याद्याः सहैतैस्तु	३०३
वर्षाणि विंशतिं यावत्	१३६	वातायनं प्रणालीश्च	४००
वर्षानष्टौ स भोक्ता स्यात्	४०९	वाक्काले तु वक्तव्याः	१०६
वर्षे चतुर्यवा मात्रा	१८८	वाक्संक्रमणाज्ज्ञेयः	८१
वह्मभाश्च न पृच्छेयुः	१००	वादान्पश्येन्नात्मकृतान्	५२
वसानस्त्रीनृणान्दण्ड्यः	४५५	वादित्रतूर्यघोषैश्च	१७०
वह्मं चतुर्गुणं प्रोक्तं	२५३	वादिनो न च दण्ड्याः स्युः	५४
वह्मं पञ्चमलंकारं	५६२	वादिभ्यामभ्यनुज्ञातं	१३०
वह्मं भूद्रीसवर्गं च	२५९	वादी चोन्मागीगं द्रव्यं	२९८
वह्मधाण्यहिरण्यानां	२२६	वादी वा प्रतिवादी वा (व्याख्या) १	
वह्मरूप्यहिरण्यानां	३६१	वादो वर्णानुपूर्व्येण	५९
वह्मादयोऽविभज्या यैः	५६४	वानप्रस्थयतिब्रह्म	५४२
वह्मान्नहीनः कान्तारे	१२०	वानप्रस्थौ जन्मकर्म	२०६
वह्माभरणयोश्चैव	४३	वापीकूपतडागानि	३८७

विभिन्नैरेव तत्कार्यं	११३	विशेषतः स्थावराणां	१४६
विमृश्य कार्यं न्याय्यं चेत्	५५	विशेषलिखितं ज्यायः	२३५
विमृश्यते क्रियाभेदात्	६५	विशेषश्चेन्न लक्ष्येत	४११
विमृश्य ब्राह्मणैः सार्धं	१३३	विश्वस्तवञ्चकाश्चैव	४३९
विमोक्षस्तु यतस्तस्मात्	२६३	विश्वस्ते वञ्चकाश्चैव	३४
विरुद्धं चाविरुद्धं च	६७	विश्वाप्तं प्रथमं कृत्वा	३५३
विलिखत्यवनिं पद्मां	१०७	विश्वासार्थं कृतस्त्वाधिः	२४८
विवादं नैव पश्येयुः	४२	विपं सहस्रेऽपहते	१५४
विवादं संप्रवक्ष्यामि	३७२	विषमस्याश्च ते सर्वे	४८
विवादकारणान्यस्य	२१९	विषमस्याश्च नासेध्याः	४९
विवादयेत्सद्य एव	७१	विषमस्याश्च नासेध्याः	५०
विवादसंभितं धर्मं	२८	विषमे वा प्रदेशे च	१८३
विवादानुगतं दृष्ट्वा (व्याख्या)	२७	विषयेषु च सज्जन्त्यः	४७३
विवादिनो नरांश्चान्यान्	२०६	विषस्य पलषद्भागात्	१८८
विवादिनो नरांश्चापि	२०६	विषस्यापि प्रवक्ष्यामि	१८७
विवादे पृच्छति प्रश्नं	२८	विषामिदां पतिगुरु	४५२
विवादे प्राप्नुयाद्यत्र	१६	विषे तोये हुताशे च	२०४
विवादे साक्षिणस्तत्र	११७	विषोपधिवलात्कार	१३१
विवादे सोत्तरपणे	२०४	विसंवदेन्नरो लोभात्	३५७
विवासनं धिक्करणं	२०८	विसम्भे सर्वशङ्कासु	१५४
विवाहकाले यत्स्त्रीभ्यः	५४७	विहाय चरिताचारं	१८
विवाहात्परतो यत्तु	५४८	विहायोपानदुष्णीषं	११२
विवाहादिविधिः स्त्रीणां	४७२	वीरभद्रश्च शम्भुश्च	१६५
विवीतमर्तुस्तु पथि	४४७	वृक्षपर्वतमारूढाः	४८
विवृत्य वै परीक्ष्यं तत्	१३९	वृत्तानुवादलेख्यं यत्	१२८
विवेचयति यस्तस्मात्	२८	वृत्तिं च तेऽभिकाङ्क्षन्ति	४८५
विवेसकः कुमार्यश्च	४५	वृत्तिराभरणं शुल्कं	५५६
विशालामुच्छ्रितां शुभ्रां	१६८	वृत्तेर्देशकुलानां वा	४२९
विशुद्धिपत्रकं चैव	१२७	वृत्ते वादे पुनर्न्यायः	६६
विशुद्धिपत्रकं ज्ञेयं	१२८		

विद्वेषिणो व्यसनिनः	३५३	विभक्ता भ्रातरः कुर्युः	२५५
विधवायां नियुक्तस्तु	५१९	विभक्ता भ्रातरः कुर्युः	५६९
विधवा यौवनस्था चेत्	५३५	विभक्ता वाविभक्ता वा	३१६
विधिः पञ्चविधस्तुक्तः	४१०	विभक्ता वाविभक्ता वा	५६८
विनयोऽभिहितः शास्त्रे	४३०	विभक्ता ह्यविभक्ता वा	२६४
विनष्टे मूलनाशः स्यात्	२३६	विभक्तेषु सुतो जातः	४९९
विना चिह्नैस्तु यत्कार्यं	४५३	विभक्ते संस्थिते द्रव्यं	५३२
विनाड्यः पञ्च विज्ञेयाः	१७३	विभक्तो यः पुनः पित्रा	५३७
वि नानार्थेष्व संदेहे	७	विभजिष्यमाण एकविंशं	५१७
विना पित्रा धनं तस्मात्	२५१	विभजेयुः सुताः पित्रोः	४८९
विनापि मुद्रया लेख्यं	१३७	विभजेरन्धनं तस्य	५३१
विनापि साक्षिभिर्लेख्यं	१३०	विभजेरन्सुताः पित्रोः	५५१
विनिर्गच्छस्तु तत्सर्वं	३३१	विभज्यमने दाये कन्या	५११
विनिश्चिते पूर्वपक्षे	६८	विभज्याधिः समं तत्र	२३४
विनिहते यथाभूतं	१०२	विभागं चेत्यता कुर्यात्	४८५
विनीतवेषाभरणः	२३	विभागकाले तत्तस्य	५५९
विभेयाः प्रथमेनैव	३९७	विभागधर्मसंदेहे	५६९
विपरीतं नयन्तस्तु	३९८	विभागधर्मसंदेहे	५७१
विप्रविह्वेन शूद्रस्य	५८१	विभागनिह्वे ज्ञाति	५६९
विप्रतिपत्तौ साक्षिनिमित्ता	४०	विभागपत्रं कुर्वन्ति	१२०
विप्रत्यये लेख्यदिव्य	२५१	विभागभावना कार्या	५७१
विप्रदुष्टां स्त्रियं चैव	४५२	विभागभावना ज्ञेया	५६९
विप्रपीडाकारं छेद्यं	४१७	विभागे तु कृते किंचित्	५६६
विप्रुतौ शूद्रवङ्गण्ड्यौ	४६५	विभागे दान आधाने	१०२
विप्रुबंध भवेदेवं	८१	विभागे यत्र संदेहः	५७१
विप्रुयुवन्निवाः स्नेहात्	१००	विभागे सति धर्मोऽपि	५६९
विभक्तजस्य तत्सर्वं	४९९	विभागोऽर्थस्य पैत्र्यस्य	४७७
विभक्ताः सहजीवन्तः	५३७	विभावकं तत्र दिव्यं	२८५
विभक्तानवगच्छेयुः	५७०	विभावितैकदेशेन	२०३
विभक्तानां पृथग्ज्ञेया	५६९	विभाव्य दापयेज्यासं	२८५
		विभिन्नमातृकास्तेषां	५०३

व्यस्ता समस्ता एकस्य	२०६	शतं ब्राह्मणमाक्रुदय	४३१
व्याख्यागम्यमसारं च	७३	शतं स्त्रीदूषणे दद्यात्	४६९
व्याघ्रादिभिर्हतो वापि	३८२	शतमश्वानृते हन्ति	१११
व्याधाञ्छाकुनिकान्गोपान्	३९१	शतमानं तु दशभिः	१५८
व्याधितः कुपितश्चैव	४८७	शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यात्	४०३
व्याधिता संभ्रमाव्यग्रा	३३३	शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यात्	४६४
व्याधितां स्त्रीप्रजां बन्ध्यां	४७५	शते हते निह्नुते वा	१५४
व्याधिना पीडितो यस्तु	२११	शत्यस्तदर्धिकः पाद	४३२
व्याध्यार्ता व्यसनस्थाश्च	४९	शदश्च सदमं चीर्णे	३८४
व्यापादो विषशस्त्राद्यैः	४५०	शपथार्थे हिरण्याग्नी	३१
व्याप्नोति पादशो यस्मात्	११	शपथैः स विशोध्यः स्यात्	४५३
व्यायच्छेच्छक्तितः क्रोशेत्	३७५	शपथैः स विशोध्यः स्यात्	३०५
व्यालयाहानुञ्छवृत्तीन्	३९१	शपन्तं दापयेद्वाजा	४३३
व्युषितं छादितं यत्र	१०३	शब्दाभिधानतत्त्वज्ञौ	३०
व्रीहीनतिप्रयत्नेन	१८१	शमादीनां प्रयोगे च	१०१
श		शमीधान्यं कृतान्नं च	४३६
		शय्यासने पादुके च	४३
शंसितेऽन्यत्र वा स्थाने	५५	शरद्वीप्से तु सलिलं	१६२
शक्तस्य संधावर्थः	१३६	शरस्य पतनं ब्राह्मं	१८३
शक्तस्यानीहमानस्य	४९४	शरानव्यायसैरत्रैः	१८३
शक्ताश्च य उपेक्षन्ते	४४७	शरान्संपूजयेद्भक्त्या	१८२
शक्तितश्चानुमान्यैर्न	३३९	शखं द्विजातिभिर्ग्राह्यं	४६७
शक्तिभक्तानुसारभ्यां	३४०	शखावपाते गर्भस्य	४५२
शक्त्यपेक्षमृणं दाप्यः	२५८	शस्थते न स पक्षस्तु	६४
शक्त्या कोरकिता यशः सुर	२	शस्यान्निवारयेद्वास्तु	३८४
शङ्काभियोगस्तत्त्वं च	६६	शक्तकार्पासबीजैस्तौ	२२८
शङ्काविश्वाससंधाने	१५४	शक्तानामार्द्रमूलानां	४४३
शङ्काविश्वाससंधाने	५५७	शान्त्यर्थं जुहुयादग्नौ	१७७
शङ्काशुद्धिप्रणामं च	१५३	शपिताः शपथैः स्वैः स्वैः	३९२
शङ्कासतां तु संसर्गात्	१२		

वृथादानं तथैवेह	२६७	वैश्यश्चेत्क्षत्रियां गुमां	४६७
वृथादानाक्षिकपणाः	२२४	वैश्यस्य क्षत्रियाक्रोशे	४३२
वृथा मोक्षे च भोगे च	५५६	वैश्यस्य सलिलं देयं	१५९
वृद्धा न ते ये	३५	वैश्याजः सार्धमेवांशं	५०५
वृद्धानुवादसंसिद्धिः	१२५	वैश्यापुत्रो हरेद्व्यंशं	५०५
वृद्धा लुब्धाश्च बालाश्च	३५३	वैश्ये स्यादर्धपञ्चाशत्	४३१
वृद्धा वा यदि वावृद्धाः	३९०	वैश्योऽप्यर्धशतं द्वे वा	४३१
वृद्धिं याहकहस्तं च	१२६	बोदुमर्हति गोपस्तां	३७५
वृद्धिरष्टगुणा ज्ञेया	२२८	व्यङ्गैकश्रोत्रियाचार	९७
वृद्धिश्चतुर्विधा प्रोक्ता	२२०	व्यत्यासपरिहासाच्च	३१९
वृद्धेर्वृद्धिश्चकृद्धिः	२२०	व्यपोह्य किंविषं सर्वं	५८३
वृषक्षुद्रपशूनां च	४५१	व्यभिचारं सदैर्येषु	१६३
वेगो रोमान्चमाद्यः	१९०	व्यभिचाररता या च	५३२
वेणुकाण्डमयांश्चैव	१८३	व्ययं दद्यात्कर्म कुर्यात्	३०३
वेणुवैणवमाण्डानां	४४३	व्ययं स्वामिनि चायाते	४०७
वेणुवैणवमाण्डानां	४४४	व्यवहारं स्वयं दृष्ट्वा	१२४
वेतनस्यानपाकर्म	१४	व्यवहारः कृतोऽप्येषु	२१४
वेतनस्यानपाकर्म	३२१	व्यवहारः स विज्ञेयः	१८
वेदविद्याविदो विप्रान्	३४८	व्यवहारः स विज्ञेयः	२०३
वेदाः साङ्गान्तु चत्वारः	३७	व्यवहारस्वरूपं च	४६
वेलां प्रवेशं विषयं	६२	व्यवहारान्दिदृक्षुस्तु	२३
वेद्याप्रधाना ये तत्र	३३४	व्यवहारानृपः पश्येत्	६
वेद्यास्त्रीणामलंकारान्	५८१	व्यवहाराभिशास्तोऽयं	१७१
वेष्टयीत सितैर्हस्तौ	१७९	व्यवहाराभिशास्तोऽयं	१७२
वैकृतं यत्र दृश्येत	१९२	व्यवहाराभिशास्तोऽहं	१७८
वैद्यो वैद्याय नाक्रामः	५६०	व्यवहाराभिशास्तोऽयं	१८४
वैवाहिके क्रमायाते	३१७	व्यवहाराभिशास्तोऽयं	१७८
वैश्यं पञ्चशतं कुर्यात्	४६५	व्यवहारेषु विज्ञेयः	३१३
वैश्यं वा धर्मशास्त्रज्ञं	२९	व्यवाये तीर्थगमने	४७५
वैश्यमाक्षारयन्शूद्रः	४३२		

शूद्राक्रोशे क्षत्रियस्य	४३२	भुत्वाभियोगं प्रत्यर्थी	७२
शूद्रादीन्प्रतिभूहीनान्	५८	भुत्वा ये नामिधावन्ति	४४७
शूद्रायां क्षत्रियविशोः	४६४	भुत्वा लेख्यगतं त्वर्थं	६९
शूद्रो गुप्तमगुप्तं वा	४६६	श्रेणिपूगनुपद्देष्टा	३५५
शूद्र्यां द्विजातिभिर्जातः	५०६	श्रेणिषु श्रेणिपुरुषाः	९५
शूरोऽज्ञास्त्रीन्समर्थो द्वौ	३११	श्रेयस्करमिहामुत्र	१११
शूर्पस्य च पणार्धं तु	३०२	श्रोतारो वणिजस्तत्र	३१
शृङ्गिणो वात्सनाभस्य	१८७	श्रोत्रिया न पराधीनाः	९४
शृणोति यदि नो राजा	३३	श्रोत्रिया ब्राह्मणस्या	५२९
शेषाणामानुशंस्यार्थं	५१५	श्रोत्रियास्तापसा वृद्धाः	१०१
शेषास्तमुपजीवयुः	४८९	श्रौतस्मार्तक्रियायुक्ताः	९४
शेषेऽप्येकादशगुणं	४४२	श्वपदेनाङ्कयित्वा तं	३४५
शेषे त्वेकादशगुणं	४४३	श्वपाकषण्डपाषण्ड	४११
शोणितं वृश्यते यत्र	१९५	श्वभूः पूर्वजपत्नी च	५५५
शोणितेन धिना दुःखं	४१५	श्वभ्वादिभिर्गुरुस्त्रीभिः	४७४
शोधयेत्पूर्ववादं तु	६७	श्वा चैव दश वर्षाणि	११०
शोध्यः शुद्धः स सत्कृत्यो	१८१	ष	
शोषमागच्छतश्चोष्ठौ	१०७	षट्पञ्चाशत्समधिकं	१७५
शौचे धर्मेऽन्नपत्त्यां च	४७३	षडब्दिके त्रिरात्रं तु	७०
शौर्यप्राप्तं तु यद्विक्तं	५६०	षड्गुणः कायमध्ये तु	४१३
शौर्यप्राप्तं विद्याया च	५६१	षट्स्तं तु तयोः प्रोक्तं	१६९
शौर्यादिनामेति धनं	५६२	षड्भागकालं शुक्रार्थं	४४
श्रावणात्पूर्वलिखितः	२३१	षड्विधस्तस्य तु बुधैः	३६५
श्रावयन्त्यर्थलोभेन	४३९	षड्विधास्मिन्समाख्याता	२२०
श्रीमती जननी यस्य	२	षण्डः परिहार्यो राज्ञा	२०७
श्रुताध्ययनसंपन्नं	३०	षट्तिवर्षसहस्राणि	११०
श्रुताध्ययनसंपन्नं	३४२	षट्तिवर्षसहस्राणि	१२१
श्रुताध्ययनसंपन्नाः	२६	षष्ठं तु क्षेत्रजस्यांशं	५१६
श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं	६८	षष्ठं तु स्थितिपत्राख्यं	१२७
श्रुतिस्मृत्यविरोधेन	४१		

शारीरधनसंयुक्तं	२०८	शिल्पाकरज्ञकुशलाः	३१०
शारीरश्चार्थदण्डश्च	२०४	शिल्पिनश्चापि तत्काले	४९
शारीरस्ताडनादिस्तु	२०४	शिल्पिषूपनिधौ न्यासे	२८७
शारीरो दशधा प्रोक्तः	२०४	शिल्पिष्वपि हि धर्मोऽयं	५५९
शालीनत्वाद्भयार्तत्वात्	७०	शिल्पेनापि च यत्कर्म	२८९
शाल्मलीफलके भक्षणे	४५६	शिश्नस्योत्कर्तनं तस्य	४६५
शाल्मलीसालतालांश्च	३८७	शिष्यादात्विज्यतः प्रश्नात्	५५९
शासनं कार्येद्धर्म	१२०	शिष्यान्तेवासिदासस्त्री	२६७
शासनं प्रथमं ज्ञेयं	१२१	शिष्यान्तेवासिभुतकाः	३३५
शास्त्रं केवलमाश्रित्य	१८	शिष्येण वापि दासेन	१०१
शास्त्रविद्विर्ग्रथा प्रोक्तं	१९१	शीर्षकस्थो यदा न स्यात्	१५२
शास्त्रसभ्याविरोधेन	१९९	शुचयो वेदधर्मज्ञाः	३५३
शास्त्राणि वर्णधर्मास्तु	४६	शुचिक्रियश्च धर्मज्ञः	९६
शास्त्रेण निन्दितं त्वर्थ	४५	शुद्धः स्याच्छुक्लनिष्ठीव्रे	१९५
शास्त्रोदितेन विधिना	३२	शुद्धर्णशङ्कया तत्तु	१३४
शिशिषा तदभावे तु	१६८	शुद्धश्चेद्भ्रमयोर्ध्वं मां ...	१७२
शिक्ष्यच्छेदेऽक्षभङ्गे च	१७४	शुद्धेषु साक्षिषु ततः	१०५
शिक्ष्यद्वयं समासाद्य	१६९	शुद्धेस्त्वं कारणं प्रोक्तं	१८५
शिक्षयन्तमदुष्टं च	३३९	शुद्धो भवति धर्मेण	१९६
शिक्षितोऽपि कृतं कालं	३३९	शुल्कं गृहीत्वा पण्यस्त्री	३३३
शिखावृद्धिं कायिकां च	२३०	शुल्कं च द्विगुणं दद्यात्	४७०
शिकाविदलरज्ज्वाद्यैः	२०९	शुल्कं त्वष्टगुणं दाप्यः	३३३
शिरःप्रच्छादनश्चैव	४४	शुल्कं दद्यात्सेवमानः	४७१
शिरसो मुण्डनं दण्डः	२०५	शुभ्रूपकः पञ्चविधः	३३५
शिरस्थायिविहीनानि	१५४	शूद्रं तु कार्येहास्यं	३४३
शिरोद्धृतमहीकरं	१५५	शूद्रप्रव्रजितानां च	४५१
शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वा	३९३	शूद्रविद्वक्षत्रविप्राणां	११३
शिरोमात्रं तु दृश्येत	१८६	शूद्रस्तथाङ्गश्च एव स्यात्	४७१
शिरो वा सर्वगात्राणां	१०८	शूद्रस्यैकोदकाभावे	५३०
शिल्पविद्यार्थिनां चैव	१४८		

स एवास्य भवेद्दोषः	३६९	सतां वाहनशस्त्राणि	१५१
स एव विनयं कुर्यात्	४११	सत्यंकारकृतं द्रव्यं	२४१
स एष बहुभुतो	२०७	सत्यंकारकृतं द्रव्यं	३७१
सकामां दूषयस्तुल्यः	४७०	सत्यंकारं च यो दत्त्वा	३७०
सकामां दूषयस्तुल्यः	४७१	सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयात्	६
सकामास्वनुलोमासु	४६९	सत्यं वापि सहान्येन	७८
स कालो व्यवहाराणां	२३	सत्यं शौचं बन्धुजनं	२८०
स कुबेरः स वरुणः	३	सत्यं सत्ये ब्रुवन्साक्षी	१०८
स कूटसाक्षिणां पपिः	११४	सत्यमेव परं दानं....	१०८
स कृतोऽपि भवेत्साक्षी	१०३	सत्यमेव परो धर्मः	१०८
सकृदंशो निपतति	५७१	सत्यवाक्ये व्रजन्त्यूर्ध्वं	१०९
सकृदाह ददामीति	५७१	सत्यव्रतः सोपवासः	३९३
सकृद्याचितमर्पयेत्	२८६	सत्यसंधो हि भगवान्	१७२
स क्रीतकः सुतस्तस्य (व्याख्या)	५१४	सत्यासत्यान्यथा स्तोत्रैः	४३०
स च तत्कारणं ब्रूयात्	१०६	सत्येन पूयते साक्षी	१०८
स च राज्ञा चतुर्भागं	२०१	सत्येन माभिरक्ष त्वं	१८५
सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा	४४५	सत्येन शापयेद्विप्रं....	१११
स चेन्न कुर्यात्तत्कर्म	३२५	सत्येन शापयेद्विप्रं	३९२
स चैनं भुवि शक्नोति	३	सत्यैकव्रतपालको द्विगुण....	१
सचैलं स्नातमाहूय	१६७	सत्रोद्यताश्चैव तथा	५०
सच्छूद्रस्यायमुद्दिष्ट	४३४	सत्रोद्वाहोद्यतो रोगी	४९
स जघन्यतमस्तेषां	३४४	सत्स्वपत्येषु यस्मान्न	४७९
स जातावुत्तमो दण्डः	४६४	स दण्ड्यः कृष्णलान्यष्टौ....	३२६
स तथैव ग्रहीतव्यः	२८१	स दत्त्वा निर्जितां वृद्धिं	२५९
स तद्गृहीत्वा निर्गच्छेत्	३३१	सदानमानसत्कारैः	३५८
स तमर्थं प्रदाप्यः स्यात्	२४८	सदृशं प्रीतिसंयुक्तं (व्याख्या)	५१३
स तमादाय सत्रैव	१७६	सदृशी सदृशेनोढा	५२४
स तयोर्दण्डमाप्नोति	४११	सदोषमपि तत्क्रीतं	३६४
सतस्तत्कालकरणं	१२९	सद्भिः परिवृत्तो राजा	१७४
स तस्य दासो भृत्यः स्त्री....	२६१	सद्यः कृते तदा वादः	७०

षष्ठश्च तण्डुलः प्रोक्तः	१५०	संभाषणं रहसि च	४६३
षष्ठ्या नाशे जलं देयं	१५५	संभूय कुर्वतां तेषां	३१०
षाड्गुण्यस्य प्रयोगश्च	३८	संभूय कुर्वतामर्घं	४५८
षाण्मासिकं वत्सरं वा	३५९	संभूय वणिजा पण्यं	४५८
षोडशाब्दः षणान्दाप्यः	४२८	संभूय स्वानि कर्माणि	३०६
षोडशैव तु शूद्रस्य	४४२	संभोगं केवलं यस्तु	१४०
स		संमील्य कारयेत्सीमां	३९८
संक्रमध्वजयष्टीनां (व्याख्या) ४४१		संयोगः क्रियते यत्तु	४६२
संक्षिप्तं निखिलार्थं च	६३	संरक्षेत्समयं राजा	३५१
संख्या रश्मिरजोमूला	१५९	संवत्सरं जडोन्मत्ते	७०
संग्रामादाहतं यत्तु	५६१	संवत्सरेणार्धखिलं	४०९
संततिः स्त्रीपशुष्वेव	२५३	संवित्क्रियां विहन्याच्च	३५४
संततिस्तु पशुस्त्रीणां	२२६	संश्राव्य पाययेत्तस्मात्	१९१
संदंशेन नियुक्तोऽथ	१८०	संसक्तकास्तु सामन्ताः	३८९
संदिग्धमिव लिख्येत	६४	संसक्तसक्तदोषे तु	३८९
संदिग्धमुत्तरं देयं	७४	संसक्तसक्तसंसक्ताः	३८९
संदिग्धलेख्यशुद्धिः स्यात् १३३		संसक्तसक्तसक्तास्तु	३९७
संदिग्धार्थस्वतन्त्रो यः	८४	संसर्गविह्वलरूपैश्च	४३९
संदिग्धासंभवाव्यक्तं	७३	संसृष्टानां तु यः कश्चित्	५३७
संदिग्धे प्रातिभाव्ये च	२२४	संसृष्टानां तु यो भागः	५३१
संदिग्धेऽर्थे वञ्चनार्थाः	३०५	संसृष्टास्तेन वा ये स्युः	५००
संदिग्धेषु च कार्येषु	९३	संसृष्टिनि प्रेते	५४०
संदिष्टस्याप्रदाता च	४५१	संसृष्टिनस्तु संसृष्टी	५३८
संधिक्रिया क्रियाभेदैः	१०२	संस्कर्ता तु कलमिज्ञः	३११
संधिच्छिदः पान्यमुपः	४३८	संस्कार्या भ्रातृभिर्ज्यैष्ठैः	५०८
संधिच्छेदकृतो ज्ञात्वा	४४०	स एव चान्द्रिका प्रोक्ता	१५८
संनिवेशं प्रमाणं च	१२३	स एव तत्र साक्षी स्यात्	१०३
संप्रति स्थावरप्राप्तेः	१३९	स एव दण्डः स्तेयेऽपि	४४२
संप्राप्ता भूवि भाति	२	स एव द्विगुणः प्रोक्तः	४१४
संप्रीत्या भुज्यमानानि	१४९	स एवांशस्तु सर्वेषां	४९६
संभवन्ति गुणाः सर्वे (व्याख्या) ३६			

समयस्यानपाकर्म	१५	समुत्सृजेद्राजमार्गे	४०१
समयस्यानपाकर्म	३४८	समुद्रपरिवर्त च	४५८
समये दायभागे च	७१	समुद्रा वर्षमासादि	१२१
समयैः परिगृह्याथ	१७२	समुद्रे नामुयात्किंचित्	२८३
समर्थश्चेद्दमं दाप्यः	३२४	समुद्रेऽपि यदा लेख्ये	१३४
समर्थस्तु हेरद्वयंशं	३११	समूलशस्यनाशे तु	३८४
समवायेन वणिजां	३०३	स मूल्याद्दशभागं तु	३६७
समविद्याविकानां तु	५६१	समूहकार्य आयातान्	३५८
समवेतैस्तु यद्वृत्तं	३०६	समूहकार्यप्रहितः	३५८
समवेतैस्तु यद्वृष्टं	११३	समूहस्थाश्च ये वान्ये	२६
समस्तत्र विभागः स्यात्	५१४	समूहस्थोऽशभागी स्यात्	३६०
समस्तत्र विभागः स्यात्	५३२	समूहानां तु यो धर्मः	३५३
समस्तत्र विभागः स्यात्	५३७	समेषु तु गुणैस्कुट्टान्	११६
स महीमखिलां भुञ्जन्	५२०	समेष्वेवं परस्त्रीषु	४१३
स माधवः सकलपुराण	२	समो न्यूनाधिको वांशः	३०३
समानजातिसंख्या ये	५०३	समोपकृष्टजातिश्च	२५७
समानोदकभावस्तु	५२८	समोऽपि न विशुद्धः स्यात्	१७४
स मान्यते यः क्षमते	४११	समो वा हीयमानो वा	१७३
समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम	१२६	स सम्यक्पालितो दद्यात्	५७४
समामासतदर्धीहः	६०	स रक्षितो दिनस्यान्ते	५८
समामासतदर्धीहः	१२३	स राज्ञांशे स्वके स्थाप्यः	५७२
समा मासस्तथा पक्षः	६४	सर्पमार्जारिनकुल	४२४
समा विंशत्यवधिका	१४७	सर्पन्सर्पन्शरो यायात्	१८३
समावृत्तोऽन्नती कुर्यात्	१४८	सर्वं तु दिव्यदृष्टेन	९०
समाहितमतिः पश्येत्	४७	सर्वं भूम्यगृते हन्ति	११२
समीक्षमाणो निपुणं	३७	सर्वं वा ऋक्थजातं तत्	५०५
समीक्ष्य कुलधर्माश्च	४६	सर्व एव विकर्मस्थाः	२७३
समुच्छ्रिता ध्वजाकारा	३८६	(व्याख्या)	३५३
समुत्थानं व्ययं चासौ	४२०	सर्वकार्यप्रवीणाश्च	९४
समुत्थानव्ययं दाप्यः	४२०	सर्वधर्मविदोऽलुब्धाः	५१
		सर्ववर्णोत्तमा कन्या	५१

सद्यो वा कामजैथिहैः	४६३	सभायाः पुरतः स्थाप्यः	५५
सद्यो वा समिकेनैव	५७५	सभाराजकुलहार	१६३
स द्वौ कार्षापणौ दद्यात्	४०१	सभाराजगृहहार	१६८
स नरो जायते पश्चात्	११०	सभासदां प्रसिद्धं यत्	१०५
स नाणकपरीक्षी तु	४५७	सभिकाधिष्ठितं कार्यं	५७३
सपणधेद्विवादः स्यात्	१०४	सभिकाधिष्ठितं कार्यं	५७८
स पालः शतदण्डाहः	३७८	सभिको माहकस्तत्र	५७४
सपालान्वा विपालान्वा	३८३	सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्याः	३४
सपिण्डता तु पुरुषे	५२८	सभ्याः सजयिनो दण्ड्याः	२१३
सपिण्डस्याप्रजस्यांशं	१३९	सभ्याधीनः सत्यवादी	३१
सपिण्डाभावे आचार्यः	५२९	सभ्याश्च साक्षिणश्चैव	८२
सपिण्डो वा सगोत्रो वा (व्याख्या)	३८	सभ्येनावश्यकतव्यं	३३
स पुनर्द्विविधः प्रोक्तः	२३०	सभ्यैः सह नियोक्तव्यः	२७
स पुनर्द्विविधः प्रोक्तः	२८०	सभ्योऽसभ्यः स विज्ञेयः	३३
सप्तधा लौकिकं लेख्यं	११९	समं दद्यात्तत्सुतौ तु	२५०
सप्त पिप्पलपत्राणि	१८०	समं सर्वे सहोदरा	५५१
सप्तमं सोमदैवत्यं	१७५	समः स्यात्सर्वभूतेषु	३६
सप्त वित्तागमा धर्म्याः	४८३	समकालं पश्चिमं वा	१३७
सप्तागमाद्गृहक्षेत्रात्	३१६	समकालमिषुं मुक्तं	१८५
सप्ताश्वत्यस्य पर्णानि	१७९	समक्षदर्शनात्साक्षी	९३
सप्ताहाद्वा द्विसप्ताहात्	१९३	समक्षमसमक्षं वा	३०४
सप्ताहभ्यन्तरे यस्य	१९३	समजातिगुणानां तु	४३०
स प्रदाप्यः कुटफलं	४०७	समत्वं साक्षिणां यत्र	९०
सप्ताद्विवाकः सामात्यः	३२	समदण्डाः स्मृता ह्येते	४४६
सबन्धे भाग आशीतः	२२१	समन्यूनाधिकत्वेन	२९९
सत्रद्वारा सद्भिः	५३०	समन्यूनाधिका भागाः	४९२
सभान्तः साक्षिणः सर्वाश्च	१०७	समन्यूनाधिकैरशैः	३०३
सभान्तस्थैश्च वक्तव्यं	११२	समभावे तु देवानां	१९२
सभा प्रपा देवगृहं	३५०	सममंशित्वमाख्यातं	६४६
सभामेवा प्रविद्याभ्यां	२७	सममेवां विव्रीतेऽपि	३८०

सर्वसाक्षिष्वयं धर्मः	११२	स विनेयोऽन्यथा कुर्वन्	४८
सर्वस्वं गृहवर्जं तु	३१४	सवृद्धिकं गृहीत्वा तु	२४१
सर्वस्वहरणं कृत्वा	३५५	सवृद्धिकं प्रदाप्यः स्यात्	५५६
सर्वस्वहरणं दण्डः	३५१	सत्रतानां कृशाङ्गानां	१६१
सर्वस्वहरणेऽप्येतत्	५८१	सशूकस्याव्यसनिनः	१९१
सर्वानेतान्भाविनः पार्थि	१२३	ससखोऽनुत्तरीयो वा	५३
सर्वान्वलकृतानर्थान्	२१६	ससभ्यः प्रेक्षको राजा	३२
सर्वे च पुरुषपीडाकराः	४२०	ससाक्षिकं रहोदत्तं	२८१
सर्वे द्विगुणदण्ड्याः स्युः	८४	स साक्ष्येकोऽपि साक्षित्वे	९६
सर्वे पृथक्पृथग्दण्ड्याः	३९७	सहसा कामयेद्यस्तु	४६६
सर्वेषामपि तु न्यार्य	५४५	सहसा क्रियते कर्म	४४९
सर्वेषामप्यभावे तु	५२९	सहस्रं त्वन्त्यजस्त्रियम्	४७१
सर्वेषामर्थिनो मुख्याः	३०७	सहस्रं ब्राह्मणो दण्डं	४६४
सर्वेषामल्पमूल्यानां	४४३	सहस्रं ब्राह्मणो दण्ड्यः	४६४
सर्वेषामेव सा प्रोक्ता	३०५	सहस्रं षट्शतं चैव	२०४
सर्वेषु नार्थजातेषु	१५५	सहासनमभिप्रेक्षुः	४१९
सर्वेषु सर्वदिव्यं वा	१५९	सहितो लोकपालैश्च	१६४
सर्वेष्वर्थविवादेषु	८३	स हि संतानाय	३१५
सर्वेष्वर्थविवादेषु	२३६	सहेमाग्र्यम्बुपुरुषाः	३१
सर्वे सपिण्डास्तद्वायं	५४२	साक्षताभिः सपुष्पाभिः	३४७
सर्वे सपिण्डाः स्वधनं	५४१	साक्षाद्दृष्टरि संज्ञायाम्	९३
सर्वैरुपायैरन्विच्छेत्	२८५	साक्षिणं ख्यापयेद्यद्वा	२६२
सर्वोपायविनाशेऽपि	२८३	साक्षिणः साधनं प्रोक्तं	८८
सर्वपाः षड् यवो मध्यः	१५६	साक्षिणश्च निरोद्धव्याः	११६
सलिलेन सकृद्धौतां	१९६	साक्षिणश्च स्वहस्तेन	१२६
सवर्णलिङ्गसंख्या ये	५०३	साक्षिणश्चान्यथा ब्रूयुः	४४०
सवर्णा असवर्णा वा	५१५	साक्षिणां दूषणं ग्राह्यम्	१०६
सवर्णायासपिण्डाय	२७४	साक्षिणां लिखितानां च	११६
स विनेयो जितः पूर्व	७२	साक्षिणा धर्मसंस्थेन	१०९